August Strindberg

Mäster Olof. Andra delen. Första halvbandet. Kommentar till prosaupplagan och mellandramat

Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm 1957–1961. Utgiven av Carl Reinhold Smedmark.

— Läs mer om verket här

Det avbildade exemplaret tillhör Svenska Vitterhetssamfundet.

© Svenska Vitterhetssamfundet. Utgivarens inledning och kommentarer får inte spridas eller förändras. Får inte utnyttjas kommersiellt. För den litterära texten gäller licensen CC BY.

Ytterligare information om upphovsrätt för detta verk finns hos Litteraturbanken:
https://lb.se/författare/StrindbergA/titlar/MästerOlof2_1/faksimil?om-boken

Permanent länk (URN):
https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb114830-faksimil

SVENSKA FÖRFATTARE

UTGIVNA AV

SVENSKA VITTERHETSSAMFUNDET

XIX

AUGUST STRINDBERG

MÄSTER OLOF

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS BOKTRYCKERI
1957–1961

AUGUST STRINDBERG

MÄSTER OLOF

UTGIVEN AV

CARL REINHOLD SMEDMARK

ANDRA DELEN

FÖRSTA HALVBANDET

KOMMENTAR TILL PROSAUPPLAGAN
OCH MELLANDRAMAT

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS BOKTRYCKERI
1957–1961

Utgiven med bidrag av Svenska Akademien
och Humanistiska fonden

ISBN 91-7230-010-8

INNEHÅLL

Utkasten till prosaupplagan 1

Manuskriptbeskrivning och datering 3

Manuskriptbeskrivning 3 — Markering med kolkrita 3 —Datering 4 — Interpunktion som dateringsgrund 5 — S:s arbetsmetoder 5 — Den första etappen 6 — Den andra etappen 7 — Den tredje etappen 8

Blad 1—19 Manuskriptbeskrivning, text och kommentar 11

Blad 1—3 11 — Blad 4—7 30 — Blad 8—13 50 — Blad 14—19 76

Utkasten och det historiska stoffet 82

Historiska studier 82 — Uppfattningen av reformationen 84 — Konflikten mellan Gustav Vasa och Olaus Petri 86 — Sammansvärjningen 88 — Sammansvärjningen kombineras med vederdöparnas radikalism 89 — Sammanfattning 90

Dramat växer fram 91

S. och det historiska principdramat 91 — Spår av principdramat i de tidigaste utkasten 92 — S. och historiedramats schabloner 94 Ölbodstablån 97 — S:s behandling av schablonerna 98 Arbetets första etapp 98 — Arbetets andra etapp 100 — Dramats komposition under andra etappen 102 — Arbetets tredje etapp 105 — Tablåns byggnad och dramats komposition 106 — Utkasten fr.o.m. tredje aktens andra tablå 108

Prosaupplagan 113

De tryckta upplagorna 115

Handskrifterna 118

Kymmendömanuskriptet (K) 118

Manuskriptbeskrivning 118 — K:s tillkomsthistoria. Planeringen 120 — K och teaterdirektionen 121 — Renskriften av K 123 — Titelblad och personförteckning 125 — Titelblad och personförteckning 1881 129 — Ändringar i K 129 — Ändringar i K, utförda före Ak:s tillkomst 130 — Ändringar kring Skökan 131 — Ändringar i K, utförda efter Ak:s tillkomst 133 — Ändringar vid tryckningen 1880—1881 134 — Recensioner 135

Akademiupplagan (Ak) 139

Manuskriptbeskrivning 139 — Är Ak en avskrift? 140 — Avvikelser från K 141 — Ändringar i Ak 143 — Ak och Svenska akademien 145 — Företalet 145 — Svenska akademiens domslut 146

Avskriften av första akten (Av) 148
Textvarianter 149
Kommentar 233
Utkasten till Mellandramat 299
Manuskriptbeskrivning och datering 301
Spår av omarbetningar i Ak 301 — Omarbetningsplaner i K 302 — Utkasten till mellandramat 305 — Datering av utkasten 305
Blad 1—20 308
Blad 1—5 308 — Blad 5—11 313 — Blad 12—20 320
Förskjutningar i kompositionen och intrigen 326
Utkastet till ny slutscen 326 — Förkortningsplanerna 328 — De tre utkastserierna 329 — Kompositionen blir enhetligare 329 — Sammansvärjningen 331 — Gestalterna förändras 333
Mellandramat 335
Handskrifterna 337
Andra manuskriptet (AM) 337
Manuskriptbeskrivning 337 — AM:s tillkomsthistoria 339 — Renskriften av AM:s första akt, AMR 342 — Titelbladet och AM:s utformning av första aktens två första scener 342
Tredje manuskriptet (TM) 348
Manuskriptbeskrivning 348 — Titelblad 349 — TM:s tillkomst och mottagande 349
Stoff, komposition och dialog 352
Det historiska stoffet 352 — Dramats komposition och dess förhållande till prosaupplagan 355 — Dialogen 365
Textvarianter 371
Kommentarer 452

UTKASTEN TILL PROSA-UPPLAGAN

MANUSKRIPTBESKRIVNING OCH DATERING

Manuskriptbeskrivning. De bevarade utkasten till Mäster Olofs prosaupplaga förvaras i den samling Mäster Olof-handskrifter, som äges av Göteborgs stadsbibliotek. Denna samlings tidigare öden relateras på s. 118.

Utkasten bestå av 6 helark och 7 halvark i folio. I några fall har S. rivit av mindre delar av papperet. I det följande har jag numrerat bladen, 1—19. Som Hagsten har visat i Den unge Strindberg, del 2, Lund 1951, s. 48, kunna fem olika papperssorter urskiljas.

Till den första gruppen höra två halvark i folio, blad 1 (21,4 × 34,8 cm) och blad 19 (22 × 36 cm), och ett kvartsark, blad 4 (18 × 22,2 cm). Papperet är av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer på tvären (jfr Hagsten, del 2, s. 48, I, V, VI).

Till den andra gruppen höra två halvark i folio, blad 2 (22,6 × 37,5 cm) och blad 3 (22,6 × 37,5 cm), som äro av god kvalitet. Blad 2 bär vattenstämpeln Howard och blad 3 bikupa 1870. De båda halvarken ha en gång bildat ett helark. Bevisningen återfinnes i manuskriptbeskrivningen av blad 3 (s. 23). Samma papperssort har använts i manuskriptet till prosaupplagan (jfr Hagsten, del 2, s. 48, II, IV).

Till den tredje gruppen höra 4 helark i folio, blad 6—7, 8—9 (27,9 × 44 cm) och blad 10—13, 11—12 (27,6 × 44 cm) och ett halvark i folio, blad 18 (27 × 44 cm) av mycket god kvalitet utan vattenstämpel. Som T. Eklund har påpekat, har S. använt samma papperssort i manuskriptet till sin ofullbordade skärgårdsroman (A. Strindberg, En berättelse från Stockholms skärgård, Sthlm 1948, s. 7). Två av helarken, blad 8—9 och blad 10—13, och halvarket, blad 18, äro skadade (jfr Hagsten, del 2, s. 48, III, VII, VIII, XII).

Till den fjärde gruppen höra två helark i folio, blad 14—15 och 16—17 (21 × 34,5 cm) av ganska tunn kvalitet utan vattenstämpel och tonade i svagt violett. Papperssorten förefaller att ha varit avsedd till brevpapper. Den övre hälften av blad 15 är avriven. (Hagsten, del 2, s. 48, X, XI).

Den femte gruppen är ett halvark i folio, blad 5 (22,5 × 34,7 cm) av tunn kvalitet utan vattenstämpel (jfr Hagsten, del 2, s. 48, IX).

På ett och samma blad stå ofta utkast från olika stadier i utvecklingen. I allmänhet äro de skrivna med bläck, men S. har även använt blyerts. På blad 4 har han antecknat sig till minnes två historiska arbeten om Stockholm, vilka ej ha avsatt några spår i prosaupplagan. Anteckningen är utförd med rödpenna, som S. icke tillgriper förrän i omarbetningen av prosaupplagan. Det är därför troligt att den är av betydligt senare datum än de övriga utkasten.

Markering med kolkrita. Alla utkast ha icke bevarats. Hagsten utgår ifrån (del 2, s. 49), att det finns luckor bland de äldre utkasten. Vissa omständigheter tillåta oss att få en mera säker kännedom om hur stora luckorna kunna vara. S.

har nämligen bokstavsmarkerat en rad utkast a t.o.m. f med kolkrita. Av denna markering återstå a, c, e och f, medan b och d saknas. Minst två utkast äro alltså förlorade och de höra hemma bland de utkast, som otvivelaktigt äro äldre än det första sammanhängande utkastet på blad 6 och den schematiska planen på blad 8, vilka tillhöra arbetets andra etapp (s. 7 f.). Vid blad 3:s båda planer står sålunda a, vid blad 4:s anteckningar ur Olaus Petris skrifter c, vid blad 1:s båda planer e och vid blad 5:s Geijer-excerpter f. På blad 2 saknas kolkritenumrering, men detta blad har en gång hängt samman med blad 3, som troligen då fick sin bokstav. Blad 1—5 äro rester från arbetets första och andra etapp (s. 6 ff.). Numreringen bör ha skett i samband med utkastet på blad 6 (arbetets andra etapp), strax före, under eller strax efter det att detta utkast skrevs ned. Det troligaste är dock, att detta förelåg färdigt, då S. markerade med kolkrita. Möjligen fanns också den schematiska akt- och tablåplanen på blad 8. Både på blad 6 och på blad 8 förekomma nämligen korrigeringar och understrykningar med kolkrita, vilka uppenbart äro av senare datum än utkasten. S. har därefter icke använt kolkrita i utkasten. Han kan alltså, innan han grep sig an med den sista större utkastserien på blad 10 t.o.m. 13 från arbetets tredje etapp, ha inventerat sina tillgångar, numrerat de mindre och tidigare utkasten och gjort rättelser med kolkrita på bladen 6 och 8.

Har S. bokstavsmarkerat utkasten i den ordning de tillkommit? Frågan går icke att besvara, bl.a. därför att vi icke veta, vad de förlorade b och d ha innehållit. Markeringen kan emellertid, om den stödjes av andra argument, ha betydelse för utkastens kronologi. Så t.ex. kan beteckningen e på blad 1:s båda planer tyda på att de ej äro de allra tidigaste utkasten. De kunna ha betraktats som ett slags dramamönster, som S. för kontrollens skull då och då har rådfrågat. Detta problem diskuteras senare i kommentaren (s. 93).

Datering. Utkasten ha tidigare i ett flertal sammanhang diskuterats av den litteraturhistoriska forskningen. Per Lindberg har behandlat dem ur dramatisk och idéhistorisk synpunkt (Tillkomsten av Strindbergs "Mäster Olof", Sthlm 1915, s. 4, s. 22 ff.), och Hanna Rydh, som har granskat den historiska bakgrunden, berör någon gång utkasten (De historiska källorna till Strindbergs "Mäster Olof", Sthlm 1915, s. 4). Utkastens plats i utvecklingen mot prosaupplagan belyses av Martin Lamm (Strindbergs dramer del 1, Sthlm 1924, s. 89 ff., August Strindberg, Sthlm 1948, s. 23 f.) och av C. R. Smedmark (Mäster Olof och Röda rummet, Sthlm 1952, s. 37 ff.), deras ställning till Kierkegaard av Nils Åke Sjöstedt (Sören Kierkegaard och svensk litteratur, Gbg 1950, s. 167 ff.) och deras förhållande till Ibsen och Björnson av Arne Lidén (Den norska strömningen i svensk litteratur under 1800-talet 1, Uppsala 1926, s. 239). Den grundligaste och utförligaste bearbetningen har emellertid utförts av Allan Hagsten (del 2, Översikt av utkasten till första prosaversionen av "Mäster Olof", s. 48 ff.). Vid sin placering av utkasten har han främst utgått från en jämförelse mellan dem inbördes och mellan dem och det utarbetade dramat. Även de olika utkastens placering i förhållande till varandra på samma papper kan ge ledning. Yttre hållpunkter och data har han funnit i S:s och hans väns Gustaf Eisens boklån på Uppsala universitetsbibliotek och Kungl. Biblioteket samt i S:s recension av von Rosens tavla Erik XIV den 27 mars 1872 (S. S. del 54, s. 179 ff.). Dessa metoder komma också att användas i det följande.

Interpunktion som dateringsgrund. Hagsten har fäst uppmärksamheten på det intressanta faktum, att S. i breven fr.o.m. maj månad börjar överge sin vana att använda blott tankstreck och i stället tillämpa normal interpunktion (del 2, s. 45 ff.). En motsvarande övergång kan iakttagas i manuskriptet till hans ofullbordade skärgårdsroman. Hagsten söker spår av en liknande förändring i utkasten, och hans undersökning har ej varit utan resultat. Visserligen saknas icke andra skiljetecken än tankstreck i de tidiga utkasten, men de äro påfallande sällsynta. S:s verksamhet som journalist skulle så småningom ha framtvingat en normalare interpunktion. Tre brev till Eugène Fahlstedt från maj—juni 1872 (Brev 1, s. 102 ff., 105 och 106) ha punkt i en helt annan utsträckning än tidigare. Tyvärr ge breven från sommaren 1872 icke någon ledning, då de — tre till antalet — blott bestå ett av fem, ett av tre meningar och ett av en mening, alla utom två följda av utropstecken. De långa breven från september 1872 ge däremot övertygande besked. I dem tillämpar S. normal interpunktion. Vill man som Hagsten använda interpunktionen för datering, måste man emellertid räkna med att benägenheten att använda tankstreck kan ha hållit sig kvar längre i utkasten än i brev, artiklar eller romanmanuskript, eftersom det blott är fråga om snabba skisser. Jag kan därför icke i samma grad som Hagsten betrakta interpunktionen som hållbar dateringsgrund. Tankstreck dominera även några av de utkast, som bevisligen höra till de allra yngsta. Sålunda torde Hagstens nr 55, som är normalt interpunkterat, av andra skäl, för vilka redovisas i beskrivningen av blad 8 och 9 och i framställningen av utkastens tillkomst, vara äldre än dennes nr 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54. Även betydligt tidigare utkast, tredje aktens båda tablåer (blad 12, framsida och baksida) och fjärde akten (blad 13, framsida) skulle med lika rätt som några av de sista utkasten kunna räknas som delvis normalt interpunkterade. Man måste alltså räkna med återfall, och man torde icke kunna sätta någon säker tidsgräns för övergången. Interpunktionen ger sålunda icke någon fastare datering än övriga dateringsgrunder. Så mycket kan dock sägas, att de utkast, som visa ansatser till eller ha normal interpunktion, troligen i de flesta fall tillhöra sommaren 1872, då prosaupplagan kom till.

S:s arbetsmetoder. Utkasten ha delats upp på tre arbetsetapper, mellan vilka gränserna av naturliga skäl äro flytande. Jag har därvid tagit hänsyn till de dateringsgrunder, som ovan ha diskuterats. Dessutom stödjer jag min indelning på noggranna manuskriptbeskrivningar av varje enskilt utkastblad, vilka redovisas i samband med texten. På grund av materialets beskaffenhet äro dessa beskrivningar icke så lätta att följa som jag skulle önska. Sorteringen av utkasten stöter på ganska stora svårigheter, därför att S. på samma blad har skrivit ned utkast från alla tre etapperna. Vid första konfrontationen får man en ganska förvirrad bild. Vid en mer ingående granskning av manuskriptförhållandena klarnar emellertid sikten, och det beror på att S. har vissa bestämda vanor. Jag skall ge några exempel härpå.

De flesta bladen äro vikta både en och två gånger och det är ingen tillfällighet. Han har nämligen skrivit utkast inom de olika fält, som ha uppkommit på grund av vikningarna. Denna metod ger oss i flera fall möjlighet att närmare bestämma, i vilken ordning dessa fält ha fyllts med anteckningar. Men man kan också finna en annan iögonenfallande metod, som underlättar utkastens placering. I två fall (blad 3 och blad 6) har S. först skrivit ned ett mer skelettartat utkast

över hela dramat på vänstra sida av bladet och sedan fyllt den högra med ett mer utförligt och detaljerat utkast. Spår av denna teknik finns också på blad 8. Då utkasten svälla ut till tablåbilder av större omfång, tillgriper han en annan metod, som har vissa likheter med den första. Varje tablå tilldelas övre delen av bladet, medan den undre reserveras för en ny bearbetning av samma tablå på blad 10 t.o.m. 13. Detta utkast omfattar dock blott fyra blad, och eftersom varje akt beräknas omfatta två tablåer, gå dessa fyra blad åt till dramats första fyra akter. Däremot finns det icke plats för den femte akten. Jag har då funnit, att S. tänkte fortsätta utkastserien och placera den femte aktens båda tablåer på blad 9: s fram- och baksida. Detta blad bildar ett helark tillsammans med blad 8. Även om blott femte aktens första tablå verkligen föreligger på blad 9, kan man dra vissa slutsatser rörande de utkast, som nu stå på blad 9: s baksida i stället för den planerade femte aktens andra tablå. De måste vara yngre än utkasten på blad 10 t.o.m. 13. Tidigare har forskningen räknat med att de tillhöra ett tidigare utvecklingsstadium (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 94). Således kunna också avvikelserna från en konsekvent arbetsmetod hjälpa oss att placera utkasten i förhållande till varandra. Även andra iakttagelser ha fått konsekvenser för sorteringen. Blad 2 och 3 visa sig en gång ha varit ett sammanhängande helark; det framgår av vikningen, av en bläckfläck och av vattenstämplarna. Detta faktum binder ihop vissa utkast på de båda bladen och gör troligt, att dessa äro de äldsta bevarade. S: s manuskriptvanor äro alltså icke utan mönster och hans tillvägagångssätt kan i flera fall liksom hans boklån stödja en tidsbestämning av utkasten, för vilken vi dock i första hand litar till inre grunder, till en innehållsjämförelse utkasten emellan.

Den första etappen. Till den första etappen räknar jag utkast, tillkomna i Uppsala och i Stockholm vintern 1871—mars 1872. Terminus ante quem är S: s boklån 6/3—5/4 på Kungl. Biblioteket, vilka ha avsatt spår i nästa etapps utkast. Gränsen bakåt i tiden för de äldsta bevarade utkasten är svårare att ange. Tidsbestämda tentamensscheman på blad 1 ha suggererat några forskare att betrakta utkasten på detta blad som de första (P. Lindberg, s. 24, A. Hagsten, del 2, s. 61). S. skulle ha skrivit dessa utkast strax efter det att dessa scheman hade gjorts upp i slutet av september eller under oktober (se manuskriptbeskrivning av blad 1). Ingenting hindrar dock, att papperet har blivit liggande och först använts i början av år 1872. Enligt min åsikt är det naturligare att räkna personförteckningen jämte utkastet till den första scenen i första akten (blad 2, framsida) som de äldsta nu bevarade utkasten. De ha bevisligen tillkommit före blad 3: s båda utkast över dramats fem akter (jfr manuskriptbeskrivningen av blad 3). S. har märkt dessa utkast med a i kolkrita, troligen innan blad 2 och 3, som en gång bildat en enhet, skildes från varandra. Blad 1 däremot är märkt med e. Kolkritemarkeringen är emellertid icke något avgörande bevis för att blad 1 är senare än blad 2—3, eftersom den icke har utförts samtidigt som utkasten kom till. Det förefaller dock naturligast, att S. har börjat med att göra klart för sig, vilka personer som skulle uppträda och hurudana de skulle vara. I förarbeten till dramer från S: s senare diktarperiod stöter man ej sällan först på personkarakteristiker.

S. uppger själv, att han har gjort sina förstudier till Mäster Olof i december 1871 i Uppsala (anteckningar på titelsidan till det s.k. tredje manuskriptet års-

skiftet 1874—1875 och det s.k. femte manuskriptet maj 1876). Även på manuskriptet till prosaupplagan återfinna vi samma anteckning, utförd med rödpenna och av handstilen att döma sannolikt tillkommen vid tryckningen 1881. Hagsten vill emellertid (del 2, s. 61, jfr del 1, s. 427 f.) flytta den bakre gränsen till tiden strax efter framgången med Den fredlöse den 16 oktober. Han stöder sig på att S:s vän Gustaf Eisen, som studerade naturvetenskap, vid denna tid lånade Hallmans biografi över bröderna Petri (27/10—2/11, se Hagsten, del 2, s. 40). Detta lån kan naturligtvis tolkas som ett tecken på att S. har umgåtts med planer på ett reformationsdrama. Ännu i mitten av november har han dock sökt hålla sin planerade snabba studietakt; den fjortonde tenterade han i statskunskap (manuskriptbeskrivningen av blad 1, s. 12). Troligen kommo de egentliga förarbetena icke i gång förrän i början av december. Personförteckningen tyder i varje fall på studier utöver Hallmans biografi. Jag räknar alltså med tillkomsttid december 1871—mars 1872 för följande utkast:

1. Personförteckning och utkast till första akten på blad 2, framsida (Hagsten, del 2, s. 50 nr 3),
2. Två utkast till dramats fem akter på blad 3, baksida. Det yngre av dem kan ha tillkommit senare än nr 3 nedan. (Hagsten, s. 50 nr 7—8.) S. har markerat a med kolkrita.
3. Två schematiska utkast över dramats fem akter på blad 1 (Hagsten, s. 50 nr 1—2). S. har markerat e med kolkrita.

Den andra etappen. Under mars månad, sedan S. hade återvänt till Stockholm, togo förstudierna ånyo fart. Utkast, vilka ha kommit till i samband med hans fördjupade historiska studier på Kungl. Biblioteket, ha sammanförts och bilda den andra etappen i arbetet. Gränsen bakåt är boklånen på biblioteket den 6 mars, vilka ha avsatt spår i utkasten, t.ex. Tobiæ Comedia, Olaus Petris Svenska krönika, Tegels krönika om Gustav Vasa (jfr Hagsten, del 2, s. 39). Ett visst samband mellan utkastet på blad 6 och S:s recension av von Rosens Erik XIV den 27 mars kan också spåras (se kommentaren till blad 6 s. 47). Citatet ur Tobiæ Comedia på blad 6, framsida, måste vara direkt avskrivet, vilket innebär, att detta utkast måste ha tillkommit före den 5 april, då S. lämnade igen boken. Fortsättningen på citatet står på blad 7, framsida, liksom en excerpt ur Olaus Petris krönika, till vilken han har en sidhänvisning på blad 4. Det är därför troligt, att excerpterna ur historiska arbeten på blad 4 äro äldre än utkastet blad 6. Detta blad saknar även kolkritemarkering, medan en sådan finns på blad 4 och 5. Också excerpterna på blad 2 och 3, det senare bladet markerat a med kolkrita, äro äldre än blad 6. Man kan alltså räkna med ungefär följande ordning i den andra etappen:

1. Excerpter ur historiska arbeten: Olaus Petris Svenska krönika, anteckningar om litteratur, årtal ur Olaus' liv och utkast till första akten på blad 4, märkt c med kolkrita (Hagsten, del 2, s. 51 nr 11, 12, 13); A. J. Prytz' Comoedia om Gustav den första och Tegels krönika om Gustav Vasa på blad 3, baksida, (Hagsten, s. 50 nr 6, 5); Afzelius' Swenska folkets sagohäfder, del 5 på blad 2, baksida (Hagsten, s. 51 nr 10); Geijer, Svenska folkets historia, del 2 på blad 5, märkt f med kolkrita (Hagsten, s. 56 f. nr 36).
2. Kortfattad tablå- och aktöversikt över hela dramat på blad 6, framsida

(Hagsten, s. 50 nr 4). Dess placering motiveras i manuskriptbeskrivningen av blad 6—7, som även anger vilka anteckningar på utkastet som äro tillskrivna, sedan utkastet på blad 6 skrivits ned, tidigast samtidigt med denna etapps nr 7 och 8.

3. Detaljerat utkast över dramats fem akter på blad 6, fram- och baksida (Hagsten, s. 51 f. nr 14—15). Samtidigt böra excerpterna ur Tobiæ Comedia och Olaus Petris Svenska krönika ha skrivits ned på blad 7, framsida (Hagsten, s. 51 nr 16).
4. Anteckningar till fjärde akten, som anspela på Pyhy och tavlan av Stockholms blodbad på blad 2, baksida, det nedre fältet (Hagsten, s. 51 nr 10). Liksom i utkastet blad 6 utspelas fjärde aktens andra tablå inför konungen. I planen på blad 8 försiggår den hemma hos Olof. Tavlan återkommer i utkast på blad 12, framsida, det övre fältet.
   Antal tablåer och akter i Shakespeares Julius Cæsar och en personförteckning, i vilken Pyhy finns upptagen, på blad 2, baksida, det nedre fältet (Hagsten, s. 51 nr 9); anteckningar om Pyhy och Norman på blad 2, baksida, det övre fältet (Hagsten saknar detta utkast i sin serie).
5. Schematisk plan över dramats fem akter och tablåindelningen på blad 8, framsida. S. låter till en början fjärde akten ha en tredje tablå I Gertruds gillesal, ett tillägg med kolkrita på utkastet blad 6, baksida (jfr ovan nr 3). Den flyttas omedelbart över till femte aktens första tablå (Hagsten, s. 52 nr 17).
   Bläckanteckningar till den schematiska planen, tillkomna i omedelbar anslutning till den (Hagsten, s. 52 nr 18). De som gälla femte akten ingå nämligen i det strax efteråt skrivna utkastet till femte akten på samma sida av bladet, se manuskriptbeskrivningen av blad 8—9.
6. Utkast till femte aktens första tablå på blad 8, framsida, skrivet omedelbart efter den schematiska planen på samma sida. Gert bokpräntare är ännu katolik (Hagsten, s. 52 nr 19).
7. Blyertsanteckningar till den schematiska planen på blad 8, framsida (jfr nr 5). Av anteckningen r. 28 framgår att Gert bokpräntare är vederdöpare (Hagsten, s. 52 nr 18).
8. Utkast till fjärde aktens andra och tredje tablå på blad 7, framsida, en fortsättning på utkastserien på blad 6 (Hagsten, s. 56 nr 34). Den första tablån, moderns död, förutsättes nämligen redan vara skisserad. En sådan skiss finns på blad 6. I detta utkast till fjärde akten uppträder liksom i nr 7 ovan Gert som vederdöpare.

Den tredje etappen. Den tredje etappen i arbetet med dramat resulterade framför allt i det största sammanhängande utkastet till Mäster Olof (blad 10 t.o.m. 13), vilket omfattar fyra akter. De övriga utkasten gruppera sig kring detta och äro samtidiga eller senare. Hagsten har (del 2, s. 63) funnit en terminus post quem i S:s studium av Brandes' Emigrantlitteraturen, omtalad i brev till Eugène Fahlstedt i maj 1872 (Brev 1, s. 103 f.). Från Brandes bör han nämligen ha fått idén att låta Lars Andreæ väcka Olof med Herrens ord till profeten Jeremias (Lindberg, s. 48 och H. Ahlenius, Georg Brandes i svensk litteratur, Sthlm 1932, s. 211). Det stora utkastet kan S. således icke ha skrivit, förrän han hade läst Brandes, dvs. vid månadsskiftet april—maj. Någon gräns framåt

i tiden går däremot icke att ange. Förmodligen ha de flesta av utkasten, som äro skrivna senare än det första sammanhängande utkastet på blad 10 t.o.m. 13, tillkommit under sommaren, då arbetet med prosaupplagan var i full gång. På grund av utkastens karaktär är det vanskligare att avgöra den inbördes ordningen mellan dem i denna grupp än i de andra två. Endast med största tvekan har följande tidsordning, i vilken blott nr 1:s ställning är alldeles säker, uppställts:

1. Detaljerat utkast över dramats tre första akter jämte den fjärde aktens första tablå på blad 10 t.o.m. 13, framsida. Här avses de utkast, som stå på bladens övre hälft. Angående sammanhanget mellan de olika utkasten inom denna serie, se manuskriptbeskrivningen för blad 10 t.o.m. 13 (Hagsten, s. 53 f. nr 20—26).
2. Karakteristik av Gert bokpräntare, som är vederdöpare, på blad 8, framsida (Hagsten, s. 55 nr 32). I utkastet till första aktens andra tablå (blad 10, baksida) har S. först skrivit katolik, omedelbart ändrat till vederdöpare. Det är inte säkert, att S. ändrat sina planer med Gert först i detta utkast. Redan en blyertsanteckning på blad 8, framsida r. 28, visar nämligen, att Gert är vederdöpare, liksom i utkastet till fjärde akten i den andra etappens nr 5.
3. Utkast till femte akten på blad 9, framsida (Hagsten, s. 60 nr 55). Placeringen av detta utkast är diskutabel, men vissa arrangemang på blad 9 tyda på att S. har fortsatt utkastserien på blad 10 t.o.m. 13 på detta blad (se manuskriptbeskrivningen av blad 8—9).
4. Plan över dramats akter och tablåer på blad 7, baksida. Tredje aktens tablå är förlagd till rådstugan, vilket överensstämmer med ändringen på blad 12, framsida (Hagsten, s. 54 nr 29). Fjärde aktens första tablå handlar om moderns död och den andra utspelas i Olofs hem. Den femte aktens första tablå är förlagd till Gertruds gillesal och den andra till fängelset. Denna ändring i förhållande till utkast på blad 6 och blad 7, framsida, återkommer i utkasten över fjärde och femte akterna på blad 9, baksida.
5. Anteckningar till utkastserien på blad 10 t.o.m. 13: blyertsanteckningar på blad 12, framsida, det nedre fältet (Hagsten, s. 54 nr 27); anteckningar till tredje aktens andra tablå rörande Olof och utvecklingen, Olof och kungen, skrivna med blyerts på blad 12, baksida (Hagsten, s. 58 nr 43, 44); bläck- och blyertsanteckningar ur Afzelius' Svenska folkets sago-häfder på blad 13, framsida (Hagsten, s. 54 nr 28). Placeringen av dessa utkast är osäker. De böra dock ha tillkommit icke alltför långt efter den stora utkastserien på blad 10 t.o.m. 13.
6. Personförteckning med karakteristiker jämte karakteristik av Olofs förhållande till Kristina på blad 7, baksida. Den är senare än den stora utkastserien på blad 10 t.o.m. 13, i vilken Lars Siggeson icke är med och Knipperdollink delar platsen som ledare för vederdöparna med Rink (Hagsten, s. 56 nr 35).

Eftersom S. icke har fullföljt den stora utkastserien på blad 10 t.o.m. 13 genom dramats alla akter, blir placeringen både av omarbetningen av denna utkastserie på bladen 11, 12 och 13 och av de varierande förslagen till fjärde och femte akterna, som återfinnas på fem olika blad, mycket osäker. Man kan

heller icke vara säker på att S. verkligen först har sökt finna en tillfredsställande avslutning på dramat, innan han började skriva prosaupplagan. Det är mycket sannolikt, att han till en början har skrivit de tre första akterna, och att han sedan har tagit itu med fjärde och femte akterna, som då först ha fått sin slutliga utformning. Dessutom kan bearbetningen av de tre första akterna på blad 11, 12 och 13 ha skett akt för akt, medan prosaupplagan skapades. Jag avstår därför från att ställa upp resten av utkasten i något slags kronologisk ordning. I stället redovisar jag utkasten inom varje akt och tablå.

Första akten.

1. Utkast som börjar med mässfallet och slutar med underrättelsen om faderns död på blad 2, baksida (Hagsten, s. 54 nr 30). Detta utkast har skrivits före utarbetandet av prosaupplagan. S. har nämligen ännu icke strukit första aktens begravningstablå. Den slutar: "Din far är död — — —",
2. Utkast till första akten jämte karakteristik av Olof på blad 8, baksida. Enligt detta skall Olof "eldas af samtal med Rink och Gerdt —". Troligen ligger detta utkast mycket nära prosaupplagan (Hagsten, s. 55 nr 31).

Andra akten.

Första tablån.

1. Utkast på blad 11, framsida, det nedre fältet, över hela tablån (Hagsten, s. 57 nr 37—38).

Andra tablån.

1. Utkast på blad 11, baksida, det nedre fältet, över hela tablån (Hagsten, s. 57 nr 39).

Tredje akten.

Första tablån.

1. Utkast på blad 13, baksida, det övre fältet, över hela tablån (Hagsten, s. 57 nr 40). Därmed har denna tablå fått ungefär samma form som i prosaupplagan. Den kan ha tillkommit efter utkastet till femte aktens andra tablå (se manuskriptbeskrivningen av blad 10 t.o.m. 13).

Andra tablån.

1. Utkast till en del av denna tablå, troligen av mycket sent datum, på blad 8, baksida, det nedre fältet (Hagsten, s. 58 nr 41).

Fjärde akten.

1. Utkast till fjärde akten på blad 14—15. S. räknar ännu med två tablåer (Hagsten, s. 59 nr 46—47). Jfr planen över dramat i den tredje etappens nr 4. Anteckningen *Testamentet* visar, att S. strukit första aktens andra tablå, i vilken denna detalj till en början ingick.
2. Utkast till fjärde akten på blad 9, baksida, i sammanhang med utkast till femte akten. Även här räknar S. med två tablåer (Hagsten, s. 58 f. nr 45).

Femte akten.

1. Utkast till första tablån och till en scen i kyrkan, rubricerad mellanspel, på blad 9, baksida, i sammanhang med utkast till fjärde akten. Se ovan (Hagsten, s. 58 f. nr 45).

Första tablån.

1. Scenplan över första tablån på blad 8, baksida, det nedre fältet (Hagsten, s. 60 nr 54).
2. Excerpter bl.a. ur Geijer till Olofs och Gerts anklagelser mot Gustav Vasa på blad 9, baksida (Hagsten, s. 60 nr 53).
3. Detaljerat utkast på blad 16—17 (Hagsten, s. 60 nr 48—52).

Andra tablån.

1. Scenplan över andra tablån på blad 12, framsida, det nedre fältet (Hagsten, s. 61 nr 57).
2. Detaljutkast till Lars Siggesons tal på blad 18 (Hagsten, s. 61 nr 56).

Från samma period som de här redovisade utkasten äro några som icke kunna hänföras till någon bestämd akt:

1. Anteckningar rörande utvecklingen; anteckning om utvecklingen på blad 7, baksida (Hagsten, s. 54 nr 29); anteckning om utvecklingen på blad 8, baksida (Hagsten, s. 58 nr 42). Jfr tredje etappen nr 5.
2. Karakteristik av Mårten på blad 8, baksida (Hagsten, s. 58 nr 42). Utkastet är yngre än utkastet till första akten nr 2 men äldre än utkastet till tredje aktens andra tablå nr 1 (se manuskriptbeskrivningen av blad 8—9).
3. Självbiografisk anteckning om barndomsminnenas betydelse och anteckning om Tegnér, Franzén, Wallin på blad 9, baksida (Hagsten, s. 61 nr 58). Utkastet är möjligen senare än utkast nr 2 till femte aktens första tablå men säkert senare än utkastet till femte akten nr 1 (se manuskriptbeskrivningen av blad 8—9).
4. Anteckningar om Pyhy och Norman på blad 13, baksida, det nedre fältet. Troligen senare än utkastet till tredje aktens första tablå nr 1, nedskrivet på samma blad (Hagsten, s. 55 nr 33).
5. Rollistor på blad 13, baksida (Hagsten, s. 61 nr 59—60), tillkomna senare än utkastet till tredje aktens första tablå nr 1 och anteckningarna om Pyhy och Norman, nedskrivna på samma blad.
6. Anteckning med rödkrita om J. G. Rüdling, Det i flor stående Stockholm och P. G. Scheutz, Stockholm på blad 4 (Hagsten, s. 51 nr 12). Angående dateringen, se s. 3 och s. 33.

BLAD 1—19

BLAD 1

Manuskriptbeskrivning. Storleken är 21,4 × 34,8 cm. Papperet är av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer på tvären. Bladen 4 och 19 äro av liknande kvalitet men ej av samma storlek. Bladet är troligen först vikt på tvären mitt över och sedan på längden. Det har på så sätt blivit indelat i fyra fält på varje sida, nu mer eller mindre fullständigt utfyllda av text. Vikningen torde ha skett på ett tidigt stadium, eftersom texten ej fortsätter från ett fält till ett annat och S. blott ägnat fält 5 åt det teoretiska utkastet, som är relativt tätt skrivet. Av bläckets färg och pennföringen framgår till exempel, att bläckanteckningarna på fälten 2 och 4 ha utförts samtidigt och att S. därvid har iakttagit fältindelningen. Samma förhållande gäller de två planerna över

Mäster Olof på fälten 5 och 7, även de att döma av bläck och pennföring utförda samtidigt. Det övre fältet 7 har icke utnyttjats mer än till något över hälften, medan texten på det undre 5 har trängts samman och har skrivits med betydligt mindre stilstorlek än den som har använts på det övre. S. har gjort anteckningar på bladet med blyerts och bläck. Dessutom är bladet märkt e med kolkrita på fält 5 (jfr blad 3, 4 och 5 och kommentaren, s. 3 f.).

Detta blad är det enda bland utkasten, som tar upp vissa data, vilket har föranlett tidigare forskning att ibland betrakta det som det äldsta utkastet (Lindberg, s. 24 och Hagsten, del 1, s. 428 f., del 2, s. 50 och 61 f.). Man stödjer sig på de daterade tentamenslistor, som S. har skrivit ned på detta blad. En diskussion om när de olika anteckningarna ha tillkommit är därför nödvändig. Naturligtvis är det nästan omöjligt att komma till säkra slutsatser, men några hållpunkter kunna ges.

Gloslistan (fält 1) bör ha ett samband med S:s studier i nyeuropeisk lingvistik, i vilket ämne han tenterade med approbatur den 19 september 1871 (jfr T. Eklunds kommentar i Strindbergs brev, del 1, s. 85 och Hagsten, del 1, s. 303). Den bör alltså ha tillkommit före detta datum. Enligt de tentamensscheman, som stå på samma papper, planerade S. visserligen att höja betyget till två betyg, men eftersom detta icke skulle ske förrän tidigast den 15 januari 1872, är det rimligt att se gloslistan som en rest av tentamensstudier i september. Efter den 19 september har S. gjort upp studieplanerna. Den andra av de båda tidsbestämda listorna (fält 2) upptar nämligen 1 betyg för nyeuropeisk lingvistik men ingen tidpunkt, vilket innebär, att betyget redan är erövrat.

De först nedskrivna tentamenslistorna äro de som stå på fält 8. De två övre äro av bläck och pennföring att döma skrivna samtidigt. Den daterade upptar astronomi den 15 oktober som första ämne och statistik som det andra den 1 november och nordiska språk som det sista den 1 maj. S. har icke kunnat hålla detta schema, i varje fall icke för statistik. Efter de två övre planerna har den understa tillkommit. Geologi har fått ersätta nordiska språk. Bläckfärg och pennföring äro något annorlunda än vid de två övriga planerna.

S. såg emellertid för optimistiskt på sin egen studietakt. Premiären på Den fredlöse den 16 oktober och Karl XV:s understöd kunna ha verkat distraherande (jfr Hagsten, del 1, s. 305). Hursomhelst har han sett sig nödsakad att skjuta fram tentamensdagen för astronomi till den 1 och för statistik till den 15 november (fält 2). Höjningen till 2 betyg i nyeuropeisk lingvistik är icke längre aktuell. I stället tänker han sig 2 betyg i astronomi. I Tjänstekvinnans son (S. S. del 18, s. 440 f.) berättar han, att han fick ett betyg mindre än han tänkt sig, då han tenterade i astronomi. Denna uppgift kan för närvarande icke kontrolleras, då S:s ansökningshandlingar till K.B. 1874, som Hagsten påpekar (del 2, s. 154 not 3), icke upptaga betyg i astronomi. Professor Gustaf Svanbergs anteckningar om avlagda tentamina synas ha gått förlorade. S. skall enligt muntlig uppgift av professor N. V. E. Nordenmark ha uppgivit för lektor Erik Staaff, att han kuggades av Svanberg. Däremot veta vi, att S. höll tiden för statistik. Han tenterade den 14 november för W. E. Svedelius (W. E. Svedelius arkiv D II Liggare över tentander 1850—1881, UUB). Denna lista har alltså gjorts upp tidigast efter den 19 september, troligen i början av oktober. Understrykningarna med bläck torde ha kommit till samtidigt med en påbörjad

lista på samma fält. Vid samma tillfälle har också listan på fält 4 skrivits ned. Bläckfärg och pennföring överensstämma. Den blott påbörjade anknyter till den daterade. Den sista på fält 4 nöjer sig med 2 betyg i estetik, som S. erövrat våren 1871 (Smedmark, s. 342 not 31), och tar istället upp 3 betyg för nyeuropeisk lingvistik. Astronomi står fortfarande för 2 betyg. Listorna böra alltså förläggas till oktober, eftersom förslaget innehåller, att tentamen för två betyg i astronomi skulle avläggas den 1 november.

Den inbördes ordningen mellan tentamenslistorna bör således vara:

1. En odaterad och en daterad lista på fält 8.
2. En odaterad lista på fält 8.
3. En daterad lista på fält 2.
4. En påbörjad lista på fält 2 och en odaterad lista på fält 4.

Ordningsföljden är måhända icke invändningsfri men förefaller mig vara den naturligaste. Listorna böra förläggas till tiden efter den 19 september fram till ungefär mitten eller slutet av oktober månad.

Tvättlistan på fält 6 och ritningarna på fält 3 kunna ha tillkommit såväl efter som före tentamenslistorna.

Det är troligt, att de flesta fälten voro fyllda med text, då de båda utkasten till Mäster Olof skrevos ned. Eljest måste man förutsätta, att utkasten voro aktuella i slutet av september eller i oktober av tentamenslistorna att döma. Det förefaller rimligare, att utkasten ha skrivits sist. Hagsten tror på november månad 1871 (del 2, s. 62). De daterade tentamenslistorna ge dock blott en någorlunda fast gräns bakåt i tiden. Det är troligast, att Mäster Olof-utkasten ha skrivits under S:s uppsalatid. Han lämnade Uppsala den 3 mars 1872. S. uppger själv på Kymmendömanuskriptets titelsida, att förstudierna gjordes i december. Hagsten har behandlat detta blad, del 1, s. 303 ff, s. 428, del 2, s. 50, s. 61 f., Lindberg, s. 24, Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 92 f., Sjöstedt, s. 168 f., Smedmark, s. 37.

Text

FRAMSIDAN

Fält 1

niais = nidulus, nido
alguazil = al vezir —
valet = vasalle = gwas —
rue = ruga
chappeau = cappa
jalousie = zelo
arriver = ad ripam
manquer = mancus
cour = cors, tis
lieue = leuca — gall —
parler = parabolare
même = met, ipse —
déguiser = weise
caché = coactus = qvatto

Fält 2

Text med blyerts, understrykningarna med bläck.

Estetik	3		December
M Språk	1		—
Astronomi	*2*	*1*	November
Statistik	*1*	*15*	*November*
Botanik	*1*	*1*	*December*
Latin	1	1	sta Januari
Philosoph	*2*	*1*	*Mars*
Nordiska språk	*1*		*April*

(struket med bläck: Hebreiska 1)

ruban = ringband
gai = jahe = gahi
gaillard = kymr gall = kraft
bannir = goth bannjan
chagrin = turk zagri = åsneskinn

Text med bläck:

Estetik	3 —
Lefvande spr	1
Astronomi	2

Fält 3

Två ritade manshuvuden.

Fält 4

Språk	3
Estetik	2
Latin	1
Astronomi	2
Philosophen	2
Botanik	1
Statistik	1

BAKSIDAN

Fält 5

Texten står upp och ner i förhållande till framsidan. Fältet är av S. märkt e med kolkrita.

I.

Enthusiasmen för att reformera tiden väckes — öfverskattar sina krafter hänsynslös — vill förverkliga idealet offrar allt — hatar —

II.

Går ut i verlden — uppträder med våld och fanatism mot den usla tiden — smädas, lider och hatar än mer — (struket *k* + vokal) behof av kärlek — träffar qvinnan — älskar — kränker gammal häfd för sin kärleks skull — prosan tränger på

III

Vinner målet — (struket *irrlä*) otrons fall — upptäcker att det uppnåtts honom förutan — finner idealet ej förverklig(adt) stannar och ser sig om — går på konseqvent konflikt med den sansade förkämpen — blir tragisk

IV

Missnöje med hvad är vun(n)et slår öfver stämplar mot konungen —

Fält 6

Texten är skriven med blyerts:

9 strumpor —
5 skjortor
6 näsdukar —
1½ manchetter —
1 handdukar —
1 par lakan —
1 örngott. —

V

Finner sig ha gått för långt — kan ej rygga — går under — (struket *r* + tre oläsliga bokstäver av vilka de de två första möjligen är *ed*)

Fält 7

Texten står upp och ner i förhållande till framsidan.

I

I klostret kansler — bibelöfversättning —
Begrafningen — vaknar

II.

Mäster Olof i korgen.

III.

Vesterås Riksdag nämnes Kyrkoherde

IV

Stämplar mot Gustaf

V

De sju solarne Dömes —

Fält 8

Estetik	3
Lefvande språk	2
Statistik	1
Astronomi	1
Nordiska språk	1
Philosopherna	2
Botanik	1
Latin	1
	12

I höjd med föregående schema:

Astronomi	15	October
Statistik	1	November
Latin	30	November
Estetik	15	December
Lefvande språk	15	Januari
Botanik	1	Februari
Philosoph T.	15	„
Philos P.	1	April
Nordiska sp	1	Maj —

Under de två föregående står ett schema, skrivet med något mörkare bläck och med något annorlunda stil.

Estetik	3
Språk	2
Statistik	1
Latin	1
Filosoferna	2
Botanik	1
Geologi	1
Astronomi	1

Kommentar

FÄLT 7

De historiska uppgifterna i utkastet på fält 7 (jfr Hagsten del 2 s. 50 nr 1) återgå på Afzelius, Swenska folkets sago-häfder, del 6, Sthlm 1851 och troligen också på Hallman, The Twenne bröder Mest. Oluff Petri,..... Sthlm 1726,

som S. enligt Hagsten (del 2, s. 40) skall ha läst redan i slutet av oktober månad. Datering, första etappen nr 3, s. 7.

I klostret är S:egen uppfinning. — *kansler* Afzelius uppger (s. 77), att Olaus Petri blev kansler hos biskop Mathias i Strängnäs efter hemkomsten från Wittenberg (jfr även Hallman s. 10). — *bibelöfversättning* Att Olaus Petri skulle ha översatt Nya Testamentet, kunde S. hämta från Afzelius (s. 83) eller från Hallman (s. 39 f.). — *Begrafningen* Berättelsen om hur bröderna Petri uppträdde vid sin fars begravning finns hos Afzelius (s. 78) och Hallman (s. 19 f.). — *Mäster Olof i korgen* Då Olaus Petri predikade i Storkyrkan, satte man upp en predikstol, som kallades korgen (Hallman s. 27 och Afzelius s. 79). Uttrycket har präglats av Messenius i dennes krönika om Stockholm. — *Vesterås Riksdag nämnes Kyrkoherde* Olaus Petri blev icke prästvigd förrän år 1539 och kyrkoherde år 1543. Den ende av S:s uppgiftsgivare, som gör honom till kyrkoherde på 1520-talet, är Afzelius (s. 31, s. 79). *nämnes Kyrkoherde* = utnämnes till k.; konstruktionen med osammansatt verb även på blad 6, framsida akt I:6 *:Olof nämd till skrifvare.* Konstruktionerna ej ovanliga under 1800-talet, SAOB — N 1026 — 9 c. — *Stämplar mot Gustaf* S. avser här den s.k. krutsammansvärjningen år 1536 mot Gustav Vasa, som år 1540 i rättegången mot de båda reformatorerna anklagade dem för att ha känt till men ej avslöjat dess upphovsmän. — *De sju solarne Dömes* År 1535 uppträdde några s.k. vädersolar på himlen och utifrån detta naturfenomen höll Olaus Petri en straffpredikan mot Gustav Vasa. Afzelius (s. 244) är den ende av S:s sagesmän, som påstår, att de voro sju till antalet.

Fält 5

Utkastet på fält 5 diskuteras i Dramat växer fram, s. 92 f. (Hagsten del 2, s. 50 nr 2 och del 1, s. 428 ff.). Datering, första etappen nr 3, s. 7.

Blad 2

Manuskriptbeskrivning. Bladet, som ursprungligen har varit förenat med blad 3, består av ett halvark med vattenstämpeln Howard och längsgående parallella linjer. Papperet är av god kvalitet: bikupa. Storleken är 22,6 × 37,5 cm. Bladet är vikt på tvären i två lika stora delar. Vikningen skär texten i utkastet till första akten på bladets framsida i höjd med *blott yngling* t.o.m. *strid.* Vecket bryter av bokstävernas staplar på ett sätt som gör det sannolikt, att texten på framsidan har skrivits, innan bladet har vikts. Dessutom finnas märken, som tyda på att papperet har vikts på tvären ännu en gång, så att varje fält har delats upp i två spalter. Papperet har emellertid icke legat i detta veck. Texten på bladets baksida, som är skriven med blyerts, har däremot tillkommit efter de båda vikningarna. S. har nämligen på båda dessa fält skrivit utkasten på längden och därvid för de äldsta iakttagit de båda vecken som gräns.

Framsidans text, personförteckningen och utkast till första akten, har alltså kommit till först (datering, s. 7 nr 1). Vid ett senare tillfälle har baksidans nedre fält fyllts med text, skriven i två spalter. På det övre fältet står ett mindre antal anteckningar (*Norman* osv.), som ha skrivits i högra spalten på samma ledd som det nedre fältets text. Texten börjar vid det veck, som uppkom vid den

andra vikningen. Dessa anteckningar ha troligen kommit till senare än de på det nedre fältet. Huvuddelen av det övre fältet är dessutom täckt av ett utkast till första akten fr.o.m. mässfallet (se s. 7) t.o.m. slutet av akten (*Bonden inträder* osv.). Detta utkast tillhör ett långt senare stadium av S:s arbete med Mäster Olof och följer ej spalterna utan är skrivet tvärsöver. Det står upp och ner i förhållande till fältens övriga anteckningar. Hagsten behandlar dessa utkast, del 2, s. 50 nr 3, s. 51 nr 9, 10, s. 54 nr 30, och Lindberg, s. 23 ff.

Anteckningarna på baksidan ha icke tillkommit vid samma tid som texten på framsidan. På det nedre fältet har S. skrivit i två spalter. I det högra fältet stå excerpter ur Afzelius' Swenska folkets sago-häfder, del 5, (datering, s. 7 nr 1) om förhållandet danskt-svenskt-tyskt under unionstiden (*Käpplingemorden* osv.). Dessa ha troligen använts vid utformningen av ölbodsscenen på blad 6. (Hagsten behandlar utkastet del 2, s. 51 nr 10.) Utkastet i samma spalt över fjärde akten (*4de Akten* osv.) liksom texten på det övre fältet visar, att S. har tänkt blanda in Pyhy och Norman i kampen mellan Gustav Vasa och Mäster Olof (datering, s. 8 nr 4). I det första större utkastet på blad 6 och 7 ligger denna kamp ännu i dunkel. Dessa anteckningar på blad 2 böra därför troligen föras till tiden mellan detta utkast och det på blad 10 t.o.m. 13, då tavlan över Stockholms blodbad, på vilken utkastet till fjärde akten anspelar, också ingår i ett utkast till tredje akten (blad 12, framsida). I vänstra spalten på det nedre fältet, som följer papperets kant, stå en plan över antalet akter och tablåer och en personförteckning, som böra föras till samma stadium som de närmast föregående utkasten (datering, s. 8 nr 4). I denna personförteckning nämnas Gert Krutmakare, Dr Pyhy, Måns Sommar, Melchior Rink och Lars Siggeson. Dessa namn utom Måns Sommar och Pyhy dyka upp i utkastet på blad 6 och 7. (Jfr Hagsten, del 1, s. 432, del 2, s. 51 nr 9.) Sist av alla bör utkastet över första akten ha tillkommit (datering, s. 10 Första akten nr 1). En jämförelse med blad 10, framsida, visar, att det troligen är yngre än blad 10:s utkast. (Jfr Hagsten, del 1, s. 391 och del 2, s. 54 nr 30.)

Text

FRAMSIDAN

Mäster Olof — enthusiast — hänsynslös — stormande — idealist (hyper) — vill upprätta Guds rike — och väcka andligt lif — det är ej katolicismen utan den andliga döden han vill bekämpa —

Lars — — — Lugn — praktisk — vill blott rensa bort ogräset — de katolska missbruken —

Deras moder — obildad — kan ej fatta Olofs syner — öm — religiös enl gammal häfd —

Hans Brask — — Diplomat — som har genom räsonnemanger har kommit till öfvertygelse om kyrkan såsom magt —

Gustaf Wasa — — praktisk — rikshushållare — egoist — vill reparera affärerna genom reform. och stärka sin magt —

En vederdöpare — — (struket med blyerts; ovanför raden: *Melchior Rink och Knipperdollink*) religiös fanatiker — slår öfver till galenskap

En Hanseat — — — — — brackan — fal för pengar —
Christina — Olofs hustru — — — mild — qvinlig — kan blott älska Olof — men ej förstå honom rätt — lider när han fordrar för mycket —
Elisabeth Lars hustru — — — — häftig — äregirig — eggar sin man till raska handlingar —
Anders Hansson Kungens myntmästare . . . bof — köpt af Brasken — dennes svåger —
Gorius Holst — Borgmästare
Hans Windrank — skeppare
Mathias biskop

I

Hos Mathias i Strengnäs.

(struket *En klosterkammare*) — vårstämning

Olof och Lars Olof öfversätter bibeln — trött vid det döda bokstafsarbetet — vill ut i verlden — ännu blott yngling — Lars varnar — beder vänta tills tiden kommer — strid
Olof ensam — rasar öfver tiden — tvekar om han fått kraften — det ringer vesper — han påminnes om att göra sin gudstjenst på klockslag

BAKSIDAN

Det övre fältet. Text med blyerts på den högra spalten, närmast papperets kant.

Norman och Pyhy
38 39 —
Olof 1540
Conrad Peutinger —

Det övre fältet. Text med blyerts på båda spalterna, skriven upp och ner i förhållande till den övriga texten på denna sida.

1sta Bonden inträder och skall gå in i kyrkan — den är stängd — förvirring harm — Biskopens Secretarius kommer ut och upplyser om messfallets orsak Han går, folket klagar — Olof träder upp och lofvar dem messa — de tacka honom — han ringer i klockan och börjar messan på Svenska — folket klagar och oroas — — Bonden gör föreställningar — Olof drar på — ovilja — de vilja ha ordentlig messa — Brasken och Måns Sommar komma — hvem har ringt i klockan — Jag — hvem är Du — jag är kanonikus — Pang — Kungen kommer — (struket *Du*) håller med presterna — derefter sedan de gått — Du skall bli min skrifvare i Stockholm — vederdöparne draga förbi — under sång — Olof och Gerdt — Lars (ovan raden *P*) kommer in (ditskrivet efteråt *med bref*) — Din far är död — — —

Det nedre fältet. Text med blyerts på den högra spalten, närmast papperets veck.

Käpplingemorden
Först Tyskar så Danskar

Tyskarne sutto qvar som löss i pels (struket *medan;* ovanför raden *då*) Danskarne voro bortkörda
Sanct Örjans visa
Qvinnorna voro flärdfulla och fingo ej bära fru namn utom Riddarehustrur Sten Sture — och ville derföre ha konung
Konung Johan "I hafven lemnat oss ett ondt test i de S bönder dem I gjort till herrar ändock de äro skapade till trälar —

---

4 de Akten —

Kungen vill genom utländingar omskap Riket och genom Vestgöta Regementsförordning (?) Pyhy påtvingar Riket en fremmande form — patrioterna gny —
På Slottet en tafla af Stockholms blodbad —
Till Olof — ser Du! —
Mathias knäpptes — Oro Gny

Det nedre fältet. Text med blyerts på den vänstra spalten, närmast papperets kant.

I sta Akten	*18 scener*	
3.	Olof	} bockade i kanten
2 dra Akten	L Andreae	
4.	Gustaf	
3 dje Akten	Modern	
3	Christina	
4 de Akten	Hans Brask	
3	Lars P.	
5 te Akten	Gerdt Krutmakare	
5	(struket *Dr*) Pyhy	
	Melchior Rink	
	Lars Siggeson	
	Windrank	
	Sköka	
	2 Munkar	
	Måns Sommar	
	Bönder	
	Tyska knektar	
	Hanseater	

Kommentar

FRAMSIDAN

Personförteckningen (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 90 f., Hagsten, del 2, s. 50 nr 3 och del 1, s. 429, s. 460, Sjöstedt, s. 168, Smedmark, s. 37, Lamm, A. S., s. 23). Datering, första etappen se s. 7 nr 1. De historiska uppgifterna återgå på Afzelius och Hallman. S. har också med största sannolikhet använt E. G. Geijer, Svenska folkets historia. Det är möjligt ehuru icke bevisbart, att även andra arbeten ha använts.

Mäster Olof Karakteristiken överensstämmer med det teoretiska utkastet, blad 1 fält 5, och har sålunda föga med de historiska studierna att skaffa. — *Lars* Hos Afzelius möter en likartad uppfattning av Laurentius Petri (s. 84): "Lars Pederson åter, var den stilla flod, som tyst och lugnt framhvälfver... Han ville icke vara mer än ett, och det var *evangelisk lärare.*" Någon impuls från Afzelius behöver dock icke förutsättas, då S. behövde en kontrast till den hetsige Olof. — *Deras moder* Att modern ej kan fatta Olofs tankar, går mera ihop med Hallman (s. 20 f.), som låter henne bli övertalad av sönerna att skicka bort munkarna från faderns dödsbädd i Örebro, än med Afzelius (s. 78), hos vilken hon tackar Gud, att hennes söner ha fått i uppdrag att upprätta den sanna tron. Även i detta fall har dock skådespelets krav på konfliktämnen varit avgörande. — *Hans Brask* Karakteristiken saknar motsvarighet i de historiska källorna. — *Gustaf Wasa* Karakteristiken tar fasta på maktmänniskan. Hans ställning till reformationens andliga innebörd är icke berörd. S. står i detta fall närmast E. G. Geijers skildring av reformationen i Svenska folkets historia del 2 (Samlade skrifter, del 5, Sthlm 1926, s. 42 ff.). G. framhäver maktkampen vid Västerås riksdag och Gustavs intresse för en reduktion av kyrkogodsen. Verkningarna på det religiösa området behövde sjuttio år för att mogna (s. 65). S:s karakteristik är en skarp tillspetsning av denna uppfattning, men släktskapen är otvetydig. Hos Afzelius framstår Gustav även som en förkämpe för reformationens andliga innehåll. Hagsten berör karakteristiken av Gustav Vasa (del 2, s. 161 not 20). — *En vederdöpare* S. har tydligen mycket tidigt tänkt sig en vederdöpare, placerad till vänster om Olof. Möjligen kan idéen till denna konflikt ha uppstått under intryck av Geijer, som har förstått, att Olofs återhållsamma uppträdande vid vederdöparnas härjningar kan ha haft sin problematik: "Själve Olaus Petri teg därvid." (s. 46). Afzelius (s. 27) nämner icke Olofs namn i berättelsen om vederdöparna, och Hallman (s. 32 ff.) konstaterar, att Olof ej ingrep tillräckligt kraftigt men menar, att det är fråga om "oförtänckt begångna fel". Hagsten kommenterar (del 1, s. 389) denna karakteristik. — *Christina* Afzelius (s. 82) nämner blott hennes namn i samband med berättelsen om Olaus Petris bröllop och detsamma gäller Hallman (s. 35 f.) — *Elisabeth* Laurentius' hustru omtalas både hos Hallman (s. 65) och Afzelius (s. 175) Hennes egenskaper har dock S. själv hittat på under intryck av Ibsens stridbara hjältinnor (jfr Lindberg s. 23). — *Anders Hansson* Afzelius är den ende som uppger, att Anders Hansson, deltagare i sammansvärjningen 1536, skulle ha varit gift med Hans Brasks syster (s. 219) — *Gorius Holst* var borgmästare i Stockholm och deltog i sammansvärjningen. S. har troligen hämtat hans namn från Afzelius (s. 220). Han nämns varken av Hallman eller Geijer. Karakteristikerna av Anders Hansson och Gorius Holst behandlade av Hagsten (del 1, s. 388 f.) — *Hans Windrank* förrådde krutsammansvärjningen 1536 och nämns i de flesta historiska arbeten, som S. har använt. — *Mathias* var biskop i Strängnäs, då bröderna Petri återvände till Sverige från Wittenberg, och avrättades vid Stockholms blodbad (Afzelius s. 77, Hallman s. 13).

Utkast till första akten (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 90 f., Lamm, A. S. s. 23, Hagsten, del 2 s. 50 nr 3 och del 1, s. 430, Sjöstedt, s. 167 f.). Inga historiska fakta utöver de på blad 1 och i personförteckningen. Situationen på-

minner om S:s stämningar under studietiden i Uppsala. Från hans studerkammare ljuder också en längtan från studierna till livet och dikten. I ett brev till Gustaf Eisen hösten 1871 (Brev 1, s. 90) skriver han: "Hvad Du har gjort för mig, det har Du ta mig fan inte gjort för inte — hvad skall jag säga mer — alla mina poetiska blomster äro vissna — här i staden dyrkar man ugglan — mörksens uf — den tål inte några sångfåglaläten —" (Brev 1, s. 90). Ännu närmare står det av M. Lamm observerade uttalandet i brev till Frans Hedberg i oktober 1870 (Strindbergs dramer, del 1, s. 90 f.): "I morgon slutar jag andra akten. Arbetet sker för stängda dörrar och med nedfällda rullgardiner — jag hatar nämligen denna den döda bokstafvens och examensläsningens stad — der, märkvärdigt nog, intet andligt lif kan spåras.." Här kommer dock ett för denna period karakteristiskt tillägg: "så att jag ej vill bli störd i mina drömmar af den yttre sorgliga verkligheten!" (Brev 1, s. 48 f.) Jfr även S:s skildring av världssmärta i Hakon Jarl-uppsatsen (S. S. 18, s. 417). Den unge Werther låser in sig "och — är Faust... Han besöker numera aldrig offentliga nöjen, ty 'han känner sin personlighet förintad i massornas vimmel'. Föreläsningar föraktar han, ty hans fria ande hatar tvång, aldra helst under form av klockslag". M. Lamm har (a.a. s. 90 f.) påpekat, att detta utkast till första akten är Faustpåverkat (jfr A. Werin, Den svenske Faust, Malmö 1950, s. 25). Denna sammanställning synes mer givande än Hagstens med C. O. Wijkanders Lucidor, som S. ville debutera i (del 1 s. 307, se även S. S. del 18 s. 331). I Lucidors inledningsscen, till vilken ytterst Faust bör vara förebilden, kastar hjälten sina böcker ifrån sig för att följa diktens och framförallt kärlekens röst: "Nej, dessa böcker plåga mig! Jag älskar er inte mera, skrumpna folianter. Er visdom hittar inte mera vägen till min oroliga själ. (Stiger upp.) Endast det lefvande ordet från min Magdalenas läppar", osv.

Baksidan

Det övre fältet. Text på den högra spalten, närmast papperets kant.

Anteckningarna om Norman och Pyhy ha troligen hämtats från O. von Dalin (Svea rikes historia, del 3:1, Sthlm 1760—1, s. 322), som under år 1538 berättar, att "Conrad von Peutinger" kom till Sverige. Bland S:s sagesmän är han ensam om att uppge denne vara juris doktor, en titel som S. använder på personförteckningen på bladets nedre fält. Dalin anför (s. 329) under år 1539 Georg Normans förordnande till superintendent (jfr även utkastet till fjärde akten på bladets nedre fält, som baserar sig på Dalin). Datering, andra etappen nr 4, s. 8.

Utkastet till första akten (Hagsten, del 2, s. 54 nr 30). Datering, tredje etappen, första akten nr 1, s. 9. Mässfallet saknar motsvarighet i de historiska arbetena. — *Brasken och Måns Sommar komma* — Brask placeras på ett mycket tidigt stadium i strid med den historiska verkligheten i Strängnäs (se blad 3, det yngre utkastet). Måns Sommar ersätter Mathias (se blad 6, framsida, de båda utkasten). — *Kungen kommer* Hallman (s. 16) och Geijer (s. 43) antyda i motsats till Afzelius, att Gustav Vasa skulle ha hört Olaus Petri redan i Strängnäs. — *vederdöparne draga förbi* S. har här liksom i en anteckning på blad 8, baksida, det övre fältet, experimenterat med att flytta vederdöparna

från Stockholm, där de enligt hans sagesmän skulle ha uppträtt, till Strängnäs. Uppslaget övergavs.

Det nedre fältet. Text på den högra tvärspalten, närmast papperets veck.

Excerpter ur Afzelius, del 5 (Hagsten, del 2, s. 51 nr 10). Datering, andra etappen nr 1 s. 7. *Käpplingemorden* Afzelius, s. 51. Dansken anspelar på denna händelse i öppningsreplikerna till ölbodstablån, s. 30 r. 18 (jfr Hagsten, del 2 s. 68). — *Först Tyskar så Danskar* Möjligen en impuls från Afzelius s. 54: "Sedan rotades väl Garparne ut af landet; men Danskarne kommo i stället. Det blef den andra landsplågan..." — *Tyskarne sutto* osv. Anteckningen är troligen inspirerad av Afzelius, men det är svårt att ange, vilken tid som det är fråga om. Det kan vara Sturetiden, slaget vid Brunkeberg. Danskt och tyskt inflytande möter i andra aktens ölbodstablå. — *Sanct Örjans visa* Afzelius, s. 183 (jfr Hagsten, del 2, s. 51 nr 10). Denna detalj har ej använts vare sig i utkasten eller i prosaupplagan. — *Qvinnorna* osv. Afzelius, s. 199 om kung Hans och Sten Sture d.ä. i slaget vid Rotebro år 1497: "Mesta skulden i detta förräderi hade presterna och de flärdfulla Svenska qvinnorna, som ej kunde få bära frunamnet, emedan det tillkom inga andra än Riddares hustrur, och att gifva riddareslag tillkom Konungar allena. Derföre ville de hafva Konung". Anteckningen spelar ej någon roll vare sig i utkasten eller i prosaupplagan — *Konung Johan* osv. Citatet är hämtat från Afzelius (s. 200), som lägger dessa ord i Kung Hans' mun, sedan denne hade tagit makten i Sverige år 1497, och vittnar om S:s intresse för förhållandet mellan adeln och bönderna.

Anteckningarna torde ha gjorts främst med tanke på ölbodstablån men också för sammansvärjningen och visa, att S. har intresserat sig för antityska och antidanska stämningar och för motsättningen mellan bönder och herrar. S. tänkte sig under en period, att det tyska inslaget i sammansvärjningen skulle ta större plats än vad som sedan blev fallet (jfr blad 7, framsida, blad 9, baksida).

Utkast till fjärde akten (Hagsten del 2, s. 51 nr 10). Datering, andra etappen nr 4, s. 8. *Kungen vill* t.o.m. *gny* — Uppgifterna återgå troligen på Dalin. Denne kallar Västgöta Regementsform för Lands-ordning och nämner Västergötland på latin i en not. Utkastets form *förordning* förekommer ej i S:s övriga historiska arbeten och kan blott förklaras utifrån Dalin, del 3, s. 336. — *På Slottet* osv. Uppgiften om tavlan över Stockholms blodbad är troligen hämtad från Dalin, del 3, s. 114 not c, vilket har påpekats av Hanna Rydh (s. 9). Gustav hotar Mäster Olof med hans förmans biskop Mathias' öde, dvs. avrättning. Denna detalj återkommer i utkast, blad 12, framsida, det övre fältet. — *knäpptes* = stukades, kvästes SAOB K 1744 — 7.

Det nedre fältet. Text på den vänstra spalten, närmast papperets kant.

Översikten över akter och scener (Hagsten, del 2, s. 51 nr 9 och del 1, s. 432). Datering, andra etappen nr 4, s. 8. Översikten är hämtad från Shakespeares Julius Cæsar, vilket har upptäckts av Hagsten. De i personförteckningen nämnda personerna, som icke ha kommenterats i samband med personförteckningen på blad 2, framsida, diskuteras då de förekomma i mer utförliga utkast.

Blad 3

Manuskriptbeskrivning. Bladet är ett halvark bikupa 1870 med vattenstämpel

i form av längsgående parallella linjer. Papperet är av samma kvalitet som blad 2, dvs. Howard. Storleken är 22,6 × 37,5 cm. Det är vikt på tvären i två lika stora delar. Vikningen har skett, innan texten, som är skriven med blyerts i fält, har kommit till. Därefter har S. vikt papperet på tvären ännu en gång, så att varje fält har delats upp i två spalter. Papperet har emellertid icke legat i detta veck. Framsidan är blank. På baksidans övre fält stå två utkast över dramats fem akter (datering, första etappen nr 2 s. 7). Texten är skriven på längden och S. har börjat vid vecket. Dessa utkast stå nära texten på blad 2:s framsida. Det utkast, som står mitt på och till vänster på fältet, är det kortare och äldre. Det som står till höger är det längre och yngre och griper in i det äldres text. Det äldre har skrivits efter den första vikningen men före den andra, vilket man kan se av aktbeteckningarnas och den övriga textens placering ungefär mitt på fältet. Det yngre har förmodligen skrivits dit, sedan den andra vikningen har ägt rum, att döma av aktbeteckningarnas placering. Dessutom har S. på ett ställe ritat ett blyertsstreck för att skilja de båda planerna åt. Detta streck sammanfaller med vecket. På detta fält har S. antecknat a- med kolkrita (jfr blad 1, 4 och 5 och kommentaren, s. 3 f., s. 6).

På det nedre fältet har S. efter den andra vikningen gjort anteckningar i två spalter. Spalten närmast det veck, som uppkom efter den första vikningen, är fylld med text uppifrån och ner. Anteckningen på spalten närmast papperets kant är blott påbörjad. Dessa excerpter ha, som Hanna Rydh visat (s. 19 not 1), hämtats från A. J. Prytz, En lustigh Comoedia om... Konung Gustaf och som Hagsten visat (del 2, s. 50 nr 5 och 6) från E. J. Tegel, Then Stoormechtighe... Her Gustaffs... Historia. Ingenting tyder på att de ha använts, då S. skrev ned planerna på det övre fältet. Excerpterna kunna alltså ha skrivits ned vid ett senare tillfälle. I varje fall ha de ej tillkommit före det äldsta utkastet på det övre fältet. Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Hagsten behandlar dessa utkast, del 1, s. 389, del 2, s. 50 nr 5, 6, 7—8.

Blad 3 har ursprungligen tillsammans med blad 2 bildat ett helark. De båda vikningarna och brottytorna passa ihop. Dessutom finns en gul fläck på bägge bladen. Då de läggas ovanpå varandra med vattenmärkena Howard och bikupa 1870 på rätt ledd, täcka bladens gula fläckar varandra. Har helarket skurits sönder, innan S. överhuvudtaget skrivit någon text, eller har delningen skett vid något senare tillfälle? Texten på blad 2:s framsida har kommit till före den första vikningen, som har ägt rum, innan de båda bladen skildes åt. Däremot är det mindre säkert, om något av den övriga texten har skrivits ned före delningen. Naturligtvis kan den ha skett, medan arkets återstående tre sidor ännu voro blanka. Man vill dock gärna se någon mening i att S. vek arket på tvären ännu en gång, innan han skar sönder det. I ett stort antal fall äro nämligen helark bland utkasten icke sönderskurna, fastän de liksom blad 2 och 3 ha anteckningar från skilda stadier i utvecklingen. Jag vill söka anledningen till delningen däri, att S. utöver blad 2:s framsida har gjort några anteckningar, som kommo honom att dela arket. Vilka anteckningar kan det då vara fråga om? Delningen bör rimligen ej ha skett, sedan all text har kommit till. Varför skulle S. då dela arket? Man kan nog lämna blad 2:s baksida ur räkningen. Den sammanhänger med ett mer framskridet stadium av dramats utveckling. Dessutom förutsätta placering och nedskrivningssätt å blad 2:s baksida, att S. i så fall

har vänt ut och in på helarket. Då återstår blad 3:s baksida. Sista sidan kom ju utåt, då S. första gången vek arket på tvären. På denna sida har det äldsta utkastet över dramat i dess helhet på det övre fältet skrivits ned före den andra vikningen. Därefter har arket vikts en andra gång. Först vid denna tidpunkt eller kanske sedan det yngre utkastet på det övre fältet och excerpterna på det nedre ha tillkommit, delar S. på arket. Av S:s kolkritemarkering av de olika utkasten (se kommentaren s. 3 f.) att döma bör delningen antagligen ha skett, sedan det yngre utkastet skrivits ned. Vid ett senare tillfälle fyller han i blad 2:s baksida med utkast, vilka i allmänhet äro yngre än de övriga. På grund av vikningen kommer blad 3:s framsida inåt och förblir blank. Denna hypotes synes mig ge en rimlig förklaring till anteckningarnas egendomliga placering på längden. Den förklarar också varför anteckningarna på blad 2:s baksida tidsmässigt stå längre ifrån dem på blad 2:s framsida än anteckningarna på blad 3:s baksida. Anteckningarna på blad 2 och blad 3 böra alltså ha kommit till i följande ordning:

1. Anteckningarna på blad 2, framsidan. Därefter viker S. arket.
2. Det kortare utkastet över hela Mäster Olof på det övre fältet, blad 3:s baksida. Därefter viker S. arket på tvären ännu en gång.
3. Det yngre utkastet över hela Mäster Olof på det övre fältet, blad 3:s baksida.
4. S. delar helarket nu eller efter nr 5.
5. Excerpterna på det nedre fältet, blad 3:s baksida.
6. Excerpterna ur Afzelius och utkastet till fjärde akten på det nedre fältet, blad 2:s baksida. Några få anteckningar på det övre fältet, som sammanhänga med utkastet.
7. Anteckningar om Pyhy och Norman på blad 2:s baksida, övre fältet.
8. Akt- och scenindelning i Shakespeares Julius Cæsar på det nedre fältet, blad 2:s baksida. Personförteckning.
9. Utkast till första akten på det övre fältet, blad 2:s baksida, skrivet upp och ner i förhållande till den övriga texten.

Att blad 2 och 3 en gång ha bildat ett helark, styrker mitt antagande, att icke blott personförteckningen utan även de båda utkasten över dramats fem akter äro äldre än utkasten på blad 1. Jfr kommentaren, s. 6.

Text

BAKSIDAN

Det övre fältet. Det äldre utkastet, skrivet närmast papperets mittveck, som uppkom efter den första vikningen. Texten är skriven med blyerts. S. har märkt utkastet a med kolkrita.

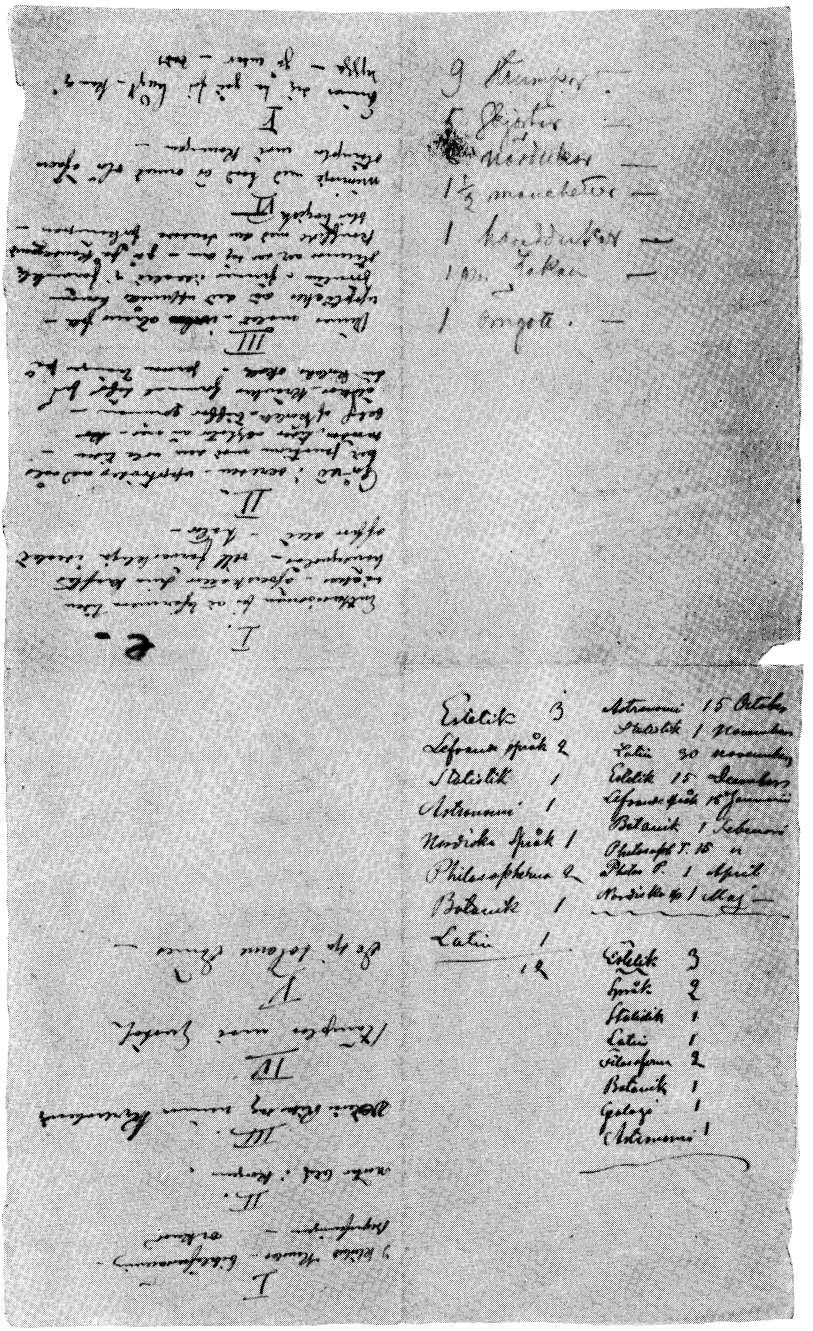
I

1

Hos Mathias i Strengnäs — Bibelöfversättning

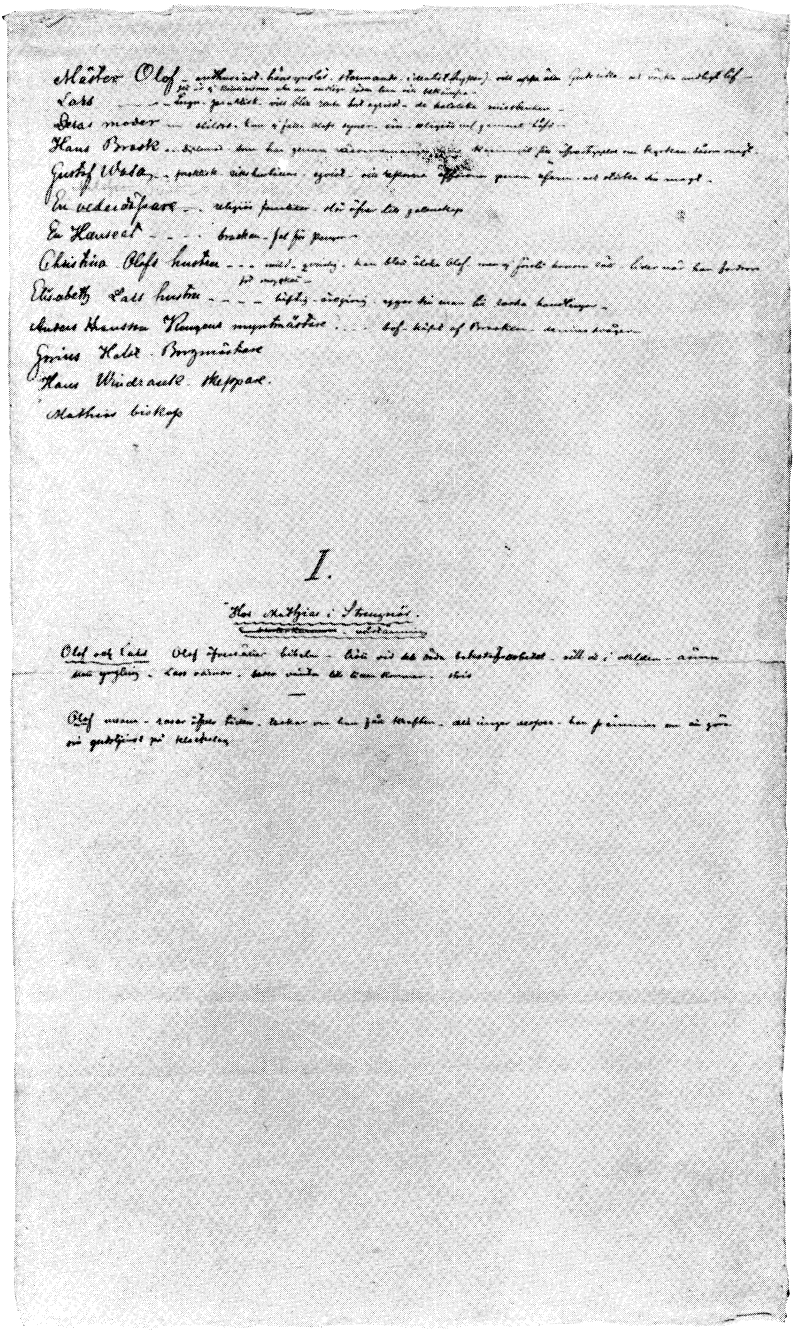
2

Begrafningen

Blad 1. Baksidan.

Blad 3. Baksidan.

Blad 2. Framsidan.

Blad 2. Baksidan.

II

1

På en ölkrog i Stockholm (struket)

2

(struket en bokstav) I Johannis kyrka (struket)

3

I Storkyrkan

III

(Siffran skriven i höjd med närmast föregående text, som därför kanske är senare ditskriven än III)

1—

På Slottet efter oroligheterna —
Kungen och Olof (sannolikt senare ditskrivet i höjd med 2)

2

Olof inför Brask *Reformationen*
Olof kyrkoherde

IV

Sammansvärjning mot Gustaf
Windrank

V

Predikar mot Gustaf
Dömd! af sin broder

Det övre fältet. Det yngre utkastet, skrivet närmast papperets kant. Det griper delvis in på det föregående utkastets text. Texten skriven med blyerts.

I

1

Olof Mathias Lars
Messfall strid mellan Olof och Mathias
Brask och Olof (texten står i höjd med 2, kanske senare ditskrivet)

2

Begrafningen —
Modern och Munkarne —
Ceremonien börjar
Olof — Pang! —

II

1 (tillskrivet vid en senare tidpunkt)

(I höjd med II, struket *Clas sjöman;* i stället *Hans Windrank*) I en ölbod (struket *I en Hos*) — sköka — (struket *Gert*) Tunnbindare

(ändrat *Hans)* (ovanför raden *Gert krutmakare.* Som alternativ står *Gorius Boktryckare)* — Munkar — Olof uppträder försvarar skökan gny — Gerts dotter — pang! Rink o Knipperdollink draga förbi — Pang ta Olofs parti — strid (texten från och med *Pang ta* verkar vara skriven efter 2, i varje fall i höjd med 2)

2

I Storkyrkans sakristia
Olof och Modern — Olof går upp på predikstolen — gny

III

1

På Slottet hos Kungen — Olof —
Förberedelser till Reformationen —

2

Reformationen — Gustaf nog — Olof längre —
finner sig sviken —

IV

Olofs Bröllop (ditskrivet efteråt *Gustaf tillåter Jubelfest*)
sammansvärjning mot Gustaf

V—

Predikar mot Gustaf
I fängelset Moder — hustru —
Dömd

Det nedre fältet. Den högra tvärspalten, närmast papperets veck. Texten skriven med blyerts.

Svensk adelsfru och Dansk dräng
Kunde gå tillhopa i Säng
Sulkedja —
Guds blom — kumpån —
hugser — Läsman
blodrackan — Guds blott
mannekrupperen — blodaren
Sotåhr — Gotår —
fraker Konung —
tar land i helvete —
Scholares! —
Mäster Måns Sommar i Stregn — Gubernator — Fasta på Fredagen
Dalkarlarnes vilkor för Daljunkarens uppgifvande —
1° Att han måtte komma ur landet fritt —
2° att allt de med honom företagit skulle vara glömd sak
3° att ingen ny tro eller Luthersk lära skulle dem påföras —
4° att icke skulle brukas många främmande sätt med uthackade och brokota kläder — som då nyss var uppkommet i Kgshof —

5° att alla de som åto kött om Fredagar eller Lördagar måtte brännas upp eller eljest aflifvas

---

Lasse i Spolsta

Det nedre fältet. Den vänstra tvärspalten, närmast papperets veck. Texten skriven med blyerts.

burspråk
Gustaf håller samtal med folket på Distingen Lutheri —

Kommentar

BAKSIDAN

Det övre fältet. Det äldre utkastet (Hagsten, del 2, s. 50 nr 7). Datering, första etappen nr 2 s. 7. De historiska uppgifterna ha antingen förut kommenterats på blad 1 eller 2 eller också äro de i så hög grad allmängods, att de icke kunna anknytas till något bestämt arbete. *Begrafningen* I och med detta utkast får faderns begravning (jfr blad 1) en särskild tablå, en plan som först övergives, då S. skriver ut prosaupplagan. — *I Johannis kyrka* S. har redan från början varit intresserad av vederdöparnas framfart. De härjade i denna kyrka enligt Hallman (s. 32 ff.), Afzelius (del 6, s. 27) och Geijer (s. 46). Denna tablå har strukits så gott som omedelbart. — *På Slottet* osv. Med oroligheterna menas nog bildstormarnas härjningar. — *Kungen och Olof* Sannolikt ha dessa ord skrivits ned senare som en utbyggnad av *På Slottet* osv. — *Olof inför Brask* S. har troligen planerat en konventionell reformationsscen i stil med Frans Hedbergs i Dagen gryr!, tredje akten, antingen i denna tablå eller i den närmast föregående. — *Sammansvärjning* och *Predikar,* se kommentaren till blad 1. — *Dömd af sin broder* Formuleringen är mer lik Geijers (s. 82) än Afzelius' (s. 245).

Det yngre utkastet (Hagsten, del 2, s. 50 nr 8). Datering, första etappen nr 2, s. 7. Akt I *Lars* bör åsyfta Laurentius Petri, som återfinns på personförteckningen, blad 2. Laurentius Andreæ har ännu icke uppträtt i utkasten. — *Messfall* Bibelöversättningen har ersatts med mässfallet, som också återkommer både i senare utkast och i prosaupplagan. En svensk mässa hölls för första gången på Mäster Olofs bröllop år 1525 (Hallman s. 36 och Afzelius s. 82, jfr Rydh, s. 16 f.). S. har som Hagsten framhållit (del 2, s. 160 not 16) tidigare i dikten På Nikolai ruin tangerat mässfallsmotivet. — *Brask och Olof* Orden ha skrivits dit vid ett senare tillfälle än den övriga texten. De historiska arbetena förmäla ej något om att de skulle ha mötts i Strängnäs utan berätta blott om Brasks skriftliga ingripande mot Olaus Petri. Scenen bibehölls genom alla utkasten och i prosaupplagan. — *Begrafningen* I tablå 2 följer S. i grova drag sina sagesmän Hallman (jfr Rydh, s. 38) och Afzelius. Den senare berättar, att Olof visade ut munkarna (s. 78).

Akt II *I en ölbod* Namngivningen av dem som uppträda på krogen kan ha med sammansvärjningen år 1536 att göra. Hans Windrank, som förrådde den, dyker upp. Förnamnen Claes och Gert återfinnas bland de sammansvurna (Hallman s. 97). Gorius finns hos Afzelius (s. 220). — *Gert Tunnbindare* är utkastens

första antydan till Gert bokpräntare (jfr Hagsten, del 1, s. 389). Han byter namn: Hans. Ovanför raden har S. vid ett senare tillfälle skrivit Gert krutmakare (jfr blad 6, framsida), alternativt Gorius boktryckare. Gert är först far till Kristina och S. har troligen, vilket H. Rydh har visat (s. 17 och 25), känt till C. G. Starbäcks år 1871 utgivna Mäster Olofs bröllop. Kristinas fader i romanen en viss Peder Dobblare har lämnat drag åt Gert. Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1 s. 121) menar, att Starbäck inspirerat S. att göra Gert till vederdöpare. Hagsten har (del 1, s. 394 och del 2, s. 162 not 63) med all rätt bestridit, att Starbäck skulle ha givit S. detta uppslag. Gert är i sin egenskap av intrigör dock besläktad med Peder Dobblare och med romanens skurk katoliken Gert Bryningh, som i Starbäcks intrig uppträder som förmyndare åt Kristina. — *Gerts dotter* Här bör Kristina åsyftas. Jfr ovan om Gert. Kristina har enligt H. Rydh bl.a. utformats under intryck av Starbäck. — *Rink o Knipperdollink* De voro ledare för vederdöparna enligt S:s sagesmän och nämnas i alla de historiska arbeten, som S. har begagnat. Nyare historisk forskning har visat, att de aldrig ha varit i Stockholm. Stavningen av deras namn i detta utkast återfinns blott hos Starbäck (s. 8, jfr även Starbäck, Berättelser ur den svenska historien, del 8, Örebro 1868, s. 210). Scenen saknar motsvarighet i de historiska arbetena. Det första kapitlet i Mäster Olofs bröllop av Starbäck, Vederdöparne, skildrar däremot ett tumult i Storkyrkan, under vilket Olaus Petri är närvarande. I det äldre utkastet har S. i linje med sina övriga sagesmän planerat en särskild tablå I Johannis kyrka, där vederdöparna skulle ha härjat. Jfr personförteckningen, blad 2. — *Olof och Modern* Olaus Petris moder nämnes blott i berättelsen om faderns begravning men flyttas nu till Stockholm av hänsyn till dramats krav. — *Olof går upp* osv. Olaus Petri utsattes för stenkastning vid sitt första framträdande enligt Hallman (s. 28) och Afzelius (s. 81).

Akt III *Gustaf nog — Olof längre* (Lamm, Strindbergs dramer, del 1 s. 93). Därmed har S. pressat samman det historiska stoffet av hänsyn till dramats krav. Hallman och Afzelius ha intet att berätta om missnöje från Olaus Petris sida. Geijer citerar (s. 83) däremot ett brev från år 1539, alltså efter krutsammansvärjningen år 1536, från kungen till Laurentius Petri, vilket vittnar om skarpa konflikter: "Därföre sker förargelse och uppror... att folket icke bliver undervist förrän reformation sker; man skall lära först och reformera sedan. — Predikanter skolen I vara och icke herrar. — Tron ej, att vi skulle låta det komma därtill att biskoparne skola återfå svärdet."

Akt IV *Olofs Bröllop* I strid med historieskrivarnas uppgifter placeras Mäster Olofs bröllop efter Västerås riksdag (jfr Hallman, s. 35, Afzelius, s. 82 och Geijer, s. 52), vilket ändrades i nästa utkast, blad 6 baksida. — *Gustaf tillåter Jubelfest* Meningen är tillfogad efter den övriga texten. Förmodligen åsyftar S. katolsk jubelfest, som firades vart 25 år. En dylik hölls sista gången i Sverige år 1525, alltså samtidigt med Olaus Petris bröllop. Uppgiften har S. troligen hämtat från Dalin (Svea rikes historia, del 3:1 s. 130), enligt vilken Gustav Vasa trots stödet åt Olaus Petri år 1525 lät "Romerske JubelFesten detta år firas". Även hos Dalin står denna uppgift i omedelbart sammanhang med Olaus' äktenskap.

Det nedre fältet. Den högra tvärspalten.

Excerpter ur A. J. Prytz, En lustigh Comoedia om Konung Gustaf then första,

Upps. 1622 (Hagsten, del 2, s. 50 nr 6). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Enligt Hagsten, del 2, s. 39 och s. 62 skulle S. den 6 mars 1872 från K.B. ha lånat ett bokband, som innehöll Tobiæ Comedia och Prytz. I utlåningsjournalen står "Comœdia, Tobiæ. Stockh. 1849 (Med 1 annan)". Detta sammanbundna exemplar skulle ha gått förlorat. Exemplaret har emellertid påträffats i den s.k. Rålambska samlingen. Slottskatalogen och bokens signum visa, att denna bok, som förutom T. C. även innehåller Josephi historia, båda utgivna av Klemming samma år, tillhörde K.B:s ordinarie utlåningsbibliotek år 1872 och alltså lånats av S. Han har antagligen lånat Prytz på stället eller kommit över den på annat håll. Man får alltså icke låta sig alltför starkt bindas av utlåningsjournalens uppgifter. S:s beläsenhet kan vara större och kan ha tillfredsställts på andra håll. Mina hänvisningar avse en upplaga av Prytz, utgiven av J. A. Lundell, Uppsala 1883.

Svensk adelsfru osv. s. 21. S. har moderniserat stavningen. Citatet icke använt. — *Sulkedja* s. 25. Felläsning av frakturstilens stora G. Hos Prytz stå "Gulkädia". Har icke använts. — *Guds blom* s. 26. Svordomen har icke använts. — *kumpån* s. 26. Ordet har icke använts. — *hugser* s. 27. Ordet, som hos Prytz är dalmål, har lagts i Danskens mun, ölbodstablån s. 30 r. 18 (jfr Hagsten, del 2, s. 67). — *Läsman* s. 27. "Lääsman". Ordet, som betyder länsman, har icke använts. — *blodrackan* s. 28. Ordet har lagts i Tyskens mun och avser Kristian II, ölbodstablån, s. 30 r. 12 (jfr Hagsten, del 2, s. 67). — *Guds blott* s. 30. S. använde svordomen i prosaupplagan (Kymmendöms) men ändrade vid tryckningen år 1881 blott till den begripligare formen blod (jfr textvarianterna, s. 32 r. 20). — *mannekrupperen-blodaren* s. 30. Orden, som betyda kroppen och blodet, ha icke använts. — *Sothår-Gotår* s. 35. Troligen Prytz' "Gåthår", "Gothår". S. har ännu en gång läst frakturstilens G för S. — *fraker Konung* s. 48. Stavningen är moderniserad. Orden ha icke använts. — *tar land i helvete* Uttrycket har icke kunnat återfinnas hos Prytz. — *Scholares* s. 58 "Scholaris". Ordet kan dock ha hämtats från annan källa. Det har först använts i prosaupplagan, där chorgossar har ändrats till scholares (jfr textvarianterna, s. 3 r. 3, 7, 10).

Excerpter ur Erich Jörensson (Tegel), Then Stoormechtige .... Her Gustafss ..... Historia, Sthlm 1622 (jfr Hagsten, del 2, s. 50 nr 6, s. 67). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. *Mäster Måns Sommar* finns nämnd åtskilliga gånger hos Tegel fr.o.m. del 1 s. 42. Han ersätter Mathias i utkast på blad 6, framsida. — *Gubernator* Troligen del 1 s. 161. Betyder riksföreståndare och har icke använts. — *Fasta* osv. Troligen del 1 s. 149, jfr nästa excerpt. — *Dalkarlarnes vilkor* osv. del 1 s. 149. Tegel: "The som vthskickade wore vp til Dalarne finge inge andra Swar aff Dalakarlarne än at the medh thesse Skääl och Wilkor wille wedersaaka theras Dale Junckare och sättia sigh nidh. *Först* om han motte komma frijtt och obehindrat aff Landet vthi sitt frije Behold och sedhan försee sigh hwar han kunde. *Til thet Andra* at alt thet the medh honom företaget hade och sigh förseedt skulle bliffua förlatet och wara en öffuertalet saak. *Til thet Tridie* at icke någhon ny Troo eller Luthersk Lära skulle them påFörd bliffua. *Til thet Fierde* at icke skulle brukas monga främmande Sätt medh vthackade och brockotte Kläder som tå i Konungens Hoff nyes vpkommet war. *Til thet Fempte* at alla the som åthe kött om Fredagar eller Lögerdagar motte brennas vp heller eliest afflijffuas." Dessa punkter kunna ligga bakom "böndernas klagan"

i utkasten till tredje aktens scen med Gustav Vasa (blad 6, baksida, blad 12, framsida). De tre sista punkterna återkomma i prosaupplagan som marskens exempel på böndernas otacksamhet, s. 82, r. 13—25. Uttrycket uthackade och brokota kläder, se kommentaren till prosaupplagan. — *Lasse i Spolsta* del 1, s. 148 skickades jämte andra till Dalarna för att förhandla om Daljunkern år 1527. S. har icke haft bruk för honom.

Den vänstra tvärspalten. Excerpter ur Tegel (jfr Hagsten, del 2, s. 50, nr 5). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. *burspråk* del 1 s. 118 f. Troligen hämtat från Tegels berättelse om Gustav Vasas samtal med allmogen på eriksmässan i Uppsala år 1526. Det har icke använts. — *Gustaf* osv. del 1, s. 138 (Hagsten, del 2, s. 50. Annan uppfattning). Tegel uppger, att Peder Sunnanväder dömdes till döden i februari år 1527 vid distingen i Uppsala. S. har blandat ihop denna dom med Gustav Vasas samtal med allmogen vid eriksmässan år 1526, s. 119, och vid samma tid år 1527, s. 147 (jfr H. Rydh, s. 13, som även föreslår distingsmarknaden år 1527). Uppslaget har icke använts. — *Lutheri* Troligen del 1, s. 146. Ordet har använts i prosaupplagan, s. 8 r. 17.

Blad 4

Manuskriptbeskrivning. Bladet är hälften av ett halvark. Papperet är av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer på tvären, samma papperstyp som i blad 1. Storleken är 18 × 22,2 cm. Papperet är den återstående hälften av ett halvark, som har vikts på tvären och delats i vecket. Papperet är vikt mitt itu på längden, så att excerpterna ur Olaus Petris krönika stå på utsidan, då papperet viks. Alla anteckningar ha kommit till efter denna vikning, som delar papperet i fält. Ihopvikt på detta sätt har det ånyo vikts på tvären, så att fälten ha delats i två spalter. Därefter har S. vikt papperet ännu en gång på tvären. Det har dock aldrig legat i de veck, som bildats av dessa två sista vikningar.

S. har märkt papperet vid excerpterna ur Olaus Petris krönika med c, skrivet mel kolkrita (jfr blad 1, 3 och 5). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Det är omöjligt att säga, i vilken ordning de skilda anteckningarna ha företagits. Troligen ha excerpterna ur krönikan och "Grubbe" osv., vilka stå på det vikta papperets yttersidor, skrivits först, och sedan har texten på innersidan kommit till. Det är att förmoda, att utkastet över akt I på bladets innersida har skrivits ned före årtalsberäkningarna och siffrorna på samma fält. Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Förvånande är anteckningen om Rüdling och Scheutz. Datering, s. 3. Den är nämligen utförd med rödpenna, som i övrigt icke har använts i utkasten till prosaupplagan utan först dyker upp under omarbetningarna. Jag håller för troligt, att denna anteckning är från omarbetningsperioden. Om övriga anteckningar kan man blott tillfoga, att de som röra Tobiæ Comedia och krönikan ha skrivits tidigast efter den 6 mars 1872, då S. lånade dessa arbeten (6/3—5/4, Hagsten, del 2, s. 39). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. De flesta anteckningarna böra alltså tidfästas till mars 1872. Först på detta utkast synes S. ha fått idén att citera T.C. i första akten. Hagsten behandlar dessa utkast, del 2 s. 51 nr 11, 12 och 13. I övrigt är all text skriven med blyerts.

FRAMSIDAN

Det högra fältet. Texten börjar vid papperets veck. S. har märkt med *c* i kolkrita.

Gäft och gängse
Folket hörer Gudi till och icke Konungenom
sid 76 om Eder — 90 om Kungsord
92 uppror — 94 rofferi! 98 Missgerning föregår straff 108 Otack!
117 järtecken 122 Förbannelsen af bestig 176 wälvillig allmoge är
bättre än mång slott — Sverge regeras bättre med välvill än strängh-
het — 190 Engelbr död

Texten, inramad till vänster av papperets veck, ovanifrån och till höger av ett blyertsstreck.

Korntorget
Banermästare
Munkamot
Bykyrkan

Det vänstra fältet. Texten, som står upp och ner i förhållande till det högra fältets, börjar vid vecket:

Grubbe ordspråksamling
Lagerbring Gustaf Wasas tidehvarf
Peder Svart
Mindre Rimkrönikan
Messenius Comoedia om Gust I —

BAKSIDAN

Det vänstra fältet. Texten står på samma ledd som *Grubbe* osv.

Olof (struket *hos*) i Stregnäs öfvar Tobiæ Com —

Text, som står upp och ner. Resten av bladet är fyllt av siffrorna 24, 26 m.fl.

23 predikant i Stockholm
21 i Stregnäs
21 Dog fadern
23 predikant i Stockh

Det högra fältet. Texten står upp och ner i förhållande till det vänstras första utkast. Den undre delen av fältet är täckt av en blyertsritning, som föreställer en skog och en kvarn. Texten med rödpenna:

Rydling: Stockholm
Scheutz — Dito

FRAMSIDAN

Det högra fältet. Excerpter ur Olaus Petris Svenska krönika, utg. av G. E. Klemming, Sthlm 1860. Datering, andra etappen nr 1, s. 7. S. lånade den på K. B. fr.o.m. den 6 mars t.o.m. den 5 april 1872 (jfr Hagsten, del 2, s. 39, s. 51, nr 11). *Gäft och gängse* s. 15. Anteckningen, som är ett utslag av S:s intresse för ordspråk (jfr anteckningen om Grubbes ordspråkssamling, blad 4), har icke använts. — *Folket* osv. s. 66. Sidrubrik över ett avsnitt, i vilket O. P. kritiserar tronstriderna mellan sverkerska och eriksa ätterna (jfr blad 7, framsida) — *sid 76 om Eder* Hänvisning till en moralisk utläggning om vikten av att hålla en ed med anledning av Birger Jarls förräderi mot folkungarna vid Herrevadsbro. — *90 om Kungsord* s. 90. Hänvisning till en moralisk utläggning om vikten av att kungen står vid sin ed i sammanhang med striderna mellan Valdemar och Magnus Ladulås — *92 uppror* s. 92. O. P. förklarar, att undersåtarna icke få göra uppror, men att överheten ej heller får ge dem tillfälle till uppror. Magnus Ladulås hade givit folkungarna ett sådant tillfälle genom att ge utländska män herravälde i landet. Troligen har S. här påmint sig motsättningen mellan O. P. och tyskarna Norman och Pyhy. — *94 rofferi!* s. 94. Utfall mot alltför närliga furstar. Citat från samma sida återfinns också på blad 7, framsida. I prosaupplagan går Mäster Olof till storms mot Gustav Vasas girighet, s. 124 r. 9, s. 136 r. 7—12, s. 137, r. 6—12. — *98 Missgerning föregår straff* s. 98. En något ändrad sidrubrik. O. P. går till rätta med den överhet, som bestraffar icke blott gärningar och ord utan även tankar. Brottet måste vara bevisat. "Och thetta ware them som öffuerheetenna haffua, sagdt til en lithen rettilse." Rättegången mot O. P. ger icke intryck av god rättsäkerhet. — *108 Otack!* Hänvisning till s. 108. O. P. utlägger temat otack är världens lön. Torgils Knutssons välgärningar glömdes för en ringa förseelse. — *117 järtecken* Hänvisning till s. 117. O. P. berättar om järtecken under striderna mellan Birger Magnusson och hans bröder. Av berättelsen om ett blodregn framgår, att O. P. ansåg dylika tecken vara sända av Gud människorna till varnagel. Motivet har S. använt i dramat, s. 135, r. 19—22 "Himlen gråter blod öfver edra synder...". — *122 Förbannelsen* osv. O. P. kritiserar Magnus Ladulås' uppdelning av riket mellan sina söner. — *176 wälvillig allmoge* osv. Obetydligt ändrad sidrubrik. O. P. anför att en välskött allmoge är mera värd än våld och befästningar. Reflexionen är anförd i sammanhang med Erik av Pommern och Engelbrekt. — *Sverge* osv. s. 176 f. "Ther före regeras Swerige myckit bätter med weluiliogheet, en med mykin strengheet". — *190 Engelbr död* O. P. vänder sig i viss mån mot dem som räknar Engelbrekt för en upprorsman, vilket Gustav Vasa gjorde. Det är ovisst om S. kände till kungens åsikter i frågan.

Korntorget s. 186 Engelbrekt och rikets råd satte upp sitt banér på Korntorget, dvs. det nuvarande Järntorget. Ordet har icke använts. — *Banermästare* s. 271. Titeln är hämtad från beskrivningen av slaget vid Brunkeberg 1471, där Knut Posse förde huvudbaneret. Den har icke använts. — *Munkamot* s. 308. Ordet, som betyder sammankomst av munkar (SAOB), har icke använts. — *Bykyrkan* s. 327. Namn på Storkyrkan i Stockholm, hämtat från skildringen av

Kristian II:s kröning. Använt första gången i utkasten på blad 8, framsida (jfr även blad 11, framsida). Det förekommer icke i prosaupplagan.

Det vänstra fältet (Hagsten, del 2, s. 51 nr 12). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Av de här antecknade böckerna har S. bevisligen läst Lagerbring. Sammandrag af Swea-rikes historia (blad 6, framsida) och Messenius, vilkens komedier omtalas i artikeln Latin eller svenska? (S. S. del 4, s. 258). Det antecknade dramat var icke tryckt men fanns i handskrift på K.B. Peder Svart, Konung Gustaf I:s krönika, Mindre rimkrönikan och Chr. L. Grubb, Penu proverbiale, Sthlm 1678 ha icke avsatt några påvisbara spår.

Baksidan

Det vänstra fältet (Hagsten, del 2, s. 51 nr 13). Datering, andra etappen nr 1, s. 7. Utkastet till första akten. *öfvar* osv. S. har övergivit sin första idé att inleda dramat med en scen i O. P:s studerkammare (blad 2) och tänker heller icke börja med mässfallet (blad 3).

Årtalssiffrorna på samma sida ha hämtats från Hallman, som är den ende som citerar ett daterat brev rörande faderns begravning (s. 22).

Det högra fältet. Anteckningen med rödkrita avser J. G. Rüdling, Det i flor stående Stockholm, Sthlm 1731 och P. G. Scheutz, Stockholm. Illustrerade utkast. Sthlm 1860. Datering, se s. 3, s. 11. S. har troligen icke använt dessa verk för utkasten eller för prosaupplagan. Röd- och blåpenna förekomma icke förrän i ändringarna till Kymmendöms och i utkasten till mellandramat. Det är därför sannolikt, att anteckningen sammanhänger med S:s arbete med denna version av dramat.

Blad 5

Manuskriptbeskrivning. Bladet är ett halvark utan vattenstämpel och papperet är tunt. Storleken är 22,5 × 34,7 cm. Baksidan av halvarket är blank sånär som på en uträkning 4 × 36 = 144. Texten på framsidan har skrivits, innan halvarket har vikts på tvären. Vecket går nämligen tvärs över texten, som här löper snett över vecket. Den är skriven med bläck, och papperet är märkt med f — , skrivet med kolkrita (jfr blad 1, blad 3 och blad 4).

S. har överst antecknat några skrifter, som behandla Gustav Vasas historia. Som Hanna Rydh visat (s. 14), har S. excerperat E. G. Geijers svenska historia. En bit längre ned på sidan stå dessa anteckningar och reflexioner under läsning av avsnittet om Gustav Vasa i Geijer, Svenska folkets historia, del 2. Hagsten behandlar detta utkast, del 2, s. 56 f, s. 75 ff. Han anser, att S. inte har studerat Geijer förrän i maj 1872 (del 2 s. 63). På denna plats kan icke frågan om Geijers betydelse tas upp i sin helhet. Det finns dock en omständighet, som rent formellt talar emot Hagstens hypotes. De övriga tidiga utkasten ingå i en serie, i vilken varje papper har fått sin bokstav med kolkrita. Blad 1 har e, blad 3 a (sannolikt medan det var förenat med blad 2), blad 4 c och slutligen blad 5 f (se kommentaren, s. 3 f.). De blad, som ha varit märkta b och d, saknas. Att Geijer-excerpterna tillhöra denna serie är i och för sig ett argument för att utkastet bör förläggas nära de övriga, som ingå i serien. Det

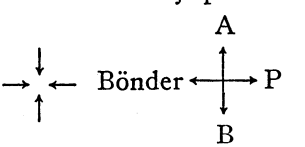
första större utkastet på blad 6—7, som kan tidfästas till senare hälften av mars och första dagarna i april, ingår icke i serien. Hagsten utgår i sin argumentation dessutom från att dessa excerpter måste vara de första som S. har gjort ur Geijer. Då vi med säkerhet veta, att minst två papper, dvs. b och d i kolkriteserien, äro förlorade, måste man räkna med att S. på dessa papper kan ha gjort anteckningar från sin läsning. Några allvarligare luckor i serien av utkast över hela dramat behöver man nämligen knappast förutsätta. Denna formella synpunkt kan också stödjas av att S. säkerligen har haft Geijer tillgänglig långt före maj månad. Jag föredrar alltså att räkna in detta blad i den tidigare serien av utkast.

Text

FRAMSIDAN

Troil Handlingar till Sv Reform. Hist.
Messenius Scondia V.
Hallenberg om mynt och varors värde i Sverge under Kon. Gust I s regering

Gentemot kyrkan ville Gustaf I sätta kronan.
"Det är Lübeckarne som gifvit Sverge en Konung". —
Brask hade utverkat Alexander VI s bref om kätteriets utrotande och inqvisitorers tillsättande samt förbud på Luthers skrifter.
Knektar lades i borgläger i klostren! —
Missväxt och hungersnöd 1527—28 Engelska svetten 29.
Brask var farbroderlig mot sin käre Gustaf! —
Gustaf förklarar banlysningar ogiltiga
! { Gustaf vill genom den krossade adelns upprättande
sätta makt mot kyrkan — för att hålla adeln i schack satte han de ofrälse vid sin sida — sedan han börjat med böndernas hjelp —

Klosterjungfrur förföllo till skökor
På Örebro möte 29 blefvo de flesta kyrkobruk bibehållna. Likaså Olof, hvilket Tyskarne Tyskarne i Stockholm kallade affall från nya Evangelium
Gustafs fiender påstodo att han gräfde upp liken ur grafvarne för att sjuda salpeter av benen
"Man skall lära först och reformera sedan."
En mängd prester antogo Luther gen att gifta sig med hushållerskorna som de bolat med.

Kommentar

De tre antecknade historiska arbetena äro Skrifter och handlingar til uplys-

ning i svenska kyrko- och reformationshistorien, utg. af U. von Troil, del 1—5, Upsala 1790—91, J. Messenius, Scondia illustrata, del 5, Stockholmiæ 1701 och J. Hallenberg, Historisk afhandling om mynt och warors wärde i Swerige under konung Gustaf I:s regering, Sthlm 1798. S. torde ha stött på dessa verk i Geijers Svenska folkets historia, del 2. Denne hänvisar till Troil s. 38, 43, 50 och 66, till Messenius s. 82, 87 och Hallenberg s. 44, 46. S. lånade Messenius och Troil den 29 maj 1872 men lämnade tillbaka den förstnämnde den 3 juni, innan han reste ut till Kymmendö.

Hagsten (del 2, s. 63) anser, att dessa anteckningar liksom excerpterna ur Geijer måste ha tillkommit före den 29 maj men efter den 10 i samma månad, då S. besökte K. B. utan att låna Troil och Messenius. Ingenting hindrar väl dock, att S. kan ha känt till dessa verk men ej lånat dem vid detta tillfälle. Hagsten drar dessutom den slutsatsen, att S. har läst Geijers Samlade skrifter 1:6, som han lånade den 10 maj, innan han tog del av dennes svenska historia. Denna uppfattning kan jag icke dela. Jämför manuskriptbeskrivningen och spår av Geijer i utkastet blad 2, framsida (s. 20).

Excerpter ur Geijers Svenska folkets historia del 2. Datering, andra etappen nr 1, s. 8. (Jfr Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 112, Hagsten, del 2, s. 56 f. nr 36, s. 75 ff.). Hänvisningarna gälla E. G. Geijer, Samlade skrifter, del 5, Sthlm 1926. *Gentemot* osv. s. 39. Sedan Geijer har konstaterat, att kyrkan var landets rikaste korporation, fortsätter han: "Det var under sådana omständigheter, som Gustav hade att grunda en makt, som ej mera fanns i Sverige, nämligen *Kronans,* och att begynna sin regering med fordran av de största uppoffringar." (Jfr Rydh, s. 27). Denna grundsynpunkt präglar S:s drama och finns redan i utkastet på blad 2 (annan uppfattning, se Hagsten, del 2, s. 63). — *"Det är Lübeckarne* osv. s. 39 not 3. "Det är lübeckarne och deras anhang, som uppsatt en ny konung i Sverige i vårt ställe, yttrar sig Kristian II till en domherre i Köln..." Jfr prosaupplagan s. 31 r. 20—27. — *Brask hade utverkat* osv. s. 42. "De (dvs. Olaus och Laurentius Petri) fästade Gustavs uppmärksamhet och han gav dem sitt skydd, ehuru biskop Brask, som redan utverkat Påven Adrian VI:s brev om kätteriets utrotande i Sverige, fordrade inkvisitorers tillsättande i alla stift och förbud på Luthers skrifter." Jfr prosaupplagan s. 57 r. 28—32, s. 58 r. 14, s. 82 r. 6—7, s. 85 r. 3—5. Se även s. 42 r. 8—s. 43 r. 5. — *Knektar* osv. s. 45. "1525 förlades rytteriet i borgläger i klostren..." Detta har icke använts vare sig i utkasten eller i prosaupplagan. — *Missväxt* osv. s. 45 "... i följe av den handelstraktat, konungen låtit avsluta med Nederländerna, inträffade 1527 och 1528 svår missväxt, och följande året härjade i riket den förödande farsot, som kallades den *engelska* eller *kalla svetten.*" Endast pesten har använts i prosaupplagan, s. 127 ff., 134 r. 15. Möjligen anspelas som Rydh, s. 15, påpekat på hungersnöden s. 84 r. 22 (jfr Hagsten, del 2, s. 76). — *Brask* osv. s. 52. "Den unge konungen behandlar han (dvs. Brask) från början med en slags faderlig överlägsenhet, kallar honom såsom riksföreståndare: 'käre Göstaf' och emottager i stället titeln av 'Nådig Herre'..." Prosaupplagan präglas dock av knivkastning mellan Brask och konungen. Spår av förtrolighet finns dock s. 85 r. 27—30. — *Gustaf förklarar* s. 54. "... tvärtom dömde konungen även i andeliga mål... och förklarade bannlysningar ogiltiga..." — *Gustaf vill* osv. s. 53. "Han sökte en bundsförvant mot kyrkan och visade adeln vad den på en re-

duktion av klostergodsen kunde vinna..." Jfr även s. 57 men kanske framför allt s. 68: "Gustav stod mitt i strömmen av en lössläppt, upprorisk folksmakt. Den hade först fört honom fram: den strävade i tjugu år att störta honom. Hans vanliga handlingssätt att följa strömmen, där den blev övermäktig, tills han själv fick nytt fotfäste, var föreskrivet av nödvändigheten; och man måste erkänna, att han förstod att finna sig i den." Se även s. 85, där Geijer talar om hur Gustav Vasa började finna adeln obekväm. Den första synpunkten möter oss i slottstablån, tredje akten s. 77 f., s. 81 r. 29—s. 83 r. 7 (jfr Hagsten, del 2, s. 76 punkt 8). Den andra synpunkten har icke passat in i skådespelets uppläggning. — *Klosterjungfrur* osv. s. 66 "... de unge gifte sig mest, ej sällan munkar med nunnor, vilket, enligt den tidens tänkesätt, ej väckte mindre förargelse, än att man såg klosterjungfrur nedsjunka även till offentliga skökor." Skökan, som dyker upp på det yngre utkastet på blad 3, blir icke f.d. nunna förrän på blad 16, framsida och i prosaupplagan s. 38 r. 3, 9, 25 och 27. Geijer kan också ha gett idéen till att kombinera munken Mårten med den f.d. nunnan, s. 39. — *På Örebro möte* osv. s. 66. "För sin varsamhet med förändring av de gamla kyrkobruken skördade han (dvs. Gustav Vasa) föga tacksamhet. De fleste av dessa blevo bibehållna på kyrkomötet i Örebro 1529, endast deras rätta mening borde för folket förklaras; varför ock Olaus Petri i sin nu utgivna Svenska handbok säger: 'att han låtit bestå i det mesta de ceremonier, som härtills hållne varit, och icke stridde mot Guds ord.' De häftigare tyskarne i Stockholm emottogo honom för denna eftergivenhet med smädelser, liksom hade han avfallit från Evangelium..." S. har först i prosaupplagan använt resultatet av Örebro möte, s. 109 r. 19—25. O. P:s inställning har emellertid icke passat S:s uppläggning och har därför lämnats utan avseende (jfr Hagsten, del 2, s. 76 punkt 10). — *Gustafs fiender* osv. s. 75 noten. Motivet har icke använts vare sig i utkasten eller i prosaupplagan. — *"Man* osv. s. 83. Ordagrant citat ur ett brev från Gustav Vasa till Laurentius Petri år 1539. Som Hagsten (del 2, s. 77 punkt 12) framhäver, kan man icke peka på någon bestämd replik i skådespelet, för vilken citatet har använts. S. låter dock Gustav Vasas inställning överhuvudtaget bestämmas av denna synpunkt. — *En mängd* osv. s. 118. "På de andeligas råhet och okunnighet finnas många bevis. Deras sätt att omfatta reformationen var ofta att gifta sig med sina hushållerskor, och därigenom legitimera de av dem födda barn." S. har troligen använt denna uppgift vid skildringen av Kristinas svårigheter efter äktenskapet i prosaupplagan, s. 101 ff., s. 105 f., s. 120 r. 31—32, s. 140 (jfr Hagsten, del 2, s. 77 punkt 13).

Blad 6 och 7

Manuskriptbeskrivning. Bladen 6 och 7 bilda ett sammanhängande helark. Storleken är 27,9 × 44 cm. Papperet är av mycket god kvalitet utan vattenstämpel. Bladen 8, 9, 10, 11, 12, 13 och 18 tillhöra samma papperssort. Helarket är vikt på tvären mittöver, så att den sista sidan kommer utåt. Denna vikning har skett, sedan all text har skrivits ned. På alla sidor skära vecken texten på ett sätt som vore otänkbart, om vikningen hade skett, innan texten

skrevs. På blad 7:s baksida har S. överst på sidan och i högra kanten på det övre fältet ritat en mängd G-klaver, vilka delvis äro skrivna över texten. Troligen ha de skrivits, då texten redan stod på papperet (jfr blad 9:s framsida). Anteckningarna äro skrivna dels med bläck, dels med blyerts. S. har dessutom rättat eller skrivit till detaljer med kolkrita.

De olika utkasten ha tillkommit på papperet i följande ordning. På blad 6:s framsida har först det vänstra kortfattade utkastet kastats ner. Datering, andra etappen nr 2, s. 7 f.. Hagsten förlägger det ehuru med tvekan till tiden före de båda utkasten på blad 3 (del 2, s. 50 nr 4). Det kan icke vara äldre än detta blads äldsta utkast. Man kan vara tveksam om det skall placeras in mellan blad 3:s båda utkast. Jag tror emellertid, att det har skrivits mycket nära inpå blad 3:s yngsta plan. Så har t.ex. på blad 3 "Brask och Olof" plockats in under första aktens tablå 1, efter det att S. har skrivit tablå 2. I utkastet, blad 6, blir detta en särskild tablå, den andra, medan "Hos Mathias" har strukits och "Begrafningen" (av fadern) blir tablå 1. Mathias försvinner därmed för alltid ur utkasten. Man bör heller icke fästa sig alltför mycket vid att utkastet är mer skelettartat än blad 3:s yngsta utkast. Det är uppenbart, att skelettet skulle utfyllas med detaljer. S. har visserligen placerat aktbeteckningarna nästan mitt på blad 6, men alla tablåteckningar och all text hållas strikt på papperets vänstra halva. Avsikten var förmodligen att liksom på blad 3 sedan till höger bygga ut de olika tablåerna. På nästa större utkast (blad 10 t.o.m. 13) över hela dramat tillämpar S. en metod, som liknar denna, men som han har gett en något annorlunda utformning, mer passande för tablåernas då ganska stora omfång. Varje tablå får den övre delen av sidan och så lämnar S. den nedre tom för vidare utbyggnad.

Vid ett senare tillfälle har S. på blad 6 med annan penna tillfogat anteckningar efter första aktens andra tablå, vilka ha tryckts efter hela utkastet. Gert bär sitt slutliga namn, bokeprentare. Anteckningen måste alltså ha kommit till efter det större utkastet blad 6, där Gert ännu kallas krutmakare.

Därefter har det större utförliga utkastet på blad 6:s framsida och baksida t.o.m. den tredje aktens första tablå kommit till (jfr Hagsten, del 1, s. 389 f., del 2, s. 51, nr 14 och 15). Datering, andra etappen nr 3, s. 8. Utdraget ur Tobiæ Comedia och troligen också det ur Olaus Petris krönika överst på blad 7:s framsida ha möjligen kastats ned samtidigt (jfr Hagsten, del 2, s. 52, nr 16). S. har troligen gjort någon paus efter denna etapp. Resten av blad 6:s baksida, dvs. akt 3, tablå 2 t.o.m. sista akten, har av bläckfärg och pennföring att döma icke skrivits i omedelbar anslutning till det föregående.

Blyertsutkastet till den fjärde akten på blad 7:s framsida är en vidare utbyggnad av utkastet till hela dramat på blad 6. Gert bokpräntare är vederdöpare, vilket han blev först i blyertsanteckningarna till den schematiska planen på blad 8 och i utkastet, blad 10 baksida. Dessutom försiggår tablån i S:t Gertruds gillesal. Denna lokal förekommer först i en kolkriteändring på utkastet blad 6, som först har I ölboden, ändrat till I Gertruds Gillesal (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 56 nr 34). Datering, andra etappen nr 8, s. 8.

Därnäst har blad 7:s baksida fyllts med text. Planen över akternas och tablåernas lokaliteter har kommit till efter den utförliga planen på blad 10 t.o.m. 13 och efter föregående blyertsutkast till fjärde akten (Hagsten, del 2, s. 54 nr 29).

Datering, tredje etappen nr 4, s. 9. Gertruds gillesal är nu överflyttad till den femte akten. Till slut har S. skrivit ned personförteckningen och karakteristiken av Olofs förhållande till Christina på blad 7:s baksida (jfr Hagstens placering, del 1, s. 391, del 2, s. 56 nr 35). Datering, tredje etappen nr 6, s. 9.

Text

BLAD 6. FRAMSIDAN

Framsidan upptar två utkast vid sidan av varandra. Det vänstra utkastet:

I.

I

(struket *Hos Mathias i Strengnäs*—)

2. (ändrat till *1*)

Begrafningen — Olof o Lars

2

Hos Brasken — Olof — Kungen —

II

1

Hos Gert Tunnbindare i Stockholm Rink o Knipperdolling — Olof — Christina

2

Storkyrkans sakristia — Olof och Modern — strid — Christina

(struket *3*

Olof hos Kungen)

III

Reformationen
Olofs Bröllop
Reformationen
Olof nämnd till Kyrkoherde —
(struket *predikar mot Kungen* —)

IV

Olof predikar mot Kungen
Sammansvärjning mot Kungen —
Windrank
(struket *Dömd af brodern*)

V

(struket *Dömd af bro*) Dömd af brodern I fängelse
(Efter akt 1 scen 2 med annan penna sannolikt senare: *Braskens svåger, Hans myntmästare — Braskens boktryckeri upphäfdt — Gert bokeprentare uppviglas af Hans M på Braskens vägnar att snärja Olof*)

Det högra utkastet:

I

1. (Kolkrita: *1*—)
(struket med blyerts *1523*) Olof Kanik vid Stregnäs studium —

1)
Repetition på Tobiæ Comœdia med skolpojkarne
a. "Vi äre nu komne i vår fiendes garn
ve oss vi arma Israels barn
b Ack käre broder hvad skole vi klaga
Nu äre komne våra jämmers dagar
Borta är oss både åker och ränta
Något godt hafve vi nu aldrig att vänta.
Det hafver jag länge både talat och drömt
Att Abrahams löfte är länge bortglömt
c. o.s.v.

2)
Biskopen har kommit in och hört på — tvist mellan honom och Olof — —

3
folket kommer in och klagar hos Olof att de ej få någon messa derför att en stadsbo har plundrat (struket *hos*) i klostret och staden ej vill böta — Olof lofvar att predika

4 —
Brasken och Olof—

5 —
Kungen och de förre

6
Kungen och Olof — Olof nämd till skrifvare i Stockholms råd — Underrättelse om faderns död —

2 (Med kolkrita *2* — *Tablå!*)
(Till vänster i höjd med *2* har S. skrivit med kolkrita *Paus,* vilket sedan har strukits. Med kolkrita *Behöfs ej paus.* Med bläck *Behöfs Christus Christus*)
I Örebro — Hos Christina Kontraktet öppnas (?)

1
Mårten och Nils hålla likvaka — bli sömniga — prata hit och dit — dricka communionvinet — panis es et panis esto — en chorgosse får sjunga —" hur många ave ha' vi qvar—? "Olof ligger i kistan
(Tillskrivet i marginalen in i vänstra utkastet i höjd med *Mårten:*

14 Sk humle till Wadstena — Mårten ger Nils en utmärkt recept på kryddadt Rochelle Fasta på smedens vägnar)

2

Modern kommer in med kontraktet på åkern —

3

Processionen — ceremonien börjar —

4

Olof och Lars hafva obemärkt inkommit — (Oläsligt ord, skrivet med kolkrita, möjligen *sedermera*)

5

Pang!

Munkarne drifvas ut — Modern och Olof — Lars — Afskedet Olof far till Stockholm på kungens befallning Får se Christina — i förbigående — hon bor hos modern i anseende till oroligheterna i St — hennes far Gert Krutmakare (har stått *Krukmakare*) sedermera i sammansvärjning mot kungen —

II

En ölbod i Tyska brinken — (ovan raden *Hans Windrank*; struket *Bok*) Handtverkare — Tyska knecktar — tiggarmunkar — kommunism — adel blott har rättighet att hugga bok ek rådjur — en småländing och en dalkarl — en sköka vid disken — skökan hånas derför att hon klädt sig mot förordning — ger några glåpord åt munkarne — dessa hota att öfverlemna henne åt rättvisan — Olof som tyst varit åhörare uppträder och tar hennes försvar — hvem kastar första stenen — — vederdöpare tåga förbi — (struket i löpande text *med söndersl*) rusa in förehålla de närvarande deras ogudaktighet Melchior Rink stiger upp på en tunna och predikar — folket gnyr — Olof och han komma i lufven bli sams — Gerdt Kutmakare (sic!) och dotter äro bland folket — Gerdt går på Olof — Christina kastar sig emellan —

(Kolkrita *Paus*)

"Det är så tomt" (Kolkrita *Tablå*)

2

I sakristian — orgeln spelar — Olof väntar att få stiga upp på predikstolen — samtal med kyrkovaktaren — man ser en del af kyrkan genom dörren — Modern kommer in ber honom afstå — han vägrar — hon går och återkommer med Christina — strid Rink och Knipperdollink Olof går ut folket sorlar modern och (struket *dottern,* ovanför *Christina)* ensamma i sakristian — dörren stänges Modern och Christina lyssna vid en mindre bakdörr — man hör Olofs stämma på af-

stånd — folket börjar skrika — man kastar sten — hvar gång dörren öppnas höras afbrutna meningar ur Olofs predikan — folket stormar in — Olof kommer in i sakristian modern har flytt — Olof och Christina — trolofning — öfverraskas af en munk —

BLAD 6. BAKSIDAN

III (Kolkrita *1* —)

1

På Stockholms slott hos Kungen (ditsatt efteråt *efter middagen ungdomen dansar pipare och lekare — bort*)
Gustaf med sin fogde — räkenskaper i detalj — klagomål — Lybeckarnes kraf — böndernas klagan — Handelsmännens klagan — Presternas klagan på vederdöparne — och Olof — (över raden efteråt *på ej infriade skuldsedlar af Gustaf*) Lars Siggeson Marsk intalar kungen en reduction af kyrkogods — såsom den enda utväg — (över raden efteråt *då räkenskaperna ej gå ihop*) Olof inkallas för att hunsas (över raden efteråt *gurgel Du har*) gift Dig — beder honom krossa Gallen vid blifvande riksmöte — afslöjar (struket *sig*) oförsigtigt sina verldsliga planer — gurgel — vill muta med indrägtig syssla — går ej — Lars inkallas — duger ej — Andreæ kan ej annat än ge vapnet en öfversättning af nya testamentet i händerna på Olof. Pang! Kungen lofvar Olof att med roten rycka upp det gamla ogräset!

(*2* struket med kolkrita)

(Struket med bläck *I vesterås — Det är gjordt — — — — — — — Olof vill längre — Gustaf nog — kastar en kyrkoherdefullmakt åt honom — Ombud från kungen ger honom en kyrkoherdefullmakt* —)
(Struket med kolkrita *Olofs bröllop — gurgel med prester — modern — Lars — bud från kungen — Olof slites från sin brud — glömmer henne för sitt hvärf — Gert Krutmakare* —)
(Struket med kolkrita *3*. Med kolkrita *2* I vesterås Tablå)
"Det är gjordt"! — Olof går och väntar — (ovanför raden *scen mellan Olof Lars och hustrurna*) paus — svaret kommer — Brask och Olof — Kungen — Missnöje — han kastar åt Olof en fulmakt (sic!) som belöning (*Kungen tog godsen — men* (struket *4*) *införde ej Lutherska Läran 1527*. — Denna text är tydligen skriven efter *4*)

IV

1

Vid moderns dödsbädd — Olof vill ej bedja henne om förlåtelse, han har intet brutit — Lars och Olof — Modern vill ej erkänna Christina — Kassak — återigen munkar med sakramenten och messor — strid — (En skärm skiljer (struket *sorg*) dödsbädden från åskådarne) De förete kungligt tillstånd att utdela åt den vilja (struket *2*, från och

med *De förete* skrivet efter *2*) — sina nådegåfvor — återigen Kungens slapphet (struket *och*) — Olof opponerar fortfarande — Christina — far ut mot kungen —

2

Olof inför kungen — krönikan ! Pang! —

3 (Med kolkrita *I Gertruds gillesal edgång*)
(struket med kolkrita *I ölboden — Olof ditkallad*) — sammansvärjning —
(struket med bläck *Olof drar sig ur spelet — Jubelfest — Bränvin!* —)
(struket med kolkrita *Windrank talar om hela historien* —)
(struket i marg med bläck *Bikten Andreæ*)

V —

I.

(struket med kolkrita *Hemma hos Olof — familjelif* —) (Med kolkrita *Pang i fängelset I ölboden — Windrank* —)

a —

I fängelse — dömd af egen broder till döden — Christina och barnet — Olof finner att han gått för långt erkänner det ej fullt —
Nåd! —

BLAD 7. FRAMSIDAN

"Israels Gud hafver oss öfvergivit
Ty hafver oss fienden utaf landet drifvit
Vår hus och heman stå tom och öde
Våra venner de ligga på gatorna döde
En qvinna af fångarne
Ack ve (bis) jag arma qvinna
Hvar skal jag mat till barnen finna —
Min barn de lida, hunger och nöd —
och jag

Folket hörer Gudi till och icke konungen
Men med dem som utan all beskedlighet vilja allt rappa till sig kan Gud den konst, att såsom de som gåfvo icke blifva deraf fattiga så skola icke heller de som oredeliga igen taga blifva deraf rika. Beskedlighet vill Gud hafva både med gifvande och tagande.

Utkastet är skrivet med blyerts.

Fjerde akten

1 modrens död

2

I Olofs arbetsrum Lars Andreæ missnöjd med kungen — Tyskar ha kommit hit —
Gert bokprentare — har fått nys om en Lübsk sammansvärjning — vill begagna densamma för att döda denna kätterske konung — Olof Du är ej trogen din sak — kungen vill andra verldsliga mål — kom med mig i natt till Gertrudsgille skall Du få höra huru vi skola göra en reformation — vi äro några fromma bröder tillsammans — Olof tvekar först men lofvar sedan —

3 dje Scenen —

I Gertruds Gillesal — Gert, (*Hans och Anders* skrivna i varandra), Bökman — Gert lofvar att Olof och Lars skola komma — Gert representerar fanatikern som tycker att det går för svagt vill hämnas sina kamrater — Anders Myntmästare katolik, Bökman Tysk, alla ha hvar sitt mål. Olof och Lars äro populära män — Tysken vill ha dem från kungen för att bearbeta (struket *Pyhys*) och Normans sak — (ovan raden *innan det blir Pang*) Anders Myntm för att förderfva Lutheriets sak — och Gert behöfver Olof för sin sak hvilken han tror på — (struket med blyerts *Eden aflägges i form af bigt* —) Förhandlingarne börja då Olof och Anders inkomma — Pang! — Storm Windrank blir djuret — Olof och A stor strid — Olof vill ej bigta med — Ske Guds vilja — Han vill det! —

BLAD 7. BAKSIDAN

Till vänster på papperet:

1.

a

I Stregnes —

b

I Örebro

2.

a

I Stockholm ölboden

b

(struket med bläck *På rådstugan*) I Storkyrkans sakristia —

3.

a

På rådstugan

b

I vesterås

4

a

I Stockholm — moderns död

b

I hemmet —

5

a

Gertruds Gillesal —

b

Fängelset —

Det gamla faller af sig sjelft.

Till höger på papperet i höjd med föregående utkast:

— Olof — det nya — radikalt rent andligt —
Lars — det nya modereradt — andligt praktiskt
— Andreæ — det nya — radikalt — men saknar kraften
— Brasken — det gamla af öfvertygelse — praktiskt —
Galle — skolastiker —
— Gustaf — statsman —
— Modern — (ovan raden med blyerts *Läsare*) fanatisk katolik qvinna omogen för det nya
— Christina — qvinna — Olof hennes Gud, dyrkar, men förstår ej
— Mårten — förderfvad intelligens, njuta! —
Nils — ostadig (?) har aldrig resonnerat — svag —
— Gert — fanatisk — har större vuer än Olof — född för tidigt — ultraradikal —
— Rink — dito —
— Lars Siggeson — adelsman — föraktar plebs således afvundsman till Olof —

Olof tror sig älska Christina derför att hon är den första som visar honom deltagande och synes förstå hans sträfvanden. — När han blir gift och prosan bryter in ger han henne djefveln — då ha de större intressena slukat honom helt och hållet — då finner han Christina vara en vanlig qvinna och icke den stora ande han trodde — hon kan bara föda barn och laga middag — kärlek har Olof aldrig känt — det

var blott en fix idé och ett trots att gifta sig för att visa det han litet aktade kanoniska lagen. — vid slutet af sin bana märker han hur tomt det är — hela hans abstrakta sträfvan har höjt honom öfver det jordiska — derför är han oharmonisk — nu behöfver han svaghet — nu behöfver han kärlek — (över raden *men,*) nu, har Christina tröttnat (?) — straffet. — ingen kärlek före äktenskapet — observera! det är bara brunst! —

Kommentar

BLAD 6. FRAMSIDAN

Det vänstra utkastet (Hagsten, del 2, s. 50 nr 4). Datering, andra etappen nr 2, s. 7 f. *Hos Mathias* osv. Tablån har strukits och därmed har biskop Mathias definitivt avvecklats. I stället börjar dramat med begravningen år 1521 (jfr det högra utkastet). Mathias halshöggs vid Stockholms blodbad år 1520. — *Hos Brasken* Olofs möte med Brask (jfr blad 3) utformas till en särskild tablå, i vilken även kungen införes för första gången. — *Christina* uppträder för första gången i sakristietablån. — *Olof hos Kungen* S. har ett ögonblick tänkt att konfrontera de båda huvudmotståndarna med varandra även i andra akten men har strukit denna tablå. — *Olofs bröllop* har nu flyttats upp till tredje akten, vilket måhända sammanhänger med Kristinas uppträdande i sakristian (jfr fjärde akten i det yngre utkastet, blad 3, baksida). S. har på denna punkt närmat sig de historiska händelsernas ordningsföljd. — *Olof predikar mot Kungen* S. avser här troligen predikan om vädersolarna, vilken i tidigare utkast (blad 1 och 3) förlagts till femte akten. Måhända har S. ej hållit isär denna predikan och predikan om eder år 1539. — *Braskens svåger, Hans myntmästare* Namnet är en felaktig form för den i personförteckningen, blad 2, antecknade Anders Hansson, en av huvudpersonerna i sammansvärjningen 1536. — *Braskens boktryckeri upphäfdt* S. kan ha hämtat uppgiften från Afzelius (s. 12 och s. 80). Formuleringen står närmare Geijer (s. 42 not 2), som berättar, att Gustav Vasa förbjöd översättning av antiluterska skrifter "och upphävde biskopens i Söderköping anlagda tryckeri". Uppslaget återkommer i prosaupplagan s. 14 r. 7—9, s. 22 r. 20—21. — *Gert bokeprentare* osv. Gert uppträder som intrigör för att förklara Olofs deltagande i sammansvärjningen, en dunkel punkt i Olaus Petris liv, som beredde S. stora svårigheter. S. söker med dessa vid ett senare tillfälle nedkastade anteckningar att i dramats början förbereda den senare konflikten. För namnformen, se blad 8, bläckanteckningarna.

Det högra utkastet (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 94, Hagsten, del 2, s. 51 nr 14—15 och del 1, s. 432, s. 450 f.). Datering, andra etappen nr 3 s. 8.

Akt I, tablå 1 *Olof Kanik* osv. Dramat börjar år 1523 och ej som i tidigare utkast före Stockholms blodbad. Olof uppträder ej som kansler utan som kanik, en uppgift som S. har hämtat från Hallman (s. 10) eller Tegel (del 1 s. 97). Förändringen är ytterligare ett bevis för hur S. börjar befria sig från historisk krönika. Han tar t.ex. icke hänsyn till att faderns död inträffade tidigare. Den dramatiska koncentrationen och spänningen har vunnit på att Olof från början kastas in i den centrala konflikten med biskoparna och kungen. — *Repetition på Tobiæ Comœdia* osv. S. sökte fånga Olaus Petris personlighet i hans skrifter,

vilket ledde honom till den Olaus Petri tillskrivna T.C. (utg. år 1550 utan författarnamn). Han fick en god utgångspunkt för Olofs uppbrott. S. använde en upplaga, utg. av G. E. Klemming, Sthlm 1849, lånad 6/3—5/4 1872 (Hagsten, del 2, s. 39). Citatet är hämtat från dramats första replik efter förspråket. Texten lyder:

Wij äre nw kompne i wår fienders garn
Wee oss wij arma Israels barn
En annar aff fånganar swarar
Ah käre broder huad skole wij klaga
Nw äre kompne wåra iemmers dagha
Borta är oss bådhe åker och renta
Något gott haffue wij nw aldrig wenta
Frå hws och heman äre wij dreffne
Aff Gudi äre wij ock öffuergeffne
Huru kunde thet nw annars wara
At han läte sitt folck så illa fara.
Thet haffuer jagh lenge bådhe talat och drömt
At Abrahams löffte är longo bortglömt.

Biskopen har kommit in osv. Vid denna tidpunkt bör S. ha tänkt sig Måns Sommar som Olofs motståndare. Jfr det vänstra utkastets första akt. — *3 folket kommer in* Angående mässfallet, se blad 3, det yngre utkastet. — *4 — Brasken och Olof 5 — Kungen och de förre* Brask deltog icke i valriksdagen i Strängnäs år 1523. S. stödjer sig på biskopens skriftliga kamp mot reformatorerna (Hallman s. 23 ff., s. 37 ff. och Geijer, s. 42). Jfr det vänstra utkastet. — *Olof nämd till skrifvare* Olaus Petri blev sekreterare i Stockholms råd. Tegel har (del 1 s. 98) termen stadzskriffvare, vilket kommer utkastet närmast.

Akt I, tablå *2 I Örebro* Berättelsen om faderns död återgår på Hallman (s. 19 ff.) eller Afzelius (s. 78). — *panis es et panis esto* S. gycklar med nattvarden och hostians förvandling. Uppslaget har övergivits. Liknande skämt förekomma även i ölbodstablån (N. Norman, Den unge Strindberg och väckelserörelsen, Malmö 1953, s. 203 ff. N. framhåller s. 209 driften med oblaten i Röda rummet). — *en chorgosse* Jfr Afzelius, bl.a. s. 135. — *Olof ligger i kistan* S. söker i denna tablå skapa teatralisk livlighet och går i ungdomligt överdåd till överdrift. Episoden är ej utkastens enda melodramatiska inslag, som tangerar lågkomiken. — *14 sk℔ humle till Wadstena* Uppgiften har S. som Rydh visat (s. 36) hämtat i S. Lagerbring, Sammandrag af Swea-rikes historia, Sthlm 1779—92, del 3, s. 5 från en uppräkning av den årliga förtäringen i Vadstena. Uppslaget har icke använts. — *recept på kryddadt Rochelle* Denna detalj kan återgå på Lagerbring (del 2, s. 37), som upptar Rochelle i uppräkningen av förtäringen vid Birger Persson Brahes begravning år 1328. Uppslaget, som kommenterats av Martin Lamm (Strindbergs dramer del 1, s. 110 f.), återvänder i prosaupplagan, s. 116 r. 1—7. — *i anseende till oroligheterna* S. använder samma nu mindre brukliga sammansatta preposition även blad 10, baksida. — *Får se Christina* t.o.m. *kungen* — För uppslaget till Kristina och Gert, se blad 3. Gert går först under benämningen krukmakare, vilket som tidigare visats (Rydh s. 17, Hagsten, del 2 s. 69) återgår

på en missuppfattning av Hallman (s. 97 "krukemakare"). S. har rättat till krutmakare, Tegels form (del 2, s. 74). Gert sammankopplas här för första gången med sammansvärjningen (jfr Hagsten, del 1, s. 389).

Akt II, tablå 1 *En ölbod* t.o.m. *tiggarmunkar* S. sätter upp en livlig folklig scen. — *kommunism — adel blott har rättighet att hugga bok ek rådjur — en småländing och en dalkarl* S. för fram folkets missnöje med Gustav Vasas förtryck och har hämtat material från tiden strax före Dackefejden. Han anspelar på ett av kungen utfärdat skyddsbrev för ek, bok och rådjur på kronans marker år 1537, vilket han har läst om i Afzelius. Denne, som troligen har hämtat sitt vetande från Tegel (del 2 s. 93), tolkar bestämmelsen i bondefientlig och adelsvänlig riktning, s. 238: "Sålunda, när Konungen, efter sin resa i Småland, lät utgå påbud, att ingen, utom adelsmän, skulle ega, att ek eller bok fälla eller högdjur skjuta..., då tycktes folket sådan lagstiftning vara utan skäl och grund, och förbittrades i sitt sinne mot Konungen." Samma stoff används i S:s artikel om von Rosens tavla Erik XIV i Stockholms Aftonpost den 27 mars 1872: "— det är en adelsman — en förhatlig som födes med rättigheter att hugga ek och bok mitti bondens skog — att skjuta rådjur för nöjes skull på den fattige mannens ägor, då denne senare själv skulle bli hängd, om han vågade något sådant för sitt uppehälle —" (S.S. del 54 s. 183). Hagsten har (del 2 s. 72 ff., del 1, s. 408) utrett detta sammanhang och understrukit, att S. har skärpt Afzelius, som ej går in på böndernas straff. Jfr prosaupplagan, s. 33 r. 28—s. 34 r. 15. S. har kanske på detta stadium även tänkt att anföra dalkarlarnas klagomål åren 1526 och 1527, vilka han har antecknat sig till minnes ur Tegel på blad 3. Hos Prytz (blad 3) lade han märke till deras dialekt. Detta uppslag fullföljdes dock ej i ölbodstablån utan stoppades in i tredje aktens slottstablå. — *skökan hånas* t.o.m. *förordning* S. har tydligen läst — jag har icke kunnat konstatera källan — att dåtidens prostituerade måste klä sig på ett visst sätt. I privilegiebrevet för Stockholms stad år 1529 finns en sådan bestämmelse (Gustaf I:s registratur 1529, s. 240). — *vederdöpare tåga förbi* osv. Olof råkar nu i strid med Rink, som i utkastet blad 3 tar Olofs parti, men de "bli sams" sedan. Gert, som fortfarande är katolik, uppträder nu i sin intrigörroll fientligt mot Olof.

Akt II, tablå 2 *I sakristian* S. har dramatiskt utfört sina tidigare uppslag på blad 3. — *strid Rink och Knipperdollink* Vederdöparna införas för första gången i sakristietablån. — *trolofning — öfverraskas af en munk* S. skattar åt en teatralisk smak i det melodramatiska historiedramats stil (jfr Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 115 f.). I prosaupplagan överraskas Olof med skökan på ett liknande sätt (s. 47 f.).

Blad 6. Baksidan

Akt III, tablå 1. *På Stockholms slott* Inledningen med dans och musik har en traditionell utformning i Frans Hedbergs anda. Jfr den fjärde akten i dennes drama Dagen gryr! — *pipare och lekare* pipare = spelare på blåsinstrument, lekare = spelman. — *Gustaf med sin fogde* t.o.m. *Presternas klagan* Geijer bygger upp förhistorien till reformationsriksdagen i Västerås med lybeckarnas press (s. 39), med böndernas oro och upprorsanda (s. 48 ff.) och med prästernas missnöje (s. 42, 46). Kungens djärvhet framställes av Geijer på följande sätt:

"Det var omgiven av uppror, som konungen tillät sig ett sådant handlingssätt." (s. 54). Dessa uppgifter kunna ehuru med svårighet skrapas ihop hos Afzelius, men de äro icke hos honom samlade under en huvudsynpunkt. — *ej infriade skuldsedlar af Gustaf* Tillägg efter den övriga texten, jfr blad 12, framsida och kommentaren. — *Lars Siggeson Marsk intalar kungen en reduction af kyrkogods* Grundsynpunkten är densamma som Geijers. Hos denne är det dock kungen, som visar adeln det fördelaktiga med reformationen: "Han (Gustav Vasa) sökte en bundsförvant mot kyrkan och visade adeln vad den på en reduktion av klostergodsen kunde vinna..." (s. 53). — *Du har gift Dig* Senare tillägg. Jfr nästa tablå. — *beder honom krossa Gallen vid blifvande riksmöte* Olaus Petris disputation med Galle i Västerås omtalas i så många av S:s historiska arbeten, att man icke kan fastställa, vilket han har använt. — *afslöjar oförsigtigt sina verldsliga planer* — *gurgel* Olikheten i målsättning mellan kungen och Olof är klar redan från första början (jfr personförteckningen, blad 2). — *Andreæ kan ej annat än ge vapnet en öfversättning af nya testamentet* I tidigare utkast (blad 1, fält 7 och blad 2, framsida, blad 3, baksida) står Olof för översättningen. Ändringen kan bero på studier i Geijer (s. 53), som anger Laurentius Andreæ som översättare. Hallman och Afzelius uppger, att den var Olaus Petris verk.

Akt III, tablå 2 *I vesterås* Denna tablå är långt ifrån så bearbetad som de tidigare och har så småningom strukits. — *Olofs bröllop* har liksom det övriga strukits. S. har istället stoppat in ett replikskifte om giftermålet i föregående tablå (jfr blad 3, baksida, det yngre utkastet, blad 6, det äldsta utkastet). — *gurgel med prester* Brask opponerade sig i brev till Gustav Vasa mot giftermålet (Afzelius, s. 82, Hallman, s. 37). — *Gert Krutmakare* — S. fortsätter att placera in Gert i för Olof kritiska lägen. Utkastet anger icke vad han har för uppgift i denna scen (jfr dock Hagsten, del 1, s. 389 f.). — *scen mellan Olof Lars och hustrurna* S. måste mena Laurentius Petri. — *svaret kommer* osv. Både Brask och kungen uppträda personligen, ett uppslag som sedan övergives (i utkastet blad 12, baksida uppträder blott Brask personligen). I strid med den historiska sanningen är Olof alltså icke närvarande vid själva riksdagsbeslutet. — *en fullmakt* Hagsten har kommenterat fullmaktsmotivet (del 1, s. 466. Jfr även blad 1 och blad 3 (kyrkoherdemotivet) och scenen med G. V. i föregående tablå. — *Kungen tog godsen — men införde ej Lutherska Läran 1527.* — Anteckningen är nedkastad vid ett senare tillfälle än den därpå följande tablåbeteckningen 4 och är en resumé av kungens inställning, sådan den redan avspeglade sig i aktens första tablå. Denna uppfattning återgår på Geijer (s. 65 f., s. 83).

Akt IV, tablå 1 *Vid moderns dödsbädd* Moderns död dyker upp för första gången i utkasten. S. vill kanske använda denna tablå för att belysa Olofs konflikt med modern. Enligt Afzelius (del 7, s. 59 f., Hallman, s. 111) dog hon blott några år före Olaus Petri. — *återigen munkar med sakramenten och messor* S. lånar från samma källor som han använt för faderns begravning. Det blir en upprepning. — *De förete kungligt tillstånd* osv. Gustav Vasa gick försiktigt fram med de gamla kyrkobruken vid Örebro kyrkomöte år 1529. Olaus Petri tycks ha varit införstådd med denna politik. Senare ha dock reformatorerna velat gå hårdare fram. Gustav Vasa klagar år 1539 över deras framfart (Geijer, s. 83). *den vilja* = den de vilja — *nådegåfvor* betyder sakrament.

Akt IV, tablå 2. *Olof inför kungen — krönikan! Pang!* Ett tvistefrö mellan

Gustav Vasa och Olaus Petri var dennes svenska krönika. Varken Hallman (s. 67) eller Afzelius kombinerar krönikan med konflikten mellan kungen och reformatorerna. Geijer (s. 82 not 2) uppger i samband med berättelsen om rättegången mot Olaus Petri, att Gustav retade sig på krönikan (jfr även C. G. Starbäck, Berättelser ur svenska historien del 8, s. 386 och Dalin, del 3 s. 330). — *I ölboden — Olof ditkallad* osv. Uppslaget att förlägga sammansvärjningen till en ölstuga kan ha varit Afzelius', som låter Windrank besöka en sådan, "der de sammansvurne drucko tillsammans" (s. 219). S. har tydligen tänkt sig att låta Olof dra sig ur spelet. — *Jubelfest* I det yngre utkastet, blad 3 åsyftade S. med jubelfest troligen det katolska jubelåret 1525, vilket knappast kan vara fallet här. — *Bikten Andreæ* Anteckningen är ett tillägg i marginalen. Olaus Petri skulle ha känt till sammansvärjningen år 1536 genom bikt. Troligen har S. hämtat sitt vetande från Geijer (s. 82), då varken Hallman eller Afzelius veta något därom. Även Dalin (del 3, s. 295) och C. G. Starbäck (Berättelser ur svenska historien, del 8, s. 386) nämna hemligt skriftermål. — *I Gertruds gillesal edgång* När S. strök den ursprungliga texten i tablån, gjorde han detta tillägg. De historiska arbetena ha intet att förmäla om edgång. S. torde ha betraktat den som ett dramatiskt verkningsfullt inslag; eden hör till historiedramatikens schabloner.

Akt V *Hemma hos Olof* Den ursprungliga idén slopas och ölbodsscenen flyttas från fjärde aktens tredje tablå till femte aktens första tablå. — *Olof finner att han gått för långt* etc. I detta utkast anger S. för första gången klart, att Olof tar tillbaka och får nåd.

Blad 7. Framsidan

Excerpter ur Tobiæ Comedia (Hagsten, del 2, s. 52, nr 16). Datering, andra etappen nr 3, s. 8. *Israels Gud* osv. De fyra raderna utgöra fortsättningen på citatet, blad 6, framsida, och ha icke använts. Stavningen är moderniserad. — *En qvinna* osv. De tre raderna äro början på repliken, som följer efter den som förut citerats. De ha icke använts. Stavningen är moderniserad.

Excerpter ur Olaus Petris Svenska krönika. Datering, andra etappen nr 3, s. 8. *Folket* osv. s. 66, se blad 4, framsida, där denna excerpt är kommenterad. — *Men med dem* osv. s. 94: "Men med them som vtan alla beskedeligheet wilia altt rappa til sich, kan Gudh then konst, at såsom hijne som gåffuo, icke bliffuo ther aff fatighe, så skola icke heller the som oredeliga i gen tagha, bliffua ther aff rijke. Beskedeligheet wil Gudh haffua bådhe med giffuande och i gen taghande". Avsnittet är taget ur Magnus Ladulås' historia och riktar sig mot alltför näriga furstar. Liknande utfall på Gustav Vasas girighet återkomma i prosaupplagan (jfr hänvisning på blad 4, framsida).

Fjärde akten (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 93 f., Hagsten, del 2, s. 56 nr 34). Datering, andra etappen nr 8, s. 8. *Tyskar ha kommit hit* Reformatorernas missnöje motiveras med begynnande tyskt inflytande. S. syftar på von Pyhy och Georg Norman. Den ende som sammanställer rättegången mot reformatorerna med de nya rådgivarnas maktställning är Dalin (del 3, s. 322 ff. och s. 329 ff.), som även står bakom anteckningarna om Pyhy och Norman på blad 2 (även C. G. Starbäck, a.a. del 8 s. 385 gör denna sammanställning). — *Gert*

bokprentare osv. Gert uppträder fortfarande som intrigör och får till uppgift att snärja Olof, så att han luras in i sammansvärjningen, men torde av nästa tablå att döma nu vara vederdöpare. — *I Gertruds Gillesal* S. kan ha fått uppslaget från Afzelius, del 5, s. 51, som berättar, att tyskarna samlades i detta gille vid de s.k. Käpplingemorden. På detta stadium är ju det tyska inslaget i sammansvärjningen betydelsefullt. — *Anders* S. menar Anders Hansson Myntmästare (jfr blad 2, personförteckningen och blad 6, framsida, det äldre utkastet). — *Bökman* S. har hämtat namnet från listan på sammansvurna hos Hallman (s. 97) eller Tegel (del 2, s. 74). Denne skulle anbringa en krutfjärding under kungens stol i Storkyrkan. — *Tysken vill ha dem* osv. S. kombinerar på egen hand ett samband mellan Bökman och de båda rådgivarna Pyhy och Norman. — *Eden aflägges i form af bigt* S. kombinerar den teatraliska edgången med den i de historiska arbetena antydda bikten. Jfr blad 6, baksida. — *Olof vill* Afzelius, s. 220 antyder att O. P. överlät åt försynen att fälla avgörandet. — *Windrank blir djuret* = blir redlöst berusad; samma uttryck även blad 8, framsida, femte akten, jfr "får bränvin blir liket"; uttrycket vanligt även i S:s brev.

Blad 7. Baksidan

Akt- och scenindelningen (Hagsten, del 2, s. 54 nr 29). Datering, tredje etappen nr 4, s. 9. *På rådstugan* har tillfälligtvis fått ersätta slottstablån (jfr blad 12, framsidan) i tredje akten. *Det gamla* osv. Hagsten, del 1, s. 436, del 2, s. 54 nr 29 och Smedmark, s. 40. Datering, tredje etappen s. 11. Jfr tredje etappen nr 5. Karakteristikerna i personförteckningen äro nu så bestämda av dramats krav, att de historiska arbetena icke längre ha något att ge. Datering, tredje etappen nr 6 s. 9. Karakteristiken av Lars Andreæ är utformad med hänsyn till Olofs karaktär. Det finns ingen anledning att förmoda, att han har varit en kraftlös natur. S:s utredning av förhållandet mellan Olof och Kristina är ett resultat av hans gestaltskapande fantasi. *det han litet aktade* Konjunktionen det = att ej ovanlig i S:s normala, ej arkaiserande stil; jfr "han visar det han erkänner" (blad 8, framsida Gert-karakteristiken). Jfr Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 133 f.; Hagsten, del 1, s. 361, 391 och 436, del 2, s. 56 nr 35; Sjöstedt, s. 170.

Blad 8 och 9

Manuskriptbeskrivning. Bladen 8 och 9 bilda ett sammanhängande helark. En bit av blad 9:s nedre hälft är avriven. Storleken är 27,9 × 44 cm. Papperet är av mycket god kvalitet utan vattenstämpel. Bladen 6, 7, 10, 11, 12, 13 och 18 tillhöra samma papperssort. Helarket är vikt på tvären mittöver, så att den första sidan kommer utåt. Märken efter ytterligare en vikning på tvären mittöver, så att den sista sidan kommer utåt, kunna iakttagas. De båda vecken bryta av bokstävernas staplar på blad 8:s framsida på ett sätt som gör det sannolikt, att planen över dramats fem akter och anteckningarna med bläck på denna sida ha skrivits, innan helarket veks. Vikningarna skära texten i höjd med *a Sammansvärjning* t.o.m. *Störtar* —. Däremot kan man icke med bestämdhet avgöra, om texten på det övre fältet, blad 8:s baksida, och på blad 9:s framsida har kommit till före

eller efter vikningarna. Av textens placering på det nedre fältet, blad 8:s baksida, och på blad 9:s baksida förstår man dock, att S. här har tagit hänsyn till den fältindelning, som har framkallats av vikningarna.

Anteckningarna äro skrivna dels med bläck, dels med blyerts. S. har strukit under vissa partier med kolkrita. I högra kanten av det övre fältet på blad 9:s framsida har S. ritat ett antal G-klaver med bläck (jfr blad 7:s baksida).

Arket har fyllts med text i följande ordning. Först i raden kommer planen över dramats fem akter, skriven före helarkets första vikning. S. har först tänkt placera den utmed sidans vänstra kant, liksom fallet var med det första utkastet på blad 6:s framsida. Han har dock strukit ett *a,* som är placerat på papperets vänstra sida, och skrivit det ungefär mitt på sidan. Planen har skrivits ned efter utkastet på bladen 6 och 7 men före utkastet på bladen 10 t.o.m. 13. Andra aktens första tablå skall utspelas i *"en ölbod i Tyska Brinken"* liksom på blad 6:s framsida. I utkastet till samma tablå på blad 11:s framsida är Tyska Brinken ersatt med Bykyrkans mur. Först har planen en tredje tablå i den fjärde akten, som skall utspelas i Gertruds gillesal. S. har alltså följt kolkriteändringen på utkastet blad 7:s baksida. Han ändrade sig därpå omedelbart och flyttade över tablån i gillesalen till femte aktens första tablå. Datering, andra etappen nr 5, s. 8. I omedelbar anslutning till grundstommen i planen har utkastet över femte aktens första tablå — att döma av bläckets färg och av pennföringen — kommit till. S. har till den ursprungliga grundstommen i planen efteråt fogat anteckningar dels med bläck, dels med blyerts. Dessa anteckningar kunna ha tillkommit i flera etapper. Troligen äro de som ha skrivits med bläck de äldsta. Dessa återfinnas, i den mån de avse detaljer i de olika tablåerna fram t.o.m. den tredje aktens andra tablå och den fjärde aktens första tablå, i det stora utkastet på bladen 10 t.o.m. 13. Anteckningen under den fjärde aktens andra tablå spelar roll i utkastet till den fjärde och den femte akten på blad 9:s baksida. Redan i utkastet till den femte aktens första tablå (på samma sida som planen) äro anteckningarna till denna akt införlivade. Datering, andra etappen nr 5, s. 8. Även de talrika anteckningarna med blyerts äro inarbetade i utkastet på bladen 10 t.o.m. 13, om de överhuvudtaget ha kommit till användning. I fråga om två blyertsanteckningar — *slott* ändrat till *rådstuga* i akt 3 scen a och *Lars A och Olof bli osams* — är att märka, att de ingå i utkastet på bladen 10 t.o.m. 13 som ändring, resp. tillägg med blyerts. Ändringen rådstuga (blad 8) kan ha skett, då utkastet, blad 12, framsida, ändrades. I det andra fallet är en liknande förklaring tänkbar. S. kan ju också till en början, då han skrev utkastet på blad 12, ha hoppat över anteckningen på blad 8:s framsida och sedan fört in den med blyerts på blad 12:s baksida. Av en blyertsanteckning r. 28 framgår att Gert nu är vederdöpare. (Jfr Hagstens placering, del 2, s. 52 nr 17, 18). Datering, andra etappen nr 7, s. 8.

Före de ovan nämnda blyertsanteckningarna torde utkastet till femte akten, som står omedelbart under planen, ha skrivits ned. Gert är ännu katolik. (Hagsten, del 1, s. 390, del 2, s. 52 nr 19.) Datering, andra etappen nr 6, s. 8. Under detta utkast står med blyerts karakteristiken av Gert bokpräntare. (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 55 nr 32.) Texten är ej skriven i ett sammanhang. S. har gjort ett tillägg med annan stil och tryckstyrka (1 ½ rad i slutet av texten). Datering, tredje etappen nr 2, s. 9.

S. har troligen sedan fortsatt med utkastet till första akten jämte Olof-karakteristiken på blad 8:s baksida, skrivna med blyerts. De förefalla att vara skrivna med samma tryckstyrka som den sista raden i Gert-karakteristiken. I vissa fall har blyertsskriften varit så svag, att S. har fyllt i den för att förtydliga den. Placeringen på bladet i förhållande till Gert-karakteristiken gör det troligt, att dessa utkast äro nedskrivna senare (jfr Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 55 nr 31). Datering, tredje etappen, s. 10 första akten nr 2.

Så långt kunna åtminstone vissa skäl anföras för ordningsföljden. De återstående utkasten ha iakttagit fältindelningen med undantag av utkastet till femte aktens första tablå på blad 9:s framsida. Man kan i fråga om detta utkast ej avgöra, om det är skrivet före eller efter vikningen. Utkastet är en fortsättning på utkasten på bladen 10 t.o.m. 13, som inte gå längre än till fjärde aktens första tablå och en planerad andra tablå. Uppställningen av akt- och tablåbeteckningar har vissa likheter. I utkastet bladen 10 t.o.m. 13 har S. offrat ett blad till varje akt med dess två tablåer. Eftersom de båda arken uppta 4 blad, finns det alltså icke plats för femte akten. S. har sålunda tillgripit blad 9 som en fortsättning på utkastet i serien blad 10 t.o.m. 13. Datering, tredje etappen nr 3, s. 9. Utkastet på blad 9:s framsida *a* skulle då ha skrivits ned före dem på blad 9:s baksida, vilket bekräftas av tablåbeteckningen *b*, som står överst på denna sida. Den har ej följts av text. S. har i stället fyllt fältet med utkast över fjärde och femte akterna, skrivna på annan ledd (jfr Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 60 nr 55).

Karakteristiken av Mårten och funderingarna över utvecklingen, som stå på blad 8:s baksida, övre fältet, äro också svåra att bestämma. De ha kommit till senare än Olof-karakteristiken på samma sida (Hagsten, del 2, s. 58 nr 42). Datering, tredje etappen, s. 11. Utkastet till den tredje aktens andra tablå på blad 8:s baksida, nedre fältet med början vid vecket (Hagsten, del 2, s. 58 nr 41), liksom det över fjärde och femte akterna på blad 9:s baksida torde ha skrivits ned sist (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 58 nr 45). Bläckets färg och pennföringen äro i alla dessa utkast mycket likartade, vilket talar för samtidighet. Datering av dessa utkast, tredje etappen, tredje akten, fjärde akten nr 2 och femte akten, s. 10.

Senare än dem är utkastet till femte aktens första tablå på blad 8:s baksida, nedre fältet. Det är skrivet på tvären med början vid papperets kant, och texten tar hänsyn till det redan tidigare nedkastade utkastet till tredje akten (Hagsten, del 2, s. 60 nr 54). Till denna tablå höra också blyertsexcerpterna från Geijer på blad 9:s baksida, övre fältet (Hagsten, del 2, s. 60 nr 53). Datering, tredje etappen, femte akten första tablån nr 1 och 2. Anteckningen på blad 9:s baksida, nedre fältet, är icke lätt att placera (Hagsten, del 2, s. 61 nr 58). Den bör ha tillkommit efter vikningen av arket. Stil, pennföring och bläckets färg synas tala för att den har tillkommit i anslutning till bläckanteckningarna på blad 8:s baksida, övre fältet, anteckningen om tredje akten på samma sidas nedre fält och utkastet till fjärde och femte akterna på blad 9:s baksida. Datering, tredje etappen, s. 11.

Text

Blad 8. Framsidan

Utkast över dramats fem akter. Aktbeteckningarna äro ifyllda med kolpenna.

1

a

I Stregnäs

b

I Örebro

2

a

I Stockholm, en ölbod (struket med blyerts *i Tyska Brinken*)

b

I Storkyrkans sakristia

3

a

På Stockholms (struket med blyerts *slott* —)

b

I Vesterås —

4

a

(struket med blyerts *Vid moderns dödsbädd* —)

b

(struket med bläck *Hemma hos Olof — hustrun, Kungen och krönikan*)

(struket i löpande text *c*

I Gertruds Gillesal — Windrank)

5

a

I Gertruds Gillesal — Windrank —

b

I fängelset

Dom — — — — — — —

Anteckningar med bläck, som sannolikt ha skrivits dit efteråt i ett eller flera sammanhang:

Mellan 3 och 4 till höger	*Olof vaknar* (understruket med kolkrita)
9 i närheten av b	Gert Bokprentare
9 långt till höger	*Striden har börjat.* (understruket med kolkrita)
12 i närheten av a	G: "Du har gift Dig"! O: Ja men gudskelof — och Du har biträdt vederdöparne — Ja!
14 i närheten av b till höger	Hemma hos Olof — Lars o Olof — hustruna gny — (ovanför de två sista orden understruket med kolkrita *Målet är vunnet — en fullmagt!*
14 i närheten av b till vänster	Brasken och Olof! Du har segrat!
15 vänster	Olof är öfvermodig. Brask varnar.
15 höger	Det är gjordt! Fullmagten! Fy fan. —
18 höger	*Går på ändå längre* — (understruket med kolkrita)
20 till vänster	Järtecken — Här kommer att straffas ty öfverheten har sig förbrutit — inför en samling folk —
24 till höger vid 5	Gert bokeprentare
26 till vänster	Sammansvärjning — ed aflägges (struket *från*) innan det börjas — Olof o (struket *L*) Andreæ
till höger	Bränvin! — *Störtar.* (understruket med kolkrita)

Anteckningar med blyerts, som ha skrivits ned efteråt i ett eller flera sammanhang:

1—2	till höger	Brask hade år 1522 hotat med bannlysning dem som köpte Lutherskrifter
3—4	till vänster	Lars Andersson Ärkediakonus i Stregnäs blef kansler 23 Kungens bref till Alex VI
	till höger	Generalkonfessorn förbjuder messa
5	till höger	Lars ligger stilla hela tiden till 31
5—6	till vänster	Hos modern—Christina är derstädes för att undkomma oroligheterna i Stholm
6	till höger	Karmeliternas generalkonfessor skrifver till dekanus Nils
8	till höger	i Bykyrkans mur — orgelspel emellan de drickandes skrål
10	till höger	Predikan på Svenska
10—11	„ „	Gert Bokeprentare
11	„ „	Lars Andersson (struket *vig*) trolofvar Olof och Christina

12—13	till vänster	(struket *Gustaf har fått Påfven Alex VI svar att ta Trollen till Erkebiskop Pang)*
13	till höger	rådstuga
15	till höger	(Efter bläckanteckningarnas *gjordt!: Pang!*)
16	„ „	(struket *Andreæ)* Lars A och Olof bli osams
18	„ „	Modern afskyr Christina såsom sköka
19	„ „	Munkarne håna henne
20	„ „	Lars blir erkebiskop
23	„ „	Lars blir erkebiskop
24	„ „	Durn(?) Lars erkebiskop
28	till vänster på snedden	Mårten är den som angifvit Gert hos Brasken förföljer honom —

Ett långt streck. Därpå följer utkast till femte akten med bläck.

5 te akten (S. har 3 gånger med blyerts skrivit *5 te akten*)
1 sta scenen

I Sta Gertruds gillesal — missnöjda hafva samlat sig under Gerdt Prentare som är katolik och Anders Hanson myntmästare — Olof och Andreæ hafva blifvit ditkallade — ed aflägges att ej yppa hvad som skall försiggå — förhandlingarne börja vid dryckjom — Hans Windrank blir djuret af bränvin — Olof opponerar för sent, ty eden är gjord — Gert triumferar "nu har jag Dig — ty Du tog min dotter ifrån mig och förledde henne till affall — bryter Du din ed är Du menedare — skön tro Du bekänner" (blyerts under raden *menniska*) — Olof och Andreæ ensamma strid — de gå ut — Hans kallar på sökan — får *bränvin* blir liket — talar om alltihop — sökan springer att berätta saken — Olof och Lars A — komma åter — scen med Hans — knektar — Olof o Lars gripas — Pang! —

Ett långt streck med blyerts. Därefter text med blyerts:

Gert Bokprentare (struket *är*) har varit boktryckare hos Brask hvarifrån han blifvit bortkörd då han i stället för att trycka antilutherska skrifter tryckte Lutherska — blef sedan vederdöpare — skickade sin dotter till Peder Smed för att uppfostras — är först sams med Olof tills denne enligt Gs mening förråder deras sak. Storkyrkan — hatar Olof då han stjäl hans dotter — lurar på hämnd men hålles i schack af Olof som räddat hans lif genom att ej ange honom — då Christina hånas som sköka visar Gert sin mensklighet såsom fader — När Gustaf krossar vederdöparne och sedermera stäfjar reformationens vilda framfart hatar Gert honom och blir ett verktyg i händerna på de missnöjde dels tyskar dels adelsmän och borgare — då vill han dra Olof med i nätet, för att om företaget lyckas hålla sin dotter skadelös — om det misslyckas få hämnd på Olof ss varande medbrottsling i sista scenen uppträder han också såsom anklagare (med annan tryckstyrka och annan stil *men blir dömd till döden — då Olof*

ej törs bedja för honom—och ej vill hvarigenom han visar det han erkänner)

BLAD 8. BAKSIDAN

Med blyerts i övre fältet:

Olof är i Stregnes Kanonikus — Vederdöpare draga förbi — Olof eldas af samtal med Rink och Gerdt — Gerdt ser hvad nytta deras sak kan ha af Olof — till Stockholm
Olof är en karl som vill ytterligheter men oupphörligt gör eftergifter — rusar på men slappas — motströmmen väcker han sjelf genom sin ifver — Gerdt ger Olof sin dotter — men ångrar sig då Olof sviker deras sak — Olof räddar Gerdt — han har honom öfver sig såsom sitt onda samvete — Gerdt hatar kungen såsom ståndaktig vid den gamla ordningen — indrar Olof i en sammansvärjning — för att få garanti och hämnd —

Med bläck i det övre fältet:

Mårten är oäkta son till någon prest, Har blifvit sperrad i kloster och misshandlad derför är han sådan han är. Elak njutningslysten otrogen nihilist Igenkännes (struket *af modern,* istället *fadern*) erkänner (struket *henne,* istället *honom*) inte. — Nil Nils är ett fegt djur — Det gamla har Du inte rifvit ned — Du har blott visat den nya vägen — det gamla refvo de gamla sjelfva ner — när tiden har öfverlefvat sig sjelf och känner behof af nytt bättre söker hon sig nya former och nytt innehåll

Det nedre fältet. Texten, skriven med bläck, börjar vid papperets veck och står på tvären:

Modern och Olof. — Christina — Bref från Brasken — det är gjord(t) Moderns förtviflan — Olofs glädje — (struket *Lars Andreæ,* istället ovanför *Adelsmannen*) — det är inte gjordt — — — — — — — harm — adelsmannen fullmagten — Pang! Christina och Olof — Christina gratulerar Olof — värre! — Gerdt ! — Mot kungen!

Texten, skriven med bläck, står på tvären upp och ner i förhållande till närmast föregående utkast:

1

Windrank och Nils.

2.

Mårten med processionen ha kungligt tillstånd till festens firande i Clara. Missnöje med rifningen En nunna

3

Olof Lars o de sammansvurne.

4.

Kungens bygnadsfogde vill stänga

5

Pang Katoliker och Lutheraner —

6

Järtecken — Olofs tal — de sammansvurne köra bort katolikerna —

7

Plebiscitet eller bikten — krönikan Det är färdigt

8

Olof och Lars! Ske Guds vilje — gå

9

Skökan vid grafven —

10

Christina —

I höjd med 7 till höger:

11

Windrank

12

Skökan går C o W Olof är med Pang!

13

BLAD 9. FRAMSIDAN

Det övre fältet. Texten skriven med bläck. I högra kanten står en mängd G-klaver.

Femte akten (*femte,* ändrat med blyerts till *fjärde*)

a

Folket går ur kyrkan. peka finger åt Olof o Gerdt! Kyrkvaktaren och hans hustru på ena sidan tala om att Lars har fått nåd och att Olof o Gerdt med flera äro dömda till döden (ovanför raden *Scholares*). Lars Petri går fram att bereda Olof o G till döden — Olof biter af honom! Procession Olof reser på sig. till Gerdt. Christina med nåd! Olof. 500 gyllen Du var ung. Gerdt får ej nåd! Gerdt! Farväl. ryter! Gerdts sista ord till Olof. Olof går med Christina —

BAKSIDAN

Det övre fältet upptar ett *b* utan text. På tvären står med början vid vikningsvecket skrivet med bläck:

4 de akten

a.

Modern för döden; munkar med sista smörjelsen, bikt, testamente

Olof; Pang! Christina — hon dör — Modern: Du vill ha mina pengar nu, derför kommer Du! Munkarne ut. (Texten fr.o.m. *Modern* kanske skriven efteråt; fr.o.m. *pengar* griper den in på *b)*

b.

Hemma hos Olof! (ovanför raden *Gerdt*) Jag gratulerar! Gurgel! Christina spelar sin nya rol. — Bud från kungen angående Olofs framfart vid begrafningen — Lars kansler framför detta! — gny från gatan (i marginalen *barnet*) — Olof håller ett vansinnigt tal till folket — ovettig på öfverheten — Får ett bref! Hvad har Du mot kungen — kom i morgon efter aftonsången på Helga Lekamensgille
(Skrivet med blyerts efteråt *Tror Du att hela folket viglas upp af några okynniga? Nej!*)

5 te akten

På gillet! Tysken Dansken Windrank afskedad för fylleri far på grund — Småländingen — Ingen vill börja. Gerdt håller tal ironiskt! — Olof o Lars — bikt! (understruket med blyerts) Olof och Lars rådgöra — Ske Guds vilje! Windrank full — med pigan — berättar allt , vakt Olof och Lars komma tillbaka (struket *f*) gripas dömas till döden!

(Mellanspel)

I kyrkan — (ovanför raden *en gång*) Olof Lars och Gerdt på skampall i fångkläder sång (i marginalen *musik*) Dies iræ dies illæ — munktåg — nyfiket folk pekar finger åt Olof — kyrkfolket går ut, Christina ser Olof och Gerdt — faller ned och bäres ut af folket — kyrkan är tom — Mårten går (i marginalen *Scholares* med blyerts) fram att ta bikten — Olof reser sig upp och skakar kedjorna — Mårten går — Skökan smyger in faller på knä och gör bön — Ridå!
(Med blyerts *Kyrkvaktaren*)

Text med blyerts på tvären i förhållande till föregående utkast. Den börjar vid arkets veck:

Saltpannor
Skökor 2 öre
Grym mot Dalkarlarne
Klockorna
För mycket
För lite —
Arfföreningen Pang!
Krönika
Solarne
Hungersnöd

Det nedre fältet. Text med bläck:

De menniskor som födas upp under en lycklig barndom blifva sällan

något stort, ty de ha alltid några angenäma minnen att blicka tillbaka på hvarvid de glömma att se framåt — och tvertom!

Text med bläck, skriven upp och ner i förhållande till föregående utkast: *Tegnér, Franzén, Wallin,* vilket S. har skrivit två gånger.

Kommentar

BLAD 8. FRAMSIDAN

Plan över de fem akterna med anteckningar i bläck och blyerts (Hagsten, del 2, s. 52, nr 17—18 och del 1, s. 432). Datering, andra etappen nr 5, s. 8. Planskelettet är kommenterat i samband med utkasten över hela dramat, blad 3 och blad 6.

Bläckanteckningarna. Datering, andra etappen nr 5, s. 8. 3—4 *Olof vaknar* Jfr blad 1, fält 7. — 9 *Gert Bokprentare* Jfr blad 6, framsida. — *Striden har börjat* Jfr blad 1, fält 7. — 12 *G: Du har gift Dig!* osv. Dessa repliker syfta på Olofs bröllop. Jfr utkastet till den tredje aktens första tablå, blad 6, baksida. I utkastet blad 12, framsida, det övre fältet, äro de infogade i sammanhanget. Olof erkänner, att han har biträtt vederdöparna, vilket G. V. anklagade O. P. för år 1539. Om S. har känt anklagelseskriften i dess helhet är ovisst; den är anförd av C. G. Starbäck (Berättelser ur svenska historien, del 8, s. 386). Jfr Hagsten, del 2, s. 65 noten för de verk, som begagnat Tegels otryckta version av anklagelseakten. — *Ja men gudskelof* Men är förstärkande fyllnadsord. — 14 *Målet är vunnet* Jfr blad 1, fält 7. — 18 *Går på ändå längre* Jfr blad 1, fält 7. — 20 *Järtecken* osv. Olaus Petri skall ha fällt detta yttrande i en predikan om de berömda vädersolarna (jfr blad 1, fält 7). Det är som Hagsten påpekat (del 2, s. 66) citerat hos Hallman (s. 104) och Afzelius (s. 245). — 24 *Gert bokeprentare* S. använder i utkasten dels formen boke-, dels formen bok-. Former boke- äro belagda i handlingar från 1500-talet, SAOB — B 3747 —. 26 *ed* osv. Jfr blad 6, baksida. — *26 Störtar* Jfr blad 1, fält 7.

Blyertsanteckningarna. Datering, andra etappen nr 7, s. 8. 1—2 *Brask hade år 1522* osv. S. kan ha hämtat uppgiften från Geijer, som dock icke nämner något om bannlysning (s. 42). Jfr Geijer-excerpterna blad 5. — *Lars Andersson Ärkediakonus i Stregnäs* Namnformen Andersson används hos Afzelius och Starbäck (Berättelser ur svenska historien). — 3—4 *Kungens bref till Alex VI* S. syftar på ett brev, som G. V. skickade till påvestolen med underrättelse om att Johannes Magnus valts till ärkebiskop. Påvens namn var emellertid Adrian VI. Jfr r. 12—13. — *Generalkonfessorn* Avser generalkonfessorn i Örebro kloster, som beklagade sig över bröderna Petris uppträdande vid faderns begravning (Hallman s. 21). — 5 *Lars ligger* osv. Laurentius Petri blev ärkebiskop 1531. — 5—6 *Hos modern* Jfr blad 6, framsida. — 6 *Karmeliternas* osv. S. syftar på klagomålen över bröderna Petris uppträdande vid faderns begravning i Örebro (Hallman s. 21 f.). — 8 *Bykyrkans mur* Bykyrkan medeltida namn på Storkyrkan i Stockholm, som S. har funnit i Olaus Petris Svenska krönika, jfr blad 4. — 10 *Predikan på Svenska* I samband med Olaus Petris bröllop hölls mässan för första gången på svenska, jfr blad 3, det yngre utkastet. — 12—13 *Gustaf har fått Påfven Alex VI svar att ta Trollen till Erkebiskop* Efter valet

av Johannes Magnus mottog Gustav Vasa ett brev med detta innehåll från Adrian VI, se Starbäck (Berättelser ur svenska historien, del 8, s. 192). Jfr även ovan blyertsanteckningarna r. 3—4. — 13 *rådstuga* Jfr akt- och scenindelningen, blad 7, och blad 12, framsida. — 20, 23, 24 *Lars* osv. Jfr ovan blyertsanteckningarna r. 5.

Femte akten (Hagsten, del 2, s. 52 nr 19). Datering, andra etappen nr 6, s. 8. *Gertruds gillesal* Jfr blad 6, baksida, akt 4, scen 3. — *Anders Hanson* Se blad 2, personförteckningen, blad 6, framsida, det äldre utkastet och blad 7, framsida, akt 4. — *ed aflägges* osv. Se blad 7, framsida, akt 4 scen 3. — *Windrank* Jfr blad 7, framsida, fjärde akten. — *Gert triumferar* osv. Gert bibehåller sin roll som intrigör och har ännu icke förvandlats till vederdöpare. — *Hans kallar på skökan* osv. Hos Hallman (s. 98) skvallrar Hans Windrank ur skolan för en grannhustru, vars roll här övertages av skökan. — *blir liket* jfr blad 7, framsida, fjärde akten *blir djuret.* Tablån behandlad av Hagsten (del 1, s. 390).

Karakteristiken av Gert (Hagsten, del 2, s. 55 nr 32 och del 1, s. 391). Datering, tredje etappen nr 2, s. 9. *Gert Bokprentare har varit boktryckare* osv. Om Brasks boktryckeri, se blad 6, framsida. — *När Gustaf krossar vederdöparne* osv. Gert är visserligen förvandlad till vederdöpare men är fortfarande så mycket intrigör, att han blir ett verktyg i händerna på de missnöjda i sammansvärjningen. Något politiskt patos är det inte tal om. Möjligen har S:s svårigheter att komma tillrätta med Olaus Petris vetskap om sammansvärjningen att göra med denna uppläggning av Gert.

Blad 8. Baksidan

Utkast till första akten (Hagsten, del 2, s. 55 nr 31). Datering, tredje etappen, s. 10 första akten nr 2. Jfr blad 2, baksida. — *till Stockholm* Möjligen har S. nu tänkt sluta första akten med att Olof reser till Stockholm, vilket innebär, att första aktens andra tablå — Örebro — nu har slopats.

Karakteristiken av Olof tycks ha skrivits i omedelbar anslutning till det föregående utkastet och står till innehållet nära Gert-karakteristiken, från vilken den skiljer sig därigenom att Gert nu på ett annat sätt får fungera som samvete: *har honom öfver sig såsom sitt onda samvete* —. I övrigt bibehåller Gert sin karaktär av intrigör (Hagsten, del 1, s. 391). Den psykologiska analysen av Olofs vacklan vittnar om att utkastet står utkasten på blad 10—13 och prosaupplagan nära (jfr Hagsten, del 1, s. 435).

Karakteristiken av Mårten (Hagsten, del 2, s. 58 nr 42). Datering, tredje etappen, s. 11. *oäkta son till någon prest* — Uppslaget har icke använts. — *Har blifvit sperrad i kloster och misshandlad* Uppslaget har icke använts. — *Igenkännes af fadern* Uppslaget har icke använts.

Anteckningarna om utvecklingen (Hagsten, del 2, s. 58, nr 43—44). Datering, tredje etappen, s. 11. Utvecklingsperspektivet, som får betydelsefulla verkningar för S:s bedömning av reformatorn och hans kall, kommenteras utifrån bl.a. detta uttalande i Smedmark, s. 40 ff. och Hagsten, del 1, s. 436.

Utkast till tredje aktens andra tablå (Hagsten, del 2, s. 58 nr 41). Datering, tredje etappen, s. 10. Vi befinna oss nära prosaupplagan, vilkens gång i denna tablå helt överensstämmer med utkastets. För grundsynen på reformationen hän-

visas till kommentarer av föregående utkast; blad 2, personförteckningen Gustav Vasa, blad 3 baksida, det yngre utkastet, akt 3 tablå 2, blad 6 baksida, akt 3 tablå 1 och 2.

Utkast till femte akten, första tablån (Hagsten, del 2, s. 60 nr 54). Datering, tredje etappen, femte akten första tablån nr 1, s. 11. Scenindelningen överensstämmer med prosaupplagans utom på en punkt. Scen 4 har icke kommit med. *kungligt tillstånd till festens firande* Se blad 6, baksida, akt 4 tablå 1. — *Missnoje med rifningen* S. har måhända tagit del av Clara klosters öde hos Afzelius (s. 141 f.) — *Järtecken* Se blad 8, framsida, bläckanteckningarna. — *Plebiscitet* Termen, som återgår på det republikanska Roms folkförsamling, betyder folkomröstning och torde ha aktualiserats för S. av Pariskommunen. Victor Hugos L'année terrible, som han har läst sommaren 1872 (Smedmark, a.a. s. 53 f.), inledes med en prolog, betitlad Les 7 500 000 oui, dvs. den folkomröstning, som förde Napoleon III till kejsartronen. Hans avsättning kunde ju också tolkas som ett utslag av samma folkvilja. — *krönikan* S. avser här Olaus Petris Svenska krönika. I prosaupplagan anspelas icke direkt på den, men indirekt har den haft betydelse för femte aktens första tablå i utfallen mot Gustav Vasa, s. 135—139 (jfr Hagsten, del 2, s. 67 f.) Jfr blad 6 baksida, akt 4 tablå 2.

Blad 9. Framsidan

Det övre fältet. Utkast till femte akten (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 94, Hagsten, del 2, s. 60 nr 55, del 1, s. 451). Datering, tredje etappen nr 3, s. 9. *Lars Petri går fram att bereda Olof* osv. Angående Laurentius och Olaus Petri vid rättegången 1539—1540, se blad 3, baksidan, det äldre utkastet. — *500 gyllen* S. har troligen hämtat uppgiften om den lösensumma som Stockholms borgerskap skulle ha betalat hos Hallman (s. 100). Även Dalin (del 3, s. 331) och A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien, del 3, Sthlm 1851 (s. 157) har denna notis.

Blad 9. Baksidan

Utkast till fjärde och femte akterna (Hagsten, del 2, s. 58 nr 45). Datering, tredje etappen, fjärde och femte akterna, s. 10. *Modern för döden* osv. Angående dödsscenen se blad 6, baksida. — *Bud från kungen* osv. S. flyttar klagomålen över Olaus Petris uppträdande vid faderns begravning till denna tablå (Hallman, s. 19 f., Afzelius, s. 78). — *Olof håller ett vansinnigt tal* osv. Sannolikt åsyftas här Olaus Petris vädersolspredikan, se blad 8, framsida, bläckanteckningarna. — *Helga Lekamensgille* S. hade först (blad 6, baksida) tänkt sig St Gertruds gille men har nu ändrat sig. Helga lekamensgille var det mest ansedda i Stockholm och också det rikaste. Dess rikedomar konfiskerades vid reformationen, varefter gillet upplöstes. Medlemmarna voro från början Stockholms präster men mot slutet av medeltiden kommo de från alla samhällsklasser. — *Windrank afskedad för fylleri* Hallman (s. 98) broderar vidare på Tegel och berättar, att W. var starkt skuldsatt. S. lägger nu till att W. har blivit avskedad på grund av fylleri. Jfr utkast blad 6, baksida. — *Småländningen* Jfr Hagsten, del 1, s. 408. — *bikt!* Jfr blad 6, baksida, akt 4 tablå 3. — *Mellanspel* S. tillämpar denna term på ett personligt sätt. Ursprungligen voro mellanspelen små

dramatiska spel, som infogades mellan akterna och som icke hade något samband med det spelade dramats huvudhandling. S. däremot använder i mellanspelet samma personer som i det övriga dramat. I viss mån står emellertid huvudhandlingen stilla. Dessa tablåer förefalla mig mera motsvara den teknik, som förekommer i Shakespeares dramer, i vilka huvudhandlingen ofta avbryts, då klownscenerna fogas in. S. utförde emellertid aldrig något mellanspel i femte akten. En ansats finns dock kvar, s. 147 r. 22—30. Forskningen har uppfattat detta utkast som dramats sluttablå, vilket torde vara felaktigt (Jfr M. Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 94, Hagsten, del 2, s. 58, nr 45, del 1, s. 451 och Lindberg, s. 27). — *skampall* En upphöjning i kyrkan, varpå den som ålagts svårare s.k. kyrkplikt fick stå under högmässan (bruket avskaffades år 1855). — *Dies iræ* Latinsk hymn över yttersta domen av Tomas af Celano (d. 1255). Sången och munktåget smaka konventionellt historiskt drama. I det efterromantiska sorgespelet Blotsven hade S. också laborerat med "munkekör" på latin i tredje akten (Brev 1, s. 54 23/10 1870).

Blyertsanteckningar till femte akten (Hagsten, del 2, s. 60 nr 53). Datering, tredje etappen, femte akten första tablån nr 2, s. 11. *Saltpannor* I femte akten (jfr prosaupplagan s. 137 r. 6—7) anklagar Gert Gustav Vasa för att låta "mördare undgå straff, om de fly till saltpannorna". S. har troligen funnit kungens privilegium till Hans Brask år 1526 om denna sak hos Lagerbring (del 3, s. 10). Hagsten har annan åsikt (del 2, s. 67 och s. 77). — *Skökor 2 öre* Uppgiften troligen hämtad hos Geijer s. 104 (jfr Hagsten, del 2, s. 77), men även Afzelius nämner denna detalj (del 7, s. 35). Jfr prosaupplagan s. 137, r. 8—9. — *Grym* osv. Antagligen syftar S. på räfsten efter klockupproret, då kungen bröt sitt ord till dalkarlarna. Uppgiften är troligen hämtad från Geijer (s. 78). Afzelius (s. 183) nämner samma händelse i starkt bondevänlig anda. — *Klockorna* Jfr föregående anteckning. På klockupproret anspelas icke i prosaupplagan. — *Arfföreningen* har S. icke använt i prosaupplagan. — *Krönika,* se blad 6, baksida, akt 4 tablå 2. — *Solarne* Jfr blad 1, fält 7. — *Hungersnöd* omtalas hos Geijer (s. 45) och på blad 5. Jfr prosaupplagan, s. 133 r. 22

Det nedre fältet. Anteckningen förefaller vara av självbiografisk karaktär (Hagsten, del 2, s. 61 nr 58 och del 1, s. 436 not 139). *Tegnér, Franzén, Wallin* osv. Jfr Hagsten, del 1, s. 472. Datering, tredje etappen, s. 11.

Blad 10, 11, 12 och 13

Manuskriptbeskrivning. Dessa blad bilda två sammanhängande helark, lagda inuti varandra. Det yttre arket bildas av 10 och 13 och det inre av 11 och 12. Av blad 10 är blott den övre hälften bevarad, den nedre är bortriven. Bladens storlek är 27,6 × 44 cm. Papperet är av mycket god kvalitet utan vattenstämpel. Bladen 6, 7, 8, 9 och 18 tillhöra samma papperssort. De båda arken ha vikts mitt över på tvären, så att den första sidan kommer utåt. Vecken bryta av bokstävernas staplar på blad 11:s baksida och blad 13:s framsida på ett sätt, som gör det sannolikt, att texten på dessa sidors övre fält har skrivits, innan helarken vekos. Vikningen skär texten på blad 11, baksida: *han* t.o.m. *inkommer* i slutet av utkastet och på blad 13:s framsida med början *han beder.* Därefter går vecket snett upp och korsar textens tidigare ord *faller på knä.* Bläckskriften på blad

11:s framsida, det nedre fältet, är så suddig, att man ej kan av den avgöra, om utkastet har kommit till före vikningen. Andra omständigheter tyda emellertid på att det har skrivits efter vikningen. På tvären har S. nämligen först skrivit med blyerts *Andra akten En ölbod i Tyska brinken.* Någon text följer emellertid icke. På vanlig ledd har sedan utkastet skrivits ned. Dess text skärs av vikningen vid *En ölbod* t.o.m. *mur.* Texten är fr.o.m. *Olof i trångmål* skriven på snedden på ett mycket ihopträngt sätt, vilket tyder på att den övre hälften på blad 11:s baksida redan var fylld av text. Arkens sidor ha på grund av S:s vikningar indelats i fält, vilket underlättar de olika utkastens placering i förhållande till varandra.

Varje akt har sitt blad och varje tablå sin sida. S. tycks dock icke från början ha tänkt sig en sådan disponering av papperet. På blad 10:s framsida upptar första aktens första tablå blott något mer än hälften av den övre halvan av sidan. Strax under utkastet står en tvåa, dvs. markering för tablå 2. Han har emellertid omedelbart ändrat sig. Tablå 2 börjar först på blad 10:s baksida. Avsikten var nu förmodligen den, att det utrymme, som blev över, skulle kunna användas till överarbetning av varje tablå eller till tillägg av annan typ. Av det första bladet har den nedre hälften gått förlorad, och vi kunna därför icke veta, om en överarbetning av den första aktens båda tablåer en gång har stått där. Man kan betvivla, att så har varit fallet, eftersom S. har rivit ut bladet. Denna del av bladet återfinns icke bland de bevarade utkasten.

S. har först skrivit ned utkasten fr.o.m. första akten t.o.m. fjärde aktens första tablå, moderns dödsbädd. Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. För varje akt finnas två tablåer, och de båda arken fylldes alltså t.o.m. blad 13:s framsida. Avsikten var från början att även fjärde akten skulle ha två tablåer. På blad 13:s baksida står också *b,* men någon text blev aldrig skriven. Just detta parti av skådespelet var ännu icke tillräckligt utarbetat; S. hade ej definitivt beslutat sig för hur stoffet skulle fördelas mellan fjärde och femte akterna. Fortsättningen, dvs. femte akten, finns icke på blad 10 t.o.m. 13 utan återfinns såvitt jag förstår på blad 9:s framsida, som upptar ett utkast till femte aktens första tablå. På blad 9:s baksida återfinns ett *b,* men ingen text. S. har i stället senare fyllt fältet på annan ledd med ett utkast över fjärde och femte akterna.

Utkasten ha tillkommit i följande ordning. Första akten: blad 10:s framsida och baksida, övre fälten; andra akten: blad 11:s framsida, övre fältet, och baksida, övre och ett litet stycke av det nedre fältet; tredje akten: blad 12:s framsida, övre fältet, och baksida, övre fältet; fjärde akten: blad 13:s framsida, övre och ett litet stycke av det nedre fältet (Hagsten, del 1, s. 390 f., del 2, s. 53 nr 20 t.o.m. 26).

Därefter ha de båda arken vikts. Den inbördes ordningen mellan övriga anteckningar är svår att ange, då vi nu stå prosaupplagan mycket nära. På blad 12, framsida och baksida och på blad 13, framsida står en grupp blyertsanteckningar, som synas äga ett samband. De stå i allmänhet på samma ledd som de på bladen först nedskrivna utkasten. Datering, tredje etappen nr 5, s. 9. Det är mer osäkert om blyertsanteckningarna om Pyhy och Norman på blad 13:s baksida höra till denna grupp. Datering, tredje etappen, s. 11. De stå under ett blyertsstreck, och både strecket och texten stå parallellt med de först nedtecknade utkasten. Jag förmodar, att de äro att betrakta som historiska excerpter, som S.

har tänkt att eventuellt få nytta av för bilden av sammansvärjningen. På samma sida skulle nämligen den planerade andra tablån i fjärde akten ha stått (Blyertsanteckningarna behandlade hos Hagsten, del 2, s. 54 nr 27 och 28, s. 55 nr 33 och s. 58 nr 43 och 44.) Däremot kan man av anteckningens placering och annat kludd på blad 13:s framsida se, att bläckanteckningen ur Afzelius' Swenska sago-häfder på samma sida är äldre (Hagsten, del 2, s. 54 nr 28). Datering, tredje etappen nr 5, s. 9.

Det är möjligt, att utkastet, blad 12:s framsida, över femte aktens andra tablå har kommit till före utkastet över tredje aktens första tablå på blad 13, baksida. Eljest hade väl S. valt att placera omarbetningen av tredje aktens andra tablå omedelbart under den närmast föregående utformningen av samma tablå (blad 12, framsida). (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 58 nr 40, s. 60 nr 57.) Datering, tredje etappen, femte akten, andra tablån nr 1, s. 11.

Om övriga utkast, det på blad 11, framsidan, nedre fältet, och baksidan, nedre fältet, är det svårt att säga annat än att de kommit till efter vikningen av arken. Ölbodstablån på blad 11:s framsida synes mig dock ligga prosaupplagan så nära, att den bör ha kommit till på ett mycket sent stadium (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 57 nr 38). Ännu senare vill jag förlägga utkastet till andra aktens andra tablå på blad 11:s baksida (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 57 nr 39). Datering, tredje etappen, andra akten, s. 10 för båda utkasten. Vad slutligen de båda listorna över skådespelare beträffar ligger det närmast till hands att anta, att de äro ganska sena (Hagsten, del 2, s. 61 nr 59 och 60). Datering, tredje etappen, s. 11.

Vid återgivningen av texten har hänsyn ej tagits till arkindelningen, då S. själv har betraktat de båda arken som ett sammanhängande utkast. Bladen tryckas i sin nummerordning.

Text

Blad 10. Framsidan

Text på det övre bevarade fältet.

Första akten.

1.

En korsgång i Stregnäs klosterkyrka — (ovanför raden *Pingstafton*) aftonstämning — Olof sitter på en stenbänk — chorgossar repetera Tobiæ Comœdia — Lars Anderson inkommer — hvad gör Du — leker — hvarför det! — Jag är så ung — säg icke Du är för ung — (*Jeremias!*) Olof vaknar — Folket går förbi och klagar öfver uteblifven vesper derför att staden står i bann — Olof lofvar att hjelpa dem — ringer sjelf i klockan folket faller på knä — Biskop Måns Sommar och Brask — Olof och Biskoparne i gurgel — Lars Peterson stillar Olof — duger inte — Gustaf (struket med blyerts *nyvald kung*) inkommer (struket *tar*) håller med presterna (struket med blyerts *till en*) början — afskedar dem samtalar enskildt med Olof — nämner honom till skrifvare i Stockholm — Olof ensam (struket *med*

brodern) Lars inkommer med underrättelse om faderns död i Örebro — Olof får tillstånd af Kungen att göra omvägen till hemmet —

2.

Er

Strindberg

Din(?)

BLAD 10. BAKSIDAN

Text på det övre bevarade fältet.

2

I Örebro

En större sal — Peder smeds likkista står midt på golfvet — hvita skynken på fönsterna genom hvilka solen lyser — vaxljus tända omkring kistan — granris på golfvet — Mårten och Nils hålla likvaka — prata hit och dit — om åkern som Peder testamenterat — två chorgossar (i marginalen med blyerts *som skulle*) läsa och sjunga — (ovanför raden med blyerts *ha somnat*) hur många ave ha vi qvar — Mårten ger Nils ett godt recept på kryddadt Rochelle — Wadstena kloster behöfver 14 Sk℔ humla om året — det ska fan fasta på smedens vägnar — (med blyerts, ovanför *fasta på : laga fasta*) de ha något kommunionvin qvar sedan smeden tog nattvarden — de ta sig en dryck efter en längre disput och advokatyr, Hustrun kommer in — (ovanför raden *vill invänta sönerna — munkarne sätta sig deremot*) Ceremonien börjar under det folket samlas — Kistan skall just bäras ut då Olof träder fram med brodern Lars — Pang! Strid mellan modern och sönerna Lars går emellan — modern förbannar Olof — Christina (struket *går emell*) står och åhör uppträdet — en af Chorgossarne träder fram och berättar huru Mårten o Nils burit sig åt — Munkarne drifvas ut — Olof och Modern — Olof tar afsked af modern, som snart skall efter till Stockholm — Christina skall följa bröderna — Olof o Christina! — Christina är hos Modern i anseende till oroligheterna i Stockholm — Gert bokprentare är hennes far — (struket *katolik*) vederdöpare Modern varnar Christina för den nya tron —

BLAD 11. FRAMSIDAN

Text på det övre fältet.

Andra akten

En ölbod i muren af Bykyrkan —

Tyska knektar raffla — småländingar och dalkarlar dricka öl — Hans Windrank berättar skepparhistorier om det nyfunna Amerika — Tiggarmunkar. Mårten och Nils — Glammet och sorlet afbrytes af orgelspel ifrån kyrkan — en dörr på väggen brytes upp — och (stru-

ket *vederdöparne*) en qvinna störtar in — folket faller öfver henne som är en känd sköka, numera omvänd — Olof tar hennes försvar hvem kastar första stenen — tumult — (ovanför raden *Munkarne. Folket öfverfaller Olof kättare*) dörren lyftes af — man ser in i kyrkan — vederdöparne störta in med sönderslagna bilder af Christus maria o helgon — hota att utdrifva styggelsen från templet — Olof uppträder på embetets vägnar mot Rink och Knipperdollink de kalla honom feg och den nya trons förrädare — katolik o.s.v. — Olof står mellan båda partierna och hotas af begge — Christina som är i sällskap med sin far Gert Bokprentare träder fram och vittnar att han utdrifvit munkarne vid begrafningen — Mårten och Nils träda fram och vittna detsamma — strid mellan partierna — vederdöparne segra — kasta ut tunnor och bord på gatan — mitt hus är ett bönehus men I hafven gjort det till en röfvarkula — Olof nödgas hålla god min och spar till bättre tillfälle att öfvertyga vederdöparne —

Text på det nedre fältet.

En ölbod i bykyrkans mur.
Tyska knektar raffla — Bönder — Hans Windrank spanjefarare, Amerika — En fidlare — Mårten och Nils, skickade af Brask för att spionera på Olof — (struket *En sköka kommer inspringande*) Väldiga slag höras på fondväggen der ett bord står vid hvilket munkarne sitta och pokulera — allmän uppståndelse — dörren slås upp — bordet kastas omkull — man hör orgelns toner en sköka kommer in genom dörren hvilken slås igen efter henne. Rädda mig! Jag ville gå in i Herrans hus, men munkarne drefvo mig bort, då rusade en skara folk in — en gubbe förde mig hit! Rädda mig. Skratt — skällsord, Rädda mig! Skratt! Folket rusar fram för att rifva hufvudbonaden af henne, Olof träder upp och går emellan — Hvem kastar första stenen, Hon har sålt sin kropp, men I hafven sålt tusen själar, som icke voro Edra! Ve Er! Hvem vågar ta en skökas försvar Olof Och införa henne i så hederligt sällskap. Det gör jag — Mårten träder fram — Gurgel mellan honom och Olof. Du här på ölstugan Än Du då — Mårten visar att Olof är bannlyst för kätteri folket ursinnigt går mot Olof? Dörren slås in vederdöparne storma ut med sönderslagna madonnor och krucifixer — (struket *Rink*) Gerdt i spetsen — Olof i trångmål måste hålla med vederdöparne hvilket Mårten och Nils inberätta Gerdt låter rensa kyrkan — draga sin väg Olof ensam går mot skökan som förskrämd gömt sig — under detta synes Modern och Christina i den inslagna dörren — (struket *Christ*) Modern O! Olof min mor! Modern gör en afböjande rörelse går. Olof förstenad! vill springa efter men stannar. Det är för mycket

Vid papperets vänstra kant har S. skrivit med blyerts på tvären.

Andra akten

En ölbod i Tyska brinken.

Text på det övre fältet och fr.o.m. *han är högeligen* även på det nedre.

2

I sakristian af Bykyrkan Kyrkvaktaren och hans hustru sedan *Olof* — dörren står öppen till kyrkan — orgeln spelar — Olof gör bön — Modern inkommer ber honom afstå nej! — Rink och Knipperdollink inkomma bedja Olof tala för deras sak Olof lofvar tala i den nya trons anda — Gert och Christina — modern utfar mot Christina som svikit det gamla — hon har blott en tro — Olofs —
Olof går upp — (ovanför raden *i korgen genom en mindre dörr till venster*) Christina och modern stanna qvar lyssnande — skrik från kyrkan — man kastar sten — hvar gång dörren öppnas höras afbrutna meningar af Olofs predikan — Modern flyr Christina stannar och stänger dörren till kyrkan — Olof kommer ned — (struket *träffar*) ensam öfvergifven af alla — slagen — han ser Christina Du skall bli min — man bultar på dörren — ljudet aflägsnar sig — Christina förbinder hans sår — Lars Andreæ inkommer trolofvar Olof och Christina — Mårten inkommer och förkunnar att Kungen är tillbakakommen och vill tala vid Olof på hvilken han är högeligen vred — Gert Bokeprentare inkommer vill ta Christina — förbannar Olof som svikit deras sak — Christina ber för fadern — Olof lofvar att ej ange honom nu äro de bundna för alltid —

Det nedre fältet. Texten är skriven på tvären och börjar vid papperets kant.

Klockorna gå. Kyrkvaktaren med sin hustru gå och stöka. Olof kommer in högtidlig och allvarlig — går fram till bönpallen och gör bön. Kyrkvaktaren vill lägga på honom en (?) kåpa — Nej! tack! Modern inkommer! Hvarför kommer du nu? M: hvad har Du i sinnet? Tala till folket! Strid Modern beklagar honom som gick på villovägar i går! Gå icke upp. Lemna mig! Hur kan man så fräckt gå upp (?) med lögnens onda! Christina kommer in! Olof har rätt moder! Jag trodde att jag kunde rädda Dig undan din far ! — Förgäfves ! Chr: Gå icke Olof, jag vet att man skall slå Dig! Min far har sagt det! Jag går ändå — orgorna spela, en psalm sjunges! Det blir tyst! Folket sorlar i kyrkan. Kyrkvaktaren kommer in. Gå upp mäster Olof eljest blir det pang! Olof går upp på predikstolen. (struket *Dotter*) Christina står vid lilla dörren och lyss. Oväsen i kyrkan Modern med skenbart lugn. Gerdt har inbillat Christina att Olof skall mördas (struket *derför*) (ovanför raden *på det*) att han ej må uppträda uppträder han ej, då faller han i kungens nåd och då har Gerdt honom i sina klor; uppträder han då har han gjort kungens befallning. Nu har Gerdt ställt till så att inga vederdöpare infinna sig; och predikan blir således mot katolikerna, hvilket kungen icke menat! Stenkastningen börjar. Modren flyr! Guds dom! Vill dra Christina med sig, hon stannar Olof kommer ned. Scen. Derpå Gerdt! Jag räddade ditt lif! O. Skall jag återigen ha Dig att tacka för mitt lif! Hvarför kommo ni så sent.

Text på det övre fältet.

Tredje akten.

a

(Blyerts: *På Stockholms rådstuga*)

(struket med blyerts *På slottet — Efter middagen — folket roar sig med dans — då ridån dras upp — befaller kungen uppbrott — de dansande träda af*) Kungen tillkallar sin fogde — räkenskaper i detalj — klagomål i oändlighet — Lybeckarnes kraf — böndernas klagan — Handelsmännens klagan — Presternas klagomål på ej infriade skuldsedlar till kloster och kyrkor för utlemnadt silfver — på vederdöparne och Olof — Olof inkallas för att hunsas (ovanför med blyerts fr.o.m. *Olof inkallas: Vederdöparne inkallas — dömas till döden Olof beder för dem* —) gny — Du har gift Dig! — (asterisk med blyerts) Ja men Gudskelof! — Godt — Du har öppnat elden — vill Du hjelpa mig — kufva Gallen — afslöjar oförsigtigt sina verldsliga planer — gurgel Olof vill gå — hotar — Gustaf lofvar honom en syssla. fyfan! Gustaf pekar på en tafla föreställande Stockholms blodbad (ovanför raden med bläck fr.o.m. *Gustaf pekar: Olof vill ha tillstånd att handla fritt skonslöst* —) — ser Du adeln ser Du biskop Mathias akta Dig! — Akta Er sjelf! — Olof utvisas att vänta — Lars Petri inkallas — duger ej ännu — din tid skall nog komma. — Andreæ — råder till en reduktion och en lindrig reformation — reduktionen gör jag sjelf vill Du Andreæ göra Reformationen — Jag rår ej — men Olof kan — vapen har jag smidt se här — Öfversättningen af bibeln Pang — Olof inkallas åter — Gå på Olof — jag skall hålla Dig ryggen fri — men skyll inte på mig. — Får jag bitas — bits Du — Stick'en! —

Det nedre fältet.

Med blyerts:

*) Olof och Brask skola ha en scen inför konungen —
Vederdöparne skola afrättas

Text, skriven på tvären med blyerts med början vid papperets kant.

Fjerde akten

Text jämte teckning av en ung flicka, allt med bläck, upp och ner i förhållande till det närmast föregående utkastet:

I

a

Kyrkvaktaren o Hustrun

(struket *b*

Adelsmannen)

2

Konfirmandi Scholaris

3

Lars o Olof o Gerdt

4

Lars Siggeson

5

Olof och Gerdt

6

Olof o Scholaris

7

Olof o Christina

8

Skökan Adelsmannen Kyrkvaktaren.
Winrank Mårten — Nils.

BLAD 12. BAKSIDAN

Text på det övre fältet.

b

I vesterås — (struket *Christina och Elisabeth*) Olof går på golfvet och väntar — (i marginalen *ett bud inkommer inte ännu*) — sätter sig att skrifva — Christina inkommer — middagen är färdig jag har inte tid — hvila Dig! — var snäll och gå ut — hvarför skriker barnet? — jag kan inte skrifva — Christina gråter — gny — Du får inte gråta! pysslar om hustrun — ta hit barnet — ett bud till — (struket *det är gjordt* i stället skrivet under raden *Der ha vi det!*) Andreæ — Det är gjordt! Gudskelof — (ovan raden *alltihop? Nej!*) Brasken knackar på. — Stig in! — Du har segrat — Ser Du det, stolte Biskop! — Akta Dig unge man, högmod går (struket *åt*) till helvete! — Olof ångrar sig — Brasken gråter — Munkeboda har gått sin kos! — (asterisk med blyerts) Gert Prentare hånar Brask — Olof sparkar (ovan raden *ut*) honom — Christina lider — Olof har fått en satans svärfar på halsen — måste ha considerationer för hustruns skull — Olof och Andreæ — Ett bud från kungen med en fullmagt till Olof som belöning — hofmannen och Andreæ gratulera honom till vunnet mål — (ovan raden med blyerts jämte två asterisker *Olof och Lars Andr bli osams*) Olof ensam — en fullmagt — en reduktion och ändå ingen reformation — det var målet — nej nej större! större! — rifver sönder fullmagten kastar sig på sitt ansigte —

Text med blyerts på det nedre fältet.

*) Jag går undan — nu har Du ingen att strida mot — derför skall din kraft förlamas och i ansträngningen att strida mot inbillade fiender skall Du slå öfver! Ser Du, det är ej ditt verk det är tidens — erkänn det!

**) Han gick sin väg min enda motståndare, hvem skall jag nu strida mot? Ingen gör motstånd! Då kommer jag att sjelfdö! Det är kungen som vill hålla mig igen!

Upp och ner tvärs över denna text står ett stort antal: *Brask, Sommar, biskop Brask, Wilhelm.*

Blad 13. Framsidan

Text på det övre fältet och fr.o.m. *han beder* även på det nedre.

Fjerde akten

a

natt — — — — — (skrivet efteråt)

Ett rum i Stockholm hos Olofs moder — Hon ligger för döden i en säng dold af en skärm framme på scenen — Lars P (struket med blyerts *och Christina* —) sitta (struket *och,* ovan raden *för att*) vaka — (ovan raden *C har insomnat*) de vänta Olof hem från Vesterås — (G) Modern vaknar är Olof kommen —? nej! — — — (ovan raden *Christina går fram* — med blyerts *kommer in*) skickar efter (struket *några munkar*) Mårten och Nils — nu kan ni väl ej neka Er gamla moder den sista smörjelsen — Mårten har lofvat att skaffa mig en bit af det heliga korset för 500 nobler — Lars föreställer henne; det ej går an — Modern bannar honom — han släpper in munkarne — Hur har riksdagen gått? — Illa! Biskoparne äro störtade; hvem vållade det? Olof! Han bringar mig i grafven — Modern ber dem (struket *aftaga*) vänta hon vill sofva — Olof inkommer — Christina ber honom ej störa sin moders sista ögonblick — — — Lars ber honom — Modern vaknar — kallar på Mårten — Olof går fram — Här är jag moder! *Jag* vill Dig ej något! — Strid! — Olof vill ej släppa in munkarne — Du skall ej dö på en lögn moder — köpa Dig saligheten kan Du ej — Christina träder fram bönfaller hos Olof — Modern stöter henne bort! — Du har dödat mig Olof! — Hon dör! Jag har ju rätt — Gud i himlen har jag inte rätt? — Du har för mycket rätt! — — — (ovan tankstrecken *Lars och Christina gå*) Olof går till fönstret — öppnar detsamma solen faller in och ljusen stå röda och rökiga — monolog — Jag skall hålla vaka moder min — faller på knä vid bädden — paus — han beder — Lars inträder sakta genom dörren — Äfven Du somnar — Du kunde icke vaka — — Olof har nu tändt ljus omkring dödsbädden — han är så förvirrad —

Text på det nedre fältet.

wråprester och messeläringar

Med blyerts: Mårten (struket *och Nils*) vill läsa bort hennes sjukdom genom några trollformler —

BLAD 13. BAKSIDAN

Text på det övre fältet. På vanlig ledd står *b*. Övrig text står på tvären med början vid papperets kant.

Tredje akten

På slottet en enkel vapensal. Olof kommer in. Frågar slafven om kungen träffas, har sökt honom fem dagar å rad. Slafven ser honom sitta vid dörren vill dominera honom. Går. Lars Siggeson — kommer in lemnar kappan åt Olof utan att se på honom. Olof tar kappan. En adelsvalp kommer in; (slår sig i språk med Olof — skämtar — fritänkare Olof kröker honom — Gudbevareossförvåravänner. Brask (struket *Fogden*) (ovan raden *Siggeson*) skäller på Dalkarlarne Lübeckarne — Brask fordrar silfverlånet klagar på Olof och vederdöparne — uppror i landsändarne — afträda — Olof — Pang! Gerdt införes — tokig skickas till dårhuset (!) Lars Andreæ spelar shack med gubbarne, bonden adelsmannen presten Hej! Rekommenderar Olof! Kungen vill ha Lars P. Duger inte. Olof hemtas igen! Tjohej! Nu smäller det.

Text på det nedre fältet. En bit ned på fältet ett långt blyertsstreck med följande blyertstext.

Pyhy och Norman ha vunnit insteg hos kungen. Norman företar en visitation der kyrkorna plundras ytterligare så att man sprättar guldknapparne ur korkåpor o.s.v. — Olof som är en svensk man hatar Tyskarne — kommer i konflikt med dem och fäller i hettan ord mot kungen

Text på tvären närmast vikningsvecket med blyerts. Sista namnet, skrivet med bläck.

Dahlqvist (oläslig bokstav)
N. Almlöf
K. Almlöf
Hansson
Schwartz
Elmlund Gustaf
Dörum (struket *Knipp*)
Kinmanson
Lagerqvist
Hedin
Norrby
Nyfors

Brask
Gerdt
Andreæ
Olof

Hartman
Sjöberg
Helander
Grip
Fredrikson
Christiernson
18 Zachrisson
Hallberg
Banck
21 Westberg
Arlberg
Skotte

Hjortberg
25 Öman
Tegerström
27 Callmén

Sandstedt

Text på tvären närmast papperets kant, skriven både med blyerts och bläck.

Brask N Almlöf
Måns Sommar Lagerqvist
Gustaf Kinmanson
Olof Schwartz
L. Petri Elmlund
L. Andreæ Hansson
Mårten Dörum
Nils Sandstedt
Windrank Nyfors
Tysk Zachrisson
Dansk Hartman
Gerdt Knut Almlöf
Småländing Broman
L Siggeson Fredrikson
Kyrkvaktaren Norrby
Adelsman Grip
Borgare Callmén
18 Lakej Christiernson
Värd Sjöberg

Kommentar

BLAD 10. FRAMSIDAN

Akt I, tablå 1 (Hagsten, del 2, s. 53 nr 20). Datering, tredje etappen nr 1. s. 9. *Lars Anderson inkommer* osv. Först i detta utkast skildrar S., hur Olof gripes av kallelsen. Betecknande är, att scenanvisningen *Pingstafton* har skrivits dit efteråt. I utkastet blad 6 startar handlingen med en tvist mellan Olof och biskopen. Namnformerna Lars Anderson och Lars Pederson användas av Afzelius (s. 79, 84) — *hvad gör Du — leker* — osv. Det är uppslaget till första aktens uppgörelse med den estetiska leken under inverkan av Kierkegaard (Lindberg, s. 31). — *(Jeremias!)* S. har troligen tagit intryck av Georg Brandes' skildring av geniets kallelse i skissen av Chateaubriands René (Lindberg, s. 48, H. Ahlenius, Georg Brandes i svensk litteratur, s. 211, Smedmark, s. 59). — *uteblifven vesper* För mässfallet, se blad 3, framsida, det yngre utkastet och blad 6, framsida, det yngre utkastet. — *Måns Sommar,* se blad 2, baksida, blad 3, baksida, det nedre fältet och blad 6, framsida, det högra utkastet. — *Lars Peterson stillar Olof* S. framhäver redan på detta stadium motsatsen mellan de båda bröderna, ett uppslag som icke har fullföljts. — *skrifvare i Stockholm,* se blad 6, framsida, det yngre utkastet. — *faderns död* Jfr blad 6, framsida, det yngre utkastet.

BLAD 10. BAKSIDAN

Akt I, tablå 2 (Hagsten, del 2, s. 53 nr 21). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. *Peder smeds likkista* Namnet finns hos Hallman (s. 1) och Afzelius (s. 76). Tablån har blivit rikare på sceniska detaljer i jämförelse med utkastet blad 6. De historiska ingredienserna äro kommenterade på blad 6, framsida, det yngre utkastet. — *Lars går emellan* Liksom i första akten representerar brodern saktmodet och besinningen. — *Olof o Christina!* I utkastet på blad 6 möttes de

blott i förbigående. Nu har S. tänkt sig en kärleksscen. — *vederdöpare* S. har först skrivit katolik men har omedelbart ändrat (Hagsten, del 1, s. 390). Förändringen bör alltså ha skett om icke just vid detta tillfälle så i nära anslutning till detta utkast. Jfr blad 8, blyertsanteckningarna r. 28 och blad 7, framsida, utkast till fjärde akten. — *Modern varnar Christina för den nya tron* — Även Kristina vävs nu in i reformationen. Uppslaget utvecklas sedermera i sakristietablån och återkommer i prosaupplagan, s. 62.

Blad 11. Framsidan

Akt II, tablå 1 (Hagsten, del 2, s. 53 nr 22). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. *i muren af Bykyrkan* Se blad 8, framsida, blyertsanteckningarna. — *Hans Windrank* osv. W. figurerar i förbigående i utkastet, blad 3, och har infogats efteråt på blad 6. — *Mårten och Nils* dyka upp för första gången i denna tablå. — *Olof står mellan båda partierna* Olofs brydsamma mellanställning finns visserligen antydd i utkastet på blad 6 men blir nu först av stor betydelse för hans ställning och karaktär (jfr Hagsten, del 1 s. 434 och Smedmark, s. 38). — *mitt hus är ett bönehus* osv. Matteus' evangelium 21:13 "Mitt hus skal kallas et bönehus; men I hafven gjort en röfvarekula ther af". Vederdöparnas bildstormning liknas vid Jesu uppträdande i templet, då han drev ut månglarna.

Det nedre fältet Akt II, tablå 1 (Hagsten, del 2 s. 57 nr 37—38). Datering, tredje etappen, andra akten, s. 10. Utkastet är en bearbetning av närmast föregående utkast. — *raffla*=spela raffel, ett hasardspel med tärningar. — *spanjefarare* betyder handelsskepp, som gick på Spanien och har hämtats från Afzelius (del 7, s. 59). — *fidlare*=fiolspelare — *Mårten och Nils* osv. S. har flätat samman munkarna med Brask, ett uppslag som fullföljes i prosaupplagan. — *en sköka kommer* t.o.m. *Skratt!* Detta avsnitt motsvaras i prosaupplagan av s. 38. — *rifva hufvudbonaden af henne* S. har förmodligen redan nu tänkt sig skökan som f.d. nunna, jfr blad 5 och prosaupplagan, s. 38 r. 3, r. 5—30. — *Olof är bannlyst för kätteri* Olaus Petri skall ha bannlysts efter förhör inför domkapitlet enligt Hallman (s. 31). — *Gerdt i spetsen* Gert framträder nu för första gången som ledare av vederdöparna, samtidigt som Rink och Knipperdollink börja komma i bakgrunden (Hagsten, del 1, s. 390). Olofs trångmål markeras ytterligare. Han tvingas nu att hålla med vederdöparna. — *Modern* osv. Denna teatraliska scen, som också i det utförda dramat avslutar tablån, har kommit till först i detta utkast.

Blad 11. Baksidan

Det övre fältet. Akt II, tablå 2 (Hagsten, del 2, s. 53 nr 23 och del 1, s. 434). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. *Bykyrkan* Se blad 8, framsida, blyertsanteckningarna och blad 11, framsida, det övre fältet. — *Rink och Knipperdollink inkomma* osv. Redan i utkastet, blad 6, låter S. vederdöparna uppträda även i sakristian, ett uppslag som han sedan överger, när Gert i stort sett ersätter Rink och Knipperdollink. — *korgen* Namn på predikstolen i Storkyrkan, jfr blad 1, fält 7. — *Kungen är tillbakakommen* Gustav Vasa skall ha ställt Olaus Petri till ansvar för vederdöparnas framfart (Hallman, s. 34, Geijer, s. 46). — *Gert Bokeprentare inkommer* osv. Gert snärjer Olof. Dessa antydningar återkomma

i slutet av tablån i prosaupplagan, men där förekommer dessutom det radikala patos, som saknas i utkastet (Hagsten, del I, s. 391).

Det nedre fältet. Akt II, tablå 2. (Hagsten, del 2, s. 57 nr 39 och del 1, s. 391). Datering, tredje etappen, andra akten, s. 10. *orgorna* = orglar. Ålderdomlig form, som S. använder även i andra verk, t.ex. Fagervik och Skamsund, Sthlm 1902, s. 312. — *Gerdt har inbillat Christina att Olof skall mördas* Detta uppslag har övergivits i prosaupplagan, där Gerts brev får göra tjänst som pådrivande kraft, s. 56 r. 7—11 och s. 69 r. 13 — s. 70 r. 15.

Blad 12. Framsidan

Det övre fältet. Akt III, tablå 1 (Hagsten, del 2, s. 54 nr 24). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. De flesta historiska detaljer äro kommenterade på blad 6, baksida akt 3, tablå 1. *rådstuga* Angående ändringen slott till rådstuga, se blad 7, baksidan och blad 8, framsidan. — *klagomål på ej infriade skuldsedlar till kloster* osv. Redan i utkastet blad 6, baksida har S. efteråt fogat in denna detalj. S. avser det lån Gustav Vasa tog upp från kyrkor och kloster år 1523 för att lindra kronans penningnöd. S. har troligen stött sig på Geijer (s. 44): "... 1523 lades en silverskatt under namn av lån på alla kyrkor och kloster i riket...". Denna skatt är omnämnd hos Dalin (a.a. s. 79) och Strinnholm (Sveriges historia i sammandrag, del 3, Sthlm 1860, s. 80—1). Motivet har använts i prosaupplagan, s. 83, r. 20 t.o.m. 22. — *Vederdöparna inkallas* osv. Några av de historiska arbeten, som S. använt, uppge blott, att vederdöparna fängslades och landsförvisades; Hallman (s. 34), Geijer (s. 46). Afzelius (s. 27 f.) och Tegel (del 1, s. 99) påstå dock, att Gustav Vasa hade tänkt att straffa dem med döden men att han landsförvisade dem sedan de "hadhe fått Bön för sigh" (Tegel). Jfr även anteckning på bladets nedre fält. S. låter nu Olof be för dem. — *afslöjar oförsigtigt* osv. Hagsten anför detta citat (del 1, s. 434). S. har redan på blad 6, baksidan akt 3, tablå 1, med denna detalj. — *en tafla föreställande Stockholms blodbad* Jfr blad 2, baksida, nedre fältet. — *Andreæ — råder till en reduktion* osv. Jfr blad 6, baksidan akt 3, tablå 1, där Lars Siggeson liksom i prosaupplagan s. 81 r. 30—32 föreslår reformationen.

Det nedre fältet (Hagsten, del 2, s. 54 nr 24). Datering, tredje etappen nr 5, s. 9. *Olof och Brask* osv. Detta uppslag fullföljdes icke. — *Vederdöparne skola afrättas* Uppslaget, som står i strid med de historiska berättelsernas vittnesbörd, fullföljdes ej. — Utkast till femte aktens andra tablå (Hagsten, del 2, s. 61 nr 57). Datering, tredje etappen, femte akten, andra tablån nr 1, s. 11. De föreslagna scenerna ha i det utförda dramat använts i följande ordning: 1 a, 2, 3, 4, 7, 6, 5. Däremot ha 1 b och 8 icke utförts.

Blad 12. Baksidan

Det övre fältet. Akt III, tablå 2 (Hagsten, del 2, s. 54 nr 25 och del 1, s. 434 f., s. 466). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. Utkastet på blad 6 saknar ett genomarbetat förslag till denna scen, som ju fick en i viss mån annan utformning i prosaupplagan.

Elisabeth Se blad 2, personförteckningen. — *barnet* Jfr karakteristiken av Olofs förhållande till Kristina på blad 7, baksidan. Uppslaget har övergivits. —

Andreæ — Det är gjordt! Uppslaget att Lars Andreæ skall meddela resultatet vid Västerås riksdag har ej fullföljts. — *Munkeboda* osv. S. anspelar på den kända berättelsen från riksdagen, då Brask försökte rädda sitt biskopsslott. Uppslaget har övergivits och brevet från Brask får ersätta denna scen. — *Gert Prentare* osv. Gerts roll av intrigör och Olofs fiende har fortfarande en stor betydelse. Ännu finns ingen antydan till slutscenen mellan Olof och Gert i tredje aktens slut (Hagsten, del 1, s. 390 f.). — *Ett bud från kungen* osv. S. låter nu i motsats till i utkastet på blad 6, baksida, ett bud komma med kyrkoherdefullmakten, som Gustav Vasa tidigare själv hade fått överlämna. — *en reduktion* osv. Jfr blad 2, personförteckningen Gustav Vasa och blad 6, baksida, akt III, tablå 1. Hagsten (del 1, s. 434) citerar detta parti. S. har med denna detalj redan på blad 6.

Det nedre fältet. Blyertsanteckningar. (Hagsten, del 2, s. 58 nr 43—44). Datering, tredje etappen nr 5, s. 9. De förefalla att vara av sent datum och visa, hur utvecklingsperspektivet reducerar reformatorns individuella insats, ett perspektiv som på ett genomgripande sätt förändrade S:s syn på reformatorn (jfr Smedmark, s. 40 f. och Hagsten, del 1 s. 436).

Blad 13. Framsidan

Det övre fältet. Akt IV, tablå 1 (Hagsten, del 2, s. 54 nr 26 och del 1, s. 434). Datering, tredje etappen nr 1, s. 9. De flesta historiska uppgifter äro kommenterade på blad 6, baksida. *en bit af det heliga korset för 500 nobler* Möjligen inspirerat av Afzelius (s. 58), som ger exempel på reliker: "trädbitar, som sades vara utaf det heliga korset". Nobel, ett utländskt, i sht engelskt guldmynt under medeltiden. — *Hur har riksdagen gått?* t.o.m. *Olof!* S. har icke tagit med detta uppslag i prosaupplagan. — *Christina ber honom* osv. Återfinns icke i prosaupplagan, där Kristina är utanför scenen under moderns död. — *Jag har ju rätt* t.o.m. *rätt!* Ordbytet återkommer nästan ordagrant i dramat, s. 122 r. 34 — s. 123 r. 5. — *monolog* Redan på detta stadium har S. tänkt sig ett "praktstycke". Han återvänder gång på gång under omarbetningarna till denna scen, som i versupplagan får sin mest poetiska utformning. Han har även haft stort intresse för den sceniska inramningen, som i prosaupplagan är likartad.

Det nedre fältet. Diverse anteckningar. *wråprester och messeläringar* osv. S. har hämtat orden från Afzelius s. 54 f. (Jfr Hagsten, del 2, s. 54 nr 28 och s. 68). Datering, tredje etappen nr 5, s. 9. I prosaupplagan används icke ordet vråpräst, men det är möjligt, att anteckningen ligger bakom en detalj i andra aktens sakristietablå, s. 56 r. 1—4, s. 58 r. 9—25, där S. låter Mårten läsa förböner för Olof i ett kapell i Storkyrkan. Ordet messeläring möter i första akten, s. 8 r. 8.

Blad 13. Baksidan

Det övre fältet. Akt III, tablå 1 (Hagsten, del 2, s. 58 nr 40 och del 1, s. 391, s. 436). Datering, tredje etappen, tredje akten. s. 10. *På slottet* t.o.m. *kröker honom* S. har slopat den schablonmässiga uppläggningen från tidigare utkast och anknyter nu delvis till personliga erfarenheter från uppvaktningen hos Karl XV, då han tackade för stipendiet för Den fredlöse (S. S. del 19 s. 30). Man bör dock använda hans uppgifter försiktigt, då han tolkar sitt eget drama i Tjänste-

kvinnans son (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 113, jfr även Hagsten, del 1. s. 468). — *Brask skäller* osv. S. disponerar nu om skildringen av bakgrunden till reformationen. Till slut får Siggeson exposén på sin lott, då S. ersätter Brask med denne. Brask får i sin tur överta frågan om silverlånet och vederdöparna. — *Gerdt införes* Fortfarande spelar han en underordnad roll och skickas i detta utkast till dårhuset. I prosaupplagan kommer han ju därifrån. — *Lars Andreæ spelar shack* osv. S. offrar här åt en välbekant schablon i historisk 1800-talsdramatik. Troligen intryck från Dagen gryr! av Frans Hedberg, s. 103.

Det nedre fältet. Anteckningarna om Pyhy och Norman (Hagsten, del 2, s. 55 nr 33). Datering, tredje etappen, s. 11. Jfr blad 2, baksidan, nedre fältet, och blad 7, framsidan, akt 4, tablå 3. S. kan ha hämtat dessa uppgifter från flera håll, men inte från sina vanliga källor Hallman, Afzelius och Geijer. Hos Starbäck (Berättelser ur Svenska historien, del 8, s. 395) omtalas Normans visitation, då man tog "förgylda knappar från korkåporna". Händelsen är också omnämnd hos Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia, del 2, Uppsala 1850, s. 119. Uppslaget har icke använts.

Blad 14 och 15

Manuskriptbeskrivning. Bladen 14 och 15 bilda ett sammanhängande helark. Den övre hälften av blad 15 är bortriven. Storleken är 21 × 34,5 cm. Papperet är av ganska tunn kvalitet utan vattenstämpel. Färgen är tonad i svagt violett. Till samma papperssort, som förefaller ha varit avsedd till brevpapper, höra bladen 16 och 17. Arket har vikts på tvären mitt över, så att den första sidan kommer utåt. Även två andra veck äro synliga, men dessa vikningar förefalla att ha gjorts utan någon egentlig avsikt.

Utkasten ha tillkommit i följande ordning. S. har först skrivit utkastet över fjärde aktens första tablå på blad 14:s framsida, det övre fältet. Därefter har han på det nedre fältet börjat med en planerad andra tablå för samma akt men har blott antecknat något om Olofs predikan med anledning av de bekanta vädersolarna (Hagsten, del 2, s. 59 nr 46). Datering, tredje etappen, fjärde akten, s. 10. Vid en senare tidpunkt har S. på annan ledd på det nedre fältet skisserat de båda tablåerna i fjärde akten och deras plats i Olofs utveckling. Utkastet brytes med aktbeteckning för den femte akten (Hagsten, del 2, s. 59 nr 47). Datering, tredje etappen, fjärde akten, s. 10. All text på denna sida är skriven med blyerts med undantag av akt- och tablåbeteckning för det först nedtecknade utkastet. På blad 14:s baksida står början av en dikt, skriven upp och ner i förhållande till det på arket först skrivna utkastet.

Text

Blad 14. Framsidan

Det övre fältet. Texten med blyerts, akt- och scenbeteckning med bläck.

4 de akten —

a.

(struket *Hos Olof.*) Gumman angripen af pesten (struket *midt på gatan har blifvit buren upp till Olof*) —. Natt Christina har somnat

in på en stol. Lars sitter och sköter lampan — Är icke Olof hemkommen ännu. Nej! Ska vi släppa in munkarne Olof tillåter det aldrig om han kommer hem! Gumman vaknar ber om biktfader — Christina går fram — Gå din väg! Lars fram! Kan ej neka — Mårten och Nils släppas in — alla andra gå —
Testamentet! Gumman vill sofva en stund först — Mårten och Nils prata skit — (struket *Mårten blir ankommen — död(s)scen*)
Olof inträder — kör ut dem — Mårten ber att få dö — gå ut — (ovan raden, ovan gumman *Konflikt med styrelsen!*) gumman vaknar — ropar Mårten — Olof går fram — Jag vill Dig intet — innan jag dör fyll min sista bön — skilj Dig från henne och gå tillbaka — nej — Jag förbannar Dig — ge mig sista smörjelsen — nej! dör — Gud i himmelen har jag inte rätt — faller på knä vid bädden — tänder ljus — morgonsolen faller in — Lars Du har för mycket rätt! Det får man inte ha!

Det nedre fältet. Texten med blyerts. En teckning av ett träd.

b.

Hemma hos Olof *Olof*
Pesten och solarne tal till folket — hustrun —

5

Texten med blyerts på tvären. Den börjar vid papperets veck.

4

a

Olof opponerar mot gamla kyrkan — vill sjelf reformera vidare —

b

inlåter sig i sammansvärjningen

5

BLAD 15. BAKSIDAN

Det nedre fältet. Texten med bläck står upp och ner.

⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ —
⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ —

Barnen i skogen

Det var en gång en riddersman
I längst förflutna tider

Kommentar

BLAD 14. FRAMSIDAN

Det övre fältet (Hagsten, del 2, s. 59 nr 46). Datering, tredje etappen, fjärde

akten, s. 10. De historiska detaljerna äro kommenterade på blad 6, baksidan, akt 4, tablå 1 och blad 13, framsida, det övre fältet. *pesten* S. har troligen tänkt på den "engelska svetten", som han har läst om hos Geijer, s. 45. Jfr prosaupplagan s. 127 ff., s. 134 r. 15 och utkasten, blad 5. — *Testamentet* Ett dylikt omtalas i samband med akt 1, tablå 2 faderns begravning (jfr blad 1, fält 7, blad 3 baksidan, blad 6, framsidan, blad 10, baksidan). Då S. inte gärna kunde operera med två testamenten, måste han väl, då detta utkast skrevs, ha strukit första aktens andra tablå. — *Konflikt med styrelsen* har S. lagt till senare, och dessa ord tyda på att han fortfarande haft svårt att bestämma, hur han skulle utforma Olofs sista konflikt med konungen.

Det nedre fältet. Kortfattat utkast till fjärde aktens andra tablå (Hagsten, del 2, s. 59 nr 47). Datering, tredje etappen, fjärde akten, s. 10. *Pesten och solarne,* se för den förra föregående utkast, för de senare, blad 1, fält 7. Det kortfattade utkastet över fjärde akten är ännu ett bevis för hur svårt S. har haft att få fason på de två sista akterna. — *Olof opponerar* Jfr blad 3, baksida, akt 3, tablå 2, och blad 6, baksida akt 3, tablå 2, blad 12, baksida akt 3, tablå b.

Blad 16 och 17

Manuskriptbeskrivning. Bladen 16 och 17 bilda ett sammanhängande helark. Storleken är 21 × 34,5 cm. Papperet är av samma kvalitet som i bladen 14 och 15. Arket har vikts på tvären mitt över, så att den första sidan har kommit utåt. Ännu en vikning har därefter utförts. Troligen har någon (det förefaller ej vara S:s handstil) med blyerts först på arkets främsta sida skrivit *Och kärlek står på vakt.* Under denna anteckning står en suddig blyertsteckning. Innan S. skrev ned utkastet över femte akten på samma fält, har han vikt papperet, så att det överst på sidan har blivit en marginal, i vilken de tidigare anteckningarna nu stå. På nedre fältet kan ett veck, motsvarande det på det övre iakttagas.

Utkasten ha kommit till i följande ordning. Först har S. både på det övre och det nedre fältet antecknat akt- och tablåbeteckning samt scenanvisning för femte aktens första tablå. Vilket av dessa två som är äldst, är icke möjligt att avgöra. De stå nämligen på tvären och ha skrivits ned efter den första och troligtvis också efter den andra vikningen av arket. Man ser, att dessa två utkast äro äldre än den övriga texten på sidorna (Hagsten, del 2, s. 60 nr 48, 49, 50). Utkastet på det nedre fältet är det utförligaste. Därefter har S. på motsatt ledd — texten börjar från den sida som vetter åt papperets kant — gjort upp ett utförligt utkast till den sista aktens första tablå, nu först som i prosaupplagan förlagd till Clara klosterkyrkogård. Texten är t.o.m. *öfverheten etc* skriven i ett sammanhang. Då kolliderade S. med det som förut skrivits på papperet. Det ser av tryckstyrkan att döma ut som om S. har fortsatt utkastet vid ett senare tillfälle *Mårten* t.o.m. *skrin.* S. har sedan vänt på papperet och fortsatt på det nedre fältet (Hagsten, del 1, s. 391, del 2, s. 60 nr 51 och 52). Datering, tredje etappen, femte akten, s. 11. Blad 16:s baksida liksom hela blad 17 saknar all text.

Text

Blad 16. Framsidan

Det övre fältet. Text med blyerts jämte teckning:

Och kärlek står på vakt

Text med blyerts, som utgår från den första vikningens veck:

5 a

Görans kapellkyrkogård

Text med blyerts, skriven upp och ner i förhållande till det närmast föregående utkastet:

Clara klosterkyrkogård —
I fonden halft nerrifna klosterbygnader Till venster ett (ovan raden *graf*) kapell ännu orördt — det lyser i fönsterna — öppnade grafvar här och der Windrank står på post vid dörren till kapellet — Mårten med en procession kommer för att för sista gången fira Sancta Claras minne och tillbedja henne — de bära ett skrin — Windrank vägrar att släppa in dem — katolikerna rasa och hota arbetarne om de ej upphöra med sitt arbete — detta är orsaken till pesten som brutit ut i Clara församling — Dörren till kapellet öppnas — man ser detsamma svartklädt med en Kristus strålande i ljus — just då Mårten skall in träder fogden fram och vill sätta lås för ty det skall rifvas Pang — Mårten retar upp folket mot Olof försvarar kungen — järtecken Olof stiger upp på en grafsten far ut mot kungen pekar på solarne här kommer att straffas ty öfverheten etc.

Text med blyerts, sannolikt ett tillägg, skrivet vid ett senare tillfälle. En teckning mitt över texten. I höjd med *fira* står i marginalen: *Olofs giftermål.*

Mårten påstår att (struket *ingen nek*) de ha tillstånd fira sin fest — Olof säger det vara ogudaktigt att gyckla — bed till Gud och ej till sina skrin

Det nedre fältet.
Text med blyerts med början vid papperets kant.

5 a

Johannes kyrkogård

Olof Lars Andreæ Gert De sammansvurne Mårten o Nils Windrank Christina

Några teckningar, bl.a. Johannes döparens huvud på ett fat med anteckningen: *En rättsinnnig predikares lön.*
Text med blyerts, skriven upp och ner i förhållande till de övriga utkasten. Fortsättning på det övre fältets stora utkast. Tvärsöver texten står med bläck: *Krönikan!!!*

De sammansvurne drifva bort processionen med hugg och slag — Olof, Lars, Gerdt, —
Gerdt — Plebiscitet — Folkets bikt och min bikt —
(struket *Olo*) skall millioners vilja underordnas *ens* — Olof och Lars ge vika —
Gerdt talar om att allt är gjordt —
De gå — Windrank tillbaka
djuret — skökan (struket *vid sitt söker*) sitt (ovan raden *begrafver*) barns graf — Christina kommer in söker Olof
(i höjd med begrafver *har varit nunna i Clara*)
Man ropar hans namn och har stormat vårt hus Windrank talar om alltihop Qvinnorna som ej veta af att Olof är med skynda att berätta sammansvärjningen — Pang! Christina är qvar Windrank som har fått pesten talar nu äfven om att Olof är med! Christinas förtviflan nunnorna fara ut mot Christina — Bud det är slut!

Kommentar

Blad 16. Framsidan

Det övre fältet (Hagsten, del 2, s. 60 nr 48—52 och del 1, s. 391). Datering, tredje etappen, femte akten, s. 11. *Görans kapellkyrkogård* låg på sluttningen av Brunkeberg inom området för Gustav Adolfs torg. Kapellet hörde till ett spetälskesjukhus och kyrkogården fungerade 1521—22 som pestkyrkogård, vilket måhända har varit S. bekant och fäst hans uppmärksamhet vid just denna. I femte akten talas om att pest härjar, prosaupplagan, s. 134 r. 15. — *Clara klosterkyrkogård,* se blad 8, baksida. — *öppnade grafvar här och der* S. har troligen tagit intryck av dödgrävarscenen i Hamlets femte akt. — *detta är orsaken till pesten* osv. Jfr Geijer (s. 46), som berättar att "prästerna framställde nöden såsom ett himmelens straff över den kätterska konungen" (bl.a. pesten). — *järtecken* osv. Se blad 8 framsida, bläckanteckningarna, och baksida, utkast till femte akten, blad 9, baksida, det övre fältet, blad 14, framsida det nedre fältet. — *tillstånd fira sin fest* S. har tidigare anspelat på kungligt tillstånd till katolska ceremonier i fjärde aktens dödsscen, blad 6, baksida fjärde akten, men på blad 13, framsida, det övre fältet och på blad 14, framsida, det övre fältet har denna detalj försvunnit. — Det nedre fältet. *Johannes kyrkogård* De olika förslagen Görans kapellkyrkogård, Johannes kyrkogård och slutligen Clara klosterkyrkogård visa, att S. varit angelägen att få med just kyrkogårdsromantiken och dess teatraliska effekter. — *En rättsinnig predikares lön* Jfr Sjöstedt, s. 169, som sammanställer teckningen med Kierkegaards sanningsvittne. — *Krönikan* Jfr blad 6, baksida, blad 8, baksida, blad 9, baksida — *Plebiscitet* Se blad 8, baksida. — *skökan* Se blad 3, baksida, det yngre utkastet, akt 2, tablå 1, blad 6, framsida, akt 2, tablå 1, blad 8, framsida akt 5, blad 9, baksida. — *har varit nunna* Jfr blad 11, framsida, det nedre fältet. Utkastet ansluter sig nära till det mer skelettformade utkastet på blad 8, baksida.

Blad 18

Manuskriptbeskrivning. Bladet är ett halvark, vikt mitt över på tvären och på

längden, så att det är uppdelat i fyra lika stora fält. Ett av dessa fält är bortrivet. Storleken är 27 × 44 cm. Papperet är av mycket god kvalitet utan vattenstämpel. Bladen 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 och 13 tillhöra samma papperssort. På framsidan står i det nedre vänstra fältet ett utkast med blyerts över den sista aktens andra tablå, huvudsakligen marskens möte med Olof. I övrigt är framsidan blank. På baksidan har S. ritat några träd. All text och ritningarna äro skrivna med blyerts (Hagsten, del 2 s. 61 nr 56). Datering, tredje etappen, femte akten, s. 11.

Text

(struket *La*) Kungen vill benåda Olof om han tar tillbaka. Kungen törs inte knäppa honom för folkets skull och dessutom behöfver han honom utom det att han tycker det är synd. Lars får gå — Siggeson kommer med nåden och bödeln — Talar vid Olof — ber honom betänka att man inte går genom lifvet på det der sättet att man bara skadar sig sjelf genom att säga sanningar att han har pligter att lefva för dem han försummat — att bevaka den nya tron — a) presterna Lutherska b) borgerskapet — c) familjen hustrun — dem han åsidosatt — Hvad han gjort öfver konungens befallning skall han afbedja —

Kommentar

Utkast till femte aktens andra tablå (Hagsten, del 2, s. 61 nr 56). Detta utkast står nära en scenuppdelning för sista tablån, som står på blad 12, framsida, det nedre fältet, och motsvarar detta utkasts scen 4. I övrigt saknar scenen varje historisk bakgrund. *afbedja* = göra avbön för (SAOB—A 107—3).

Blad 19

Manuskriptbeskrivning. Bladet är ett halvark av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer på tvären, samma papperstyp som i blad 1 och blad 4. Storleken är 22 × 36 cm. Bladet är först vikt på tvären mitt över och sedan ännu en gång på tvären. Slutligen har S. vikt det på tvären ännu en gång. På det övre fältet står: *Hvem är den der menniskan Jo hon var en gång förlofvad med en (tullförman?)* och siffrorna 88, 98, 2 och 118. På det nedre fältet på tvären står några siffror, möjligen ett spelprotokoll från det besök S:s styvmoder avlade på Kymmendö (A. von Philp och N. Hartzell, Strindbergs systrar berätta, Sthlm 1926, s. 43): *Olle — 34 Mamma + 34 August — 34 F.S. + 34.* Alla anteckningar äro skrivna med blyerts.

UTKASTEN OCH DET HISTORISKA STOFFET

Hanna Rydh har i sitt arbete De historiska källorna till Strindbergs "Mäster Olof" granskat dramats samtliga versioner från utkasten till och med versupplagan mot bakgrunden av den historiska forskningens dåvarande ståndpunkt. I en del fall har Rydh också kunnat fastställa, vilka verk som S. har använt. Däremot var avsikten icke att teckna arbetets utveckling. Denna uppgift har emellertid i stort sett lösts av Allan Hagsten i hans kapitel Översikt av de historiska källorna till "Mäster Olofs" prosaupplaga (del 2, s. 65 ff.). Hagsten har systematiskt återfört fakta och historisk uppfattning på vissa bestämda verk, bl.a. med stöd av uppgifter i Kungl. Bibliotekets lånejournaler för år 1872. Vår kännedom om S:s arbetssätt i utkasten och prosaupplagan har blivit betydligt fastare. I följande avsnitt skall därför S:s behandling av det historiska stoffet enbart betraktas som ett estetiskt problem. Efter vilka principer går han, då han väljer bland historiska fakta? Söker han följa givna regler för det historiska principdramat?

Den härskande estetiken hade en mycket bestämd uppfattning om hur den historiska verkligheten skulle behandlas. Dramatikern fick icke handskas godtyckligt med sitt stoff. Hans mål skulle vara att nå fram till den "poesi", som låg förborgad i det historiska skeendet. Detta krav, som S. givetvis kände till om icke annat så genom sina akademiska studier i estetik, gör frågan om det historiska stoffet till ett viktigt problem, som det är värt mödan att stanna inför.

Historiska studier. Först några ord om omfånget av S:s studier. Hans ambition att skapa ett högtstående svenskt verk i det historiska idédramats genre drev honom till studier av historien, som vida överträffade samtida konkurrenters. De hämtade nämligen sitt stoff från Afzelius' Swenska folkets sago-häfder och från Fryxell. Alltför ofta blev resultatet, att valda avsnitt från dessa historiska berättare versifierades i tablåer (G. Rydell, Adertonhundratalets historiska skådespel i Sverige före Strindberg, Sthlm 1928, s. 194). Naturligtvis kom S:s historiska studier icke att få vetenskaplig karaktär; de bestämdes av hans konstnärliga intentioner. Men de ledde till en självständig och mer genomlevd uppfattning av historien. I företalet till akademiupplagan 1873 ger han sig emellertid sken av att ha bedrivit djupgående studier icke blott hos sådana författare, "vilka icke har skonat en folkkär tradition, t.ex. Geijer m.fl.", utan även av handskriften till Tegels krönika, som innehåller ett då ännu icke tryckt parti om kungens process mot de svenska reformatorerna. Man har rätt att ställa sig skeptisk. S. ville på förhand bemöta väntad kritik av dramats historieuppfattning, som redan svårt hade chockerat Kungl. Teaterns ledning. Hagsten har framhållit (del 2, s. 65 f.), att uppgifterna i det otryckta partiet av Tegels krönika funnos i den litteratur, ur vilken S. hämtade sitt vetande. H. Rydhs förmodan,

att han har studerat manuskriptet i original, motsägs av att hans namn saknas i riksarkivets besöksjournaler från dessa år.

Man bör alltså utgå ifrån att S:s studier icke ha varit alltför vidlyftiga. Av naturliga skäl är det emellertid icke så lätt att bestämma, vilka arbeten som han har brandskattat. Ofta äro uppgifterna av så allmän karaktär, att de återkomma i de flesta verk om Gustav Vasa och reformationen. Slumpen har dock i flera fall gjort det möjligt att återföra i och för sig betydelselösa detaljer till vissa arbeten. S:s bibliotekslån ge också en värdefull ledning.

Han lånade historisk litteratur från Kungl. Biblioteket (Hagsten, del 2, s. 39) vid fyra tillfällen under våren 1872:

6/3—5/4 Tobiæ Comedia, Olaus Petris Svenska krönika.

12/3—5/4 K. Svenska Vitterhetsakademiens handlingar del 2, E. J. Tegels krönika över Gustav Vasa.

10/5—29/5 E. G. Geijers Samlade skrifter 1:6, innehållande dennes polemik mot Fryxell i diskussionen om aristokratfördömandet.

29/5 Messenius, Scondia illustrata, återlämnad 3/6 strax före resan till Kymmendö.

Skrifter och handlingar til upplysning i svenska kyrko- och reformationshistorien, utg. af Troil, 1—5, som innehöllo Olaus Petris skrifter och brev. Dem behöll han under sommaren.

Av dessa arbeten ha Vitterhetsakademiens handlingar, Geijers Samlade skrifter, Messenius och Troils urkundspublikationer knappast haft något att ge. Däremot har han haft ett visst utbyte av Tobiæ Comedia, En svensk krönika och Tegel. S. måste emellertid ha rådfrågat arbeten, som han icke har brytt sig om att låna hem. Så bör vara fallet med A. J. Prytz' drama om Gustav Vasa (jfr kommentaren till blad 3), O. von Dalins Svea Rikes historia och S. Lagerbring, Sammandrag af Swea-rikes historia. Naturligtvis kan han ha kommit över dem på annat sätt. Han har ständigt haft Afzelius' sagohävder och Geijers Svenska folkets historia till hands. På privat väg torde han också skaffat sig C. G. Starbäcks roman Mäster Olofs bröllop (1871) och dennes Berättelser ur svenska historien, del 8 (jfr Hagsten, del 2, s. 65 not 1).

De flesta historiska fakta i utkasten kunna återföras till dessa verk. Alla ha icke kunnat beläggas, och fältet är fortfarande fritt för kompletteringar. Nedan följer en översikt över de textställen, som så gott som säkert återgå till vissa bestämda arbeten. För detaljerna hänvisas till kommentaren av varje textställe.

A. A. Afzelius, Swenska folkets sago-häfder, del 5: blad 2, baksida, det nedre fältets högra tvärspalt, excerpter. Del 6: blad 1 *De sju solarne;* blad 2 personförteckningen *Anders Hansson*; blad 6, framsida, det högra utkastet, akt II tablå 1 *kommunism* osv.; blad 13, framsida, det nedre fältet *wråprester* osv. Del 7: blad 11, framsida, det nedre fältet, akt II tablå 2 *spanjefarare.*

O. von Dalin, Svea Rikes historia del 3:1: blad 2, baksida, det övre fältet, anteckningarna om Pyhy och Norman, och det nedre fältet, utkast till fjärde akten *På Slottet;* blad 3, det yngre utkastet *Gustaf tillåter Jubelfest.*

E. G. Geijer, Svenska folkets historia, del 2: blad 5, excerpter; blad 6, baksida, akt III tablå 1 och 2 *Gustaf med sin fogde* osv., *Lars Siggeson* osv., *Andreæ* osv. och *Kungen tog godsen*; blad 9 baksida, blyertsanteckningarna till femte akten; blad 12, Akt III tablå 1 *klagomål* osv.

J. G. Hallman, The Twenne Bröder ..... Oluff Petri .....: blad 6, framsida, det högra utkastet, akt I tablå 2 *Får se Christina osv.;* blad 8, framsida, blyertsanteckningarna *Generalkonfessorn* och *Karmeliternas* osv.; blad 9, framsida, utkast till femte akten *500 gyllen*; blad 9 baksida, utkast till fjärde och femte akterna *Windrank afskedad för fylleri.*

S. Lagerbring, Sammandrag af Swea-rikes historia: blad 6, framsida, det högra utkastet, akt I tablå 2 *14 Sk℔ humle* och *recept*; blad 9, baksida, några av blyertsanteckningarna till femte akten *Saltpannor.*

Olaus Petris Svenska krönika: blad 4, framsida, excerpter; blad 7, framsida, excerpter.

Olaus Petri, Tobiæ Comedia: blad 4, baksida; blad 6, framsida, det högra utkastet, akt I tablå 1; blad 7, framsida, excerpt.

A. J. Prytz, En lustigh Comoedia om Konung Gustaf then första: blad 3, baksida, det nedre fältet.

C. G. Starbäck, Mäster Olofs bröllop: blad 3, baksida, det yngre utkastet, akt II tablå 1 *Gert tunnbindare* och *Rink och Knipperdollink.*

C. G. Starbäck, Berättelser ur swenska historien, del 8: blad 3, baksida, det yngre utkastet, akt II tablå 1 *Rink och Knipperdollink*; blad 8, framsida, blyertsanteckningarna *Gustaf har fått*; blad 13, baksida, det nedre fältet, anteckningar om Pyhy och Norman.

E. J. Tegel, Then Stoormechtige .... Her Gustaffs ... Historia: blad 3, baksida, det nedre fältet; blad 6, framsida, det högra utkastet, akt I tablå 2 *Får se Christina.*

Uppfattningen av reformationen. S. har redan under arbetets första etapp (se s. 6 f.) gjort ett urval av historiska händelser, som i stort sett blir bestående Därmed har han också givit uttryck åt en grundsyn på reformationen, som kraftigt avvek från den gängse uppfattningen. Utkastens historiska uppgifter äro dock så knappa, att det är svårt att ange, varifrån han har hämtat inspirationen till den. Man kan konstatera, att han har utnyttjat Afzelius (jfr blad 1 och 2, kommentaren) och troligtvis Hallmans biografi över bröderna Petri och C. G. Starbäcks Mäster Olofs bröllop, måhända även dennes Berättelser ur svenska historien, del 8. Men dessa verk ha icke kunnat ge honom uppslaget till hans redan nu osminkade porträtt av Gustav Vasa, vilket är av avgörande betydelse för S:s uppfattning av reformationen. Enligt Per Lindberg (s. 37) och Hanna Rydh (s. 14 f., s. 27—35, s. 56), som utgå från excerpterna på blad 5, har Geijer spelat en betydelsefull roll för teckningen av reformationens drivkrafter. Denna hypotes har ifrågasatts av Hagsten (del 2, s. 56 f., s. 63). Han menar, att bilden av Gustav Vasa i det väsentliga redan var klar, innan S. fick Geijer i sin hand. Excerpterna ur Geijer på blad 5 ha enligt hans åsikt icke gjorts förrän i maj, då S. lånade ett band av Geijers Samlade skrifter. Denne skulle endast ha stärkt S. i hans uppfattning av Gustav Vasa, en uppfattning som han hade arbetat sig fram till på egen hand. Hagsten vill blott erkänna, att Afzelius' prononcerade bondevänlighet, som har levererat material till utkastens demokratiska kritik av kungens behandling av bönderna, spelat in på ett tidigt stadium (s. 71 f.).

Man tvingas dock av flera skäl att dela Lindbergs och Rydhs grundsyn. Bakom den första etappens utkast ligger mer arbete än vad de fåtaliga detaljerna till en

början avslöja. Hade S. blott varit hänvisad till Afzelius' av kulturhistoriska utvikningar och anekdoter späckade berättelser eller till Hallmans trohjärtat naiva framställning, skulle han haft ett styvt arbete att företaga ett urval ur historiens breda ström av konstnärligt sett likgiltiga uppgifter. Nu fanns det emellertid bland dem, som behandlat reformationen, en stor konstnär, Geijer. Det beundransvärt komponerade kapitlet Reformationen i Svenska folkets historia (del 2) torde ha underlättat en dramatisk stilisering av händelseförloppet. Det ger ett strängt urval av de viktigaste händelserna, som ledde till Västerås riksdag, och är uppbyggt med fint sinne för dramatisk stegring. Kronologien får ibland maka åt sig för behovet av en stiliserad översikt, som syftar att ge skeendets inre drivkrafter och framhäva dess dynamiska kraft. Geijers inriktning på det kausala sammanhanget och hans schematiska framställning ha givit S. en grundstomme till dramats tre första akter, som han kunde arbeta vidare på. Även framställningen av reformationens utveckling efter år 1527 drog S. fördel av. Geijer berör blott flyktigt konflikten mellan reformatorerna och konungen; orsakerna ger han sig inte in på. S. skulle få mycket svårt att foga in denna viktiga händelse i Olaus Petris liv i sitt dramatiska schema.

Den första personförteckningens illusionsfria kungaporträtt torde ha inspirerats av Geijer, även om S. skarpt har spetsat till dennes relativt illusionslösa syn på kungens religiösa inställning. Man skymtar i S:s karakteristik bilden av en makthungrig konung, som genomdriver reformationen av ekonomiska skäl. Hans övriga sagesmän, t.ex. Afzelius och Hallman, ifrågasätta icke konungens religiösa motiv. Ännu mer påtagliga äro intrycken från Geijer i det första detaljerade utkastet under arbetets andra etapp (blad 6). Från Geijer har S. hämtat föreställningen, att Gustav Vasa tog sitt djärva steg vid en tidpunkt, då han var omgiven av uppror och klagomål från det vanmäktiga landets samtliga samhällsklasser och ekonomiskt pressad av Lübeck (tredje aktens första tablå). Enligt utkastet blir alltså reformationen en reduktion av kyrkogods, en synpunkt, som S. i mera moderat form hade mött i Svenska folkets historia (jfr kommentaren till blad 6). Denna uppfattning återkommer i nästa stora utkastserie från arbetets tredje etapp (blad 12, framsida), och den dominerar prosaupplagan.

Geijers inflytande inskränker sig emellertid icke blott till grundsynen på reformationen. Säkert har även hans konstnärligt kärva och eggande stil, som tack vare sin lysande koncentration, säger så mycket mellan raderna, närt S:s psykologiska fantasi. Geijer undviker t.ex. att utförligt belysa Olaus Petris reaktion inför vederdöparnas härjningar i Stockholm; händelsen var i hans källor insvept i ett visst dunkel. Men han antyder helt lätt, att Olaus Petri kan ha upplevt en samvetskonflikt: "Själve Olaus Petri teg därvid". Måhända gav denna mättade formulering en eggelse till det senare så fruktbärande vederdöparmotivet, som planerades i det allra första utkastet (blad 2, personförteckningen, jfr Hagsten, del 1, s. 389). I Afzelius' berättelse om vederdöparnas framfart är Olaus Petri i varje fall icke nämnd.

Geijer är emellertid icke ensam om att ha givit impulser till det okonventionella greppet om historien. Dramats fräna kritik av Gustav Vasas bondepolitik var en förargelseklippa för samtidens traditionsbundna historiesyn. Anklagelserna mot kungen för bondeplågeri har S. — som Hagsten visat (del 1, s. 408) — samlat först hos Afzelius, sedan även hos Geijer. De första spåren möta under arbetets

andra etapp (utkastet på blad 6), och excerpterna ur Tegel om dalkarlarnas klagomål vittna om att S. speciellt intresserade sig för denna sida av kungens politik (blad 3, baksida). Nya exempel, mest från Geijer, på maktlystnad, girighet och bondeförföljelse krydda Gerts och Olofs samtal på kyrkogården i femte akten och finnas redan i utkast från den tredje etappen (blad 9, baksida och kommentaren).

S. saknade alltså icke yttre stöd, när han skapade sin självständiga och friska uppfattning av reformationen och dess huvudpersoner. Ändock måste hans bild räknas som en djärv nyhet. Kombinationen liksom också den skarpa tillspetsningen av problemen är hans egen. Den skapade en häftigt dramatisk konflikt, som blev konstnärligt givande. Mot den renodlade idealisten ställes realiteternas man, och de invecklas i våldsam kamp med varandra. Men hans historiesyn vittnar även om en naturlig böjelse för radikal historietolkning, som ytterligare stärktes av bekantskapen med Buckle och Brandes. Intellektuell djärvhet, som med lätthet tar auktoriteternas hinder, och psykologisk inlevelse och fantasi forma hans självständiga bild av det historiska förloppet.

Konflikten mellan Gustav Vasa och Olaus Petri. För S. erbjödo således händelserna före Västerås riksdag ett tacksamt dramatiskt stoff. Däremot uppstodo betydande svårigheter, då han skulle gestalta dramats peripeti. Enligt principdramats schema måste ju Mäster Olof slå över och råka i konflikt. Historien berättar visserligen om en katastrof i Olaus Petris liv: kungens process mot honom, dödsdomen och benådningen. Men då S. sökte ett samband mellan denna händelse och livsverket, reformationen, lämnade hans sagesmän honom i sticket. Anledningarna till konflikten, till processen liksom till Olaus Petris samröre med den s.k. krutsammansvärjningen år 1536, som riktade sig mot konungens liv, lågo i dunkel. S:s försök att komma tillrätta med denna fråga visar, att han icke utan vidare var beredd att kasta all historisk sanning överbord för sitt konstnärliga måls skull. Hans olika förslag till lösning avslöja på ett bättre sätt hans inställning till problemet historiskt drama—historisk verklighet än hans manipulationer med kronologien. Alltför ensidigt har man tidigare tryckt på att tidsförkortningarna äro tecken på hans godtyckliga inställning till stoffet. (Lamm, Strindbergs dramer, del 1, s. 114 och Hagsten, del 1, s. 428). Ur konstnärlig synpunkt syns mig det berättigat att låta kungen och Olof drabba samman omedelbart efter Västerås riksdag. Denna koncentration av händelserna behöver ju icke i och för sig ge en skev bild av relationerna mellan konungen och Olaus Petri. Huvudsaken är om S. har lyckats att ge de innersta motiven till deras konflikt. Han har i detta fall icke utan vidare konstruerat det samband, som bäst passade hans syften. Visserligen antyda redan de första utkasten, att konflikten mellan kungen och reformatorn beror på deras olika uppfattning av reformationens mål; kyrkoherdefullmakten blir den yttre symbolen för denna konflikt (jfr Hagsten, del 1, s. 429). Men de många utkasten till de två sista akterna tyda på att han söker en motivering som icke blott harmonierar med idédramat utan även skulle kunna äga något stöd i historisk verklighet. Såvitt jag förstår vill S. förverkliga estetikens krav på att det historiska dramat skulle gestalta den "poesi", som låg gömd i det historiska skeendet. Också tangera några av de förslag, som han opererar med, den nutida forskningens ståndpunkt.

Till en början anknöt S. till Geijers framställning av konflikten. Denne är

den ende som antyder, att Olaus Petri och kungen ha haft olika meningar om reformationens mål. Omedelbart efter redogörelsen för den s.k. krutsammansvärjningen, vilken framstår som en efterdyning till grevefejden, övergår Geijer till reformationens vidare öden och kommer in på den misstämning, som rådde mellan kungen och Olaus Petri, därför att reformatorerna gingo för hårt fram mot de gamla kyrkobruken. "Den häftige och frimodige Olaus Petri hade därigenom först ådragit sig hans misshag", fortsätter Geijer och citerar ett brev från Gustav Vasa till Laurentius Petri 1539, som utmynnar i: "man skall lära först och reformera sedan." (Geijer, Samlade skrifter, del 5, s. 82 f.) Brevet ekar i samtalet mellan Olof och Adelsmannen om riksdagsbeslutet i tredje akten (texten, s. 109), som rymmer dramats peripeti. Ändå kombinerar Geijer icke åsiktsbrytningen med processen 1539—1540. Det gör däremot Dalin, som S. dock troligen icke har studerat förrän under arbetets andra etapp.

Afzelius och Hallman ge ännu sämre ledning; de relatera blott misshälligheternas yttre förlopp. Hos dem liksom hos Tegel hämtar S. sammansvärjningens konkreta och livfulla detaljer, åt vilka Geijer icke haft utrymme. Hallman (s. 99) och Afzelius (s. 218 ff., s. 245) låta Olaus Petri vara mer aktiv i sammansvärjningen, vilket bör ha passat S:s syften. De svenska reformatorerna skulle ha underlåtit att yppa förräderiet och överlåtit åt Guds vilja att fälla utslaget. Geijer uppger, att Olaus Petri hade lärt känna sammansvärjningen genom hemligt skriftermål (jfr utkastet blad 6, fjärde akten). S. använder sedan en kombination av Geijer och Afzelius. Mäster Olof ådrar sig en skuld i fråga om sammansvärjningen, även om Gerts svek mot honom i någon mån mildrar den: han lurar Olof att avlägga ed, innan han avslöjar sin plan att mörda kungen.

S. koncentrerar allt vad han vet om konflikten till sammansvärjningen och tar alltså ingen hänsyn till att det ligger nära fyra år mellan händelserna. Vädersolspredikan, som hölls innan sammansvärjningen upptäcktes, får i hans drama sammanfalla med stämplingarna redan i det första utkastet. Det kan tänkas, att denna placering beror på Afzelius och Hallman, som göra sig skyldiga till samma fel. Även andra detaljer återgå på Afzelius (jfr blad 2, personförteckningen och kommentaren). Också Gustav Vasas bekanta angrepp mot En svensk krönika spökar i utkasten (första gången i utkastet, blad 6 akt 4, jfr kommentaren). Kombinationen är troligen inspirerad av Geijer, som i sammanhang med domen över Olaus Petri i en not berättar om kungens ovilja. Kungens brev om krönikan från 1540- och 1550-talen äro tryckta i Hallmans arbete.

Dessa antydningar visa, att källornas bristfällighet tvingade S. till nya kombinationer. Därför sakna de sista akterna länge konkreta detaljer. S. drivs till vidare historiska studier och söker alltså icke blott "lokalfärg" på biblioteket utan också motiven bakom den ödesdigra processen. Gustav Vasas anklagelser mot En svensk krönika gåvo måhända ett viktigt uppslag. S. går på jakt efter Olaus Petris syn på överheten och antecknar sig till minnes ur krönikan, vad den har att säga om uppror och om självsvåldig överhet. Den hetsade enligt Gustav Vasa undersåtarna mot deras rätta överhet (Hallman, s. 72 f.). Folket hade enligt reformatorns mening icke rätt att göra uppror, men överheten fick å sin sida icke heller genom godtycke och förtryck ge dem tillfälle därtill. S. har observerat krönikans ställningstagande till Engelbrektsfejden. Olaus Petri ger en förhållandevis sympatisk bild av Engelbrekt — för Gustav Vasa en tarvlig upprors-

man — och även om folkledaren i sin egenskap av upprorsman måste fördömas, faller den största skulden på Erik av Pommern, som genom sitt godtycke framkallat den olyckliga konflikten. Överheten hade icke rätt att straffa tankar, blott gärningar, detta sagt överheten till en liten "rettilse", heter det kärvt på ett ställe i krönikan, som S. har lagt märke till. Gustav Vasa bör ha varit känslig för gliringar av denna typ. Tydligen vill S. komma åt hur Olaus Petri kan ha ställt sig till Gustav Vasas godtycke och allenarådande. En annan av anteckningarna rör Olaus Petris uppfattning av järtecken: hans straffpredikan mot kungen utgick från de bekanta vädersolarna (om excerpterna ur En svensk krönika, se blad 4, kommentaren).

Sammansvärjningen. S. prövar olika utvägar, då han skall skildra sammansvärjningen, dess sammansättning och dess mål, och följer därvid sina sagesmäns antydningar. Under arbetets första etapp ser han den som en på en gång katolsk och tysk komplott. Anders Hansson, en av de ledande, skulle nämligen enligt Afzelius vara släkt med biskop Brask (blad 2, personförteckningen), och S. kunde alltså utnyttja honom som ett vapen i kampen mellan Olof och den gamla kyrkan. På samma personförteckning upptas också Gorius Holst, den tyskfödde borgmästaren i Stockholm, som enligt Afzelius deltog i stämplingarna. Även Geijer uppger, att lübeckarna och tyskarna stodo bakom sammansvärjningen. S. opererar sålunda i de tidigaste detaljerade planerna till sammansvärjningen med en blandning av tyskt och katolskt missnöje (blad 8, framsida och blad 7, framsida, jfr Hagsten, del 1, s. 388 f. och s. 390). Försöket på blad 7 är emellertid synnerligen intrigmässigt och invecklat i sina detaljer. Till de tidigare missnöjda fogar S. här en tysk, anhängare av Konrad von Pyhy och Georg Norman. Denne vill kompromettera Olof. Pyhy och Norman har S. stött på under sina studier i processen (jfr blad 2, baksida jämte kommentaren). Han var på rätt spår, då han sammanställde Olaus Petris fall med Pyhy. Denne skrev nämligen anklagelseakten mot reformatorerna, men det är dock inte troligt att S. visste det. Han har antecknat tidpunkten för Normans och Pyhys ankomst till Sverige, men icke desto mindre låter han dem båda ha kontakt med sammansvärjningen, som inträffade flera år tidigare. Uppslaget är en följd av den andra etappens studier, dvs. i mars—april, och har troligen hämtats från Dalin (jfr blad 2, baksida, blad 7, framsida, blad 13, baksida och resp. kommentarer). S. har nu blandat detta nya motiv med de gamla. Konstellationen verkar orimlig. Tysken går Pyhys och Normans ärenden, katolikerna önska hämnd på kungen och Gert — nu vederdöpare — tycker, att reformationen ej är tillräckligt radikal. Alla ha sina skäl att störta Olof, men Pyhys och Normans hejduk kan ju rimligen icke vilja döda konungen. Samtidigt håller S. fast vid sin plan, att Olof i harm över reformationens begränsade resultat skall slå över. Naturligtvis har S. nu lämnat den historiska sanningen långt bakom sig. Det tyska inslaget med Pyhy, som hänger med ännu i utkastserien blad 10 t.o.m. 13 under arbetets tredje etapp (jfr blad 13, baksida), kan ju icke förklara, varför Olof dras med i stämplingarna. S. har ännu icke funnit någon väg ur sitt dilemma. I brist på en verklig lösning frodas intrigdramats sämre sidor. Först då Gerts gestalt växte i betydelse, skötos de katolska ränkerna åt sidan för att sedan försvinna i prosaupplagan. S. behöll upprorsmotivet och kritiken mot överheten, ett motiv som intimt hängde samman med dramats inre handling och med konflikten mellan

Olof och kungen. Det kombineras med den demokratiska kritiken av konungen. Ölbodstablåns missnöjda återvända som sammansvurna.

Sammansvärjningen kombineras med vederdöparnas radikalism. Denna sammansmältning har först skett i det sista utkastet till femte aktens första tablå (blad 16—17, s. 79 f., jfr Hagsten, del 1, s. 391). Kritiken av överheten slår över i vederdöparnas radikalism. Men därvid visade S. prov på historisk intuition. Kombinationen är icke ren fantasi. Han har upplevt Olaus Petris situation och prövat dess psykologiska förutsättningar mot bakgrunden av ett ofullkomligt studerat material. Forskningen har ifrågasatt, om icke Olaus Petri efter avskedet som kungens kansler 1533 orienterade sig mot de religiöst radikala elementen inom Stockholms borgerskap (H. Sandblad, Kring konflikten mellan Gustav Vasa och reformatorerna, Lychnos 1941, s. 127 ff.).[1] En Mäster Olof, som frestas att löpa linan ut i radikal konsekvens, är måhända icke helt utan motsvarighet i verkligheten. Fri uppfinning är dock Gerts politiska radikalism, som fascinerar Olof, liksom också bilden av sammansvärjningens sammansättning. När den inte längre i prosaupplagan får en självständig tablå i fjärde akten utan reduceras till en scen i den femte, komma Olof och Gert i förgrunden. S. tappar intresset för sammansvärjningens teatraliska värde, vilket man endast är tacksam för, och omständigheterna kring dess verksamhet och sammansättning bli mycket knapphändigt belysta. Kring dess roll kvarstå i prosaupplagan flera frågetecken.

S. lät alla uppslag falla, som icke sammanhängde med motsättningen mellan Olof och konungen. Men han lyckades icke ens i prosaupplagan på ett tillfredsställande vis skildra det sätt på vilket Olof fick vetskap om sammansvärjningens mål. Där får Olof under biktens insegel veta, att kungen skall mördas, och rycks då i strid med den historiska sanningen med av radikal exaltation: "Så ske Guds vilje!" (texten s. 139). Afzelius har inspirerat denna replik men låter Olaus Petri dock inta en mer passiv hållning till händelserna. S. lyckades alltså icke förena fordran på historisk sanning och dramats behov av inre konsekvens. Det ligger något halvhjärtat tvekande, i någon mån slumpartat över Olofs uppträdande i femte aktens sammansvärjningsscen. Bilden är icke heller övertygande (Smedmark, s. 66 f.).

S:s djärva historietolkning hade icke gjort samma intryck, om den icke hade fått liv av hans vardagsrealistiska personteckning och okonventionella dialog. De välkända historiska personligheterna uppträdde utan traditionell pompa och skildrades med kraftfull och närgången realism. I detta avseende bildar Mäster Olof epok. Inspirerad av Brandes' friska syn på Shakespeare i den berömda Hotspuruppsatsen (Kritiker og Portraiter) utgick S. från Julius Cæsar, då han lät sina historiska gestalter framträda i sina mänskliga ögonblick (Öppna brev till Intima teatern, S. S. del 50, s. 240). Denna personteckning är givetvis icke en följd av de historiska studierna, men den radikala bedömningen av människor och motiv fick en starkare chockverkan, då människorna icke höllos på schablonmässigt historisk distans. Efter Brandes' recept låter S. den historiska

[1] Sandblads uppfattning har bestritts av K. B. Westman, Reformation och revolution, UUÅ 1941: 7,8, s. 22 f. men delas av R. Murray, Olaus Petri, Malung 1952, s. 88 f.

atmosfären förhöja personteckningens slagkraft. Konkreta karakteristiska detaljer skola liksom i Shakespeares dramer skapa verklighetsillusion (jfr Lamms utomordentliga analys i Strindbergs dramer, del 1, s. 106 f.) Excerpter och detaljer i utkasten vittna om denna målmedvetna strävan (se t.ex. blad 2, baksida, blad 3, baksida, blad 4, blad 5, blad 7, framsida, blad 9, baksida, blad 13 fram- och baksida). Några av dem ha icke fått plats i prosaupplagan, men de ha ersatts av nya färgklickar.

Sammanfattning. S:s behandling av sitt historiska stoff vittnar om försök att tillämpa de regler, som den härskande estetiken hade utformat för sitt skötebarn, det historiska dramat. Han sökte historiens poesi, "die in diesen selbst (dvs. historien) liegt, wenn auch noch schlummernd und durch die Breite der äusseren Zufälligkeit verdunkelt" för att citera en av auktoriteterna, Hermann Hettner (Das moderne Drama, s. 54). Dramatiker i våra dagar söka allmängiltiga ämnen i mytens värld; under denna period fann man dem i historien. S:s teckning av reformationen och Olaus Petris skuld är mer än ett uttryck för en rent subjektiv tolkning av historien. Man måste söka bortse ifrån att S. i sin mogna produktion på ett lekfullt eller hotfullt sätt ger sin subjektivism fria tyglar för att chockera läsekretsen eller utmana hallstämplade opinioner. På tröskeln till sin författarbana är han mindre medveten och mera naivt spontan. "Alla data och fakta i Olaus Petris liv äro med nästan konsekvent nyckfullhet omkastade — på samma sätt som i det ett halvsekel senare tillkomna Gustaf Vasa stora historiska händelser, vilka omspänt decennier, äro godtyckligt sammanförda", säger Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 114). Enligt min mening kan Mäster Olof icke jämställas med Gustav Vasa ifråga om behandlingen av det historiska stoffet. S. trodde sig säkerligen ha kommit den riktiga uppfattningen om Gustav Vasa och Olaus Petri på spåren och han följde sålunda sin redan i recensionen över von Rosens Erik XIV uttalade uppfattning, att historien av konstnären fordrar "sanning i det stora, om ock hon tillåter frihet i detaljerna" (S. S. del 54, s. 181). Trots ivriga försök lyckades han icke skingra dimman kring konflikten mellan kungen och reformatorn. Tolkningen måste, som Nils Ahnlund uttryckt det, betraktas som en mycket fri bearbetning (Sammansvärjningen i Stockholm år 1536, Samfundet S:t Eriks årsbok 1951, s. 28), även om den icke saknar inslag av riktig intuition. Bristande förmåga att reda ut det i och för sig synnerligen komplicerade källäget bär sin del av ansvaret, ej bristande vilja. Under alla förhållanden framtvingade till sist dramats huvudlinje vissa friheter. Eljest hade denna konflikt icke kunnat bearbetas dramatiskt.

DRAMAT VÄXER FRAM

Utkasten till Mäster Olof ge oss som få andra strindbergsmanuskript en inblick i S:s dramatiska arbetsmetod. Vi kunna följa utvecklingen från den dramatiska idéens tillblivelse till konstverkets fullbordan. De första schematiska översikterna förvandlas steg för steg till livfullt målande och dramatiskt laddade situationsbilder med enstaka uttrycksfulla repliker. I detalj avtecknar sig S:s brottning med den härskande estetiken. Utkasten äro en tummelplats för hans konstnärliga geni, som söker utlopp för sin nyskapande kraft i strid eller i harmoni med de ängsligt bevakade estetiska reglerna för principdramat. Vad som är medveten opposition mot döda konventioner och vad som är spontant obändig naturkraft, torde väl aldrig kunna avgöras. Men problemet får en intressant och rik belysning i de detaljerade utkasten.

S. och det historiska principdramat. S. höll sig inom signaturestetikens ram, då han ville avlägga sitt mästarprov. Det historiska dramat ansågs vara den förnämsta litterära genren. Hur långt var han beredd att tillämpa de härskande estetiska doktrinerna, då han planerade Mäster Olof? Det har han icke yttrat sig om. I den berömda skildringen av Mäster Olofs tillkomst (S. S. del 19, s. 27) är det historiska dramat enbart en skyddande förklädnad för radikal problemdebatt.

> "Ämnet hade han sorgfälligt studerat i Biblioteket och hade stora ark fulla med vad han kallade lokalfärg, och där han då och då hämtade en touche för att icke avsikten med stycket skulle för mycket lysa igenom.... Djärv efter läsningen av Goethes Götz med dess sextiotal tablåer hade han beslutat att bryta med det gängse skådespelet sådant det brukade tillskäras på Fryxell och Afzelius."

S. hopar exempel på radikala inslag i Mäster Olof, de flesta otvivelaktigt riktiga. Men beskrivningen av denna metod passar bättre på hans skönlitterära verk i historisk dräkt under 80-talet än på Mäster Olof. Man kan heller icke vänta sig, att han skall beröra eventuella inslag av signaturestetik i självbiografien, skriven då han var invecklad i en strid på liv och död med signaturgenerationen. Med all sannolikhet har han emellertid icke stått så fri redan år 1872, då han skisserade planen till Mäster Olof. Vi få indirekt besked om hans estetiska inställning i företalet till den s. k. akademiupplagan från hösten 1873. I sina kommentarer till dramats idéinnehåll uppfordrar han indirekt sina granskare att bedöma Mäster Olof som ett principdrama. Uppenbara avvikelser från den gängse estetiken böjas genom halsbrytande argumentering in under reglerna. Han har också tagit hänsyn till dem på ett av de tidigaste utkasten till prosaupplagan. Också hans bearbetning av det historiska stoffet och hans försök att få klarhet i motiven bakom händelserna stå i samband med estetikens krav på "historisk sanning".

I slutet av 1860-talet hade det historiska dramat livligt debatterats, särskilt i Svensk Literatur-Tidskrift, och denna diskussion kan icke ha undgått S. (jfr Hagsten, del 1, s. 426 f.). Genren upplevde under intryck av en fosterländskt och liberalt färgad stämning en renässans, som ägde motsvarighet i Europa. De flesta inläggen hämtade sina argument från tyska estetiker, från Vischer, Zeising och Hettner, vilkens arbete Das moderne Drama var flitigast brandskattat, och sina praktiska exempel från Schiller och Shakespeare. Hettner sätter det historiska dramat högst på den estetiska värdeskalan men anser, att det har kommit på avvägar. Vid sidan av en skarp vidräkning med slappa imitationer av Schiller och Shakespeare kommer han också in på hur det historiska dramat borde utformas. Det historiska skeendet fick icke rubbas. Diktarens uppgift var att blotta den i historien dolda poesien: "Die historische Poesie ist nicht eine regellose Zusammenwürfelung von geschichtlichen Thatsachen und freier Erfindung, sie ist nicht Wahrheit und Dichtung bunt durcheinander; sie ist ganz Wahrheit und ganz Dichtung" (Das moderne Drama, Braunschweig 1852, s. 54). Lokalfärgen skulle vara autentisk, men icke till den grad att dramat blev musealt. Den historiska troheten måste förenas med allmängiltighet. Diktaren måste skapa sitt verk "aus dem eigensten Herzblut der eigenen Zeit" (a.a. s. 59). Hettner fordrade alltså, att dramat skulle behandla en tidsbestämd situation, vars grundmotiv samtidigt uttryckte något för diktaren och hans egen tid väsentligt. Det är tydligt, att den historiska dräkten är det konstnärligt stiliserande inslaget i hans teori och har samma uppgift som myten i våra dagars diktning. Människans kamp mot och försoning med de överindividuella krafterna i tillvaron avspeglade sig i det historiska skeendet. Slutligen inskärper Hettner i medveten motsats till dem som slaviskt efterhärmade Shakespeares krönikespel, vikten av en enhetlig, koncentrerad komposition.

Ingenting tyder på att S. principiellt revolterade mot en sådan syn på historiedramat. Då han valde Olaus Petri och reformationen som dramatiskt motiv, förenade han sin egen känslas krav med de tyska estetikernas åsikter (jfr Hagsten, del 1 s. 431). De upprörda jäsningsperioderna i den nya tidens historia ansågos vara speciellt lämpade för dramatisk formgivning. S:s universitetslärare Carl Rupert Nyblom hänvisade till Hettner, som också rekommenderade den franska revolutionen, därför att den var en social kamp. Förmodligen arbetade S. med detta ideal för ögonen, och han trodde sig säkert förverkliga det. Hans praktiska behandling av "historisk sanning" var icke en medveten protest mot härskande estetik. Hans ideal var annorlunda än signaturernas nationalistiska, och resultatet blev därför också ett annat.

Spår av principdramat i de tidigaste utkasten. Då S. uppfattar Olaus Petri som en tragisk gestalt i principdramats anda, ha teorierna i viss mån varit vägledande och påverkat urvalet av historiska fakta (jfr Lindberg, s. 24 och Hagsten del 1 s. 427 ff.). Men han har icke ens från allra första början kunnat hålla sig strikt till det godkända mönstret. Han avviker från teorien redan i det enligt min åsikt äldsta utkastet: personförteckningen på blad 2. Enligt det teoretiska utkastet (blad 1) skall Olof i tredje akten råka "i konflikt med den sansade förkämpen" för det nya, dvs. Gustav Vasa. Denna uppfattning stämmer icke med personförteckningens karakteristik av maktmänniskan. Även Brask, hjältens motståndare och representanten för den undergångsmärkta stånd-

punkten, är karakteriserad som hänsynslös maktmänniska, vilket är ett uppenbart avsteg från principdramats fordran på rättvis belysning av de båda kämpande ståndpunkterna. S. har alltså icke först följt föreskrifterna i estetiska handböcker för att sedan mjuka upp dem, vilket Lindberg (s. 24) har gjort gällande. S. kunde överhuvudtaget icke förlika sitt subjektiva patos med de estetiska kraven på objektiv bedömning. Upplevelsen av Kierkegaards personlighetsidealism, hans lidelsefulla hänvisning till "den Enkelte" hade satt outplånliga spår. Han kunde eller ville icke skapa balans mellan stridande idéer. Dramats uppläggning närmar sig i stället Ibsens Brand, och denna anslutning finner man överallt. Den är mest påtaglig i utkasten, men den är ännu fullt förnimbar i prosaupplagan. Hos S. finns alltså samma fixering på bäraren av det ideella kravet, samma känsla för att dennes patos måste föras till dess yttersta konsekvenser, samma brist på balans i teckningen av motståndarna, vilkas motiv starkt misstänkliggöras. Brands uppläggning kritiserades också utifrån estetiska doktriner av Daniel Klockhoff i Svensk Literatur-Tidskrift (1866, s. 242, s. 246).

Jag kan därför icke se det teoretiska utkastet som ett uttryck för S:s ursprungliga uppfattning av motivet. Snarare bör det betraktas som en mall för dramats byggnad, som S. rådfrågade under arbetets gång. Han har utfört en sådan kontroll på ett av utkasten (blad 8, framsida) under den andra etappen. Personförteckningens bild av maktmänniskan Gustav Vasa har under denna etapp fått en konkret form i flera av tablåerna, och dramats slutvignett är Olofs benådning, icke som i det teoretiska utkastet hans undergång. Utkastet (blad 8) upptar en schematisk plan över de fem akterna. I höjd med varje akt har S. antecknat: "Olof vaknar" (akt 1). "Striden har börjat" (akt 2), "Målet är vunnet — en fullmagt" (akt 3), "Går på ännu längre" (akt 4), "Störtar" (akt 5). Dessa karakteriserande anteckningar äro hämtade från det teoretiska utkastet på blad 1. S. har lärt sig av de estetiska handböckerna att bygga upp en dramatisk handling med exposition — peripeti — katastrof, fördelad på fem akter. Hans fantasi har sedan givit grundstommen konkret liv. Från den avviker han icke, övriga avsteg från teorien till trots.

Det teoretiska utkastet slutar med att Olof går under. Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 94) och efter honom Allan Hagsten (del 1, s. 428 och 450 f.) ha utgått från att S. först så småningom accepterar den historiske Olaus Petris verkliga öde, dödsdomen, följd av benådning. Lamm stödjer sig på slutorden om Olof i det teoretiska utkastet på blad 1 "kan ej rygga — går under —", vilka han sammanställer med det konkreta utkastets på samma blad "Dömes". En sådan lösning står ej i strid med de estetiska reglerna, vilket Ljunggren understryker i sin granskning av den s.k. akademiupplagan. Hjälten kan "offra livet för sin hjärtesak, ehuru aldrig skuldlös, eller han kan erkänna ensidigheten i sin strävan och sålunda försona sig med sitt öde..." (H. Schück, Svenska akademiens historia, Sthlm 1939, del 7, s. 228). Men det stred uppenbart mot kravet på historisk sanning. Även det ohistoriska alternativet fordrade dock balans mellan de stridande och en rättvis belysning åt motståndarna. En sådan balans har S. också skapat i det teoretiska utkastet men inte i personförteckningen. Har han tänkt förena personförteckningens karakteristiker med Olofs undergång, så har han ändå icke följt reglerna. Att sätta punkt för handlingen

med dödsdomen var emellertid en dödssynd för de flesta kritikerna, som bedömde avsteg från historien mycket strängt.

Det är dock icke alldeles säkert, att Lamms hypotes är riktig. Även i det teoretiska utkastet finner hjälten "sig ha gått för långt", och det är inte uteslutet, att S. har tänkt sig en fortsättning på utkastet (jfr texten blad 1). Vi kunna dock tyvärr icke se, vilket ord han har stått i begrepp att skriva ned men sedan har strukit i slutet av utkastet. I andra etappens första detaljerade utkast återkomma formuleringarna från det teoretiska utkastet, och de utmynna i nåd för Olof: "— dömd af egen broder till döden —... Olof finner att han gått för långt erkänner det ej fullt — Nåd!" (Blad 6, baksida.) Ett senare mera schematiskt utkast (blad 8) innehåller blott slutordet "Dom — — — — —". Lamm anför ytterligare två utkast som bevis, men de kunna icke stödja hans hypotes om en i katastrofens stund obruten Olof. De tillhöra nämligen båda arbetets tredje etapp, ett utvecklingsstadium, under vilket Olofs våldsamma patos hade mjukats upp åtskilligt. Det ena av dem (blad 9, framsida) är en direkt fortsättning på den sista sammanhängande utkastserien (blad 10 t.o.m. 13). Det andra står på blad 9:s baksida och är av ännu senare datum (se manuskriptbeskrivningen av blad 8—9). I det förra utkastet skildras, hur Olof befrias från dödsdomen, utan att det står något om att han ödmjukar sig. Frånvaron av detta inslag är ej något bevis för att S. har ändrat planer på detta stadium. Det ena utkastet ersätter icke alltid det andra. I många fall komplettera äldre och yngre utkast varandra. Det senare utkastet (blad 9:s baksida) har alltsedan Per Lindbergs arbete (s. 27) uppfattats som en slutscen. I själva verket bär tablån rubriken mellanspel och är så gott som helt byggt på teatraliskt-pantomimiska effekter: ett sjungande munktåg, en bedjande sköka, Kristina som svimmar och Olof som skakar sina kedjor. Utkastet, som icke är tänkt som sluttablå, har avbrutits. En starkt bidragande orsak till att de tidiga utkasten ha så litet att säga om konfliktens lösning är dessutom det historiska källäget. Processen mot reformatorerna låg — vilket jag tidigare visat (s. 86 ff.) — i ett dunkel, som S. förgäves sökte att skingra och som den nuvarande forskningen icke heller har lyckats att helt förjaga.

Den diskuterade hypotesen om en i slutscenen obruten Olof har troligen framkastats under intryck av utkastens starka inslag av Brand (Hagsten, del 1, s. 450 f., jfr även A. Lidén, Den norska strömningen i svensk litteratur, s. 239). Intrycken från Kierkegaard och Ibsen hade visserligen en sprängverkan, som kan avläsas på många ställen icke blott i utkasten utan även, fast i mera dolda former, i prosaupplagan (jfr Lamms ypperliga analys, Strindbergs dramer, del 1, s. 95), men i motsats till den norske diktaren var S. bunden vid ett givet historiskt förlopp, som icke utan vidare kunde ändras på en så avgörande punkt. Däremot är det frapperande, att utkasten sakna utformning av ett försoningsmotiv. I det första, som talar om nåd, erkänner Olof karakteristiskt nog mycket ovilligt, att han har gått för långt. Naturligtvis är denna formulering ett symptom på att S. redan från början har haft svårt att lösa Olofs problem i försonande anda.

S. och historiedramats schabloner. S. var bunden av det historiska dramats traditioner även på ett mer ytligt sätt, vilket bäst kan spåras i utkasten, men vilket också framgår av prosaupplagan. De historiska dramernas rekvisita var

fixerad, och de ganska undermåliga svenska dramatikerna skylde ofta bristen på inre dramatiskt liv med yttre braskande effekter och teatertricks. S. utnyttjar den obligatoriska utstyrseln, och hans utformning av dessa slitna motiv skiljer sig ibland från Shakespeares genom sitt ytliga bruk av teatertekniska finter. Olaus Petris historia är rik på pittoreskt-dramatiska inslag, och han försummar intet tillfälle att utnyttja dem.

I den första aktens andra tablå kryddas scenen kring faderns bår med katolicismens för protestantisk publik exotiska ceremonier, ett inslag som en svensk dramatiker knappast vågade undvara i dramer från den katolska tiden (blad 3 och blad 6). Munkarna Mårten och Nils, som uppträda i detta sammanhang, äro variationer på den obligatoriskt skurkaktige munken. Då prosaupplagan skrevs, ströks denna tablå, men rekvisitan och munkarna flyttades över till moderns dödsbädd i fjärde akten. Förmodligen döljer sig en liknande konvention bakom uttrycket "Västerås riksdag" (utkastet på blad 1), den traditionella riksdagsscenen, oundviklig i dramer om Gustav Vasa. I Dagen gryr! av Frans Hedberg, som har gjort ett visst intryck på S., fyller den berömda riksdagsscenen tredje akten, medan den fjärde utspelas på Västerås' slott i ett rum med öppen dörr mot danssalen. Under utkastens andra etapp har en liknande scen ersatt riksdagsscenen (blad 3 och blad 6). Tablån inledes med dylik ögonfägnad, innan Gustav Vasa beslutar sig för att genomföra reformationen. Gästabudsscener ansågos vara sceniskt tacksamma och voro därför flitigt använda, t.ex. av S:s lärare Frans Hedberg (jfr även första akten i Stolts Elisif). Efter hand utmönstras visserligen denna schablon. Men S. kunde ej så lätt göra sig fri från de traditionella effekterna. I tredje aktens slottsscen dyker nu upp en schackscen, som ytterst går tillbaka på Fritjofs saga: "Lars Andreæ spelar schack med gubbarne, bonden adelsmannen presten Hej!" (blad 13, baksida). Hedberg illustrerar maktkampen kring reformationen på samma sätt i Dagen gryr! (s. 103) och använder detta knep även i Stolts Elisif (s. 17—21). Formuleringen hos S. är dock sådan, att den kan vara symbolisk för hans syn på maktkampen.

I utkasten till de båda sista akterna får den historiska schablonen till en början en så dominerande plats, att den nästan skymmer idéinnehållet. Det historiska stoffet stod till tjänst med järtecken, domstolsscen och sammansvärjning. Gerda Rydell, som har inventerat det svenska historiska skådespelets schabloner, nämner icke sammansvärjningen bland dem, men det är väl snarast en tillfällighet. Den har av gammalt hemortsrätt i det historiska dramat och odlades flitigt inom operan. I den mer betydande historiska dramatiken är den liksom hos S. oftast kombinerad med frihetspatos och tyrannhat, t.ex. hos Shakespeare, vars Julius Cæsar var mönsterbildande, och Schiller (Fiesco och Wallenstein). Oundviklig i sådana sammanhang var den traditionella teaterboven, och han dyker också upp i den första personförteckningen (blad 2): Anders Hansson myntmästare. Han försvinner under arbetets gång, men några av hans uppgifter övertagas av Gert bokpräntare.

I ett av utkasten finna vi Olof i fängelset. Denna lokalitet konkurrerade med sammansvärjnings- och domstolsscenerna i popularitet. Uppslaget återkommer envist under alla tre etapperna av arbetet (blad 3, blad 6, baksida, blad 7, baksida, blad 8, framsida), men övergives under den sista etappen, då scenen har förlagts till kyrkan, vilket icke minskat möjligheterna till skärande effekter.

Även folkscenerna, som under intryck av Shakespeare ha fått en konstnärligt sett förnämlig utformning, höra till de vedertagna effekter, som skänkte liv och rörelse åt det historiska skådespelet, och äro planerade under den första etappen. Ölbodsscenen har t.ex. en motsvarighet i Ludvig Josephsons historiska drama Marsk Stigs döttrar.

Schablonerna inskränka sig icke blott till större paradscener och skräckdramatiska inslag utan återkomma även i mindre detaljer. Den katolska miljön drog i allmänhet med sig en effektfull bannlysning, ett tåg av sjungande munkar eller en katolsk mässa. Så sent som under den tredje etappen stoppade S. in bannlysningen av Olof, som icke saknar motsvarighet i de historiska källorna, men som ändå måste sägas vara en uppgift av tvivelaktigt historiskt värde (blad 11, framsida, det nedre fältet, jämte kommentaren). Om intresse för denna detalj vittna anteckningar om hur Brask hotar kättarna med bannlysning (blad 8, blyertsanteckningarna) och om hur Gustav ställde sig till påvens bannbulla (blad 5).

Ännu på mycket sena utkast till dramats sista akter hopar S. melodramatiska effekter, hämtade från allmänningen. I ett utkast till ett mellanspel i den femte akten (blad 9, baksida) ligga de båda reformatorerna och Gert fängslade på sina skampallar i kyrkan, medan ett tåg av munkar, som sjunga Dies iræ, dies illæ, drager förbi. Stämningen bryts av det nyfikna folket, som pekar finger, medan Kristina bäres ut avsvimmad. Den hycklande Mårten träder fram för att mottaga bikten, men Olof gripes av raseri och skakar sina kedjor. Skökan faller på knä för att be, varpå ridån går ner. Både munktåget och Mårten måste ha placerats i denna scen av rent dekorativa hänsyn; reformationen är ju i full gång! Alla dessa skärande kontraster, som påminna om Victor Hugos dramatik och historiska romaner, ha emellertid icke varit S. nog. Enligt en marginalanteckning skall Olofs forna elever, scholares, dyka upp. "En ståtlig, oefterhärmligt strindbergsk scen!", kommenterar Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 94). Efter infernokrisen hade S. säkert kunnat skapa en suggestiv, dramatisk enhet av dessa disparata element och skänka dem den djupa andemening, som i hans skådespel från denna tid ger liv åt liknande scener. Men man kan vara tacksam för att scenen icke utarbetades i prosaupplagan; den hade säkerligen endast kommit att ge en yttre effekt av grällt melodramatiskt slag. Munkarnas upptåg i fjärde akten och i femte aktens första tablå höra icke till dramats bättre partier. Helt lämnade S. icke sina idéer; konfirmanderna och kyrkfolket defilera förbi den fängslade Olof, medan Mårten skyndar fram att ta bort den unge Vilhelms blommor. Därpå framträder Lars Petri i fullt ornat (texten, s. 147). I den första tablån har skökan fått en scen (texten, s. 139 ff.).

Mäster Olof innehåller ej så få slitna motiv i sin slutliga utformning, trots att många av utkastens förslag få stryka på foten. I allmänhet ge dock hans geni och nyskapande förmåga pulserande liv åt dem. Med den borne dramatikerns instinkt låter han schablonerna oftast få dekorativ betydelse. Det gäller framför allt de tre första akterna. De underordnas helheten och lokalfärgen eller framhäva handlingens puls. Något egenvärde få de ytterst sällan. S:s sätt att begagna bannlysningen är ett utomordentligt exempel på hur lyckligt hans teknik kan utfalla. Hans föregångare inom svensk historisk dramatik byggde gärna upp en vidlyftig paradscen med biskopen och ett ståtligt följe, som ut-

slungade den hemska förbannelsen, och den kom då att ta långt större plats än vad som ur dramatisk synpunkt kunde försvaras (jfr Rydell, s. 278). S. låter den obskyre munken Mårten uttala bannlysningsformeln i det vilda tumultet kring skökan och fördjupar sig icke i motivet; ögonblicket efter rusar vederdöparna in på scenen. Bannlysningen nämns sedan som ett faktum i samtal mellan Brask och kungen (texten s. 85) och mellan Olof och kungen (texten, s. 88) men görs icke till föremål för några utläggningar. Inte ens när S. misslyckas att ge schablonerna en konstnärligt fullödig utformning, bli de självändamål. Ett exempel härpå är den tradiga scenen mellan Kristina och skökan. Skökans situation är en belysande parallell till Kristinas (jfr Hagsten, del 1, s. 358). I det därpå följande samtalet skvallrar Windrank ur skolan, och skökan skickas att avslöja mordplanen. De två sista akterna präglas dock i högre grad än det övriga dramat av väl slitna motiv, vilka tillåtas att breda ut sig till förfång för den dramatiska stringensen och handlingens klarhet. Till dessa räknar jag inledningsscenen till femte aktens första tablå, Windranks och Nils' samtal, skökans långa scen med Kristina, delvis också den något utdragna scenen med munkarna i fjärde akten. Kanske täcker S. med dylika effekter de brister i de två slutakterna, som onekligen finnas.

Ölbodstablån. 1800-talsdramatikens teknik har också spelat en roll för de tablåer, som forskningen hittills framför allt sammanställt med Shakespeare. Vår dramatiks första fulländade masscen, ölbodstablån, har vunnit en berättigad beundran. Enligt Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 109 f., s. 117) förnimmer man i denna scen på ett alldeles speciellt sätt vad Shakespeare har betytt för förnyelsen av den uråldriga genren. Lamm har i en utomordentlig analys sammanställt tablån med liknande scener i Henrik IV. Emellertid är ölbodstablån fastare knuten till huvudhandlingen än motsvarande scener hos Shakespeare (H. Andersson, Strindberg's Master Olof and Shakespeare, Uppsala 1952, s. 22 f., jfr S. B. Liljegren, Randanmärkningar till temat Shakespeare—Strindberg, Festskrift till Anders Karitz, 1946). I detta fall påminner Mäster Olof mer om den inledande scenen i Julius Cæsar. Krogkundernas till synes planlösa pokulerande belyser indirekt situationen i landet, och deras luftade missnöje förbereder sammansvärjningsscenen, i vilken samma människor och samma motiv återkomma. Samma funktion har miljöskildringen i Schillers Wallenstein, som utgår från Julius Cæsar. På grund av utkastets knapphet (blad 3) kan man ej avgöra, om S. under den första etappen hade tänkt sig en sådan utformning. Först under nästa etapp skymtar den (blad 6).

Olikheterna mellan Strindberg och Shakespeare upphöra emellertid icke med denna iakttagelse. Under den sista etappen (blad 11) förlade S. ölboden till kyrkans mur, en hos Shakespeare otänkbar kombination, och kunde då få fram ett sceniskt tacksamt växelspel mellan krogen och kyrkan: "Glammet och sorlet afbrytes af orgelspel ifrån kyrkan." I denna kakofoni rusar skökan in. Dörren till kyrkan slås upp och vederdöparna storma in. Arrangemanget bibehålls i prosaupplagan. De stämningsbrytande effekterna, som väl Hugo är den förnämsta exponenten för, sakna icke motsvarighet hos S:s föregångare i Sverige. Den skicklige regissören Ludvig Josephson har skapat en av de livfullaste folkscenerna i svenskt historiskt drama före Mäster Olof. I Marsk Stigs döttrars femte akt upptas scenen till vänster av en dryckesstuga och till höger av en kyrka. De drucknas

sorl blandas med orgelns toner. Den dramatiska avsikten med scenen är delvis densamma som S:s. Ett inflytande från Josephson är icke uteslutet.

S:s behandling av schablonerna. Utkasten visa ej sällan ett mer obeslöjat beroende av tidigare dramatik. I ett av de första utkasten uppträder Olof som en ung faustgestalt, grubblande över studier och liv (jfr blad 2 och kommentaren). Denna utslitna situation bytes ut mot en annan: en skildring av den första protestantiska gudstjänsten. Detta uppslag sammanhänger bättre med Olaus Petri, men det första greppet återvänder med en repetition av Tobiæ Comedia under den andra etappen (blad 6). Först under den tredje etappen (blad 10) har scenen blivit djupt meningsfull och uttrycker den estetiska lek, i vilken kallelsen slår ned som en blixt. Motivets förändring och utveckling är karakterisk för S:s sätt att arbeta i utkasten. Han underordnar de flesta detaljer och dekorativa inslag sitt dramas huvudtema, Olofs brottning med kallelsen och yttervärldens brist på förståelse. Han gör skenbara utflykter, som ibland kunna föra ganska långt bort, men läsaren tillåtes blott för korta stunder att glömma det inre mönstret. Det slappas icke av teatraliska longörer, ett mycket vanligt fel hos hans svenska föregångare, av vilka ju flera samtidigt voro yrkesutövande teatermän, t.ex. Ludvig Josephson och Frans Hedberg, och därför låta regissören ta överhanden.

Exemplen på schabloner återfinnas under alla perioderna av arbetet. Många förslag ha visserligen så småningom ratats, men andra ha t.o.m. så sent som under själva prosaupplagans utarbetande införlivats med dramat. Först i den utarbetade texten får man emellertid möjligheter att klart bedöma hur S. använder dem. I allmänhet breda de ej ut sig på bekostnad av dramatiskt och konstnärligt viktigare inslag. Undantag finnas naturligtvis.

Arbetets första etapp. Jag övergår nu till en granskning av dramats framväxt och följer i tur och ordning arbetets tre etapper. Utkasten från den första etappen bjuda på vissa besvärliga problem, därför att de äro så lakoniska. Avspegla de knappa formuleringarna exakt S:s planer på detta stadium? Det kan man betvivla. Frågan är givetvis svår att tillfredsställande besvara, men man torde dock kunna säga, att i flera fall mera precisa och detaljerade funderingar dölja sig bakom de ytterst schematiska planerna.

Utkasten från arbetets första etapp sysselsätta sig framför allt med den dramatiska helheten, vilket ju är fullt naturligt. Icke mindre än fyra planer, som omfatta alla fem akterna, äro bevarade. De bygga på fem episoder ur Olaus Petris liv, som gåvo S. möjlighet att teckna en konflikt och dess lösning. Dessa episoder disponeras upp i akter och tablåer till ett dramatiskt mönster med exposition, peripeti och katastrof. S. gör också trevande försök att förena huvudhandlingen med familjescener, ett nästan obligatoriskt inslag i historiedramat (Rydell, s. 265). Naturligt nog uppträda dessa först, då huvudhandlingen är klart skisserad, men de voro av personförteckningen (blad 2) att döma planerade från början. Jag kan alltså icke dela Hagstens uppfattning, som synes gå ut på att de vardagliga miljöerna först så småningom spräckte det mönster, som hämtats från Brand (del 1, s. 433).

Den första akten ägnas expositionen och börjar år 1519, dvs. då Olof först framträder i de historiska arbetena som kansler hos den i Stockholm senare avrättade biskop Mathias i Strängnäs (blad 1, blad 2, framsida och blad 3). Han

hade då studier hos Luther i Wittenberg bakom sig. Först i det yngsta av utkasten (blad 3) släpper S. källornas uppgift om att Olof redan nu skulle ha sysslat med en bibelöversättning och låter honom utveckla sitt patos i en konflikt. Kring ett mässfall drabbar han samman med sin förman och sedan med kyrkans främste Hans Brask (Hagsten, del 2, s. 160 not 16, har påpekat, att S. använt mässfallsmotivet i På Nikolai ruin). Något möte Brask—Olaus Petri känner icke historien, men Brasks klagomål på Olaus Petris verksamhet avspegla sig i brev till Gustav Vasa. Man frapperas av att S. varken i denna eller i nästa tablå sammanför reformatorn och konungen, som först gör sin entré i tredje akten. Det är på grund av utkastens schematiska uppläggning ej utan vidare klart, att S. medvetet sparat Gustav Vasa till denna akt efter mönstret av Tartuffe. Nästa tablå visar oss åter Olof i strid med kyrkans representanter, denna gång vid faderns död, som är kronologiskt sett riktigt inpassad (händelsen skall ha inträffat 1521). Av det yngsta utkastet (blad 3) framgår att S. i denna tablå tänkt sig en familjekonflikt mellan mor och son i trosfrågor.

Den andra akten skildrar den fortsatta vägen mot reformationen, och dess dramatiska höjdpunkt är Olofs uppträdande i Storkyrkan (blad 1). Planeringen av aktens tablåer är emellertid osäker. I ett utkast predikar Olof i Johannis kyrka, i de historiska arbetena förknippad med vederdöparna (det vänstra utkastet, blad 3). S. har senare tillfogat en tredje tablå I Storkyrkan och strukit de två föregående, ölkrogen och Johannis kyrka (jfr kommentaren). Måhända är ändringen ett tecken på att utkasten på blad 1, som förlägga andra akten till Storkyrkan, ej äro tidigare än detta utkast (jfr diskussionen därom, s. 6). Hursomhelst har det yngre utkastet på blad 3 den slutliga lösningen: först ölkrogen, sedan Storkyrkans sakristia. Några av ölbodstablåns viktigaste inslag möta vi nu för första gången. Vederdöparna, som ha varit påtänkta från allra första början (personförteckningen, blad 2, och det äldsta utkastet blad 3, jfr Hagsten, del 1, s. 389), skökan, Kristina och Gert befinna sig i ölboden. Den dramatiska kulmen är en strid — troligen om skökan — mellan å ena sidan Olof, som får stöd av de instormande vederdöparna, och å andra sidan katolikerna. Hon är tänkt som en parallell och kontrast till Kristina. I trogen anslutning till schablonen tänker sig S. en fritt uppfunnen kärlekshistoria mellan Olof och Kristina (jfr Rydell, s. 265), som inför en ny handling vid sidan av kampen kring reformationen. Olofs blivande hustru är dotter till Gert. Att han är katolik, blir ytterligare en komplikation, som väver samman denna intrig med huvudhandlingen. Gert inträder först i detta utkast och är då intrigören, vilket skulle bli av betydelse för framtiden (jfr Hagsten, del 1, s. 389). I den andra tablån befinner sig Olof från predikstolen i öppen kamp med de breda lagrens motstånd, en variation av den första tablån. Han utkämpar en ny dust med familjebanden och moderns konservatism.

De första akterna fyllas av kampen mot katolicismen, "den andliga döden", och drivas fram av entusiasmen att "reformera tiden". Den dramatiska spänningen ökas av den livliga ölbodstablån, i vilken S. tar dekorativa motiv av något ytligare typ till hjälp. Scenen markerar gränsen för Olofs radikalism. Först i tredje akten står Olof öga mot öga med sin farligaste motståndare, kungen. Akten har i stort sett samma förlopp som i prosaupplagan (blad 3). I den första tablån förberedes reformationen; i den andra följer Västerås riksdag och Olofs

besvikelse. Dramats peripeti har alltid varit förlagd till denna akt. Vägen till katastrofen i de två sista akterna är ännu icke utformad i detalj; utkasten sakna tablåindelning, ehuru man kanske kan spåra en uppdelning i anteckningarna, och ange ej heller, var tablåerna skola utspelas. S. planerar i dessa akter liksom i de tidigare familjescener, Olofs bröllop i den fjärde och ett möte mellan Olof å ena sidan och modern och hustrun å den andra.

Under den första etappen följa akterna kronologiskt på varandra. Den tredje akten, som utspelas 1527, följer så gott som omedelbart på den andra, vars händelser inträffade 1524. Något allvarligare ingrepp innebär icke denna koncentration. Värre är att Olofs missnöje bryter ut redan i samband med reformationsriksdagen. S. bortser från den period av samförstånd med Gustav Vasa, som tycks ha räckt till Olaus Petris avsked från kanslerssysslan år 1533. Sammansvärjningen, processen och vädersolspredikan, händelser som voro utspridda under åren 1535—1540, föras samman till ett förlopp.

Denna förkortning var nödvändig, om S. ej skulle ta till den av samtiden, speciellt av Hermann Hettner, hårt kritiserade krönikeformen efter mönster av Shakespeares chronicleplays. Samtidigt riskerade han dock att frångå Hettners krav på historisk sanning. Hans ställning var icke lätt, men han gör allvarliga försök att tillfredsställa båda dessa krav. Ville S. följa Hettners recept, måste Olaus Petris utveckling koncentreras. De förändringar, som han därvid gjorde i det historiska förloppet, ha belysts i det föregående (s. 86 f.).

I den första etappens utkast har dramat redan fått några av sina väsentligaste grunddrag. I centrum står Olof och ännu har han inga konkurrenter om intresset. I första och andra akten skildas uppbrottet och konfrontationen med fienderna. Faderns begravning och uppträdet i ölboden sammanhänga väl ej så självklart med huvudmotivet, kampen för idealet, men knytas säkert an till det. Utom i tredje akten uppträder Olof växelvis på den offentliga vädjobanan och i hemmet; i båda fallen är han reformatorn. De vardagliga miljöerna ha alltså varit planerade redan under den första etappen. Utvecklingen efter peripetin är icke dramatiskt utformad; motsättningen till Gustav Vasa är dock klart markerad.

Arbetets andra etapp. Den andra etappen i arbetet, mars—april 1872, inleddes med vidgat historiskt studium i tidsatmosfär, i Olaus Petris personlighet och i omständigheterna kring sammansvärjningen och processen (se Utkasten och det historiska stoffet s. 87 f.). De bevarade excerpterna återfinnas på bladen 2, 3, 4 och 5, men S. har också antecknat uppslag direkt i akt- och tablåutkasten. Anteckningarna gruppera sig kring en utförlig plan över dramats fem akter på blad 6, i vilken den dramatiska handlingen framstår i fylligare gestalt än tidigare. Den följande framställningen utgår från detta utkast.

När de schematiska planerna förvandlades till levande konkreta bilder, blev en dramatisk förtätning oundviklig. Den gick obönhörligt ut över det historiska stoffet. Kronologien ändras och personer och händelser föras samman i strid med kända fakta för att ge handlingen dramatisk slagkraft. Nyheterna i första akterna äro belysande för denna förändring. Handlingen i den första scenen förlägges till 1523 (tidigare 1519), så att han kan låta Gustav Vasa uppträda i Strängnäs (blad 6, det yngsta utkastet). I det äldre utkastet på samma blad sökte S. rädda kronologien genom att låta faderns begravning (1521) vara första tablån och ett fritt uppfunnet möte "Hos Brasken" vara den andra. Detta

förslag har slopats, troligen därför att begravningen bildade en mindre lämplig upptakt till reformatorns gärning. S. återvänder till den tidigare inbördes ordningen. Eftersom det var allmänt bekant, att Brask ej bevistade kröningsriksdagen 1523, arrangerar S. ett möte i Strängnäs samma år mellan Olof, Brask och kungen, som säges vara på genomresa till mötet med den danske kungen i Malmö, en resa som i verkligheten företogs år 1524. Hellre än att öppet bryta med kända fakta tillgriper S. alltså ett fullständigt fiktivt sammanträffande mellan dem. Akten inledes med repetitionen av Tobiæ Comedia, oavsett att den troligen är skriven långt senare. Första akten har därmed fått sin slutliga ram och de inslag, som ännu saknas, läto sig senare utan svårigheter infogas. Som dramaexposition hör denna akt till det yppersta i S:s dramatik. En av utkastets väsentligaste nyheter är, att kungen får en scen. Hagstens antagande, att vardagsmiljöerna kommo att skjuta Gustav Vasa i bakgrunden, håller alltså icke streck (del I, s. 433).

Underrättelsen om faderns död (slutet av tablån) leder över till den andra tablån, vilkens tre första scener ägnas miljömålning med historisk rekvisita och humoristiska inslag. Den dramatiska handlingen står stilla och avancerar först, då sonen drabbar samman med modern. S. anknyter till Shakespeares teknik att växla mellan starkt dramatiska partier och avslappnad miljöskildring. De båda munkarna Mårten och Nils, som ju äro besläktade med Shakespeares klowner, bära upp miljön. Martin Lamm har fäst uppmärksamheten på anteckningen om receptet på kryddat Rochelle, ett karakteristiskt exempel på hur S. tillämpar synpunkterna i Brandes' Hotspuruppsats (Strindbergs dramer, del I, s. 110 f.). I övrigt presenterar S. förutsättningarna för Olofs kärlekssaga och knyter de första trådarna på det intrignät, som skall fånga in Olof i komplotten mot konungen. Kristina bor hos Olofs mor och Gert förenar sin egenskap av hennes far med medlemskap i sammansvärjningen.

Tablån hör emellertid till det svagaste i utkasten, kanske icke så mycket i sina detaljer som på grund av sin plats i den dramatiska helheten. Efter den första tablån känns den som ett vakuum; dess enda berättigande ur huvudtemats synpunkt är konflikten med modern och den fanns det ju tillfälle att gestalta i andra tablåer. När S. sedan låter en tablå i fjärde akten i samma utkastserie handla om moderns död minskar för att icke säga försvinner värdet av begravningstablån. I fjärde akten återkomma samma ingredienser, ceremonierna och oppositionen mot hemmets religion. Men oppositionen ställs nu på sin spets och blir mänskligt och dramatiskt sett väsentligare. Kring faderns bår står striden om kontrakt och ceremonier, kring moderns dödsbädd om själar. Det var en tidsfråga, när begravningstablån skulle uppoffras. Den hänger märkligt nog med ännu under den tredje etappen, vilket kan tolkas som ett uttryck för S:s förkärlek för teatraliska effekter.

Begravningstablåns svaghet markeras av att ölbodstablån följer omedelbart efter med sin rikare och mer dramatiska handling. Denna har — med undantag av Gert bokpräntares uppträdande — i huvudsak fått samma förlopp som i prosaupplagan. S. inriktade sig tidigare på att ge hjälten patos och utveckling. När dennes konflikter gestaltas mera konkret, blir bilden karakteristiskt nog mer komplicerad. Gustav Vasas ande vilar nu över uppträdena i ölboden. Mot honom riktar sig ett demokratiskt missnöje. Av de samtida excerpterna att döma skulle

samtalet kring dryckesbordet bl.a. röra sig om kungens tyranniska bondeförtryck. Detta missnöje tycks emellertid icke ha sammankopplats med sammansvärjningen. I utkasten till den tar S. ej upp några sociala motiv. Även förhållandet till vederdöparna börjar bli komplicerat. Olof flyger i luven på Rink men blir åter sams med honom.

S. ger en andlös bild av Olof i sakristian, hans konflikt med modern och hans uppflammande kärlek till Kristina. Tablån har en helgjutenhet och en intensitet som ingen av de övriga i detta utkast. Jag återkommer till den i ett senare sammanhang. Prosaupplagan har inte mycket att tillägga utom Gerts insats. Tredje aktens slottstablå har däremot knappast nått ut över excerptstadiet. Kungens brydsamma ställning och ståndens klagomål radas upp, och dramatisk blir tablån först, då Olofs och kungens viljor brytas mot varandra. Tankeskelettet framträder okonstnärligt naket, då kungen avslöjar sina världsliga beräkningar med reformationen. Då Olof häftigt reagerar mot kungens synpunkter, söker denne muta honom. Lyckligtvis övergav S. tanken att så skarpt ställa maktmänniskan och Olof mot varandra. I prosaupplagan vet icke Olof men väl åskådaren och naturligtvis marsken, vart Gustav syftar, vilket även det försvagar intrycket av Olofs triumf (jfr Smedmark, s. 63) och inger en smula medlidande med honom.

Utkasten bli mer schematiska, då S. tar itu med utvecklingen mot katastrofen, den ur konstnärlig synpunkt speciellt ömtåliga delen av dramat (jfr Hagsten, del 1, s. 432). Peripetin i tredje aktens andra tablå föreligger i två utformningar, vilka förena idédiskussion med hemliv. I den äldsta förekommer Olofs bröllop (tidigare förlagt till fjärde akten). I det yngre väntar Olof otåligt på riksdagsbeslutet, och denna väntan fylles ut av en scen med hustrun. S. har därmed nått fram till prosaupplagans uppläggning av tablån.

S. har icke kommit mycket längre med de två sista akterna än under den första etappen. Den fjärde aktens första tablå ger en bild av striden kring moderns dödsbädd och av konflikten med modern. I stort sett står dock huvudhandlingen stilla. Först i slutet av tablån heter det lakoniskt: "Olof opponerar fortfarande... far ut mot kungen". Den verkliga sammandrabbningen förläggs till den andra tablån, i vilken Olof står till svars inför konungen för sin krönika, och i en tredje tablå, som innehåller sammansvärjningen och dess avslöjande. I slutakten fängslas Olof, dömes och får nåd: "Olof finner att han gått för långt erkänner det ej fullt — Nåd!"

I några utkast till fjärde och femte akterna, som ha kommit till senare, gav S. en fylligare bild av sammansvärjningen. I det ena fallet (blad 8, framsida) luras den missnöjde Olof in i den av katoliken Gert bokpräntares intriger (jfr Hagsten, del 1, s. 390). I det andra (blad 7, framsida) äro de båda reformatorerna missnöjda bl. a. med de inkallade tyskarna von Pyhy och Norman, och Gert, som visserligen nu är vederdöpare, är fortfarande intrigören. Det tyska inslaget i sammansvärjningen understrykes, men även det äldre katolska är kvar. Den blir ett sammelsurium av tyskar, katoliker och vederdöpare. S:s svårigheter att anpassa stoffet till handlingen ha kommenterats tidigare (Utkasten och det historiska stoffet, s. 88).

Dramats komposition under andra etappen. Utkastet på blad 6 är alltså så pass utförligt, att man får en god bild av S:s svårigheter och av hans teknik.

Kompositionen har blivit rikare jämfört med de tidigare utkasten, som voro koncentrerade kring hjältens utveckling. När dennes problem gestaltas i konkreta tablåer, växa även motståndarna och övriga bipersoner fram till levande gestalter, vilket återverkar på bilden av huvudpersonen. Olof börjar att bli nyanserad. Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 95 ff.), som framhäver den första uppläggningens likheter med Ibsens Brand, ser i denna förändring ett avlägsnande från förebilden. Man kan emellertid se problemet på annat sätt, speciellt om man ej är övertygad om att S. först har tänkt sig, att Olof i Brands efterföljd skulle gå under. Det är naturligt, att S. först gör upp idéskelettet efter de recept, som den samtida estetiken gav för det historiska principdramat. När huvudpersonens väg är klar, kommer turen till de konkreta situationerna och de övriga personerna. Det behöver ej innebära, att S. först nu har fått idén till dem. Utvecklingen verkar vara fullt naturlig och förklaras av att han kan ta itu med dem, sedan den dramatiska helheten har fått kontur. Att en nyansering även av huvudpersonen blir följden, är nu icke i och för sig nödvändigt men ganska förklarligt. Beroendet av Brand får alltså icke överdrivas, då S. arbetade med delvis olika förutsättningar. Han måste ta hänsyn till det historiska stoffet och till scenen. I motsats till Ibsen arbetade han hela tiden med ett sceniskt uppförande för ögonen, vilket gav en annan inriktning åt Mäster Olof än Ibsens idédikt med dess moderna motiv (jfr Hagsten, del 1, s. 431). S. intresserar sig för dramatisk livlighet även i de yttre detaljerna och är från början inriktad på miljö- och atmosfärskildring, till vilken han hade Brandes Shakespearetolkning att tillgå. S. har tidigt ett öppet öga för sådana sceniskt tacksamma effekter, som skulle hålla åskådarnas sinnen fängslade (jfr Hagsten, del 1, s. 439 f.).

Man kan alltså finna flera skäl till att kompositionen blev mjukare. Senare skulle S. med tydlig överdrift påstå, att han medvetet strävat bort från en alltför fast byggnad (S.S., del 19, s. 27). Där heter det, att "handlingen själv skulle betinga tablåernas och akternas antal". De traditionella fem akterna tycks i varje fall ha varit givna från början. För hans uppdelning i tablåer torde två synpunkter ha varit vägledande, båda sammanhängande med inflytandet från Shakespeare. Han behövde ett visst antal tablåer för att ge sina historiska personer möjlighet att uppträda icke blott som patriotiska idealgestalter utan även som levande människor både i de stora ögonblicken och i vardagen. För det andra var massan, vars reaktioner belyste de stora problemen på ett naturligt vis utan retoriska deklamationer, en tillgång i det historiska skådespelet. Shakespeares Julius Cæsar synes ha varit hans mönster; på blad 2 (baksida) har S. antecknat sig till minnes antalet scener i Julius Cæsar efter det att utkastet på blad 6 kommit till (Hagsten, del 1, s. 432 och s. 438 f.). Dessa tendenser luckra upp kompositionen; tablåer, som icke direkt föra huvudhandlingen vidare, intima hem- eller miljöscener, växla med ur kompositionssynpunkt mera centrala sådana. Mest påfallande för denna strävan är det miljöskildrande mellanspelet i andra akten, vilket icke planerats i utkasten utan först finns med i prosauppläggan, då med en inledande förklaring som tydligt visar sambandet med Shakespeare (jfr kommentaren, s. 141). Rikedomen på tablåer är icke ens så stor som i Julius Cæsar, och formen har föga likheter med Götz von Berlichingen, som enligt självbiografien skulle ha gett honom mod att bryta med enheten i rum-

met. Mäster Olof är en annan dramatyp än Shakespeares chronicleplays och Goethes Götz med deras starkt episka inslag.

Under den andra etappen når emellertid tendensen till uppdelning i tablåer sin höjdpunkt. Tredje och fjärde akterna ha tre tablåer; de övriga vardera två. En åtstramning sker dock så gott som omedelbart i en schematisk plan (blad 8), i vilken varje akt uniformt utrustats med två tablåer. Detta schema består under den tredje etappen; först i prosaupplagan få första och fjärde akterna blott en tablå. Han är även beredd att stryka det då nytillkomna mellanspelet (jfr textvarianterna, s. 48 r. 8). Huvudlinjen skymdes sålunda ej, och inga bihandlingar i Shakespeares stil hota att splittra huvudhandlingen. Dramats byggnad vilar icke på tablåerna i samma utsträckning som i S:s historiska dramatik efter infernokrisen. Även i detta fall står han 1800-talsdramatiken närmare.

Det en smula oklara i teckningen av Mäster Olofs utveckling beror på den bristfälliga motiveringen efter peripetin. Så länge det gällde att ställa problemet, att skildra motsättningarna och kampen, utvecklar S. intensitet och kraft, men greppet om lösningen är mindre fast. Han har upplevt de stridiga motsatserna inom sig och det präglar hans gestalter. Problemet upplöser sig i psykologisk karakteristik. Mäster Olof äger också sin skapares överkänslighet för starka personligheter. Han kan inte samla sina splittrade känslor och principfast kämpa för sin idé. Ej sällan faller han offer för stundens stämning. Situationen får stor betydelse för hur han uppträder, vilket givetvis försvagar idélinjen.

S:s uppfattning av mänskligt psyke äger en viss motsvarighet även i hans miljöskildring. De utformade tablåerna präglas redan av en antydande impressionistisk teknik (jfr Lindberg, s. 23, Hagsten, del 1, s. 439 f.), som i jagande tempo och med temperamentsfull schwung hopar de dramatiska effekterna till en inom tablån enhetlig stämning. Ett utsökt, nästan fulländat exempel är skissen av Olof i sakristian (blad 6, framsida). Utan att med ett ord antyda något om innehållet i Olofs predikan eller i hans upprörda samtal med Modern och den älskade skapar S. en intensiv stämning av lyrisk entusiasm och dramatisk upphetsning, spänd till bristningsgränsen. Han litar till den yttre bilden. Läsaren ser framför sig den otålige Olof som väntar att få storma upp på predikstolen, den hårdnackat ståndaktige Olof som vägrar att höra på den förtvivlade Moderns böner, Modern och Kristina som under hans predikan bävande lyssna vid dörren till de spridda orden och höra stenarna hagla kring den djärve, den sårade Olof som rusar in i sakristian, sedan Modern flytt av skräck, och finner kärlek och förståelse i en hängiven kvinnas famn. De korta satserna, jagade av tankstreck, bulta av dramatisk spänning, och man förnimmer med alla sina sinnen reformatorns stormande hänförelse och brinnande stridsvilja. Man skulle i detalj kunna visa, hur S. tänkt direkt för scenen i grupperingar och sinnesintryck. De andra tablåerna ha ännu icke fått samma genomförda stämning. Dramatiska uppträden växla med excerptmässiga anteckningar eller mer intellektuellt betonade kommentarer. Dessa tablåer skulle få en levande utformning under nästa arbetsetapp.

I utkastet på blad 6 ha skådespelets tre första akter fått den form, som de i stort sett skulle behålla i prosaupplagan. Ännu saknas mången verkningsfull detalj. De förändringar, som S. vidtog, rubba icke den uppritade kompositionen

eller den konstnärliga grundsynen på det historiska dramat, som han hade tillägnat sig under intryck av Brandes, Shakespeare, Schiller, Björnson och Ibsen. Jag bortser då från att begravningstablån i första akten visade sig vara överflödig. Den mest oklara punkten var, hur S. skulle få en naturlig utveckling efter reformationsdagen utan att fullständigt göra våld på historien.

Arbetets tredje etapp. Under den tredje etappen i arbetet — utkast från månadsskiftet april—maj t.o.m. sommaren 1872 — detaljbearbetas skisserna från det tidigare utkastet (blad 6). De flesta excerptmässiga anteckningarna förvandlas till dramatiskt och sceniskt åskådliga bilder i den stora utkastserien på blad 10 t.o.m. 13. Nästan samtliga tablåer utrustas med inledande scenanvisningar, ofta i form av skarpt iakttagna syn- och hörselintryck. Sådana anvisningar ha icke blott sin plats i början av tablån utan finnas överallt inbäddade i själva handlingen. I ölboden t.ex. utnyttjar S. krogens placering i kyrkans mur till det yttersta; de drucknas skrål slår på ett grällt och livfullt sätt samman med bruset från orgeln. För S. är icke ens en sådan detalj som ett i häftigheten omkullkastat bord en obetydlig detalj. Bordet förekommer i serien av upprörda händelser, då skökan rusar in. I sakristietablån ha de sceniska effekterna ytterligare fördjupats.

Intresset är framför allt koncentrerat på konfliktämnena, både på dem som tidigare fått sina detaljer och på dem som blott markerats. Strängnästablåns scenskelett från tidigare utkast (blad 6) får en konkret och rörligt dramatisk situationsform med scenatmosfär och enstaka repliker. De finnas icke alltid, som man kanske skulle ha väntat, på de ur tankeinnehållets synpunkt väsentligaste punkterna utan uppträda snarare på krönet av en spänningstopp. Med den utförda situationsskildringen följer också experiment med kontrastverkan. Mot Olofs hetsighet i trätan med biskoparna ställs broderns måttfullhet, mot hans stridbarhet Lars Andreæs kraftlöshet. I prosaupplagan togs uppslaget med Lars Petri icke med, förmodligen därför att en sådan kontrast på detta stadium i dramat skulle försvaga sympatierna för den stridande Olof. Det återkommer däremot i fjärde akten efter peripetin, då Olof slår över, och har då en ur dramatisk synpunkt slagkraftigare motivering.

Gestaltningen av Strängnästablån är ett typiskt exempel på S:s arbetssätt. Han tar sikte på att forma en helhetsbild av dramatisk verkan och plockar icke pedantiskt in allt som han tidigare hittat på, kanske inte allt som han tänkt sig skall ingå. Han antecknar blott, att dramat börjar med en repetition av Tobiæ Comedia. När prosaupplagan skrevs, hämtade han verserna direkt från utkastet på blad 6. Liknande iakttagelser kunna göras i de andra tablåerna. Dryckesscenen i ölbodstablån lämnar intet övrigt att önska i fråga om livlighet, men det står icke något om vad de pokulerande avhandla. Det framgår däremot av det föregående utkastet (blad 6), som upptar de småländska böndernas klagan över Gustav Vasas godtycke. Skökans speciella klädsel har heller icke flyttats över från blad 6 men förekommer i prosaupplagan. Av dessa exempel framgår, att det nya utkastet icke helt ersätter det äldre. I vissa fall förkortar S. tidigare detaljerat utformade situationer och flyttar över sitt intresse på dem som förut endast ha markerats. Utkasten från de olika etapperna komplettera alltså varandra, och vid den slutliga formgivningen rådfrågade han uppenbarligen flera olika utkast till samma tablå, även om han i fråga om tablåns huvudlinje följde det sista förslaget. Man

måste därför vara försiktig, om man tillämpar utvecklingssynpunkten på utkasten. Det är ju möjligt, att detta arbetssätt till en viss grad ligger bakom S:s egen karakteristik i självbiografien: "Ämnet hade han sorgfälligt studerat i Biblioteket och hade stora ark fulla med vad han kallade lokalfärg, och där han då och då hämtade en touche för att icke avsikten med stycket skulle för mycket lysa igenom" (S.S. del 19, s. 27). Att ordet lokalfärg täcker mer än de rena excerptanteckningarna ur historiska verk anser jag vara ganska självklart (jfr dock Hagsten, del 2, s. 68).

Tablåns byggnad och dramats komposition. Det är icke en händelse att tablåns komposition tilldrar sig ett särskilt intresse (jfr Lindberg, s. 111 och Hagsten, del 1, s. 439). I och med att S. gestaltar hjältens konflikter både som Sveriges reformator och som son och make framtvingades givetvis en något lösare komposition. Akterna uppdelades i tablåer, som mer eller mindre regelbundet växlade mellan officiella och husliga miljöer. Kompositionsproblemet blev mer invecklat, då S. med en sådan uppläggning fick svårare att föra huvudhandlingen framåt från en miljö till en annan. Han måste på en gång föra den vidare och ställa Olof i privatpersonens konfliktsituationer. I vissa tablåer kunde upptakten icke anknyta till slutet i den föregående. S. löser problemet genom att i viss mån skapa en dramatisk enhet av varje tablå; tekniken påminner om Shakespeares, men S:s tablå har en fastare byggnad. Lösningen torde icke ha vållat honom några alltför stora svårigheter. Han hade sin styrka i att skapa ögonblicksbilder men ofta svårare att väl planera en större komposition.

Några av tablåerna i utkastet på blad 6 peka i riktning mot en enhetlig byggnad av tablån. Materialet är emellertid rikare i utkastet på blad 10 t.o.m. 13, även om först prosaupplagan har ett mer systematiskt grundschema (Hagsten, del 1, s. 443). Det schema, som avtecknar sig redan i utkasten, har följande utseende. Den dramatiska spänningen i början av tablån är mycket låg och stegras sedan successivt till en höjdpunkt i slutscenen. Därefter går ridån ned, och när den åter går i höjden upprepas samma schema. S. anknyter då mera sällan till den förra tablåns slutscen utan tar upp ett nytt motiv, som även det så småningom leder in mot dramats kärna. De olika dramatiska toppunkterna föra i sin tur handlingen framåt mot slutscenen. Denna kompositionsform är nog icke enbart — vilket man skulle kunna tro av vissa kritikers omdömen — en följd av ett obändigt och naturvuxet temperament utan måste också ses som ett uttryck för en medveten estetisk formvilja. Innerst inne bottnar den i S:s sätt att uppfatta Olofs situation mer som en karaktärs- än som en idékonflikt. Men om han därvid tvingats bort från idédramats fasta linjer, gav han sig därför icke formlösheten i våld. I kommentarerna till det s.k. Mellanspelet är han medveten om det estetiskt fördelaktiga i att låta en dramatiskt laddad storm följas av några ögonblicks stiltje.

När icke handlingen i den ena tablån omedelbart anknyter till den föregåendes slut, får kanske utformningen av de inledande scenerna i varje tablå en alldeles särskild vikt. En undersökning visar också, att S. har lagt ned mycken möda på denna detalj. Han använder två lätt urskiljbara grepp: en inledande stämning av väntan eller ett förklarande samtal mellan några av bipersonerna. Dessa två ha också kombinerats med varandra i några fall.

Då Olof är inne på scenen så gott som från tablåns början, utgår den drama-

tiska kompositionsformen från hans hetsiga karaktär. Han väntar otåligt på att få handla eller på att ett avgörande skall falla. I motsats till de övriga får strängnästablån nästan omedelbart ett högt uppdrivet tempo. Olofs estetiska lek kan dock betraktas som en stämning av väntan, från vilken Olof bryter upp, då kallelsen når honom. I sakristian är väntan mer markerad; han skall få slå det stora slaget för sin tro. Åskådaren känner nu hans karaktär och scenen är därför laddad av en otålighet, som ytterligare stegras av Moderns fåfänga försök att hindra honom från att predika. I ett sent utkast förberedes Gustav Vasas entré i tredje aktens första tablå av samtalet mellan dem som vänta på företräde (blad 13, baksida). Stämningen blir ganska spänd mellan de olika fientliga makter, som mäta sina krafter med varandra. Den andra tablån präglas av Olofs temperament och laddas av hans oro inför riksdagens utgång: "Olof går på golfvet och väntar" (blad 12, baksida). En speciell tillsats får stämningen av att hustrun irriterar denna väntan.

S. kan också låta tablån inledas av ett samtal mellan två bipersoner. Ibland kombineras detta grepp med sättet att skapa en stämning av väntan. Då ridån går upp för sakristietablån, stöka kyrkvaktaren och hans hustru med förberedelser till predikan. I prosaupplagan ger deras samtal ett grodperspektiv på reformatorn, samtidigt som åskådaren fylls av förväntan inför den kommande predikan. Vid moderns dödsbädd vänta Lars och Kristina både på döden och på att Olof skall komma. Då Olof icke är med i tablåns början, blir utgångspunkten för en dramatisk stegring ännu lägre. Begravningstablån domineras till en början av munkarna och deras likvaka, ett humoristiskt-burleskt inslag, som då får breda ut sig. Stämningen förändras och den dramatiska pulsen ökar häftigt, då Olof anländer. På samma sätt börjar ölbodstablån, som tar en hetsig vändning, när Olof försvarar skökan. De magra utkasten till den femte akten antyda, att S. redan nu har tänkt sig prosaupplagans form. Den första tablån börjar med ett klownuppträde mellan Windrank och Nils (jfr blad 8, baksida) och den andra (blad 12, framsida) med kyrkvaktaren och hans hustru, vilkas samtal har samma funktion som i sakristietablån, nämligen att belysa reformatorn underifrån. I bägge fallen har greppet liksom i ölbodstablån den klassiska uppgiften att ge åskådaren besked om det nya läget.

Tablåns avslutning är givetvis alltid en känslig punkt, kanske speciellt känslig, då kompositionen som i Mäster Olof då och då åtminstone till synes bryter huvudlinjen. Den dramatiska handlingen utmynnar i regel — vilket tidigare understrukits — i en laddad konfliktfylld slutscen med ögonblickligt ridåfall. Så slutar i allmänhet utkastens tablåskisser. Vederdöparnas seger sätter punkt för ölbodstablån i den första varianten (blad 11, framsida), följderna av tumultet i Storkyrkan och av Olofs trolovning med Kristina äro sakristietablåns effektfulla klimax, Olofs våldsamma förtvivlan inför nederlaget och den nesliga fullmakten avsluta den tredje aktens andra tablå, hans förtvivlade tvekan efter Moderns död är slutet på den fjärde. Stegringen tar sig emellertid icke alltid så upphetsade uttryck. I Strängnästablån får Olof kungens befallning att sätta spaden i jorden och i slottstablån carte blanche att handla.

Någon gång peka dessa dramatiska uppladdningar i enskildheter direkt över till nästa tablå, om icke alltid till dess inledning så till andra scener i denna. Så länge begravningstablån finns kvar, tänkte S. att den föregående tablån skulle

sluta med underrättelse om faderns död. Konflikterna mellan Modern och Kristina i sakristian förberedas i slutet av första aktens andra tablå.

I prosaupplagan höll han tyvärr icke genomgående fast vid detta sätt att avrunda tablåerna, vilket synes mig vara naturligt för honom, utan han tillgrep schabloner från det historiska dramats allmänning. I en bearbetning av ölbodstablån av ganska sent datum (blad 11, framsida, det nedre fältet) skymtar prosaupplagans melodramatiska slutvignett. Modern och Kristina visa sig i dörren och få se Olof i skökans sällskap: "Olof min mor! Modern gör en afböjande rörelse går. Olof förstenad! vill springa efter men stannar. Det är för mycket". Martin Lamm (Strindbergs dramer, del 1, s. 115 f.) har fäst uppmärksamheten på strängnästablåns melodramatiska scenanvisningar i prosaupplagan, i vilka skurkarna Mårten och Nils dyka upp i kulissen, medan Olof "uppger ett rop af ofrivillig häpnad och far med handen öfver pannan". Denna tablå är däremot i övrigt beundransvärt avslutad. S. återknyter till aktens första situation mellan Olof och scholares, vilket markerar vad som hänt honom och hur han känner sig inför uppbrottet: "Det var den sista ljusa morgondrömmen som gick; förlåt mig — nu är jag vaken!" Skillnaderna mellan utkasten och prosaupplagan bero måhända på en medveten anpassning till den rådande smaken. I Öppna brev till Intima teatern (S.S. del 50, s. 9) framhåller S. att "aktslutet borde vara applådställe, vilket åstadkoms genom en oratorisk figur...".

När tablåerna i viss mån bildade avslutade enheter, beredde det icke S. några större svårigheter att foga in scener med Gert på de platser i utkasten, där han ännu icke är påtänkt, dvs. i slutet av tredje aktens båda tablåer och i slutet av den fjärde akten, som först då blir fastare knuten till dramats huvudlinje. Ett ingripande från Gert, som har en hemlig bundsförvant i Olofs benägenhet att löpa linan ut, blir en naturlig följd av situationen och innebär en tillspetsning av den.

I den första hälften av skådespelet ändrade S. icke längre på det kronologiska förloppet eller på historiska fakta. Den sidan av saken var han klar med redan under andra etappen. Nya miljöskildrande färgklickar funno utan svårighet en plats inom den givna ramen. Här skall blott anföras ett för detta utvecklingsstadium typiskt exempel. Säkert och effektfullt följer nu bannlysningsscenen i ölbodstablån efter Olofs tradigt patetiska försvarstal för skökan och före vederdöpartumultet, som visar att hans radikalism har sin gräns.

S. har ägnat hela sin uppmärksamhet åt gestaltningen av de dramatiska ögonblicksbilderna. Inre förskjutningar i planeringen ta sig emellertid uttryck, som formellt sett bryta av mot omgivningen i form av resonerande eller förklarande partier, i vilka ögonblicksbildens presensform bytts mot perfektum eller futurum. Utläggningarna om Gerts förehavanden i andra akten och den tredje aktens andra tablå visa, att gestalten ständigt förskjutes i fråga om mål och medel. Även den intrig, vars drivkraft han är, förändras.

Utkastet på blad 10 t.o.m. 13 är en grundligare konstnärlig bearbetning än det närmast tidigare utkastet (blad 6). Innehållet kommer däremot icke med så många nyheter. Ny är dock den välfunna uppbrottsscenen i första akten, nytt är också att Kristina kämpar för den nya tiden och är anhängare även av Olofs åsikter.

Utkasten fr.o.m. tredje aktens andra tablå. Andra hälften av skådespelet, som

tidigare endast ytligt skisserats, gestaltas nu i tablåer, som växelvis visa oss Olof i hemmets miljö och i större sammanhang. Hemscenen (tredje aktens andra tablå) har ännu icke fått prosaupplagans tyngd, vilket kan bero på att S. har en mindre nyanserad uppfattning av Kristina. Hans syn på henne uttrycks naket i en analys (blad 7, baksida) av makarnas inbördes förhållande. För Olof, som helt slukats av kampen för de "större intressena", är hon en vanlig kvinna — "hon kan bara föda barn och laga middag". I andra utkast finns dock en antydan om att hon på sitt sätt har väckts till ett nytt liv. I prosaupplagan riktar hon dessutom det första allvarliga angreppet på det omänskligt abstrakta i Olofs inställning och uttalar samma visdom, som bringar Olof på knä. Hon ställer verklighetens krav mot idealismens hjärnspöken. Skillnaden mellan utkasten och prosaupplagan bekräftar min förut anförda iakttagelse, att S. först utgår från Olofs situation och därefter tar itu med hans medspelares individualiteter. Då förändras även Olofs karaktär.

Underrättelsen om riksdagens utgång har ännu icke fått prosaupplagans utformning. Lars Andreæ bringar segerbudet, och i en upprörd scen möter den slagne Brask sin unge besegrare. Det slutar med att Olof kör Gert på dörren. Fullmakten vänder med en gång Olofs triumf till förtvivlan. Denna tablå skulle undergå en betydande omarbetning, sedan Gerts roll vuxit i styrka. Tablån vid Moderns dödsbädd har fått en mer detaljerad utformning, i vilken den tidigare skissens (blad 6) idéer utvecklas.

Utkastserien slutar med den fjärde akten. S. kunde icke med samma säkerhet ge sig i kast med utvecklingen mot katastrofen. I den andra etappens utkast nådde han fram till en förbindelse mellan huvudhandlingen och sammansvärjningen av utpräglat intrigmässig karaktär. Intrigen skulle tydligen arbetas in i hans första planer, enligt vilka Olof skulle slå över och stämpla mot konungen och därigenom ådraga sig skuld. S. har behövt intrigen för att förklara, hur Olof kunde dras in i de dunkla anslagen mot kungens liv (jfr Hagsten, del 1, s. 390). De historiska arbetena äro nämligen påfallande oklara på denna punkt och framställa Olaus Petri som passiv åskådare till de av honom kända stämplingarna. I den synnerligen invecklade utformningen från den andra etappen (blad 7, framsida) har Olof något gemensamt endast med vederdöparen Gert; de övriga äro tyskar och katoliker, som önska störta Olof i fördärvet och därför locka in honom i sammansvärjningen. Tydligen har S. icke klart för sig, vilka krafter som egentligen lågo bakom sammansvärjningen, och han följde därför disparata uppslag ur sina historiska källor.

I den tredje etappens utkast når S. fram till en mera meningsfylld förknippning mellan sammansvärjningen och Olofs missnöje med konungen. Denna förknippning, som skulle få viktiga följder för dramats syftning, har — såvitt jag kan finna — i första hand utgått från vederdöparmotivet. I den stora utkastserien på blad 10 t.o.m. 13 märker man en ökad förståelse för vederdöparna. De behandlas med större aktning i ölbodstablån, där S. markerar att Olof intar en mellanställning mellan dem och katolikerna. Då de segra, nödgas Olof "hålla god min och spar till bättre tillfälle att öfvertyga" dem. I sakristian levererar han icke längre batalj med Rink och Knipperdollink, vederdöparnas ledare, vilket föreslogs i utkastet på blad 6, utan lovar dem att kämpa för den nya tron. Slottstablån vittnar om Olofs stigande förståelse för dem. I en senare tillskriven an-

teckning ber Olof för deras liv, då Gustav Vasa dömer dem till döden. Olofs sympati utsträcker sig emellertid icke till Gert. I kampen om Kristina äro de fiender och utkasten berätta om svåra konflikter, som avsätta förklarande tillägg av typen: "Olof har fått en satans svärfar på halsen — måste ha considerationer för hustruns skull" (jfr Hagsten, del 1, s. 391). S:s karakteristik av Gert bokpräntare (blad 8, framsida) visar, att Gert ännu är intrigören, som "blir ett verktyg i händerna på de missnöjde" i sammansvärjningen. Hans mål är död åt konungen, personlig hämnd på Olof.

Efter utkastserien blad 10 t.o.m. 13 få Gert och vederdöparna en allt större betydelse och uppträda även i tablåer, i vilka de förut ha saknats. De äro på en gång fiender till Gustav Vasa och fanatiska protestanter. Deras strävan ligger därför naturligt i linje med Olofs egen, då han vänder sig mot konungen, sedan denne förhindrat reformationens vidare utveckling. En kombination mellan Olofs och vederdöparnas opposition ter sig därför mycket naturlig. Att den icke kom till stånd förrän under utarbetandet av prosaupplagan under sommaren 1872, kan bero på att historien ej kände till att några vederdöpare deltogo i sammansvärjningen. De utvisades enligt S:s historiska arbeten 1524. Sammansvärjningen får nu också färg av social radikalism, vilket den tidigare icke haft. I ett av utkasten till fjärde och femte akterna (blad 9, baksida), vilka bilda en fortsättning på utkastserien blad 10 t.o.m. 13, uppträda ölbodens missnöjda, bl.a. smålänningen, tysken och dansken i sammansvärjningen liksom i prosaupplagans femte akt. I bearbetningen av vissa av utkastseriens tablåskisser (blad 10 t.o.m. 13) arbetar S. in Gert och vederdöparna. Dessa få en scen i första akten (blad 2, baksida, blad 8, baksida, jfr Hagsten, del 1, s. 391). Gert blir ledare för de i ölboden instormande vederdöparna (blad 11, framsida, det nedre fältet), behandlas mera positivt i sakristietablån (blad 11, baksida, det nedre fältet), får en scen i slottstablån (blad 13, baksida), intar sin slutliga position i slutet av tredje aktens andra tablå (blad 8, baksida — utkastet är av mycket sent datum —) och placeras in i fjärde akten på blad 9, framsida (jfr Hagsten, del 1, s. 391). I det utförliga utkastet till femte aktens första tablå (blad 16—17) ingår Olofs kritiska syn på kungen och överheten förening med vederdöparnas sociala radikalism (jfr Hagsten, del 1, s. 391).

Vederdöparmotivets växande betydelse sammanhänger med S:s trevande försök att motivera Olofs samröre med sammansvärjningen. Då Gert i prosaupplagan förleder Olof att stämpla mot kungen, blir Olofs uppträdande den yttersta konsekvensen av hans oböjliga kamp för idealen, som hindrats av realpolitikern. Onekligen ligger alltså Gerts andliga och sociala revolutionspatos i förlängningen av Olofs patos. Gert får också till slut bli talesmannen för böndernas missnöje med konungen. Detta missnöje hade S. under den andra etappen (blad 6) infogat som lämpligt material i den miljöskildrande ölbodstablån, men på detta stadium torde han ej ha tänkt utnyttja böndernas kritik i sammansvärjningen. Kanske S. band samman detta motiv med sammansvärjningen, då han började intressera sig för vederdöparnas sociala radikalism, som hans svenska historiska källor icke veta någonting om.

Därmed var förutsättningen för Gertgestaltens slutliga form i prosaupplagan given. Den nya kombinationen växte snabbt ut till att bli ett av dramats väsentligaste inslag, vilket desto lättare kunde ske, då S. under intryck av Hugo,

Brandes och Buckle fick en radikalt liberal inställning. Man kan emellertid fråga sig, varför det dröjde så länge, innan S. förstod de möjligheter, som lågo i vederdöparmotivet. Förklaringen bör delvis sökas i att S. hade svårigheter att utforma dramats senare del inom ramen för historisk sanning, som han i det längsta tog hänsyn till. Lika viktigt är emellertid hans upplevelser under vår- och sommarmånaderna av modern radikalism.

Gert förkroppsligar Olofs benägenhet att dra den yttersta konsekvensen av en åsikt utan att äga dennes tveksamhet. Då S. levde sig in i sin hjältes situation, förändrades hans syn på honom. Olofs inställning till reformationen och till avfallet blir ett psykologiskt problem. Då den konsekvente reformationshjälten icke längre motsvarade S:s ideal, framkallade denna situation väl också ett behov av att gestalta mannen, som faller på sin post. Redan i utkasten blad 10 t.o.m. 13 står Olof mellan partierna och hotas av dem bägge och i ett senare utkast till första akten (blad 8, baksida), som även upptar Gert, heter det: "Olof är en karl som vill ytterligheter men oupphörligt gör eftergifter — rusar på men slappas — motströmmen väcker han sjelf genom sin ifver." Denna psykologiska rytm präglar också dramats byggnad både i stort och i tablåns enskildheter. Men S. har också laborerat med en kritik av Olof, som överensstämmer med Brandes' kritik av Ibsens Brand. I en karakteristik av Olofs förhållande till Kristina (blad 7, baksida) säger S.: "... vid slutet af sin bana märker han hur tomt det är — hela hans abstrakta sträfvan har höjt honom öfver det jordiska — derför är han oharmonisk — nu behöfver han svaghet". Liknande synpunkter möta i marskens tal om verklighetens krav och idealismens abstrakta hjärnspöken (blad 18, utkast till en del av femte aktens andra tablå). Den idealistiske reformatorn pressas även av utvecklingsperspektivet, som Adelsmannen och Lars Petri göra sig till tolk för. Utvecklingen kan icke en enda människa inverka på; den rubbas ej av aldrig så övermänskliga personliga insatser. Även denna tankegång dyker upp i utkast av sent datum (blad 12, baksida). Först i prosaupplagan blir denna kritik av reformatorn klart utarbetad. Man har dock även där en känsla av att diskussionen icke är avslutad. Den fortsätter också i de olika omarbetningarna.

PROSAUPPLAGAN

DE TRYCKTA UPPLAGORNA

Prosaupplagan trycktes för första gången i en samling ungdomsarbeten I vårbrytningen, som utkom på Adolf Bonniers förlag i häften fr. o. m. veckan 11/11—17/11 1880 t. o. m. veckan 17/2—23/2 1881. Mäster Olof stod i häfte 4, 5 och 6, vilka förelågo i bokhandeln veckorna 21/12—28/12 1880, 27/1—2/2 och 17/2—23/2 1881 (Svensk bokhandelstidning 1880, 1881). Denna samling ungdomsverk var en följd av succén med Röda rummet. I de ursprungliga planerna ingick dock icke tryckning av prosaupplagan. I breven skymtar uppslaget till I vårbrytningen första gången i april 1880, då S. ber Albert Bonnier att få klara upp frågan om resterande exemplar av Från Fjärdingen och Svartbäcken, då han tänkte sälja andra upplagan till en till jul planerad samling (Brev 2, s. 130). I ett brev den 24 juni till Isidor Bonnier går samlingen ännu under titeln "Ungdomsarbeten", medan namnet I vårbrytningen användes som rubrik på en ännu icke skriven ny novellsamling av "temligen osedligt" innehåll (a.a. s. 146). Den litterära framgången och de ekonomiska trångmålen hade efter konkursen utlöst en sjudande arbetsenergi och ett livligt projektmakeri; breven äro fyllda av planer på skönlitterära verk, av vilka flera realiserades under de kommande åren. Den 15 juli klarnar emellertid sikten. "Ungdomsarbeten" skulle bl. a. innehålla dramatik: I Rom, Hermione, Den fredlöse, Anno 48 och "Mäster Olof 1871—1878" (a.a. s. 152). S. har — av formuleringen att döma — tänkt trycka om versupplagan och föreslår, att Isidor Bonnier skall rekvirera ett exemplar från förläggaren. Korrekturet på I Rom var klart den 2 september (a.a. s. 180), och vid samma tid voro prosabitarna i det närmaste färdigställda för sättning. Först i mitten av oktober kommer S. på idén att byta ut versupplagan mot prosaupplagan (a.a. s. 191): "Detta första manuskript till Mäster Olof är delvis stiligare än det andra, tryckta; innehåller rafflande folkscener, flere personer; bland andra en sköka o. s. v. Vore nu icke bättre att taga detta som är okändt och som skulle ge anledning till diskussion, utom det att det bespar dig de par hundra Kronor förläggaren Löfström kanske skulle begära för den liggande upplagan."

Isidor Bonnier tycks omedelbart ha accepterat detta förslag. Översynen av manuskriptet gick snabbt; redan den 28 november är tryckningen i full gång (a.a. s. 207). I samma brev ber S. om avdrag "till Ludv. Josefssons (sic!) behof". Sannolikt har han tidigare försökt att locka Josephson, som var chef för Nya teatern, med versupplagan. Hans plan att trycka prosaupplagan var kanske ej blott dikterad av hänsyn till den läsande allmänheten utan även till teatern. Hur som helst ber han i ett odaterat brev om 50 exemplar separat av Mäster Olof "i händelse det skulle bli spelning" (a.a. s. 207). Han påminner ännu en gång om dessa avdrag (a.a. s. 220 27/12), men de kommo ej trots påstötningar förrän i januari 1881, då han omedelbart, den 28 januari (a.a. s. 230), vidarebefordrade ett exemplar till Josephson: "För den händelse Herr Josephson ännu

har några tankar på uppförandet af mitt stycke Mäster Olof, skickar jag härmed det första manuskriptet (tryckt) sådant det skrefs 1872 och sådant det då refuserades af K. Teatern." Kanske skulle en teaterman kunna göra något spelbart av prosan och versen i förening. För egen del finner han folkscenerna tacksamma. Josephson har genast satt sig att läsa dramat och svarar tre dagar senare i ett brev, fyllt till brädden av entusiasm: "Jag skyndar mig, efter genomläsningen af 'Mäster Olof' i styckets ursprungliga form, förklara att jag på många år ej läst ett drama, som på mig gjort ett så öfvervältigande intryck. Jag förklarar också rent ut, att det skall ha varit den kortsyntaste, okonstnärligaste, lataste och mest osvenska teaterstyrelse som refuserat att antaga detta stycke till spelning — Det är i allo så ojemförligt mycket bättre och storslagnare än det omarbetade stycket i dels bunden, dels obunden form, som visst gjort intryck på mig och kommit mig på tanken att försöka uppföra detsamma; men stycket från 1872, som jag ej haft någon aning om förklarar jag härmed vara antaget till spelning å Nya Teatern och ändringarne böra inskränka sig till rena obetydligheter som vi få tala om.

Förr än till nästa säsong kunna vi likväl ej uppföra stycket af lätt förklarliga orsaker, som jag muntligen får äran meddela vid ett möte oss emellan, som torde ega rum ju förr ju heldre, kanske redan i morgon, om jag får besvära Er med att söka mig på teatern under föreställningen efter kl. 7 aftonen; den tid på dygnet då jag säkrast är ostörd och lättast är att träffa." (1/2 1881 Sveriges författarförenings deposition, Svenska akademien.) Sedan det sista häftet utkommit, fick samlingen så till sist namnet I vårbrytningen.

Mäster Olof hade premiär på Nya teatern den 30 december 1881 och gjorde succé. Visserligen upplevde dramat icke mer än 12 föreställningar denna säsong, medan det nu totalt bortglömda dramat Gustaf Banér av Edvard Evers, som hade premiär strax efteråt och som hade vunnit pris i Svenska akademien, framfördes 15 gånger. Kritiken, som poängterade S:s oerhörda överlägsenhet, inverkade alltså icke stort på publiken i gemen. (För ytterligare uppgifter om Mäster Olofs uppförande på scenen hänvisas till Y. Hedvall, Strindberg på Stockholmsscenen 1870—1922 s. 29 ff, O. Groothoff, Strindberg på landsortsscenen i Scenen 1923 och G. Ollén, Strindbergs dramatik, s. 265 ff.) Dramat tog emellertid fyra och en halv timme i anspråk, vilket kanske till någon del kan förklara publikens kallsinnighet. Uppförandet stimulerade dock intresset så pass, att Isidor Bonnier gav ut prosaupplagan separat 1882. På titelbladet angavs "Uppfördt å Nya Teatern i Stockholm 1881".

Under S:s livstid utgåvos flera tryckta upplagor av Mäster Olof. Den andra upplagan, tryckt 1899 (här kallad 1899) på Adolf Bonniers förlag, är så gott som identisk med den första. Stavningen och interpunktionen äro förändrade, vilket dock icke redovisats i textvarianterna. S. har emellertid företagit ett litet antal ändringar. I några få fall har han bytt ut enskilda ord, t. ex. *skall* mot *ska* (s. 24 r. 11) och ändrat på andra person pluralis av verben (s. 41 r. 33, s. 63 r. 12), en fråga, som redan i det s. k. Kymmendömanuskriptet 1872 hade intresserat honom. Det största antalet ändringar gälla substantivens pluraländelser i bestämd form. I alla fall, som det här är fråga om, har han ändrat -ne till -na. I Kymmendömanuskriptet och den första tryckta upplagan 1881 följer S. i stort sett en under 1800-talet ofta tillämpad princip för fördelningen av -na och -ne:

-ne fogas till pluraländelsen -ar, -na till övriga pluraländelser (t. ex. förstarne s. 13 r. 5, presterna s. 11 r. 6). I 1899 företages följande ändring i förhållande till 1881. I de fall, där 1881 har -na, bibehålles detta. Av de fall, där 1881 har -ne (alltså i pluralformer med -ar), bibehålles -ne i de fall, där det är fråga om personbeteckningar (även s. 16 r. 14 andarne, s. 63 r. 3 själarne). För övrigt ändras 1881:s -ne till -na. Undantag från denna ändringsprincip: i 1899 står s. 7 r. 29 hattarne, som icke ändrats till -na, trots att det är ett icke-personbetecknande ord, och s. 81 r. 17 herrarna och s. 88 r. 5 galningarna, i vilka fall 1881:s -ne ha ändrats till -na, trots att det här är fråga om personbeteckningar. Om S. själv är ansvarig för dessa ändringar är ovisst. Den tredje upplagan följer nämligen 1881, och det är därför att förmoda, att ändringen i 1899 har utförts på tryckeriet. I annat fall är man tvungen att räkna med att S. har ändrat sig igen 1903.

Den tredje upplagan utgavs på Gebers förlag 1903 i Samlade dramatiska arbeten Serie 2 Historiska dramer 1 (här förkortad SDA 1903) och uppvisar en del skillnader gentemot originalet. Liksom i mellandramat och i versupplagan finns ej längre Lars Andreæ. Hans repliker ha överförts på Lars Petri, och några repliker, som direkt anspela på Lars Andreæs kanslersställning, ha slopats. De som genom strykningen ha blivit obegripliga, ha ändrats eller strukits (s. 78 r. 23, s. 86 r. 30, s. 87 r. 1—5, 8, s. 136 r. 20). Säkerligen har S. i detta fall tagit intryck av teaterns uppfattning av Mäster Olof. Både Ludvig Josephson på Nya teatern 1881 och Harald Molander på Vasateatern 1897 uteslöto Lars Andreæ och överförde hans repliker på Lars Petri. Endast den senare finns på bevarade rollistor (jfr Tidningsurklipp 1881, 1897. Drottningholms Teatermuseums bibliotek).

De övriga ändringarna förefalla att vara mera tillfälliga infall vid korrekturläsningen och bestå av mindre korrigeringar av enstaka ord. Som vanligt ändrades Gerts stora tal till Olof (s. 15 r. 14 — s. 16 r. 17), väl den replik i Mäster Olof, som har varit utsatt för de flesta ändringarna. Kristinas utfall mot föräldraauktoriteten och mot det oberättigade kravet på tacksamhet har strukits, och hennes stora uppgörelse med modern har sålunda dämpats ned betydligt (s. 102 r. 20, 26). Får man tolka det som ett resultat av ålderns besinning? S. tillhörde ju nu definitivt den äldre generationen. Nu ströks också Gustav Vasas fråga om reformationen: "Hvad är detta för ett fenomen!" (s. 84 r. 26). Märkligt nog hade detta valhänta uttryck undgått S. vid tidigare tryckningar, trots att han har strukit meningen i Kymmendömanuskriptet.

De fjärde och femte upplagorna utkommo 1908 på Albert Bonniers förlag. S:s dödsår 1912 var Mäster Olof uppe i sjunde upplagan. Dessa upplagor redovisas icke i textvarianterna, då de icke kunna betraktas som självständiga varianter utan följa den första tryckta upplagan 1881.

HANDSKRIFTERNA

Prosaupplagan trycktes efter originalmanuskriptet, det s. k. Kymmendömanuskriptet (här förkortat K), som äges av Göteborgs stadsbibliotek och förvaras i den stora samlingen Mäster Olof-handskrifter. En del skänktes den 23 mars 1890 av S. till Göteborgs museums bibliotek, där Karl Warburg var bibliotekarie, och övergingo sedan till Göteborgs stadsbibliotek, då detta bildades 1890 genom en sammanslagning av muséets bibliotek och Göteborgs högskolas boksamling. Anteckning om denna donation finnes på en avskrift av versupplagan, troligen utförd av Warburg själv. Warburg uppger icke vem som donerade huvudparten av manuskripten. S:s bror Axel sålde dem på uppdrag och köpet förmedlades av Otto Mannheimer (Brev från Otto Mannheimer till Axel Strindberg 12/4 1888, se Brev 5, s. 182. T. Eklunds kommentar). Manuskripten torde omedelbart ha skänkts till Göteborgs museums bibliotek enligt Karl Warburgs artikel om Mäster Olof i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 15 mars 1890. Ett blad (här förkortat R), som hör ihop med K, är en renskrift av ett blad i K. Dessutom förvaras bland Mäster Olof-handskrifterna en avskrift av första akten t. o. m. s. 27 r. 9 (här förkortad Av). I Svenska akademiens arkiv finnes den version av prosaupplagan, som S. under titeln En affälling skickade in till akademiens pristävling den 6 oktober 1873, av mig benämnd akademiupplagan (här förkortad Ak). I det följande komma särskilda avsnitt att ägnas K, Ak och Av.

KYMMENDÖMANUSKRIPTET

Manuskriptbeskrivning. Manuskriptet består av 2 ark bikupa C & I Honig, 43 blad i folio bikupa C & I Honig (sidstorlek 22 × 37,1 cm), 2 ark i folio bikupa Howard 1870, 21 blad i folio bikupa Howard 1870 (sidstorlek 22,8 × 37,6 cm), 2 blad i folio LB (sidstorlek 23,4 × 38,1 cm), och slutligen ett halvt blad bikupa av samma kvalitet som LB 23,4 × 19 cm, vilket är fäst vid ett av bladen märkt LB. De två första bladen äro opaginerade. Fr. o. m. det tredje bladet vidtager paginering med blyerts 1—26, bladnumrering med rödpenna 1—42 och med blåpenna 43—59. Röd 2 är överhoppad; i stället förekommer röd 3 två gånger.

Från början har manuskriptet varit uppdelat i 6 buntar helark. Varje bunt har innehållit 6 helark, lagda i varandra. Förutom dessa 6 buntar finns ett ensamt helark. Alla ark utom 3 ha sönderskurits, sannolikt vid sättningen. De två blad, som ha beteckningen LB, och det halva bladet bikupa ha icke tillhört den ursprungliga handskriften utan äro troligen renskrivna 1880 för tryckningen. Prov på samma stil finner man i S:s anvisningar till sättaren på blad 1, röd numrering. Det första bladet LB, vid vilket det halva bladet bikupa är fastklistrat, omfattar s. 32 r. 10 — s. 34 r. 15, dvs. blad 3 röd numrering (den

första av de båda treorna) och det andra s. 125 r. 14 — s. 127 r. 3, dvs. blad 43 blå numrering.

De 6 buntarna kunna lätt rekonstrueras. Alla utom den första bunten ha var sitt bokstavsnummer b, c, d, e, f. Det sista ensamma helarket har beteckningen g. I de flesta fall passa bladens brottytor in i varandra. Någon gång erbjuder denna rekonstruktion svårigheter. Om ytterarket i den tredje bunten kan t. ex. icke något bestämt sägas. Förklaringen är antagligen den, att detta ark har tjänat som omslag för de övriga fem arken och därför mjukats upp i ryggen, så att brottytorna icke ha blivit lika skarpa som i övriga fall. Icke heller innerarket i den andra bunten kan fogas samman, ehuru ingenting talar emot att de båda bladen en gång ha varit förenade i ett ark. Buntarnas bokstavspaginering torde dock vara ett stöd för att även de diskutabla bladen höra samman. Vattenstämplarnas placering på de sammanhörande bladen passar i samtliga fall. Rekonstruktionen styrkes också av att S. har förfarit på ett liknande sätt med originalhandskriften till Röda rummet (Smedmark, a.a., s. 171 ff. och s. 339 f). Även den s. k. akademiupplagan av Mäster Olof är uppdelad i buntar med bokstavsmarkering men föreligger i ursprungligt, icke sönderskuret skick.

Följande enheter kunna alltså urskiljas.

1) 2 opaginerade blad (titelsidan och en sida med personförteckning) och 10 blad, blyertspaginering 1—20 bikupa C & I Honig. Jfr texten s. 1 t. o. m. s. 22 r. 28.

2) b 3 blad, blyertspaginering 21—26, plus 1 ark och 7 blad, röd bladnumrering 1—9. Alla bikupa C & I Honig utom ett, röd 3 (den första av de båda treorna), som bär vattenstämpeln LB. Det ursprungliga nu kasserade bladet bör ha hört ihop med röd 5, som nu saknar sin hälft. Det icke sönderskurna helarket är det innersta i bunten, röd 3—4. Jfr texten s. 22 r. 29 t. o. m. s. 49 r. 10.

3) c 1 ark och 10 blad, röd bladnumrering 10—21. Bikupa C & I Honig. Det icke sönderskurna helarket är det innersta i bunten, röd 15—16. Jfr texten s. 49 r. 11 t. o. m. s. 77 r. 25 *tyngdpunkt.*

4) d 12 blad, röd bladnumrering 22—33. Bikupa C & I Honig. Jfr texten s. 77 r. 25 *vid* t. o. m. s. 107 r. 9.

5) e 12 blad, röd bladnumrering 34—42 och blå bladnumrering 43—45. Bikupa Howard 1870 utom ett, blå 43, som bär vattenstämpeln LB. Det ursprungliga nu kasserade bladet bör ha hört ihop med röd 36, som saknar sin hälft. Jfr texten s. 107 r. 10 t. o. m. s. 130.

6) f 1 ark och 10 blad, blå bladnumrering 46—57. Bikupa Howard 1870. Det icke sönderskurna helarket är det innersta i bunten, blå 51—52. Jfr texten s. 131 t. o. m. s. 150 r. 29.

7) g 1 ark, blå bladnumrering 58—59. Bikupa Howard 1870. Jfr texten s. 150 r. 30 t. o. m. s. 153 r. 23.

Förutom K finns även ett blad i folio bikupa 1883 22,9 × 38 cm, som sammanhänger med prosaupplagans första utformning, men som ej förvaras i detta

manuskript. Detta blad (här förkortat R) är en renskrift med S:s handstil av röd 28 i K och har själv beteckningen blå 28 samt B, skrivet med blyerts. Denna avskrift kan alltså ej vara äldre än 1883, vilket är förvånande, då prosaupplagan trycktes under de sista månaderna år 1880 och de första år 1881 i I vårbrytningen, och då separatupplagan kom ut år 1882. Det kan tänkas, att röd 28 tillfälligt har gått förlorad, då S. ville sälja K. Att döma av skillnaderna mellan R och K har nämligen R renskrivits efter den tryckta texten. Blå 28 motsvarar s. 92 r. 24 t. o. m. s. 95 r. 19 och redovisas i textvarianterna under förkortningen R.

K:s tillkomsthistoria. Planeringen. Att döma av manuskriptets utseende har utskriften av dramat skett i en följd utan några allvarligare avbrott. Icke något parti förefaller att ha varit utsatt för omarbetningar. Buntarna sammanfalla icke med akt- och tablåslut. Det låter sig också bevisas, att K är den första sammanhängande versionen av Mäster Olof, vilket man tidigare har utgått ifrån, dock utan att ange några skäl härför (Hagsten har dock dragit fram vissa omständigheter, som tyda på att K är ett arbetsmanuskript, se Den unge Strindberg, del 1 s. 392). S. har nämligen liksom då han skrev Röda rummet gjort upp en ungefärlig beräkning på hur långa akterna och tablåerna skulle bli. Den står på titelsidans baksida (För Röda rummet, se Smedmark, a.a. s. 172 f.). Man kan urskilja två etapper i denna plan. Enligt den först uppgjorda planen skulle dramat ha följande omfång: "*1sta akten* 6 ark *2dra akten* I ölboden 3 ark I Sakristian 4 *3dje akten* På slottet 3 ark Hos Olof 4 *4de* Hos Olofs moder 6 ark *5te* 5 ark. Summa 31." Den första akten blev 6 ark och ett blad, d. v. s. blyertspaginering 1—26. Den andra akten, som totalt hade beräknats uppgå till 3 + 4 = 7 ark, svällde däremot till 9 ½ ark, dvs. röd bladnumrering 1—19. Planen kan alltså tidigast ha utförts, innan S. började med första akten, och senast efter det att denna blivit klar, då beräkningarna för första akten stämma med det slutliga resultatet, medan däremot den andra aktens omfång blev annorlunda. Denna plan följde alltså ursprungligen de krav, som Kgl. Teatern enligt S. ställde på en helaftonspjäs. Den skulle enligt Öppna brev till Intima teatern "vara i fem akter, varje akt på sex skrivark ungefär, eller tillsammans 5 × 24 = 120 foliosidor (S.S. del 50, s. 9).

S. har sedan gjort upp en andra plan genom att ändra på siffrorna i den första. "*1sta akten* 6 ark *2dra akten* I ölboden (struket 3) 4 ark I Sakristian (struket 4) 5 *3dje akten* På slottet 3 ark Hos Olof (struket 4) 5 *4de* Hos Olofs moder 6 ark *5te* 5 ark Summa 34" (ursprungligt 1 förvandlat till 4). S. har alltså ersatt de ursprungliga arkberäkningarna för andra akten och har nu tänkt sig, att tredje aktens andra tablå skall omfatta 5 ark, ej som i den första planen 4. Denna siffra måste emellertid ha varit preliminär, eftersom den första tablån blev 4 ark och en sida, ej som i de båda planerna 3 ark, och den andra tablån 4 ark, ej som i den andra planen 5 ark. Antalet ark totalt är nu alltså 8 ark och en sida, dvs. samma som planens totala antal ark för tredje akten. Den andra planen bör alltså ha tillkommit senast innan tredje aktens första tablå var färdig och tidigast sedan ölbodstablån har fullbordats. Den blev nämligen 4 ark och en sida, vilket stämmer med ändringen från 3 till 4 ark i den andra planen. Sakristian är upptagen för 5 ark, medan mellanspelet icke alls nämns. Det kan ju tänkas, att detta ingår i siffran 5. Mellanspelet blev nämligen icke fullt 1 ark

och sakristian 4 ark och en sida, dvs. ungefär fem ark tillsammans. Plan två kan alltså ha gjorts upp, sedan den andra akten har fullbordats. Vid samma tillfälle som arkändringarna bör också beräkningen av antalet ark för hela dramat ha ändrats från 31 till 34. Det färdiga manuskriptet blev 36 ark (jfr blad 5, s. 33).

S. tycks ej ha ägnat sina arkplaner något ytterligare intresse under arbetets gång. Både fjärde och femte akterna fingo ett helt annat omfång än beräknat. Fjärde akten blev 4 ark och ett blad mot föreslagna 6 ark, femte akten 7 ark och en sida mot planernas 5 ark. Femte akten saknar dessutom manuskriptets uppdelning i tablåer. S. tycks heller icke ha haft dessa akter lika klara före utskriften av K, och de ha icke varit lika intensivt bearbetade som de tre första. Utformningen av dessa akter i utkasten är betydligt mera definitiv än förslagen till akt 4 och 5, i vilka S. laborerar med samma stoff, fördelat på olika sätt mellan akterna. Det slutliga valet torde i hög grad ha gjorts vid själva nedskriften. Betecknande för S:s sätt att arbeta är dock, att trots osäkerheten det totala antalet ark för fjärde och femte akterna blott med ett blad överstiger planernas arksiffra.

Planerna belysa på ett intressant sätt S:s arbetsvanor. Orsaken till att början av hans verk är starkast konstnärligt sett är icke blott att inspirationen då har stått högst utan att förarbetet har varit intensivare och därför givit en solidare grund. Avmattningen mot slutet är i varje fall i Mäster Olof bl. a. beroende på en mindre intensiv bearbetning under förstadiet. I fråga om Röda rummet kunna liknande iakttagelser göras, främst om de senare kapitlen, vilka ofta få något rapsodiskt, ibland hoprafsat över sig. Samtidigt minska avgjort de spontana ändringarna i texten. Både i Mäster Olof och Röda rummet ökar antalet sidor utan varje ändring i verkens senare del. Tempot synes ha varit så uppdrivet, att omsorgen har fått sitta emellan.

Allting tyder alltså på att K är den första sammanhängande versionen av dramat. Några partier ha emellertid renskrivits, troligen i samband med tryckningen, nämligen röd 3 (den första av de båda treorna), texten s. 32 r. 11 t. o. m. s. 34 r. 15, och blå 43, texten s. 125 r. 14 t. o. m. s. 127 r. 3. För dessa partier ger alltså Ak ett tidigare stadium i utvecklingen.

K och teaterdirektionen. Mäster Olof skrevs på Kymmendö i Dalarö skärgård mellan den 8 juni och den 8 augusti 1872 enligt författarens egna uppgifter på manuskriptets titelblad, skrivna med bläck troligen någon gång under åren 1873 eller 1874. Dessutom står samma uppgift högst uppe på bladet med rödpenna, nedkastad efter handstilens omläggning omkring 1876—1877. Det bevarade brevmaterialet stöder dessa uppgifter. S. ber sin kusin Johan Oscar Strindberg — troligen i slutet av juli — att besöka Kymmendö efter den första augusti, "icke förr! men icke sednare!" I samma brev nämner han, att han arbetar på fjärde akten av ett drama (Brev 1, s. 109). Något senare har han enligt en uppgift i ett annat brev fäst slutrepliken i Mäster Olof på papperet. Brevet, som är odaterat, bör ha skrivits kort efter den 22 juli, då kusinens syster avled. S. beklagar nämligen sorgen. Hans avsikt var nu att skicka "djuret" till Frans Hedberg (Brev 1, s. 110 och T. Eklunds kommentar). Även i brev till Albert Bonnier, av denne mottaget den 6 augusti, hänvisar S. till att han har "varit mycket upptagen af ett större arbete". (S. Ahlström, Några Strindbergsbrev från ungdomstiden DN 21/4 1948). Frans Hedberg bör ha haft Mäster Olof i sin

hand i mitten av augusti, då S:s vän Algot Lange, som också hade tillbringat sommaren på Kymmendö, i en tidningsartikel uppger, att Mäster Olof har lämnats till Kungl. Teatern: "Apropå teater, kunna vi omnämna att till spelning å kungliga teatern är inlemnadt (och vi förmoda äfven antaget) ett nytt stycke af den unge författaren till 'Den fredlöse', 'I Rom' m. fl., herr Strindberg. Det är ett historiskt skådespel, i hvilket Olaus Petri är hufvudpersonen. Detta skådespel skall i så fall vara eget i sitt slag, att språket i detsamma, i motsats till det i öfriga historiska skådespel, är fullkomligt modernt och fritt från gammaldags ordvändningar, talesätt och uttryck." (Norrköpings tidningar 19/8 1872 Hufvudstaden. Ett och annat från den förflutna veckan.) Sannolikt återger Lange S:s egen syn på Mäster Olof. S. nämner i varje fall denna artikel utan invändningar i brev till Eugène Fahlstedt hösten 1872 (Brev I, s. 117).

I slutet av september 1872 är S. fullt på det klara med Hedbergs inställning till dramat. Han råkar in i en svårartad depression, som han biktar för Fahlstedt i ett brev, poststämplat den 26 september. Han umgås med självmordsplaner och kastas mellan tro och tvivel på kallet och på idealen: "Och min Mäster Olof! Jag ändrar ej detta *'affälling'*! Ty då vore jag sjelf en sådan. Jag har med tanken på en möjlig triumf velat stryka ut detta ord hvarigenom stycket skulle kunna komma att uppföras! Men jag kan inte! Nu spelar man ej mitt stycke! Ja då har jag aldrig fått säga hvad jag ville och så har jag gått och satt mig och (= i) skuld, och så måste jag ta mig något annat arbete och så får jag aldrig säga något mer!" (Brev I, s. 121). S. nämner ingenting om Hedberg eller hans åsikter i frågan. Men hans förmodan, att en ändring av slutrepliken skulle kunna förbättra styckets möjligheter hos teaterdirektionen, tyder på att han nu har varit uppe hos Hedberg och mottagit kritik. Den 30 september ger han stycket förlorat och tror, att det kommer att refuseras: "Dessutom är jag öfvertygad om att teatern refuserar den oaktadt Hedberg påstod att det var ett 'väldigt' arbete något som för ett ögonblick smickrade mig." I sin förtvivlan söker han som så ofta skydd bakom braverande galghumor och låtsas förakta sitt eget verk: "Jag är redan utledsen på Mäster Olof! Det är ju ingenting! Det är ingen konst! Jag har bara läst den för fyra och de somnade alla! Detta stärkte mig visserligen i mitt förakt men när jag tänker efter så hade de rätt!" (Brev I, s. 126 ff.) Hedberg har troligen uttalat sig om K och rått Strindberg till vissa förändringar. Det slutliga avgörandet låg i teaterchefen af Edholms händer och till honom brukade S. icke skicka originalhandskriften utan en prydlig avskrift. Så skedde t. ex. med Den fredlöse. Sedan Hedberg hade yttrat sig, fick kusinen Oscar Strindberg ställa i ordning en renskrift. Denna avskrift lämnades sedan på teaterns kansli (Brev I, s. 63 f.). På samma sätt har det antagligen gått till även med Mäster Olof. Av brevet (30/9) framgår nämligen, att Mäster Olof har lämnats bort till renskrift, men att den ej kan "hemtas förr än kontanter erläggas", och sådana hade icke S. för tillfället. Karl Warburg har vittnat om hur uppskakad kamratkretsen i Uppsala blev av dessa upprivna brev. En av vännerna for till Stockholm för att lösa ut renskriften med pengar, som hade samlats in bland S:s kamrater. När sedan S. ånyo lämnade in Mäster Olof till Kungl. Teatern, bör han alltså ha använt denna renskrift och icke K. Innan jag går in på frågan, hur denna såg ut och var den nu finns, måste Hedbergs kritik beröras med några ord.

S:s version av samtalet är den enda som vi äga. Enligt Tjänstekvinnans son skulle Hedberg framför allt ha stött sig på avsteget från den traditionella bilden av de historiska gestalterna: "Denne började med att berömma stycket och slutade med att kritisera det, såsom rättvist var. Gustav Vasa och Olaus Petri voro neddragna och vanställda. Johan vidhöll, att de tvärtom voro återställda i det skick, i vilket de troligen en gång befunnit sig, men som genom patriotiska och idealistiska villfarelser småningom blivit tillmålat. Det hjälpte ej, och publiken skulle ej ta emot någon ny uppfattning förrän forskningen gjort sitt förarbete. Det var nog riktigt, men slaget var ändå bedövande, oaktat det gjordes så lindrigt som möjligt och författaren uppmuntrades att omarbeta stycket." (S. S. 19, s. 37.) Om S. har fått till livs dessa synpunkter redan på detta tidiga stadium är omöjligt att avgöra. Kritiken träffar ju själva livsnerven i prosaupplagan, och har Hedberg dessutom kritiserat lösningen i Mäster Olof, vilket synes framgå av det första brevet till Fahlstedt, blir ju S:s våldsamma reaktion inför vännen fullt förklarlig. I själva verket var teaterchefens avslag föregripet. Det är viktigt att hålla i minnet, att renskriften har kommit till i vetskap om teaterns kritiska inställning.

Renskriften av K. Erik af Edholm refuserade dramat tillsammans med de båda intendenterna Frans Hedberg och Oscar Wijkander den 24 november: "På em. komma intendenterna och läsa Strindbergs Mäster Olof, ett omoget stycke." (Erik af Edholm, Mot seklets slut, s. 12.) Rimligen har det varit fråga om renskriften, eljest skulle ju icke S:s kamrater ha gjort ekonomiska uppoffringar för att lösa ut den. Hur såg då denna renskrift ut? Har S. ändrat efter Hedbergs anvisningar? Frågorna skulle kunna besvaras, om vi blott med säkerhet visste, var renskriften finns i dag. Förutom K äro blott två handskrifter, som höra samman med prosaupplagan, bevarade: en fullständig version, den s. k. akademiupplagan, och en påbörjad avskrift av första akten. Den senare saknar titelblad och personförteckning och slutar helt omotiverat före aktens slut (jfr textvarianterna s. 27 r. 9). Ingenting tyder på att det har funnits någon fortsättning. Återstår den s. k. akademiupplagan, som är en avskrift. Enligt min uppfattning är den identisk med den renskrift, som af Edholm förkastade.

Renskriften har i tidigare forskning nämnts i förbigående, men ingen har diskuterat, vart den tog vägen. Karl Warburg, som har berättat om dess historia, går inte in på dess förhållande till Ak. Om denna säger han blott, att S. tävlade i akademien med "det ursprungliga Mäster Olofsdramat, endast med obetydliga redaktionsändringar" (Illustrerad svensk litteraturhistoria IV:II s. 440). Enligt Martin Lamm (Strindbergs dramer del 1 s. 137) lämnade S. in renskriften till Kungl. Teatern. Även Per Lindberg har uttalat sig i frågan, men hans uppgifter torde delvis vara baserade på ett missförstånd (a.a. s. 76). Han förutsätter nämligen, att S. år 1873 ånyo vänder sig till Kungl. Teatern, då han bär "det *gamla förkortade manuskriptet* till teatern igen". Det blir åter refuserat och han får nu rådet att tävla i akademien. Lindbergs uttryck är dunkelt. Menar han att S. hösten 1873 har visat exakt samma version som hösten 1872? Knappast. Han bör avse den förkortade upplaga, med vilken S. prövade lyckan i Svenska akademien. Enligt Lindbergs teori skulle alltså icke renskriften från år 1872 kunna vara identisk med Ak. I så fall borde den vara förlorad. I själva verket torde S:s besök hos teaterdirektionen år 1873 aldrig ha ägt rum utan vara en feltolkning

av en passus i Tjänstekvinnans son. Där berättas i kapitlet Själanöd, hur sommaren 1873 slutar med en kris, enligt hans egna uppgifter upplevd i september månad, och hur han sedan vill upprätta sig inför sin familj med att försöka vinna pris i Svenska akademien: "'Avfällingen' hade han arbetat om, fått tillbaka igen med uppmaning att inlämna den till Akademien; och alldenstund hans föräldrar trodde på Akademien och han icke ansåg omoraliskt att tävla i Akademien, inlämnade han stycket med ett konstigt företal." (S. S. 19, s. 96.) Ingenting i formuleringen bevisar, att Mäster Olof även år 1873 refuserats av Kungl. Teatern. S. berättar blott, att han fått igen pjäsen och nu skickar den till Svenska akademien. Avslaget kan lika väl avse år 1872. Då hade han möjlighet att arbeta om, innan han skickade K till renskrift. Teaterns råd att han skulle vända sig till akademien kunde han inte följa förrän år 1873, eftersom tävlingsskrifterna skulle vara inlämnade före den 7 oktober 1872 och Mäster Olof refuserades den 24 november. I af Edholms dagbok år 1873 nämns icke heller Mäster Olof. På K:s titelblad skriver S. i ett skämtsamt sammanhang, att dramat refuserats 1872 (eller 3?); den sista siffran är svår att urskilja och kan vara både en trea och en tvåa (jfr titelblad och personförteckning s. 125 f.).

Med våra nuvarande kunskaper om Mäster Olofs öde ha vi att välja mellan två alternativ. Renskriften av år 1872, som i så fall rimligtvis bör ha stått K närmare än vad Ak gör, har gått förlorad. År 1873 låter S. skriva av K med några få ändringar och lämnar denna version till Svenska akademien. Detta alternativ är dock icke invändningsfritt. Det bjuder emot att räkna med ett förlorat manuskript, då S. har varit så ivrig att bevara det minsta lilla papper, som rör Mäster Olof. Dessutom tala flera omständigheter för att Ak tillhör ett utvecklingsstadium, som är äldre än ståndpunkten hösten 1873. Som redan Lindberg anmärker, passa åsikterna i företalet icke alls in på Ak (a.a. s. 76). Marginalanteckningar, som S. har suddat ut, innan Ak lämnades in, visa i varje fall, att Ak har tjänstgjort som arbetsmanuskript. Även andra ändringar och förkortningar tyda på att S. har använt manuskriptet vid något tidigare tillfälle och att det ej enbart har kommit till för akademiens räkning. af Edholm kallar dramat Mäster Olof. På Ak:s titelblad står En affälling, en ändring av Ett vittne; den senare titeln är en renskrift, tillkommen efter det övriga manuskriptet. Dramat har alltså från början hetat Mäster Olof (Hagsten, del 1, s. 358), vilket kan ha stått på det ursprungliga titelbladet.

Det andra alternativet förefaller mig vara det rimligaste. Det räknar med att renskriften av år 1872 icke är förlorad utan är identisk med Ak. Det finns ingenting, som direkt motsäger ett sådant antagande. Tvärtom låta sig de förut nämnda omständigheterna i manuskriptet förklaras på ett naturligt sätt. S. har haft den gamla renskriften från år 1872 till sitt förfogande, då han ville tävla i akademien. Det är möjligt, att han först tänkte överarbeta detta manuskript. Han gör ytterligare förkortningsförslag, av vilka spår finnas, han sätter in ett företal för att på förhand bemöta väntad kritik och han ändrar dramats titel. Kanske har han ett ögonblick tänkt sig en ny renskrift, som av ett eller annat skäl avbrutits. På så sätt skulle avskriften av första akten (Av) få en förklaring. De obetydliga skillnaderna mellan K och Ak te sig naturliga. S. kortar ner pjäsen och ändrar Skökan på de flesta ställen till Qvinnan. Dessa ändringar kan han mycket väl ha utfört redan hösten 1872; de ändra varken idéinnehåll,

uppfattning av historiska gestalter eller grundton utan äro framför allt betingade av att dramat i sitt ursprungliga skick ej gick att spela på tre timmar. Att Ak är fullkomligt oberört av S:s samtidiga planer på en genomgripande omläggning är fullt naturligt, om man räknar med att den är från hösten 1872. Vid behandlingen av texterna har jag utgått från att Ak är identisk med den renskrift som S. talar om i brevet till Fahlstedt hösten 1872.

Titelblad och personförteckning. Titelbladet och det blad, som upptar personförteckningen, äro båda opaginerade och ha anteckningar från olika tidpunkter. Den ursprungliga titeln lyder *Mäster Olof skådespel i fem akter af* (struket *Författaren till I Rom och den Fredlöse*) ovan raden *Författaren* (struket *till Svensk Försäkringstidning* under raden struket *Författaren till Svensk försäkringstidning*) *Johan August Strindberg.* Tilläggen ha skrivits tidigast omkring den 15 februari 1873, då det första numret av försäkringstidningen gavs ut. Terminus ante quem är svårare att bestämma. Sista numret av Svensk försäkringstidning kom ut den 31 juli 1873, men det är naturligtvis icke uteslutet, att anteckningarna ha kommit till senare. Från tiden februari—juli härröra dock (struket *Svensk försäkringstidning*) *Byrå Gref Magnigatan 7 Utriusque,* vilket står snett över papperets nedre högra hörn. Vid ungefär samma tid böra följande anteckningar, skrivna mitt på sidan, ha kastats ned (struket *18*) *År 1872 är denna pjes* (struket med blåpenna *ihopkommen*) *(Afslutad den 8 de Augusti påbörjad den 8 de Juni) I mitt* (struket *tjugutredje regeringsår är denna pjes författad*), *med* (struket *den gode Langes välvilliga begifvande*), *på Kymendö,* (struket *i Dalarö skärgård*). Tolkningen av strykningarna har bestyrkts av infrarödfotografering, utförd på Statens kriminaltekniska anstalt. Algot Lange var studiekamrat till Strindberg och hade tillbringat sommaren på Kymmendö (jfr Brev 1, s. 108 not 1). Infrarödfotografering har också avslöjat vad som döljer sig under en synnerligen omsorgsfullt utförd strykning av ett parti längst ned på titelsidan: *Uppförd på Kungl. Teatern 1974 i Oskar IV:s andra regeringsår — Refuserad af samma teater året 187* (den fjärde siffran är osäker, möjligen en tvåa, men det är inte uteslutet att det kan vara en trea) *Återupptagen år 2049 på Folkliga stora teatern i* (struket *stora teatern* ovan raden struket med blåpenna *Stockholm*) *Tryckt på Flodins förlag sedan den förstliga teaterdirektionens president densamma* (fullt synliga äro *de, s* och *ma*) *reviderat* —. Under detta parti står *1875,* vilket strukits (Smedmark, Fotografering — ett försummat hjälpmedel vid handskriftsstudier i Studier tillägnade Henry Olsson 18.4 1956, s. 355 f.). Detta parti torde vara ett uttryck för S:s reaktion inför teaterdirektionens kallsinnighet vid årsskiftet 1874—1875 mot det s. k. mellandramat. Mellan den rad, som i K börjar *Afslutad* osv. och den som börjar *I mitt* osv. står ett grekiskt ordspråk på hexameter (Aristoteles, Fragmenta, 530), som tolkar hans bitterhet över motgångarna med Mäster Olof:

"πολλα μεταξυ πελει κυλικος και χειλεος ακρου —"

Raden lyder i översättning: Det är långt mellan bägaren och läppen.

S. har på två ställen skrivit titeln *Mäster Olof* dels före den ursprungliga titeln, dels efter *i Dalarö skärgård.* Han har använt violett bläck, och konturerna av M och O äro fyllda med rödpenna. Det violetta bläcket uppträder icke i breven förrän sommaren 1874 (jfr kommentaren till mellanupplagans manuskript). De textade bokstäverna ä, s, t, e och r överensstämma helt med titeln

på det s. k. femte manuskriptet, dvs. en av handskrifterna till versupplagan, som har skrivits ned i maj 1876. Den undre av dessa båda titelrubriker skär på K:s titelsida med sitt f ett tidigare skrivet *Quand même* — — — Därefter står följande på grekiska:

"*Συμπαρανεκρωμενος*"

vilket lyder i översättning: på samma gång varande såsom död. Verbsammansättningen är troligen S:s egen. Måhända uttrycker ordet hans bitterhet. Slutligen har S. med sin nya handstil skrivit överst på titelsidan med rödpenna: *Detta är första Ms till M. Olof. Förstudierna gjordes i Upsala 1871. Detta skrefs på Kymendö i Dalarö skärgård 8 Juni—8 Augusti 1872.* Eftersom anteckningen är skriven med den nya handstilen, bör den vara yngre än 1876—1877. Det är emellertid icke möjligt att ge terminus ante quem.

Titelsidans baksida upptas av en med bläck uppgjord plan, för vilken ingående redovisats i det föregående s. 120 f.

Det andra opaginerade bladet har S. ägnat personförteckningen. På detta blad finnas anteckningar från flera olika tidpunkter. Ursprungligen har det dock blott upptagit en enkel personförteckning, som står på bladets vänstra sida.

Olaus Petri.
Gerdt Bokprentare.
Gustaf Wasa.
Hans Brask.
(struket *Måns Sommar.*
Lars Siggeson
Laurentius Andreæ)
Laurentius Petri
Hans Windrank
(struket *Småländing* —
Tysk —
Dansk —
Adelsman —)
Mårten —
Nils —
(struket *Wärdshusvärd* —
Likdräng —)
Scholaris 1. —
Scholaris 2. —
Kyrkvaktaren —
Betjenten —
(struket *Arbetsfogden*)
Borgaren —
Fru Christina Olofs moder
Christina Gerdts dotter
(struket *Qvinnan*)
Borgarqvinnan
Kyrkvaktarens hustru

Denna lista har utan strykningar varit förlaga för personförteckningen i Ak, blott med den ändringen att Laurentius Andreæ och Laurentius Petri ha bytt plats. Samtidigt eller icke alltför långt efteråt har S. fr. o. m. Olaus Petri t. o. m. Lars Siggeson skrivit namn på skådespelare, som borde ha dessa roller: *Schwartz, Dörum, Elmlund, Almlöf, Lagerquist* och *Fredriksson*. Strykningarna i personförteckningen böra ha utförts under omarbetningen. Alla de strukna utom Adelsmannen äro försvunna i mellandramats första manuskript, även om några, t. ex Skökan, ännu hänga med i utkasten. De övriga anteckningarna på samma sida ha med omarbetningen att göra. De ha troligen tillkommit i följande ordning. Ovanför den första personförteckningen har S. givit karakteristiker av de viktigaste personerna:

Gustaf Wasa — *för att uträtta något här i verlden måste man sätta moral och samvete i sticket*

Brask — *i allt varande är rörelse* (ett semikolon med blyerts) *den som står stilla blir krossad*

Olof *Den som vill förverkliga idéer, blir stor som personlighet — gagnar* (ovan raden *genom*) *sitt personliga exempel men går under* —

Gerdt — *Den som vill mer än han förstår blir galen — ren andlighet — bort med allt sinligt konsten* (ett utropstecken struket)

Christina *Hvad är sanning?*

Personernas namn äro understrukna med blyerts. På högra delen av papperet vidtager en ny personförteckning, skriven ungefär i höjd med den gamla och troligen i direkt anslutning till karakteristikerna.

Personæ Dramatis

Olaus Petri	*Scholaris* —
Gerdt — Bilderstorm.	(struket *Qvinnan*
Brask	*Windrank*)
Gustaf Wasa	*Mårten*
Fru Christina	*Nils*
Gerdts dotter	*Kyrkvaktaren*
Laurentius Petri	*Hustru*

Denna personförteckning har troligen skrivits senast före andra akten i mellandramats första manuskript. Där ingå icke längre Qvinnan och Windrank. Det troligaste är, att förteckningen och karakteristikerna ha gjorts upp mycket tidigt under omarbetningen. Karakteristiken av Gustav Vasa återfinns redan i utkastet till ny slutscen (se utkasten till mellandramat). Bredvid personförteckningen har S. roat sig med att först skriva dit skådespelare med blyerts. Därefter har han fyllt i deras namn med bläck eller skrivit dit ett nytt namn. Blyertsskriften är i flera fall omöjlig att urskilja med blotta ögat men har frilagts medelst infrarödfotografering, utförd på Statens kriminaltekniska anstalt (Smedmark, Fotografering etc., s. 358). Skådespelarna äro i detta fall liksom i den förra personförteckningen samtliga från Kungl. Teatern. Bredvid

Olaus Petri står först *Schwartz,* ifyllt med bläck, bredvid *Gerdt* först *Dörum,* överskrivet med bläck *K. Almlöf,* bredvid *Brask* först *N. W. Almlöf,* senare ifyllt med bläck, bredvid *Gustav Wasa* står *Kinmansson,* ifyllt med bläck *Kinm,* bredvid *Fru Christina* står *Fr Kinmansson,* senare ifyllt med bläck, bredvid *Gerdts dotter* står *Hwasser,* överskrivet med bläck *Lindquist* (tydligen Selma Lindquist), bredvid *Laurentius Petri* står *Hansson,* överskrivet med bläck *Elmlund,* bredvid *Scholaris* står *Norrby,* struket och ersatt med *Bæckström,* i sin tur överskrivet med bläck *Bæckström.* Förslagen torde vara uppgjorda, efter det att *Qvinnan* strukits i dramat, eftersom ingen skådespelerska satts upp på förslag. *Windrank* har däremot tilldelats *Sandstedt,* struket och ovan raden ersatt med blyerts *Sandstedt.* Förslag med bläck saknas dock. Ifyllningen med bläck i listan bör alltså ha skett sedan *Windrank* slopats, dvs. senast före den sista akten i mellandramat, där han i motsats till i K:s femte akt ej förekommer. Bredvid *Mårten* står *Nyfors,* ändrat till *Sandstedt,* även det struket. Sedan har S. med bläck skrivit över *Tegerström — jesuit, fanatisk katolik inga medel skys —* Bredvid *Nils* står först *Norrby,* ändrat till *Sandstedt,* överskrivet med bläck *Nyfors.* Bredvid *Kyrkvaktaren* står *Norrby* med bläck och bredvid *Hustru Fr Almlöf,* också med bläck.

Mellan de båda personförteckningarna står ytterligare text, dels med blyerts, dels med bläck. En del av blyertsanteckningarna äro troligen tillkomna före den andra personförteckningen. Tre ord stå nämligen delvis under denna förteckning, nämligen ett svårurskiljbart *Småländingen,* vars två sista stavelser stå under *Kyrkvaktaren,* och *Personæ Dramatis,* som från och med tredje bokstaven är täckt av *Hustru, Kyrkvaktaren* och *Nyfors.* Med hjälp av infrarödfotografering ha dessa ord kunnat tolkas. Blyertsanteckningarna: *Småländing* (struket *Lübeckare*) *Dansk Adelsmannen Kyrkvaktaren* ha skrivits ned, innan andra aktens ölbodstablå, där dessa personer förekomma, definitivt har offrats.

Slutligen står en sammanhängande anteckning tvärs över papperet på snedden med början ungefär mitt på sidan. På grund av de båda personförteckningarna tvingas S. av utrymmesskäl att pressa ihop orden, och till slut hamnar han längst ned i högra hörnet, där stilen har blivit oerhört sammanpressad. Yttersta fliken av papperets hörn har utnyttjats. Anteckningen är till en början skriven med blyerts: *Det är slägtet som skall* (ovan raden med bläck *skall*) *fram på individens bekostnad Slägtet lika med genusbegreppet — idéen — Pantheismen —*

Därefter har S. fortsatt med bläck:

Derföre typen mera än individen Dramat måste ha typer — Shakespeare har endast individer derför utan vidare betydelse — intressanta såsom karaktersstudier! Hafva olika individer med samma (struket *för*) *premisser och utveckling samma karakter? Glädjen vid betraktandet af ett konstverk uppstår derigenom att man ögonblickligen upptäcker idéen som gömmer sig bakom det sinliga omhöljet. Derföre är det intet ondt i att ge konstverket en skön form — hoc est, döljer idéen ty ju bättre den var dold desto renare blir glädjen (när den upptäckes).* De tre sista orden ha enligt Lindberg (a.a. s. 65) kunnat urskiljas, då han läste manuskriptet. Det går inte längre.

På baksidan av det blad, som upptar personförteckningen, står en med blyerts skriven plan över första akten. "1 Olof Scholares 2 Lars Petri 3 Folket

4 Gerdt 5 Secretarius 6 Folket Gerdt 7 Brask Olof 8 Kungen 9 Lars Olof 10 Scholares." Denna plan anknyter närmast till mellandramats första akt, eftersom Lars Petri upptas i scen 2. Denne får i denna version ersätta K:s Lars Andreæ.

Titelblad och personförteckning 1881. För tryckningen 1881 gjorde S. upp ett nytt titelblad och en ny personförteckning, eftersom de ursprungliga icke kunde användas på grund av alla ändringar, på ett ark bikupa i folio Howard 21,8 × 36,4 cm. Årtalet i vattenstämpeln är otydligt; endast siffrorna 188 syns. Det bör emellertid stå 1880, då fjärde häftet av I vårbrytningen med början av Mäster Olof kom ut i december 1880. Den första sidan upptar titeln och en anmodan till sättaren: "Till Sättaren! Allt som är struket med blyerts qvarstår, allt med bläck utgår!" Därefter följer titeln, där allt utom *af August Strindberg* är understruket med bläck och rödpenna. *Tryckt efter första manuskriptet 1872* är understruket med bläck och står inom en struken parentes. S. har först skrivit *1sta,* vilket ändrats till *första.* Dessutom har *1872* först strukits för att sedan åter sättas dit, båda gångerna inom parentes. Arkets andra sida är blank. På den tredje står person förteckningen. Handskriften saknar *(Olaus Petri)* s. 2 r. 2, komma efter *Siggeson* r. 7 och efter *Windrank* r. 10, stavar *skeppare* med stor bokstav r. 10, saknar punkt efter *Likdräng* r. 17 och *Betjenten* r. 21, saknar komma efter *Christina* r. 24 och punkt efter *Hustru* r. 29. R. 24 och 25 äro omkastade. *Adelsman* är nämligen inskjutet med blyerts efter r. 23, som följes av ett streck. Även efter r. 29 följer ett streck. Arkets fjärde sida är blank.

Ändringar i K. Eftersom prosaupplagan varken blev antagen till spelning eller blev tryckt 1872, kom originalmanuskriptet att tjänstgöra som arbetsexemplar, när S. omformade dramat. Först tryckningen 1880—1881 satte punkt för ändringarna. Endast diverse anteckningar på handskriftens titelblad och ett fåtal inne i texten kunna med bestämdhet sägas vara från en ännu senare tidpunkt. Till ändringarna räknar jag också de skillnader, som uppstodo 1880—1881 mellan trycket och K vid själva korrekturläsningen. S. har ändrat i K med blyerts, svart bläck, violett bläck, rödpenna och blåpenna vid skilda tidpunkter. Vissa dateringar stå att få.

Den första gruppen är ändringar i löpande text, dvs. utförda då S. skrev pjäsen. De ha i textvarianterna utmärkts med "omedelbart ändrat till" eller "omedelbart ersatt med". Ak erbjuder också en möjlighet till tidsbestämning. Om den ändrade formuleringen i K återfinns både i det första trycket och i Ak, anges i textvarianterna blott den första formuleringen och hur den har ändrats. En sådan jämförelse kan dock ej ske för partierna s. 48 r. 8 t. o. m. s. 53 r. 24, s. 90 r. 10 t. o. m. s. 91 r. 18 och s. 92 r. 5 t. o. m. s. 94 r. 13, då de saknas i Ak.

En stor grupp ändringar, framför allt marginalanteckningar, kunna bestämmas som förarbeten för mellandramats första manuskript, i den mån scenerna där återkomma helt eller i omarbetat skick. De ändringar som direkt erbjuda paralleller ha i textvarianterna försetts med hänvisning till mellandramat. Det torde emellertid vara betydligt flera, som sannolikt sammanhänga med den omarbetade versionen. Ett fåtal anteckningar med violett bläck bör ha tillkommit sommaren 1874, då samma bläck dyker upp i breven från denna tid och i mellandramats fjärde akt (jfr kommentaren till mellandramats första manuskript).

En grupp för sig bilda de ändringar som ha utförts vid själva tryckningen.

De bestå för det första i några renskrivna partier, s. 32 r. 11—s. 34 r. 15 och s. 125 r. 14—s. 127 r. 3. Deras ursprungliga text kan alltså icke fastställas, men en jämförelse med motsvarande partier i Ak för oss dock ett långt stycke bakåt i tiden. Några mer ingripande skillnader föreligga icke. I ett fall har S. övergivit ett uttryck, som har varit till obegriplighet arkaiserande; svordomen Guds blott, hämtad från Prytz' komedia om Gustav Vasa, har moderniserats till det mer begripliga Guds blod (s. 32 r. 20). Om anledningen till att dessa sidor ha renskrivits är det omöjligt att yttra sig. Den andra gruppen ändringar består i anteckningar med rödpenna och blåpenna. Dessa anteckningar, som ofta ha formen av direkta anvisningar till sättaren, äro i allmänhet utförda i samband med tryckningen. Några av dem kunna vara tidigare. Rödpenna och blåpenna dyka nämligen upp för första gången i mellandramats renskrift, det s. k. tredje manuskriptet, och gälla då i allmänhet förarbeten till versupplagan 1875.

Ändringar, strykningar och marginalanteckningar, som med bestämdhet sammanhänga med omarbetningen, skola behandlas i samband med redogörelsen för mellandramats tillkomst.

Ändringar i K, utförda före Ak:s tillkomst. S. har ändrat i K både med bläck och blyerts, innan Ak har tillkommit. De ändringar, som ha utförts med bläck, äro ojämförligt många flera än de med blyerts, vilka därför för tillfället lämnas därhän, helst som de troligen äro från en något senare tidpunkt. Ett flertal av bläckändringarna bör stå själva utskriften av K mycket nära, men endast i några enstaka fall låter sig detta med säkerhet bevisas. Jag gör ej heller någon skillnad på dem som ha tillkommit, innan Frans Hedberg yttrat sig, och dem som kunna vara föranledda av hänsyn till kritiken, utom i ett bestämt fall, nämligen förändringarna kring Skökan, vilka behandlas för sig. Mera omfattande strykningar av hela scener i K, som också ha utgått i Ak, kommenteras i redogörelsen för detta senare manuskript.

Man kan sortera ändringarna i olika grupper. I en rad fall ha tilltalsord bytts ut. *I* användes av det enkla folket och av de handlande personerna både till en och till flera. Någon medveten helt genomförd princip är det emellertid icke fråga om. *I* har använts för att ge högtidlighet och historisk patina åt stilen, men S. har tydligen vid en översyn funnit sig ha varit alltför frikostig och därför strukit de flesta och ersatt dem med *ni*. Formen *I* användes ju till leda i det samtida historiska skådespelet, mot vars konventionella språk Mäster Olof var en utmaning. Några *I* ha emellertid fått stå kvar för att ge historisk färg eller större tyngd åt en enstaka replik. Dessa ändringar ha knappast något samband med Frans Hedbergs kritik.

De kompletterande tilläggen av enstaka ord eller uttryck kunna också förklaras utan hänsyn till teaterns ställningstagande. Med största sannolikhet har ändringen s. 37 r. 12 utförts omedelbart. Tilläggen gå ut på att rätta direkta felaktigheter och förtydliga eller nyansera den ursprungliga texten. I några fall har S. lagt till nya satser, som förstärka eller skärpa innehållet i en replik, t. ex. s. 27 r. 4, s. 47 r. 26, s. 101 r. 15, s. 102 r. 28. Exempel på helt nyskrivna repliker s. 19 r. 15, s. 44 r. 22, s. 78 r. 11—22, s. 79 r. 3—6, s. 94 r. 7, s. 122 r. 7, s. 133 r. 27. Två tillägg ha sedan utgått vid tryckningen s. 19 r. 15 och s. 107 r. 5. Det första är ett förtydligande av repliken s. 67 r. 16. Replikerna s. 56 r. 1—4,

i vilka Olof i sakristian frågar, vem som mumlar böner i kyrkan, har S. lagt till som förklaring till s. 58 r. 22—23, då Olof utropar, sedan modern lett honom till väggen för att höra Mårtens förböner: "Det var då detta mummel jag hörde!" I ändringen s. 56 r. 26 anspelas på Moderns möte med Olof och Skökan i ölbodsscenen s. 47 r. 28 t. o. m. s. 48 r. 8.

Strykningarna, som äro få, gälla till en mindre del enstaka ord eller uttryck. Större intresse ha strukna satser eller strukna delar av satser. Såvitt man kan döma ha onödiga, alltför grova eller okoncentrerade passager utmönstrats. Ett kanske olämpligt understrykande eller en alltför tydlig förutsägelse av handlingens förlopp har utgått (exempel s. 9 r. 30, s. 41 r. 5, s. 65 r. 32, s. 92 r. 2, s. 111 r. 6, 24, s. 114 r. 5). Bland dem finnas exempel på scenanvisningar s. 130 r. 5, s. 135 r. 27 och s. 136 r. 3. Intressant är strykningen av ett blasfemiskt skämt med Kristi ställföreträdande lidande s. 118 r. 8. Det är möjligt, att dessa repliker ha försvunnit efter Hedbergs kritik. Ändringarna kring Skökan, som komma att behandlas för sig, höra samman med hans kritik. I ett fall — en överflyttning av en scenanvisning från s. 144 r. 3 till r. 8 — har ändringen troligen skett i samband med utskriften av K.

Det största antalet ändringar bestå av utbyte av enstaka ord eller uttryck. S. följer icke någon urskiljbar princip. I några få fall har han gjort rättelser, utbytt låneord mot svenska ord, förstärkt lokalfärgen och mildrat ett alltför grovt uttryck. I två fall står ändringen karakteristiskt nog närmare talspråket (s. 55 r. 24 och s. 96 r. 6).

Allan Hagsten har understrukit K:s karaktär av arbetsmanuskript (Den unge Strindberg del 1, s. 392) och anför bl. a., att S. ännu, då K skrevs ut, ändrade sig. S. låter först i anslutning till det utkast, som ligger närmast före K, Gert anföra vederdöparna, när de rusa in i ölboden (s. 43 r. 16—17). Därefter ändrar han och låter Gert få sällskap av Knipperdollink. Slutligen blir Knipperdollink ensam ledare. Ändringen bör ha skett tidigast s. 43 r. 28 och senast s. 45 r. 1—2, då Gert rusar in i ölboden.

Ändringar kring Skökan. Redan innan Ak kom till, ändrade S. kring Skökan, denna gång med bläck i ett sammanhang. Några burleska repliker, i vilka folket hurrar för Skökan, här kallad Clara i Bredgränd (s. 38 r. 15, 27, s. 39 r. 13), ha strukits. I Olofs replik s. 41 r. 16—s. 42 r. 7 har ordet sköka strukits i ett fall och i ett annat ändrats till "Qvinnan", s. 41 r. 30 och s. 42 r. 3, men i övrigt får ordet stå kvar i de repliker, som ha lagts i den tyske knektens, i Mårtens och i den häpne Olofs mun, s. 40 r. 23. Däremot ha två ord, som ge sexuella associationer, ändrats: *rört* till *sett*, s. 39 r. 8, och *kättja* till *vällust*, s. 41 r. 34. Äro dessa ändringar uttryck för S:s omedelbara reaktion inför Hedbergs kritik, äro de verkligen synnerligen blygsamma. De kunna också ha utförts, innan Hedberg har sett K.

Per Lindbergs antagande (a.a. s. 78), att de envisa rättningarna kring Skökan sammanhänga med Hedbergs kritik, har mycket för sig. S. har nämligen ändrat också i Ak. Han har då haft K bredvid sig och fört in de nya ändringarna med blyerts. På detta stadium ändrar han i alla repliker, som innehålla ordet sköka, men låter ordet stå kvar i replikrubriker och scenanvisningar. Detta farliga ord skulle alltså icke behöva uttalas, vilket tyder på att S. har haft ett sceniskt uppförande i tankarna. Kanhända ha ändringarna tillkommit, innan af

Edholm refuserade dramat i november 1872. Alla rättelser i ölbodstablån äro i K utförda med blyerts, troligen vid samma tidpunkt. I tredje aktens andra scen (s. 101 r. 18) har S. ändrat med bläck.

I Ak finnas emellertid ändringar, som icke ha registrerats i K. På ett senare stadium har han på alla ställen i replikrubrikerna ändrat Skökan till Qvinnan. I scenanvisningarna har ordet däremot i allmänhet lämnats orört, utom då det är skrivet med samma stora stil som i replikrubrikerna. Undantag finnas s. 42 r. 20 och s. 47 r. 32, där S. har ändrat. Återstår den av Per Lindberg uppmärksammade ändringen Skökan till Forsia, vilken onekligen är smått löjlig men torde vara ett bevis för att ordet har utsatts för kritik. S. kunde inte undvara Skökan helt och hållet utan ingripande ändringar, t. ex. i Moderns kontrovers med Kristina i tredje aktens hemscen. Skökan belyser nämligen Kristinas ställning i äktenskapet. Han ersätter därför Moderns "Sköka är ni! Det vet jag!" med "Forsia kallas en sådan qvinna som Ni!", vilket föranleder Kristina att omedelbart anteckna ordet. Hon "tar ett papper skrifver ett ord, hvarpå hon sticker papperet i barmen" (se textvarianterna s. 101 r. 18, 19). Kristina rycker sedan fram med papperet och visar det för Olof: "Säg mig, Olof, hvad betyder detta ord?" (textvarianterna s. 105 r. 2). Skulle S. ha tillgripit denna krångliga och komiska utväg, om han icke hade varit utsatt för kritik, en kritik, som han kände sig pressad att tillmötesgå? Osäkert är däremot, om ändringarna i Ak utöver dem i K ha tillkommit med tanke på Svenska akademien eller om de ha utförts tidigare. S. kan ha ändrat i Ak mellan Hedbergs kritik i september och af Edholms avslag i november 1872.

I K finns icke ändringen av sköka till forsia, men S. har även där andra förslag än den ursprungliga texten. Kristinas replik s. 101 r. 20, i vilken hon frågar vad sköka betyder, har strukits, och i hemscenen i tredje akten för hon blott helt allmänt skökan på tal (textvarianterna s. 105 r. 2): "Hvem var den qvinnan Du talade vid den der gången —" Konsekvensen blir, att Olofs replik r. 19 i stället lyder: "Har någon sagt något" och att Kristinas replik, s. 106 r. 3—6 och Olofs r. 13—17 måste utgå, då de förutsätta, att ordet sköka har nämnts. Kanhända är denna lösning senare än Ak:s Forsia.

Ändringarna i K, som gå utöver Ak, stanna icke vid frågan om sköka eller forsia. Repliken s. 40 r. 25 har fått stryka på foten, troligen då r. 20 och 23 slopades, vilket i sin tur medförde ett tillägg r. 27 och en ändring r. 29. Men S. har också fortsatt att dämpa naturalismen. En tirad, lagd i Skökans mun, har utgått, s. 38 r. 19—22, r. 33, och tyskens skämt har ytterligare beskurits, s. 38 r. 27. En av tyskens blasfemiska repliker, s. 39 r. 24, har strukits, men senare ersatts med ny, s. 40 r. 1—2. Viktigare är att alla anspelningar på att Skökan lever på sin kropp ha tagits bort, s. 41 r. 12, r. 19. I marginalen har S. på några ställen broderat vidare på Skökans roll, s. 38 r. 18 och s. 61 r. 27, och Mårtens moral, s. 39 r. 3 och s. 41 r. 26, antagligen i samband med utkasten till mellandramat. I ett av dem har S. också antecknat under ölbodstablån "Råheterna bort —". Skökan bibehålles dock genom alla dessa utkast, och S. har också speciellt tänkt över hennes plats i dramat; därom vittnar rubriken "Hvad gör Skökan?" (jfr utkasten till mellandramat). Först i mellandramat, då S. definitivt bestämmer sig för att slopa ölbodstablån, till vilken han dock börjat skriva scenanvisningar, faller Skökan bort tillsammans med den övriga miljöskildringen.

Folkets reaktion och moraliska dom över Skökan drabbar nu ensamt och mer tydligt Kristina, se s. 219 ff.

Ändringar, utförda efter Ak: s tillkomst. En översikt över ändringarna efter Ak: s tillkomst stöter på flera svårigheter. De äro sannolikt spridda över en ganska lång period, nära nio år. Mellandramat erbjuder visserligen hållpunkter, men blott för de partier, som direkt återgå på K. Andra aktens ölbodstablå och mellanspel och tredje aktens slottstablå förekomma icke där, och även om en del av deras innehåll finns med i de nyskrivna partierna, är omarbetningen så grundlig, att sambandet med en ändring eller en marginalanteckning i K helt har gått förlorat. S. kan ju också ha använt K som arbetsmanuskript, då versupplagan skrevs. Man måste även utgå ifrån — och i vissa fall kan det bevisas — att S. trots principen att trycka den ursprungliga texten ändå har tagit med ändringar, som tillhöra åren efter 1872. Korrekturändringar liksom de ändringar, vilka utan tvekan höra ihop med mellandramat, behandlas i särskilt sammanhang.

De flesta strykningar och förkortningar, som ha utförts med bläck och blyerts, torde — ehuru det ej kan bevisas — ha ett samband med arbetet på mellandramat, exempelvis s. 96 r. 17, 20 och s. 67 r. 7. Troligen är också strykningen s. 89 r. 25 en följd av S: s önskan att rensa ut alla generella yttranden eller s. k. tankar, vilken strävan kommer till uttryck i utkasten till mellandramat. De strykningar eller förkortningar, som ha utförts med blyerts, ha med några undantag ej tagits med i den första tryckta upplagan, och detsamma gäller dem som ha utförts med bläck. Ett intressant undantag är en verbal anslutning till Ibsens De unges forbund, som påpekats av Allan Hagsten (del 1, s. 361 f. och not 11). Kristina karakteriserar sin uppfostran i andra akten i följande tidstypiska ord: "I han haft mig som en docka som man pyntat ut och roat sig med att se på" (s. 65 r. 29, jfr Ibsen, Samlede digter verker del 3 s. 69). Troligen har S. blivit medveten om likheten och därför låtit meningen utgå. Redan före tillkomsten av Ak har han s. 65 r. 14 strukit ett liknande ibseninfluerat uttryck, som lagts i Kristinas mun: "Är jag då ett barn att man icke törs säga sanningen" (jfr Ibsen, a.a. s. 69, jfr även mindre ändringar i samma riktning s. 66 r. 31 och s. 97 r. 32).

Tilläggen äro ganska få. Några återfinnas i den tryckta upplagan, andra åter ha ratats. I allmänhet ha de heller icke något större intresse. S. visar i korrekturet en viss återhållsamhet i fråga om scenanvisningarna, och flera av dem som tillagts efter Ak ha icke tagits med. Ett av tilläggen har spelat en stor roll för den litteraturhistoriska forskningens analys av Mäster Olof-gestalten, särskilt för Martin Lamms (Strindbergs dramer del 1, s. 127), och förtjänar därför särskilt utförlig behandling. Då Olof i tredje akten har fått Brasks brev om riksdagen i Västerås, utropar han bl. a.: "O, jag skulle vilja börja om igen! Det var icke segern jag ville, det var striden!" Lamm finner repliken vara äkta strindbergsk men föga rimlig i Olaus Petris mun, just då han har segrat. Repliken intar en nyckelposition i Lamms analys, som i mitt tycke alltför kraftigt understryker Mäster Olofs tvivelsjuka redan i första akten (jfr Smedmark, a.a. s. 59 f. och Lamm, Strindbergs dramer del 1 s. 125 ff. om Olofs inställning till sitt kall). Dessa ord finnas alltså icke med i K och ej heller i Ak. I själva verket avspegla de S: s uppfattning vid mellandramats tillkomst. De finnas näm-

ligen med i mellandramats första manuskript (s. 225 r. 12—14 och textvarianterna). Naturligtvis kunna Olofs ord till en del sägas vara en konsekvens av hans närmast föregående replik: "Intet vidare ha att uträtta, o det är en förfärlig tanke! Ingen strid mer, det är döden!", som ej finns med i mellandramat. Ändringen synes mig dock vara betingad av S:s läge efter de första motgångarna; kanske gav denna rönnbärsfilosofi någon tröst. Den förutsätter också en högre grad av medveten självkunskap än *Intet* osv. Ännu på sommaren 1872 var hans idealism ungdomsfrisk och obruten.

Marginalanteckningarna med blyerts sammanhänga i de flesta fall med Skökan och Mårten och ha redan redovisats. I några fall få vi glimtar av S. själv. Som svar på Olofs: "Men att röfva ett helt folk på dess tro; de skola förtvifla" låter S. Lars svara: "Det kan Du inte" (s. 5 r. 26, textvarianterna). I sista akten har han med ett kraftigt "'Nej!" ändrat det "Ja", med vilket Olof böjer sig för Gustav Vasa (s. 152 r. 6). Här är det icke fråga om en verklig ändring utan om temperamentsutbrott. Någon gång förråder S. vad hans tankar kretsa kring, t. ex. marginalanteckningen *Empirismen,* som han upprepar tre gånger (textvarianterna s. 39 r. 16). Den är ett uttryck för den successiva radikalisering, som hans världsbild undergår åren efter prosaupplagans tillkomst. De marginalanteckningar, som ha skrivits med bläck, äro troligen i allmänhet tillkomna vid omarbetningen för mellandramat. Några av dem, de med violett bläck, härröra från samma tid som mellandramats första manuskript, fjärde akten, s. 112 r. 24 och s. 120 r. 16, 20, 27, textvarianterna.

S. har ändrat enskilda ord och uttryck både med blyerts och med bläck. De förra äro ganska få, och man kan misstänka, att en del av dem har tillkommit vid tryckningen. Detta gäller dock icke andra aktens ölbodstablå, då S. för detta parti har beordrat sättaren att ej ta med blyertsändringar. Ändring vid tryckningen är dock i mellanspelet t. ex. s. 48 r. 13 och 15, där kyrkvaktaren och hans hustru döpts om. Bläckändringarna äro däremot relativt talrika. Några av dem, t. ex. s. 66 r. 10 och 11, där Kristina framför tvivel på den treenige Guden, torde vara senare tillskott. Detta tvivel kommer onekligen som en överraskning och harmonierar icke med Kristinas övriga åsikter. Ändringen *abstrakt* till *omaterielt,* s. 96 r. 2, 4 och s. 98 r. 12, verkar också sen, kanske vid tryckningen. De flesta torde ligga före mellandramat, men någon säkerhet härför har icke kunnat uppnås.

Ändringar vid tryckningen 1880—1881. Då S. hösten 1880 såg över manuskriptet före tryckningen, rättade han och gav order till sättaren ömsom med rödpenna, ömsom med blåpenna. Så ha marginalanteckningarna i allmänhet strukits. Tablåer och akter ha fått sin slutliga rubrik. I något enstaka fall ändrade S. ett ord. Först i korrekturet har han gett sig tid till mer genomförda ändringar. Man kan naturligtvis icke alltid vara säker på att han själv är ansvarig för dessa rättelser, eftersom han var en ganska dålig korrekturläsare. Initiativ från sättarna äro därför tänkbara. Ändringarna bestå av smärre korrigeringar av formella eller grammatikaliska felaktigheter. I ett anmärkningsvärt antal fall har S. dock utbytt en vardagligare eller "slarvigare" form mot en mer korrekt, t. ex. *kungen* mot *konungen.* Predikat i singularis vid pluralt subjekt ha rättats på flera ställen, men han har icke bedrivit någon konsekvent jakt på dylika former. Ändringarna förefalla oftast vara ett resultat av stundens ingi-

velse. Några exempel på ändringar av talspråkliga former: *tar* till *tager, ska* till *skall, opp* till *upp, lite* till *litet, inget* till *intet.* Dessa former kan sättaren ha rättat.

I allmänhet tycks det ha varit en ren tillfällighet, då S. byter ut ett ord mot ett annat i korrekturet. En strävan kan dock urskiljas. Låneord ha på flera ställen fått ge plats för svenska ord, och i de fall, där ett svenskt ord ej har stått till buds, har S. valt ett som dock står svenskan närmare. Visserligen har ett rent franskt ord *fortune* ersatt *karriär* (s. 77 r. 10), men ordet är lagt i den förfranskade petit-maitrens mun. Strindberg har också förstärkt lokalfärgen, t. ex. ändrat *kjol* till *kjortel,* s. 38 r. 2 och *Amerika* till *Amerikam,* s. 30 r. 22, s. 31 r. 2, 13.

Recensioner. De flesta större tidningar och tidskrifter uppmärksammade Mäster Olof med undantag av Stockholms Dagblad, som blott hade en kort notis dagen efter premiären, dvs. den 31 december 1881. Dess ordinarie recensent var Claes Lundin, och S:s förhållande till honom var kanske ej det bästa efter samarbetet med Gamla Stockholm (se Brev 2, s. 339). Det är dock möjligt, att Lundin har uttalat sig om Mäster Olof i Ur dagens krönika 1881. I Kungl. Bibliotekets exemplar uppges nämligen en anonym recension vara av honom.

I allmänhet beröra recensionerna dramats tidigare öden. Någon gång placerade man prosaupplagan i tiden efter versupplagan. Anders Flodman i Aftonbladet trodde i sin första notis, att versupplagan hade omarbetats, vilket föranledde en giftig gliring från Hugo Nisbeth i Figaro (8/1 1882). Flodman försvarade sig i mycket irriterad ton den 24 januari; hans ställning var ju litet ömtålig, eftersom AB i en anonym recension — av Flodman? — fullständigt brutit staven över versupplagan. Många inskränkte sig till att helt allmänt konstatera, att prosaupplagan skrevs för nära tio år sedan. NDA:s recensent såg dock i de förflutna åren en garanti för dramats "'blifvande värde". Endast Karl Warburg, som hade tillhört den strindbergska vänkretsen i Uppsala, har klar blick för att motgångarna hade präglat författaren. Kungl. Teatern har här "en synd på sitt samvete, en orätt begången mot den mest begåfvade af våra yngre författare". Även Nisbeth begagnade tillfället att pika Kungl. Teatern, som måste känna Mäster Olofs succé som en förödmjukelse.

Att Mäster Olof i konstnärlig kraft och storhet höjde sig långt över det ambitiösa historiska skådespelets vanliga nivå, ha recensenterna fullt klart för sig. Men naturligtvis ha de reservationer att anföra. De avgörande invändningarna voro av politisk och estetisk art. Lösningen av Mäster Olofs problem var liksom i Svenska akademiens och väl också i Kungl. Teaterns bedömning den allvarligaste stötestenen. De radikala tidningarna ha intet att invända, men deras ställningstagande, som man med några undantag får sluta sig till e silentio, torde i allmänhet icke grunda sig på några estetiska överväganden. Den ende som helt ställer sig solidarisk med slutet i Mäster Olof är NIT:s signatur —s. Bakom denna signatur döljer sig troligen Joseph Josephson (28/1). Teaterrecensionerna i Ny Illustrerad Tidning torde oftast ha skrivits av redaktionen och han var medlem av den vid denna tid. I och med Josephsons död 1883 försvinner märket —s. fullständigt och teaterrecensionerna övertagas av hans efterträdare Georg Nordensvan. Josephson var jämte S. och Axel Jäderin grundare av det litterära

förbundet Runa i Uppsala. Utan hänsyn till estetiska doktriner kommenterar han: "Detta 'affälling!'... gör Mäster Olof fullt lika om icke mera tragisk än om han delat den andres (dvs. Gerts) öden. — Men han dör inte! Han lefver visserligen fortfarande, men som Olaus Petri, den lugne embetsmannapresten. Mäster Olof är död och hans lifsgerning, sådan han tänkt sig den, är för alltid afbruten." Inte heller Karl Warburg vänder sig mot slutet i Mäster Olof men visar den för honom så typiska tveksamheten. Mäster Olofs och Gerts mål är oklart, och i de båda sista akterna sjunker intresset, konstaterar han. De recensenter, som diskutera frågan och inte kritisera S., äro alltså två ungdomsvänner, som kanske rentav ha varit med, när dramat har blivit till. I varje fall framgår det av Warburgs framställning i Illustrerad svensk litteraturhistoria, andra upplagan, att han nära har följt S:s reaktioner, då prosaupplagan refuserades hösten 1872.

De recensenter som äro förankrade i den äldre estetiska traditionen ta bestämt avstånd från slutscenen. C. D. af Wirsén ger i två artiklar i PIT den 11 och 12 januari 1882 en inträngande analys, som framförallt söker fånga dramats idé, dess kärna, och finner den vara oklar, vilket ur dramatisk synpunkt är ett estetiskt fel. Värre är att Olof enligt S:s egen uppfattning tydligen har svikit Gerts och hans vänners sak. Marskens tal till Olof måste, resonerar Wirsén, uppfattas av denne som en frestelse och kan icke tolkas som S:s egen åsikt. I själva verket kommer alltså dramat att syfta mot "den radikala sönderbrytningen af icke endast tillfälliga men väsentliga samhällsformer", och denna idé liksom frånvaron av försonande upplösning fördömer Wirsén ur estetisk synpunkt. Han behandlar alltså Mäster Olof som ett principdrama och söker att tillämpa dess regler, vilket här måste leda till en feltolkning. Om man som Wirsén bedömer slutscenen enbart idémässigt och inte ur psykologisk synvinkel, blir analysen ensidig, och man går miste om S:s motstridiga känslor inför Olofs avfall. Wirsén opponerar sig alltså mot den höga uppskattningen av Gerts idéer, vilken "medfört olägenheter med afseende på styckets verkliga tragik", medan han däremot ger karakteristiken av denne högsta beröm. Han förenar sin estetiska kritik med ett avståndstagande från de radikala idéernas enbart splittrande syftning. Det är alltså en konsekvent genomtänkt åskådning, icke småaktig anmärkningslusta som ligger till grund för hans recension, och den hindrar honom ej från att göra dramats konstnärliga förtjänster rättvisa. Sedan han har slagit fast, att Mäster Olof icke uppfyller hans fordringar på hur en tragisk konflikt skall lösas, har han inga allvarliga invändningar att framställa. Även om man icke accepterar Wirséns teoretiska utgångspunkt, måste man dock ge honom rätt i att lösningen i femte akten är oklar och gör ett fragmentariskt intryck. Den är icke tillfredsställande motiverad. Man blir ej förvånad över att Wirséns omdöme blev tongivande. Även Flodman i AB (24/1 1882) finner, att "den känsla af rening, frigörelse och upphöjdhet öfver det lilla och vidriga i lifvet, hvilken plägar vara det äkta konstverkets följeslagare, här var oss förmenad", och hänvisar sina läsare till Wirséns granskning, som han utan reservation ansluter sig till. Vid samma estetiska grundsyn är recensenten i NDA, troligen Hjalmar Sandberg (31/12 1881, 23/1 1882), bunden. Mäster Olof är "ett brustet ackord som qvarlemnar en känsla af tomhet, främmande för det äkta fullvigtiga konstverket". S:s moraliska dom över Olof är hårt tal, och i motsats till för-

fattaren hyser recensenten ingen indignation över Gerts fall. Trots NDA:s i stort sett välvilliga inställning är dock Wirséns granskning vida överlägsen, och Flodman i AB förmår blott lägga den konstteoretiska linjalen på verket utan att ge prov på någon konstnärlig sensibilitet.

Den historiska uppfattningen i Mäster Olof stötte från första stund på ett hårdnackat motstånd och detta gör sig ånyo påmint. Wirsén tar dock icke upp frågan utan håller sig framförallt till idéer och karaktärsteckning. Allt annat sätts i relation till dessa ledande synpunkter. Hans kritik av S:s ensidigt negativa bild av katolicismen är sålunda en tillämpning av principdramats regler, enligt vilka en dylik bild av hjältens motståndare var ett dramatiskt felgrepp. I förbigående fäster han också uppmärksamheten på några anakronismer. Surast av alla är Flodman. För honom är hela dramat ohistoriskt och bilden av Gustav Vasa blottad på all idealitet, "ett skamligt tilltag, som ingen huru stor talang på det estetiska området mäktar att rättfärdiga". Det var forskningens sak att rätta den traditionella bilden. Även Harald Molander i SvT 1882, som genom ett flitigt åberopande av Taine vill verka modernt orienterad, fäller det för den äldre kritiken så typiska omdömet, att den fria behandlingen av historiska fakta "är ett stort fel". Såväl NDA som UDK 1882 upprepa dessa klagomål. De finna Kristinas utfall mot föräldraauktoriteten vara en stötande anakronism. Fäderneslandets omdöme, att stycket ger en historiskt trogen uppfattning av reformationen i Sverige, går helt i linje med tidningens radikalism. Warburg är i själva verket den ende, som allvarligt diskuterar problemet och försvarar S:s tillvägagångssätt. Man kan bättre skildra "de verkliga rörelserna i en gången tid", om man studerar sin egen; man undgår då "att taga för godt alla nedsvärtningar och förgyllningar som krönikan tillåter sig. Det *mänskliga* blir sig lika i alla tider". Warburg står dock helt avvisande till S:s bild av Gustav Vasa (GHT 9/2).

Enigheten mellan recensenterna blir betydligt större på områden, som icke beröras av principdramat. Språket och dialogen, ja, den dramatiska tekniken överhuvudtaget, få högt beröm. Den bästa karakteristiken gav NDA. Stilen är "förtjenstfull, fri från floskler och onatur, från affekterad gammalnordiskhet och Shakespeare-reminiscenser. De uppträdande tala i öfverensstämmelse med karakter och bildning." Hur man egentligen ställde sig till den chockerande naturalismen i stilen är dock ovisst, eftersom omdömena äro mycket allmänt hållna, t. ex. Wirséns: dialogen är "kärnfull och naturlig utan uppstyltning". Man blir betänksam, då man finner, att DN:s recensent — Victor Sjöberg? — som exempel på språkets shakespeareanska skönhet drar fram samma replik, som Wirsén finner vara stor poesi: "Hvarför är jag icke sömnen att du flydde till mig, då du var trött af striden!" Den poetiska stiltraditionen satt mycket hårt i recensenterna. Kanske har man här liksom i fråga om Gert haft lättare att uppskatta de inslag i dramat, som harmoniera med det tidigare 1800-talets uppfattning av det historiska dramat, i detta fall av Shakespeare, sådan den hade utformats framför allt under intryck av Schiller. Med den sammanhänger troligen också Molanders och den anonyme kritikerns i UDK anmärkning mot kompositionen, som de ansågo vara alltför splittrad. Mäster Olof intar i detta fall en mellanställning mellan å ena sidan Schiller och å den andra Shakespeare och Goethes Goetz von Berlichingen. Alla klaga över dramats längd, och redan dagen efter premiären föreslog S. själv förkortning av krogscenens bordssamtal samt stryk-

ning av adelsmannens samtal med Olof i början av tredje akten och av hela kyrkogårdstablån (Brev 2, s. 340). I recensionerna hade just krog- och kyrkogårdstablåerna utpekats som longörer. I båda dessa tablåer är ett naturalistiskt shakespeareinflytande påtagligt, liksom i karakteristiken av de båda munkarna, som enligt Flodman utmärka sig för "de gröfsta, att ej säga råaste drag".

Uppsättningen och skådespelarnas prestationer tyckas ha haft betydelse för bedömningen av karaktärerna, som av de flesta få högsta betyget. Emil Hillbergs genialiska begåvning uppenbarade tydligen Gertgestaltens inneboende möjligheter. Med stor intensitet gav han liv åt denna sceniskt-teatraliskt tacksamma roll, som är rejält tillskuren utan alltför trassliga psykologiska nyanser. Alla äro också ense om att Gert är ypperligt tecknad, ja några anse honom vara dramats förnämsta prov på människoskildring, "styckets originellaste personlighet" (NDA), och Wirsén tvekar icke att i detta fall tillerkänna S. "verklig genialitet". Han hade förvandlat Gert till en kollektiv personlighet, till vilken sekler ha givit sina bidrag. "Tidsåldrars samlade hat och negativitet pulserar i Gerdt, som derigenom onekligen vidgas till en stor gestalt af symbolisk art."

Däremot tycks skådespelaren William Engelbrecht knappast ha gjort rättvisa åt Mäster Olof, vilket kanske bidragit till att de som voro mindre säkra i sitt litterära omdöme och därför hade lättare att duka under för teaterns uppläggning icke nådde full uppskattning av gestalten. Några ha fäst sig vid ett alltför uppskruvat patos i Engelbrechts tolkning; enligt Flodman underströk skådespelaren Olofs hjälplöshet och beroende av andra, ett drag som recensenten själv hade fäst sig vid. Kanske rubbades balansen mellan Gert och Olof ytterligare på scenen genom Hillbergs scenauktoritet. Man föll dessutom lättare för en rätlinjig, konsekvent hållen karaktär som Gerts, vilken mer överensstämde med en äldre tids människosyn, än för den psykologiskt komplicerade, av motstridiga känslor sammansatte Olof, som är en betydligt modernare människotyp. Det var säkerligen en av anledningarna till att recensenterna icke tillfullo kunde uppskatta S:s och kanske den svenska litteraturens första moderna människoskildring. En mer betydande kritiker som Wirsén gör dock i sin detaljanalys Olofs karaktär rättvisa och förmår också uppskatta särpräglat strindbergska karaktärsdrag. Liksom i fråga om språket och dialogen ha sympatisörerna inte alltid känsla för de modernare inslagen. Att Flodman tar avstånd från Gustav Vasa förvånar mindre, men att DN och Warburg inte hysa någon egentlig uppskattning visar, att den litterära smaken ännu bestämdes av äldre ideal. Hur skall man eljest förklara DN:s uppfattning, att Gustav Vasa är klarare "tecknad genom ett enda yttrande af Laurentius Petri än genom hela sitt eget uppträdande" eller Warburgs påstående, att kungen blott är skisserad? Även andra anmärkningar, t. ex. DN:s kritik av Kristina och NDA:s av Brask, verka åtminstone på eftervärlden som småaktig kriarättning.

Den avgjort grinigaste, för att inte säga illvilligaste recensionen är Flodmans, den utan konkurrens bästa Wirséns. Den är elegant genomförd, följer bestämda linjer, och den gör — med undantag för idékritiken — inga allvarliga misstag i den konstnärliga bedömningen. Wirsén tar upp väsentliga ting, och analysen är ofta skarpare och framför allt rikare än hos de övriga. Hos dem kan man visserligen finna en bättre uppfattning i enskildheter, men i stället göra de sig ej sällan skyldiga till okunnighet eller estetisk okänslighet. Endast

Wirséns recension kan — vid sidan av Warburgs sakliga upplysningar — ha givit senare forskning uppslag att arbeta vidare efter.

AKADEMIUPPLAGAN

Manuskriptbeskrivning. S. deltog år 1873 i Svenska akademiens pristävling i skaldekonst och skickade in en version av prosaupplagan, En affälling, nu förvarad i akademiens arkiv i inbundet skick. Jag har emellertid haft tillfälle att undersöka handskriften före inbindningen.

Den består av 4 blad och 42 helark, vilka äro sammanförda i 5 buntar, var för sig hopbundna med snören. De fyra sista buntarna äro betecknade b, c, d. e. Ak har alltså behandlats på samma sätt som K. Paginering saknas. De flesta helarken och ett av de lösa bladen tillhöra samma papperssort med parallella vattenlinjer på tvären, storlek 22,2 × 35,7 cm. Bladen 1, 2 och 8 samt det sista arket i handskriften äro av en något tunnare kvalitet och något bredare 23,1 × 35,8 cm. Papperssorten är densamma. Tre handstilar uppträda, S:s och två avskrivares.

Den första bunten, blad 1—18, som saknar bokstavsbeteckning, har — i motsats till de övriga — en invecklad historia. Från början har den sannolikt bestått av 9 helark, i sin tur uppdelade i två hälfter, den första om 4 helark, den andra om 5. Inom dessa två grupper ligga helarken inne i varandra. De övriga buntarna ha nämligen detta utseende. Den första buntens första hälft är emellertid splittrad. De blad, 1 och 8, vilka skulle vara denna grupps omslag, bilda icke något helark, och texten är skriven av hand 2. Dessa blad äro av en annan storlek än de andra, ungefär en cm bredare. Det är tänkbart, att de båda bladen en gång bildat ett helark. En sammanställning av brottytorna ger dock icke något bevis härför. Blad 2 har samma utseende och bredd som 1 och 8. Det hänger visserligen samman med blad 7 men bildar icke något ark tillsammans med detta. Det är nämligen fastklistrat vid en kant, som är återstoden av ett bortskuret blad, dvs. den nu förlorade hälften av ett helark, och som fortsätter i blad 7. På blad 2 står S:s företal till Ak. Bladen 3—6 bestå av 2 helark, blad 3 och 6 och blad 4 och 5. Ursprungligen har alltså den första buntens första hälft bestått av 4 ark, lagda i varandra. S. har skurit ut blad 2 och ersatt det med det nuvarande, som innehåller företalet. Per Lindberg (a.a. s. 76) förmodar, att personförteckningen har stått på det kasserade bladet. En jämförelse med de övriga Mäster Olof-handskrifterna gör hans åsikt sannolik; alla de handskrifter, som ha varit avsedda för teaterdirektörerna, ha ett titelblad och ett blad med personförteckning. När bladen 1 och 8 ha bytts ut, är mer osäkert. Det bör ha skett samtidigt med utbytet av blad 2, då blad 1 nu upptager både titel och personförteckning. Till sist har S. klistrat över titeln med en lös lapp, på vilken han själv ersatt *Ett vittne* med *En affälling* och försett dramat med *"Motto 'Hvad är sanning?' Bibeln"*. Ett vittne är säkerligen icke den första titeln. I K kallas dramat Mäster Olof, liksom i af Edholms dagbok. Troligen har det ursprungliga titelbladet i Ak upptagit denna titel (Hagsten, del 1, s. 358).

Den första buntens andra hälft, bladen 9—18, omfattar 5 helark. De båda i bunten ingående grupperna ha fästs ihop, så att arken ha lagts rygg vid rygg och fläkts upp. Därefter ha snören trätts in från mitten av de båda uppfläkta

grupperna. På ett liknande sätt har S. förfarit med de övriga buntarna, som ha följande utseende.

Bunt b 1) blad 19—28 = 5 ark + 2) blad 29—36 = 4 ark
c 1) blad 37—48 = 6 ark + 2) blad 49—58 = 5 ark
d 1) blad 59—68 = 5 ark + 2) blad 69—78 = 5 ark
e 1) blad 79—86 = 4 ark + 2) blad 87—88 = 1 ark

Andra hälften i bunt e är icke hopfäst med snören vid den första. Arket 87—88 är av samma papperssort och format som 1, 2 och 8 och även handstilen densamma, dvs. hand 2. Det motsvaras i texten av s. 152 r. 7 — s. 153 r. 21. Anledningen till att detta ark skrivits rent ännu en gång är svår att bestämma. Måhända var renskrivningen betingad av att sista sidan ofta blir smutsig. S. kan ju också gjort anteckningar på den.

Är Ak en avskrift? Ak är en avskrift av K, utförd av okänd avskrivare, hand 1. Denna handstil återfinns på bladen 3—7, 9—86. Troligen ha även bladen 1, 2, 87—88 från början förelegat i utskrift av hand 1. De nuvarande bladen 1, 8 (s. 11 r. 30 — s. 13 r. 20 *Jag heter den för* -) och 87—88 (s. 152 r. 7 — s. 153 r. 21) ha skrivits av någon annan avskrivare, hand 2, som återkommer i renskriften av mellandramat. S. har själv skrivit företalet, blad 2, den ändrade titeln på en lös lapp, fäst med lack vid blad 1 över det tidigare Ett vittne, och mottot på titelbladet. Företalet och ändringarna på titelbladet böra ha tillkommit, då S. stod i begrepp att skicka in Ak till Svenska akademien.

Hand 1, som alltså har utfört lejonparten av renskrivningen, står ganska nära S:s stil. Jag hade visserligen från början ett allmänt intryck av att hand 1 ej kunde vara identisk med S:s egen handstil, men likheterna voro så betydande, att jag utan ett mer ingående studium hade varit tvungen att göra en reservation. Frågan om Ak är en renskrift eller icke är dock så viktig för bedömningen av Ak:s förhållande till K och Kungl. Teatern, att jag helst önskade få fullständig visshet. Jag har därför anlitat skriftteknisk expertis, assistent Nils Pårud på Statens kriminaltekniska anstalt. Hans undersökning visar, att hand 1 och S:s handstil äga "ett icke ringa antal likheter" men att även "ett flertal betydande avvikelser kunna konstateras". Överensstämmelserna röra de enskilda skrivtecknens former b, d, g, k, n, p (två olika typer), r (två olika typer), s (konventionell typ), O och V. I stort sett torde detta kunna förklaras av ett gemensamt beroende av tidens konventionella förskrift, vars inflytande sannolikt var starkare under 1800-talet än nu. Olikheterna hänföra sig dels till den allmänna stilkaraktären, dels till de enskilda skrivtecknens utformning. Exemplen ha hämtats från första textbladet i K, i AM (mellandramats första manuskript) och i Ak. Det parti, som har utförts av hand 1, är jämnt och enhetligt utfört utan nämnvärd variation i storlek, lutning och sätt att följa raderna. Hand 1 har i viss mån kalligrafisk prägel; det gäller t. ex. de enskilda skrivtecknens utsmyckning, framför allt i början och slutet av ett ord. Assistent Pårud understryker med rätta variationsbredden i S:s skrift och finner det svårt att presentera den i en generell formel. Jag citerar: "Skriften kan nämligen växla starkt från ett manuskriptblad till ett annat — t. o. m. i fråga om text på en och samma sida — dels beträffande stilens lutning och storlek och dels vad det gäller de enskilda bokstävernas form. Karakteristiskt för Strindbergs stil synes just vara de snabba växlingarna i fråga om de enskilda ele-

mentens utformning i skriften, vilka bli särskilt iögonfallande, om man granskar ett längre textavsnitt. Skriften kan därför med rätta betecknas som dynamisk, full av liv och rörelse, trots att den i och för sig väl synes kunna återföras till den konventionella förskrift, som var aktuell vid tiden i fråga. De temperamentsfulla växlingarna i skriften, som flerstädes kunna iakttagas, göra dock icke våld på skriftens enhetlighet i mera total betydelse, sedd ur skriftteknisk synpunkt. Skriftens svårbeskrivbara kärna, den strindbergska stilkaraktären, lyser över allt igenom."

S:s stil är alltså i jämförelse med hand 1 rikt fasetterad, personligt formad och saknar i allt väsentligt, trots att den är lättläst, kalligrafiska egenskaper. "Som helhet betraktad står den därför i bjärt kontrast till den konsekventa och regelbundna, något kalligrafiskt betonade skrift", som återfinns i Ak. Det kan alltså betvivlas, att S. skulle ha kunnat utföra skrift av den jämnhet, som utmärker hand 1. Som exempel på karakteristiska avvikelser kunna nämnas (med Ak menas i det följande hand 1):

s I Ak uppträder *s* av både konventionell typ och fraktur - *s* (ungefär i relationerna 2: 1). Den senare typen förekommer även i S:s skrift, men i betydligt mindre omfattning och i en utformning, som skiljer sig från Ak:s.

tt. Bokstavsgruppen sammanskrives i regel på ett personligt sätt, dvs. staplar och tvärstreck äro utförda i en pennrörelse, vilket icke förekommer i S:s skrift.

ä, ö S. skriver dessa bokstävers övertecken i frågeteckensliknande form. I Ak är övertecknet genom en vänsterriktad pennrörelse förbundet med den sista bokstaven i ett ord. Hela ordet är utfört i en pennrörelse — ett skrivsätt som synes vara S. främmande.

e I Ak uppträda talrika exempel på en *e*-typ, som närmast kan betecknas som komplicerad (spiral-*e*). Någon direkt motsvarighet till den finns icke i S:s stil, som däremot domineras av *e* med enkel ögla.

A Stort A skrives ibland som stort litet *a* i Ak, vilket saknar motsvarighet i S:s skrift vid denna tid.

E Det tecken — liknande ett citationstecken — som förekommer i vissa av S:s *E*, är icke alls representerat i Ak.

Hand 1 är alltså en avskrivare.

Avvikelser från K. Olikheterna mellan K och Ak synas mig ha nästan större betydelse, om Ak är den version, som af Edholm refuserade (jfr kommentaren, s. 123 f.). Mest iögonfallande äro kanske strykningarna. Så har t. ex. andra aktens mellanspel utgått. Man bör dock hålla i minnet, att S. redan i K uttalar tvivel om dess existensberättigande: "Följande narrspel kan användas för att muntra upp en viss del af publiken som blifvit uttråkad af föregående starka saker; men kan också vara borta." (Lindberg, a.a. s. 38 f. sammanställer motiveringen med Shakespeare.) Denna anmärkning är nu överkorsad med så tjocka bläckstreck, att skriften endast med möda kan urskiljas. Tolkningen är kontrollerad medelst infrarödfotografering på Statens kriminaltekniska anstalt. I K har s. 48 r. 8 och s. 53 r. 24 uteslutningen markerats med klamrar (jfr Lindberg a.a. s. 4) och med ett *utgår* och *Dit*. I slutet av tredje aktens första tablå uppträder Gert i K i samtal dels med Gustav Vasa, dels ensam med Olof. Dessa partier saknas i Ak. Stryk-

ningen är markerad i K med klamrar s. 90 r. 10, s. 91 r. 18, s. 92 r. 5 och s. 94 r. 13 (Lindberg, a.a. s. 4). Ur innehållssynpunkt är strykningen ej någon större förlust. Olof står just beredd att förklara för kungen, vad vederdöparna vilja, då Gert bryter in "spelande fånig". Så vidtager ett ironiskt teatraliskt upptåg, i vilket Gert leker med ord och med en attest, utställd på hospitalet. Han rör sig med en ganska enkel symbolik, som antyder att vederdöparna vilja våldsam omstörtning, bl. a. av religionen: "Ja, och så ville vi tapetsera om lite i kyrkan och ta ut fönsterna, för det luktade unket." Gert spinner vidare på denna bild i det avslutande samtalet med Betjänten, där vädringen åter kommer på tal. Dessa anspelningar på hans revolutionära sinnelag efterlämna ingen saknad; ordlek synes mig i detta fall egentligen vara ett bättre namn än symbolik. Att S. har låtit yxan gå över dessa partier, länder honom till heder. M. Lamm påpekar i Strindbergs dramer (del 1 s. 118 f.), att dialogen här faller ned i ibsenskt manér på ett föga lyckligt sätt. Lamm har (a.a. s. 121 ff.) framhävt intrigören i Gert och hans ofta teatraliska entréer. Denna scen är ett gott exempel härpå. Emellertid framträder Gert icke blott som den ironiska smått demoniska intrigören utan också som pådrivare, vilket i annat sammanhang påpekats (Smedmark a.a. s. 48). Han ställer Olof inför det svåra valet att antingen föra Kristinas far till dårhuset eller bryta mot kungens befallning. Scenen må vara belysande för Olofs karaktär och svåra mellanställning. Men den är illa placerad. Olof har just tilltvingat sig ett löfte att få genomföra en reformation, och genast efteråt avslöjas han som ett barn. Hans svaghet blir desto mer uppenbar, då Gert till råga på allt redan ordnat, att Olof slipper välja! Onekligen är det en kalldusch för läsaren och dålig dramatisk ekonomi från författarens sida. Utan att handlingen blir lidande, har uteslutningen gjort Olof starkare, och Gerts ställning som allestädes närvarande har i motsvarande grad försvagats. Det är värt uppmärksamhet, att en av de första ändringarna träffar Gert, som i mellandramat skulle totalt förvandlas både som gestalt och som den vilken med Olof tävlar om att stå i centrum för intresset. Man kan alltså i detta fall räkna med att ändringen är konstnärligt motiverad. Även andra alltför påtagliga ibseninslag strykas i etapper (se s. 133 i kommentaren). Det främsta skälet var dock säkerligen, att dramat behövde förkortas. Det ligger nära till hands att anta, att Frans Hedberg av teatertekniska skäl har rått S. att om möjligt skära ned dramat till rimlig speltid (jfr Smedmark a.a. s. 349 not 38). Man kan alltså icke påstå, att S. i nämnvärd grad dagtingat med sitt samvete inför Hedbergs kritik. Dramats karaktär är orubbad och den historiska uppfattningen liksom den chockerande naturalismen och det kritiserade "avfälling" i slutscenen oförändrade. Endast i ett fall kan man tala om anpassning, nämligen i fråga om Skökan. I dessa scener ha några av de mest naturalistiska uttrycken och replikerna hyfsats eller slopats. Troligen bör också strykningen av ordet sköka i replikerna, vilken har utförts i Ak, vara beroende av kritiken. Men denna eftergift måste — mot bakgrunden av S:s förtvivlade utbrott efter samtalet med Hedberg — sägas vara synnerligen obetydlig. Ändringarna kring Skökan kommenteras liksom de övriga ändringarna i redogörelsen för K, s. 131 f. S. ger själv våren 1875 en ganska god bild av sin reaktion inför Kungl. Teaterns kritik 1872: "Du vet huru Kngl. Theaterns småaktiga anmärkningar förargade mig och huru jag i vredesmod kastade undan arbetet, oaktadt jag visste att på mig

berodde att få det uppfördt, såvida jag ville företaga de nödiga ändringarne." (Brev I s. 177 f.).

Strykningarna kasta ljus över Mäster Olofs komposition. I jämförelse med Ibsen bygger S. sitt drama på ett mindre beräknat, mindre medvetet sätt. Han har också kunnat stryka större partier utan att detta har haft några allvarliga konsekvenser eller fört med sig serier av ändringar även på andra ställen än de direkt strukna. Ibsen erbjuder icke sådana möjligheter.

Ändringar i Ak. Även i det renskrivna manuskriptet har S. ändrat. Här lämnas de ändringar, som hand I själv gjort i löpande text eller vid en eventuell kollationering, helt åsido. De ändringar, som sannolikt äro av S:s egen hand, lämna i flera fall icke tillräckligt material för en säker handstilsbestämning. Av innehållet att döma torde de dock vara författarens egna ändringar. De ha utförts med bläck och gälla t. ex. utbyte av enstaka ord eller kortare uttryck eller strykningar av replik eller del därav, vilka ha markerats i K.

Blyertsanteckningarna visa, att Ak till en viss grad har använts som arbetsmanuskript. Därvid ha planerna på ytterligare förkortning av dramat, utöver vad som redan har företagits vid utskriften, det största intresset. En av dem har också realiserats i texten. Kring det inledande bordssamtalet i ölbodstablån s. 30 r. 12—s. 32 r. 6, dvs. Danskens, Tyskens och Windranks pokulerande, innan Småländingen dras in i samtalet, har S. med *Utgår* och *Dit* markerat strykningen, som har utförts med bläck. Det är icke möjligt att med absolut säkerhet avgöra, om denna uteslutning har skett redan 1872. Vissa omständigheter tyda dock på att ändringen är av senare datum. Vid sidan om bläckklamrarna stå nämligen två klamrar, skrivna med blyerts, vilka nu endast med svårighet kunna upptäckas, eftersom de äro utsuddade. Rimligtvis innebär detta, att S. efter af Edholms avslag har arbetat vidare både med K och Ak, troligen för att anpassa dem efter kritiken. När sedan Ak skickades till Svenska akademien, har S. fyllt i denna uteslutning med bläck, medan övriga anteckningar i samma riktning ha strukits. De flesta av dessa äga mer eller mindre fullständig motsvarighet i K. Så t. ex. har första aktens första scen, alltså Lars Andreæs och Olofs samtal, varit utsatt för omarbetningsplaner. Vid citatet ur Jeremia, s. 4 r. 10—12, står *Förkortas* och en klammer, numera så gott som helt utsuddade. Slutligen kan man kring r. 17—21 se utsuddade blyertsklamrar jämte ett utsuddat *ut* i marginalen. Dessa förändringar äro markerade i K; r. 10—12 och r. 17—21 äro strukna med blyerts, och i det senare fallet förekomma uteslutningsklamrar med blyerts. Av har också en förkortad version av r. 10—12 och saknar r. 17—21. Men S. har på ett mycket mer ingående sätt tänkt omstöpa denna scen. Mitt i samtalet mellan Olof och Lars s. 5 r. 12 står i marginalen med blyerts ett utsuddat *Kortare.* I K löper strykningen från s. 5 r. 12 ända till scenens slut s. 7 r. 26. En sådan omfattning har icke förändringen i Ak. Till de oftast ändrade hör också andra aktens ölbodsscen. Den har också — som nämnts i avsnittet Avvikelser från K — beskurits. Det är dock möjligt, att S. redan nu har haft mer vittomfattande planer, eftersom man i Ak:s marginal kan urskilja ett nu utsuddat *Utgår* i höjd med s. 30 r. 2. Måhända avsåg han en strykning av hela tablån, vilket tydligen var aktuellt att döma av utkasten till mellandramat. Det i recensionerna år 1882 så kritiserade samtalet mellan Olof och den förfranskade adelsmannen i tredje aktens början är så gott som helt

struket i K, s. 76 r. 4—s. 78 r. 6. Visserligen finns det icke någon klar markering i Ak, men i marginalen s. 77 r. 7—11 står följande utsuddade anteckning: *Adelsmannens stora repliker i samtalet med Olof*..... Det sista ordet har icke kunnat tolkas. Troligen har det stått förkortas, slopas e. d. K:s strykning av en replikväxling emellan Gustav Vasa och marsken s. 86 r. 10—s. 87 r. 24 motsvaras i Ak av två kraftiga blyertsstreck i marginalen s. 86 r. 10—s. 87 r. 6 och är val ett uttryck för en strävan att med minsta möjliga ingrepp minska ned dramats format. Bland de partier, som ha fått onödigt stor plats i originalet, är Olofs uppläsning ur Schweglers Geschichte der Philosophie i tredje aktens hemscen. S. har också i K skrivit *Annat* och *Kortare* vid denna replik, vilket också har avsatt spår i Ak, där repliken s. 96 r. 17—25 är förstreckad med blyerts. Den scen i samma tablå, i vilken Adelsmannen meddelar Olof besluten vid Västerås riksdag, s. 107 r. 18—s. 110 r. 9, har S. enligt anteckning i K tänkt förkorta. Även i Ak finns markering s. 107 r. 25, ett kraftigt blyertsstreck, som anger, att hans tankar även här rört sig i samma riktning. Emellertid har hans avsikt icke givit sig tillkänna på något annat sätt i detta manuskript. Den sista större strykningen gäller Olofs och Lars' samtal efter moderns död i fjärde akten, som helt har utgått i mellandramat. I Ak är partiet s. 124 r. 1—22 samt s. 125 r. 13 *Broder* t. o. m. r. 18 *Olof* satt inom klamrar med anteckningen *Utgår* i marginalen, allt nu utsuddat. Slutligen har en enstaka replik, fortfarande i fjärde akten s. 128 r. 14—15, strukits. Vid jämförelsen mellan ändringarna i K och Ak måste man räkna med att blyertsanteckningar kunna vara så väl utsuddade, att man inte längre kan upptäcka dem.

Alla dessa förkortningsplaner synas i första hand sammanhänga med Kungl. Teaterns kritik och vilja i stort sett göra dramat mer lämpat för scenen. I något enstaka fall är det ju icke blott fråga om nedskärning utan försök att tillmötesgå andra kritiska synpunkter. Så t. ex. torde planerna på strykningar i scenen med den förfranskade adelsmannen bero på de anakronistiska åsikter, som denne utrustats med, och i ölbodstablån hade man säkert stött sig på naturalismen. När S. skulle använda Ak till annat ändamål än det ursprungliga, strök han resolut dessa ansatser, av vilka några ju fordrade en mer genomarbetad form för att kunna duga. Längden var ju icke heller samma hinder i Svenska akademien. Att några markeringar stå kvar förklaras med att S. lätt kan ha gått förbi dem, då han putsade manuskriptet. En och annan ändring kan också vara tillkommen, när dramat lämnades in till tävlingen.

Ojämförligt större till antalet än bläckändringarna äro de som ha utförts med blyerts. Vid de mer ingripande ändringarna har man anledning att förutsätta S:s egen hand. Nära hälften av dem är rättelser, som böra ha tillkommit vid en kollationering mot originalet. I ej så få fall rör det sig om utbyte av ett enstaka ord eller uttryck, i några om strykning av del av en sats. Ibland finns ändringen markerad i K. Till dessa höra också marginalanteckningar kring Skökan, se s. 131 f. i kommentaren. Någon speciell tendens kan icke urskiljas. Övervägande delen av blyertsanteckningarna verka att till tiden vara senare än de med bläck och stå längre från originaltexten. Någon gång kan man misstänka ett samband med de omarbetningsplaner, som utmynnade i mellandramat.

Återstå förstrykningar av enskilda repliker och textställen medelst en bock

eller kraftiga streck i marginalen. Deras proveniens är naturligtvis osäker och Per Lindberg har (a.a. s. 78) framkastat en förmodan, att akademiens ledamöter ha roat sig med att sätta bockar i kanten. Det är ju möjligt, men dylika kraftiga blyertsstreck äro icke främmande för S. själv och ha redan kunnat sammanställas med strykningar i K. Det är därför mest sannolikt, att S. har fört pennan även i dessa fall. Det är inte alltid lätt att förstå anledningen till markeringen. I några fall ha mer eller mindre blasfemiska eller i religiöst avseende djärva uttryck, s. 9 r. 10—11, s. 41 r. 21, 26 markerats, i andra är det fråga om nyckelrepliker till Olofs karaktär eller Gerts revolutionära patos, s. 69 r. 23 och s. 72 r. 15. Även vid repliker, som ha med Skökan att göra s. 38 r. 2 och s. 101 r. 18, uppträda liknande anteckningar.

Ak och Svenska akademien. Av ändringarna efter utskriften av Ak och av avvikelserna från K framgår alltså, att Ak icke från början har varit avsedd för Svenska akademien. I redogörelsen för K:s tillkomsthistoria har redan framhållits, att även andra skäl tala för att så icke har varit fallet (se kommentaren s. 122 ff.). Ak har först refuserats av Kungl. Teatern. Sedan har S. arbetat ytterligare med detta manuskript. När mot slutet av sommaren och början av hösten 1873 tävlingen i Svenska akademien blev aktuell, uppstod problemet, vilken version S. skulle skicka in. Han kunde icke gärna presentera K; det innehöll alltför många ändringar. I Ak hade han gjort anteckningar, och dessutom hade planerna på en mer radikal omstöpning av stoffet börjat taga form (jfr kommentaren till mellandramats utkast och redogörelsen för dess första fullständiga manuskript). Ett tredje alternativ var att till akademien lämna en version, som varken var identisk med K eller med Ak. Låg en sådan utväg inom möjligheternas gräns? Det ser ut, som om S. först hade tänkt sig detta alternativ. Av är en början på en avskrift och omfattar den första akten t. o. m. s. 27 r. 9. Den är — vilket skall visas i redogörelsen för detta manuskript — grundad på Ak, så långt man nu kan nå säkra resultat med det ganska knappa jämförelsematerialet. Några av de i Ak föreslagna ändringarna ha tagits med, andra icke. Hur S. har tänkt sig fortsättningen, kan man inte avgöra. Av den föreliggande avskriften att döma skulle då Av ha blivit en Ak mycket likartad version, som väl knappast skulle komma att avspegla några radikalare förändringar än dem som de utsuddade marginalanteckningarna i Ak innebära. Avskriften avbröts emellertid. Det kan hända, att då S. såg att skillnaderna mot Ak ej skulle bli så stora, han i stället nöjde sig med Ak. Avbrottet kan dock också bero på att tiden icke medgav en total omläggning av dramat. Han bestämde sig för Ak, suddade ut de flesta av de i marginalen föreslagna ändringarna och skickade in det till tävlingen. Att det sista arket har renskrivits kan bero på att S. hade gjort anteckningar på det ursprungliga. Ett förslag till ändring av det kritiserade slutet återfinns nämligen i utkasten till mellandramat.

Företalet. S. har emellertid haft huvuddragen till mellandramat uppskisserade. Omläggningen får en intressant belysning i hans företal till Ak, vilket tidigare har kommenterats av Lindberg (a.a. s. 76 ff.). Han understryker dess dubbla funktion som polemik mot Kungl. Teaterns historieuppfattning och som uttryck för S:s brottning med mellandramats idévärld. Men även denna brottning sammanhänger som Lamm (Strindbergs dramer del 1 s. 144) framhåller med kritiken. Båda dessa forskare ha tryckt på sammanhanget mellan företalet och

blyertskarakteristikerna på K:s personförteckningssida (jfr även Smedmark a.a. s. 80 ff.). Företalets plats i omarbetningsplanerna kommer att närmare diskuteras i samband med redogörelsen för mellandramats tillkomst. Företalet lyder:

"Vördsam anmärkning

Att de historiska karaktererna ej blifvit skildrade efter de gängse föreställningar, man om desamme hemtat ur gångbara läroböcker, utan efter dels samtida urkunder, dels efter sednare, erkända, forskare och granskare ss. Geijer o fl, hvilka ej skonat en folkkär tradition, torde icke läggas förf till last. Så har t. ex Mäster Olofs process blifvit insvept af de flesta författare i ett misstänkt dunkel, då likväl manuskriptet till Tegels Gustaf den 1 s historia (i riksarkivet) delgifver de närmare detaljerna om nämnde sak.

Föröfrigt har förf. afsigtligt lemnat å sido lokalfärg, historisk sanning o. d. der idén, som varit utgångspunkten så yrkat.

Författaren har nämligen hufvudsakligen velat framställa ett olöst problem. Till den ändan hafva fyra särskilda personer fått uppträda såsom bärare af idéer, sådana som stat, kyrka, religion, abstrakt frihet, alla lika ingifna och åberopande sig Guds särskilda kallelse. Af dessa går endast en segrande fram — kanske emedan hans idé var minst abstrakt. Den frågan vill då framställa sig, om man ej till en viss grad måste bli "affälling" för att kunna förverkliga sitt ideal.

I alla fall slutar förf med ett frågetecken, hvilket han anser bättre, då väckandet af ett fruktbärande tvifvel både är blygsammare och mera öfverensstämmande med det menskliga fattandets oförmåga, än framkastandet af ett privat hugskott med anspråk på allmängiltighet.

Ironien i titeln torde till en del förtydliga författarens mening samt tillintetgöra det skärande i sista aktens domslut."

Svenska akademiens domslut. I sista minuten lämnade S. in sitt drama till Svenska akademien. Enligt anteckning på titelbladet inkom En affälling den 6 oktober 1873, d. v. s. den näst sista dagen som tävlingsbidrag mottogos, och anmäldes den 9 oktober på Svenska akademiens sammanträde, då den fick nummer 18 bland tävlingsskrifterna i skaldekonst (Dagbok 1873, Svenska akademiens arkiv). Vid samma tillfälle utsågos Böttiger, C. W. A. Strandberg, Gustaf Ljunggren och F. A. Dahlgren till granskare. De anmodades den 6 november att före den 1 december inkomma med yttranden. Gustaf Ljunggrens utlåtande, vilket — som Henrik Schück påpekat — är det sakligaste och mest genomarbetade, upplästes den 20 november, då även F. A. Dahlgren var närvarande. Det föredrogs även en vecka senare, och då var en annan av granskarna tillstädes, nämligen C. W. A. Strandberg. Dahlgrens och Böttigers granskningar föredrogos den 4 december, medan C. W. A. Strandberg, som icke deltog i sammanträdet, i brev meddelade sina åsikter om de skrifter, som tydligen kunde komma ifråga vid prisutdelningen. Bland dem förekommer icke En affälling. Tydligen ha akademiens ledamöter inbördes diskuterat tävlingsskrifterna — det framgår av Strandbergs brev —, men något annat spår av en diskussion om En affälling har jag icke funnit vare sig i protokoll eller privata brev. Först den 11 december kommer Strandbergs utlåtande. Samtidigt utdelades andra priset till Jakob Leonard Eurenius för en översättning av Tassos Aminta, och två av

de tävlande föreslogos till mention. De olika yttrandena om En affälling äro av mycket olika halt, alltifrån Böttigers lättvindiga avfärdande till Gustaf Ljunggrens omsorgsfullt utförda granskning. Måhända har Ljunggren haft betydelse även för de övrigas ställningstagande, eftersom hans utlåtande kom först och lästes upp vid två sammanträden. Både F. A. Dahlgren och C. W. A. Strandberg måste alltså ha känt till det. Granskarnas utlåtanden finnas tryckta in extenso i H. Schücks Svenska akademiens historia (del 7 s. 224 ff.). Schück påpekar (a.a. s. 222) att S:s företal fick en ganska stor betydelse för bedömningen. Han söker på förhand att bemöta eventuella invändningar mot den historiska uppfattningen i dramat. Hans försvar går på två linjer. Hans angrepp på den traditionella historiska bilden av Gustav Vasa och hans hänvisning till samtida urkunder och till Geijer lämnade akademiens ledamöter totalt oberörda. Dessutom försvarar han slutscenen. Prosaupplagan framställs som ett naket idédrama: Kungen, Olof, Gert och Brask äro idébärare. Huvudtesen är, att författaren vill ifrågasätta, om "man ej till en viss grad måste bli 'affälling' för att kunna förverkliga sitt ideal". Slutscenen skall alltså icke uppfattas som något domslut över Olof. Hans förklaringar vilja rädda slutscenen utan att ta tillbaka den helt, men de framhävde dramats ömtåligaste punkter och blevo därför en utmaning mot principdramats anhängare. Teoretikern Ljunggren går också omedelbart till rätta med missuppfattningen av de estetiska teorierna. Han bestrider, att ett drama kan göras till forum för diskussion av olösliga sociala, religiösa och politiska problem och gör upp med S:s åsikter om avfallet. När Ljunggren avvisar hans idéer, får han också tillfälle att utdöma den fria behandlingen av historien. Huvudpunkten för honom förblir dock idédiskussionen, som han från sina utgångspunkter finner vara helt ohållbar. Dahlgren tar också bestämt avstånd från dramats idé, medan Strandberg mer i allmänhet uttalar misstroende mot idédramer, i vilka varje person får förkroppsliga sin idé. Samma dom över den historiska uppfattningen som hos Ljunggren skymtar hos Strandberg och Dahlgren. Tydligen ha granskarna sett dramat ur företalets synvinkel och drivits in i en polemisk situation, som har omöjliggjort en rättvis uppskattning. Företalet anmodar ju dem att bedöma skådespelet utifrån synpunkter, som direkt stredo mot deras estetiska uppfostran, och det underlättade för dem att helt undgå dramats förtjänster. Beror icke deras hårda dom över karaktärsteckningen, som förklaras vara "utan individuel bestämdhet och pulserande lif" (Strandberg), outpräglad och obestämd (Dahlgren) och abstrakt eller oklar eller inkonsekvent (Ljunggren) på att S. ensidigt kör med att Mäster Olof är ett idédrama? Domslutet hade väl knappast i sak utfallit stort annorlunda utan företalet, men att det blev så hårt, beror utan tvivel på S. själv. Det vittnar ännu en gång om hur segt han motstod kritik och hur stark hans självkänsla ändå innerst inne var. I företalet har han till varje pris försökt värja sin åsikt. Kanske har dock Ljunggren haft en känsla av att dramat icke hörde till de vanliga misslyckandena i akademiens tävlingar. Han ägnade mer än dubbelt så mycket utrymme åt En affälling som åt de andra prisskrifterna. Strandberg talar också i förbigående om glimtar av begåvning i dialogen, Dahlgren om att vissa partier vittnade om "vis comica".

AVSKRIFTEN AV FÖRSTA AKTEN

Handskriften (här förkortad Av) ingår i samlingen Mäster Olof-handskrifter, Göteborgs stadsbibliotek. Den består av 7 ark i folio utan paginering, uppdelade på två buntar. Den första bunten innehåller 4 ark, den andra 3. I båda ligga arken inuti varandra. De äro av större format och av tunnare kvalitet än de som ha använts vid utskriften av K och Ak. Storleken är 23,5 × 36 cm.

Avskriften omfattar nästan hela första akten fr. o. m. s. 3 t. o. m. s. 27 r. 9 men saknar titelblad och personförteckning. Den har utförts av någon annan än S., men avskrivarens identitet har icke kunnat fastställas. Stavningen *uppnar* och *uppet* för öppnar och öppet, s. 10 r. 19 och s. 24 r. 27, tyder på att vederbörande har talat stockholmsdialekt. Hans historiska bildning förefaller av felen att döma ha varit blygsam. I textvarianterna redovisas icke skiljaktigheter i Av i fråga om stavning och interpunktion. Jag har dock kontrollerat, att dessa icke ge någon ledning för bestämningen av Av:s förhållande till de övriga handskrifterna.

Enligt Per Lindberg (a.a. s. 4) skulle Av vara en avskrift av K. Så är emellertid icke fallet. Ändringarna visa, att Av står närmare Ak än K. Av följer Ak i följande fall: s. 3 r. 22 utesluten replik i Av och Ak; s. 9 r. 1 Av och Ak ha samma formulering, vilket också gäller s. 9 r. 5; s. 3 r. 28 uteslutet ord i Ak och Av. Andra likheter återfinnas på s. 5 r. 26, s. 8 r. 8, s. 9 r. 22, s. 10 r. 10, s. 11 r. 14, s. 13 r. 2 storklockan en felläsning av K:s stormklockan, s. 15 r. 15, s. 19 r. 15, s. 21 r. 29, s. 22 r. 4, s. 24 r. 28. Av har samma avskrivningsfel som Ak. Icke i något fall kan Av sägas enbart återgå på K. Emellertid ha några ändringar utförts i Av, vilka icke återfinnas vare sig i K eller i Ak. Det gäller förkortningar av vissa mindre avsnitt. I Av är sålunda den både i K och Ak markerade strykningen av flera rader i Lars' uppläsning ur Jeremia s. 4 r. 10, 17 genomförd, men dessutom förekommer en nyskriven mening, som Av är ensam om. Endast Av har dessutom en förkortning på s. 10 r. 5, 11, 12 och s. 20 r. 9, 11. Gerts stora tal till Olof i första akten föreligger i Av i en annan version än i K och i Ak s. 15 r. 18, 19, 21, s. 16 r. 10, 15, 16, 17. Det kan tänkas, att dessa ändringar en gång ha funnits i Ak men ha blivit utsuddade i likhet med dem som nu kunna kontrolleras. S. kan naturligtvis också ha givit avskrivaren särskilda order i dessa fall.

Av bör alltså betraktas som avskrift av Ak. Varför har denna avskrift företagits? I annat sammanhang, kommentaren s. 145, har jag framkastat, att Av från början kan ha varit avsedd för Svenska akademien och att den har avbrutits, antingen därför att skillnaden mellan den och dess förlaga Ak ej blev större än att Ak lika gärna kunde användas, eller också därför att S. icke hann få den färdig före tävlingstidens utgång. Även andra skäl till avbrottet kunna tänkas, t. ex. ekonomiska.

TEXTVARIANTER

I vissa fall har fotografering avgjort tolkningen av handskriften. Fotografierna förvaras tillsammans med handskriften. Ändringar i löpande text ha utmärkts med "omedelbart ändrat till" eller "omedelbart ersatt med". Följande förkortningar ha använts:

K = Kymmendömanuskriptet.
Ak = Den s. k. akademiupplagan.
Av = Avskrift av del av första akten.
R = Renskrift av ett blad i K (jfr kommentaren, s. 118 ff.).
1881 = Den första tryckta upplagan.
1899 = Den andra tryckta upplagan.
SDA 1903 = Den tredje tryckta upplagan i Samlade dramatiska arbeten Serie 2 Historiska dramer 1.

3

2 K *Stregnäs* ändrat till *Strengnäs.*

3 K har först *En korsgång, utanför studiigården med trädplanteringar. Olof sitter på en stenbänk försjunken i sina tankar; framför honom stå några (Chorgossar* ändrat till *Scholares), läsande sina roler från papperet till Tobiæ Comoedia.* Därefter har ordföljden ändrats till *läsande från papperet sina roler till Tobiæ Comoedia.* Senare har *försjunken i sina tankar* och *några* och *från papperet* strukits efter tillkomsten av Ak och Av.
Ak *En korsgång utanför studiigården med trädplanteringar. Olof* (ovan raden med blyerts *Olaus Petri*) *sitter på en stenbänk försjunken i sina tankar; framför honom stå några Scholares, läsande från papperet sina roler till Tobiæ Comoedia.*
Av *En Korsgång utanför Studiegården med Trädplanteringar. Olof sitter på en stenbänk försjunken i sina tankar, framför honom stå några Scholares läsande från papperet sina roler till Tobia Comedia.*

7 Replikerna fr. o. m. denna rad t. o. m. s. 5 r. 3 äro i K strukna med blyerts. K *Chorgossen* ändrat till *Scholaris.* — *1:sta* Ak *1:ste*

8 K och Ak sakna komma efter *garn.* — *komne i vår fiendes* Av *komna i fiendens*

9 K och Ak sakna komma efter *oss.* — *barn!"* K *barn"* Ak *barn."* — *arme* Av *arma*

10 K *Chorgossen* ändrat till *Scholaris.* — *2:dra* Ak *2:dre*

11 K och Ak sakna komma efter *Ack.* — *klaga!* K *klaga;* Ak *klaga hvad* Ak *hwad*

12 K och Ak sakna tankstreck efter *dagar.* — *jemmers* Av *jemmars*

13 *både* Av *båd* — K och Ak sakna komma efter *ränta.*
14 K och Ak sakna skiljetecken efter *vänta.* — I Av är *vi* överhoppat.
15 *båd'* K och Ak *både* — K och Ak sakna komma efter *drömt.*
16 *bortglömdt."* K och Ak *bortglömdt.*
17 K har först *Lars A.* Därefter har *A.* med blyerts ändrats till *Petri.* Ak och Av ha K:s första formulering. I Ak står ovan raden med blyerts *Laurentius Andreæ.*
18 Ak saknar punkt efter *inkommit.*
19 *Hvad* Ak *Hwad*
20 K och Ak *Olof spritter upp* Av *Olof spritter opp*
21 Ak har tankstreck efter *leker.*
22 Repliken r. 22—23 är överhoppad i Ak och Av. Repliken r. 20—21 sammansmälter alltså med r. 24—26. I Ak är *Olof* r. 24 överstruket med blyerts.
25 K har först *lustig,* vilket ändrats till *liten.* Även *leker* är struket men har återinsatts ovan raden. Ak och Av ha K:s första formulering. K stavar *comœdia* med stor bokstav. — Ak har komma efter *Ja* och stavar *Jag* med liten bokstav. — *och* Av *uti*
26 Ak har punkt efter *fångenskapen.*
28 *Större arbete* Ak och Av *Större* — Ak har frågetecken efter *dig.*
I höjd med s. 3 r. 1—28 stå i K:s marginal följande anteckningar. *Modren och Christina Berätta att fadren Gerdt är insperrad som dåre — Modren nämd till förmyndare och Gerdt beröfvad sina rättigheter öfver barnet* — Jfr Utkasten till mellandramats första akt.
Blyertsanteckningar sammanhängande med föregående:
Idyll Modern och Christina. Dialog med Scholaris.
Lars Petri
Beder Olof hålla sig stilla och lugn
Lars
Här lefver Du ett stilla fredligt lif —
Olof
O ja jag — dör om det inte blir strid s n a r t
Dessa anteckningar sammanhänga med mellandramat. Jfr textvarianterna r. 17 och s. 158—159 med textvarianter.

4

2 Ak har punkt efter *ännu.*
4 Ak saknar skiljetecken efter *ung.*
9 *Herrens* Av *Herrans*
10 R. 10—12 äro strukna med blyerts i K. I Av äro de ersatta med *Jag hafver utkorat dig till en Profet ibland mitt folk.* Därefter vidtager r. 13. I Ak:s marginal kan man kring r. 10—21 urskilja, att det har stått en klammer och *Förkortas* med blyerts, nu utsuddat.
12 K och Ak ha citationstecken efter *folk.*
15 *Herren: Säg icke: Jag* Ak *Herren: säg icke Jag* 1881 *Herren: säg icke: Jag*
I höjd med denna rad står i K:s marginal *Chorgossarne gå,* vilket änd-

rats till *Scholares gå;* även dessa ord strukna. Ak och Av ha *(Scholares gå).*

16 *befaller.* K och Ak *befaller.* — — —

17 R. 17—21 äro strukna med blyerts i K. I marginalen står en blyertsklammer kring dem och ett med bläck struket *Utgår.* I Av äro de ej medtagna. De finnas i Ak; före r. 17 står en utsuddad blyertsklammer, som motsvaras av en liknande klammer efter r. 21 och i marginalen *ut.*

19 *furstar* K och Ak *förstar*

20 K och Ak sakna komma efter *dig.* Ak stavar *Så* med liten bokstav.

21 K och Ak sakna komma efter radens andra *dig* och *Herren.* — K och Ak sakna citationstecken efter *dig!* — I Ak står en utsuddad blyertsklammer, jfr textvarianterna r. 17.

27 *alla* K, Ak och Av *dem.* Skriften i K är otydlig.

28 *bjuder".* K *bjuder.* Ak *bjuder"*

5

5 *herrligt* K, Ak och Av *som halm* — K har komma och Ak semikolon, skrivet med blyerts, efter *halm.*

6 *munkeligan* K, Ak och Av *munkaligan* — Ak saknar komma efter *vigvatten.*

9 Ak har komma efter *ut.*

10 K har först *Hv,* vilket omedelbart ersatts med *Vet.*

11 K saknar komma efter *vill.*

12 Replikerna fr. o. m. denna rad t. o. m. s. 6 r. 3 äro i K strukna med blyerts, vilket sammanhänger med omarbetningen. Jfr mellandramat s. 157—s. 162 r. 7 och textvarianterna. Jfr även textvarianterna s. 6 r. 5, s. 7 r. 26. I Ak står med blyerts ett utsuddat ord, möjligen *Kortare.*

14 K har tankstreck efter *förlossning.*

17 *gamla murkna* Av *gamla* — K och Ak ha semikolon efter *du.*

20 Ak har punkt efter *tid.*

24 *dess* K, Ak och Av *deras* — K och Ak ha utropstecken efter *förtvifla.*

26 I K har Strindberg med blyerts skjutit in före replikens början *Det kan Du inte,* troligen tillagt efter tillkomsten av Ak och Av. — I K är *skola* kursiverat. — K och Ak sakna komma efter *Ja.*

28 *dra'* K och Ak *dra*

33 K och Ak ha tre tankstreck efter *förargelsen.*

6

2 *förargelse* K *förargelsen* — *Du är född* Av *Du född* — K och Ak ha semikolon efter *slå.*

5 K har först *drar mig; släpper,* ändrat till *drar;* Ak *drar,* — Av har först *känner nog hur,* ändrat till *känner hur* — Replikerna i K äro fr. o. m. denna rad t. o. m. s. 7 r. 26 strukna med blyerts. Jfr textvarianterna s. 5 r. 12 och s. 7 r. 26. — I K är *damluckan* inskjutet ovan raden.

8 K har först *finnas nog många,* ändrat till *komma nog.*

10 I K har *för långt* tillagts i marginalen, vilket saknas i Ak — K saknar komma efter *hand* och *Lars*; i Ak äro de utsatta med blyerts.

16 K och Ak ha tankstreck efter *skugga.* — K och Ak stava *pingstafton* med stor bokstav.
18 K har först *koka,* omedelbart ändrat till *börja gå.* — K har semikolon och Ak punkt efter *himmelen.*
19 K och Ak sakna komma efter *icke.* — K och Ak börja ny rad med *Lemna.* — K och Ak ha tankstreck före *jag.* — I K står med blyerts en klammer före *mig*; också i marginalen finns en klammer och ett tecken.
20 K har först *derborta, och spiller,* omedelbart ändrat till *derborta, blodröd.* — K och Ak stava *hon* med stor bokstav. — Ak har komma efter *kalk.* — *Hon och hennes* äro understrukna med blyerts i Ak.
21 *handen — Nej, jag* K *handen; nej jag* Ak *handen; Nej jag*
22 *på. — Nej, jag* K har först *på. Nej jag* Därefter har S. med blyerts skjutit in *Paus* efter *på,* vilket saknas i Ak och Av. — Ak saknar tankstreck före *Nej.*
23 K och Ak sakna komma efter *sårade.* — I K står ett blyertsstreck över *hviska frid i de döendes* och ett tecken i marginalen. — I K är *de* i *de döendes* inskjutet ovan raden.
24 *öron* K, Ak och Av öra — K och AK sakna komma efter *Nej* och *med* .— K har ytterligare ett *med,* vilket strukits.
27 K har först *Ty,* omedelbart ersatt med *Derför.*
31 I K har repliken först börjat *Nej! Men Herren skall göra Dig till en jernpelare och en kopp,* vilket omedelbart ersatts med *De starke* osv. — Den tryckta upplagan 1881 har *efter:,* vilket av utgivaren rättats till *efter!*
32 K har först *och det är,* ändrat till *det är.*

7

2 K och Ak sakna komma efter *mig. — går jag!* Av *går jag till kampen*
14 I K är *dörren till* inskjutet ovan raden. — *nu* Av *ny*
19 *mot* Av *emot*
26 I höjd med denna rad står i K:s marginal ett tecken, som sammanhänger med överkorsningen av texten, se textvarianterna s. 5 r. 12 och s. 6 r. 5 och 19.
29 K och Ak sakna komma efter *stanna de. — hattarne* Av *hattarna*
32 K och Ak stava *pingstafton* med stor bokstav. — Ak saknar skiljetecken efter *ovanligt.*
34 K och Ak ha tankstreck efter *sjuk.* — Ak har punkt efter *stängd.*

8

2 *uppstigen!* K *uppstigen?,* vilket med blyerts ändrats till *frisk.* Ak och Av ha K:s första formulering. Jfr mellandramat s. 162 r. 16 textvarianterna.
8 *messelärингar* Ak och Av *messelärlingar.* K och Ak sakna komma. — I K är *af dem* inskjutet ovan raden.
11 K har först *upptagna med —,* ändrat med blyerts till *upptagna —.* Ak och Av ha K:s första formulering.
13 I Ak äro orden omkastade efter en ändring med blyerts.
17 *dig, min* K, Ak och Av *sig min* Troligen missuppfattat av sättaren 1881.

— K har först *N,* vilket omedelbart ändrats till *I.* — Ak har punkt efter *Lutherit,* med blyerts ändrat till *Lutheriet.*

18 *sta'n* K och Ak *stan*

20 *sta'n?* K och Ak *stan!*

22 Ja, *Gud är han så. Men vi ska'* K har först *Ja Gud men är han så; men vi ska.* Därefter har radens första *men* strukits med blyerts. Ak och Av ha K:s första formulering; Av har dock *skall.* — I K är *först* inskjutet ovan raden.

23 K saknar skiljetecken efter *stängd.*

25 *och slår på porten.* K, Ak och Av *vrider ett slag och slår på porten.* K har tankstreck efter *slag.* — *upp* Av *opp*

26 K och Ak stava *pingstaftonen* med stor bokstav.

27 K har först *bor,* omedelbart ersatt med *vällofliga.* — *derföre* Av *derför*

28 K och Ak sakna komma efter *hit.*

29 *af trä* K, Ak och Av *af träd* — *ingenting, ty den* K och Av *ingenting ty hon* Ak *ingcnting, ty hon*

30 I Av är *med* ändrat från *af.*

31 K och Ak ha semikolon efter *hus.* — K och Ak sakna komma efter *er.*

32 K och Ak stava *biskopens* med stor bokstav.

9

1 *annan man som slutas på us* K har först *annan andlig man.* Därefter har *andlig* strukits och *som slutas på us* infogats ovan raden. — *slutas på* Ak och Av *slutar på*
ty det är bara andans män som slutas på us Ak har först denna formulering, ändrat med blyerts till *ty alla andans män sluta på us.* Ordet *alla* är så gott som utsuddat. Av *ty alla andans män sluta på us* (struket *ty*)

3 *icke* K *inte*

5 K och Ak sakna komma efter *det.* — *bara det, att vi få inte* Av *bara att vi inte få* — *någon Gudstjenst* Ak och Av *Gudstjenst*

6 *vi som stretat sex dagar* K har först *vi som* (struket *är, har*) *hafva stretat hela veckan.* Därefter har *hela veckan* ändrats till *sex dagar.* Ak har denna ändrade formulering. Av *vi som hafva stretat sex dagar i veckan*

7 *rockar, och vi* K har först *rockar och sängar vi.* Sedan har *sängar* strukits med blyerts. Ak och Av ha K:s första formulering. Ak har dock komma efter *sängar.*

8 K har först *ska,* vilket ersatts med *måtte.*

10 K har först *blott,* vilket ändrats till *bara.* — K har först *och* (omedelbart struket *Gud*) *det är blott Gud som rår,* vilket ändrats till *och det var blott Gud som rådde.* — I Ak:s marginal står vid r. 10—11 en bock, skriven med blyerts.

11 K har först *hvilar,* vilket i enlighet med ändringen r. 10 ändrats till *hvilade.*

13 K och Ak *I hädar Gud, mäster — borgare!* Av *I häden Gud, mäster — borgare!*

15 K har först *hörs,* omedelbart ändrat till *hör.*

17 *Antichrist!* K fortsätter *hören honom icke.,* vilket strukits. — I höjd med

denna rad står i K: s marginal med blyerts *Strindberg* två gånger.
20 K och Ak stava *bibeln* med stor bokstav.
21 *allraheligaste* K och Ak *aldraheligaste*
22 I K har *igen* infogats ovan raden. — *sytt ihop henne* Ak har först *sytt ihop henne,* ändrat med blyerts till *tråklat ihop honom.* Av *tråklat ihop henne* — Ak har först *stod,* ändrat med blyerts till *står* — K och Ak stava *bibeln* med stor bokstav.
23 *derför* Av *derföre*
26 K och Ak sakna komma efter *dig.* — *hafva* K, Ak och Av *ha* — *derför* Av *derföre*
27 I K är *sjelfva* inskjutet ovan raden.
28 K har först *åsyn Du onde ande.* — Därefter har *onde* ändrats till *orene.* Ak och Av ha *orena.* — Ak saknar komma efter *åsyn* och har punkt efter *ande.*
30 K har först *Ni trampar ju dem käre vänner då ni har så brådt!* Sedan har *på tårna* inskjutits och *då* t. o. m. *brådt!* strukits. — K och Ak sakna komma efter *tårna.* — Ak har punkt efter *vänner.*

10

1 Ak och Av ha *Borgaren.*
2 *honom! Ned* Ak *honom! ned*
5 Replikerna r. 5—9 saknas i Av. Jfr textvarianterna s. 10 r. 11, 12.
6 *engeln!* K *Engelen* Ak *Engeln!*
8 *heliga kyrkan* K och Ak *Heliga Kyrkan* — K och Ak sakna komma efter radens andra *det.* — Ak saknar komma efter radens första *det.*
10 Ak och Av ha *Borgaren*
11 *kyrkomuren!* Av *Kyrkomuren det är hans orena ande som förhexat Kyrkan* I Av har r. 11 arbetats ihop med en del av repliken r. 16—17. Ändringen sammanhänger med att r. 12—16 t. o. m. *dörren;* ej medtagits i Av. Jfr textvarianterna r. 5.
12 R. 12—16 t. o. m. *dörren;* saknas i Av. Jfr textvarianterna r. 5, 11.
13 *fadrens* K och Ak *Påfvens* — *heliga* 1899 *helige*
19 *öppnar* Av *uppnar* — I höjd med r. 19—25 stå följande repliker i K med blyerts.

Borgaren

Sen I icke hur dörren rör sig — —

Qvinnan

Oh jag såg någon i fönstret Det lyser i kyrkan Djefvulen Ah Svimmar —

Borgaren

Förhexat.

Alla korsa sig

Dessa repliker ha tillkommit i samband med omarbetningarna för mellandramat, jfr s. 164 r. 15—21.
20 *Gerdt, då biskopens secretarius inträder, företrädd* K och Ak *Gerdt då Biskopens Secretarius inträder företrädd* — K har först *ka,* omedelbart ersatt med *diakonus.*
22 *Secretarius* Av *Secretarien*

24 Av har *stiftelse* i stället för *stiftstad.*
26 K och Ak stava *domkapitlet* med stor bokstav. — Ak saknar komma efter *godt.* — K och Ak stava *curians* med stor bokstav.
29 *rättar* K, Ak och Av *rätter* — K har först *vår onåd,* ändrat till *om vår onåd.* Ak och Av *om vår onåd* — K och Ak ha punkt efter *onåd.*
30 K har först *Datum i Juni d.å.,* ändrat till *Datum vigilia assumptionis Mariæ.*
31 K och Ak *Stregnes.*

11

2 K saknar komma efter *sägs.*
4 K har icke något skiljetecken, Ak har komma efter *pingstaftonen.* Båda stava *Det* med liten bokstav och *pingstaftonen* med stor bokstav.
Med blyerts har Strindberg i K skrivit: *Det var bara solen som lyste på fönstrerna* —. Därefter har *solen* strukits med bläck och ersatts med *aftonsolen.* Tolkningen bekräftad av infrarödfotografering. Anteckningen sammanhänger med omarbetningarna till mellandramat, jfr s. 165 r. 12 textvarianterna.
K har sex punkter och Ak har fem tankstreck efter *skamligt.*
6 K stavar *säg* med stor bokstav.
10 K och Ak ha frågetecken efter *Kyrkans;* ändrat med blyerts i Ak till utropstecken.
12 *misnöje* Tryckfel i denna textedition för *missnöje*
14 K har först *fram* —, ändrat till *fram och.* — *ringer nu i* Ak och Av *ringer i* — *ner* Av *ned* — K och Ak sakna komma efter *lina.*
18 K saknar skiljetecken efter *ha',* Ak har punkt. Båda sakna komma efter *Tack.*
20 K och Ak sakna skiljetecken efter *menniskor.*
22 Av har *brödrer* i stället för *bröder.* — K och Ak sakna komma efter *vänner.* — Tvärs över r. 22 står i K med blyerts *Helig Helig Helig.* Jfr mellandramat s. 166 r. 3. Tolkningen bekräftad av infrarödfotografering. I marginalen står *Olof Här är vår kyrka eller tron i att Gud endast.* Även detta bör ha tillkommit vid omarbetningen.
23 Av har *äro* i stället för *äre.*
29 I K är *mensko* i *menskofunder* struket med blyerts. Av *menniskofunder* Jfr mellandramat s. 166 r. 10
30 Fr. o. m. r. 30 t. o. m. *den för-* s. 13 r. 20 uppträder en annan hand i Ak.
31 Ak har *Kära* i stället för *Käre.* — K har punkt efter *Olof* och stavar *det* med stor bokstav. — K och Ak sakna skiljetecken efter *latin* och stava *Annars* med liten bokstav. SDA 1903 *latin, annars*
32 K och Ak ha punkt efter *säger.* — *inte* Ak *icke*

12

1 I K:s marginal står med violett bläck 15/13, sättarens anteckning om antal ark vid tryckningen 1881.
2 K och Ak sakna komma efter *vara.*
3 *messan* Ak *ensam* Felläsning.

5 K och Ak sakna komma efter *du.* — *just* Ak *jusst*

10 K och Ak sakna komma efter *Jaså.* — K har först *I som ären så ung och så varm, äfven I har,* ändrat till *Ni som är så ung och så varm, äfven Ni har.* Tilltalsordets förändring, se textvarianterna r. 12, 18, 22, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21. — Ak har komma efter *Olof.*

12 K har först *I,* ändrat till *ni.* Jfr textvarianterna r. 10, 18, 22, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21. — K och Ak ha semikolon efter *väl.*

15 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — K och Ak ha tankstreck efter *narrspel.* — *med* Av *på*

16 *bedja* K, Ak och Av *tillbedja* — *som* K, Ak och Av *dem* — 1881 har *förstå'n,* ändrat av utgivaren till *förstån.*

18 *min unge vän* K, Ak och Av *unge vän* — K och Ak sakna komma efter *icke.* — K har först *det Römiska språket,* ändrat till *Latin.* Även Ak stavar *latin* med stor bokstav. — K har först *Tron I,* ändrat till *Tror ni.* Jfr textvarianterna r. 10, 12, 22, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21.

20 K och Ak stava *svenska* med stor bokstav.

22 K har först *Viljen I,* ändrat till *Vill ni.* Jfr textvarianterna r. 10, 12, 18, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21. Ak *Will Ni*

23 K har först *Sen I,* ändrat till *Ser ni.* Jfr textvarianterna r. 10, 12, 18, 22, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21.

24 *icke* Av *inte*

26 K har först *I kallen,* ändrat till *Ni kallar.* Jfr textvarianterna r. 10, 12, 18, 22, 23, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21.

28 K har först *I ären* (struket *är*), ändrat till *Ni är.* Jfr textvarianterna r. 10, 12, 18, 22, 23, 26, s. 13 r. 9, s. 14 r. 19, 21. — K och Ak ha utropstecken efter *man.*

30 *Ver* Tryckfel i denna textedition för *Vet.* — *icke* Av *inte* — I Ak har *det kostar mig denna klockringning?* ändrats med blyerts till *denna klockringning kostar mig?*

32 I Ak: s marginal står en bock, skriven med blyerts.

13

2 Ak och Av ha *storklockan.* — K och Ak sakna komma efter *Hej.*

3 K stavar *snart* med stor bokstav.

4 *Huss', då skall Ziskas, då* K, Ak och Av *Huss då skall Ziska då* Ak har dock tryckets kommatering.

5 *förstarne* Av *furstarna* — K har utropstecken efter *påflige.*

7 Ak saknar skiljetecken efter *han.*

9 K har först *Kännen I,* ändrat till *Känner ni.* Jfr textvarianterna s. 12 r. 10, 12, 18, 22, 23, 26, 28, s. 14 r. 19, 21. — K och Ak sakna komma efter *mannen.*

13 Av saknar *Olof!*

20 *engelen* K och Ak *Engeln*

22 K och Ak stava *satan* med stor bokstav. — *derför* Av *derföre* — K har först *jag heter nu Anabaptista!,* omedelbart ändrat till *jag har hetat Luther.*

23 K saknar komma efter *Luther.*

25 K, Ak och Av *far tillsamman korsar sig.*

28 *står nu fram* Av *står fram*
29 K och Ak sakna komma efter *nu.*

14

1 K har först *Gerdt,* omedelbart struket.
4 K har först *En ann,* omedelbart struket.
5 *icke, det* Av *icke att det*
17 Mellan r. 17 och 18 står i K följande med blyerts strukna replik.

Gerdt

Arma dårar, de tala om Gud (struket *och*) *med sådan vördnad, och då sitter deras Gud på en stol i Rom och ockrar med deras själar.*

Repliken finns i Ak och Av.

K: s marginal innehåller följande med bläck strukna blyertsanteckningar. *Sådana ska man tala till! Deras tro är stor — ofantlig —* Jfr s. 168 r. 25—27 och textvarianterna.

19 K har först *Fader Gerdt I förden ett farligt tal?* Därefter har *I förden* ändrats till *Du för* och frågetecknet till punkt. Ak och Av ha den ändrade formuleringen; Ak har dock kvar frågetecknet, Av utropstecken. — Ak har utropstecken efter *Gerdt.* Jfr textvarianterna s. 12 r. 10, 12, 18, 22, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14 r. 21.
21 K har först *Tror ni,* ändrat till *Tror Du.* Jfr textvarianterna s. 12 r. 10, 12, 18, 22, 23, 26, 28, s. 13 r. 9, s. 14, r. 19. — K och Ak sakna komma efter *farligt.* — Av saknar *Olof.*
23 *menar* K, Ak och Av *mente*
25 K har utropstecken efter *annan.*

15

6 *skola* Av *ska*
9 K har först *Hvart för Du mig!,* ändrat till *Hvart vill Du föra mig!*
13 K och Ak sakna komma efter *dig.*
15 *Jo!jo!* Ak och Av *Ja!Ja!*
16 *vi ha* Av *Nu ha vi* — Ak saknar komma efter radens andra *du.*
17 *pingst nu.* Av *Pingst* — Jfr textvarianterna r. 16. K och Ak stava *pingst* med stor bokstav.
18 *apostlarne* K och Ak *Apostlarne* Av *Apostlarna — Du kan få den Helige Ande, jag har fått den Helige Ande, ty jag trodde det* Av *Har du den Helige Ande, Jag har den, ty jag trodde — Helige Ande* K *helige Anda* Ak *Heliga Anda*
19 K har först *kan,* omedelbart ändrat till *har fått.* — K saknar komma efter *Ande. — Helige Ande* K och Ak *Heliga Anda — trodde det.* K fortsätter *Icke är denna gåfva något uteslutande privilegium för de vigde,* vilket strukits. Ak men ej Av har denna mening. — I Ak: s marginal står en utsuddad bock.
20 *spärrat* K och Ak *sperrat* — K saknar komma efter radens första *mig* och *det.* — Ak saknar komma efter *det.* — *ned* Av *ner*
21 *tala ordet,* K fortsätter *icke det skrifvna, ty det* (ovan raden *är*) *icke uteslutande sanningen!,* struket sånär som på *ty.* Ak har K: s första formu-

lering. Av har en annan version av replikens senare del: *icke det skrifna, utan det lefvande personliga ordet som tränger genom själ och anda det skall väcka folken ur sin dödsslummer, de arma folken som i århundraden blifvit offrade åt de båda Baalsstoderna Påfven och Kejsaren af hvilka den ena skickadt dem till slagtbänken som får, och den andra med sin bannstråle skickat dem till helvetet som getter, de skola vakna ty frihetsandan kommer som en stormvind och breder ut sina vingar öfver verlden; då höres ett stort gny och ett rytande öfver bergen ty han väcker opp Österhafvet och Ekot skall svara det tusendubbla ropet som går öfver verlden: Frihet Frihet Frihet — Då skall* (struket *Kejsaren*) *Påfven kasta sina nycklar* (struket *och*) *i sjön och Kejsaren darrar på sin Thron Ty de bäfva för tankens magt som är kommen i verlden.* Därefter fortsätter Av s. 16 r. 10.

K och Ak stava *ser* med stor bokstav.

22 *nu* K och Ak *ty nu* — I K är *på* inskjutet ovan raden. — K och Ak börja ny rad efter *berget!*. — *huru* K och Ak *hur*

23 K och Ak sakna komma efter *männen.*

24 K saknar komma efter *hand;* dessutom är *ena* inskjutet ovan raden. — K och Ak stava *påfven* med stor bokstav.

26 *Gloria Deo,* — K fortsätter *Se på den andre mannen, han,* omedelbart struket.

27 K har först *Ser Du den andre,* ändrat till *Se nu på den andre.*

28 Ak har *Herran,* ändrat till *spiran* med blyerts.

30 K har först *de le,* omedelbart ändrat till *båda le.* — I K står efter *Baalstoder* en klammer med blyerts.

31 I K är *sorl af* inskjutet ovan raden. — Ak saknar frågetecken efter *gnyr.*

32 K och Ak sakna komma efter *sorlar.* — K stavar *kejsaren* med stor bokstav. — K och Ak börja ny rad efter *vigg.*

33 I K är radens andra *det* inskjutet ovan raden. — K har semikolon efter *ropar.* — *"Tänk!"* K *"Tänk"!* Ak *"Tänk".*

16

1 *till samman* Ak *tillsamman* — K och Ak ha kolon efter *frågar* men icke efter *ropade.*

2 *"tänk!"* K och Ak *"tänk"!* — *Tag fram* SDA 1903 *Få fram* — *tager* Ak *skall taga* — K saknar komma efter *lif.* — K och Ak sakna kolon efter *ropar* och stava *påfven* med stor bokstav.

4 K har först *stiger och som ett stormväder far det fram och den går öfver alperna,* ändrat till *stiger och en stormvind far fram och han går öfver alperna.*

K och Ak ha komma efter *ropade.* — *far* SDA 1903 *yr*

5 Ak stavar *Alperna* med liten bokstav. — *Alperna och han* SDA 1903 *Alperna, han* — *Fichtelgebirge och han* SDA 1903 *Fichtelgebirge, han*

6 *stränderna och* SDA 1903 *stränderna:*

7 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — *frihet! Och påfven* SDA 1903 *frihet! Påfven* — *nycklarne* 1899 *nycklarna*

8 K har först *och,* omedelbart struket och ersatt med *i sjön.* — K har först *ur skidan,* ändrat till *i skidan.*
9 I K:s marginal har Strindberg antecknat med blyerts *Bondekriget (Hussiterna) i Tyskland pågår* —
10 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — K och Ak stava *kejsaren* med stor bokstav och ha komma efter ordet.
kejsaren som mördar sitt folk utan att räkna dem, Av *Kejsaren som med Krig förgöra folken utan att räkna dem* — Därefter fortsätter Av med r. 12 *Du vill* o. s. v.
11 K har först *klaga,* ändrat till *sucka.* — *räkna dem* SDA 1903 *räkna det*
12 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *Rom.*
13 K och Ak stava *påfve* med stor bokstav.
14 K har först *vid,* ändrat till *med.* — K och Ak stava *pingstdagen* med stor bokstav.
15 K saknar kolon efter *mål.*
Lyssna icke till Av fortsätter *de fåvitska Jungfrurna Ty nu kommer det Tusenåriga riket — Det är frihetens rike som nu har börjat* —
16 *dödsropet "si det är allt godt!"* K och Ak *rysliga dödsropet "allt är godt!"* I K är *rysliga* struket med blyerts. Ak har dock komma efter *godt.* Av saknar r. 16—17.
K har först *aldrig,* ändrat till *ej.* — K saknar komma efter *riket.*
17 K och Ak sakna komma efter *stånd.* — K saknar komma efter *rike.* — Av saknar r. 16—17.
23 K och Ak sakna komma efter *långt.*
25 K börjar repliken med *Du skall gå längre,* vilket strukits.
I K synas spår efter ett blyertsstreck över *Sigta* t. o. m. *skogsbrynet.* Jfr s. 170 r. 22 och textvarianterna.
Ak har komma efter *papist* och stavar *Sigta* med liten bokstav. — Ak har först *paprist,* ändrat med blyerts till *papist.*
28 K och Ak sakna komma efter *tillbaka.*
29 K har först *och,* omedelbart ändrat till *efter.* — K och Ak sakna komma efter *krigen.*
30 K och Ak stava *gudlöst* med stor bokstav. — K saknar komma efter *krig.*
32 K och Ak stava *nu* med stor bokstav. — K har först *på,* ändrat omedelbart till *i.* — Av har efter *gång* ordet *kommen,* omedelbart struket. — Ak har utropstecken efter *räddas.*

17

4 I K är radens andra *du* inskjutet ovan raden.
5 *för öfrigt* — K och Ak *föröfrigt.* — —
7 K och Ak sakna komma efter *ut* och stava *du* med stor bokstav. — K stavar *satan* med stor bokstav.
9 K stavar *kungen* med stor bokstav.
13 I höjd med denna rad står i K:s marginal *Anabaptista Anabaptista.*
15 I Ak har *dollink* i *Knipperdollink* tillagts med blyerts.

20 *borgarlunsar* K har först *borgarbrackor;* sedan har *brackor* strukits med blyerts. Ak och Av ha K:s första formulering.
I K har fr. o. m. *En bundtmakare* t. o. m. *väsen* strukits med blyerts. Ak och Av ha K:s första formulering. Jfr s. 171 r. 13—14.
21 K och Ak ha först *oskäligt,* ändrat till *osjäligt.*
22 K och Ak sakna komma efter *mened.*
29 *besatte* Av *besatta*
31 *dem* Av *den*

18

2 *kungen* K och Ak *Kungen* Av *Konungen*
10 Ak saknar skiljetecken efter *Christina.*
12 *tills vidare* K, Ak och Av *tillsvidare*
13 *mors* Av *moders*
18 I höjd med denna rad står i K:s marginal *(A.S.)*[4].
22 K och Ak sakna komma efter *Ja.*
K har först *all jordisk sällhet,* ändrat med blyerts till *all jordisk lycka* Ak *all jordisk sällhet* Av *sin jordiska sällhet.* Jfr s. 172 r. 12—14 och textvarianterna.
23 I höjd med denna rad och t. o. m. s. 19 r. 2 står i K:s marginal *Hvad är sanning?* 4 gånger och *Quid est veritas?* 3 gånger.
26 I K stå efter *lycklig!* orden *Num quariter quidnam esse;* handstilen påminner mest om tiden efter inträdet i Kungl. Biblioteket årsskiftet 1874—1875.
28 Repliken är struken med blyerts i K. Jfr s. 172 r. 15—16.
K och Av ha kursivering av *en man.* Ak har först *en man* kursiverat; sedan har Strindberg kursiverat blott *en.* Ändringen är utförd med blyerts.
30 Repliken är struken med blyerts i K. Jfr s. 172 r. 15—16.
Ak saknar skiljetecken efter *det.*

19

4 Radens första *äro* K, Ak och Av *är*
5 I Av är *behöfver* överhoppat.
6 *ruttna* Av *ruttna ner*
9 Ak har utropstecken efter *dig.*
10 I Ak är *henne* och *hon* ändrat med blyerts till *honom* och *han.*
12 K och Ak sakna komma efter *sanningen.*
13 Ak har utropstecken efter *dig.*
14 K har först *blixtarne i ditt öga,* ändrat till *blixtar ljunga i ditt öga.*
15 I K har *dallrar* skjutits in ovan raden. — K och Ak stava *pingst* med stor bokstav och K saknar komma efter *pingst.*
I K finns ett hänvisningstecken till marginalen, där följande repliker skrivits ned.
Hör Du Olof; lofva mig att ej oroa min dotter med några nya läror!
Olof
Det ber Du mig? Är icke din tro då för alla!

Gerdt

Hon är mitt barn! Det är för tidigt ännu! Hon får ej bli olycklig!

Olof

Förtjenar icke hon att bli olycklig?

Gerdt

Tala icke vid mig härom, jag har orätt, jag vet det, men jag älskar henne och jag måste ha någon att ge åt då jag tar från så många. —

Olof

Jag lofvar Dig!

Ak har samma text med följande avvikelser: saknar *Du,* har utropstecken efter *Olof* och har punkt efter *läror* r. 1, men ej tankstreck efter *många.* r. 10, har punkt efter *Dig* r. 12. Efter Olofs sista replik har Ak *Gerdt.* Därefter följer r. 12. Av har samma text som K, samma avvikelser som Ak från K. Jfr även s. 67 r. 16.

21 K och Ak ha *Biskop Hans Brask och Måns Sommar.* I K är *Måns Sommar* struket med blyerts. Av *Biskop Brask och Måns Sommar.*

22 K har först *Måns,* ändrat med blyerts till *Brask.* Ändringen sammanhänger med omarbetningen till mellandramat. Jfr s. 173 r. 1.

23 K, Ak och Av ha *Brasken;* K och Ak ha komma efter *Olof.* — *efter* Av *bakom* — *mot* Av *emot*

24 K saknar skiljetecken efter *vespern.*

26 K, Ak och Av ha *med saktmod, fasthet och kufvad vrede och stolthet.*

28 K har först *Måns,* ändrat med blyerts till *Brask.* Jfr textvarianterna r. 22.

29 K har först *Känden I,* ändrat till *Kände Ni.* Ak och Av *Känner Ni.* Jfr textvarianterna r. 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6.

33 K har först *I han,* ändrat till *ni har.* Jfr textvarianterna r. 29, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6.

20

2 K och Ak stava *när* med stor bokstav.

5 K har först *I förebrån* och *I ären,* ändrat till *Ni förebrår* och *Ni är.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6. — *oförsynt* K, Ak och Av *bra oförskämd*

7 *oförsynt* K, Ak och Av *oförskämd*

9 K har först *han I,* ändrat till *har ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6. — I K är *en* struket med blyerts.

sanningsapostel; Av *Sanningsapostel — — Spar på edra sanningar de gå just icke länge i handeln* Av saknar däremot *det har* t. o. m. *för!* — Ak har komma efter *sanningsapostel.*

11 Av saknar replikerna r. 11—14. Jfr textvarianterna r. 9.

14 K saknar skiljetecken efter *handeln.*

21 K har först *Veten I* och *I talen,* ändrat till *Vet ni* och *ni talar.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6.

26 Raden saknas i Av.

21

3 K stavar *Mäster* med liten bokstav.
5 *betraktar* K, Ak och Av *fixerar*
7 K stavar *secretarius* med stor bokstav.
9 K och Ak ha utropstecken efter *rekommendationer.*
11 K har först *han I,* ändrat till *har ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 22 r. 12, 16, 30, s. 25 r. 6.
13 K och Ak ha utropstecken efter *Luther* och stava *doktor* med stor bokstav. — *lär ha* Av *har*
15 K har först *ungdomshetta,* omedelbart ändrat till *ungdomsmod.* — *ska'* K och Ak *ska*
22 *kätteriet* 1881, 1899 och SDA 1903 *kätterit.* Utgivaren har upptagit manuskriptens form i denna textedition. — K har punkt och stor bokstav efter *kätteriet.* — *i dag* Ak *idag*
24 K och Ak ha utropstecken efter *Såå.*
25 I höjd med r. 25—28 står i Ak:s marginal en bock med blyerts.
27 K och Ak sakna komma efter *är* och radens andra *messa.* — *och hvad* SDA 1903 *men hvad*
29 K *Brasken*
30 *proklamera* K, Ak och Av *propagera* — K och Ak sakna komma efter *dig.*

22

1 K har först *Olof,* vilket ersatts med *Kungen Kungen,* också struket.
2 K har först *ingen ann än Gud!,* ändrat till *ingen ann Gud än Gud!*
3 K *Brasken*
4 *ville* Ak och Av *vill*
6 K och Ak sakna komma efter *sak.*
8 K *Brasken*
11 K och Ak sakna komma efter *är.* — *Gerdt* K *Gert*
12 K har först *ni,* ändrat till *I,* i sin tur ändrat till *ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 16, 30, s. 25 r. 6. — *hospitalet.* K och Ak *hospitalet* —
14 K *Brasken*
I K ha de två replikerna r. 14—18 strukits. I marginalen står:
Kungen
Hvem är Gerdt?
Brask
16 K har först *Kännen I,* ändrat till *Känner ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 30, s. 25 r. 6. — *Gerdt* K *Gert*
18 K och Ak sakna komma efter *Nej.*
19 K *Brasken*
20 K och Ak sakna komma efter *galning.*
21 *anti-Lutherska* K och Ak *antiLutherska*
23 R. 23—24 saknas i Av.

26 K har först *är,* omedelbart ersatt av *han.* — K och Ak sakna komma efter *här.*
27 K *Brasken*
30 K har först *I,* ändrat till *Ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, s. 25 r. 6. — Ovanför repliken r. 30—31 har Strindberg i K skrivit ett taktschema — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ . K saknar komma efter *Stockholm.*
31 K och Ak sakna komma efter *er* och stava *biskop* med stor bokstav. I K är *herr* inskjutet ovan raden.

23

2 K saknar skiljetecken efter *Håhå,* Ak har utropstecken.
11 *Vasa* K och Ak *Wasa*
13 *gatorna* K *gatorne*
16 K och Ak sakna komma efter *Okynne.*
20 *ränta.* K och Ak *ränta.* — —
28 K har först *Jag vet icke om,* ändrat till *Ers nåde torde besinna att.* — Ak saknar komma efter *dessa.*
31 *tjenst!* K och Ak *tjenst.* —

24

2 K och Ak stava *biskopar* med stor bokstav. — *överhöghet* Tryckfel i denna textedition för *öfverhöghet.*
3 *påfven och den* K *Påfven, Den* Ak och Av *Påfven, den*
6 K saknar komma efter *jag.* — K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — *på eder?* K och Ak *efter Eder.* Av *efter Eder* —
11 K och Ak sakna komma efter *rätt* och stava *biskop* med stor bokstav. — *skall* 1899 *ska*
I K är *få* inskjutet ovan raden.
12 K *Brasken*
17 *Brask* Tryckfel i denna textedition för *Måns.*
20 *du* Av *den*
24 *kättare* Av *en Kättare*
25 *Det är ett farligt värf!* är tillagt i K, sedan nästa replik skrivits.
27 *i dag* Ak *idag* — *djerf* K, Ak och Av *fräck* — K har först *brot,* omedelbart ersatt med *bryta.* — *öppet* Av *uppet*
28 *nådes* Ak och Av *nåds*
31 *domkapitlet och* Av *Domkapitlets Domvärjo*

25

6 K har först *veten I,* ändrat till *vet ni.* Jfr textvarianterna s. 19 r. 29, 33, s. 20 r. 5, 9, 21, s. 21 r. 11, s. 22 r. 12, 16, 30.
9 K har först *Det blir,* omedelbart ersatt med *Den saken.* — Ak har punkt efter *godtfinnande.*
10 K *Brasken*
13 *skrifvare* Av *min skrifvare*
14 K och Ak stava *rådstuga* med stor bokstav.

19 K har först *Betänk,* ändrat till *Betänken,* och *kufvar,* av tydlighetsskäl struket och ersatt med ett nytt *kufvar.* — K och Ak sakna komma efter *det* och stava *biskopar* med stor bokstav. — *andarne* Av *Andarna*
20 K *Brasken*
23 K och Ak sakna komma efter *Ja.* — K och Ak stava *kansler* med stor bokstav.
24 K *Brasken*
27 K stavar *secretarius* med stor bokstav. — *före mina* K, Ak och Av *förr än mina*
29 K och Ak sakna skiljetecken efter *Pederson.*
32 K har två tankstreck efter *Secretarius.*

26

3 K och Ak ha utropstecken efter *dom.*
9 *er sak, biskop* K och Ak *Er sak Biskop* Av *Eder sak Biskop* — *Strengnäs* K och Ak *Stregnäs* — K stavar *kanonikus* med stor bokstav.
10 K och Ak stava *biskop* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *Måns.*
11 I K har sättaren 1881 i marginalen antecknat med violett bläck 31/14, dvs. arkberäkningen.
14 K har först *Torde bevis vara öfverflödiga!,* ändrat med blyerts till *Torde vidare utläggningar vara öfverflödiga!* Ak och Av ha K:s första formulering.
17 K och Ak stava radens andra *enskildt* och *biskop* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *ut.* — I Av saknas *Tala ut, herr Måns!*
19 I K är *hans högvördighet* inskjutet ovan raden med blyerts. Ak och Av ha K:s första formulering.
20 K och Ak stava *biskop* med stor bokstav.
23 K har först *med,* vilket strukits, framför *ransakningen.*
26 K och Ak ha tankstreck efter *Olof.*
29 K stavar *secretarius* med stor bokstav.
31 K och Ak ha utropstecken efter *hand* och stava *på* med stor bokstav. — *tills vidare* K, Ak och Av *tillsvidare*
32 K och Ak ha utropstecken efter *gör.*

27

2 K och Ak ha semikolon efter *mig* och tankstreck efter *bann.*
4 I K är troligen av den hopträngda stilen att döma *Men* t. o. m. *kan!* tillagt, sedan nästa replik skrivits.
5 K har först *skyll Dig,* ändrat till *stå för Dig — stå* Av *får du stå*
9 K har först *Tala,* ändrat med blyerts till *Du skall tala.* Ak och Av ha K:s första formulering. — K och Ak ha tankstreck efter *Stockholm.* I och med denna rad upphör Av.
13 K och Ak ha tankstreck efter *O.* — K och Ak börja ny rad efter *ännu.* — K har frågetecken efter *dit.*
15 *får* Tryckfel i denna textedition för *få.*

16 I höjd med denna rad står i K: s marginal en struken replik, skriven med blyerts.

Gustaf
Tror du att en menniska kan —
Jfr textvarianterna s. 179 r. 8—31.
Farväl, Olof! Farväl! Olof! Ak *Farväl! Olof!*

19 I K är *ensam* understruket med blyerts.
20 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav.
21 K och Ak sakna komma efter *Scholares* och *bakgrunden.*
23 *Skola* K och Ak *Ska* — K och Ak sakna komma efter *nu.*
25 K har först *mina gossar,* ändrat till *mina vänner,* i sin tur ändrat med blyerts till *barn.* Ak *mina vänner* Jfr s. 180 r. 5. — I K: s marginal står med blyerts *Olof,* vilket strukits. — K och Ak sakna komma efter *nu.*
27 K och Ak sakna komma efter *oss.*
31 K och Ak stava *pingst* med stor bokstav. — *Comœdia* K och Ak *Comoedia* — I K: s marginal står skrivet med blyerts *Gustaf kortare,* vilket strukits.

28

4 *till viljes,* K *till viljes* Ak *tillviljes*
5 K har först *den grymma fastan,* ändrat till *de grymma fastorna.*
7 K och Ak sakna komma efter *Ack,* ha utropstecken efter *Olof* och stava *gå* med stor bokstav.
9 *Barn, I veten icke hvad I begären!* K och Ak *Barn! Ni vet inte hvad ni begär!*
10 K och Ak sakna utropstecken efter *nej.* — Ak har punkt efter *komma.* — *att* SDA 1903 *då.*
11 *Farväl, Nils, farväl, Vilhelm!* K och Ak *Farväl Henrik, Farväl Nils, Farväl Vilhelm.*
12 *famn* Ak *famnen*
13 K och Ak *Lars A.*
16 Ak har först *I,* ändrat med blyerts till *Ni.* — K och Ak sakna komma efter *tillbaka.*
17 K har först *Olof,* vilket strukits.
22 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — K saknar skiljetecken efter *tillbaka,* Ak har utropstecken.
23 K har först *Olo,* vilket strukits.
25 K och Ak sakna komma efter *Farväl.*
29 *kungen!* K *kungen?*

29

6 K har först *skall,* ändrat till *kan.* — *ta'* K och Ak *ta.* — I höjd med denna rad står i Ak: s marginal en bock, skriven med blyerts.
7 *hvisslar* K *visslar*
9 *grafvarne* 1899 *grafvarna*
10 K och Ak stava *pingstvisor* med stor bokstav.
18 K och Ak sakna komma efter *plogen.*

25 K har först *lätta,* ändrat till *ljusa.* Dessutom har *som gick* skjutits in ovan raden. — *mig* — *nu* K *mig!* — — — *Nu* Ak *mig!* — — — *nu*
27 *en gång om* Ak *en gång*
28 Ak stavar *svartebröderna* med stor bokstav. — Ak stavar *Scholares* med liten bokstav.
29 Ak stavar *Scholares* med liten bokstav.
32—33 I höjd med dessa rader i K har sättaren föreslagit *hvarefter Lars drar honom med sig.*
34 K och Ak *Ridå!*

30

1 I höjd med denna rad står i K *Till Sättaren! Allt struket med blyerts qvarstår.* Med denna anteckning sammanhänger en i marginalen med lack fastsatt remsa av en medeltida pergamentshandskrift. Strindberg använde gärna denna metod, då han ville fästa någons uppmärksamhet vid speciella partier i texten, jfr Röda rummets handskrift, Smedmark, a.a. s. 176. Jfr textvarianterna s. 48 r. 8, s. 53 r. 25, s. 73 r. 13, s. 94 r. 14, s. 112 r. 1, s. 130 r. 2.
2 Ak har *i Stockholm.* I Ak: s marginal står ett utsuddat ord *utgår,* vilket bör gälla andra aktens första tablå.
3 K stavar *storkyrkans* med stor bokstav.
4 K har först *man ser,* ändrat med blyerts till *är.*
5 I K har sättaren föreslagit omkastning av *förklädda* och *(Mårten och Nils);* Strindberg har bibehållit sin formulering.
6 K och Ak stava *tyska* med stor bokstav.
7 *högljudda* K *högljuda*
8 *en småländing, en tysk borgare och en dansk* K *En Småländing en (Lübeckare* ersatt med *Tysk borgare) En Dansk* Ak har K: s senare formulering.
11 K och Ak stava *dansken* med stor bokstav.
12 K och Ak sakna komma efter *Jasså.* — *Kristiern* K och Ak *Christian* I höjd med denna rad står i K: s marginal med blyerts *Utgår* och en bläckklammer före repliken. Strykningen — hela partiet är överkorsat med blyerts — avser allt t. o. m. s. 32 r. 6. Sedan har *Utgår* och klammern strukits med blåkrita, troligen vid tryckningen 1881. I Ak: s marginal står en klammer med bläck vid denna replik och ett med blyerts antecknat *Utgår.* En tidigare klammer, skriven med blyerts, är möjlig att urskilja. Det uteslutna partiet räcker t. o. m. s. 32 r. 6.
14 Utgivaren har ändrat *I* i 1881 till *Ih,* manuskriptens form.
16 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — I K är *falsk* inskjutet ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *feg.* — K och Ak stava *dansk* med stor bokstav.
18 Utgivaren har ändrat de tryckta upplagornas *Hillemend!* till K: s *Hillemænd!* dvs. den korrekta stavningen. Ak *Hillemand!*
19 K och Ak stava *tydske* med stor bokstav.
21 *herrarne!* K *herrarna!* Ak *Herrarna!* — *ska'* K och Ak *ska* — K har först *ser ni då jag var i Amerika!,* ändrat till *så ska jag tala om Ame-*

rika! — *ska'* K och Ak *ska* — *ha'* K och Ak *ha* — K och Ak sakna komma efter *nu.*

22 *Amerikam!* K och Ak *Amerika!*

24 K har först *mig,* omedelbart ändrat till *oss.* — K och Ak stava *tyskarne* med stor bokstav.

26 Utgivaren har ändrat *I* i 1881 till *Ih,* manuskriptens form.

28 K saknar komma efter *nu.* — *ska'* K och Ak *ska*

31

1 *ska'* K och Ak *ska*

2 *ska'* K och Ak *ska* — *Amerikam...* K och Ak *Amerika* — — —

6 K och Ak sakna komma efter *herrar.* — *upplysningen* K och Ak *civilisationen*

7 *framåt!* K fortsätter *Af samma korn som nu,* omedelbart ersatt med *I dag* osv. — K och Ak ha tankstreck efter *åkern.*

9 *i morgon* K *i dag* Ak *idag* — *till vin* K och Ak *i vin*

10 K och Ak ha tankstreck efter *upptäckten.*

12 I K står *Jag ber* i marginalen — K har först *ber,* ändrat till *säger.* — K och Ak ha tankstreck efter radens första *uppfinning.* — Ak stavar *det* med stor bokstav.

13 *Amerikam.* K och Ak *Amerika* —

15 K och Ak stava *tyskarne* med stor bokstav och ha tankstreck efter *upptäckter.*

19 K och Ak stava *tysk* med stor bokstav. — K fortsätter repliken med *Men kan,* struket.

21 K och Ak stava *tysken* med stor bokstav.

22 K har först *opdagede,* ersatt med *opfand,* ändrat till *fand op.* Orden *det var* äro inskjutna ovan raden.

23 *nuværende* K och Ak *nuværend* I K står ordet i marginalen. — K och Ak stava *Konge* med liten bokstav och sakna skiljetecken.

26 K och Ak *Sverge* — K har först *han,* ändrat med blyerts till *det.* Ak har K:s första formulering.

27 K saknar skiljetecken efter *undergång.*

34 *ord...* K och Ak *ord att tacka* —

32

4 K och Ak stava *danske* med stor bokstav.

6 K har först *Inte är ni Lübeckare! Ni,* omedelbart ersatt med *De* osv. — *Lübeckare* Tryckfel i denna textedition för *Lübeckere.* — K och Ak stava *borgere* med stor bokstav. — *ikke* K och Ak *icke* — K och Ak stava radens första *er* på svenskt sätt.
Efter denna replik står i K en klammer med bläck och i marginalen med blyerts *Dit,* vilket sammanhänger med strykningen, se textvarianterna s. 30 r. 12. Även i Ak finns en klammer. Dessutom är en blyertsklammer urskiljbar och ett *Dit* i marginalen och ett hänvisningstecken.

8 K och Ak stava *småländingen* med stor bokstav.

11 K har punkt efter *med.*

Fr. o. m. denna replik är K renskriven, troligen 1880, t. o. m. s. 34 r.15.

12 *kastar det* Ak *kastar*

15 *att dricka* K *dricka*

17 Ak saknar komma efter *kalk.* — *lust att dricka* Ak *lust dricka ur* Ak kan representera ett äldre stadium. Jfr textvarianterna r. 12, 20, s. 33 r. 12, 15, 24, 27, 29, s. 34 r. 4, 5.

20 *blod* Ak *blott* Formuleringen anknyter till i utkasten antecknad lokalfärg, jfr s. 26, s. 29.

22 *lifligt* Ak *listigt*

26 Utgivaren har ändrat *I* i 1881 och K till *Ih.* Jfr textvarianterna s. 30 r. 14. — *bevar'!* K och Ak *bevar!*

31 Ak saknar komma efter *det* och har punkt efter *man.*

32 *Se här* Ak *Sehär*

33

2 *bränvin! bränvin!* Ak *bränvin! Bränvin!*

5 *Jag* Tryckfel i denna textedition för *Men jag.* — *ska'* Ak *ska*

8 K har komma efter *pengar.* Ak saknar tankstreck efter *pengar.*

10 Ak saknar komma efter *orätt.*

12 *förderfvad* Ak *ruinerad* Ak:s formulering representerar ett äldre stadium än K. Jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 15, 24, 27, 29, s. 34 r. 4, 5. — *borgade 200 oxar* Ak *köpte 200 oxar på kredit* Jfr ovan.

13 *sa'* Ak *sa*

15 *oxarne* 1899 *oxarna* — *förderfvat* Ak *störtat* Ak representerar ett äldre stadium, jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 24, 27, 29, s. 34 r. 4, 5.

19 Ak saknar komma efter *Åhå.* — *ta'* Ak *ta*

24 K har komma efter radens andra *jo.* — *Jo, jo men! kung Kristiern* Ak *Ja men, kung Christian* Ak representerar ett äldre stadium, jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 15, 27, 29, s. 34 r. 4, 5.

25 *honom!* Ak *honom,* —

27 *sättet* Ak *maneret* Ak representerar ett äldre stadium, jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 15, 24, 29, s. 34 r. 4, 5.

29 *kläckas* Ak *födas* Ak representerar ett äldre stadium, jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 15, 24, 27, s. 34 r. 4, 5.

31 Ak saknar komma efter *gång.*

32 *den* Ak *dem*

34

2 Ak har komma efter *beskaffad* och stavar *Det* med liten bokstav.

4 *Jo, jo men!* Ak *Jo! Jomen!* — K har komma efter radens andra *jo.* — *bössan* Ak *byssan.* Formen i Ak representerar ett äldre stadium. Samma form på annat ställe i K, se textvarianterna s. 144 r. 13. Jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 15, 24, 27, 29, s. 34 r. 5.

5 *rådjur* Ak *rådjur och andra högdjur* Formuleringen i Ak representerar ett äldre stadium. Jfr textvarianterna s. 32 r. 12, 17, 20, s. 33 r. 12, 15, 24, 27, 29, s. 34 r. 4. — Ak har komma efter *okynne.*

6 *sån't* Tryckfel i denna textedition för *så'nt* Ak *sånt* — Ak saknar komma efter *djur* och har *jag* i st. f. *ja.*
7 *icke* Ak *inte*
8 Ak har komma efter *ni.*
9 Ak har fyra tankstreck efter *kunglig.*
10 *så här* Ak *såhär*
11 *böndren* Ak *bönderna*
12 *furornas* Ak *furornes*
15 *hufvu't* Ak *hufvut* — *ä'* Ak *är*
I och med denna replik slutar det renskrivna partiet i K, jfr textvarianterna s. 32 r. 11.
17 Utgivaren har ändrat 1881 : s *menadt* till manuskriptens *unnadt.*
I höjd med denna rad i K står ett hänvisningstecken till det renskrivna partiet, jfr textvarianterna s. 32 r. 6 och 11.
K och Ak sakna komma efter *Sup.* — Radens andra *är* tryckfel i denna upplaga för *var.*
18 K har först *hustru och barn,* ändrat med blyerts till *hustrun och barnen.* Ak har K : s första formulering. — *hemma!* Ak *derhemma* — Ak saknar *Håhåjaja!* t. o. m. *ingenting!*
19 I K är *men* t. o. m. *om!* struket med blyerts.
24 Repliken är i K understruken med blyerts.
26 K och Ak sakna komma efter *Smålen.* — Ak har komma efter *ni.*
31 *icke* K och Ak *inte* — K har först *Jag* t. o. m. *kungen.,* ändrat med blyerts till *Nu är ni goda och slutar med det der om kungen-* Ak har K : s första formulering.
32 K och Ak sakna komma efter *jag.*

35

1 K har först *han är mån om sjöfarten,* ändrat med blyerts till *mig har han inte gjort något illa—,* skrivet ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *Ja.* — *spaniefarare, och* K och Ak *Spanjefarare och*
2 K och Ak sakna komma efter *skeppare,* som de stava med stor bokstav.
5 K har först *Och det,* ändrat med blyerts till *Det der.* — K och Ak stava *lübska* med stor bokstav.
6 *hvilken* K och Ak *hvilket* — K och Ak sakna komma efter *Lübeck.*
8 *Oxarne* 1899 *Oxarna* — I K har *fast* t. o. m. *dem!* strukits med blyerts.
9 *sällskap.* — K och Ak *sällskap—*
11 K och Ak ha utropstecken efter *till* och stava *så* med stor bokstav.
13 K och Ak stava radens första *jag* med stor bokstav. — Ak har utropstecken efter *god.* — *ä'* K och Ak *är*
14 K saknar komma efter *ni.* — *ska'* K och Ak *ska*
15 *ä'* K och Ak *ä*
16 K och Ak ha tankstreck efter *inte.* — *ska'* K och Ak *ska* — K och Ak sakna komma efter *er* och stava *tysk* med stor bokstav.
25 K och Ak stava *dansken* med stor bokstav.
26 K har först *vaken,* ändrat med blyerts till *nykter.*

29 K och Ak ha tankstreck efter *tilltagit* och stava *Då* med liten bokstav. — *stämma i i* K och Ak *spela inuti* SDA 1903 *stämma i*

36

2 K och Ak sakna komma efter *skrupler.* — K stavar *skeppare* med stor bokstav.
4 K och Ak sakna komma efter *Ja.* — Ak har komma efter *bra.*
5 K har först *religiös,* ändrat till *gudfruktig.* — Ak har komma efter *ni.*
8 K och Ak ha punkt efter *uppfostran.*
13 K har först *läste,* omedelbart ändrat till *lärde.* — K och Ak ha komma efter radens andra *er.* — *qvällarne* 1899 *kvällarna*
18 K har först *prägtig,* ändrat till *präktig.* — Ak har utropstecken efter *qvinna.*
20 *blir rusig* K och Ak *fyllnar till* — I Ak: s marginal står en bock, skriven med blyerts, som sannolikt sammanhänger med ett streck under scenanvisningen.
21 K och Ak sakna komma efter *O.* — K har först *O om Ni visste!,* ändrat med blyerts till *Ack,* vilket strukits. Därefter har *Ja det är saken det* skrivits dit med blyerts. Tolkningen bekräftad av infrarödfotografering. Ak har K: s första formulering .
23 K har först *gudfruktig son,* ändrat till *gudfruktig man!,* ändrat till *god menniska!*
25 Utgivaren har ändrat *I* i 1881 till *Ih,* manuskriptens form. — *bevar'* K och Ak *bevar*
27 *era* K och Ak *Edra*
29 K och Ak sakna komma efter *Ack* och *syndare.* — I höjd med denna rad står med blyerts i K: s marginal *Ack ja.* — I K är r. 29—31 strukna med blyerts.
30 *har jag, ta' mig fan. Kom* K och Ak *har jag ta mej fan — kom*
K och Ak sakna komma efter *hungrig.*
31 *ska'* K och Ak *ska*
33 *Ska'* K och Ak *Ska*

37

2 K och Ak sakna komma efter *Nej.*
3 K saknar punkt och Ak har semikolon efter *jerndörren.* Båda stava *Allmän* med liten bokstav.
7 K och Ak ha utropstecken efter *himmelriket.*
9 *ska'* K och Ak *ska* — I höjd med denna rad står i K: s marginal med blyerts *Ruset,* understruket. Ordet är struket med blåpenna.
12 K och Ak sakna komma efter *dryck.* — K har först *göra,* ändrat till *röra.* Denna ändring har medfört att ordet *ända* inskjutits ovan raden. Jfr textvarianterna r. 13.
13 I K är *ända till nykterhetstankar* — — tillfogat i samband med ändringen r. 12.
15 *til* K *till*
17 *hufv'et* K *hufvet* Ak *hufvudet*

18 K har först *de,* omedelbart ändrat till *det vill säga den gör oss till goda menniskor, ty goda äro ju de som sakna hufvud!* Därefter har *sakna hufvud* ändrats till *hafva hela hjertvåningen uppslagen.* Denna ändring bör med ledning av skriften ha skett sedan nästa replik skrivits. Sedan ströks *hela hjertvåningen uppslagen* och ersattes med *hjertat,* ändrat till *stort hjerta och litet hufvud!* — I K och Ak har *ty* t. o. m. *hufvud!* strukits med blyerts. — Ak har komma efter *säga.*
21 *brændvinet gör oss* K och Ak *bränvinet gjør os*
22 K har först *förnuftet og religionen skal jo,* ändrat till *förnuftet og förnuftet är jo den klippe der hindrer religionen at*
23 *genemm* Ak *gjennem* Utgivaren har ändrat 1881: s *genem* efter K, dvs. den korrekta stavningen.
25 I K är *Eget att inte...* tillagt senare. Struket med blyerts.
27 Raden är struken med blyerts i K.
30 K och Ak sakna komma efter *in.*
31 *Hjelp!* SDA 1903 *Hjelp! (sittande)*
32 Denna replik har i K inskjutits vid ett senare tillfälle.

38

1 K och Ak sakna komma efter *sittande.* — *slås* SDA 1903 *kastas*
2 K har först *sköka,* ändrat till *qvinna.* Ak *sköka,* understruket med blyerts och markerat med en bock i marginalen. — *kjortel* K och Ak *kjol*
4 I K är *straxt* inskjutet ovan raden. — *straxt* 1899 och SDA 1903 *strax*
5 I Ak har *skökan* på alla ställen i denna scen ändrats till *qvinnan.* Blott undantagen redovisas. Jfr textvarianterna s. 101 r. 18, s. 139 r. 22. I Ak: s marginal står *Qvinnan* med blyerts, struket med bläck.
7 K har först *Folket ville döda mig!,* ändrat till *Folket vill ta mitt lif!* Ak har den senare formuleringen.
8 K och Ak stava *Tysk* med liten bokstav. — Hela repliken är struken med blyerts i K, med bläck i Ak.
13 I K och Ak är *En sköka!* struket med blyerts. — K har först *bland,* omedelbart ersatt med *i.*
14 K har först *ställets reputation!* Sedan nästa replik tillkommit har Strindberg ändrat till *ställets anseende och kyrkans helgd.* I Ak är *reputation* med blyerts ändrat till *anseende.*
15 Efter denna rad följer i K ett struket parti, jfr textvarianterna r. 27—28.
En (ovan raden *aktningsvärd*) *borgare går fram och lyfter på slöjan.*
Min själ jag tror det är Clara i Bredgränd!
Mårten
Ni tycks känna henne, ändrat till *Ni tycks vara bekant med henne herr Borgare!*
Folket
Clara i Bredgränd! Hurra!
18 I höjd med denna rad står i K: s marginal med blyerts *Ställer sig i ett hörn till försvar.* Tolkningen bekräftad av fotografi.
19 R. 19 t. o. m. 22 äro strukna med blyerts i K.

20 K har först *bord,* ändrat till *hus.* Ak har K:s första formulering. — K har först *från,* omedelbart ändrat till *af.*
K har först *börja ett nytt lif,* ändrat med blyerts i texten till *för* och i marginalen till *afbedja ett syndfullt lif,* vilket strukits med bläck. Ak har K:s första formulering.
24 K har först *det heliga,* omedelbart ändrat till *Guds helgedom!*
25 K har först *den,* omedelbart ersatt med *helighetens.*
27 Repliken är struken med blyerts i K.
Mellan raderna 27 och 28 står i K följande strukna replik:

Folket

Hurra!

Jfr textvarianterna r. 15, s. 39 r. 13.
30 K har först *låt visa,* ändrat till *visa.* — Ak saknar komma efter *masken.*
33 *Du, mördare!* K och Ak *Du min mördare!* I K är denna mening struken med blyerts. — K och Ak sakna komma efter radens första *du.*

39

2 K har först *Idel gamla,* vilket ändrats till *Gamla.*
3 I K:s marginal står i höjd med denna rad med blyerts *förvirrad Satan!—,* struket med blåpenna.
4 K stavar *svartebroder* med stor bokstav. — K har först *Nils,* ändrat till *Mårten.*
8 K och Ak stava *broder* med stor bokstav. — K har först *rört,* ändrat till *sett.*
9 K har först *Mårten,* vilket omedelbart strukits.
12 K och Ak *Nils i fyllan*
13 I K är *så* inskjutet ovan raden.
Mellan raderna 13 och 14 står i K följande strukna replik:

Folket

Hurra!

Jfr textvarianterna s. 38 r. 15, 27.
15 K och Ak sakna komma efter *ilska.*
16 K och Ak sakna komma efter *ljuger.* — I K:s marginal står med blyerts *Empirismen Empirismen Empirism* Tolkningen bekräftad av infraröd-fotografering.
24 K och Ak sakna komma efter *så,* ha punkt efter *lögnen* och stava *fader* med stor bokstav. — Hela repliken är struken med blyerts i K.
26 K och Ak sakna komma före *att.* — *säga det* Ak *säga*
27 *kanske* K och Ak *kanske blir*
29 *buller* K har först *oväsen,* ändrat till *skandal,* struket med blyerts. Ak har *skandal,* ändrat med blyerts till *skamlighet.* — K och Ak sakna komma efter *menniskan.*
33 I K är *lekamliga* inskjutet ovan raden.

40

1 Denna replik står i K:s marginal; den saknas i Ak. K har en blyerts-

anteckning mitt i repliken *var god och iakttag.* Tolkningen bekräftad av infrarödfotografering.

2 Repliken har först i K börjat med *här,* omedelbart struket. — K har punkt efter *folk* och stavar *här* med stor bokstav.

4 I Ak har *skökan* ej ändrats till *qvinnan.* Jfr textvarianterna s. 38 r. 5, 8, s. 40 r. 8.

6 K och Ak sakna komma efter *Christus.*

8 *står* K och Ak *stått* — *tränger sig fram* K *tränger sig* — I Ak har *skökan* ej ändrats till *qvinnan,* jfr textvarianterna s. 38 r. 5, 8, s. 40 r. 4.

9 *druckna* Ak *druckne*

14 *I?* K fortsätter *Är det en förklädd karl?,* vilket strukits.

18 K har först *och hon är,* omedelbart ändrat till *är h o n.*

20 Repliken är struken i K och Ak med blyerts och ersatt med *Hon har varit!,* i båda manuskripten skrivet med blyerts. I K har Strindberg efteråt fyllt i med bläck.

23 Repliken är struken med blyerts i K och Ak.

25 K har först *då springer hon sin väg!,* ändrat till *hon springer sin väg!* Ak har denna senare formulering. Hela repliken struken med blyerts i K. — K och Ak sakna komma efter *icke.*

27 I K är *Hvad är hennes brott* tillagt efter tillkomsten av Ak. Ändringen är en följd av ändringen r. 20 och 23.

29 K har först *Derför att,* ändrat till *Att* och frågetecken ändrat till utropstecken. Ak *Derför att.* Ändringen i K sammanhänger med ändringen r. 27.

41

2 K har punkt efter *I.*

5 De båda replikerna raderna 5—7 äro strukna i K och saknas i Ak, som också saknar r. 8.

7 K stavar *svartebroder* med stor bokstav.

9 I K är *Jaså!* tillagt i marginalen och *då* inskjutet ovan raden. — Ak har först *I,* ändrat med blyerts till *Ni.* — *hetsat* K och Ak *retat.*

12 *lasten* K och Ak fortsätta *och dem som drifva ocker med sin kropp, som borde vara ett Guds tempel,* vilket strukits med blyerts i K.
Det är en excommunicerad qvinna står i K:s marginal men saknas i Ak. Vid tryckningen 1881 ha både det strukna och tillägget använts i förening.

14 K har först *Skökan,* ändrat till *Qvinnan.* Jfr ändringen av *skökan* till *qvinnan* i Ak, textvarianterna s. 38 r. 5.

18 K och Ak sakna komma efter *du* och stava *svartebroder* med stor bokstav. — *ta'* K och Ak *ta*

19 I K har *Hon har sålt sin kropp säger* strukits med blyerts.

20 K och Ak ha utropstecken efter *köpt.*

21 I K är r. 21 *Nej* t. o. m. r. 24 *synd.* struket med blyerts. Ak har K:s första formulering. — I Ak är partiet fr. o. m. *ty* t. o. m. *hus,* struket med blyerts.

22 K och Ak sakna komma efter *förmäten.*

23 K har först *menniskan,* omedelbart ersatt med *min medmenniska.* — K och Ak sakna komma efter *medmenniska.*

25 K har först *Du ljusets engel,* ändrat med blyerts till *broder Mårten Du ljusets engel Du;* därefter har det sista *Du* strukits. Ak har K:s första formulering. — K saknar komma efter *fram,* efter *engel* och efter *Mårten.* — Ak saknar komma efter *fram* och *engel* och stavar *ljusets* med stor bokstav.

26 I Ak är *svarta* understruket med blyerts och i marginalen markerat med en bock. — I höjd med r. 26—28 står i K:s marginal med blyerts *Är Du ren? Nej Du har spillt på din svarta kaftan när Du drack ur lastens bägare* —, struket med blyerts. Tolkningen bekräftad av infraröd-fotografering.

27 K har först *synden,* omedelbart ersatt med *Du grånat,* ändrat till *Du grånar.* Ak har *grånat,* med blyerts ändrat till *grånar.* — K har först *Har Du,* ändrat med blyerts till *Eller har Du.* Ak har K:s första formulering. — K har först *Än,* omedelbart ändrat till *Ve.*

28 K och Ak sakna komma efter *dig* och *dem.* — Ak har komma efter *folket.*

29 I K står *komma och* ovan raden med blyerts före *begära.* — I K är *redan* inskjutet ovan raden.

30 K och Ak sakna komma efter *fram;* K saknar skiljetecken efter *borgare,* Ak har utropstecken. — I K är *Du* skrivet med blyerts och inskjutet ovan raden. — Efter *borgare* fortsätter K *som somnar in i den heliga äkta sängen och vaknar hos en sköka!,* vilket strukits. — I K:s marginal står *Windrank* skrivet med blyerts.

32 K börjar raden med *Och,* vilket strukits. — K saknar komma efter *sömn.*

33 *Sen* 1899 *Ser*

34 K har först *kättja?,* ändrat till *vällust!* — K och Ak sakna komma efter *i.* — I höjd med denna rad står i K ett tecken, som hänvisar till marginalen, där följande tillägg står. *Eller hvarför stenen I icke den mannen som så skändat sin odödliga själs tempel! Honom låten I träda in i helgedomen blott han sofvit ruset af sig, honom bären i på edra armar då han råkat falla i rännstenen, och när han träder in i sitt hem stå* (struket *icke*) *barnen och makan gråtande* (struket *kring*) *och beklagande vid hans läger, gråtande glädjetårar öfver att han icke slog ihjel sig* (struket *när han föll*) *mot några* (struket svårläst *takrännor?*) *gatsten, beklagande att han ej kan stå emot ett rus* — Ak har samma text utom parenteserna fram t. o. m. *läger;* dock har Ak komma efter *mannen* och *af sig,* utropstecken efter *läger.*

42

1 *af blygsel öfver mina ord* SDA 1903 *öfver mina ord* — *för* K och Ak *inför*

2 *ha'n* K och Ak *han* — Ak saknar skiljetecken efter *sant.*

3 K har först *skökan,* ändrat till *qvinnan* före tillkomsten av Ak.

4 K har först *karlarne skola slita,* ändrat till *50 karlar rå att slita.* Ak har denna senare formulering. — K saknar komma efter *stycken.*

5 *femhundra* K och Ak *500* — K har först *kunna,* ändrat till *skola.* Ak har K:s första formulering. — K och Ak börja ny rad efter *Nå!*
6 K har först *och sy,* omedelbart ändrat till *Man.* — K och Ak ha utropstecken efter *Gå.*
7 K har först *presterna då skola de kasta,* ändrat till *presterna ty de skola kasta.*
9 K har först *Nils,* omedelbart ändrat till *Tysken.* — *tager* K och Ak *tar* — K saknar komma efter *Olof.*
11 K börjar repliken med *Folk,* omedelbart struket. — *Denne* K och Ak *Denna* — K och Ak sakna komma efter *man* och *till.*
14 K saknar komma efter *utkasta.*
15 *må af Gud hafva* Ak *af Gud hafve* Därefter har *hafve* ändrats med blyerts till *hafver.*
17 *ryggar tillbaka;* K *ryggar; Ak ryggar.* — I K har *Olof* t. o. m. *golfvet.* tillagts, sedan nästa replik skrivits ned. — I Ak har *skökan* icke ändrats. Jfr textvarianterna s. 38 r. 5. — *stående ensam* Ak *ensam stående*
18 K har först *Amen!, vilket strukits.* —
23 *försagd.* K och Ak *försagd, rycker upp sig.*
25 *bannstrålarne* K och Ak *Bannstrålarne* 1899 *bannstrålarna*
26 I K är *ej* inskjutet ovan raden. — *tjugu* K har först *tjugu,* ändrat till *tjugo.* Ak har den senare formen. — K och Ak sakna komma efter *rättfärdiga.*
27 Ak har först *föraktat,* ändrat med blyerts till *förkastat.* — Ak saknar tankstreck efter *hägn!*
30 *Nej!* K och Ak *O nej!*
32 *bannlysningsplakatet* Ak *bannlysningens plakat*
33 K har först *Biskopen i Stregnäs,* ändrat med blyerts till *Den store Biskopen i den lilla staden Linköping.* Ak har K:s första formulering.
34 K stavar *satan* med stor bokstav.

43

1 K och Ak ha utropstecken efter *kontraktet* och stava *här* med stor bokstav.
2 K och Ak sakna komma efter *helvetet* och stava *som* med stor bokstav.
4 K stavar *pergamentet* med stor bokstav.
5 K och Ak börja ny rad efter *bann!* K saknar komma efter *mig.*
10 *Drag ned honom! slå honom!* K och Ak *Tag ned honom! Slån honom!*
12 I Ak har *skökan* ej ändrats. Jfr textvarianterna s. 38 r. 5.
13 K saknar skiljetecken efter *vid,* Ak har utropstecken.
16 K och Ak sakna semikolon efter *vapen.* — *företrädda* Ak *företrädde* — K saknar komma efter *vederdöparne.*
17 K har först *af Gerdt,* ändrat till *af Gerdt och Knipperdollink,* ändrat till *af Knipperdollink.* — K har först *med,* omedelbart ersatt med *under.* — *inrusa under skrik* Ak *under skrik inrusa* — K och Ak sakna komma efter *Knipperdollink* och *skrik.* — K har först *krucifix och,* ändrat till *krucifix.*
18 K och Ak ha utropstecken efter *korkåpor.*

19 K har först *Gerdt,* ändrat till *Knipperdollink.* Jfr textvarianterna r. 17.
20 Ak saknar komma efter *spetsen.*
21 K och Ak sakna komma efter *hit.* — Ak har komma efter *folk.* — *heligt hus* K och Ak *helighus*
22 *sen I! sen I,* K och Ak *Sen I! Sen I*
23 K och Ak ha utropstecken efter *kyrkan.*
27 K har först *Betänk,* ändrat till *Betänken.* Ak har K:s första formulering.
29 K har först *gäsa,* ändrat till *springa sönder.* Ak har K:s första formulering. — K och Ak ha utropstecken efter *Belial* och stava *är* med stor bokstav.
30 K och Ak sakna komma efter *krögaren.* — *påflige* K och Ak *påfliga*
31 *kyrkmuren?* K *kyrkmuren!* Ak *kyrkomuren!*
33 K och Ak stava *secretarius* och *rådstugan* med stor bokstav.

44

2 K saknar komma efter *Jaså.* — K har först *att bekämpa vår heliga sak!,* ändrat med blyerts till *mot oss.* Ak har K:s första formulering.
3 K saknar komma efter *Fram.* K och Ak stava *I* med liten och *gudsmän* med stor bokstav.
6 K och Ak sakna komma efter *på.*
16 *oss!* I K har Strindberg tänkt sig en fortsättning men ej kommit längre än till *Är,* vilket strukits. — Ak har frågetecken efter *oss.*
18 K och Ak sakna komma efter *Pederson.*
22 I K står ett tecken, som hänvisar till marginalen, där replikerna r. 23—30 återfinnas. Sedan ha dessa repliker strukits med rödpenna efter tillkomsten av Ak. I samband med tryckningen 1881 har Strindberg antecknat ett *qvarstår* med blåpenna.
28 K och Ak ha utropstecken efter *kungen.*

45

2 K saknar skiljetecken efter *jerndörren.*
3 K har utropstecken efter *gören I.*
7 K och Ak sakna komma efter *honom* och stava *der* med stor bokstav; Ak har punkt efter *vänner.* — *står* K och Ak *stå*
10 *under bordet* K och Ak *på golfvet* — K saknar skiljetecken efter *vrå.*
11 K har först *på,* omedelbart ändrat till *midt på.*
13 K har först *stol,* ändrat till *bänk.*
14 K saknar komma efter *arbete.*
16 *ha'n* K och Ak *han*
22 *Rink* K och Ak *Ringk*
23 *Hör du, har* K *Hör Du har* Ak *Hör Du! Har* — K börjar ny rad efter *kapell!*
29 K har först *korgen,* omedelbart ändrat till *predikstolen.*
32 *armarne* 1899 *armarna*

46

2 Ak har utropstecken efter *morgon*; omöjligt att avgöra om K har interpunkterat i detta fall, då ordet kolliderar med en brottyta.
4 K har utropstecken efter *predikan.*
6 K har först *var,* ändrat till *har blifvit.*
8 *famn* Ak *famnen*
9 K och Ak sakna komma efter *dig.*
11 *I* K *i*
15 *helig, han?* K *helig han?* Ak *helig kanske?*
16 Ak har komma efter *förgäfves.*
19 *gyllne* Ak *den gyllne*
22 K har utropstecken efter *ned.*
24 K saknar komma efter *Jaså.* — K och Ak börja ny rad efter *er!*
25 Ak stavar *Säg* med liten bokstav.
27 K och Ak sakna komma efter *mig.*
29 *det der svinet* Ak *det svinet der* — *der borta* K och Ak *derborta*
32 *gärning* Tryckfel i denna textedition för *gerning.*

47

2 *nu... !* K *nu!.....*
15 K och Ak sakna komma efter *dig.* — K har två och Ak ett tankstreck efter *Olof!*
16 K har ett otal tankstreck efter *qvinnan?* — *Adjö.* K *Adjö* Ak *adjö!*
19 K stavar *satan* med stor bokstav.
21 I K är *på knä* struket med blyerts, jfr textvarianterna r. 22.
22 *er!* K fortsätter först *på mina knän,* vilket strukits, jfr textvarianterna r. 21.
I höjd med raderna 22—25 står i K:s marginal blyertsanteckningen *Du älskar Mårten — Mer än alla och han Dig Han gjorde det men kyrkan* — Tolkningen bekräftad av fotografi.
24 K och Ak sakna komma efter *icke.*
25 K har först *Bed om,* ändrat till *Skaffa Dig.* — K och Ak sakna komma efter *brutit.* — *i dag* Ak *idag*
26 I K är avsnittet *Gud* t. o. m. *det!* tillagt, sedan scenanvisningen r. 27 skrivits. — Ak har först *skola aldrig,* ändrat till *få ej.* — *dig-* K *Er,* I Ak är *Er* ändrat med blyerts till *Dig.*
29 K och Ak sakna komma efter *jerndörren* och *Christina.* — K har utropstecken efter *dotter.*
30 K och Ak ha först *orätt väg,* ändrat till *orätt!*
31 I Ak uppträder stavningen *Modren.*
32 K och Ak ha semikolon efter *skökan,* som i Ak ändrats till *qvinnan.*

48

4 K har först *detta näste,* ändrat till *detta sorgliga ställe,* med blyerts ändrat till *detta ohyggliga näste.* Ak *detta sorgliga ställe*
6 *och springer* K och Ak *springer* — K och Ak sakna komma efter *dörren.*
7 I K:s marginal har Strindberg antecknat 3 ½ ark.

8 K saknar komma efter *dörren.* — Ak har efter r. 8 *Ridå,* skrivet med blyerts.
Strindberg har i K före mellanspelet i ett struket avsnitt givit sina synpunkter på dess funktion i dramat. Tolkningen bekräftad av fluorescensfotografi (jfr Smedmark, Fotografering etc., s. 357 och bild).
Följande narrspel kan användas för att muntra upp en viss del af publiken som blifvit uttråkad af föregående starka saker; men kan också vara borta
I marginalen har Strindberg med en klammer och *utgår* markerat strykning av hela mellanspelet, jfr textvarianterna s. 53 r. 24. Detta parti saknas också i Ak. I marginalen sitter också en liten remsa av en medeltida pergamentshandskrift, fastklistrad med lack. Jfr textvarianterna, s. 30 r. 1, s. 53 r. 25, s. 73 r. 13, s. 94 r. 14, s. 112 r. 1, s. 130 r. 2.
9 I K har mellanspelet först icke något namn. Sedan har Strindberg skrivit *Efterspel* med blåpenna, struket med rödpenna och ersatt i marginalen med *Mellanspel,* skrivet med rödpenna och understruket med blåpenna. Därefter följer *Scenen* (struket *i en ölbod*) *en ölbod i Storkyrkans mur* (struket *Mur Sacristia*), omväxlande med röd- och blåpenna.
10 *orgeltramparen* K *orgtramparen*
13 K har först *Gustafva,* ändrat med blyerts till *Katrina.*
15 K har först *Manne,* ändrat med blyerts till *Bengt.* — *ska'* K och Ak *ska*
17 K har tankstreck efter *öl.*
20 K har utropstecken efter *längre.*
24 *Katrina* K *Gustafva*
26 K saknar komma efter *Ja.*
31 *ska'* K *ska*

49

2 K saknar interpunktion efter *bänken.*
4 K har först *Inte ska Du sitta,* ändrat med blyerts till *Du ska inte sitta.*
6 K saknar komma efter *du.*
10 K saknar skiljetecken efter *het.*
22 K har därefter först *febern har gifvit sig; nu fryser jag!,* ändrat med blyerts till *jag känner mig frusen.*
24 *skall* K *ska*
26 *Ska'* K *Ska* — K saknar skiljetecken efter *starkt.*
27 I K har *märkt A.O.W.* tillagts, ändrat till *märkt L.O.S.,* ändrat till *märkt AW.* Sista ändringen är utförd med blåpenna.
30 K saknar skiljetecken efter *3.*

50

2 K saknar skiljetecken efter *sidan.*
4 K saknar skiljetecken efter *letar.*
8 K har först *Nu har jag honom!,* ändrat till *Inte ser jag någon!.* Jfr r. 12.
10 *måste* K *måtte*
14 K saknar komma efter *henne* och har utropstecken efter *Windrank.*
19 K har först *Jesus,* ändrat till *Jesu.* — *karlevagn* K *Karlewagn*

20 K stavar *det* med stor bokstav.
25 Kring r. 25—s. 51 r. 5 står en klammer och ett *ut* i K: s marginal
26 K har först *både menniska och gast,* ändrat med blyerts till *sjögast.*
28 Hela repliken är struken med blyerts i K. K börjar först efter *fråga* en ny sats *jag är,* vilket strukits.
30 I K är *Jag är sjögast!* struket med blyerts. Jfr ändringen r. 26. — K har först *magen,* ändrat till *bälgen.*

51

3 K saknar skiljetecken efter *örjorna.*
5 *orgeltramparen* K *orgtramparen* — K saknar komma efter *Jaså.*
7 *Kyrkvaktare* K *Kyrkvaktaren*
18 K saknar komma efter *drunknar.*
24 *Katrina* K *Gustafva* — K saknar komma efter *du.*
26 K saknar komma efter *Jesus.*
27 K har tre utropstecken efter *sig* och börjar ny rad efter *sig.* — *stig upp, stig upp* K *Stig opp Stig opp*

52

9 K saknar komma efter *nu.*
16 K har först *Ers skeppare mena!,* vilket i marginalen ersatts med *herr kapten mena-*
18 K saknar skiljetecken efter *ändå.*
20 *Fyra? Hvilka?* K *Hvafalls Ä jag fyra?*
25 *falla* K *slå* — *sönderslagna Nikolaus* K *sönderslagne St Nikolaus*
27 K saknar komma efter *Hjelp.*
30 *hufvudet* K *hufvut*
31 K stavar *sankt* med stor bokstav. — K har komma efter *Nikolaus* och punkt efter *ölet.*

53

1 I K är *så* inskjutet ovan raden. — *dra's* K *dras*
2 *trä't* K *trät*
4 *repat sig* K *kryat upp sig*
7 K saknar komma efter *Tyst.*
12 *moden* K *modet*
14 K saknar komma efter *Ja* och stavar *gudfruktig* med stor bokstav.
15 K saknar komma efter *nu* och stavar *sankt* med stor bokstav.
19 *Katarina!* K *Gustafva! Gustafva!*
I K står ett tecken, som hänvisar till marginalen, där replikerna r. 20—24 skrivits ned.
21 K saknar komma efter *Tyst* och *tusan* och utropstecken efter *tyst.*
22 Kring r. 22—24 har Strindberg i K satt klammer.
23 I K är *Äh skäms!* understruket med blyerts.
24 I K är *De gå* skrivet med blyerts.
Efter denna rad har Strindberg i K med blyerts antecknat *Dit,* jfr textvarianterna s. 48 r. 8.

25 I K:s marginal synas märken av lack, jfr textvarianterna, s. 30 r. 1, s. 48 r. 8, s. 73 r. 13, s. 94 r. 14, s. 112 r. 1, s. 130 r. 2. — K har först *I Storkyrkans sacristia,* ändrat till *Andra Akten,* i marginalen ersatt med *Andra Akten,* skrivet med rödpenna. Slutligen har även detta ersatts med *Tablå* med rödpenna. Ak har *I Storkyrkans sacristia.*

26 *En dörr* K och Ak *En dörr ut till kyrkan* Strecket under *Andra Akten,* textvarianterna r. 25, har av sättaren 1881 uppfattats som en strykning av *ut till kyrkan* i K. — *väggarne* 1899 *väggarna*

27 *kistor* K och Ak *kassakistor* — *ett fönster* K *ett mindre fönster* I Ak är *mindre* struket med blyerts.

28 K har utropstecken efter *gå.* — *Kyrkvaktaren* Ak *Kyrkovaktaren* Denna form har Ak hela scenen igenom.

29 K och Ak sakna komma efter *in.*

31 K och Ak sakna komma efter *lite.* — *Katrina* K och Ak *Gustafva* — Ak har komma efter *ja.*

54

2 *den der* K och Ak *den der tokiga* I K är sedan *tokiga* struket. — I K:s marginal står ett med blåpenna struket *omigen.*

6 K och Ak sakna komma efter *kungen.*

10 K och Ak sakna komma efter *Ja.*

14 *ta'* K och Ak *ta*

16 *predikstolen* K *predikstoln*

17 K saknar komma efter *dag.* — *i dag* Ak *idag*

23 *Katrina* K och Ak *Gustafva* — K och Ak stava *Nu* med liten bokstav och *magistern* med stor bokstav.

25 K och Ak sakna komma efter *fasligt.* — K saknar komma efter *Nej.* — *ha'* K och Ak *ha*

26 K saknar komma efter *nej.*

28 Ak har komma och tankstreck efter *högtidlig.*

30 Ak saknar komma efter *kappa.*

55

8 K och Ak stava *magistern* med stor bokstav. — *Ska'* K och Ak *Ska*

18 *lemna mig, min vän!* K *lemna mig! min vän!* Ak *lemna mig!*

19 I höjd med denna rad har sättaren i K med violett bläck antecknat i marginalen 63/16, d. v. s. arkberäkning.

20 *Ska'* K och Ak *Ska* — K och Ak ha semikolon efter *väg* och tankstreck efter *annars.*

24 K har först *skall,* ändrat till *ska.* Ak *ska* — K och Ak stava *magistern* med stor bokstav.

25 K och Ak sakna komma efter *opp.* — I K har *lagt en sticka* (ovan raden *emellan*) *der han ska hålla och så har jag* tillfogats i marginalen.

26 K och Ak sakna komma efter *hålla.*

27 K och Ak stava *magistern* med stor bokstav. — *ska'* K och Ak *ska* — K och Ak ha semikolon efter *timglaset.*

28 *kan hända* K och Ak *kanhända*

32 *Ja, ja gudbevars* K *Ja ja Gudbevars* Ak *Ja, ja, Gudbevars* — K har först *Embetet si!—*, ändrat med blyerts till *Vi* (ovan raden *ha våra*) *bruk här si* —. Dessutom står ett hänvisningstecken till marginalen, jfr textvarianterna s. 56 r. 1. Ak har K:s första formulering.

56

1 Replikerna r. 1—4 stå i K:s marginal. Jfr textvarianterna s. 55 r. 32. De ha sannolikt kommit till som förberedelse till replikskiftet s. 58 r. 10—28. Allt har emellertid icke tryckts. Efter r. 4 följer:

Olof

Såå!

Denna replik finns i Ak.

2 *här bredvid* K och Ak *härbredvid*

5 *Går* Ak *Kyrkvaktaren går* Formen är ett undantag från den i Ak vanliga stavningen *kyrkovaktaren,* jfr textvarianterna s. 53 r. 28.

10 K saknar tankstreck efter *lifvet!"* K har ett struket *O* efter *lifvet!"* — *i dag* Ak *idag*

15 K och Ak sakna komma efter *villovägar.*

19 I Ak är *Jag* ej kursiverat.

23 K har först *Gudsfruktans* och *dygdens;* i båda fallen har genetivändelsen strukits. K och Ak stava *gudsfruktan* med stor bokstav. Ak saknar skiljetecken efter *dygd.*

25 K och Ak stava *påfvens* med stor bokstav. — *canceliebeslut* K *cancilii-beslut* Ak *cancellibeslut* — K och Ak stava *gudsfruktan* med stor bokstav och sakna komma.

26 I K ha replikerna r. 26—27 och r. 31—33 ursprungligen varit en enda replik. Efter r. 27 har emellertid repliken r. 28—30 stoppats in. Den står i marginalen. Därefter har r. 31 skjutis in före r. 32. — K och Ak *Modern med kläm*

27 I K står *endast* ovan raden.

29 K har först *är för stolt,* ändrat med blyerts till *kan icke.*

32 K och Ak sakna komma efter *gjorde.* — K saknar komma efter *O;* Ak har utropstecken.

33 *lära!* K *studera.* Ak *studera!*

57

1 I höjd med r. 1—4 har Strindberg i K:s marginal med blyerts antecknat *Modern vidare—.*

2 K och Ak sakna komma efter *dig* och *moder.*

3 K saknar komma efter *dag.* — *ändtligen* K och Ak *ändteligen* — I K är *med öppen panna* struket med blyerts.

8 K saknar komma efter *ord.*

10 K har först *Kanske Du vill säga att jag och slägten,* ändrat till *Kanske jag och slägten före mig,* med blyerts ändrat till *Kanske jag och din slägt före mig.* Ak har K:s första formulering.

11 K och Ak ha punkt efter *lögn.*

13 I Ak är *var* och *blifvit* kursiverat med blyerts. I SDA 1903 saknas all kur-

sivering. — K saknar komma efter *lögn.* — Ak har komma efter *ung* och *moder* och stavar *moder* med stor bokstav.
14 *kanske* Ak *kanhända*
19 K och Ak sakna komma efter *enda.*
21 *Modern* Ak *Modren*
22 K har först *upps* (troligen uppsåt), omedelbart ersatt med *beslut.* — K saknar skiljetecken efter *förvillelse,* Ak har komma.
24 Ak saknar komma efter *dig.* — *i dag* Ak *idag*
25 *ditt lif!* K och Ak *nådatiden.* — Ordet är struket i K.
27 *ihjel* Ak *ihjäl* — Ak har utropstecken efter *du.*
29 K och Ak stava *biskop* och *påfven* med stor bokstav.
30 I K står *den* ovan raden. — *den lagen* Ak *lagen*
32 K har två och Ak har ett utropstecken efter *Inqvisitionen.*

58

4 K och Ak sakna komma efter *mig.*
10 I K och Ak börjar repliken *Du trampar en moders böner under fötterna!* Meningen struken i K. Jfr mellandramat s. 186 r. 12.
11 K har först *skall,* omedelbart ersatt med *får.* — K och Ak ha komma efter *det.*
13 I K står *sin* ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *Honom* och *Gud.*
14 K och Ak ha semikolon efter *själ,* sakna komma efter *nekade* och stava *Han* med liten bokstav. — K och Ak ha tankstreck efter *bannlyst.* — K saknar komma efter *O,* Ak har utropstecken. — K och Ak ha tankstreck efter *förfärligt!*
16 K har först *han,* omedelbart ersatt med *rädda.*
18 K och Ak sakna komma efter *jag.*
20 *till* K och Ak *till åt* — K har utropstecken efter *väggen.*
23 *mummel* K och Ak *hemska mummel* — K och Ak ha frågetecken efter *det.*
25 K och Ak stava *svartebrodern* med stor bokstav.
27 K stavar *satan* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *mig.*
28 *för, men* — — K och Ak *för— men, jag står inte ut!* I K har sedan *jag* t. o. m. *ut!* strukits. Jfr mellandramat s. 187 r. 5—6.
30 Ak har tankstreck efter *gråter.*

59

2 K och Ak ha semikolon efter *icke.*
5 K och Ak ha utropstecken efter *grafven.*
10 Ak stavar radens första *jag* med stor bokstav.
14 K har först *Herren höll,* ändrat till *Den Gud som höll.*
15 I K är *Daniel i lejonkulan* understruket med blyerts. — *han* SDA 1903 *kan* — K och Ak sakna komma efter *lejonkulan.*
17 I K äro r. 17—19 överkorsade. Jfr mellandramat s. 188 r. 6.
Ursprungligen har K haft följande nu överkorsade scenanvisning.
Under följande scener i sakristian (struket *läser den skådespelaren, som*

har Olofs rôl, ur Luthers postilla någon antipapistisk predikan på så långt afstånd från åskådarne som möjligt, så att man väl) hör (ändrat till *höres utanför) en stark talande stämma utan att* (ovan raden *man kan) urskilja orden.* (Struket *Skulle likväl ett eller annat ord tränga igenom så är det nödvändigt att orden passa i stycket) och derför* (struket *kan Luthers råa, väldiga språk vara* (*passande* ändrat till *lämpligt) När predikan fortgått en stund, höres sorl, hvilket öfvergår till skrik* (ovan raden struket *tjut) när stenkastningen börjar.* Ak har K:s text utan ändringar. Dock har *passande* ersatts med *lämpligt*; Ak har komma efter *sakristian,* efter *predikan* och *stämma.* I Ak har denna scenanvisning satts inom klammer, och därefter har alltihop strukits. Vid tryckningen har sålunda r. 17—19 plockats ut efter strykningar och tillägg.

22 K och Ak sakna komma efter *honom.*

24 K och Ak sakna komma efter *här* och ha semikolon efter *barn.*

26 *jag icke* Tryckfel i denna textedition för *icke jag.*

28 K och Ak sakna komma efter *hem.*

30 K och Ak sakna komma efter *mig.*

31 *Modern* Ak *Modren*

60

2 Ak har utropstecken efter *detta.*

3 K har utropstecken efter *ut.*

4 K har frågetecken, Ak utropstecken efter *kom.*

11 K och Ak ha tankstreck efter *striden.*

13 K har först *förfärligt,* ändrat med blyerts till *sådant.* Ak har K:s första formulering. Jfr mellandramat s. 189 r. 2.

15 K saknar skiljetecken efter *undan.* Fr. o. m. *Du vet* t. o. m. *krig!* är struket med blyerts. Jfr mellandramat s. 189 r. 4. — Ak har semikolon efter *undan.*

18 *hvad det är frågan* K och Ak *hvad är frågan* I Ak är *det* tillfogat med blyerts, liksom *n* i *frågan.*

19 Ak saknar komma efter *mörker.*

20 Ak har punkt efter *visshet.*

22 I K är *bäfva* struket med blyerts. Jfr mellandramat s. 189 r. 13. — K har först *får se dem!,* ändrat till *får se hvilka de äro!* — K och Ak sakna komma efter *bäfva.*

26 Ak saknar komma efter *molnet.*

28 K saknar komma efter *sanningen.* — Ak saknar komma efter *den.*

31 K har först *Är det,* omedelbart ändrat till *Är ditt.*

61

2 *ville* K och Ak *vill* — Hela repliken har i K strukits med blyerts efter tillkomsten av Ak och ersatts med *Min far vill det ej.* Jfr s. 64 r. 31 och mellandramat s. 189 r. 24.

7 Kring r. 7—12 har Strindberg satt en klammer i K, vilken möjligen sammanhänger med omarbetningarna för mellandramat, jfr s. 189.

8 K och Ak ha utropstecken efter *dig.*

10 K och Ak ha utropstecken efter *det.*
14 K har först *O det är hårdt!*, ändrat till *Det är snart omöjligt.* Ak har utropstecken efter *omöjligt.*
16 K och Ak sakna komma efter *dig.* — Ak har semikolon efter *räddas.*
17 Ak har komma efter *offer.*
18 K och Ak ha punkt och tankstreck efter *son.*
22 K och Ak ha utropstecken efter *förlorad* och stava *hör* med stor bokstav.
27 I höjd med r. 27—34 står i K:s marginal med blyerts:

Modern
Han är en dålig menniska Du såg den qvinnan han talade vid igår
Christina
Hon ja! (oläsligt ord)

29 *sant!* Ak *sannt!*
33 Ak har utropstecken efter *Hvarför.*

62

2 K saknar komma efter *du.* — *onda* Ak *onde*
4 I K följer efter *läppar* ett struket *kan,* omedelbart ersatt med ett nytt *kan.*
7 Radens första *han* inskjutet ovan raden i K.
9 K och Ak sakna komma efter *verlden.* — Ak har semikolon efter *barn.*
10 K har komma och Ak saknar skiljetecken efter *vara.*
12 *honom* Ak *på honom* — *Antichrist's* Ak *Antichrists*
13 K och Ak stava *apostel* med stor bokstav.
19 Ak har semikolon efter radens första *är.*
22 Ak saknar skiljetecken efter *djefvulen.*
26 K har komma, Ak semikolon efter *nu.*
27 *okunnighet...* Ak *okunnighet!.* — — —
29 K saknar komma efter *mig* och *honom.* — Ak har semikolon efter *mig* och punkt efter *icke.*
32 K och Ak ha komma efter *frälsare.* — I K är *också* inskjutet ovan raden; avsnittet fr. o. m. *är* t. o. m. *anden* struket med blyerts. — K har punkt och tankstreck, Ak utropstecken och tankstreck efter *anden.*

63

3 K har semikolon efter *han.*
5 Ak saknar komma efter *du.* — K och Ak sakna skiljetecken efter *sorla;* i K står en blyertskrumelur.
6 *Helige Ande!"* K och Ak *helige Ande!"* —
12 *säger* 1899 *sägen* — K har först *Jesus! Maria!*, ändrat med blyerts till *Heliga Maria!* Ak har K:s första formulering. Jfr mellandramat s. 191 r. 15.
16 K saknar komma efter *Ja.*
17 K saknar komma efter *är.*
18 *orgelläktaren* K *örjläktaren* Ak har först *ög'läktaren,* ändrat med blyerts till *orgläktaren.* — Ak stavar *jag* med stor bokstav.
19 K och Ak sakna komma efter *Ja.*

21 K och Ak sakna komma efter *igen.* — Ak saknar komma efter *så.* — I K är *som* inskjutet ovan raden.
22 *ska'* K och Ak *ska* — K och Ak ha utropstecken efter *också.*
24 K och Ak sakna komma efter *honom* och ha komma efter *skada.*
25 K har först *din vilje Herre och,* ändrat till *din vilje Herre men* — K och Ak sakna komma efter *vilje* och *Herre.* — Ak saknar tankstreck efter *djefvulen.*
27 *starkare* — Ak *starkare af*
30 *inifrån* K *innifrån* Ak *innanifrån* — K och Ak ha tankstreck efter *bönpall.*
31 K och Ak ha tankstreck efter *dörren* och sakna komma efter *tystnar.*
34 K och Ak sakna komma efter *Christina.*
35 *bojan* Ak *bojorna*

64

1 *mig; jag säger* K och Ak *mig, jag säger åt honom* Sedan har *åt honom* i K ersatts med *slafven* —. — K och Ak ha tankstreck efter *icke.* — I K är *Är det* t. o. m. *menskohjerna!* infogat ovan raden.
2 K har först *fattas!,* ändrat till *rymmas i en menskohjerna!* Ak har K:s första formulering. — K och Ak sakna komma efter *O.*
3 K har först *men nu ensam, som — en dåre,* ändrat till *men nu ensam — en dåre.* Ak *men en ensam — en dåre* — K och Ak ha tankstreck efter *förstår.*
8 K har efter *Christina!* ett struket *Du.*
12 K och Ak ha utropstecken efter *det.*
18 K har först *predikar, ty så blott kan Gud tala*!, ändrat till *predikar?.*
22 K har först *Hvarför ha icke presterna sagt,* ändrat med blyerts till *Hvarför har man icke sagt.* Ak har K:s första formulering. Jfr mellandramat s. 193 r. 9. — Ak saknar komma efter *förut.* — K har först *tala de,* ändrat med blyerts till *talar man.* Ak har K:s första formulering.
27 *icke* K och Ak *inte*
31 Repliken är struken med blyerts i K. Ändringen sammanhänger troligen med ändringen s. 61 r. 2.

65

3 Ak har utropstecken efter radens första *dig.*
6 K saknar komma, Ak har utropstecken efter *Christina.*
8 K saknar komma efter *handklädet.* — I K kan icke något skiljetecken iakttagas efter *följande* på grund av brottyta.
9 Ak saknar komma efter *mig.* — K och Ak ha fyra tankstreck efter *ej!*
11 K har frågetecken efter *säga,* Ak utropstecken.
13 K saknar komma efter *far* men har komma efter *mor.*
14 K har först *Är jag då ett barn att man* (struket *vill*) *icke törs säga sanningen,* ändrat till *Törs man då icke säga mig sanningen.* Jfr kommentaren s. 133.
20 Ak har utropstecken och K saknar skiljetecken efter *okunnighet.*

24 I K har Strindberg med blyerts ritat en klammer kring r. 24—31 och antecknat i marginalen *Om igen.* — K och Ak ha komma efter *ungdom.*
25 I K har *eviga* inskjutits ovan raden. — K och Ak ha tankstreck efter *in.*
26 I K har *mig* infogats i marginalen.
27 *ens* Ak *heller,* ändrat med blyerts från *eller.*
28 *ha'n* K och Ak *han*
29 K har först *sömn, I han haft mig som en docka som man pyntat ut och roat sig med att se på;* ändrat till *sömn;*. Ak har K:s första formulering men har komma efter *sömn.* Jfr kommentaren, s. 133. — K saknar komma efter *själ.*
30 K saknar komma efter *böner* och har först *som,* ändrat till *hvilka.*
31 K och Ak sakna komma efter *O* men ha komma efter *mig.*
32 *foglarnes* 1899 *fåglarnas* — K har först *morgonsång — — — när de helsa den gryende dagen* —, ändrat till *morgonsång — — —.*

66

2 *född till* struket i K. Ak *född* — I Ak är *Christina* kursiverat.
3 I K står ytterligare ett *Christina.*
5 K har ny rad efter *sofva!* — K har först *sagt,* ändrat i marginalen till *vågat säga.* — I Ak:s marginal står en bock, skriven med blyerts. — *Sen I,* K *Sen I* Ak *Se I*
6 K saknar komma efter radens första *var,* Ak har punkt.
7 *och när* Ak *och*
10 K har först *min själ,* vilket ändrats till *min odödliga själ.* Ak har K:s första formulering.
11 K har först *på Gud!,* ändrat till *på den treenige Guden.* Ak har K:s första formulering.
13 I Ak är *Christina* kursiverat. — Ak har semikolon efter *striden.*
16 K och Ak ha *Nu kan jag göra det, nu kan jag svara Dig ett öppet ja, utan att rodna.* I K är *utan att rodna* struket med blyerts.
17 K saknar komma efter *O.*
19 K börjar repliken med *Hva,* omedelbart struket. — K och Ak ha utropstecken efter *dig.* — I Ak är *du* överhoppat och instoppat med blyerts.
22 K saknar komma efter *tro.* — Ak har komma och tankstreck efter *drömmar.*
23 K och Ak sakna komma efter *riddaren.* — *att* K och Ak *och* — *kungarike* Ak *konungarike*
24 *älskog* — K har först *älskog och fogelsång,* ändrat med blyerts i marginalen till *älskog och vår.* Ak har K:s första formulering. — K saknar komma efter *Olof.*
25 K har semikolon, Ak utropstecken efter *hand*; K stavar *Jag* med liten bokstav. — *dock* Ak *ock,* struket med blyerts.
26 K har först *fordrar Du,* ändrat till *jag tackar Gud* (ovan raden *att*) *han.* Även radens andra *han* är kursiverat.
29 *vill bli* K *blir* — *lycklig,* K har först *lycklig,* ändrat med blyerts till *olycklig.* Ak *lycklig;* Jfr mellandramat s. 193—194.

30 K saknar komma efter *frestelse.*
31 K har först *prinsessa,* ändrat till *jungfru.* Jfr kommentaren s. 133.
32 *stränge borgherren* Ak *stränga borghern*
33 K har först ett struket *är D* före *min.*

67

2 K saknar komma efter *drömmar.*
3 I höjd med r. 3—15 stå i K:s marginal följande blyertsanteckningar *Bohman Kortas Bohman B. Kortare*
5 Ak har utropstecken efter *det.*
7 Repliken struken med blyerts i K.
14 Fr. o. m. denna rad t. o. m. s. 72 r. 19 är texten i K överkorsad med blyerts. Strykningen sammanhänger med omarbetningen för mellandramat. Detta parti helt förändrat. Jfr s. 196—205 och textvarianterna. — I höjd med denna rad står i K:s marginal *Mårten in—* med blyerts. Jfr textvarianterna s. 196 r. 6.
17 I höjd med denna rad står i K:s marginal med blyerts:

Olof

Det är min hustru

Mårten

En (med bläck *prest har*) *ingen hustru*
Följande anteckningar äro utförda med bläck och strukna med rödpenna:
Mårten ur kapellet
a Det bultar —
Christina (struket *går*) — *qvar*
b
Dörren till ölboden slås upp (struket *Qvinn Nunnan Mårten Katoliker —*) *Katolikerna Mårten visar Olofs dåd att ha en qvinna i sakristian Det är min hustru — En prest har ingen hustru tumult Bannlysningen!*
Dessa marginalanteckningar sammanhänga med omarbetningarna för mellandramat. Jfr textvarianterna s. 196 r. 6 och s. 68 r. 11.
20 *tröst.* I K är ordet struket med blyerts. Ak *tröst!*
22 *icke* Ak *inte*
24 K och Ak sakna komma efter *kyrkan.*
28 K saknar skiljetecken efter *glädjen,* Ak har utropstecken. — Ak har utropstecken efter *Herre.*
30 K saknar komma efter *Strömmen.* — K och Ak ha utropstecken efter *får.*
32 Ak har utropstecken efter *henne.*

68

2 K saknar komma efter *henne.*
6 Ak saknar skiljetecken efter *fri.*
8 K har punkt efter *barn.*
10 K och Ak ha utropstecken efter *frihet.*
11 I höjd med r. 11—19 har Strindberg i K:s marginal gjort följande anteckningar, som sammanhänga med anteckningarna, textvarianterna s. 67

r. 17. De ha samma stil och samma bläck och äro strukna med rödpenna. *Vederdöparne in Katolikerna ut — Gerdt Nu är du min! Hvar gång Du sätter knifven på min strupe — Kungen — riksdan skall ske*

13 K och Ak sakna komma efter *är.*

15 K och Ak ha utropstecken efter *prest.*

17 I K är *ingå äktenskap* struket. I Ak har repliken följande utseende *Och får således ej!*

19 Ak har utropstecken efter *ändå.*

25 K saknar komma efter *bannlyst.*

29 K och Ak sakna komma efter radens första *du.*

31 K saknar komma efter *hårdt.*

33 *alla.* K fortsätter *Din* (struket *Sj*) *kärlek var blott sjelfviskhet,* vilket strukits. Ak *alla!*

69

2 I K är *Den var blott sjelfviskhet* infogat ovan raden. Jfr textvarianterna s. 68 r. 33. Hela repliken r. 2—3 är i K struken med blyerts.

3 Ak har utropstecken och tankstreck efter *ensam.*

5 K saknar komma efter *hem* och *Christina.*

12 K och Ak ha utropstecken efter *Du.*

14 K har utropstecken efter *bref.* — Ak saknar tankstreck i raden. — I K:s marginal har Strindberg gjort följande anteckning: *Hvar gång Du vill sätta knifven på min strupe skall Du känna den i ditt eget när Du hör min dotters din hustrus förbannelse —.* Jfr textvarianterna s. 68 r. 11—19.

17 Sättaren har i K med violett bläck antecknat 79/17, d. v. s. arkberäkning.

21 K har först *Olof,* vilket strukits.

22 K saknar skiljetecken, Ak har semikolon efter *ännu.*

23 K har först *"gör inte det",* ändrat till *"låt bli det der".* I Ak:s marginal stå två blyertsstreck. — K och Ak sakna kolon efter radens första *man.*

28 *arbetade på* Ak *arbeta på*

29 *i dag* Ak *idag*

30 *i dag,* K *i dag* Ak *idag*

70

5 K saknar komma efter *dig.*

7 K och Ak sakna komma efter *Jo.* — K saknar skiljetecken efter *lugna.*

9 K och Ak sakna komma efter *Ja.*

17 I K är *vill en reformation* understruket med blyerts och i marginalen markerat med *Obs,* även det understruket. — K saknar komma efter *reformation.*

22 *den laglige kungen* K har först *kungen, men det skall ej lyckas!,* ändrat till *den laglige kungen och —.* Det sista ordet skrivet med blyerts.

24 Ak har utropstecken efter *du* och stavar *hur* med stor bokstav.

26 K och Ak *tiger af ilska öfver innestående svar*

27 K och Ak *Gerdt genomträngande*

71

2 K och Ak ha utropstecken efter *vederdöparne.*
6 K och Ak ha utropstecken efter *lugn.*
9 K har semikolon, Ak komma efter *förtrupper*; båda stava *De* med liten bokstav.
15 K har först *ledsaga,* omedelbart ändrat till *hålla.*
23 I K är *eller sjuka* inskjutet ovan raden.
25 K och Ak ha semikolon efter *dårar.* — I K är *Det fins två slags dårar;* struket med blyerts och ersatt med *De äro af den sorten—.*
26 Ak har semikolon efter *bad.*
31 K saknar komma efter *hufvud.*

72

2 K saknar komma efter *sjelf.*
4 Mellan r. 4 och 5 är i K infogat med blyerts *visar sin fullmagt—. — med* Ak *för*
6 *också skall* K och Ak *skall*
8 Mellan r. 8 och 9 står i K en replik, som strukits omedelbart.

Gerdt
Tror Du att de ha rätt derför att de lida?
Olof

9 Replikerna r. 9 t. o. m. r. 18 skrivna vid ett senare tillfälle, jfr Hagsten I s. 393.
15 I K:s marginal står en blyertsklammer kring r. 15—19 och *Om igen.* — I Ak:s marginal stå vid denna replik två kraftiga blyertsstreck. — K och Ak ha fyra tankstreck efter *tyvärr!* — K och Ak sakna komma efter *styrka.*
16 K och Ak sakna komma efter *är.*
17 I Ak är *springer* ändrat med blyerts till *skenar.* — *då* K och Ak *ja då*
18 I K är *detta* ändrat till *dessa.* — I Ak:s marginal står *10.*
19 Raden saknas i K och Ak. Efter denna rad stå i K några anteckningar, som sammanhänga med beräkningar av arkantalet för andra akten: *7 ½ ark,* med blyerts: *2 ark utgå rest 6* —. Anteckningarna strukna med rödpenna. Jfr kommentaren s. 303, s. 328.

73

2 K saknar komma efter *galleri.*
3 K har först *En betjent,* ändrat till *En äldre ohöflig betjent* Ak *En äldre, ohöflig betjent.* Ett frågetecken med blyerts ovanför *ohöflig.*
6 K saknar frågetecken efter *dag.*
8 K har först *Jo! Om herrn sitter ner! Hvad är det om?,* ändrat till *Jo!.* Jfr ändringen r. 17. Ak har K:s första formulering.
13 I K:s marginal synas märken efter lack. Jfr textvarianterna s. 30 r. 1, s. 48 r. 8, s. 53 r. 25, s. 94 r. 14, s. 112 r. 1, s. 130 r. 2.
15 K har tankstreck, Ak utropstecken efter *insläppt.*
17 K har först *Hvad kan det då vara, som är så angeläget?* Först har *då* strukits, och sedan har meningen ändrats till *Hvad är det om?* Jfr ändringen r. 8. Ak *Hvad kan det vara, som är så angeläget?*

21 K har utropstecken efter radens första *Nej.*
24 *konungens* K och Ak *kungens*
26 K och Ak sakna komma efter *den* och *jag.*
27 K har först *sakerna!,* ändrat till *lite af hvarje.* — *litet* Ak *lite*

74

6 K har utropstecken efter *snart.*
9 *Hva'* Ak *Hva*
15 *konungens* K och Ak *kungens* — K stavar *secretarius* med stor bokstav och saknar skiljetecken.
16 I K har replikerna r. 16—29 strukits och i marginalen ersatts med

Betjenten
Jaså skrifvarn? Hå kors är d e t h a n?

Förkortningen sammanhänger möjligen med omarbetningsplanerna för mellandramat. Vid tryckningen 1881 har Strindberg ändrat tillbaka i K och bredvid r. 16—29 antecknat med rödpenna *Qvarstår,* vilket strukits under.
17 K saknar skiljetecken, Ak har utropstecken efter *kors.* — Ak stavar *Mäster* med liten och *är* med stor bokstav. — 1899 och SDA 1903 sakna kursivering av *det.*
22 *Jojo! så* K *Jojo! Så* Ak *Jo, jo! Så* — K och Ak ha semikolon efter *verlden.*
26 *insatte* Feltryck i denna textedition för *insatt.*
27 Ak har utropstecken efter *inte.*
29 K har fyra tankstreck och Ak tre efter *på!*
31 K och Ak *Olof ensam intar en väntande ställning* Ak har dock komma efter *ensam.*

75

5 K har först *en bänk* —, ändrat till *golfvet.* Ändringen är troligen utförd omedelbart.
7 Repliken r. 7—8 är överhoppad i Ak i skarven mellan två sidor, en recto och en verso.
16 K och Ak ha komma efter *är.*
17 *ska'* K och Ak *ska*
23 *upp.* K *opp* — K och Ak stava *secretarius* med stor bokstav.
25 K saknar komma efter *Jaså.* — *Hva'* Ak *Hva* — K har först *sitta,* omedelbart ersatt med *spela,* ändrat till *sitta vid dörren.*
26 *afmaskera* K och Ak *demaskera*
32 K har först *Var så god och stig på och sitt herr Secretarius!,* ändrat med blyerts till *Var så god, stig fram och sitt herr Secretarius!* Ak har K:s första formulering.

76

2 K har först *sätter sig i kungens stol,* ändrat till *sätter sig.*
4 I K:s marginal har Strindberg kring r. 4—25 ritat en blyertsklammer. Jfr textvarianterna r. 25, s. 77 r. 16.

5 K och Ak sakna komma efter *morgon* och stava *secretarius* med stor bokstav.
6 *Stockholm?* K och Ak *Stockholm nu?* — K och Ak ha utropstecken efter *Malmö.*
8 Ak saknar skiljetecken efter *bedröfligt.*
10 Ak har utropstecken efter *Ja* och stavar *jag* med stor bokstav.
11 *där* Tryckfel i denna textedition för *der.* — *dumma* K och Ak *bigotta* — K och Ak ha semikolon efter *presterna* och stava *Förlåt* med liten bokstav. — *så* Ak *då*
12 K och Ak sakna komma efter *fritänkare* och stava *secretarius* med stor bokstav. — Efter r. 12 står i K *Adelsmannen,* omedelbart struket. — *fritänkare* SDA 1903 *friande* Tryckfel.
17 K och Ak ha komma efter *Sauveur.* — Ak saknar komma efter *förste* och har utropstecken efter *oh.* — K och Ak ha komma efter *långt.*
18 *sa'* K och Ak *sa*
22 *sa'* K och Ak *sa* — *religion* K och Ak ha felaktigt *réligion.*
25 R. 25—s. 77 r. 15 strukna med blyerts i K. Jfr textvarianterna r. 4, s. 77 r. 16.
27 *ni vet* Tryckfel i denna textedition för *vet ni.* — K och Ak sakna apostrof och komma efter *sa'.* — I Ak är *gjorde så?* ändrat med blyerts till *gick i messan?*
28 K har tre tankstreck efter *så?* och saknar apostrof efter *sa'* och citationstecken kring *"Poesie! Poesie!".* — *guddomlig!* K och Ak *gudomlig!*
30 *Hva' sa'* K och Ak *Hva sa*
32 *sa'* K och Ak *sa* — K saknar komma efter *majestät.*

77

1 *en konung* Ak *en sådan konung*
3 1881 har *för hvilka,* en feltolkning av K:s *för hvilke(n)* K:s *n* är otydligt, då kanten är trasig. Felet rättat av utgivaren till K:s form. Ak har *för hvilken.* — K har först *ha,* omedelbart ändrat till *behöfde.*
4 K har ny rad efter *till!*
6 K har först *Men det måtte ha förlorat,* ändrat till *Men det förlorar allt.* Ak har K:s senare formulering. — *Åhjo* Ak *Åjo* — *Sån't* K och Ak *Sånt*
7 I höjd med r. 7—11 står med blyerts i Ak:s marginal, nu utsuddat: *Adelsmannens stora repliker i samtalet med Olof...* (oläsligt ord).
10 K har två, Ak tre tankstreck efter *rätt!* — *fortune* K och Ak *karrier* — Ak har tankstreck efter *mig.*
13 *att jag* K *jag*
14 K och Ak stava *tyskarne* med stor bokstav. — *försummad* K och Ak *så försummad*
15 *icke* K och Ak *inte*
16 I K:s marginal står ett blyertsstreck för r. 16—s. 78 r. 6 och på två ställen *ut.* Jfr textvarianterna s. 76 r. 4, 25.
17 K och Ak stava *reformationen* med stor bokstav.
18 K saknar komma efter *man.*

20 K saknar komma efter *massorna.*
21 K har först *kastar,* ändrat till *riktar.*
22 *tankarnes* K och Ak *idéernas* 1899 *tankarnas* — K har först *se,* omedelbart ändrat till *lätt se.*
23 K och Ak sakna komma efter *jemvigten.*
24 K saknar komma efter *kulturländerna,* Ak har punkt. — Ak stavar *jag* med stor bokstav. — *Sverige* K och Ak *Sverge*
25 K och Ak sakna komma efter *tyngdpunkt.*
26 Ak har först *rubbning det,* ändrat med blyerts till *rubbning allt.*
28 K och Ak ha ej tankstreck efter *fall.* — K saknar komma efter *förfall.* — Ak har först *kulturen ock!,* ändrat med blyerts till *kulturen!*
29 K har först *J,* ändrat till *Men.* — *blick* SDA 1903 *sans*
30 K saknar komma efter *det.*
31 K har först *Nu,* omedelbart ändrat till *Hvarför.* — K och Ak ha komma efter *sönderslitet.* — K och Ak sakna komma efter *Jo,* som de stava med liten bokstav.
32 *la France* K och Ak *la belle France*
33 K och Ak sakna komma efter *jo.*

78

1 K saknar komma efter *Hvarför.* — *Sverige* K och Ak *Sverge*
2 K och Ak sakna komma efter *Jo.*
4 K har först *krossa,* omedelbart ändrat till *eröfra.* — K och Ak sakna komma efter *arm.* — *man* Ak *han*
5 K och Ak sakna komma efter *nej.* — *Sverige* K och Ak *Sverge* — *konungen* K och Ak *kungen*
6 Ak har semikolon efter *sättet.* — Blyertsstreck i K:s marginal. Jfr s. 77 r. 16.
11 Replikerna r. 11—22 stå i K:s marginal. Jfr textvarianterna s. 79 r. 3—6.
18 Ak har komma efter *Nej.*
23 *Andreæ* K och Ak *Andræe* — I SDA 1903 ha Lars Andreæs repliker överförts på Lars Petri. Jfr textvarianterna s. 86 r. 30, s. 87 r. 1, 8, s. 136 r. 20.
25 K och Ak sakna komma efter *fred.*
27 *famnen* K och Ak *famn*
28 K och Ak sakna komma efter *Välkommen.* — K saknar skiljetecken efter *Lars,* Ak har utropstecken.
31 K har först *Tölpar!,* troligen omedelbart ändrat till *Populace!*

79

3 Replikerna r. 3—6 stå i K:s marginal. Tillägget sammanhänger med ändringen s. 78 r. 11.
4 Ak har först *till,* ändrat med blyerts till *i.*
6 K har först *de gå krokryggiga också,* omedelbart ändrat till *de ha så svårt att gå raka.* — Ak har utropstecken efter *raka.*
13 K har först *säger,* ändrat till *tänker.*

16 *Folket* K och Ak *Folk*
18 Ak har utropstecken efter *ut.*
20 K har först *utropstecken,* ändrat till *utrop.* Hela repliken är i K struken med blyerts; i marginalen står *ut.*
24 K saknar komma efter *tillbaka.*
28 K har tankstreck efter *Marsken.*

80

6 *hans nådes* K *Hans Nådes* Ak *Hans nådes* — I K är *convenansbesök* struket med blyerts.
8 *är* K och Ak *är oss* — K och Ak sakna komma efter *glädje* och efter *marsk,* som de stava med stor bokstav.
11 K och Ak stava *biskopen* med stor bokstav.
12 K fortsätter efter *åren* med några tankstreck och *och helsa,* vilket strukits. Jfr nästa replik, i vilken Brask har övertagit frågan om hälsan. Ak fortsätter också med några tankstreck efter *åren*
13 I K har S. med blyerts streckat för r. 13—18 och skrivit *annat annat* i marginalen.
14 *Jojo!* Ak *Jaja!*
15 K och Ak *Marsken utan ironi*
16 *hälsa* Tryckfel i denna textedition för *helsa.* — Ak stavar *biskopens* med stor bokstav. — K saknar komma efter *Jaså.* — K och Ak stava *herr* med stor bokstav.
20 K och Ak stava *marsken* med stor bokstav.
26 K och Ak stava *marsken* med stor bokstav.
28 *ska'* K och Ak *ska* — Ak har komma efter *Jo.* — K och Ak ha utropstecken efter *stängas.* — *dörrarne* 1899 *dörrarna*
30 *Ah nej* Ak *Ahnej*

81

4 K har först *Kanske det inte är värdt,* ändrat med blyerts till *Det är väl inte värdt.* Vid tryckningen har *väl* utbytts mot *kanske.* Ak har K:s första formulering.
8 K och Ak stava *biskopens* med stor bokstav. — I K har *låta* tillagts med blyerts före *säga.*
10 K och Ak sakna komma efter *länge.* — *så länge* Tryckfel i denna textedition för *så här länge.* — I K:s marginal står *Ahnej jag tackar,* skrivet med blyerts.
15 *Välkomna,* K och Ak *Välkomne* — Ak stavar *herrar* med stor bokstav.
17 *herrarne* 1899 *herrarna*
18 K saknar skiljetecken efter *sender.*
19 *tillbaka* Ak *undan*
20 K och Ak ha utropstecken efter *stannar.*
30 K har först *sitt stöd,* ändrat till *sitt stöd, adeln,* ändrat till *sitt stöd.* — *han* Ak *hon* Jfr r. 31.
31 K och Ak sakna komma efter *fiende.*

82

4 K har utropstecken efter *Du.* — Ak har först *Du,* ändrat med blyerts till *Ni.*
6 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — *Brask* Ak *Brasken*
7 *Lübeck* Ak *Lybeck*
9 K har två, Ak fyra tankstreck efter *landsända.*
13 K och Ak ha utropstecken efter *Förlåt* och stava *nej* med stor bokstav. — *till exempel* K *t exempel* — K och Ak sakna komma efter *exempel* och *slägte.* — SDA 1903 saknar *ett bortskämdt slägte.*
14 *Sverge* 1899 och SDA 1903 *Sverige*
16 *uthackade* 1881, 1899 och SDA 1903 *utveckade* — Utgivaren av denna textedition har i detta fall följt manuskriptens form.
18 K saknar citationstecken efter *hof!".*
22 K stavar *fredagar* och *lördagar* med stor bokstav; Ak stavar *lördagar* med stor bokstav.
24 K och Ak stava *Vidare* med liten bokstav.
25 *folk* K och AK *pack* — K saknar komma efter *trolöst.*
29 *knutarne* 1899 *knutarna*
30 I K är *Nej!* inskjutet ovan raden. — *inte* K och Ak *intet* — K och Ak ha utropstecken efter *lofven.*
31 K och Ak sakna komma efter *sjungas.*
32 K har semikolon efter *ärlighet.* — K och Ak stava *svensk* med stor bokstav.

83

2 I K är *och* inskjutet ovan raden, *Min* ändrat till *min.* Ak stavar *och* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *är.* — K och Ak ha semikolon efter *rôl.*
3 *armstyrka* K och Ak *armkraft*
4 K har först *v,* omedelbart ersatt med *i bojor.* — Ak har först *skuld,* ändrat med blyerts till *guld.* — Ak har komma efter *kyrkan.*
12 K och Ak *Biskop Brask! Vänta derute!*
13 *kommer in* K *in* Ak *träder in*
15 K och Ak sakna komma efter *god* och *biskop,* som de stava med stor bokstav.
17 Ak har tankstreck efter *till;* K saknar skiljetecken.
19 K och Ak sakna komma efter *Tack* och stava *biskop* med stor bokstav.
24 *kalkarne* 1899 *kalkarna*
25 K och Ak ha utropstecken efter *kommunionen.*
26 K och Ak *Brask djerft.*
28 I K har sättaren med violett bläck antecknat *95/18,* d. v. s. arkberäkning.
33 Ak saknar skiljetecken efter *vidare.* I K är skiljetecknet otydligt.

84

2 K har ett och Ak två tankstreck efter *kätteriet.*

4 I K står före *jag* ett struket oläsligt ord. — K och Ak stava *påfve* med stor bokstav.
6 *Det* K och Ak *Då* — Ak stavar *nåde* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *nåde.*
7 *strid* K och Ak *konflikt*
17 K och Ak ha utropstecken efter *mun.* — K har först *I,* ändrat till *Ni.*
22 K har tre, Ak fyra tankstreck efter *bark.*
26 *Känner* K och Ak *Kännen* — *man* K och Ak *tänkande man* — Ak har komma efter *upplyst.* — I SDA 1903 saknas *Hvad är detta för ett fenomen!.* I K står ett blyertsstreck över denna mening.
27 *säger* K och Ak *sägen*
29 K har först *negatift,* ändrat till *baklänges.* — K och Ak sakna komma efter *den.*
30 K har först *slipsten,* ändrat till *skärseld.* Jfr Hagsten I s. 397. — K och Ak sakna komma efter *bepröfvade.*

85

2 *icke* Ak *inte*
4 I Ak har *sitt* med blyerts ändrats från *sin.*
5 K har först *är bann,* omedelbart ändrat till *har svårt kränkt kyrkan!* I repliken r. 7 får Gustav Vasa i stället tala om bannlysningen.
11 K och Ak ha utropstecken efter *mera.*
14 K och Ak sakna komma efter *långt.*
17 K och Ak sakna komma efter *fort.*
21 K och Ak ha utropstecken efter *mer.*
24 Ak har komma efter *skull.*
29 *har* K och Ak *han* — K fortsätter efter *rätt!* med *Vi äro fiender,* omedelbart struket. — K och Ak sakna komma efter *fiender* och stava *biskop* med stor bokstav. — K och Ak ha semikolon efter *Hans.*
30 Ak har först *folkets,* ändrat med blyerts till *falska.*
32 Ak har först *I,* ändrat med blyerts till *Ni.* — K och Ak sakna komma efter *sten.*

86

2 I K är *Bringa* t. o. m. *ytterligheter* struket med blyerts. — K och Ak sakna komma efter *ytterligheter* och ha utropstecken efter *biskop,* som de stava med stor bokstav.
3 K börjar ny rad efter *Tyskland.*
4 *kort* K och Ak *kast*
9 *kommer in* K och Ak *in*
10 R. 10—s. 87 r. 24 strukna med blyerts i K. — I Ak: s marginal står ett kraftigt blyertsstreck. Jfr textvarianterna s. 87 r. 6.
11 K och Ak sakna komma efter *Ja.* — K och Ak börja ny rad efter *det!*
12 *kunna* K och Ak *kan* — *väggarne* 1899 *väggarna* — *ska'* K och Ak *ska*
13 K har först *här,* omedelbart ersatt med *men källrarne.* — *källrarne* 1899 *källrarna*
14 K har först *ner,* omedelbart ändrat till *sönder.* — K och Ak ha komma

efter *sönder.* — K och Ak sakna skiljetecken efter *grunden.* — I K och Ak *Ni*

16 K och Ak ha punkt och tankstreck efter *upplysas.* — *de* Ak *det*

19 *ska'* K och Ak *ska* — Ak har först *och,* ändrat med blyerts till *att.* — K stavar *Mäster* med liten bokstav.

28 *se'n* K och Ak *sen*

30 *Lars kansler* SDA 1903 *Lars* Jfr textvarianterna s. 78 r. 23, s. 87 r. 1, 8, s. 136 r. 20. — Ak saknar skiljetecken efter *bättre.*

87

1 Replikerna r. 1—5 ha utgått i SDA 1903, en följd av att Lars Andreæ slopats. Jfr textvarianterna s. 78 r. 23, s. 86 r. 30, s. 87 r. 8, s. 136 r. 20.

2 K och Ak sakna komma efter *bror* och ha utropstecken efter *Pederson.*

6 K har först *Sigges,* omedelbart ändrat till *Marsken.* — Mellan r. 6 och 7 står i K och Ak *Kungen Olof och Lars.* — I Ak:s marginal står ett kraftigt blyertsstreck. Jfr textvarianterna s. 86 r. 10.

8 I SDA 1903 har *kansler* utgått. Jfr textvarianterna s. 78 r. 23, s. 86 r. 30, s. 87 r. 1, s. 136 r. 20.

9 K saknar komma efter *mig.*

15 K och Ak stava *men* med stor bokstav.

21 *Bibeln* Ak *Biblen*

23 Ak stavar *heliga* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *detta.*

29 K har först *nu,* ändrat till *ännu.*

33 *ger* Tryckfel i denna textedition för *gaf.*

88

3 Ak har utropstecken efter *folket.*

5 K och Ak ha ny rad efter *ännu!.* — *galningarne* 1899 *galningarna* — K och Ak sakna komma efter *galningarne.*

19 K och Ak ha ny rad efter *djerf!* Ak har frågetecken efter *djerf.*

20 K har utropstecken efter *då* och fortsätter *Är du lika djerf då?* Ak har samma formulering som K men har frågetecken efter *då.*

22 *jag ej* K och Ak *ej jag*

23 K och Ak ha utropstecken efter *göra.*

25 K har först *Vill,* ändrat till *Törs.* — *det gamla* K och Ak *det der gamla*

26 K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — *och att* I K är *att* inskjutet ovan raden.

27 *Sverge* SDA 1903 *Sverige*

31 K och Ak stava *bibeln* med stor bokstav.

89

4 Raden saknas i K och Ak.

9 Ak har tankstreck efter *Nej!.*

11 K och Ak sakna komma efter *ädel.*

12 *se'n* K och Ak *sen* — Ak har komma efter *vill.*

20 I Ak är *på knä* struket med blyerts.
21 K och Ak ha utropstecken efter *allt.*
25 R. 25—26 strukna med blyerts i K. — *förspildt,* K och Ak *förspillt*
26 K saknar skiljetecken efter *reformation,* Ak har utropstecken.
28 Raden saknas i Ak.

90

2 *ska'* K och Ak *ska* — Ak har tankstreck efter *mig?.* — K och Ak ha komma efter *Dö.*
6 K saknar skiljetecken efter *galningar.*
8 *veta det* K *veta*
9 K har fyra tankstreck efter *det.*
10 Replikerna fr. o. m. s. 90 r. 10 t. o. m. s. 91 r. 18 saknas i Ak. I K står en klammer s. 90 r. 10 och en s. 91 r. 18. I marginalen står *utgår* med blyerts, senare, troligen 1881, struket med rödpenna, och ett blyertsstreck fr. o. m. r. 10 t. o. m. s. 92 r. 3, vid vilket antecknats *ut.* Jfr textvarianterna s. 92 r. 5.
13 K saknar komma efter *hastigt.*
15 *in här?* K *in!*
23 K saknar komma efter *fängelset.*
27 *attest* Tryckfel i denna textedition för *en attest.* — K saknar komma efter *Ja.*
30 K har tankstreck efter *Olof.*

91

2 K saknar komma efter *Nej.*
6 *varit* Tryckfel i denna textedition för *inte varit.* — K har utropstecken efter *kyrkor.*
8 K saknar komma efter *Jo.*
9 K har först *lyfta af taken,* omedelbart ändrat till *göra några små förändringar i stilen.*
12 *ville* K *vill*
14 *ville* Feltryck i denna textedition för *vill.* — K har först *att,* omedelbart ändrat till *fast.* — K har komma efter *ännu.* — *ja, vi vill* K *ja vill*
15 K saknar komma efter *med.* — *se'n* K *sen*
16 K börjar ny rad efter *bakefter!.*
17 K saknar komma efter *fönsterna.* — *unket.* K *unket.* — K börjar därefter ny rad. — K saknar komma efter *Ja.*
18 K har tankstreck efter *mera.* I K står en uteslutningsklammer. Jfr textvarianterna s. 90 r. 10.
19 Ak börjar ånyo i och med denna rad. Jfr textvarianterna, s. 90 r. 10.
20 Raden saknas i Ak.

92

2 *Den der token kan du låta föra till hospitalet! Farväl!* är struket i K och saknas i Ak.

3 I K:s marginal står *I Vesterås träffas vi — och der kejsaren eller Påfven!.* — I K:s marginal står *ut* med blyerts. Jfr textvarianterna s. 90 r. 10.

5 Kring replikerna s. 92 r. 5 t. o. m. s. 94 r. 13 står en uteslutningsklammer i K. De återfinnas icke i Ak. Jfr textvarianterna s. 90 r. 10. — Ett *Qvarstår* i K:s marginal, skrivet med rödpenna, är sannolikt en order till sättaren vid tryckningen 1881 och avser en strykning av s. 92 r. 5—19. Jfr textvarianterna s. 90 r. 10.

6 *Gustaf.* K *Gustaf. Derpå*

7 *Ska'* K *Ska*

23 K saknar komma efter *säga.*

93

2 K har först *Olof,* omedelbart ersatt med *Hvad är det?.*

4 K har först *de kloka,* av språkligt symmetriska skäl ändrat till *kloka.* Jfr *klok bland dårar.*

7 *Hur* K *Hvar*

15 *kommer in* K *in*

16 K har först *ut,* omedelbart ändrat till *och.* — K saknar skiljetecken efter *här* och har utropstecken efter *ut.* — R har utropstecken efter *här.* — *gå* 1899 *stig*

20 *Jojo men* K *Jojomen*

24 K har först *då vi,* omedelbart ersatt med *för vi.* — *bruka* K *brukar* — *sån't* K *sånt* — I R är *ha* uteglömt.

25 K har tankstreck efter *sällskap.*

27 K saknar komma efter *du.* — I R är *far!* uteglömt.

31 K och R ha utropstecken efter *honom.*

94

2 *sa'* K och R *sa*

6 I K står ett *sa* efter *dig!,* omedelbart struket. — K har först *på dig,* ändrat till *ner dig.* Dessutom är *sa' han* inskjutet ovan raden. — K och R sakna utropstecken efter *dig.*

7 Replikerna r. 7—13 stå i K:s marginal. De ha tillkommit sedan scenanvisningarna till nästa scen skrivits. Ändringen är utförd före tillkomsten av Ak; dessa repliker liksom allt fr. o. m. s. 92 r. 5 ingå enligt uteslutningsklammer ej i Ak.

8 I K är repliken struken med blyerts.

10 K har först *Det rår jag inte för!,* ändrat till *Det är din ursäkt.*

12 Repliken r. 12—13 har i K ändrats i två repriser. Först har *Pack* ändrats till *Populace,* sedan har hela repliken skrivits om

Betjenten

Populace!

Därefter har *Populace* ändrats till *Pack,* vilket också strukits.

13 I K står en klammer, jfr textvarianterna s. 90 r. 10, s. 92 r. 5.

14 *Tablå.* K har *Tredje akten,* som skrivits efter scenanvisningarna och

sammanhänger med omarbetningen för mellandramats AM. Scenen på Stockholms slott slopades nämligen i denna handskrift. Raden saknas i Ak. I K:s marginal finnas märken av lack. Jfr textvarianterna s. 30 r. 1, s. 48 r. 8, s. 53 r. 25, s. 73 r. 13, s. 112 r. 1, s. 130 r. 2.

15 K och Ak sakna komma efter *fonden.*

16 Ak har komma efter *blommor.*

17 *foglarne* K och R *fåglarne* Ak *foglarna* 1899 *fåglarna*

18 *liksom ville han* K *likasom han ville* Ak *liksom han ville* — Ak har punkt och tankstreck efter *henne.*

20 I K:s marginal står med blyerts *Olofs väntan förberedes först.* Anteckningen är sannolikt gjord vid omarbetningen för mellandramats AM.

21 K har först *stampar i golfvet,* med blyerts ändrat till *stampar lätt i golfvet.* Ändringen är av pennföringen att döma möjligen utförd samtidigt med marginalanteckningen, se textvarianterna r. 20. Ak har K:s första formulering.

23 K saknar komma efter *Ack, du* och *Olof,* Ak efter *Ack* och *du* men har utropstecken efter *Olof.* — *gingo* K och Ak *gick*

25 I K och Ak är *det!* understruket. — Ak har utropstecken efter *Ja.* — R stavar *jag* med stor bokstav.

27 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — Ak har utropstecken efter *inte.* — *skall* K och Ak *ska*

29 K saknar komma efter *vän.* — *tid.* K *tid.* — Ak *tid* — —

31 *steglitsor* K och Ak *steglitser* — K och Ak sakna komma efter *ännu.*

32 *morse.* R *morgse!*

95

4 Ak har utropstecken efter *Åhjo.*

8 K har först *inte och Du tyckes dessutom ha förkärlek för en viss skrikande nattfogel!,* ändrat till *inte men ugglan tycks vara din favorit,* vilket även har strukits. Därefter har S. efter *inte* lagt till *Olof.* I denna form förekommer meningen i Ak *De skrika visst inte, Olof! Säg* o. s. v. — Vid ett senare tillfälle har S. i K satt klammer efter *inte* t. o. m. r. 17 och med tjocka tvärstreck strukit texten. Ett *Qvarstår* i marginalen, skrivet med blåpenna, är en order till sättaren 1881.

9 K och Ak sakna komma efter *ugglan.*

10 Ak har frågetecken efter *sigillringen.*

14 R har punkt efter *mörkret.*

16 K saknar komma efter *och natten.* — K har först *ha,* omedelbart ersatt med *natten till dag.*

17 Ak har punkt efter *öga.*

19 K och Ak sakna komma efter *rätt.* — K har utropstecken efter *det.*

21 K saknar komma efter *Derför* och *vän.*

23 I K har följande mening, som står efter *rätt.,* strukits med blyerts: *Vet Du, det kommer att förarga mig snart!* Ak har K:s första formulering. —Ak har utropstecken efter *rätt.*

27 K och Ak ha utropstecken efter *mig.*

96

2 K har först *abstrakt,* ändrat till *omaterielt.* Ak har K:s första formulering. — K har frågetecken, Ak utropstecken efter *dig.*
4 K har först *Abstrakt,* ändrat till *Omaterielt.* Ak har K:s första formulering. — K har frågetecken efter *Omaterielt.*
6 I K är *du* inskjutet ovan raden. — K har först *sade,* ändrat till *sa.* Ak *sa*
7 K har först *först,* omedelbart ändrat till *för.* — *omaterielt* K och Ak *abstrakt*
9 *halffärdigt sticktyg* K och Ak *halfgjordt broderi*
10 Ak har utropstecken efter *stickar.*
11 *Olof* K *Olof läser* I Ak är *läser* struket med blyerts.
17 K och Ak sakna komma efter *Materien.* — I K:s vänstra marginal står en klammer kring r. 17—25, d. v. s. hela repliken, och blyertsanteckningen *Annat*; i högra marginalen en liknande klammer och blyertsanteckningen *Kortare.* I Ak:s marginal är hela repliken r. 17—25 förstreckad med blyerts.
18 *åtskilnadslösa* K och Ak *åtskillnadslösa*
20 K och Ak sakna komma efter *möjlighet.* — I K har partiet fr. o. m. *Det* t. o. m. r. 25 satts inom klammer. I marginalen står i höjd med r. 17 *Dit.*
22 *därför* Tryckfel i denna textedition för *derför.*
23 K har först *vidare,* ändrat till *vida.*
25 Ak har komma efter *formen.*
27 K saknar skiljetecken efter *arbetet.*
28 I K är *Håll upp!* inskjutet ovan raden. Meningen saknas i Ak. — *jag icke* K och Ak *icke jag*
30 K har först *ett sådant kräk till hustru,* ändrat till *ett sådan stackars hustru.* S. har glömt att ändra *ett.* — K saknar komma efter *hustru.*
31 K har först *detta,* ändrat till *mitt.* — K och Ak sakna komma efter *nej.*
32 *önskningarne* 1899 *önskningarna*
33 K saknar komma efter *slafvinna.*

97

1 I K är radens sista *du* inskjutet ovan raden. — Ak har utropstecken efter *Olof.*
3 Ak har punkt efter *olyckliga.*
5 I Ak är *Christina* kursiverat. — K och Ak sakna komma efter *Lugna dig.* Ak stavar *Lugna* med liten bokstav. — Ak har utropstecken efter *vän.*
7 K har först *vore,* ändrat till *är.* — *sådant* K och Ak *ett sådant*
8 K och Ak börja ny rad efter *det!*
9 K har först *jag är Du icke mig öfverlägsen!,* ändrat med blyerts till *jag och är jag icke mindre än du!* Ak *jag; är Du mig icke öfverlägsen?*
13 *icke* K och Ak *inte* — Ak har punkt efter *nyss.* — K och Ak stava *jag* med stor bokstav.
14 K och Ak sakna komma efter *dig.* — Ak har komma efter *igen.*
15 *bör* Ak *får*
20 Ak har komma efter *så.*

22 K har först *Hvarför*, ändrat till *Men.*
24 K och Ak sakna komma efter *du.* — K saknar komma efter *vän* och *svaghet,* och Ak har punkt efter *svaghet.*
25 K har först *det gör inte jag,* omedelbart ändrat till *jag rår inte på min!* I SDA 1903 har meningen *Tro* t. o. m. *min!* utgått. — K saknar komma efter *mig.*
27 I K: s marginal har sättaren med violett bläck antecknat *110/19,* d. v. s. arkberäkning.
28 *din bok der* K och Ak *din filosofi*
32 K har först *behandlas som ett barn.,* ändrat till *hållas i okunnighet.* — Ak har punkt efter *okunnighet.* Jfr kommentaren s. 133.

98

2 K saknar komma efter radens båda *nej.*
3 *mig* ... K *mig.* — — Ak *mig* — — —
5 *Gud* ... Ak *Gud* — — — — —
7 K har först *Men att Du,* omedelbart ändrat till *Men tro mig.*
8 Kolon efter *jag* Tryckfel i denna textedition för semikolon. — K har ett struket *din* före *styrkan.* — K saknar komma efter *vilja.*
9 Ak har komma efter radens första *jag.* — K har först *min glädje är att se upp till Dig som en större,* omedelbart ändrat till *vår glädje är att öfverskatta hvarandra, låt oss behålla den villfarelsen!* Vid ett senare tillfälle har *är att öfverskatta hvarandra* strukits med blyerts.
12 K har först *så der* — — — *abstrakt igen;,* ändrat med bläck och rödpenna till *omaterielt,* jfr textvarianterna s. 96 r. 2, 4. Ändringen ger ingen godtagbar mening. Formuleringen hyfsades vid korrekturläsningen till *obegriplig.* Ak har K: s första formulering. — K och Ak sakna komma efter *dig.*
15 I höjd med r. 15—24 står i K: s högra marginal

Christina
Har Du nånsin tänkt Dig om det ej vore sant hvad Du lärde
Olof
För mig är det sant
Christina
Christina

K och Ak sakna komma efter *ensam* och ha punkt efter *dig.*
17 K och Ak ha utropstecken efter *dig.*
20 *i dag.* K *i dag!* Ak *idag!* — K och Ak sakna komma efter *regeringen.*
21 *ville* Ak *vill*
24 K har först *Stör D,* omedelbart ändrat till *Får jag.* — *icke* Ak *inte* — *i dag* Ak *idag* — Hela repliken är struken i K.
26 *är* K och Ak *är då* — *i dag* Ak *idag* — I K: s marginal: *Christina.*
31 K och Ak sakna komma efter *mig.* — K saknar komma efter *allvarlig.*

99

1 K och Ak *Christina (med förändrad ton)*

2 K och Ak sakna komma efter *vet det.* — K saknar komma efter *skall.*
3 K saknar komma efter *giftermål.*
4 K saknar komma efter *detsamma.* — K och Ak börja ny rad efter *skull!*
6 *deltaga* K och Ak *delta* — K saknar komma efter *striden,* Ak efter *hufvud.*
7 K saknar komma efter *råd.*
8 K och Ak sakna komma efter *se på.* — *syssla* Ak *styra*
9 K och Ak sakna komma efter *småting,* K efter *värderar.*
10 K saknar komma efter *Olof.* — K har först *Dig,* omedelbart ändrat till *mig.*
11 K har först ett struket *tala en gång vid mig såsom man talar till ett barn.* Därefter följer *stig ned* o. s. v. — K har först *vänd om,* ändrat till *vänd hem.*
13 K och Ak sakna komma efter *förlåt mig.* — Ak har punkt och tankstreck efter *ögonblick.*
14 K har först *Du är en reformator,* ändrat till *Du är en reformator sänd af Gud.* Sedan har *reformator* ändrats till *man,* troligen vid korrekturläsningen 1881. Ak *Du är en reformator, sänd af Gud* — *välsignelsen* K *välsignel* Ak *välsignelse*
15 K saknar komma efter *mera.*
17 K har först *blo,* omedelbart ändrat till *låter.* — K har först *gå,* ändrat till *dra.*
18 *fogel* K *fågel*
19 *ställde* K *ställde* Ak *ställer* — *blommorna* K och Ak *blommor* — K har först *göra Dig ett nöje,* ändrat till *hvila ditt öga.*
20 I K är *fick hufvudvärk* struket med blyerts. I vänstra marginalen står med blyerts *Du Detta hufvud som* — — —. Jfr mellandramat s. 209 r. 24. — K har komma efter *hufvudvärk,* Ak har punkt. — *ut* Ak *bort*
21 *fogelsång* K och Ak *fågelsång* — I Ak står först *Dina,* ändrat med blyerts till *Din.*
22 *se'n* K och Ak *sen* — K och Ak ha komma efter *skrik.*
23 K och Ak ha komma efter radens första *tid.* — Ak har punkt efter radens andra *tid.*
24 K har först *verklighet, som Du,* ändrat till *verklighet, och ändå har Du.* — K och Ak börja ny rad efter *mig.*
25 K och Ak ha tankstreck efter *mig!*
26 K har tankstreck och börjar ny rad efter *tankar.*
27 K saknar skiljetecken efter *skräp.*
28 K och Ak sakna komma efter *fönstret.* — *fogelburen* K och Ak *fågelburen*
30 Ak har utropstecken efter *Christina.*
32 Ak har ny mening efter *samma* och citationstecken före *Du* och efter *inte!* — K har tankstreck efter *inte!* — K saknar komma efter *O.* — I K är *bråd* i *brådgammal* inskjutet ovan raden.
33 K och Ak sakna komma efter *sacristian.*

100

1 K *Olof tar fågelburen och smeker fåglarne* Ak *Olof tar fogelburen och smeker foglarna*
2 *foglar* K *fåglar* — K har först *kyssa,* ändrat till *jollra med.* Ak har K:s första formulering. — *blommor.* K *blommor* — Ak *blommor!* SDA 1903 *blommor, men allt på sin tid.*
5 K och Ak ha semikolon efter *nu* och stava *här* med stor bokstav. — Ak har komma efter *allvar.*
7 *eftersom* K och Ak *efter som*
10 *armarna* Tryckfel i denna textedition för *armarne.* 1899 *armarna*
11 K har först *Du,* omedelbart ändrat till *Nu.* — Ak har komma efter *rätt* och stavar *Förlåt* med liten bokstav.
13 I K är *då du gaf mig* inskjutet ovan raden. — K och Ak ha komma efter *gåfva.* — Ak har punkt efter *friheten.*
16 I K är *Det skall du få; men* inskjutet ovan raden. — Ak har komma efter *få.* I Ak har ett *Nej* ändrats med blyerts till *Nu.* — *mera* Ak *mer*
19 K har först *ser ut,* omedelbart ändrat till *gladt.*
20 K och Ak ha utropstecken efter *hungrig.*
22 K och Ak sakna komma efter *du.* — K saknar komma efter *Olof.* — *jag skall* K *jag skall jag* — *strax* K och Ak *straxt*
25 I K är *som* inskjutet ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *länge.*
27 *händerna* K och Ak *händer*
31 *inkommer* K och Ak *in* — *Christina* K *Christina.* — Ak *Christina,* 1899 *Christina'* Tryckfel.
34 K har först *först häpen sedan anslående samma ton som Modern,* ändrat till *som gått emot henne med vänlighet, stannar först häpen sedan anslående samma ton som Modern.* Därefter har *i gesten* infogats efter *stannar.* Ak har K:s ändrade formulering. — Ak saknar komma efter *vänlighet.*
36 K har först *Vill fruntimret sitta ned,* ändrat till *Behagar ni sitta ned.* Ak har först K:s första formulering. Sedan har *fruntimret* med blyerts ändrats till *Ni.* — K och Ak ha tankstreck efter *Nej!*

101

10 *eder* Ak *Er* — K saknar skiljetecken efter *sällskap.*
12 K och Ak sakna komma efter *inte.* — *kallade* Ak *kallar*
15 I K är *Ni vet* t. o. m. *vigda!* troligen nedskrivet, sedan nästa replik har tillkommit.
18 I K är *sköka* struket med bläck, resten av repliken med blyerts. I Ak har repliken strukits med blyerts och ändrats med bläck till *Forsia kallas en sådan qvinna som Ni!* I marginalen står en bock, skriven med blyerts. Jfr textvarianterna r. 19, s. 105 r. 2—3 samt s. 38 r. 5, s. 139 r. 22. Jfr kommentaren, s. 132. — K saknar skiljetecken efter *jag.*
19 Ak *Christina (som stått vid skrifbordet tar ett papper skrifver ett ord, hvarpå hon sticker papperet i barmen)* Scenanvisningen har tillkommit samtidigt med ändringarna r. 18, s. 105 r. 2—3.

20 Repliken är struken med blyerts i K. — *icke* Ak *inte*
22 Ak stavar *Mäster* med liten bokstav.
25 K och Ak sakna komma efter *ja.*
27 K har först *Var god och gå ur min åsyn, ert sällskap är mig en förolämpning!*, ändrat till *Gå ur min åsyn, ert sällskap är mig en skam!* — Ak saknar komma efter *Nej* och har liksom K semikolon efter *jag.*

102

2 K saknar komma efter *hus.*
4 I K är *upp* tillskrivet med blyerts.
6 K och Ak sakna komma efter *er.*
8 *att gå* K och Ak *gå*
10 I K: s marginal står i höjd med r. 10—31 *omigen!* Dessutom är hela repliken struken. I marginalen står med blyerts *ut.* Ett *Qvarstår* med rödpenna är en order till sättaren 1881. — K börjar repliken *Min fru jag kan icke tillskrifva Edra ord någon annan källa än vanvett;.* Därefter följer *med hvad rätt* o. s. v. Ak har samma formulering med ett undantag: *inte* i st. f. *icke.* Dessutom har Ak komma efter *fru.*
11 Ak har utropstecken efter *hus.* — K och Ak börja ny rad efter *hus?*
12 K och Ak sakna komma efter *bestämmelse.* — K saknar komma efter *väl.* — I K är *ty* inskjutet ovan raden.
13 K och Ak ha komma efter *rand.*
14 K och Ak sakna komma efter *son.*
15 K och Ak fortsätta efter *ledning: jag vill säga Er hvad Er sista pligt är mot Edra barn, lemna dem medan ännu de hysa en gnista kärlek för Er.*
16 K och Ak sakna komma efter *den.* — K har komma efter *sätt,* som infogats ovan raden. — I Ak har *barnets* ändrats med blyerts till *Er sons.* — *barnets* SDA 1903 *hans*
18 K har först *gå,* omedelbart ändrat till *kom.* — K saknar komma efter *otacksamme.* — Ak har punkt efter *hit".*
20 *er enskilda lilla sjelfviskhet eller* K *Er enskildta lilla egoism, eller* Ak har K: s formulering men stavar *enskildta* utan d. Jfr kommentaren, s. 135. — K och Ak sakna komma efter *gerning.* — I SDA 1903 är partiet fr. o. m. *eller anser* t. o. m. r. 25 *upp!* utelämnat.
21 K har komma och Ak punkt efter *tacksamhet.* — K stavar *Var* med liten bokstav.
24 K har först *helt,* omedelbart ändrat till *halft.* — K har komma och Ak semikolon efter *tacksamhet.*
25 *bygt* Ak *byggt* — I K: s marginal står kring r. 25—30 en blyertsklammer och *ut* —, struket med rödpenna. — K och Ak börja ny rad efter *upp!*
26 K har komma efter *mig,* Ak semikolon. — I SDA 1903 är partiet fr. o. m. *Skall äktenskapet* t. o. m. r. 28 *båda?* utelämnat, jfr ändringen r. 20.
27 K har först *att,* omedelbart ändrat till *af.* — K har först *min mak,* omedelbart ändrat till *moder och fader* ovan raden.
28 I K är *som tyvärr icke kunde finnas utan båda* tillfogat i marginalen. — K har komma, Ak punkt efter *båda.* — *icke* Ak *inte*
29 I K är *min* inskjutet ovan raden. — K saknar komma efter *make.*

30 *vördnad för min man,* K och Ak *aktning för min mans person* I Ak har *min mans person* med blyerts ändrats till *min man.*
31 *honom,* K och Ak *densamma* — K börjar ny rad efter *mor!*
33 *min son* K och Ak *min ovärdige son*

103

2 *Bahagar* Tryckfel i denna textedition för *Behagar.* — K saknar komma efter *son.*
4 *Olof!* I K står därefter ett struket *O.*
8 K och Ak sakna komma efter *varit.*
9 *förrän* K och Ak *förr än*
11 *kommer in* K och Ak *in*
14 K och Ak sakna komma efter *Tack.*
16 K och Ak ha utropstecken efter *du* och stava *hvad* med stor bokstav. — *vid* Ak *med*
18 K har först *Din hustru,* ändrat till *Hon.*
19 K saknar skiljetecken och Ak har punkt efter *dörren.*
21 K saknar skiljetecken efter *Moder,* Ak har utropstecken. — Ak stavar radens båda *hvad* med stor bokstav.
24 K och Ak sakna komma efter *Farväl.* — Ak har utropstecken efter *Olof.*
27 Ak har komma efter *dig.*
29 K och Ak ha semikolon efter *ovärdigt.*
30 K och Ak ha komma efter *längre.* — K saknar komma efter *O.*
33 K och Ak sakna komma efter *sagt.*

104

3 *måtte* Ak *måste*
4 *sitt slafveri* K *sitt kärleksfulla slavferi* Ak *sitt kärleksfullt slafveri* Den sista varianten uppenbarligen ett skrivfel.
6 K och Ak sakna komma efter *dig.*
8 Utgivaren har satt komma efter *du,* trots att K och 1881 sakna komma. — K saknar skiljetecken efter *bortkommen.*
12 *måste* K och Ak *måtte* — K saknar komma efter *hård.*
13 K har utropstecken efter *Olof.*
17 K och Ak sakna komma efter *mig.*
19 I K står efter *ord* ett *saker,* vilket strukits. Ak har *saker.* — *sagt* 1899 *lagt*
20 K och Ak ha utropstecken efter *mig.* — *in* Ak *på*
22 K och Ak ha utropstecken efter *Olof.* — Ak har semikolon efter *sjelf* och stavar *offrar* med stor bokstav.
28 K har komma efter *stark.*
29 Ak har komma och tankstreck efter *svag.* — K saknar komma efter *det.*

105

2 K och Ak ha tankstreck efter *henne!*

3 I K är *hvad menas med en sköka?* struket med blyerts och ändrat till *en sak — jag mins Hvem var den qvinnan Du talade vid den der gången —*. Jfr textvarianterna s. 105 r. 11, 15, 17, 19, s. 106 r. 3, 13. — I Ak har följande scenanvisning stoppats in mellan raderna 2 och 3. *Hon tar fram papperet ur barmen, visar det för Olof.* Dessutom har *menas med sköka?* ändrats till *betyder detta ord?* Jfr textvarianterna s. 101 r. 18—19. — K och Ak sakna komma efter *mig.*

11 I K är partiet fr. o. m. *Törs* t. o. m. *mig!* struket med blyerts. Jfr textvarianterna r 2. Jfr kommentaren, s. 133.

12 K har först *Huru länge skall* ändrat till *Skall.* — K har först *tag åter,* omedelbart ändrat till *jollra.*

15 K har först *är,* ändrat med blyerts till *var.* Jfr textvarianterna r. 2, 11, 17, 19, 22, s. 106 r. 3, 13.

17 K har först *är,* ändrat med blyerts till *var.* Jfr textvarianterna r. 2, 11, 15, 19, 22, s. 106 r. 3, 13.

19 I K är denna replik struken med blyerts och ersatt med *Har någon sagt något.* Jfr textvarianterna r. 2, 11, 15, 17, 22, s. 106 r. 3, 13.

22 Repliken är understruken med blyerts i K. Jfr textvarianterna r. 2, 11, 15, 17, 19, s. 106 r. 3, 13.

24 *Nu talar du* K och Ak *Du talar* — K saknar komma efter *sant.* — K har frågetecken, Ak utropstecken efter *Christina.*

26 K saknar komma efter *o.*

28 *hände* Ak *hände Dig — i går* Ak *igår*

30 *allt* K och Ak *det* — Ak har komma efter *Ja.*

31 Efter *mer.* följer i K *Förlåt mig Olof, Du hör dina sor,* vilket omedelbart strukits.

106

3 Repliken r. 3—6 är struken med blyerts i K. Jfr textvarianterna s. 105 r. 2, 11, 15, 17, 19, 22, s. 106 r. 13.

10 *deras* Ak *dessa*

11 I K har *för* inskjutits ovan raden.

13 Repliken r. 13—17 är överkorsad med blyerts i K. Jfr textvarianterna s. 105 r. 2, 11, 15, 17, 19, 22, s. 106 r. 3. — K har först *är,* omedelbart ändrat till *har.*

14 K har först *ovänlig,* ändrat till *hård.*

17 K har först *sten,* ändrat till *smuts* i marginalen. Ändringen är troligen utförd samtidigt med den r. 14. — K har ytterligare 6 tankstreck.

19 *Ändteligen* Ak *Ändtligen*

21 K och Ak sakna komma efter *Läs.* — I K är *glada* struket med blyerts.

23 K har först *Christina,* ändrat med blyerts till *Brask.* I vänstra marginalen står med blyerts *Brask in!!.*

25 K och Ak sakna komma efter *segrat,* efter *Jag* och efter *fiende.*

26 K har först *det är till dig jag vänder,* ändrat till *till dig vänder jag.*

29 I K är *luftandar* överkorsat.

30 *furstarne* K och Ak *förstarne*

32 I K är *för stunden som det synes* inskjutet ovan raden före *krossade.* — Ak har utropstecken efter *kyrka.*
33 *Johannes Brask* K och Ak *Brask*

107

5 K och Ak ha utropstecken efter *stund.*
Efter denna replik står i K ett tecken, som hänvisar till marginalen, där följande repliker kastats ned.

(paus)
Olof blir tyst
Christina
Du är icke glad Olof!
Olof
Du lyckönskar mig icke!
Christina går mot Olof

Dessa repliker återfinnas i Ak: s text.
7 I K: s marginal har *Nej!* infogats, troligen i samband med ändringen r. 5. — K och Ak sakna komma efter *rädd.*
8 K saknar komma efter *uträtta.* — Ak har punkt efter *målet* och komma efter *o.*
11 K har först *slut!,* i marginalen ändrat till *stilleståndl* Ak *stilleståndl*
13 Ak stavar radens båda *Nej* med liten bokstav.
14 I K har *O jag skulle vilja börja om igen! Det var icke segern jag ville, det var striden* infogats efteråt. De båda meningarna saknas också i Ak. Jfr kommentaren, s. 133.
17 *icke* Ak *inte* — K saknar komma efter *Gud.* — *återstår mycket, mycket!* Ak *återstår mycket!*
18 K har först *Olof,* omedelbart ändrat till *Adelsmannen.* Denna replik t. o. m. s. 110 r. 9 står i K inom blyertsklammer. Dessutom har S. markerat med blyertsstreck, med ordet *Förkorta* både vid första och andra klammern. Troligen har S. inför tryckningen 1881 skrivit med blyerts det *Qvarstår,* som står i höjd med r. 18 i marginalen. Jfr textvarianterna s. 109 r. 11, 20. Mellandramat dock i stort sett samma formulering, s. 226—229.
19 *kommer in* K och Ak *in*
20 K och Ak sakna komma efter *dag.* — K och Ak stava *herr* och *secretarius* med stor bokstav. — Ak saknar skiljetecken efter *underrättelser.*
21 I höjd med denna replik står i K: s marginal *Ni är* (inskjutet *nu*) *en stor och mäktig man — — — — — Det är ett vackrare namn på samma sak Folket vill behålla sina munkar och sin tro Qvarstår* Anteckningarna äro utförda efter tillkomsten av Ak och ingå i mellandramat. För den första meningen se s. 226 r. 30, för den andra s. 227 r. 2. Den tredje återspeglar sig i replikskiftet mellan Olof och Adelsmannen s. 229 r. 6—15.
25 *dumma Galle;* Ak *dumme Galle!* — I Ak: s marginal står ett kraftigt blyertsstreck.

26 *mycket* K *mycket ord* Det sista ordet inskjutet ovan raden. Ak *mycket ord* — Ak har punkt efter *karl.*
31 K har punkt efter *korthet,* Ak utropstecken.
32 K och Ak ha punkter och tankstreck efter *uppror.*

108

2 K och Ak ha tankstreck efter *be.* — Ak har komma efter *Vidare.*
5 K och Ak ha flera tankstreck efter *inkomster.*
9 K och Ak ha utropstecken efter *företaget.* — *sjelfva* Ak *själfva*
10 *adeln* Ak *Adeln* — *och* Ak *eller* — *Carl* Tryckfel i denna textedition för *konung Carl*
11 K och Ak ha flera tankstreck efter *kloster.*
15 K stavar *Så* med liten bokstav.
21 K och Ak sakna komma efter *vackert.*
25 *Jo, se'n komma* K *Jo sen kommer* Ak *Jo, sen kommer* — *vikt* Tryckfel i denna textedition för *vigt.*
30 *4: o* 1881, 1899 och SDA 1903 *5: o* Utgivaren har rättat detta, troligen ett missförstånd av sättaren år 1881.
31 *fingo* K och Ak *fick* Jfr ändringen r. 25.

109

2 *ordinantien* K, Ak och SDA 1903 *ordinantian* — K och Ak ha semikolon efter *ordinantien.* — *att* Ak *och*
6 K och Ak ha punkt efter *hit.*
8 K stavar *Huru* med liten bokstav.
9 K och Ak sakna citationstecken före *andliga.* — Efter tankstrecket står i K *det der roar Er visst inte, eller rättare,* vilket omedelbart strukits.
10 *andeliga* K och Ak *andliga* — Ak saknar komma efter *embeten.*
11 I höjd med denna rad står i K: s marginal ett struket *Obs!,* sammanhängande med ändringen s. 107 r. 18, s. 109 r. 20.
13 *tron* — — K *Reformationen* — — Ak *Reformationen!* Jfr ändringen r. 15.
15 *Tron-* K och Ak *Reformationen-* Jfr ändringen r. 13. — *nämndt.* K *nämdt* Ak *nämnt*
18 K och Ak ha utropstecken efter *allt.*
20 K och Ak ha utropstecken efter *Allt.* — I K: s marginal står med blyerts *Obs!* Jfr textvarianterna s. 107 r. 18, s. 109 r. 11. — K och Ak sakna komma efter *Nej.* — *särskild* K och Ak *serskildt*
22 *vis* Ak *sätt*
23 K saknar komma efter *messor.* — Utgivaren har ändrat 1881: s *öfriga* till *öfliga,* d. v. s. manuskriptens form. — *för öfrigt* K och Ak *föröfrigt*
24 *ty kungen kommer* I Ak har *kungen* överhoppats. Därefter har *då* satts in efter *ty* och *han* efter *kommer,* d. v. s. *ty då kommer han.* Ändringen är utförd med blyerts.
27 Ak har frågetecken efter *predika.*
31 *annat* K och Ak *vidare*

110

4 Ak har utropstecken efter *lyckönska.*
5 *kyrka* K och Ak *storkyrka*
7 Ak har först *kommit,* omedelbart ändrat till *hunnit.*
9 Jfr textvarianterna s. 107 r. 18.
12 I K är meningen *Detta* t. o. m. *för!* överkorsad. Jfr mellandramat s. 230 r. 1—3.
13 *i stället* K *istället* — K har semikolon efter *Gud.* — K och Ak sakna *komma* efter *dig.* — K stavar *Ve* med liten bokstav.
14 K har semikolon, Ak komma efter *Gud.* — K och Ak sakna komma efter *mig.* — I K är *och* inskjutet ovan raden.
15 K och Ak stava *mammon* med stor bokstav.
16 *bänk* K och Ak *soffa* — I Ak är *gråter* understruket med blyerts. I marginalen står en bock, även den skriven med blyerts.
18 K saknar komma efter *fram.*
20 K har tankstreck efter *läser.*
21 *Olof! Nu vill jag* K och Ak *Olof! sofver Du! Nu vill jag* — K har först *bring,* omedelbart ändrat till *lyckönska.*
22 *undan henne* Ak *henne undan*
24 I K: s marginal står i höjd med denna replik med blyerts *Du räcker inte! — Gå bort ifrån mig! Du också!* K har först denna ordningsföljd men har kastat om meningarna före tillkomsten av Ak, som har K: s ändrade formulering.
26 *kommer fram* K och Ak *fram*
27 *tron* K och Ak *Reformationen* — K och Ak sakna komma efter *Nå.*
29 *Otron* K och Ak *Reduktionen*
31 *Ska'* K och Ak *Ska* — K och Ak ha utropstecken efter *snart.*

111

2 K och Ak sakna komma efter *rätt.* — K och Ak stava *Men* med liten bokstav.
4 *i dag* K och Ak *idag*
6 K saknar interpunktion och Ak har komma efter *floden.* Båda stava *Nu* med liten bokstav. — K har först *komma och jag sjelf skall dras ned!;* därefter har *och* ändrats till *om* och slutligen har allt utom *komma!* strukits.
9 Ak har utropstecken efter *Olof.*
11 K och Ak sakna komma efter *väg.* — K saknar interpunktion och Ak har komma efter *barn.* — Mellan r. 11 och 12 står i K och Ak *Christina går med resignerad hållning.*
14 *Christina går* K och Ak *Christina ger honom en föraktlig blick och går* I K har *föraktlig* tillagts ovan raden.
15 I K har *jubel* tillagts ovan raden.
17 *går till fönstret* K *till fönstret* Ak saknar scenanvisning.
22 K har först *ett svärd,* ändrat till *svärd.* — *i stället* K och Ak *istället*
24 *Om de visste!* I K följer därpå *De ska få vetat!,* struket.

26 K har först *menniskor,* ändrat till *barn.* — K saknar interpunktion och Ak har komma efter *barn.*
27 K och Ak ha semikolon efter *trummor.* — K saknar komma efter *dö.*
31 *rörelse* K och Ak *gest*
32 *Ridån faller* K *Ridå,* skrivet med blyerts. Ak saknar scenanvisning. — Följande anteckningar, som stå efter aktens slut i K, ha säkerligen tillkommit under omarbetningarna. Med blyerts: *2 ark utgå — — — — 1 ark* (ovan raden *redan*) *borta* —, allt utom *2* struket med rödpenna. — *1/2 till — Början till sammansvärjningen,* struket med rödpenna. Jfr s. 232. Med bläck: *Gerdt med folkvisorna,* struket med rödpenna, Jfr s. ?? — *Och jag som trodde att det var slut,* struket med rödpenna, jfr s. 233 r. 10. Jfr Hagsten I s. 393.

112

1 I K står *127/20,* d. v. s. sättarens arkberäkning 1881. I K:s marginal finnas märken efter lack. Jfr textvarianterna s. 30 r. 1, s. 48 r. 8, s. 53 r. 25, s. 73 r. 13, s. 94 r. 14, s. 130 r. 2.
2 *sparlakanssäng* K och Ak *sparrlakanssäng*
3 K har först *har just slagit,* ändrat med blyerts till *slår.* Ak har K: s första formulering. Jfr mellandramat s. 234 r. 4.
6 *sjelf* Ak *sjelft*
7 *Det är nu det skall afgöras!* K och Ak *Det är nu som krisen skall inträffa!* I K har denna mening strukits med blyerts. Jfr mellandramat s. 234 r. 8.
8 Ak stavar *moderns* med stor bokstav.
17 K och Ak sakna komma efter *dig.* — I K:s marginal står med blyerts *Timglaset,* troligen antecknat vid arbetet på mellandramat, jfr s. 234 r. 4.
19 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — *skall* Tryckfel i denna textedition för *vill.*
22 K har först *väntar,* ändrat till *vakar.*
24 I K:s marginal står med violett bläck *Läkaren —.* — *Jo* K och Ak *Ja* —
26 Ak saknar punkter efter *barn!*

113

4 I K står ett blyertsstreck över r. 4—6. Jfr mellandramat s. 234—235.
5 K saknar komma efter *mig.*
6 Ak har punkt och tre tankstreck efter *fötter.*
15 *Er* Ak *En*
17 Ak har flera tankstreck efter *Christina!*
23 *Fru Christina* SDA 1903 *Fru*
28 K och Ak sakna komma efter *du.*
30 Ak har frågetecken efter *qvinnan.*
34 K och Ak ha utropstecken efter *än.*

114

4 *emellan* Ak *mellan* — Ak har utropstecken efter *Gud.*

5 *dig!* K har därefter först *Skall jag dö oberedd,* vilket strukits. Dessutom har *skall man neka mig religionens tröst i sista ögonblicket!* strukits med blyerts. Ak har K:s första formulering. Jfr mellandramat s. 235 r. 10—11.
6 *han I tagit* Ak *kan I taga*
9 K saknar komma efter *dö.* — K och Ak sakna komma efter *hör* och ha utropstecken efter *göra.*
12 K har först *säger,* ändrat i marginalen till *tänker.* — K och Ak sakna komma efter *du.*
16 K har först *till dörren,* omedelbart ändrat till *ut.*
17 Ak har komma efter *O.*
18 *av* Tryckfel i denna textedition för *af.*
22 K har först *det ej, det* ändrat till *den ej, det* Ak *den ej, det*
29 K har först *Det gjorde jag aldrig!,* ändrat till *Det gjorde aldrig Olof!* Ak har K:s senare formulering. SDA 1903 *Detta hade aldrig Olof gjort!*
31 *samt för* K och Ak *för*
33 K har först *stänger dörren, går derpå fram till sängen!,* ändrat till *går fram till sängen!*

115

2 *golfvet och* K *golfvet* Ak *golfvet, — ett vigvattenskärl,* K och Ak *vigvattenskärl*
3 K saknar komma efter *rökelsekar.*
4 *än?* Tryckfel i denna textedition för *än!*
6 K saknar komma efter *länge.*
9 K och Ak ha utropstecken efter *Olof.* — *han* K och Ak *De*
11 *pengarne* 1899 *pengarna — käringen ta'r* K och Ak *kärngen tar* — Ak saknar komma efter *ingenting.* — K saknar komma efter *pengarne.*
16 Ak har punkt efter *ro.*
21 Ak har frågetecken efter *någonstans.*
23 K saknar komma efter *kött.*
25 Ak har komma efter *Jaså* och stavar *Ja* med liten bokstav.
27 *blifvit* Feltryck i denna textedition för *ha blifvit.* — K och Ak sakna komma efter radens andra *du.*
29 K och Ak sakna komma efter *jag,* K saknar komma efter *Ja.*
31 *ska'* K och Ak *ska — ta'* K och Ak *ta* — K har först *ska,* omedelbart ändrat till *ta.*

116

2 K och Ak sakna komma efter *Ja.* — Ak saknar punkter efter *närmaste!*
3 I K och Ak är *kryddadt* överkorsat med blyerts. — K och Ak sakna komma efter *Rochelle.*
5 *Sa'* Ak *Sa* — Ak har komma efter *säga.* — *menar* K och Ak *menade*
6 K och Ak sakna komma efter *Jo* och *du.* — *man tar en kanna* K *man tar* (inskjutet ovan raden *på*) *en kanna* Ak *man har på en kanna* — K och Ak ha komma efter *vin.*
7 K och Ak ha komma efter *rensad.*

9 *Ta'* K och Ak *Ta — boken* K och Ak *messboken*
12 *aufer iram* Ak *aufer viam*
14 *scelus* Ak *seclum — proferes* Ak *properes*
15 Mellan r. 15 och 16 stå i K och Ak ytterligare två verser av den latinska psalmen.

Si luant justam mala nostra pœnam
Quis potest sævas tolerare plagas?
Cum nec ultricem spatiosa ferret
Machina virgam.

Parce sed nostris miserando culpis;
Jus pari clemens pietate miscens:
Cui manet semper proprium maligno
Parcere mundo.

Ak har flera fel vid avskriften av dessa två verser. En redovisning av dem saknar emellertid intresse.
17 K och Ak sakna komma efter *du.*
19 K och Ak stava *jungfrun* med stor bokstav.
20 I K äro replikerna r. 20—s. 117 r. 14 överkorsade med blyerts. Jfr textvarianterna r. 32.
21 *rökverket* Ak *rökverk* — K saknar skiljetecken efter *läser.*
25 Ak saknar komma efter *gifs.*
30 K börjar repliken först med *Så,* omedelbart struket.
32 K har först *ogudaktige konung låter ej mig mer,* omedelbart ändrat till *konungs ogudaktighet.*
Scenen mellan Modern och Mårten s. 116 r. 16 till s. 117 r. 14 har varit föremål för omarbetningsplaner. I K:s marginal stå följande repliker med blyerts; hela partiet är senare struket med rödpenna. Jfr även s. 237 r. 10—s. 238 r. 14 och textvarianterna.

Modren
Är Det synd att ljuga om man vill göra en menska salig?
Mårten
Ingalunda!
Modren
Jag har en synd som trycker mig
Mårten
Tala min syster
Modren
Du får din del (?)
Mårten
Ja —
M
o. s. v.

117

2 K och Ak ha komma efter *själar.* — Ak saknar komma efter *man.*

4 K och Ak sakna komma efter *lögnen.*
6 *penningepåse* K och Ak *penningpåse*
7 *Herren* Tryckfel i denna textedition för *Herran.*
10 *sista* 1899 *heliga*
11 *anammande* K och Ak *annamande*
13 *störa ert* K och Ak *störa Er i Ert* — K och Ak sakna komma efter *de.*
16 K och Ak sakna komma efter *hårdt.*
19 *guldpengarne* 1899 *guldpengarna*
23 *Ska' vi gå nu?* Ak *Ska vi nu gå?* — K har *Ska.*
26 K och Ak stava *gumman* med stor bokstav.
28 I höjd med denna rad till s. 118 r. 14 stå i K:s marginal med blyerts följande anteckningar, som ha med omarbetningen att göra och äro strukna med rödpenna.
Jag älskade en gång som man kallar det — Gud i himlen hvad man gjort mig usel — jag har inte alltid varit det Du — Du ser på mig
Nils
Är Du (struket *drucken Mårten*) (ovan raden *blödig Mårten)*
Mårten
Sa jag någonting — håna Du — Stackars qvinna —
Nils
Frun här —
Mårten
Nej den andra — men inte var det mitt fel — Se så — Låt (struket *om*) *oss vara usla igen*
Inom klammer med blyerts *Du hade en mor Ja! Är Du blödig.*
Tolkningen bekräftad av fotografi, taget på Statens kriminaltekniska anstalt.
34 *ska'* K och Ak *ska*
35 K saknar komma efter *det.*

118

8 K saknar komma efter *Ja.* — Ak har utropstecken efter *andra.*
de andra. K fortsätter här först *hvilka tro på Christus!* Därefter följa två strukna repliker:
Nils
Tror Du på Christus?
Mårten
Jag vore ett nöt annars! Han har ju dött och lidit för mina synders skull! det är ju genaste vägen!
Av det strukna partiet har endast *Mårten* behållits. Därefter fortsätter texten r. 8 *jag ville* o. s. v.
ville Ak *vill*
9 *upp* K *opp* — K saknar komma efter *du.* — *liten* Ak *gammal*
10 K och Ak sakna komma efter *andra.* — *de andra* K och Ak *andra*
14 K saknar komma efter *mig.*
19 K och Ak sakna komma efter *nog.*

22 *föregående vers* K och Ak *föregående latinska vers* — K och Ak ha tankstreck efter *utifrån.*
25 *inkommer* K och Ak *in*
27 Raden saknas i Ak. — K saknar skiljetecken efter *vaknar.*
31 K och Ak sakna komma efter *son.*
33 I K är *ondt* inskjutet ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *Farväl.*

119

1 K har först *Fader,* ändrat med blyerts till *Broder.* Ändringen är troligen utförd i samband med omarbetningen till mellandramat, i vars första stadium Modern tilltalar Mårten med broder. — *stör* K och Ak *stör mig*
4 *derför* Ak *derföre*
5 *penningepåsen* K *penningpåsen* — K har tankstreck efter *dölja.*
6 *handlar med* I K står en oläslig bokstav efter *handlar.*
7 K har först *der,* ändrat till *här.* — K och Ak sakna komma efter *plats.* — *icke er* Ak *och icke Er*
11 Repliken är överkorsad i K med blåpenna.
13 K saknar komma efter *myndighet.* — K och Ak sakna komma efter *förrättning.*
14 K saknar skiljetecken efter *suspenderade.* — *vi ej* K *ej vi*
16 K har först *sus,* omedelbart ändrat till *skall.* — K har först *om ock både Påfven,* ändrat till *om också Påfven.* — *kungen* K och Ak *Kungen*
17 K har först *vilj,* omedelbart ersatt med *vilja.*
19 *störta* 1899 *största* Tryckfel.
20 I K är *med en förbannelse!* överkorsat med blåpenna.
22 K och Ak sakna komma efter *lugn.*
23 K saknar skiljetecken efter *bönen,* Ak har semikolon.
25 K har först *så,* omedelbart ersatt med *ej.* — K och Ak sakna komma efter *profet.* — I K är *bespara* struket med blåpenna.
28 K har först *Gud i himm,* omedelbart ersatt med *Jesus* o. s. v. — K saknar skiljetecken efter *Christus,* Ak har utropstecken.
30 *Går ni* Tryckfel i denna textedition för *Gån ni* Ak *Gå ut*

120

2 *fru* K och Ak *Fru*
5 I K har *Olof* inskjutits ovan raden. — K saknar komma efter *kom.* — K och Ak ha komma efter *guld,* sakna komma efter *det* och stava *Gif* med liten bokstav.
6 K saknar komma efter *Olof,* Ak har utropstecken. Båda stava *du* med stor bokstav. — Ak har punkt och tankstreck efter *ro.* — K saknar skiljetecken efter *mera,* Ak har komma.
10 *pengarne* 1899 *pengarna* — Ak har utropstecken efter *namn.* — K har semikolon efter *er.*
14 K har först *men vi,* ändrat till *ni.* Därefter har S. satt ut komma efter *evigheten.* — I K är *Akta er för kungen!* struket med blåpenna.
16 I K:s marginal står i höjd med denna rad *Omigen,* understruket och

skrivet med violett bläck. Sedan har ordet strukits med rödpenna. Jfr textvarianterna r. 20, 27 och s. 240 f. med textvarianter.

19 K och Ak sakna komma efter *Moder.* — *hör* Ak *hög,* ändrat med blyerts till *hör.* — *dör* K och Ak *går*

20 I K:s marginal står i höjd med denna rad *Bättre,* skrivet med violett bläck. Ordet har strukits med rödpenna. Jfr textvarianterna r. 16, 27 och s. 240 f. med textvarianter.

23 K och Ak stava *moder* med stor bokstav. — Ak har utropstecken efter radens båda *moder.*

24 K och Ak börja ny rad efter *annat!*

25 *hans vägar, Herren* K *hans vägar, Herran* Ak *Hans vägar; Herran*

26 *du nu* Ak *Du*

27 *nu skall* Tryckfel i denna textedition för *skall.* — *byggnad* K *bygnad* — K och Ak sakna komma efter *byggnad.* — I K:s marginal står i höjd med denna rad med violett bläck *Värre!,* struket med rödpenna. Jfr textvarianterna r. 16, 20 och s. 240 f. med textvarianter.

28 K och Ak sakna komma efter *tårar.*

30 K har först *Jag ser Gud,* ersatt med *Min själ* o. s. v.

31 K har först *ok,* omedelbart ersatt med *orena* ovan raden. — Ak har punkt efter *till.*

32 Ak har semikolon efter *ingått.* — K och Ak sakna komma efter *dig.*

34 *af* Ak *och*

121

8 K och Ak sakna komma efter *mig.* — Ak har tankstreck efter *blick* och stavar *jungfru* med stor bokstav.

12 K och Ak ha tre tankstreck efter *Gud!* — K och Ak stava *det* med stor bokstav.

13 *Förbannad vare* K *Förbannad* Ak *förbannad*

14 I K:s marginal finnas några streck med blåpenna.

19 K och Ak börja ny rad efter *död!.* — Ak har komma efter *O.* — Ak har först *dväljdes,* ändrat till *dväljes.*

22 K och Ak sakna komma efter *lemnat* och efter *vaxljusen.*

23 K har först *ljusen att,* omedelbart ändrat till *ljusen.*

25 I K är *fridens palm* struket med blyerts.

26 K och Ak stava *moder* med stor bokstav. — K saknar komma efter *moder.* — Ak har utropstecken efter *O.*

27 K har först *Han går till fönstret och drar undan gardinerna,* vilket strukits. — *stiga och lyser* K *stiga och lyst* Ak *stiga upp, lyst — gardinerna.* K fortsätter *nu faller* (struket *den*) *skenet på* (struket *dödsbädden*) *sänggardinerna.* Ak har den senare formuleringen med undantag av *gardinen* i st. f. *gardinerna.*

30 Ak har punkt efter *Morgonsol.* — K har komma och tankstreck efter *jag.* Därefter fortsätter K *Du tvekar icke att tända ditt ljus äfven för de onda* (struket *och,* ovan raden *men*) *jag,.....* (struket *eller*) *är Du afvundsjuk på mig eller förebrår Du mig!* Ak fortsätter efter *jag — — — — är Du afvundsjuk på mig eller förlåter Du mig!.*

33 Ak har komma efter *in.*

122

5 I K är *stiger upp* tillfogat i marginalen. — Ak saknar komma efter *sängen.*
7 I K är raden tillfogad i marginalen.
8 K har först *Och,* vilket strukits.
18 K och Ak ha utropstecken efter *förbannelse.*
28 *är* Ak *var*
30 Ak har frågetecken efter *svaghet.*
34 K och Ak sakna komma efter *himmelen.* — K och Ak ha två utropstecken och tankstreck efter *rätt!*

123

4 *in.* K och Ak *in. Djerft.*
5 I K är repliken struken med bläck.
7 K har utropstecken efter *göra.* — *hade* Ak *har*
9 *der hemma* K och Ak *derhemma*
11 K har komma efter *dig.*
13 Ak har tankstreck efter *nu!.*
14 Ak har utropstecken efter *gång.*
18 I Ak är *nu* inskjutet ovan raden.
22 *tankarne* 1899 *tankarna*
24 K och Ak ha utropstecken efter *vän.* — K och Ak sakna komma efter *du.*
29 K och Ak ha utropstecken efter *död.*
31 *mottaga en kyss* K *motta en äktenskaplig kyss* Ak *måtta en äktenskaplig kyss* I Ak: s marginal ett blyertsstreck.
33 *Går* K och Ak *ut*
34 K och Ak sakna komma efter *Christina.*

124

1 I Ak: s marginal står med blyerts en klammer och *Utgår,* nu utsuddat. Jfr textvarianterna r. 22.
2 I K är repliken struken med blyerts. — K och Ak sakna komma efter *dig.* — *icke* Ak *inte*
5 K har först *han är,* omedelbart ersatt med *jag skall.* — I K är *nu* inskjutet ovan raden.
9 Ak har utropstecken efter *adelsgynnare.*
12 *du!* K och Ak *du! Tror Du att en gör en reformation!*
13 K och Ak sakna kolon efter *säga.*
14 I K har *genomlefvade* inskjutits ovan raden. — I Ak är *bort* inskjutet ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *innersta.*
15 K saknar komma efter *Nej* och efter *öfvertygelse.*
16 K har först *tron,* omedelbart ersatt med *själens.* — K och Ak sakna komma efter *lif.* — I K har r. 16—17 överkorsats med blyerts.

17 K har punkt och tankstreck efter *gamla,* Ak har utropstecken.
19 I K är r. 19—21 t. o. m. *men* struket med kolkrita. Strykningen är utförd före tillkomsten av Ak, som alltså börjar repliken med *I hafven* o. s. v.
20 K saknar komma efter *tro* och semikolon efter *något.*
21 K och Ak sakna komma efter *skulden* och *svage.*
22 I Ak står en klammer med blyerts efter radens slut och *Dit,* nu utsuddat. Jfr textvarianterna r. 1.
24 K och Ak sakna komma efter *dig.*
26 K saknar skiljetecken efter *Ja,* Ak har utropstecken. — *ner* Ak *ned*
28 K och Ak sakna komma efter *rifver* och *Olof.*
33 *skärmarne* 1899 *skärmarna* — K och Ak sakna komma efter *skärmarne.*

125

1 K har först *ruttna,* ändrat till *gamla.* Jfr textvarianterna r. 3. — K saknar komma efter *gamla.*
2 *det är ruttet!* K *det är* (ovan raden *ruttet och*) *ej tillfredsställer* (struket *om*) *andens kraf!* Ak *det är ruttet och ej tillfredsställer andens kraf!* Efter *ej* stå två kraftiga blyertsstreck i K. — K saknar komma efter *gammalt.*
6 K har komma efter *vet.* — K och Ak sakna komma efter *gammal.*
7 *Gud att* K och Ak *Gud* — K saknar komma efter *O* och *fri.* — Ak har utropstecken efter *först.* — I K har *så* inskjutits ovan raden.
11 *inte* K *icke*
12 *jag gått* Ak *jag hade gått*
13 K och Ak börja ny rad efter *offer!* — K saknar skiljetecken efter *Broder,* Ak har utropstecken. — K har först *förrårets löf,* ändrat till *förrårets affallna löfskrud.* Utgivaren har felaktigt ändrat *förråret* till *föråret* på grund av ett missförstånd vid iordningställandet av texten. — I Ak: s marginal står med blyerts en klammer kring r. 13 *Broder* t. o. m. r. 18 *Olof* och *Utgår,* nu utsuddat. Jfr textvarianterna r. 18.
14 Ak har komma efter *plantorna.*
— Det halvark, på vilket partiet fr. o. m. *som skola* t. o. m. s. 127 r. 3 är nedskrivet i K, har sannolikt renskrivits. Det framgår av skillnaderna mellan K och Ak, se s. 125 r. 16, 31. Dessutom har icke hela baksidan av halvarket utnyttjats.
16 *fram!* Ak *fram. Du menar att de skola af aktning för de årsgamla hålla sig vördnadsfullt i jorden som frön och ruttna med det gamla!* Jfr textvarianterna r. 14, 31.
18 K saknar skiljetecken efter *Olof,* Ak har utropstecken. — I Ak: s marginal står *Dit* och efter *del!* och *Olof!* klamrar, nu utsuddade. — Ak stavar *kyrkans* med stor bokstav. — Ak har tankstreck efter *sant* och tre tankstreck efter *del!*
19 Ak har punkt efter *oro.*
20 Ak har komma efter *är.*
22 *tacksamhetsskuld* Ak *tacksamhets skuld*
25 K och Ak ha komma efter *kungen.*

29 K har punkt efter *gått.*
31 *Olof, blodet ...* Ak *Olof! Du talar på ett sätt som förråder den största omensklighet! Blodet* — — — — Ak torde avspegla ett tidigare stadium än K, jfr textvarianterna r. 14, 16.
33 Ak har punkt efter *hjertat.*

126

2 *begret ändå* Ak *begrät*
4 *tillgifvenhet och tacksamhet* Ak *tillgifvenhet, tacksamhet* Jfr textvarianterna s. 127 r. 14.
9 K saknar interpunktion efter *matt.* — I Ak stavas radens andra *jag* med stor bokstav.
15 K saknar interpunktion efter *dagsljuset.* — I Ak har *skur* ändrats till *skyr* med blyerts.
17 I Ak har *skur* ändrats till *skyr* med blyerts.
19 K har utropstecken efter *frihetsapostlarne.*
21 *sömn* Ak *sömnen* Jfr textvarianterna s. 125 r. 14.
25 Ak stavar *jag* med stor bokstav.
26 Ak saknar komma efter *natt.*
30 Ak stavar *broder* med stor bokstav.
32 K har frågetecken efter *det.*

127

3 K har punkt efter *skull.* — I och med denna replik slutar det renskrivna partiet i K, jfr textvarianterna s. 125 r. 14.
5 K och Ak sakna skiljetecken efter *ut.*
6 I K är *ej* förbättrat med blyerts. — Denna replik är möjligen tillkommen i K, sedan Christinas replik r. 10—15 skrivits. Gerdts replik r. 7—9 står i marginalen och har tillkommit samtidigt med r. 6. — K och Ak sakna komma efter *lifvet.*
9 *komma in* K och Ak *in*
11 *kommer in med* K och Ak *in i*
12 K har tankstreck och börjar ny rad efter *man?*
14 K har först *flydde,* ändrat med blyerts till *flyr.* Ak har K:s senare formulering. — K och Ak sakna komma efter *mig.* — I K:s marginal står i höjd med denna rad med blyerts *nu är jag slut* —. — R. 14—15 äro i K överkorsade med blyerts. — *icke* Ak *inte*
16 *kärra som* K och Ak *kärra på gatan och som* — I K har *för* i *utanför* tillagts med blyerts.
23 K har först *en bagarkärra,* ändrat med blyerts och blåpenna till *bagarens kärra.* Jfr mellandramat s. 244 r. 25.
25 Ak stavar *Men* med liten bokstav.
27 I K står först *En likvagn!,* vilket strukits och överflyttats till Christinas replik r. 32. — K och Ak sakna komma efter *du.* — K och Ak ha utropstecken efter *detta.*
29 *går till fönstret* K *till fönstret* Ak har först *till fönstret,* ändrat med blyerts till *yrvaken till fönstret.*

30 K har först *möjligt,* ändrat till *bödelskärran.* Ak har K:s första formulering. — I Ak:s marginal står med blyerts *Förskräckt med vilda blickar,* infogat efter *Bödelskärran!.*
32 K har mellan r. 32 och 33 *Lars och Gerdt,* Ak *Lars och Christina*

128

4 K saknar komma efter *Christina* och efter *barn.* — K har först *det är teknadt en,* omedelbart ersatt med *dödsengeln* o. s. v.
5 Ak har utropstecken efter *port.*
14 K har tankstreck efter *Gerdt.* — Repliken r. 14—15 i Ak satt inom klammer och *Utgår* med blyerts i marginalen, nu utsuddat.
15 *ut* Ak *hit — få se* K och Ak *se*
23 K har först *stad,* omedelbart ersatt med *boning.* — K och Ak sakna komma efter *Christina.*
24 K har punkt efter *ort.* — I Ak är ett *ut* ändrat till *ur.*
26 Ak har komma efter *du* och *far.*
27 K och Ak sakna komma efter *mindre.* — K och Ak ha utropstecken efter *ondt.*
29 K saknar komma efter *magten.*
31 I K har *jag* inskjutits ovan raden. — *sjelfviske* K och Ak *egoist* I K är *egoist* struket med blyerts — K saknar komma efter *våld.* — K och Ak ha semikolon efter *egoist,* Ak stavar *dit* med stor bokstav.
32 K saknar skiljetecken efter *mer.*

129

2 K och Ak sakna komma efter *Christina* och *hus.*
4 K och Ak sakna komma efter *steg.*
6 K har först *Säg inte befaller,* omedelbart struket. — K och Ak sakna komma efter *ingenting.* — K saknar komma efter *Christina.* — *det* Ak *detta*
7 *komma in* K och Ak *in*
8 I K äro r. 8—28 överkorsade med blyerts, vilket markerar att scenen borde omarbetas för mellandramat. Jfr textvarianterna r. 28.
9 *Jag skulle hemta ett lik* K och Ak *Skulle hemta lik* — Repliken är struken med blyerts i K, jfr textvarianterna r. 8, 11, 13, 15.
11 *din* K och Ak *Er* — Repliken är struken med blyerts i K. Jfr textvarianterna r. 8, 9, 13, 15.
13 Repliken är struken med blyerts i K, jfr textvarianterna r. 8, 9, 11, 15.
15 Repliken är struken med blyerts i K, jfr textvarianterna r. 8, 9, 11, 13.
17 K saknar komma efter *Folket* och *vansinniga.* — Ak stavar *Folket* med liten bokstav.
18 K och Ak sakna komma efter *dig.*
19 K och Ak ha komma efter *kättaren.* — *ropar* Ak *ropade*
21 *faller på knä* K och Ak *på knä*
22 K och Ak sakna komma efter *mig.*
23 *Stiger upp* K och Ak *upp*
25 *gå fram och börja* K *fram börja* Ak *fram, börja*

28 K och Ak ha komma efter *kungen.*
Marginalanteckningar i K, alla skrivna med blyerts. Anteckningar på längden av papperet: *Bikten Slaget;*
Anteckningar, skrivna på vanlig ledd: *Bikten Bikten Slaget Bödeln.*
Anteckningar till annan utformning av slutscenen, jfr s. 246—252 med textvarianter:

Scen
Windrank full — Träffas magistern
Olof och W
Bikten — skriftligen
Qvinnan söker Olof som gått ut — träffar Christina talar om allt — skickar bud —

Olof stöter bort hustrun allt för Guds rikes skull — Lars borta förut
Anteckningar rörande aktens längd: *Tillägg 1 ½ ark 4 ½ ark sammansvärj upptäckt*

Alla dessa anteckningar ha strukits med blåpenna, och sättaren har med blyerts fått direktivet *Orubbat.*
29 Raden saknas i K och Ak.

130

2 I K:s marginal står en blyertsklammer kring r. 2—7 och *Utgår.* Jfr mellandramat s. 253 med textvarianter. — Ak har några skrivfel på ordet *klosterkyrkogård.* — *en* K har först *en,* ändrat till *ett.* Ak *ett* — *klosterbyggnad* K och Ak *klosterbygnad* — I K:s marginal synas i höjd med denna rad liksom i höjd med r. 6 märken av lack. Jfr textvarianterna s. 30 r. 1, s. 48 r. 8, s. 53 r. 25, s. 73 r. 13, s. 94 r. 14, s. 112 r. 1.
4 *fönsterna;* Ak *fönstren,* — K och Ak sakna komma efter *öppnas.*
5 *der.* K *der;* därefter fortsätter K *lik nedsättas tid efter annan,* kring vilket sedan satts klamrar. Slutligen har S. strukit alltsammans.
6 *upp bakom* K och Ak *bakom* — I K är *Windrank* understruket med blyerts.
9 *emot* K och Ak *mot*
10 K och Ak sakna komma efter *afton.* — I K förkortas *Windrank* överallt *Windr* i denna scen.
18 K och Ak sakna komma efter *er.*
25 *gå* K och Ak *och gå*
27 *ska' ta'* K och Ak *ska ta*
29 K och Ak sakna komma efter *bort.* — K saknar skiljetecken efter *frestare.* — Ak har komma efter *mer.*

131

2 *ska'* K och Ak *ska*
4 K och Ak ha utropstecken efter *pesten.*
8 K har först *serverar,* ändrat till *super.* — Raden saknas i Ak.
9 *litet* K och Ak *lite*

19 K har först *till,* omedelbart ändrat till *i.* — *hufvet* Ak *hufvudet*
21 K och Ak sakna komma efter *Nej.*

132

6 *komma* K *kommer*
10 K och Ak sakna komma efter *ni* och *församling.*
19 K och Ak sakna komma efter *nedsättas.*
22 K och Ak ha tankstreck efter *sig.* — *procession* K *proession* (sic!) Ak *prosession* — *af* K och Ak *och*
23 K har tankstreck och Ak saknar skiljetecken efter *franciskanernunnor.* K stavar ordet med stor bokstav.
25 *luteos* Ak *luteas*
30 *abbedissan.* K *abbedissan* — Ak *abedissan*
31 K har först *Ni ser,* ändrat till *Du ser min syster.* — *sköflat* Ak *sköflar*
32 *Abbedissan* Ak *Abedissan*
33 K har först *Herran hafver,* ändrat till *Herran som hafver.* — K och Ak sakna komma efter *Herran* och *hand.* — K och Ak stava *egyptiers* med stor bokstav.

133

2 K saknar skiljetecken efter *arbetarne.*
7 *Abbedissan* Ak *Abedissan* — K har först *Nunnan,* ändrat till *Abbedissan.*
8 K saknar komma efter *oss.*
11 K *Arbetsf*
12 K och Ak ha två tankstreck efter *god!*
15 *era* K och Ak *Edra* — *ha'n* K och Ak *han*
16 *vördnad* K och Ak *aktning*
17 K och Ak ha tankstreck, ej punkter efter *heliga.*
18 K *Arbetsf*
19 Ak har semikolon efter *göra* och tankstreck efter *här.*
20 K och Ak sakna komma efter *er.* — K har först *rf,* omedelbart ersatt med *rifva.* — K och Ak sakna komma efter *getingbon.*
21 K och Ak sakna komma efter *betala.*
25 *gå in* K *in*
26 *att bedja* K och Ak *bedja* — I K står ett hänvisningstecken till marginalen, jfr textvarianterna r. 27.
27 Repliken står i K:s marginal och är inskjuten efteråt.
28 K saknar komma efter radens båda *Herre.*
29 *vorden!* K *vorde;* Ak *vordet;* — K och Ak ha fem tankstreck efter *förstördt!*
33 *inuti* K och Ak *ini*

134

4 K och Ak sakna komma efter *numera.* — *intet* K och Ak *inget*
7 K och Ak ha tankstreck efter *upp.* — K och Ak ha kolon efter *samman-*

svurne. — *Lars* K och Ak *Lars A* — K och Ak stava *tysken* med stor bokstav.

8 K och Ak stava *dansken* och *småländingen* med stor bokstav.

10 I Ak saknas *upphetsad.* — K saknar skiljetecken efter *upphetsad.*

16 K och Ak sakna komma efter *benstumpar.*

17 *I* K *i* — *han* Ak *Han*

19 *kastar det* K och Ak *kastar* — *Abbedissan* Ak *Abedissan*

21 K och Ak stava *sancta* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *Spoleto.* — *da'n* K och Ak *dan*

22 *svinen om natten* K och Ak *svinen*

25 *det heliga, så* K *det heliga din erkekättare så* Ak *det heliga, din erkekättare, så*

26 *guddomliga* Ak *gudomliga*

31 K och Ak ha frågetecken efter *afguderi.* — K och Ak ha komma efter *folk.*

32 *ende allsvåldige* SDA 1903 *ende*

33 K och Ak sakna komma efter *Baalsdyrkan.*

135

1 K har först *mäktige,* ersatt med *konungar.* Ak *kungar* — K och Ak stava *påfven* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *satan,* som de stava med stor bokstav.

2 K och Ak ha komma efter *det.*

4 K har först *befall,* omedelbart ändrat till *ordern.*

6 *de sina* K och Ak *sina*

7 *smädar* K och Ak *smädat*

9 *de sina* K och Ak *sina*

13 K och Ak sakna komma efter *Hören.* — K saknar skiljetecken efter *trogne,* Ak har komma. — K och Ak stava *Det* med liten bokstav.

16 K har först *otrogne,* ändrat till *Påfvens otrogne.* Ak har K:s senare formulering. — K stavar *Det* med liten bokstav.

17 K saknar komma efter *brott.*

18 *mot* K och Ak *om ock mot*

19 *rödt* K och Ak *starkt rödt* — K och Ak ha efter scenanvisningarna r. 19 och Olofs replik en med blyerts struken replik.

Mårten

Sen I, himlen rodnar öfver den kättaren!

22 K har först *Hören mig, ty Herren talar till mig,* omedelbart ersatt med *Himlen* o. s. v. — *eder afgudadyrkan* Ak *edert afguderi* — Ak saknar komma efter tankstrecket.

23 K och Ak sakna komma efter *straffas.*

24 *grafvarne* 1899 *grafvarna* — K har först *käftar och,* ändrat omedelbart till *käftar efter rof.*

26 I K har *hviskar honom till* inskjutits ovan raden. — K och Ak sakna komma efter *armen.*

27 K har utropstecken efter *Panique.* Före *Panique* har K en sedermera struken scenanvisning: *En likvagn rullas in med frånspända hästarne* De båda sista orden ha sedan fått byta plats.
28 *Abbedissan* Ak *Abedissan*
29 *denna* K har först *detta,* ändrat till *denna.* Ak *detta*
30 K och Ak *Mårten som är rädd för pesten.*
31 *heliga* K och Ak *helga*

136

2 K saknar komma efter *pesten.* — K och Ak ha komma efter *fege* och stava *Var* med liten bokstav. — *ben* K och Ak *Clara* — I K är *på heliga Clara* inskjutet ovan raden.
3 *har skingrat sig* K *har vid likvagnens ankomst skingrat sig,* ändrat till *har skingrat sig,* vilket strukits. Jfr textvarianterna s. 135 r. 27. — *processionen* Ak *prosessionen — så att* Ak *att*
6 K saknar skiljetecken efter *Mårten.*
7 K och Ak sakna komma efter *nu* och ha punkt efter *hycklare.* — K och Ak sakna komma efter *honom* och *tjenar.*
8 K har först *jag,* omedelbart ändrat till *man.* — K och Ak sakna komma efter *silfverskrin.*
9 K har komma efter *naglar.* — K saknar komma efter *månen.*
10 K och Ak sakna komma efter *silfver.* — *guld* K *Guld;* därefter fortsätter K *för att kunna skina på de gyllene kalfvar han säljer åt sitt trogna folk,* struket och ersatt med *blott* t. o. m. *himlen,* vilket står i marginalen. Ak *Guld,* — *herre* K och Ak *Herre*
11 K har komma efter *himlen.*
12 K har först *hederlig,* ändrat till *ärlig.*
13 *processionen* Ak *prosessionen — gått.* K *gått.* —
15 K och Ak sakna komma efter *Nog.*
16 *Olof och Lars* K *Olof o Lars* Ak *Lars och Olof*
20 *Andreæ* Ak *Andræ* — SDA 1903 saknar Andreæ. Jfr textvarianterna s. 78 r. 23 s. 86 r. 30, s. 87 r. 1—5, 8.
23 K och Ak sakna komma efter *du.*
27 *Erkännen I* Ak *Erkännen* — I K: s marginal står med blyerts *Erkännen I Er ed.*
32 K saknar komma efter *klagoskri.*
34 I K följer efter *befrielse* — ett *läs Olof,* struket.

137

2 I K står först *Olof läser "En har tagit vår tro,* omedelbart struket och ersatt med *Du sk,* struket. Senare har S. beslutat att repliken skall läggas i munnen på Gert. Namnet är nämligen inskjutet mellan den strukna raden och den rad, som börjar *I skolen.*
4 *ned* SDA 1903 *ner*
5 I K: s marginal har S. skrivit *Obs!* med rödpenna.
6 Ak har komma efter *rätt.*

7 K har först *skick,* omedelbart ersatt med *låter.* — *mördare* Ak *mördarne* — *saltpannorna;* K *saltpannorne,* Ak *saltpannorna.*
8 *betala* K och Ak *betala 2 öre i veckan*
9 K och Ak ha komma efter *näring.* — K saknar komma efter *floderna.* — K och Ak sakna komma efter *ja.* — *fiskarne* 1899 *fiskarna*
10 K och Ak ha semikolon efter *sig.*
11 K saknar komma efter *sjuder.*
17 Ak har punkt efter *landsbygden.*
18 K saknar interpunktion efter *dem,* Ak har komma. — K och Ak ha komma efter *lyckliga.* — Ak har komma efter *ting.* — *I* K *i*
21 *en enda, för att denne dermed skulle handla* K och Ak *en enda för att dermed handla* — K och Ak sakna komma efter *godtycke.*
22 K har först *det,* ändrat till *hvad.*
23 K saknar komma efter *Nåväl,* Ak har utropstecken. — *I* K *i*
28 K och Ak ha utropstecken efter *sammankomster.*
32 *göra* K och Ak *gör*
34 K och Ak ha utropstecken efter *följderna.*

138

2 Ak har utropstecken efter *Dåre* och stavar *det* med stor bokstav.
4 K och Ak sakna komma efter *rätt* och *du.*
15 K har först *sin,* omedelbart ändrat till *ett.* — *Münster* SDA 1903 *Münzer*
17 K och Ak ha komma efter *försvarare.* — *en av* Tryckfel i denna textedition för *en.*
18 *hafva dalkarlarne* K och Ak *ha Dalkarlarne*
19 K och Ak sakna komma efter *honom.*
20 K saknar komma efter *ostraffadt.*
21 K har tankstreck och Ak punkt efter *uppror.*
23 K och Ak sakna komma efter *mig.*
25 Ak har utropstecken efter *icke.* — K och Ak börja ny rad med *I.* — i *morgon i storkyrkan* K och Ak *I morgon i Storkyrkan*
27 K har först *välja sig,* ändrat till *välja.* — K har först *efter beha,* ändrat till *efter sitt behag.* — *furste* K och Ak *förste.*
29 K har först *betrakt,* omedelbart ändrat till *slår.* — K har tankstreck efter *boken.*
30 K saknar komma efter *Gerdt,* Ak har utropstecken.
31 K och Ak sakna komma efter *vill.*

139

3 K och Ak ha komma efter *kyrka.*
4 K och Ak sakna kolon efter *säga* och komma efter *orätt.*
11 *otacksam* Ak *otacksamme* — *må lefva* SDA 1903 *lefva*
12 K och Ak ha komma och liten bokstav efter *vara.* — K saknar komma efter *allt.* — *till och med* Ak *tillochmed*
13 K har komma, Ak semikolon efter *tro.*

17 Ak har punkt efter *spion.* — K har först *din dom är redan fälld kanske,* ändrat till *domen är kanske redan fälld.* — *spion* SDA 1903 *spejare*
19 Ak har utropstecken efter *Nåväl* och stavar *jag* med stor bokstav. — Ak saknar komma efter *mig.* — *icke* K och Ak *inte*
22 K har först följande omedelbart strukna parti.
Skökan har inträdt; fallit på knä vid en grafkulle och (struket *pr*) *slött bestrött den med blommor.*
I Ak är *Skökan* struket och ersatt med *Qvinnan* i hela denna scen. Jfr textvarianterna s. 38 r. 5.
23 K och Ak ha semikolon efter *inträdt.*
24 K och Ak sakna komma efter *nu* och *Herre* och ha frågetecken efter *mig.*
25 I K står med violett bläck *159/22,* sättarens arkberäkning.
26 *kommer hastigt in* K och Ak *hastigt in*
27 *har ni sett* Ak *hör ni till,* med blyerts ändrat till *har ni sett,* jfr textvarianterna r. 33.
31 Ak har utropstecken och tankstreck efter *mig.*
33 *har inte sett* Ak *hör inte till,* ändrat med blyerts till *har inte sett,* jfr textvarianterna r. 27. — I K:s marginal finns följande tillägg med blyerts: *Förlåt mig men jag har inte sett honom sedan jag bad sist*

140

2 K har först *ni,* omedelbart ändrat till *Er* (radens andra er).
3 K stavar *storkyrkan* med stor bokstav. — *talade vid* SDA 1903 *mötte*
5 *inte* K och Ak *icke*
7 *det vet jag* Ak *jag vet det*
9 K har semikolon efter *det.*
13 K har först *ej mig,* ändrat till *mig ej.* — Ak har komma efter *O.*
15 K och Ak sakna komma efter *mig,* K efter *olycklig.*
16 *hvarföre* Ak och SDA 1903 *hvarför* — K har frågetecken efter *olyckan.*
18 K och Ak ha utropstecken efter *lycklig.*
22 K har frågetecken efter *ensam.* — Ak saknar skiljetecken efter *kärlek.*

141

2 K och Ak ha utropstecken efter *barn.*
4 K har först *honom,* ändrat till *min son.* Ak har *honom, min son.* — K och Ak ha komma efter *Gud.*
9 K har först *der,* omedelbart ändrat till *nyss!*
12 K saknar komma efter *varelse* och *enda.*
20 Ak har frågetecken efter *förhoppningar.*
26 K har först *För Mäster Olofs hustru, beder men aldrig,* omedelbart ersatt med *De andra* o. s. v. Ett överflödigt *oss* är struket i K.

142

2 I Ak har *jag* uteglömts och inskjutits med blyerts ovan raden.
3 K och Ak ha punkt efter *twifvel.* — Utgivaren har ändrat 1881:s *ve* till

manuskriptens *nej.* — Ak har komma efter *O* och stavar *nej* med stor bokstav.

5 K saknar interpunktion efter *er,* Ak har utropstecken och tankstreck. — Ak stavar *farväl* med stor bokstav.

8 *Hvem ni är, stanna,* Ak *Hvem än Ni är så stanna* — Ak har utropstecken efter *skull* och stavar *man* med stor bokstav.

9 Ak saknar komma efter *härifrån.*

11 K och Ak ha tankstreck efter *brottsling.*

13 K och Ak sakna skiljetecken efter *afbryter.*

15 K och Ak ha komma efter *mig.*

19 I K är *som* inskjutet ovan raden.

20 K och Ak börja ny rad med *Fråga.*

22 K och Ak börja ny rad med *Här.*

23 *ädelmodig och följa* K och Ak *ädelmodig följa* — I K är radens sista *er* inskjutet ovan raden.

25 *timma* Ak *timme*

28 *kommer in rusig* K och Ak *in rusig*

30 K och Ak sakna komma efter *nu.* — *fruntimmer* K *fruntimmerna*

31 K och Ak sakna komma efter *ingenting.* — I K är *att* inskjutet ovan raden.

32 *ska'* K och Ak *ska* — *för sent* K och Ak *försent*

33 *fruntimmerna* Ak *fruntimren*

143

2 Ak har komma efter *ohöflig* och *ned.*

3 K och Ak sakna komma efter *buse.* — I K är *en* inskjutet ovan raden.

4 I K är *af artighet* inskjutet ovan raden.

5 Ak saknar komma efter radens sista *Tyst.*

6 *ska'* K och Ak *ska* — *dra'* K och Ak *dra* — *så'na* K och Ak *såna*

8 *pengarnes* 1899 *pengarnas* — *ska'* K och Ak *ska*

10 *i fred* K och Ak *ifred*

11 K och Ak sakna komma efter *Nej.*

12 Ak stavar *Kanske* med liten bokstav. — Ak har punkt efter *det.*

15 K och Ak sakna komma efter *er.*

17 *Ska'* K och Ak *Ska*

18 K och Ak ha utropstecken efter *längre.* — *ska'* K och Ak *ska*

19 K saknar skiljetecken efter *inte.*

21 K och Ak sakna komma efter *vän* och ha tankstreck efter *begå.*

22 I K förkortas *Windrank Windr* fr. o. m. denna rad.

23 K och Ak ha utropstecken efter *mord.*

24 Ak saknar tankstreck efter *det* och komma efter *genast.*

25 Ak har komma efter *frid.*

27 *hemtar* Ak *hämtar*

28 *Hvarföre* Tryckfel i denna textedition för *Hvarför.* — *ska'* K och Ak *ska*

30 Ak har utropstecken efter *Åh.*

144

2 K och Ak sakna komma efter *Jo.*
3 *skall* K och Ak *ska* — Ak saknar komma efter *men.* — I K står mellan r. 3—4 *Skökan går på Christinas uppmaning,* vilket strukits då r. 8 tillkommit.
7 Ak stavar *Storkyrkan* med liten bokstav.
8 *tysta vink* Ak *vink*
12 K och Ak sakna komma efter *Jo.* — Ak har komma efter *se.* — Ak har först *relationer,* ändrat till *bekantskaper.*
13 K och Ak sakna komma efter *Men* och *bössan.* — *bössan* K och Ak *byssan* Jfr textvarianterna s. 34 r. 4.
14 K och Ak sakna komma efter *henne.* — K har först *honom,* ändrat till *henne.* — *ha'* K och Ak *ha*
20 K och Ak ha tankstreck efter *lof!*
22 K och Ak ha utropstecken efter *sammansvurna.*
25 *Nils, knektar* K och Ak *Knektar*
27 K saknar komma efter *ni.*
28 K har denna gång *Windrank* utan förkortning, jfr textvarianterna s. 143 r. 22.
31 *går fram* K och Ak *fram* — K saknar skiljetecken efter *Christina.*

145

4 K har frågetecken efter *honom.*
6 K och Ak sakna komma efter *Nej.* — Ak har först *frera,* ändrat med blyerts till *flera.*
10 K saknar komma efter *Nej.*
11 *Nils* K och Ak *Nils går*
12 *strax* K och Ak *straxt* — *komma* K och Ak *kommer*
13 Raden saknas i K och Ak, jfr textvarianterna r. 11.
15 *sammansvurne* Ak *sammansvurna*
17 Ak stavar *det* med stor bokstav.
19 *ni går...* K och Ak *ni går en sak*
23 Ak stavar *Mäster* med liten bokstav.
28 K har denna gång *Windrank* utan förkortning, jfr textvarianterna s. 143 r. 22, s. 144 r. 28.
30 *himmelen, det* K *himmelen det* Ak *Himmelen! Det* — I K är *bestämdt* inskjutet ovan raden.

146

1 K och Ak börja ny rad med *Hitåt.* — *med bland de store att göra* K *med att göra bland de stora att göra* Ak *med att göra bland de stora*
4 K saknar komma efter *facklor.* — K och Ak sakna komma efter *Christina.* — *föres* K *förd*
10 *förkrossad* Ak *förkrossas* — K saknar skiljetecken efter *förkrossad.*
12 K har först *Sluttablå,* ersatt med *Femte akten,* i sin tur ersatt med *Tablå,* skrivet med blåpenna. Ak har *Sluttablå.*
13 *skampallar* Ak *skampallen*

15 *Kyrkvaktaren* Ak *Kyrkovaktaren* — I K:s marginal står i höjd med scenanvisningarna med blyerts *Skökan och Christina Windrank Kyrkvaktaren Hustrun,* struket med blåpenna.
16 *Kyrkvaktaren* Ak *Kyrkovaktaren*
20 K och Ak sakna komma efter *sig.*
22 *Kyrkvaktaren* Ak *Kyrkovaktaren*
23 Ak har komma efter *besynnerlig.*
25 Ak stavar *Mäster* med liten bokstav. — I K är *Jag kan* påbättrat med blyerts.
26 K saknar komma efter *ändå.*
28 *Ska'* K och Ak *Ska* — K har punkt, Ak utropstecken efter *också.*
30 K och Ak sakna komma efter *Ja.*

147

2 K saknar komma efter *Ja* och *Gud.*
3 Ak har utropstecken efter *också.*
9 *ska'* K och Ak *ska*
13 *kyrkplikt* K och Ak *kyrkpligt*
14 K och Ak sakna komma efter *dag.*
15 K har först *k,* vilket strukits, före *lät.*
16 *sta'n* K och Ak *stan* — *hufv'et* K och Ak *hufvet* — K saknar skiljetecken.
18 *ska'* K *ska* Ak *skall* — K och Ak ha utropstecken efter *döden.*
20 K saknar komma efter *du.*
21 K och Ak ha tankstreck efter *gråta.*
22 K saknar komma efter *Konfirmanderna* och *gossar.*
23 *och gå med* Ak *och med* — K och Ak börja ny rad med *Folk.*
24 K saknar komma efter *Olof* och punkt efter *förra.* — *Olof, andra* Ak *Olof och andra — processionen;* Ak *prossessionen,*
25 *blygt* K och Ak *blygt och djerft* — K har först *vid,* omedelbart ändrat till *framför.*
26 *ansigtet.* K och Ak fortsätta därpå i nytt stycke. *Orgeln spelar fortfarande hvarföre följande och föregående stumma spel kan uppehålla uppmärksamheten.* Därefter följer *En del* o. s. v. Ak har komma efter *fortfarande* och *fötter.*
27 K har först *Folk,* omedelbart ersatt med *En del.* — K saknar komma efter *ogillande.* — *bifallande.* K och Ak *bifall.*
29 K saknar komma efter *Petri* och *Lars* och har punkt efter *försvinner* och *ensamma.*
31 I K:s marginal står i höjd med denna replik med blyerts *Lars har blifvit Erkebiskop De stilla i landen skola länge lefva,* senare struket med blåpenna. Jfr mellandramat s. 255 r. 30, textvarianterna.

148

2 K har semikolon efter *långt.*
14 K och Ak sakna komma efter *formuläret.*
15 *inte att jag* Ak *inte jag*
16 K och Ak ha utropstecken efter *qvar.*

18 *Jag vill* Ak *Jag vill nu — och* Ak *och att*
19 K saknar komma efter *verlden. — jag* Ak *som jag* — Ak har utropstecken efter *dig.*
23 K och Ak sakna komma efter *villfarelse.* — I K är troligen *och om* t. o. m. *kungen.* tillagt, sedan nästa replik skrivits ned.
24 *återtager* K och Ak *återtar*
26 K och Ak ha punkt efter *det.*
30 *om* Ak *med* — K saknar punkt efter *öfvertygelse.*

149

2 K har tankstreck efter *öfvertygelse* och stavar *Jag* med liten bokstav.
7 K och Ak sakna komma efter *ja.* — Ak har semikolon efter *gå.* — K har först *gå,* ändrat till *förgå.* — *brodd* K *brådd* Ak *brodd,* med blyerts ändrat till *brådd.*
8 *sammansvurna* K och Ak *sammansvurne* — K och Ak sakna komma efter *gripna* och *man.* — K har först *nej man,* ändrat till *man.* — K och Ak ha punkt efter *tacksägelser.*
9 *sammansvurne* Ak *sammansvurna*
10 K saknar komma efter *gemaken.*
11 K har tankstreck och Ak punkt och tankstreck efter *gång.* — K och Ak sakna komma efter *Farväl,* K efter *längre.* — K har först *men,* ändrat till *dock.*
12 K saknar interpunktion och Ak har komma efter *förnöjelse.*
13 K har först *fältrop för,* ändrat till *fältrop från en,* ändrat till *fältrop för.* Ändringen är utförd omedelbart.
15 K och Ak ha komma efter *våld.* — K saknar komma efter *innersta.*
16 K saknar komma efter *orätt* och *hjerta.*
17 K och Ak sakna komma efter *död.*
18 K har först *begått brott,* omedelbart ändrat till *begått synd.*
21 Ak har utropstecken efter *befrielse.*
24 K och Ak sakna komma efter *helgon.*
25 *ta'* K och Ak *ta*
26 I K: s marginal står i höjd med denna replik med blyerts *Kungen.* Anteckningen har sannolikt tillkommit i samband med mellandramat, där Kungen emellertid försvinner i första manuskriptet. — Partiet r. 26—s. 151 r. 24 är struket med blyerts i K, vilket sammanhänger med omarbetningen.
27 *knektar* Ak *knektarne*
30 Ak har tankstreck efter *bortföres,* K saknar skiljetecken.
31 K och Ak sakna komma efter *Farväl* och *dotter.*
32 K och Ak stava *pingstdagen* med stor bokstav.
34 *ung* K och Ak *ung begåfvad* I K är *begåfvad* inskjutet ovan raden. — Ak har tankstreck efter *villovägar!* — K och Ak sakna komma efter *man.*

150

1 *säkerhet en afbön, deri* K och Ak *garanti för Er frihet en afbön der* I Ak har därefter *garanti* utbytts mot *säkerhet,* skrivet med blyerts.

2 I K är *och mot* inskjutet ovan raden.
5 K och Ak ha punkt efter *fortfarande.*
7 *många* Ak *mången* — *behöfva* Ak *behöfver*
8 *konungens* K och Ak *kungens* — K har komma och Ak punkt efter *fullmakt.* — Ak stavar *nästa* med stor bokstav. — *kunna* K och Ak *kan* I Ak har dock *kan* ändrats med blyerts till *kunna.*
9 K har först *denna,* omedelbart ändrat till *detta.*
12 *bry sig om* K *bry som,* ändrat med blyerts till *bry sig om* — Ak har punkt efter *återkallande.*
17 K har först *passioner,* ändrat med blåpenna till *lidelser.* Ak har K:s första formulering.
18 K har först *gjorda,* ändrat till *ämnade.*
19 *sanningar, men* K har först *sanningar till höger och venster, men,* ändrat till *sanningar, men* Ak har K:s första formulering. — K har komma efter *löje.*
21 Raden är inskjuten efteråt i K och saknas i Ak.
23 *till fånga* K och Ak *tillfånga* 1899 *till ånga* Tryckfel. — K och Ak sakna komma efter *påstå.* — I K är *hjernspökena* struket.
24 K har först *en viss bedröflig ryktbarhet,* ändrat till *ryktbarhet.* Ak har K:s första formulering. — K har komma efter *man.*
25 Ak har komma efter radens andra *välmening.*
26 K och Ak sakna komma efter *blod.*
27 K och Ak ha komma efter *er.*
28 K saknar komma efter *tillbaka* och *man.*
32 K har först *först,* ersatt med *tal.*

151

2 K saknar skiljetecken och Ak har komma efter *lögn.*
3 K har först *hela,* omedelbart ändrat till *och min bästa.*
4 *förspilda* K *förspillda* — K och Ak ha punkt efter *förspilda.* — *dö* Ak *då* — K saknar interpunktion efter *villfarelse,* Ak har två tankstreck.
6 *drömmar* K och Ak *illusioner* — I K är *illusioner* ändrat till *drömmar.* — K har först *till,* ändrat till *något.*
9 *hittilldags* Ak *hittillsdags* — *förnummit* K och Ak *försummat* K och Ak ge bättre mening i satsen.
10 Ak har först *gäldenärer,* ändrat med blyerts till *borgenärer.*
13 K stavar *secretarius* med stor bokstav.
14 *konfirmandi* Ak *konfirmanderna*
15 I K är radens andra *som* inskjutet ovan raden. — *mest* Ak *mer*
17 *kastat* 1881, 1899 och SDA 1903 *kastar* Utgivaren har följt manuskriptens form, som bättre överensstämmer med övriga tempus i meningen. — *stormarne,* Ak *stormarne och* 1899 *stormarna,*
18 K har komma och Ak punkt efter *sinne.* — Ak stavar *edra* med stor bokstav.
20 Ak har komma efter *lif* och *lidanden.*
21 *sjelfviske* K och Ak *egoister*

22 K och Ak sakna komma efter *dörr,* K efter *verlden.* — K börjar ny rad med *Låt.*
23 K och Ak sakna komma efter *Gud.* — K har först *Herr,* ändrat till *Gud.* — Ak har komma efter *mjukt.*
29 K och Ak sakna komma efter *bödeln.* — *aftager* K och Ak *aftar*
30 K och Ak stava *marsken* med stor bokstav. — K och Ak sakna komma efter *sakristian,* K efter *rådet.* — I K är *presterskapet* inskjutet ovan raden.
31 *in.* K fortsätter *taga Olof i hand och lyckönska honom,* vilket strukits. — I K är ett överflödigt *Marsken* struket.
32 I K har *förr* inskjutits ovan raden.
34 K och Ak stava *ed* med stor bokstav.
35 Ak stavar *rikes* med stor bokstav. — K har först *mot K,* omedelbart ersatt med *till.* — I K: s marginal i höjd med r. 27—35 stå blyertsanteckningar, som sammanhänga med omarbetningarna.
Brask uppe vid högaltaret Kungen Olof och Brask — Brask Hvad är sanning Du tror Dig ha funnit den — Du etc
Anteckningarna äro strukna med blåpenna. Jämför slutscenen i mellandramat s. 257 ff.

152

3 *Olof.* K och Ak *Olof, faller på knä — gör* K och Ak *göra* — I K står efter *knä* ett *Olof* som omedelbart strukits.
5 *kallt* K och Ak *efter en paus kallt*
6 I K har *Ja!* strukits och med blyerts ersatts med *Nej!* — I K: s marginal stå några blyertsanteckningar, som troligen sammanhänga med de tidigare redovisade s. 151 r. 35.
Brask
Guds rike här på jorden — Alla borta. Ensam!
Anteckningarna ha strukits med blåpenna.
7 I Ak uppträder fr. o. m. denna rad en annan hand.
9 *omfamna hvarandra* K och Ak *omfamning — taga* K och Ak *tager*
12 K saknar skiljetecken efter *kallt.*
13 K och Ak sakna komma efter *rum.*
14 K har först *Här vann jag min första,* omedelbart ändrat till *Här slog* o. s. v. — Ak har utropstecken efter *Gud.* — K och Ak börja ny rad efter *det!*
15 K och Ak ha några tankstreck efter *här.*
22 I K står *paus.*
26 *stiger upp.* K och Ak *upp —*
27 K och Ak stava *du* med stor bokstav. — K saknar interpunktion och Ak har punkt efter *icke.* — Troligen är *vid* t. o. m. *stunder!* tillagt i K, sedan nästa replik skrivits ned.
28 K och Ak ha punkt efter *stunder.*
30 I K är *godt* inskjutet ovan raden.
31 K och Ak ha punkt och tankstreck efter *dem.*

32 K och Ak sakna komma efter *tiden.* — Ak har punkt och tankstreck efter *jag.* — Ak har komma efter *söndertrampade* men ej efter *tiden.*
33 *lindarne* 1899 *lindarna* — K har först *från,* ändrat till *på.* — K och Ak ha komma efter *klostergård.* — *Strengnäs'* K *Stregnäs*

153

1 K har först *ej vi,* ändrat till *vi ej.*
3 K och Ak sakna komma efter *straffen.* — *klosterdörrarne* 1899 *klosterdörrarna*
4 K har först *det,* omedelbart ändrat till *friheten.* — I K är *och den blåa* inskjutet ovan raden, och *himmelen och det glada lifvet* står i marginalen. — *friheten och* SDA 1903 *friheten*
5 *Hvarföre* Ak *Hvarför* — K och Ak sakna komma efter *dö.*
6 I K: s marginal står *Strindberg.*
7 I K är *som man säger* inskjutet ovan raden.
8 K har först *Du,* ändrat till *Ni.* — K har först *för oss,* vilket strukits, efter *om.*
10 *befalde* K och Ak *befallde*
11 K saknar komma efter *hand.*
18 K har punkt och tankstreck efter *kyrkan.*
21 I K är *skam* inskjutet ovan raden.
22 *Ridån faller* K *Slut* SDA 1903 *Ridå* Ak saknar r. 22—23.
Blyertsanteckningar i K: s marginal. Tolkningen bekräftad av fotografi, taget vid Statens kriminaltekniska anstalt.
Flera repliker
Vilhelm berättar huru han nyss blifvit nekad konfirmationen för sin oppositions skull och huru han stött sig med bispen (?) *för Mäster Olof hvilken han försvarat —*
3 ark

KOMMENTAR

3

1 Den första aktens utveckling kan följas i en rad utkast från den första planeringen till den slutgiltiga formen. Till dem lämnas här sidhänvisningar i den ordning de tillkommit, D. 2 s. 18 (blad 2, framsida), s. 24 f., s. 14 f., s. 31, s. 38 f., s. 53 f., s. 64, s. 43, s. 18 (blad 2, baksida), s. 56. Den första akten, som även i utkasten ägnas expositionen, bygger på berättelsen om hur Olaus Petri kallas till sin reformationsgärning från sin kyrkliga tjänst i Strängnäs. Utkasten belysa, hur S. mer och mer frigör sig från sina historiska källors kronologi (s. 98 f., s. 100 f.). I utkasten är akten delad i två tablåer. Den andra försiggår vid faderns begravning, vid vilken enligt källorna Olaus Petri och hans broder råkade i konflikt med den katolska kyrkan och med sin moder. Denna plan har först övergivits i det sista av utkasten (s. 56), trots att fjärde aktens uppträde vid Moderns dödsbädd tidigt kom att få ett mycket likartat innehåll. S. hade troligen svårt att stryka den, därför att det ingick i hans plan att växelvis presentera reformatorn i offentlighetens ljus och i hemmet (s. 98 och s. 100). Olofs våldsamma sammanstötningar med den gamla tron i andra akten fick ersätta uppträdet i den slopade tablån. Det är till och med troligt, att konflikten med Mårten i ölboden växte fram, då begravningstablån ströks (s. 65). Upplysningarna om Kristina och hennes far Gert fördes naturligt över till första tablån i och med att Gert, vilkens gestalt nu blivit alltmer betydelsefull (s. 110), uppträder där (prosaupplagan, s. 18). Den övriga delen av den första aktens andra tablå täcktes till största delen av fjärde akten.

2 Då S. gestaltade Olofs upplevelse av kallelsen, stod han alldeles fri gentemot de historiska källorna, vilka icke veta något om Olaus Petris andliga utveckling före den tid, då han uppträder som Sveriges reformator. Han ger en psykologiskt nyanserad bild av denna upplevelse, en konstnärligt sett självständig skapelse, formad i stort sett utan mönster. Då han första gången i dramat Fritänkaren behandlade reformatorns problem, gav han icke någon plats åt kallelsens psykologi. Karl uppträder liksom Ibsens Brand från första stund som den övertygelsetrogne. Mellan Fritänkaren och Mäster Olof infaller S:s förtrogenhet med Kierkegaard. Dennes inträngande analys av människans kamp för genomlevd livsåskådning och helgjuten personlighet och av sanningsvittnets oundvikliga lott är en förutsättning för S:s bild av kallelsen. De bibliska parallellerna, som icke blott äro att uppfatta som tidsfärg, betingad av ämnet och århundradet, fördjupa Olofs upplevelse och höja upp den till ett allmängiltigt plan. Kallelsen når Olof på samma sätt som den hade nått profeten Jeremia, och hans

martyrlängtan och offervilja får evangelisk färg av paralleller med Kristus, urtypen för reformatorer. S. dramatiserar Olofs själskamp i ett samtal, i vilket Lars ger replik. De bibliska allusionerna och det bibliskt färgade språket ge scenen dess lyriska vibrato. Sin individuella karaktär får den av Olofs okonventionella reaktioner. Efter Lars' högtidliga bibelcitat faller Olofs hetsiga replik: "Sa' Herren det?" Hans intensiva temperament gestaltas i bilder av eld, storm och strömvirvlar, vilka ge utlopp åt hans hetsiga stridslust. S. återknyter i slutscenen mellan Olof och scholares jämte Lars Andreæ till inledningsscenens bibliska paralleller, vilka sålunda inrama akten. I de mellanliggande partierna återfinnas även allusioner på Bibeln.

3 *Längre* t. o. m. r. 4 *fruktträd* har tillagts i samband med tryckningen 1880—81. Se textvarianterna.

5 Uppslaget att inleda dramat med ett stycke ur Tobiæ Comedia, som på osäkra grunder har tillskrivits Olaus Petri, dyker upp under utkastens andra etapp (D. 2 s. 31, s. 39 jämte kommentar, s. 45 f. med T. C: s exakta text och s. 64) och ersätter tidigare planer på en faustinspirerad upptakt (utkasten, s. 18 och s. 24). Scenens utveckling är kommenterad s. 98 f. och s. 101. — Tobiæ Comedias text har utnyttjats symboliskt i dramats handling. Olof och hans samtid uppleva liksom Tobias och Israels barn den babyloniska fångenskapen och känna sig övergivna av sin Gud (r. 25 f.). Scenen ger också en bakgrund åt kallelsen; Olof hänger sig åt estetisk lek, då det oerhörda inträffar. Sambandet med S: s egen slitning mellan det estetiska och det etiska har understrukits av honom själv (S. S. 19, s. 33). Kierkegaards betydelse för denna konflikt har framhävts av Lindberg, s. 31 och Sjöstedt, s. 176. Jfr aktens sista scen, s. 27 r. 22—25. — I Messenius' Chrönika om Stockholm, tryckt i Historiskt Bibliotek 1 (1875), s. 134, har S. kunnat finna, att Olaus Petri var lärare för blivande präster i Strängnäs: "i Strengenes lägenhet fan,/ thär skolestuffuan förestår,/ läs för chorpräster i tu åhr,/ them först på sin sijda förde."

17 Samtalet mellan Olof och Lars Andreæ delvis utarbetat i replikform i utkasten (D. 2 s. 64). L. A. förekommer först under utkastens tredje etapp. Jfr dock utkasten, s. 54 (blyertsanteckningarna).

25 *Jag leker en liten comœdia* Ordvalet *leker* anknyter till äldre språkbruk, i vilket leka användes även i fråga om scenisk framställning (= spela). SAOB — L 495 — g. Samtidigt poängteras även det sorglöst estetiska momentet i Olofs sysselsättning. Jfr kommentaren till r. 5

4

1 Replikerna r. 1 t.o.m. r. 4 så gott som identiska med utkastets, D. 2. s. 64.

7 S. låter Lars Andreæ läsa ur Bibeln från ett papper, vilket förefaller vara dålig schablon. Repliken planerad i utkast D. 2 s. 64. Citatet r. 9 t.o.m. r. 16 från Jeremia 1: 4—7. S. har vidtagit smärre ändringar, delvis beroende på citatets plats i dramat. Kallelsen når Olof i Bibelns klassiska form. Förmodligen bör man räkna med en impuls från Georg Brandes' Emigrantliteraturen, som S. läste i maj 1872 (Brev 1, s. 103 f.). I samband med Chateaubriands René (Samlede skrifter 4, s. 45 f.) ger B. en analys

av kallelsens psykologi och utgår därvid från Jeremia. Parallellen dragen av Lindberg, s. 48 och vidare utvecklad av Ahlenius, s. 211. — Innebörden av Olofs och Lars' samtal har tolkats olika. Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 125 f.) ser i Olofs tvekan ett tvivel på själva uppgiften, medan Smedmark (s. 59 f.) ser Olofs invändningar som ett uttryck för en ångest inför det oerhörda, en känsla av egen otillräcklighet. För Hagsten 1 s. 462 ff. är den religiöst färgade kallelsen en yttre dräkt kring ett profant budskap, och han jämför Mäster Olof härvidlag med Ibsens Brand. Det bör dock påpekas, att S. ej är teoretiker i samma grad som Ibsen.

17 R. 17 t.o.m. r. 21 återgå på Jeremia 1 : 18—19.

26 R. 27 och r. 28, se Jeremia 1 : 17.

5

4 Lamm anför denna replik som bevis för att Olof redan från början är skeptisk och desillusionerad (Strindbergs dramer 1, s. 126). För Norman, s. 165 syftar den på minnet av den aldrig uppnådda ungdomstron, läsartron.

5 *brann herrligt* Formuleringen har vid tryckningen 1880—81 ersatt ett ursprungligt *brann som halm,* vilket närmare anknyter till det r. 9 anförda bibelordet.

9 *Det var halm* I denna liksom i repliken r. 5 anspelar S. på bibelordet "Derföre, likasom eldslåge förtärer halm, och borttager agnar: alltså skall deras rot förruttna, och deras telningar bortflyga såsom stoft". Jesaja 5 : 24.

14 *lefvande vatten* Jfr Joh. 4 : 10 o.f.

16 Det negativa i Olofs gärning har understrukits av Hagsten 1, s. 377, som sammanställer lusten att riva ned med Buckles tro på tvivlet som utvecklingens hävstång (jfr även s. 124 r. 27 t.o.m. s. 125 r. 2). Man kan invända, att Olofs brist på positivt program i första hand skall ses mot bakgrunden av att dramat vill ge en allmängiltig bild av reformatorn. I De unges forbund låter Ibsen Stensgaard, de radikales ledare och grundaren av de unges forbund, dekretera: "Bygges? Først gælder det at rive ned. —" (Samlede Værker III, s. 19). S. understryker i en tidningsartikel våren 1872, att det "vid varje vändpunkt i samhällenas, statens eller kyrkans historia inträffar alltid ett stilleståndd, ja, en reaktion, som slår över, då det gamla kastas bort och man står tomhänt innan man ännu hunnit söka sig ett nytt" (S. S. 54 s. 188).

20 S. äger gemensamt med Bjørnson och Ibsen förkärleken för bildliga talesätt av den typ som replikerna r. 20 och r. 22 bygger på. Jfr repliken s. 86 r. 10.

23 Replikerna r. 23 t.o.m. r. 26 om förtvivlans nödvändighet är säkerligen inspirerade av Kierkegaard. Innan människan nådde sann livsåskådning, måste hon uppleva Fortvivelsen, Lindberg, s. 54 och Sjöstedt, s. 176. Även repliken r. 32 anknyter till K: s terminologi.

27 Språket i repliken är bibliskt färgat. Formen *de öfversta,* se Joh. 12 : 42. Olof anspelar på Kristi lidande och död, jfr Norman, s. 271 f.

32 Denna replik anspelar liksom s. 6 r. 1—3 på Matt. 18 : 7. "Ve verlden för

förargelses skull; ty förargelse måste ju komma; dock, ve den menniska, genom hvilken förargelse kommer." I mellandramat, s. 160 r. 12, används samma bibelord. S. har tidigare varit inne på samma tankegång. I Fritänkaren (S. S. 1, s. 27) citerar Karl ett motto från Hieronymus, som står på titelbladet till Om religionen av Th. Parker (Samlade skrifter 5). Jfr även Brev 1, s. 20. "Om sanningen kommer förargelse åstad, är det bättre att förargelsen sker, än att sanningen blifver fördold." — S. har också hos Kierkegaard stött på utläggning av detta bibelord. Forargelsen och Forargelsens Mulighed hör till K:s favoritord. Tron på Kristus kan blott uppnås, sedan människan har upplevt Forargelsen, dvs. den naturliga människans motstånd mot paradoxen, det otroliga, dvs. tron på Kristus. I Indøvelse i Christendom, som S. nämner i Hakon Jarluppsatsen våren 1871 (S. S. 18, s. 428), analyserar K. begreppet Forargelsen: "Den Forargelse, her er Tale om, er da en, som, for den Sags Skyld, Enhver kan blive Gjenstand for, naar han, Den Enkelte, synes icke at ville underkaste sig eller indordne sig under det Bestaaende." Det bestående å sin sida får en känsla av att reformatorn uppträder med krav på att vara något för mer än en människa. "Er den Enkelte høiere end det Bestaaende? Ved dette Spørgsmaal eller rettere ved denne Protest vil det Bestaaende tvinge ham til enten at gaae tilbage igjen, eller til at udsige om sig selv, at han er mere end Menneske — og saa er Forargelsen der." (Samlede Værker XII, s. 81.) K. exemplifierar sin mening med några scener ur Jesu liv. Parallellen med Mäster Olof är klar. Bilden av reformatorn är färgad av K:s uppfattning, och den hämtar kraft av dennes analys av Kristus, reformatorn. Även Olof möter beskyllningen, att han uppträder med gudomliga anspråk, jfr s. 124 r. 24.

6

2 *förargelse* I K står *förargelsen.* Den bestämda formen synes understryka sambandet med Kierkegaards term Forargelsen, jfr kommentaren till s. 5 r. 32.

17 *Hvarför mörknar icke himmelen!* Jfr Matt. 27:45 om mörkret på Golgata eller Petrus' ord i Ap. 2:20 "Solen skall vändas i mörker, och månen i blod, förr än den store och uppenbarlige Herrans dag kommer ...."

19 Bildspråket r. 19 t.o.m. r. 21 är starkt bibliskt färgat. Förmodligen är Kristus i Getsemane den förebild som föresvävat S. Olof ber, att kalken må gå ifrån honom. Ängeln, som visar sig i skyn och som vill leda honom till offret, finns i Luk. 22:43. Till kallelsen fogas sålunda en nytestamentligt färgad offertanke. Jfr Norman, s. 274.

24 *hvarför* t.o.m. r. 25 *främst?* Olofs tvekan tolkas av Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 125 f., som skepticism och desillusion. Jfr kommentaren till s. 4 r. 7.

7

12 *jag skall blott bli din vapensmed* Laurentius Andreæ får stå för översättningen av Nya Testamentet, jfr utkast till akt III, tablå 1, D. 2 s. 41 och kommentar samt s. 68.

15 *hvar och en med namnet menniska* osv. Lars' uttalande harmonierar med den religiösa liberlismens ideal men är så allmänt formulerat, att det även kan syfta på individens fria prövningsrätt i Buckles anda, Hagsten 1, s. 378 och s. 459 f. och Smedmark, s. 60. Jfr s. 12 r. 5.

26 Repliken antyder att folket, kanske också Gert, hör till Olofs fiender, mot vilka han måste rusta sig.

28 Scenen kring mässfallet t.o.m. s. 19 r. 20 är skisserad i utkasten. Till en början är mässfallet den första konflikten med Olofs förmän, D. 2 s. 25. I senare utkast är folket med på scenen som bakgrund s. 39 och s. 64. Inte förrän i det sista utkastet (s. 18) råkar Olof också i konflikt med folket, som ogillar den protestantiska mässan. Gert placeras in i denna scen först i det utarbetade dramat, jfr även det sista utkastet till första akten, s. 56. Enligt utkasten skulle Gert först ha införts i ölbodstablån, s. 25 (I detta sammanhang ha uppslagen till hans gestalt kommenterats, s. 27 f.). Se även Gert-karakteristiken, s. 55 i utkasten.

Efter den lyriskt känslostormande första scenen ägnar S. nästa åt presentationen av Gert och folket. Kontrasten kunde knappast ha utformats skarpare. Maskerad till oigenkännlighet ironiserar Gert det godtrogna folket, som han driver framför sig som en skock får. Han rör sig visserligen även han inom den religiösa språksfären, men typiskt nog förvränger han bibelorden och rider på kyrkliga prerogativ, städse i gycklande anda. När Olof handlar efter sin kallelse och vill skänka folket sin nya tro, spetsar Gert påpassligt till motsättningen mellan Olof och folket. Till den första scenens gammaltestamentliga profetparallell och evangeliska Golgata-stämning fogas Gerts apokalyptiskt färgade frihetspatos. Även han brinner av sanningsvittnets martyrlängtan för sin tro och är alltså en variant av reformatorsmotivet. Ensam med Gert frestas Olof av dennes revolutionspatos; parallellen med hur djävulen frestar Kristus med all jordens härlighet fogar sig till de övriga bibelallusionerna och har fått sin färg av Uppenbarelseboken och liberal revolutionstradition både i tanke och uttryck. Symptomatiskt nog har S. låtit Gert ange, att första akten utspelas på pingstaftonen. Olof värjer sig mot Gert men han tar icke helt entydigt avstånd. Mot slutet av scenen anknyter S. till den förstas kallelsetanke. Gert inviger Olof till det nya livet; över Olofs huvud svävar liksom en gång över apostlarnas utvaldhetens eldstunga.

Gerts behandling av folket har sammanställts med Marcus Antonius' berömda tal i Julius Caesar. Se H. Andersson, s. 21.

30 Gert dyker för första gången upp i utkast, D. 2 s. 25 f. Bakgrunden i källorna tecknas i kommentar till detta utkast, s. 27 f.

31 Gerts maskering, som onekligen gör ett i sämre mening teatraliskt intryck, har av S. införts för att Qvinnan (s. 14 r. 10—12) skall förfasa sig över honom, sedan han kastat masken. Jfr s. 13 r. 28.

32 Först i och med denna replik framgår det, att första akten utspelas på pingstafton.

8

8 *messeläringar* läring = lärling. S. avser sannolikt män som studerade till

präster. Ordet har han tagit från Afzelius, s. 54 f. Jfr utkasten D. 2 s. 71 (blad 13 framsida) och kommentar.

17 *Lutherit!* Ordet excerperat ur Tegels krönika om Gustav Vasa. Jfr utkasten, D. 2 s. 27 jämte kommentar.

18 De historiska källorna veta icke något om ett sammanträffande mellan Hans Brask och Gustav Vasa i Strängnäs. Jfr kommentaren s. 101 och texten s. 17 r. 9.

9

6 Ett ursprungligt *hela veckan* har i K ändrats till *sex dagar* för att replikens allusion på skapelseveckan klarare skall framgå. Jfr r. 10.

10 *Gud* t.o.m. r. 11 *sjunde* Jfr 1 Moseb. 2:2.

20 *förlåten en gång remnat* Jfr Matt. 27:51 och Mark. 15:38 om händelserna kring Kristi kors på Golgata.

26 *Luther* = en Luther = en protestant.

28 *orena ande* Bibliskt uttryck för en besatt människa. Uttrycket har fått en mer biblisk klang efter en ändring, jfr textvarianterna.

32 *han hafver djefvulen* Matt. 11:18 — *Komma vid* = vidröra, troligen inspirerat av Bibeln.

10

4 Under medeltiden var våld inom kyrkans område belagt med hårda straff, H. Hildebrand, Sveriges medeltid (1898—1903) 3 s. 837.

20 För Secretarius' uppträdande jfr utkast D. 2 s. 18.

22 Anledningen till mässfallet är först (utkasten D. 2 s. 39), att en borgare plundrat klostret. I övriga utkast angives icke orsaken, som här är uteblivet tionde. Båda förseelserna kunde leda till lindrigare former av bannlysning, Hildebrand, 3 s. 851.

30 *Datum* t.o.m. *Mariæ* = aftonen före Marie himmelsfärd den 15 augusti, en föga passande datering för ett brev som läses upp på pingstaftonen. Den latinska dateringen har hämtats ur Lagerbring 3, s. 10 noten, från ett brev, vars innehåll har använts på s. 137 r. 7 och i utkasten, D. 2 s. 58 och kommentar *Saltpannor*. Dateringen har försvunnit i versupplagan, s. 283.

11

13 Då Olof första gången på sin bana stöter på "folket", råkar han liksom Brand (S. V. 2, s. 141 f.) ut för dess missnöje, då han inte vill foga sig efter dess krav. I Brand rycks "folket" dock med till slut. — Scenen skisserad i utkasten, D. 2 s. 64.

22 *Käre vänner* osv. Inledningsorden till den svenska mässan 1531—1811, förmodligen hämtade ur en psalmbok eller Troil, Skrifter och handlingar del 3, s. 158. — Uppslaget till en svensk mässa och till borgarnas invändningar kan S. ha fått i Hallmans berättelse om Olaus och Laurentius Petris uppträdande vid faderns begravning eller också av de talrika exemplen på allmogens misstro mot de protestantiska kyrkobruken under reformationens första år (jfr excerpterna ur Tegel, utkasten D 2. s. 26). S:s sagesmän

känner ej till någon svensk mässa förrän vid Olaus Petris bröllop. Jfr utkasten, s. 54 (blyertsanteckningarna).

12

5 *Hvar och en* osv. En för den religiösa liberalismen typisk tankegång, jfr Hagsten, I s. 459 f. och Smedmark, s. 60.
8 *En Luther* Jfr kommentaren s. 9 r. 26.
11 *Jag* t.o.m. r. 12 *ung* Borgaren framhåller liksom senare Marsken s. 150 r. 15 Olofs ungdom. Jfr Hagsten I, s. 384.
18 Repliken äger motsvarighet hos Afzelius, s. 136, där det heter om folket: "De Latinska böner och sånger förstodo de icke, men sade: 'vi glädjas af ljuden, och Gud förstår väl orden.'" Hagsten 2, s. 68.
24 Jfr kommentaren till s. 20 r. 2.

13

4 Gert anspelar på det socialt-revolutionära inslaget i den husitiska rörelsen. Dess främste fältherre Zizka dog emellertid ej som man skulle kunna tro av formuleringen martyrdöden utan föll offer för pesten år 1424. Angående S:s intresse för den revolutionära bonderörelsen, se Smedmark s. 47 f. Jfr även s. 25 r. 6.
20 *Jag* t.o.m. r. 23 *Anabaptista* Gert tillhör det romantiskt-titaniska släkte, som leder sina anor till Lucifer. Jfr Lindberg, s. 45. Han är nära besläktad med den demoniska bisp Nikolas i Ibsens Kongsemnerne, även han ett uttryck för den romantiska uppfattningen av den eviga upprorsmannen (S. V. 2 s. 27 och s. 104). Jfr Lindberg, s. 111 och Lamm, Strindbergs dramer I, s. 122. Gert är en symbolisk gestalt och bärare av frihetstraditionen och upprorsandan genom tiderna. Se även kommentaren till s. 15 r. 6 och Lindberg, s. 40. — *Anabaptista* vederdöpare.
27 Gert har under den föregående scenen uppträtt förklädd till borgare (s. 7 r. 31) och avtar nu sin förklädnad. Man har svårt att förstå, att dessa manövrar äro nödvändiga. De tillhöra Gerts intrigmässiga utrustning, ett arv från Scribe och bisp Nikolas i Kongsemnerne. Jfr Lamm, Strindbergs dramer I, s. 122.

14

7 *Bokprentare* var den tidens benämning på boktryckare. Förmodligen har Gert tilldelats detta yrke, därför att S. under hans katolska skede i utkasten skulle kunna knyta an honom till Brask och dennes tryckeri i Söderköping. När Gert förvandlades till vederdöpare, underströk hans yrke hans framsynta radikalism. Jfr utkasten D. 2 s. 38 jämte kommentar och s. 22 r. 20.
14 Jfr kommentaren till s. 13 r. 20.
17 K har mellan r. 17 och r. 18 en före tryckningen struken replik, i vilken Gert ironiserar över folkets tro, jfr textvarianterna.

15

6 *Luther är död!* osv. Gerts utrop är symboliskt. Han förebrår Olof, att

denne blott vill fullfölja Luthers verk. Själv är han representant för en kulturradikal tradition, som sträcker sig från renässans och reformation över den franska revolutionen till radikalismen av år 1848. Jfr Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 98 f. och Smedmark, s. 50 om Brandes' betydelse för denna uppfattning. Den delas icke av Hagsten, som del 1, s. 414 har sammanställt Gerts radikalism med Victor Hugos L'Année terrible, s. 406 men framför allt s. 414, och med Les Misérables, s. 399. Jfr kommentaren till s. 13 r. 20, s. 16 r. 25, s. 18 r. 30.

15 Situationen anspelar på evangeliernas berättelse om Kristus som frestas av djävulen. Jfr s. 17 r. 7. Så frestas Olof av Gert och han avvisar frestelsen (jfr utkasten, D. 2 s. 56). Bibelparallell av denna typ är en vanlig schablon i den romantiskt-demoniska genren. Jfr bisp Nikolas i Kongsemnerne (S. V. 2, s. 104), som frestar Skule Jarl: "— jeg vil føre dig op på et højt berg og vise dig al jordens herlighed." Jfr Matt. 4:8 f. och Luk. 4:5. Se även Norman, s. 274. — Bildspråket och andan i Gerts brandtal mot kejsare och påve är besläktat med Victor Hugos Hernani, akt IV tablå 3, vilket har påvisats av Lindberg, s. 46. Jfr även Smedmark, s. 53.

17 R. 17 t.o.m. r. 19 Gert anspelar på Bibelns berättelse om hur den Helige Ande göt sig över apostlerna på pingstdagen. Ap. 2:3.

26 *Gloria Deo* Sannolikt åsyftas Gloria in excelsis Deo = Ära vare Gud i höjden, som inleder en avdelning i den katolska mässan.

30 *Baalsstoder* Jfr 2 Konungab. 3:2 och 10:27.

16

3 *Det* t.o.m. r. 7 *frihet!* Bilden har sammanställts med Hugos Les Misérables av Hagsten 1, s. 401. Stensgaard i De unges forbund griper till en liknande bild då han skall beskriva revolutionens storm: "Jeg syntes der var kommen dommedag over jorden. Jeg kunde se hele rundingen af den. Ingen sol var der; kun et gult uvejrslys. Der gik en storm; den strøg fra vest og strøg alting med sig; først strøg den vissent løv, så strøg den mennesker; — men de holdt sig på benene endda. ... Først så de ud som borgerfolk, der løber efter sine hatte i blæst; men da de kom nærmere, så var det kejsere og konger; ... Å, der kom hundreder efter hundreder af alle slags, og ingen vidste, hvad det gjaldt; men mange jamred og spurgte: hvorfra er den dog kommen, denne forfærdelige storm? Då blev der svaret: *en* røst talte, og denne ene røst gav slig genlyd, at stormen vaktes" (S. V. 3, s. 19 f.).

13 *en ny påfve i den heliga skrift!* Den religiösa liberalismen och bibelkritiken riktade häftiga angrepp mot tron på att Bibelns ord voro direkt ingivna av Gud. S. har måhända hämtat slagordet från Viktor Rydbergs Bibelns lära om Kristus (Skrifter 10, s. 13 ff.). R. använder ordet pappers-påve, präglat av Erasmus av Rotterdam i polemik mot Luther. Jfr Smedmark, s. 48. Se även Lindberg, s. 53. — *Bind* t.o.m. r. 14 *boja* Enligt Hagsten 1, s. 370 f. skulle Gerts tal vara influerat av Buckles angrepp på den s.k. skyddsandan i 1800-talets samhälle. Den språkliga dräkten skiljer sig dock på ett avgörande sätt från Buckles. Jfr textvarianterna s. 15 r. 21.

15 *andligt lif och andlig frihet* Gerts krav har av Lamm sammanställts med

inledningen till Brandes' Emigrantliteraturen (Strindbergs dramer 1, s. 99 f.). Hans uppfattning har bestritts av Hagsten 1, s. 399 ff., som hänvisar till Buckles radikalism i Civilisationens historia, och av Lidén, s. 242 f., som i Gert ser en renodlad Brand-gestalt, men stötts av Ahlenius, s. 210 f. och Smedmark, s. 44 och s. 51. Av, som har en något avvikande formulering av repliken, s. 15 r. 21 t.o.m. s. 16 r. 9, understryker, att kejsaren och påven tvingas att sträcka vapen inför "tankens magt". Jfr textvarianterna s. 15 r. 21.

25 Gerts relativistiska syn på sin egen tro är ju absurd i sitt historiska sammanhang (Lindberg, s. 57 och Smedmark, s. 49). Det historiska perspektivet markerar det symboliska i hans gestalt. Jfr s. 15 r. 6. Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 103) och Hagsten (1, s. 378) finner, att Gert ger uttryck åt en utvecklingstro i Buckles anda.

17

7 Olof anknyter till föreställningen om frestelsen s. 15 r. 15.

9 S. anknyter till Gustav Vasas resa till Malmö, där han sammanträffade med den danske konungen 1524. Att han skulle ha passerat Strängnäs är S:s egen uppfinning. Jfr kommentaren till s. 8 r. 18.

15 *Rink och Knipperdollink* uppges ha varit ledare för ett vederdöpartumult i Stockholm år 1524. För den historiska bakgrunden, se utkasten D. 2 s. 26 akt II tablå 1 jämte kommentar.

20 *bundtmakare* = körsnär. Rink uppges ha haft detta yrke.

21 *förneka* t.o.m. r. 23 *väsen* Gert kritiserar med uppenbar sympati den kristna sakramentsläran och torde därvidlag ha sin skapares sympatier. Mera osäkert är det väl om Kierkegaards kritik av kyrkans former har spelat någon roll, Sjöstedt, s. 176.

18

4 I partiet r. 4 t.o.m. r. 18 uppträder Gert i sin ursprungliga roll som snärjande intrigör. Jfr utkasten, D. 2 s. 25 f. jämte kommentar, s. 38, s. 40 ff., s. 43, s. 65.

8 Kristina uppfostras hos Olofs moder. Jfr utkasten, D 2. s. 55 Gert-karakteristiken, som avslöjar Gerts intriger, r. 11 t.o.m. r. 14.

21 Gerts patos är liksom Olofs genomsyrat av det kierkegaardska sanningsvittnets glödande martyrlängtan. Jfr Lindberg, s. 56 och Sjöstedt, s. 175, som sammanställer denna replik med Kierkegaards Øieblikket nr 9 Vær Piat — og Du skal see, alle Vanskeligheder forsvinde! Lidéns parallell med Brand (s. 243 f.) tar sikte på likheten i uppfattningen av martyrens lott. Jfr även Norman, s. 271, som bland annat hänvisar till Bibeln Matt. 5:10 f.

30 Formuleringen ger en föreställning om att Luthers livsverk skulle vara avslutat. Jfr kommentaren s. 15 r. 6.

19

14 *eldstungan dallrar öfver ditt hufvud* Bilden är hämtad från Ap. 2:3 och

anspelar på berättelsen om hur Den Helige Ande utgöts över apostlarna på pingstdagen.

15 Efter denna rad har S. i K:s marginal lagt till ett replikskifte mellan Olof och Gert, i vilket Olof lovar Gert att icke oroa Kristina med reformationens läror, jfr textvarianterna. På s. 67 förebrår Gert Olof, att denne brutit sitt löfte, vilket med textens nuvarande skick icke är begripligt. Jfr Hagsten 1, s. 392.

17 *flugornas konung* Belsebub, filisteisk gud, i Bibeln närmast djävulen.

21 Scenen s. 19 r. 21 t.o.m. s. 27 r. 20 har vuxit fram successivt i utkasten. Under den första etappen ingår blott konflikten mellan Olof och biskoparna (D. 2 s. 25). Kungen kommer med i leken under den andra etappen (s. 38 f.). Scenen är skisserad under den tredje etappen (s. 64 och s. 18). S. gestaltar ett fingerat möte i Strängnäs mellan Olof, Brask och Gustav Vasa år 1524 (jfr D. 2 s. 100 f.), och han bygger på berättelserna om Brasks klagomål över Olaus Petri och om Gustav Vasas avvaktande hållning i reformationsfrågan under de första åren. Dessa ha blott givit en yttre ram och föga inverkat på den psykologiska karakteristiken. Brasks fordran på att Olof skall straffas för sin svenska mässa, återgår förmodligen på Hallmans (s. 19 ff.) och Geijers berättelser om bröderna Petris uppträdande vid faderns begravning och på Brasks försök att med påvens hjälp slå ned Olaus Petri. Jfr utkasten s. 54 (blyertsanteckningarna) och kommentar.

Olof råkar i öppen konflikt med den gamla trons representanter och engageras av den världsliga makten, av Gustav Vasa. Det råder någon oklarhet om Olofs mission i Stockholm. Kungen beordrar honom att tala till "svärmarne", men i nästa replik ber han Olof tala till de "försoffade". I det första fallet avses väl vederdöparna, i det andra gemene man (jfr texten s. 70). Olof understryker, att kungen och kyrkan icke äro överens, vilket anknyter till Gerts stora brandtal mot kejsaren och påven. I detta fall liksom i den föregående scenen lämnas man i ovisshet om vilken ställning Olof kommer att inta. Akten antyder möjligheten av en konflikt mellan Olof och Gert och mellan Olof och kungen.

24 *Kanonikus* I de tidiga utkasten (D. 2 s. 15) är Olof kansler. När S. sedan låter dramat börja år 1523 (s. 39) uppträder Olof som kanik, jfr kommentar till utkastet s. 45. — Replikerna r. 24 t.o.m. r. 27 skisserade i utkasten, s. 18.

26 I K är scenanvisningen utförligare, jfr textvarianterna.

20

2 *såsom får utan herde* Jfr Matt. 9:36. Se även s. 12 r. 24.

9 *en sanningsapostel* Troligen har Kierkegaards Sandhedsvidne här lekt S. i hågen, se Sjöstedt s. 169. Sjöstedt har (s. 176) sammanställt replikerna r. 9 t.o.m. r. 12 med Kierkegaard.

17 *lögnens fader* djävulen Joh. 8:44.

24 *servus servi servorum* Måhända ironisk förvrängning av en av påvens titlar servus servorum Dei, som också användes av biskopar.

25 R. 25 t.o.m. s. 22 r. 7 erbjuder Brask Olof en karriär i den katolska kyr-

kan. Uppslaget kan ha hämtats från Hallman, s. 31. Johannes Magnus skall år 1521 ha sökt locka Olaus Petri med tjänster inom kyrkan, om han övergav Luther. Fullmaktsmotivet, som kulminerar med kyrkoherdefullmakten i tredje aktens andra tablå, förebådas alltså — vilket Hagsten påpekat (1 s. 466) — redan av Brasks frestelse. Jfr kommentaren till s. 77 r. 10 och s. 110 r. 5 och 12.

33 *Olof Pederson* Namnformen finns hos Afzelius, s. 83. Jfr utkasten s. 64 och kommentar *Lars Andersson.*

21

27 *Luthersk messa* Jfr s. 11 r. 22.

30 *Vet* t.o.m. r. 31 *Luther!* Jfr utkasten, D. 2 s. 34, s. 54 (blyertsanteckningarna), och prosaupplagan, s. 27 r. 2, s. 42 r. 8 t.o.m. s. 43 r. 5, s. 57 r. 28 t.o.m. r. 32, s. 58 r. 14, s. 82 r. 6—7, s. 85 r. 3 t.o.m. r. 9 Bannlysningen är också kommenterad, D. 2 s. 96 f.

22

1 S. har först tänkt sig föra in Kungen redan här, jfr textvarianterna.

9 *du är från dina sinnen* Uttrycket finns i Bibeln Ap. 12:15, 26:24.

20 Jfr s. 14 r. 7 om Brasks tryckeri, som även beröres i utkasten, D. 2 s. 55 jämte kommentar, Gert-karakteristiken.

24

26 S. bygger på uppgifter om att Brask försökte komma bröderna Petri och framför allt Olaus till livs med den kyrkliga domsrätten. Jfr utkasten, D. 2 s. 54 (blyertsanteckningarna) och kommentar.

25

6 S. har studerat de även socialt sett radikala rörelserna i Tyskland under reformationstiden, kanske i Held-Corvins Illustrerad verldshistoria, jfr Smedmark, s. 47 f.

13 *nämner dig till skrifvare* I utkasten (D 2 s. 39, s. 64 och s. 18) låter S. biskoparna avlägsna sig, innan kungen utnämner Olof till skrivare i Stockholms rådstuga. För den historiska bakgrunden och det språkliga uttrycket, se D. 2 s. 46 och s. 16 *nämnes Kyrkoherde.*

19 Repliken r. 19 och repliken r. 23 anknyta till Gerts replik, s. 15 r. 23 ff. Kejsarens insignium är svärdet, påvens nycklarna.

26

10 Bilden av Måns Sommar torde ha bestämts av de historiska källorna, som skildra honom som undfallande och konciliant.

31 *den venstra* t.o.m. *gör.* Matt. 6:3. Lindberg, s. 41 har påpekat, att den samtida historiedramatiken var svag för repliker av detta slag.

27

2 *reklamerar* = efterlyser. — *lyser bann* Olaus Petri skulle enligt tvivelak-

tiga uppgifter i Hallman, s. 31, Afzelius, s. 81 f. ha blivit bannlyst. Jfr kommentaren till s. 21 r. 30.

9 De historiska källorna veta icke om att Gustav Vasa beordrat Olaus Petri att predika mot vederdöparna. Han skulle dock ha visat missnöje över att O. P. icke ingripit mot deras framfart, Hallman s. 34.

21 Scenerna mellan Olof och Scholares och mellan Olof och Lars Andreæ äro icke planerade i utkasten. De ha, då begravningstablån ströks, fått ersätta den ursprungliga planen att låta Olof få underrättelse om faderns död. På ett effektfullt sätt bilda slutscenerna en parallell till inledningsscenen, vars motiv återkommer. Likheten understryker, att Olofs liv nu helt har förvandlats. Trots allt kastar han längtande blickar tillbaka. Försiktiga bibelallusioner (s. 29 r. 18) och ordspråksmässigt klingande sentenser sammanfatta akten och leda uppmärksamheten till Olofs kommande öde (s. 29 r. 25).

28

2 *Gabriel* I Tobiæ comedia uppträder ärkeängeln Raphael men icke Gabriel.

9 *I veten icke hvad I begären!* Matt. 20:22, Mark. 10:38. — *Det* t.o.m. r. 10 *komma!* Detta utbrott skulle enligt Lindberg (s. 7) tyda på att Olof har en förkänsla av att hans mission är negativ. Den enklaste tolkningen är dock, att Olof hoppas, att hans lärjungar icke skola ta avstånd från honom, när han förkunnar den nya läran. Hans farhågor gå alltså i linje med Kierkegaards uppfattning om sanningsvittnets öde: utstötthet och ensamhet, jfr kommentaren till s. 5 r. 32.

17 S. har först tänkt sig att Olof skall svara 1:sta scholares omedelbart, jfr textvarianterna.

29

6 Olof använder samma bildspråk, då han upptäcker att Gustav Vasa blott utnyttjat honom för sina syften s. 124 r. 9—10. Jfr Hagsten 1, s. 369.

9 Lamm vill i denna replik se ett samband mellan Olofs uppbrott och S:s känslor, då han lämnade Uppsala (Strindbergs dramer 1, s. 125).

18 Repliken anspelar på Jesu ord till en av sina lärjungar, som först ville ta avsked av sina anhöriga, innan han följde Mästaren. "Hvilken som sätter sin hand till plogen, och ser tillbaka, han är icke bekväm till Guds rike." Luk. 9:62. I koncentrerad form ger denna replik slutscenen, som alltså är byggd som en parallell till bibelstället.

25 Lindberg har sammanställt denna replik med Kierkegaards inflytande på S. (s. 32). Lidéns parallell (s. 242) med en replik av Agnes i Brand: "O, kun en drøm; nu er jeg vakt" är mindre upplysande, eftersom Agnes åsyftar minnet av sitt döda barn. S. har dock säkerligen lärt sig av Björnson och Ibsen att prägla ett yttrande i en slagkraftig sentensartad form. Den rådande teaterkonventionen fordrade dessutom, att akten avslutades med en applådreplik, se S. S. 50, s. 9 och jfr kommentaren D. 2 s. 108. Dylika sentensformade repliker återfinnas icke blott vid aktsluten. De handlande ha en benägenhet att falla in i denna stil, ibland på ett mycket verkningsfullt sätt, ibland med mindre lyckligt resultat.

27 Scenanvisningen t.o.m. r. 31 smakar schablon. Jfr kommentaren D. 2, s. 108 och Lamm, Strindbergs dramer, 1 s. 115 f.

30

1 Den andra aktens utveckling i utkasten kan följas från den första planeringen till den slutliga formen. Sidohänvisningarna ges i den ordning, som utkasten ha kommit till, D. 2 s. 25 f., s. 14 f., s. 18 f., s. 38, s. 40 f., s. 53 f., s. 65, s. 67, s. 43, s. 66, s. 67. Den planerades redan under den första etappen i två tablåer, ölboden och sakristian, s. 25 f., och behöll i stort sett denna uppdelning under arbetet. Ölbodstablån saknar givetvis bakgrund i Olaus Petris historia men bygger på historiskt stoff, vad det gäller missnöjet mot Gustav Vasa. Däremot berättas utförligt i S:s historiska källor om hur Olaus Petri möttes av stenkastning, då han började predika i Stockholms Storkyrka.

Akten har till uppgift att visa, hur Olof kämpar för sin tro, bryter med den katolska kyrkan och kommer i brydsam mellanställning mellan kungen och vederdöparna. Både den helt uppdiktade och den historiskt riktiga tablån visa den stridande reformatorn och bygga liksom den första akten i stor utsträckning på situationer, som äga en viss biblisk motsvarighet. I synnerhet den första tablån får mycket av sin karaktär av paralleller med Jesus. I denna tablå, som antagligen förlades till en ölbod, bl.a. därför att Afzelius (s. 219) berättar, att Hans Windrank förrådde sammansvärjningen på en ölstuga, är uppträdet kring Skökan inspirerat av Bibelns berättelse om Jesus och äktenskapsbryterskan i Johannesevangeliet, och vederdöparnas bildstormning återgår på en bekant biblisk episod: Jesus rensar templet från månglarna. Dessa paralleller äro fullt avsiktliga, vilket också framgår av ordagranna citat ur Bibeln. Scenerna med Skökan och vederdöparna skisseras före krogsscenens övriga detaljer och äro tablåns huvudmotiv. Därefter växa de omgivande scenerna fram. Även den andra tablån anknyter till Bibeln. Olof utsättes liksom Jesus för stenkastning, då han predikar för folket. Förmodligen var redan S:s källor påverkade av Bibeln, då de berättade om hur folket kastade sten på reformatorn. S. understryker parallellen med bibelallusioner.

De patetiska partierna balanseras av ett blasfemiskt perspektiv. I krogkundernas druckna, vinglande samtal speglar sig en förvriden bild av de religiösa motiven. Brännvinsbleckorna bli nattvardskalkar och svordomar anspela på sakramentets mysterium. Krogen och kyrkan bli ett i deras fantasi och treenighetsdogmen utsättes för gyckel. Före Olofs entré ger Skökan anledning till blasfemiskt hån. I K är denna tendens ännu mera påfallande; S. dämpade den vid tryckningen 1881 och strök några utmanande repliker. Jfr H. Andersson, s. 51 ff.

Shakespeares och Schillers betydelse liksom även Brandes' för den realistiska miljöskildringen belyses D. 2 s. 96 f. och s. 89 f. Se även Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 108 ff., J. Bulman, Strindberg and Shakespeare (1933), s. 51, Liljegren, Randanmärkningar till temat Shakespeare — Strindberg och Andersson, Strindbergs' Master Olof and Shakespeare, s. 22 f. Måhända har också Holberg spelat en roll för realismen, speciellt då

för dryckesscenerna och krogkundernas politiska kannstöperi. Hans komedier innehålla många mustigt och psykologiskt säkert återgivna fyllbultar. Svordomen Hillemænd (s. 30 r. 18) är troligen hämtad från honom. Utlänningarna få liksom hos Holberg tala en främmande rotvälska.

Ölbodens roll i den dramatiska handlingen är behandlad D. 2 s. 96 f.

Historiska detaljer, bibelallusioner och enstaka ord, hämtade från 1500-talssvenska är det råmaterial, med vars hjälp den historiska realismen byggs upp.

3 *En ölbod* t.o.m. *mur.* Ölboden förläggs först till kyrkan under utkastens tredje etapp, D. 2 s. 54 (blyertsanteckningarna) och s. 65 f.

5 *munkar* Jfr utkast, D. 2 s. 26, s. 40. Under utkastens tredje etapp, s. 65, äro munkarna namngivna Mårten och Nils, dvs. desamma som under andra etappen, s. 39 f., uppträda i första aktens begravningstablå. Om deras bakgrund i det historiska skådespelets schablonflora, se kommentaren, s. 95.

6 *tyska knektar* Jfr utkasten, D. 2 s. 40 och s. 65 f. — *bönder* Jfr utkasten s. 66. — *En spelman* t.o.m. r. 7 *fidla.* Jfr utkasten, s. 66. fidla = fiol, arkaiserande (jfr fela).

7 *Knektarne spela tärning* Jfr utkasten, D. 2 s. 65 f.

8 *en tysk borgare och en dansk* De sakna motsvarighet i utkasten, i vilka Hans Windrank samtalar med småländingar och dalkarlar. Jfr dock excerpter om danskt och tyskt, utkasten, D. 2 s. 18 f. — *Windrank* var med i sammansvärjningen 1536, jfr utkasten, s. 18 med kommentar s. 20. Det är S:s egen uppfinning, att W. till en början var kungens anhängare.

10 Den första scenen t.o.m. s. 35 r. 23 antydes under utkastens andra etapp, D. 2 s. 40, som tecknar några av de uppträdande: tyska knektar, Hans Windrank och Småländingen. Den sistnämnde skulle i samtal med en dalkarl, som förmodligen skulle representera sin landsdels klagomål (utkasten s. 40), göra våldsamma utfall mot kung och adel (jfr Hagsten 2, s. 67). Dansken är icke med och gör inte sitt intåg förrän i prosaupplagan. Under den tredje etappen, s. 65 f., läggs blott ytterligare någon detalj till det övriga. Uppläggningen i prosaupplagan är såtillvida ny, att Tysken och Dansken rycka i förgrunden, medan dalkarlen helt försvinner. Hans missnöje återkommer i stället i den tredje akten, s. 82 r. 13—32.

S. tecknar gemene mans inställning till kungen och lånar därvid stoff från olika perioder av dennes regering. Konflikten med Lübeck var aktuell redan under 1520-talet och de småländska böndernas missnöje först under slutet av 1530-talet strax före Dackefejden. Tysken och Småländingen liksom deras intresserade åhörare, Dansken, återfinnas bland de sammansvurna, s. 134 r. 7—8. Blott Windrank tar kungen i försvar.

Samtalet vill ge något av den allmänna meningen om Gustav Vasa som bondeförtryckare. Bland de pokulerande finna vi Dansken, anhängare av Kristian II, och Tysken, anhängare av Lübeck. Så förberedes sammansvärjningen, vilken säges ha haft något samband med grevefejden. I den voro såväl Lübeck som Kristian II motståndare mot Gustav Vasa. Småländingens klagomål, som har en klart radikal anstrykning, förebåda sammansvärjningens revolutionära inriktning. Bitterheten kryddas i denna scen av blasfemiskt gyckel med nattvarden och religionen.

12 *blodrackan* blodhund, öknamn på Kristian II, av S. påträffat i ett drama av Prytz om Gustav Vasa, se utkasten, s. 26 jämte kommentar.

18 *Hillemænd* dansk svordom, eg. de heliga männen, dvs. helgonen. Hillemænd är den ojämförligt mest populära svordomen i Holbergs komedier. S. hade specialiserat sig på dansk litteratur, då han studerade estetik i Uppsala, Smedmark s. 342 not 31. — *Käpplingemorden* Tyska hättebröder överföllo år 1392 Stockholms svenska borgare och brände en stor del av dem inne i ett skjul på Käpplingeholmen, nuv. Blasieholmen. Jfr utkasten, D. 2 s. 18 med kommentar, excerpt ur Afzelius, del 5. Se även Hagsten 2, s. 68.

20 Windrank är till sin typ besläktad med Falstaff, ehuru han givetvis icke når upp till dennes nivå. Jfr Bulman, s. 67 ff. Andersson, s. 28 f. har bestritt denna åsikt.

22 *Amerikam* Denna detalj är planerad i utkasten, D 2 s. 65 f. Formen Amerikam har tillkommit i samband med tryckningen av prosaupplagan 1881, se textvarianterna.

31

1 *bleckor* bleckmått använt vid servering av brännvin.

9 *förvandladt till vin* De pokulerande driva — som Norman framhävt s. 204 — gyckel med nattvarden. I deras dryckesgille är det brännvin i kalkarna. Liknande skämt med nattvarden, som icke ha använts, finnas i utkasten, D. 2 s. 39 och kommentar. Jfr s. 32 r. 17 och r. 20 och s. 37 r. 25. Jfr även s. 51 r. 14.

20 Replikerna r. 20 t.o.m. r. 27 bygger på Geijer, jfr utkasten, s. 34 jämte kommentar.

32

17 Småländningen anknyter till gycklet med nattvarden, s. 31 r. 9 och s. 32 r. 20 och s. 37 r. 25. Jfr även s. 51 r. 14.

20 *Guds blod* svordom som anspelar på Kristi offerdöd. Jfr s. 31 r. 9, s. 32 r. 17 och s. 37 r. 25. Jfr även s. 51 r. 14. I Ak förekommer svordomen i sin från Prytz' drama om Gustav Vasa excerperade form *Guds blott,* jfr utkasten, D. 2 s. 26 och textvarianterna. Vid tryckningen 1881 ändrade S. till den begripligare formen blod. Jfr textvarianterna.

21 Tyskens och Danskens intresse för Småländingens missnöje visar, att denna scen förbereder sammansvärjningen i femte akten, där de uppträda s. 134 r. 7—8.

33

12 *borgade* tog på kredit — *Ser* t.o.m. r. 15 *mig.* S. bygger — som Hagsten 2, s. 73 visat — på Afzelius 6, s. 236 ff., som berättar att kungen försvårade den småländska oxhandeln och genomdrev en impopulär prissättning. Denna politik skapade missnöje före Dackefejden. Bulman (s. 71) drar en parallell mellan denna detalj och samtalet om havrepriset i värdshusscenen i Henrik IV, akt II, scen 1.

19 Småländingen föregriper till en del politiken vid Västerås riksdag. Motviljan mot adeln blev väl först senare förnimbar. Afzelius 6, s. 240 har fäst S:s uppmärksamhet på detta sociala motiv i en redogörelse för missnöjet före Dackefejden. Från den äro de konkreta detaljerna i Småländingens utbrott hämtade. Jfr även kommentaren, D. 2 s. 85 f.

29 *Nej* t.o.m. s. 34 r. 13. S. har hämtat den historiska bakgrunden till böndernes missnöje före Dackefejden från Afzelius, se utkasten D. 2 s. 40 jämte kommentar. Jfr även r. 12. Samma stoff återfinns i S:s artikel om von Rosens tavla Erik XIV i mars 1872 (S. S. 54 s. 183). Böndernas straff liksom visan är S:s egen uppfinning. Jfr Hagsten 2, s. 73.

34

26 Småländningen anspelar på det missnöje i Småland som skulle slå ut i full låga i Dackefejden 1542—1543.

35

1 *spaniefarare* handelsskepp som gick på Spanien. Jfr utkasten, D. 2 s. 66 och kommentar. Termen förekommer hos Afzelius i samband med en skildring av Sverige under 1540-talet.

5 Gustav Vasas åtgärder mot Lübecks handel tillhör en senare period i hans historia liksom spaniefararen. Hos Afzelius 7, s. 59 sammanställas dessa båda saker. Även Geijer nämner handeln på väststaterna som ett försök att knäcka Lübeck, s. 112.

24 Scenen t.o.m. s. 37 är en direkt fortsättning på den föregående, jfr kommentaren s. 30 r. 10. De historiska och politiska anspelningarna upphöra dock, och samtalet slår i stället över i fyllsjuk sentimentalitet och religiösa dispyter. Scenen får därmed enbart miljömålande funktion och för icke handlingen framåt. Däremot kan den sägas stegra den allmänna förvirringen på scenen och på så sätt förbereda tumultet kring skökan i nästa scen. Denna scen är — som Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 117, påpekat — en förstudie till skildringen av sexan i Herrar och hundar (Röda rummet).

29 *Då* t.o.m. *kyrkan.* I utkasten ägnar S. stor uppmärksamhet åt att de drucknas skrål och orgelspelet skola skära sig. Detta arrangemang dyker upp, då ölboden kombineras med kyrkan, utkasten D. 2 s. 54 (blyertsanteckningarna), s. 65 f. Jfr även s. 97 f. om litterära förebilder till denna effekt. S:s intresse för sceniska effekter redan i utkasten kommenterat på s. 105.

36

13 *"Det* t.o.m. *hus!"* S. brukade läsa denna gamla katolska bön som barn. Norman, s. 205. Jfr även kommentaren till s. 50 r. 18.

21 Formuleringen är manuskriptets ursprungliga och följer icke ändringarna, jfr textvarianterna.

37

20 En liknande replik fälles på fullt allvar av pietisten Gustav i Fritänkaren

(S. S. 1, s. 49): "Tala inte om förnuftet! Vet du inte, att det genom syndafallet är förmörkat och just är ett hinder för människan att komma till tron; därför skall förnuftet dödas." Norman s. 207.

25 Repliken anknyter till tidigare blasfemi, s. 31 r. 9 och s. 32 r. 17 och 20. Jfr även s. 51 r. 14.

38

1 Scenen med skökan t.o.m. s. 40 r. 6 och Olofs försvar av henne, s. 40 r. 7 t.o.m. s. 43 r. 15 höra till de allra första detaljerna, som utformas i ölbodstablån (utkasten, D. 2 s. 25 f.). Den livfulla scenen tilldrager sig även senare S:s synnerliga intresse. Den är byggd som en parallell till den bekanta berättelsen om Jesus och äktenskapsbryterskan i Joh. 8. S. lånar icke blott typsituationen utan även ordagranna citat, jfr s. 41 r. 24, s. 42 r. 5. Återigen understrykes att Olof är en parallell till Jesus, vilket tidigare framhållits i samband med kommentarerna till den första akten. Jfr Lindberg, s. 53. Men uppträdet kring Skökan har också en samtidshistorisk bakgrund. Det gav S. anledning att angripa samtida könsmoral och att måla ett grällt och livfullt dramatiskt upptåg. S. ger en mindre sentimental och patetisk bild av gatflickan i Röda rummet, där Marie liknas vid Bibelns Magdalena. S:s sympatier går det dock icke att ta fel på (S. S. 5, s. 150—157). Scenen knyts samman med huvudhandlingen av Olofs öppna brytning med den katolska kyrkan. Den yttre symbolen för denna brytning är bannlysningen och Olofs trotsiga utmaning, då han river sönder bannlysningsplakatet. Detta motiv är dock relativt sent i utkasten; det uppträder först under den tredje etappen. Jfr utkasten, s. 66. Liksom tidigare håller folket med den gamla trons företrädare. Betr. den historiska bakgrunden till bannlysningsplakatet, se kommentaren till s. 42 r. 33. — *Dörren* t.o.m. r. 2 *bägare.* Scenanvisningen finns i utkasten, s. 66 och kommenteras, D. 2 s. 105.

2 Först i ett mycket sent utkast är skökan f.d. nunna (D. 2 s. 80), troligen ett uppslag från Geijer, se utkast s. 34. — *svart och röd kjortel* Skökan uppträder i en särskild av yrket betingad dräkt, jfr utkasten s. 40 jämte kommentar.

3 *Gerdt visar sig ... i dörren* Gert har räddat skökan in i ölboden undan folkets raseri, jfr r. 22 och utkasten, D. 2 s. 66.

7 *Rädda mig!* Repliken utformad i utkast, D. 2 s. 66.

11 Av Mårten ges en karakteristik i utkasten, D. 2 s. 56.

15 I K följa efter r. 15 tre repliker om skökan, jfr textvarianterna och kommentaren D. 2 s. 131. De ha utgått, därför att de äro för burleska.

18 I K:s marginal har S. lagt till en scenanvisning. Jfr textvarianterna.

19 *Jag* t.o.m. r. 22 *hit!* Repliken delvis utformad i utkast, D. 2 s. 66.

27 Efter r. 27 har en replik i K utgått, jfr textvarianterna och kommentaren, D. 2 s. 131.

29 I utkast, D. 2 s. 66, är det folket som vill riva av henne huvudbonaden.

32 Replikerna r. 32 t.o.m. s. 39 r. 13 ha en viss bakgrund i utkast, D. 2 s. 40, men först då skökan har blivit f.d. nunna, s. 80, har hon kopplats ihop med Mårten. Jfr även utkasten, s. 34 jämte kommentar.

39

8 Ändringen *rört* till *sett* är kommenterad D. 2 s. 131.
13 Efter r. 13 är en replik i K struken, jfr textvarianterna och kommentaren, D. 2 s. 131.
24 Repliken har strukits i K, jfr kommentaren, D. 2 s. 132 och s. 40 r. 1.

40

1 Denna replik är förmodligen skriven efter Ak:s tillkomst, jfr textvarianterna och kommentaren D. 2 s. 132.
2 Blasfemisk sammanställning av krogen och kyrkan. *heligt rum* bevingat ord efter 2 Moseb. 3:5. Även resten av repliken har bibliskt tycke, jfr t.ex. uttryck som Herren är i sitt heliga tempel Ps. 11:4. Sjöstedt nämner denna replik (s. 176) som exempel på att S. lärt av Kierkegaards ironiska polemik.
6 Skökans åkallan av Jesus Kristus ögonblicket innan Olof inträder markerar mycket kraftigt parallellen mellan denna scen och berättelsen om Jesus och äktenskapsbryterskan, jfr kommentaren till s. 38 r. 1.
10 Replikerna r. 10 t.o.m. r. 20 äro en imitation av Shakespeares sätt att vränga ord i klownscenerna. Framför Ofelias öppna grav utspinner sig följande replikskifte, citerat i Hagbergs översättning. Hamlet: Åt vilken man gräver du denna graven? 1. Dödgr.: Åt ingen man, herre. Hamlet: Åt vilken kvinna då? 1. Dödgr.: Åt ingen kvinna heller. Hamlet: Vem skall då begravas i den? 1. Dödgr.: En som var en kvinna, herre; men Gud fröjde själen, nu är hon död. (Akt V, scen 1). Parallellen dragen av Bulman, s. 61. Jfr även Lindberg, s. 42, Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 117 och Andersson, s. 53.
14 En i K struken mening *Är det en förklädd karl?* förklarar Mårtens svar, som förefaller mindre naturligt efter ändringen. Jfr textvarianterna.
23 Repliken är struken i manuskripten, se kommentaren, D. 2 s. 131 f.
27 *Hvilket är hennes brott* är ett tillägg, jfr textvarianterna och kommentaren, D. 2 s. 131 f.

41

5 De båda replikerna r. 5—r. 7 äro strukna i manuskripten, jfr kommentaren, D 2 s. 131.
12 I K är *som* t.o.m. *tempel!* ändrat, vilket kommenterats D. 2 s. 132. — *excommunicerad* = bannlyst
13 *kropp* t.o.m. *tempel!* Ett i N. T. ofta förekommande uttryck, se t.ex. 1 Kor. 3:16.
19 *Hon* t.o.m. r. 20 *köpt?* Repliken delvis utformad i utkast, D. 2 s. 66. I K är *Hon* t.o.m. *kropp* struket, vilket kommenterats s. 132.
21 I K har *Nej* t.o.m. r. 24 *synd* strukits, vilket troligtvis sammanhänger med övriga ändringar kring Skökan, jfr kommentaren, D. 2 s. 132.
24 *Kom* t.o.m. *stenen!* Jfr Joh. 8:7 Jesu ord till fariseerna: "Hvilken af eder utan synd är, han kaste första stenen på henne." Jfr kommentaren till s. 42 r. 5. Repliken delvis utformad i utkast, D. 2 s. 40, s. 66.

25 *ljusets engel* Anspelning på bibelordet "satan förskapar sig uti ljusens ängel". 2 Kor. 11:14.

26 I K:s marginal föreligger en variation av temat r. 26 t.o.m. r. 28. Se textvarianterna.

27 Bilden ge stenar i stället för bröd från Luk. 11:11 "Hvilken ibland eder är den fader, om hans son begär bröd af honom, som gifver honom en sten?"

30 Ett alltför grovt uttryck har strukits i K, jfr kommentaren, D. 2 s. 131.

34 Ett längre tillägg i K:s marginal har icke tagits med vid tryckningen 1881, jfr kommentaren D. 2 s. 133.

42

5 *Qvinna* t.o.m. r. 6 *härefter* Jfr bibelordet i berättelsen om Jesus och äktenskapsbryterskan: "Qvinna, hvar äro dine åklagare? Hafver ingen dömt dig?" Sade hon: "Herre, ingen." Sade Jesus: "Icke heller dömer jag dig. Gack bort, och synda icke här efter." Joh. 8:10—11. Jfr kommentaren s. 41 r. 24.

12 Enligt Hallman, s. 31 och Afzelius, s. 81 f. blev Olaus Petri bannlyst. Jfr kommentaren till s. 21 r. 30, s. 27 r. 2 och utkasten, D. 2 s. 66.

14 Bannlysningsformeln är så gott som ordagrant hämtad från Afzelius, s. 49. Jfr Hagsten 2, s. 68. S. har alltså haft Afzelius med sig på Kymendö. Bannlysningsmotivet som teaterschablon kommenterat, D. 2 s. 96.

26 *tjugu rättfärdiga* Måhända en anspelning på hur Herren ville förgöra Sodom och Gomorra i 1 Moseb. 18:31. Abraham bad att Herren skulle skona dem, om där fanns ett visst antal rättfärdiga. Även talet tjugo förekommer.

33 Enligt S:s sagesmän bannlystes Olof ej av Hans Brask utan av domkapitlet i Uppsala, jfr kommentaren till s. 27 r. 2 och s. 42 r. 12. S. har i utkasten antecknat, att Brask skulle ha infört inkvisitionen mot dem som tryckte Luther, s. 54 (blyertsanteckningarna) och s. 34.

43

4 Denna krigsförklaring mot kyrkan har en motsvarighet i femte akten, då Olof river sönder ordern från kungen, s. 135 r. 4. För säkerhets skull påminner han Mårten om sin tidigare utmaning av kyrkan. S. har en viss förkärlek för dylika enkla demonstrationer liksom för mer eller mindre tafatta uppläsningar av skriven text på scenen.

13 *Kommen mig icke vid* Jfr s. 9 r. 32.

16 Scenen med vederdöparna t.o.m. s. 45 r. 11 hör till de först påtänkta inslagen i ölbodsscenen. Till en början skulle de i striden kring skökan ta Olofs parti, utkast D. 2 s. 26, men sedan spela de en allt självständigare roll, s. 40 och s. 66, och representera den radikala tillspetsningen av Olofs egna idéer. Ur deras krets framträder Gert som ledare, s. 66. Scenens utveckling är kommenterad, D. 2 s. 99 och s. 110 f. Även bakom denna scen ligger en biblisk parallell, som S. då och då anspelar på, nämligen berättelsen om hur Jesus rensade templet från månglarna. I Knipperdollinks förs-

ta replik r. 19 finnas reminiscenser från Bibeln: Matt. 21:12 f., Mark. 11:15 f., Luk. 19:45 och Joh. 2:14 f. I utkasten, s. 66 förekommer också ett citat: "Mitt hus är ett bönehus men I hafven gjort det till en röfvarkula." Den historiska bakgrunden för tumultet och dess sammanhang med Starbäcks roman Mäster Olofs bröllop, se utkasten s. 25 f. med kommentar. Mitt i det i källorna omtalade vederdöparuppploppet ställs Olof. Den historiske Olaus Petri förhöll sig passiv. Vederdöparnas kulturfientlighet skulle enligt självbiografien (S. S. 19 s. 30) ha tagit intryck av Pariskommunen, ett uppslag som Hagsten 1, s. 416 närmare sökt fixera.

Olofs säregna mellanställning blir fullt klar i denna scen. Han är ännu kungens man och i denna egenskap utsättes han för vederdöparnas angrepp. Han är således hotad både av katoliker och vederdöpare. Man får inte veta, om hans tystnad beror på klart avståndstagande eller om han fortfarande ej har förstått, vart de syfta. Det sista alternativet förefaller vara det troligaste.

vederdöparne t.o.m. r. 18 *korkåpor*. Jfr utkasten, D. 2 s. 66.

17 I K är Gert först ledaren men ersättes av Knipperdollink r. 17 och r. 19, jfr kommentaren, D. 2 s. 131 och textvarianterna. Hagsten 1, s. 392.

29 *Belial* bibliskt namn på djävulen.

44

8 Olof hotas både av katoliker och vederdöpare, jfr utkasten, D. 2 s. 66.

13 Olaus Petri skulle ha intagit en passiv attityd till vederdöparna. S. följer Geijer, som konstaterar vid redogörelsen för uppploppet: "Själve Olaus Petri teg därvid". Jfr kommentaren, D. 2 s. 85 och utkasten s. 17, och s. 66 med kommentarer.

16 *Är* t.o.m. *oss!* Anspelning på bibelordet: "Hvilken som icke är med mig, han är emot mig." Matt. 12:30. Jfr Luk. 9:50.

45

1 Gert är mer aktiv än i de sista utkasten, D. 2 s. 66 övre fältet och nedre fältet. Jfr även s. 43 r. 16.

8 Scenanvisningen r. 8 t.o.m. r. 11 har av Lindberg, s. 50, nämnts som exempel på S:s realistiska scenfantasi.

12 Liksom i första akten frestas Olof av Gerts idéer, då denne söker bevisa, att Olof icke kan tjäna både Gud och kungen. Olof står undrande men avvisar frestelsen, trots att Gerts personlighet nu liksom tidigare har en stark dragningskraft.

23 *Görans kapell* låg vid nuvarande Gustav Adolfs torg. S. har för ett ögonblick förlagt femte aktens första tablå till dess kyrkogård, utkast D. 2 s. 79 och kommentar. Vederdöparna ha emellertid enligt S:s sagesmän härjat i Johannes kyrka, utkasten, s. 25 jämte kommentar.

29 Replikerna r. 29 t.o.m. s. 46 r. 9 röra Olofs predikan. Den avhandlas i utkasten, D. 2 s. 67 det övre fältet, i sakristietablån.

46

15 *sankt Nikolaus* S. har förmodligen hämtat denna detalj från Messenius

Chrönika om Stockholm (Historiskt bibliotek del 1, s. 136), i vilken det berättas om vederdöparnas härjningar: "..... sanchte Niclas belät medh skägg/ stogh wedh hans brinck i en hws wäggh,/ medh sin yxa thär i högg en, / och giorde thet i axlen men." Jfr Rydh, s. 22.

31 *Jag* t.o.m. r. 32 *din!* Olofs ömtåliga självständighetskänsla bottnar innerst i en intensiv känsla av svaghet och beroende av andra. Så drivs han till överdrifter men det blir — som Lamm framhållit — icke desto mindre så, att han vanligen följer andras vilja. S. har uppenbarligen hämtat detta karaktärsdrag hos sig själv, se Strindbergs dramer 1, s. 126.

47

20 Scenen med Skökan t.o.m. s. 48 r. 8 avser att ge tablån den effektfulla avslutning, som tidens teaterkonventioner fordrade, jfr kommentaren D. 2 s. 108, och tecknas först i det sista utkastet, s. 66. Jfr kommentaren till s. 67 r. 14. Under andra etappen tänkte S. använda detta slut i sakristietablån, utkasten s. 41 jämte kommentar.

22 I K:s marginal har S. broderat vidare på Skökans kärleksförhållande till Mårten, jfr textvarianterna och kommentaren D. 2 s. 132.

48

9 Till Mellanspelet finnas icke några utkast. S. har improviserat. En struken anteckning, textvarianterna s. 48 r. 8, uttrycker tvivel om dess existensberättigande (kommentaren D. 2 s. 141 och s. 106), och den har också utgått i renskriften Ak. S. har motiverat denna paus i handlingen med att publiken behövde andas ut efter den föregående tablåns patetiska rörlighet. Denna motivering härrör från studier i Shakespeare, vilkens teknik i detta avseende gång på gång tillämpas i uppbyggnaden av tablåerna. Mellanspelet bygger i övrigt på samma ingredienser som ölbodstablån; också blasfemiska anspelningar förekomma.

49

27 Jfr textvarianterna. Förmodligen är tillägget — märkt A. W. — ett utslag av S:s kulturhistoriska studier i slutet av 1870-talet och början av 1880-talet.

50

18 *in* t.o.m. r. 19 *förvisst* och r. 20 *karlen* t.o.m. r. 21 *Amen!* Denna ramsa har S. — som Hagsten 2, s. 68 påpekat — hämtat från Afzelius, s. 57. Den anföres som exempel på vidskepelse bland allmogen, spridd av katolskt prästerskap och av bedragare. Enligt A. är den en förvrängning av den latinska trosbekännelsen. Mitt i ramsan har S. stoppat in början av en gammal bön från den katolska tiden, som även använts på s. 36 r. 13.

22 Samtalet mellan Kyrkvaktaren och Windrank förefaller ha inspirerats av Shakespeares fyllbultsscener. Jfr Trinculo, Stephano och Caliban i Stormen, akt II, scen 2. Se Lindberg, s. 50, Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 117 och Bulman, s. 53 f.

28 Repliken är struken i K, jfr textvarianterna och r. 30.
30 Repliken är struken i K, jfr textvarianterna och r. 28.

51

3 *örjorna* Formen torde avse folkligt uttal av "orgor", en vanlig form ända till början av 1800-talet (Hellquist, Svensk etymologisk ordbok). S. använder i Den romantiske klockaren på Rånö formen "orgel" och i Stadsresan (1902) formerna "orgeln" och "orgor", vilket senare dock i uppl. 2 förändrats till "orgel". Formen "orgor" torde för S. ha haft arkaiserande eller litterär klang.

14 Windrank gycklar med den kristna treenigheten. Skämtet ansluter sig till tidigare drift med nattvarden, se s. 31 r. 9, s. 32 r. 17 och 20 och s. 37 r. 25. Jfr s. 52 r. 9.

53

2 *när* t.o.m. *trä't* Anspelning på bibelordet "Ty är detta skett på det färska trä, hvad skall då ske på det torra?" Luk. 23: 31.

25 Denna tablå är planerad under utkastens första etapp. Hänvisningarna till utkasten stå i den ordning de tillkommit D. 2 s. 25, s. 26, s. 15, s. 38, s. 40 f., s. 53, s. 67, s. 43, s. 67 (nedre fältet). Olof fortsätter att gå till storms mot den gamla tron. Hans predikan om friheten bildar den dramatiska toppunkten, och den knyter an till hans stora försvarstal för skökan och hans brytning med kyrkan, då han öppet trotsar bannlysningen. Kring hans hetsiga anfall gruppera sig familjescenerna, hans smärtsamma konflikt med Modern, som förgäves söker binda honom med moderskärlek och som vädjar till sonlig pietet, och hans kärleksscen med Kristina, som i övergivenhetens stund överlämnar sig till honom och delar hans ensamhet. Gerts intriger och Gustav Vasas ingripande mot vederdöparna komplicera hans ställning. Akten slutar med att Olof i ovisshet om kungens hållning skyndar till honom. Denna komplikation skänker mötet dem emellan ytterligare spänning. Man är beredd på en viljornas brottning.

Grundmotivet i tablån har till en viss grad personlig bakgrund. S. har själv stått på predikstolen under sin gymnasietid. Denna upplevelse har också tidigare utnyttjats i Fritänkaren, som i mer än ett avseende liknar Mäster Olof. Vi möta i denna tablå också två nya karaktärer, Modern och Kristina, vilka i stort sett komma att framstå i samma ljus dramat igenom trots handlingens växlingar. De bilda verkningsfulla kontraster, Modern sliten mellan sin intensiva kärlek och sin pietetsfyllda vördnad för den katolska tron och Kristina med sin lyriska framtidstro, sin orubbliga hängivenhet och sin passionerade lidelse för dess profet. I hennes repliker höra vi moderna tongångar. Hennes lyriska sopran har också mörkare klanger, otvetydigt besläktade med Ibsens frihetsförkunnelse. Hon talar liksom sina systrar i dennes dramatik för kvinnans frigörelse.

Liksom i ölbodstablån glömmer S. inte heller Gustav Vasa. Om dennes makt och avgörande vilja påminnes Olof i slutscenen. Bibliska allusioner bidra till att skänka Olof en atmosfär av martyr och profet. Hans frihetsförkunnelse har biblisk form men annan, mer allmän innebörd. Av utkas-

ten äro de till sakristietablån ur estetisk synpunkt kanske de förnämligaste, helgjutet och stämningsmättat dramatiska. De ge en utomordentlig inblick i hur S. bygger upp en scenisk effekt, jfr kommentaren D. 2 s. 104.

26 *En mindre upp till predikstolen* Jfr utkasten, D. 2 s. 67 (det övre fältet).

27 *Klockorna gå* Jfr utkasten, D. 2 s. 67 (det nedre fältet).

28 *Man* t.o.m. *väggen* Denna detalj har ej någon motsvarighet i utkasten, Jfr s. 58 r. 10 t.o.m. r. 28.

30 Den första scenen, Kyrkvaktaren och hans hustru, t.o.m. s. 54 r. 26 är planerad under utkastens tredje etapp, D. 2 s. 67. Deras samtal ger grodperspektivet på reformatorn och är ett uttryck för S:s stigande misstro till folket. Sättet att öppna tablån har anor från Shakespeare. Jfr inledningen till femte aktens andra tablå, s. 146 r. 12.

54

10 *en korg* predikstol, jfr utkasten D. 2 s. 15 jämte kommentar.

25 *prestklockan* kyrkklocka använd för annangångsringningen, förr utförd, då prästen kom till kyrkan. SAOB — P 2253.

27 Scenen mellan Olof och Kyrkvaktaren är planerad i utkast från och med andra etappen, s. 40 och s. 67, och bekräftar den föregåendes karakteristik av Olof. Han vägrar ostentativt att foga sig i traditionella sedvänjor. Till en viss grad bygger S. på minnen från sin gymnasietid. Då hade han predikat i Ösmo sommaren 1866, där han var informator. I brev till den äldre brodern Oscar ger han en ironisk bild av sina känslor inför sin predikan (Meddelanden från Strindbergssällskapet jan. 1949). I motsats till Olof underkastade han sig de övliga ceremonierna och bar prästkappan. Jfr Norman, s. 181.

28 *inträder* t.o.m. *knä.* jfr utkasten, D. 2 s. 67 (det nedre fältet).

30 *kommer* t.o.m. *Olof* Jfr utkasten, D 2 s. 67 (det nedre fältet).

55

10 Jfr utkasten, D 2 s. 67 (det nedre fältet).

12 *handklädet* förmodligen avses handlin, dvs. till mässkruden hörande linneduk som av prästen bars över vänstra handen el. handleden. SAOB — H 315 och H 320.

25 *messboken* handbok för gudstjänstens firande under den romersk-katolska och den äldre lutherska tiden. I K har S. gjort ett tillägg *lagt* t.o.m. r. 26 *jag,* jfr textvarianterna.

56

1 Jfr kommentaren till s. 53 r. 28. R. 1—4 är ett tillägg i K:s marginal. Jfr även s. 58 r. 10.

6 Olofs monolog t.o.m. r. 11 saknar motsvarighet även i de sista utkasten. Brevet, som avser att ytterligare hetsa honom, är ett led i Gerts outtröttliga strävan att snärja Olof och få honom att handla i vederdöparnas intresse. Förmodligen ersätter detta brev ett under andra och tredje etapperna (D. 2 s. 40 och s. 67) planerat uppträde mellan Olof å ena sidan och Rink och Knipperdollink å den andra. Jfr s. 4 r. 27 jämte kommentar.

10 Varningen har Gert skrivit, jfr s. 69 r. 14 t.o.m. r. 24. Utkasten sakna denna intrig. Rink och Knipperdollink hetsa Olof i utkasten, D 2 s. 40 och s. 67. Brevet har smak av dramatisk schablon. I detta sammanhang påminnes man om de eggande brev Brutus mottager i Julius Cæsar, akt II scen 1.

13 Samtalet mellan Olof och Modern t.o.m. s. 59 r. 16 är skisserat under utkastens första etapp, D 2 s. 26. Se även s. 40 och 67. I motsats till i utkasten skyndar Olof upp på predikstolen efter sammandrabbningen med Modern utan att möta Kristina. I Fritänkaren finns en förstudie till denna scen. Karl förebrås av sina föräldrar, att han övergivit den rätta tron. De vända sig med harm mot hans föresats att bli folkskollärare (S. S. 1 s. 28 ff.). I samtalet med Modern styrks Olof ånyo i sin föresats att predika mot den gamla tron. Allt vad hon säger honom, hennes vädjan att han skall skona sitt liv, hennes hot med inkvisitionen och hennes dom över hans tro, får honom blott att flamma upp ytterligare. Då han till sist får beviset på hennes gränslösa kärlek: hon har dagtingat med sin religiösa tro för att rädda honom, försätts han i ett nästan outhärdligt tillstånd av hetsig martyrlängtan och rusar i extas upp på predikstolen.

25 *canceliebslut* (ålderd.) kanslibeslut.

29 Jfr s. 47 r. 28 t.o.m. s. 48 r. 8. Akten utspelas alltså på ett dygn.

31 Även Karls föräldrar i Fritänkaren anklagar honom för otacksamhet, då hans religiösa övertygelse ej överensstämmer med deras. Fru Larsson utbrister: "Och jag, som nu väntat i så många år på att få höra dig predika! Det var verkligen den enda glädje, jag hade väntat mig av dig. — Ack, du gör din mor bara sorg!" (S. S. 1 s. 30.)

57

6 *lögnens profet* dvs. en som går djävulens ärenden, ett bibliskt uttryck. Jfr Joh. 8:44. Jfr kommentaren till s. 20 r. 17.

10 De båda replikerna, r. 10 t.o.m. r. 15, ge ett uttryck för Olofs hetsiga utvecklingstro. Den torde här ha tagit intryck av Buckles synpunkter på sanningens relativitet, Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 102 och Hagsten 1, s. 377 f. Lamm påpekar, att Olof ogärna vill tillämpa samma betraktelsesätt på sin egen kamp.

22 Det är ej otänkbart, att denna replik har tagit intryck av Brand. Dennes mor ber honom slå vakt om sitt liv; ätten kräver det (Lidén, s. 247). I Mäster Olof gäller Moderns ångest dock icke ätten utan hans själs frälsning.

28 Den r. 28 t.o.m. r. 32 omtalade inkvisitionen, som Hans Brask säges vilja införa, har S. läst om hos Geijer, jfr utkasten, D 2 s. 34 och s. 54 jämte kommentarer. Jfr även Hallman s. 23. Se kommentaren till s. 21 r. 30.

58

4 Jfr utkasten, D. 2 s. 67 (det nedre fältet).

6 Jfr utkasten, D. 2 s. 67 (det nedre fältet).

14 Jfr kommentaren till s. 21 r. 30.

19 Uppslaget till denna episod med särskilda förböner har S. möjligen fått

från Afzelius, s. 54 f. Jfr utkasten, D. 2 s. 71 (blad 13, framsida) *vrå-prester* och kommentar. Hallman, s. 43 påstår, att O. P. i sin polemik mot Peder Galle kritiserade s.k. vråmässor.

59

2 *fresta* t.o.m. *affall* S. anspelar på Satans avfall från Gud.

14 S. anspelar på profeten Daniel, Dan. 6:22, som med Guds hjälp undgick att skadas av lejonen.

17 *Under* t.o.m. r. 19 *skrik.* Jfr utkastet, D. 2 s. 40 f., s. 67 det övre fältet. S. har nedlagt stort intresse på dessa scenanvisningar under arbetets gång. I det första detaljerade utkastet ägnade han scenens grundstämning ett icke ringa utrymme: "— dörren stänges Modern och Christina lyssna vid en mindre bakdörr — man hör Olofs stämma på afstånd — folket börjar skrika — man kastar sten — hvar gång dörren öppnas höras afbrutna meningar ur Olofs predikan —". Delar av denna skiss återkomma under tredje etappen, s. 67. Sin höjdpunkt nå hans omsorger i K. Där anges visserligen, att orden i predikan ej skola kunna urskiljas, men om så dock skulle bli fallet, måste man bakom scenen läsa ur Luthers postilla! Så intensivt lever S. sig in i scenatmosfären. Vid tryckningen får scenanvisningen här liksom på flera andra ställen i dramat rimligare proportioner. Jfr även s. 63 r. 27.

20 Samtalet mellan Modern och Kristina t.o.m. s. 63 r. 26 skymtar i utkast, D. 2 s. 67, ehuru det då förs i Olofs närvaro. Kristina, som saknar konturer i de historiska källorna, är besläktad med unga kvinnor både i S:s tidigare dramatik och i Ibsens. Även för henne är friheten ett patos och ett mål; den nya tron skall spränga de bojor som fjättra henne och föra henne ut ur klostrets skyddande murar till liv och strid och lidande. Den historiska bakgrunden till Kristina diskuteras i samband med utkasten, D. 2 s. 26 jämte kommentar.

60

6 Kristinas gestalt är utformad under intryck av Selma i De unges forbund. Hon hålles liksom Selma i okunnighet. Se Lidén, s. 249. För r. 6 t.o.m. r. 10, jfr De unges forbund (Ibsen, S. V. 3, s. 56 och s. 60).

30 S:s sagesmän känner ej till att Kristina stod i begrepp att bli nunna. Troligen har han, som Rydh påpekat s. 25, fått uppslaget härtill av C. G. Starbäcks roman Mäster Olofs bröllop, i vilken Kristina är bestämd för klostret. Luthers hustru, Katarina von Bohren, var f.d. nunna.

61

16 *jag* t.o.m. *offer* I Mäster Olof äro de flesta fyllda av en glödande offervilja. Kierkegaard ägnar ett intensivt intresse åt offret, framför allt åt berättelsen om hur Abraham offrar sin son Isak.

26 *lögnens profet* Jfr kommentaren till s. 20 r. 17, s. 57 r. 6.

62

2 *Ser* t.o.m. r. 7 *honom!* I Fritänkaren rycks Agda för ett ögonblick med

av Karls förkunnelse om Gud i naturen och tycker sig höra "sanningens och kärlekens röster tala" genom honom (S. S. 1 s. 37).

17 Jfr kommentaren till s. 9 r. 26.

22 Jfr kommentaren till s. 9 r. 32.

32 *besatt af den orene anden* mycket vanligt uttryck i N. T.

63

3 I r. 3 t.o.m. r. 6 anknyter S. till de gammaltestamentliga profeternas och till evangeliernas förkunnelse, ehuru han vänder upp och ned på dess innebörd. Den förvandlas till en abstrakt frihetsförkunnelse. Jfr Jes. 61:1, Luk. 4:18 och Joh. 8:32. Olofs situation påminner om Jesus', då denne talar till fariseerna efter episoden med äktenskapsbryterskan och de svara med stenkastning, jfr kommentaren r. 29.

6 *synd mot den Helige Ande!* Jfr Matt. 12:31, Mark. 3:29.

24 Jfr utkasten, D 2 s. 67 *Guds dom!*

27 Scenanvisningarna r. 27 och r. 28 skisserade i utkasten, D 2 s. 40 f. s. 67 det övre fältet. Jfr även s. 59 r. 17.

29 Sakristietablån är från början uppbyggd kring Olofs första predikan i Storkyrkan, då han enligt Hallman och Afzelius utsattes för stenkastning, jfr utkasten, D. 2 s. 26 jämte kommentar Vid utformningen har han i någon mån tänkt på vissa bibliska situationer, i vilka Jesus talar till fariseerna och mötes med stenkastning, Joh. 8:59 och 10:31. Scenen mellan Olof och Kristina är skisserad i utkasten, s. 41 och s. 67, men det är betecknande för S:s teknik, att de icke innehålla några detaljer rörande denna centrala scen. De konstatera blott, att Olof får ett stöd i Kristina. I det sista utkastet står lakoniskt "Scen". Inslaget av 1870-tal i Kristinas gestalt blir om möjligt ännu kraftigare accentuerat i denna scen, som i sin ursprungliga form inhöll rent verbala likheter med Selma Brattsbergs repliker i Ibsens De unges forbund. Även glimtarna av Olofs frihetsförkunnelse i denna och föregående scen ha föga av 1500-tal. De äga formen av bibelord, men dessas innehåll förvandlas till tidlös frihetsförkunnelse.

35 *De vilja icke!* Orden återgå på Kristi uttalande om judarnas inställning till hans förkunnelse Matt. 23:37 "Jerusalem, Jerusalem, du som dräper profeterna och stenar dem... I viljen icke?"

64

2 *O* t.o.m. r. 3 *förstår* Jfr utkasten, D. 2 s. 67 det övre fältet. Liksom Olof ropar Brand i förtvivlan, sedan han hört prostens världsliga visdom och statens krav på prästen: "O, mødte mig kun *en* i tro —/ og gav mig tryghed, gav mig ro!" (S. V. 2 s. 246.) Den tryggheten hade förut Agnes givit honom.

4 I den följande scenen finna Olof och Kristina varandra. I själva anläggningen och i Kristinas patos finns en viss likhet med de scener, i vilka Agnes i idealistisk hänförelse följer Brand (S. V. 2, s. 150 f. och s. 161 f.). Liksom Agnes varnas Kristina för det kampfyllda livet (s. 66 r. 19), men hon välkomnar det. Hellre lidande och offer än okunnighet och livlöshet. Det första utkastet till scenen mellan Olof och Kristina finns i Fritän-

karen. Agda har visserligen icke kraft att överge sin fädernetro och sin familj, men hon grips på ett liknande sätt av Karls hänförelse och hon biktar, hur den gamla tron med dess dystra läror pressar henne (S. S. 1, s. 37 ff.).

31 *Han* t.o.m. *kloster* Jfr kommentaren till s. 60 r. 30.

65

3 *Olof* t.o.m. *dig* Jfr utkasten, s. 67 det övre fältet.

13 Liksom Modern (s. 62) vill Olof hålla Kristina i okunnighet om striden och dess innebörd, vilket påminner om kammarherre Bratsbergs och Erik Bratsbergs behandling av Selma Bratsberg i De unges forbund (S. V. 3, s. 56, s. 60 och s. 68). Liksom Kristina anklagar Selma sin man och svärfar för att de har behandlat henne som ett barn: "I legte med mig, som man leger med et barn" (s. 69). Hon bekänner hur hon längtat efter att få dela sin mans liv i allt. Jfr kommentaren D 2 s. 133 och textvarianterna till s. 65 r. 14.

24 *Du* t.o.m. r. 32 *morgonsång* Ordvalet i denna replik, i vilken Kristina sträcker sig mot ett nytt liv, är detsamma, med vilket inledningsscenen karakteriserar reformatorn och hans gärning (jfr s. 5 r. 23). I liknande ordalag vittnar Agda i Fritänkaren om det tryck hennes barndomsreligion utövat: "... jag känner mig alltid så beklämd, då jag sitter hela den vackra söndagsförmiddagen instängd i den gamla kyrkan med dess mörka, fuktiga väggar och hör de eviga bönerna och psalmerna, som jag hört, sedan jag var barn, och som jag aldrig rätt förstått." (S. S. 1 s. 38.) Vissa passager i Kristinas replik anslöto verbalt till Selma Bratsberg i De unges forbund och därför strökos de också. "I klædte mig på som en dukke;" (S. V. 3 s. 69). Den uteslutna passagen lyder: "I han haft mig som en docka som man pyntat ut och roat sig med att se på;", textvarianterna till s. 65 r. 29 och kommentaren s. 133. Jfr Hagsten 1, s. 361 f. och not 11. Före tryckningen av Mäster Olof 1881 hade Ibsen gett ut Et dukkehjem. Om Strindbergs inställning till emancipationsfrågan på 1870-talet, se Hagsten 1, s. 360. Om förhållandet till Ibsen, jfr även Lidén, s. 249.

30 Då Kristina skildrar sin upplevelse av Olofs predikan om det nya livet, griper hon till ord, som erinra om en situation i Brand, där en man av folket inför Brands offer känt en liknande befrielse: "Da stormen skreg, da sjøen slog, / da frem trods storm og sjø du drog, / da for en rådløs syndersjæl / du satte livet på en fjæl, — / da strøg det gennem mangt et sind / snart koldt, snart varmt, som sol og vind, / da ringed det som klokkeklemt..." (S. V. 2 s. 149.)

67

3 Jfr utkasten s. 67 det övre fältet.

14 Under utkastens andra etapp slutar tablån med att Olof och Kristina överraskas av en munk, D. 2 s. 41. Denna teatraliska scen har i prosauppläggan överflyttats till ölbodstablån, i vilken Olof i stället överraskas i sällskap med skökan, jfr s. 47 r. 20. Gert har placerats in i denna tablå först i de sista utkasten, D. 2 s. 67. På det övre fältet, s. 67, är det Mårten, som

förkunnar kungens återkomst, medan Gert huvudsakligen synes intrigera kring Kristina och snärja Olof. På det nedre fältet är Gert ensam agerande och förefaller ha fått en starkare ställning. I Gert-karakteristiken (utkasten s. 55) vill Gert hämnas på Olof, när denne tar Kristina från fadern.

Scenen mellan Olof och Gert t.o.m. s. 72 återknyter till deras möte i första akten och i ölbodstablån. Gert, som tidigare ingripit i Olofs öde med sitt varningsbrev, fortsätter att fresta honom att dra ut sina åsikter till deras yttersta konsekvens och spelar rollen av ironisk intrigör. Skenbart ger han efter för Olof, då denne fordrar Kristina för egen del. Men hans "offer" binder Olof fastare vid honom. Hans eggande brev har dessutom drivit Olof att gagna vederdöparna, svärmarna, som han enligt Gustav Vasas befallning (s. 27 r. 9) skulle uppträda emot. Olof låter sig emellertid icke bindas; han sätter ännu sin lit till kungen och han vill ej tro, att förföljelserna mot vederdöparna, som väcka hans indignation, äro allvarligt menade.

16 I partiet r. 16 t.o.m. s. 69 r. 5 kämpar Olof och Gert om Kristina. Jfr utkasten, D. 2 s. 67 det övre fältet. — *löfte* Något löfte har Olof ej avgivit men i ett struket parti lovar han att ej oroa Kristina med nya läror, jfr kommentaren till s. 19 r. 15.

69

10 Jfr utkasten, s. 67 det övre fältet *nu äro de bundna för alltid.* Se även s. 56 r. 10 kommentaren. Repliken är typisk för intrigören Gert. Det följande replikskiftet t.o.m. s. 70 r. 24 vilar på utkast, D. 2 s. 67 det nedre fältet, och visar, hur Gert leker med Olof.

22 *Åt* t.o.m. r. 24 *gjordt!* Skarpare kunde icke S. ha understrukit Olofs principiella motsägelselusta, Lindberg, s. 50 och Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 126.

70

2 Gert syftar uppenbarligen på kungens order till Olof att tala till svärmarna, s. 27 r. 9.

28 Jfr utkasten, D 2 s. 67 det övre fältet och kommentar. Kungen skall ha gjort Olaus Petri ansvarig för vederdöparnas härjningar. Jfr kommentaren till s. 67 r. 14 och utkasten s. 66 med kommentar.

71

2 Uppgifterna om vederdöparna r. 2 t.o.m. r. 4 återgå troligen på Afzelius, s. 27 f. eller Hallman, s. 34.

8 I repliken r. 8 t.o.m. r. 10 understryker S., att Gert bär framtiden inom sig, Smedmark, s. 49. Jfr kommentaren s. 15 r. 6.

72

9 Enligt Hagstens uppfattning 1, s. 393 ha aktens tre sista repliker skrivits ned med annan penna än det övriga. Samma penna skulle först ha använts s. 117. Samtidigt har ett oavslutat replikskifte, i vilket Gert driver

med Olofs medkänsla med de fängslade, strukits, se textvarianterna till s. 72 r. 8.

15 I denna replik förstår man, att Gert syftar mot social revolt, jfr Hagsten 1, s. 393. Se även s. 16 r. 28. En marginalanteckning *Om igen* markerar, vilken vikt S. fäst vid denna replik.

73

1 Tredje akten delades under utkastens första etapp i två tablåer, och denna uppläggning bibehölls även under de övriga två etapperna. Sidohänvisningarna ges i den ordning, som utkasten ha tillkommit, D. 2 s. 25, s. 26, s. 15, s. 38, s. 41, s. 53 f., s. 68, s. 71, s. 56. Av de två tablåerna har den första tidigt ägnats ett möte mellan Olof och Gustav Vasa och förlagts till slottet i Stockholm, medan den andra har fått reformationsriksdagen och peripetin på sin lott. Slottstablån får en mer detaljerad form under andra etappen, då i historiskt konventionell anda, jfr kommentaren D. 2 s. 95. I det sista utkastet är S. framme vid prosaupplagans okonventionellare och djärvare grepp, vilket dock icke ändrar på huvudscenens innehåll. Förändringen rör scenbilden och upptakten till tablån, som ger en delvis ny bild av Olof och har ett starkt personligt inslag.

I jämförelse med första och andra akten är den tredje aktens första tablå i stort sett fri från religiösa tongångar och bibliska allusioner. Tyngdpunkten ligger mer på karakteristiken av maktkampen kring reformationen och på teckningen av nya sidor av Olofs karaktär. De tre första scenerna: Olof och Betjänten, Olof och Marsken, Olof och Adelsmannen ge en ganska överraskande bild av dramats hjälte, som tidigare framför allt tecknats som en ung lidelsefull idealist i kamp mot den gamla tron för ett nytt andligt liv. Nu framstår han som en mycket mänsklig ung man, som med hänsynslösa later, med koketterande blygsamhet och med hånfull arrogans hävdar sin nyvunna ställning som kungens medhjälpare. Hans balans är icke säkrare än att han i onödan uppträder sturskt både mot underordnade och mot överordnade. Man instämmer i Marskens omdöme: "Ni är en fåfäng uppkomling!" Duellen med Adelsmannen markerar gränsen gentemot det ytliga fritänkeriet och framhäver Olofs demokratiska patos. Adelsmannen rör i sina repliker vid två av dramats huvudmotiv: den sociala oron ute i Europa, dvs. bondekrigen, och utvecklingsperspektivet, men de få i hans mun naturligtvis en helt annan klang. Dessa scener, i vilka S. uppenbart lärt av Shakespeares karakteriseringsteknik, tjäna liksom den följande, i vilken man förnimmer rivaliteten mellan Brask och Marsken, att driva upp spänningen. Då denna är på sin höjd, inträffar Kungens omsorgsfullt förberedda entré. I de närmast följande scenerna är Gustav Vasa den obestridliga auktoritativa medelpunkten. I en dialog med Marsken tecknas landets utblottade tillstånd och framkastas lösningen: reformationen. Både i fakta och värderingar är S. beroende av Geijers framställning av reformationen, vilken har tillspetsats. Sedan Brask bekräftat, att kyrkan ej är beredd att godvilligt ställa sina rikedomar till förfogande och att den avvisar varje tanke på frivillig reformation, är Gustav Vasa redo att ta det avgörande steget. En fråga återstår: vem skall leda reformatio-

nen? Liksom i första akten, s. 7, tror sig Lars Andreæ, i strid med den historiska sanningen, icke om att kunna leda reformationen. Valet faller alltså på Mäster Olof, som också bestämmer villkoren, ehuru kungens undfallenhet mer är skenbar än verklig. Akten avslutas med domen över vederdöparna. Gert uppträder helt oförmodat och frestar Olof, som dock ej behöver välja mellan kungens order och sin svärfars välfärd. Dennes manipulationer med dårhusattester och friskintyg fria honom från valet. Stämningen — i de första akterna till stor del skapad av historiska och bibliska allusioner — får bl.a. sin prägel av bildspråket, som blottar det nedrivande och negativa i reformationen. Kyrkan skall "rivas" och dess murar brytas ned, s. 85 r. 32, s. 86 r. 11—14 och s. 87 r. 13. Gert beskriver sitt mål med likartade bilder; han rör sig med termer för ombyggnad och reparation, s. 91 r. 9—18. Jfr s. 5 r. 16 och s. 124 r. 27. Alla — utom Olof! — använda i tredje akten dessa bilder. Idealisterna och revolutionärerna finna atmosfären tryckande i de kungliga gemaken, vilket de uttrycka i bildlig form, s. 78 r. 35—s. 79 r. 6 och s. 93 r. 16—s. 94 r. 10.

4 Samtalet mellan Olof och Betjänten, som är skisserat i utkasten, D. 2 s. 71, ger reformatorn från en ny synvinkel, det sturska självhävdelsebegärets. Jfr även nästa scen, texten s. 75. Om denna scen yttrar S. i Tjänstekvinnans son: "Han hånar sig själv och sina underklasskänslor, då han satt bland ordonnanserna-gardisterna i Carl XV:s tambur, genom den scen då Olaus väntar på audiens hos Gustav Vasa" (S. S. 19 s. 30). Martin Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 113 och efter honom A. Hagsten 1, s. 468 har diskuterat denna anvisning. Jfr även Smedmark, s. 61 not 90.

10 Repliken har en viss motsvarighet i utkasten, D 2 s. 71.

74

17 Angående Peder Smed, se utkasten, D. 2 s. 65 och kommentar, s. 72.

29 Moderns förnamn har S. hämtat från Hallman, s. 111 eller Afzelius, 7, s. 59.

31 Scenen mellan Marsken och Olof är skisserad i utkasten, D 2 s. 71, och belyser liksom den föregående Olofs obalanserade självkänsla. Språket är i stort sett fritt från all arkaisering.

75

2 Jfr utkasten, D. 2 s. 71.

5 I utkasten, D. 2 s. 71, tar Olof snällt emot kappan.

76

1 Knivkastningen mellan Olof och den unge adelsmannen vill visa skillnaden mellan Olofs fritänkeri och de ytliga fritänkarnas och är skisserad i utkasten, D. 2 s. 71 *Gudbevareossförvåravänner*. Motivet förekommer redan i Fritänkaren, där Karl med snusförnuftigt allvar moraliserar sina vänner för deras frasateism (S. S. 1, s. 10—14). Jfr E. Lindström, Strindbergs "Mäster Olof"-dramer, s. 17 (Skrifter utg. av Modersmålslärarnas förening 14). Adelsmannen framför s. 76 r. 32 ff. ett utvecklingshistoriskt perspektiv, som emellertid ej tas på allvar av Olof, jfr Smedmark s. 62.

Den raljanta ironi, med vilken Olof behandlar Adelsmannen, är besläktad med Hamlets. Denne uppträder på ett liknande sätt mot Polonius, mot vännerna Rosenkranz och Gyldenstern och mot den tillgjorde Osrick. Jfr Bulman, s. 61 och Andersson, s. 31. Adelsmannens med franska uppblandade språk påminner om 1700-talets petits maîtres, t.ex. Jean de France av Holberg. Skillnaden mellan Adelsmannen i denna scen och i nästa tablå, s. 107 r. 18, är påfallande och torde vara betingad av den dramatiska situationens behov.

17 *Saint-Sauveur* Helige Frälsare, fransk svordom, troligen uppfunnen av S. själv.

77

10 *göra fortune* göra lycka. Jfr kommentaren till s. 20 r. 25 och s. 110 r. 1—15.

17 Adelsmannen anspelar på bondeupproren i Tyskland, som följde i reformationens spår, dels på vederdöparna i Mühlhausen under ledning av Thomas Münzer, dels på bondekriget på 1520-talet. Jfr r. 3 och r. 31 och Smedmark, s. 47.

31 *Hvarför* t.o.m. r. 32 *hufvud.* Anspelning på bondekrigen i Tyskland. Jfr r. 17.

78

11 Replikerna r. 11 t.o.m. r. 20 har sammanställts med Hamlets överlägsna behandling av Polonius och hovmännen, Bulman s. 61.

16 Jfr 4 Moseb. 22.

23 Scenen t.o.m. s. 79 r. 20 saknar motsvarighet i utkasten. Symbolspråket i denna scen, s. 78 r. 32 t.o.m. s. 79 r. 6 är besläktat med Gerts s. 91 r. 14—18 och s. 93 r. 14 t.o.m. s. 94 r. 10.

79

21 Scenen t.o.m. s. 81 r. 11 saknar motsvarighet i utkasten. Den ägnas en skärmytsling mellan kyrkans och statens representanter och skärper spänningen inför kungens ankomst.

80

8 I sin replik syftar Brask på utgången av Gustav Vasas möte i Malmö med Fredrik I av Danmark, Malmö recess 1524.

81

26 För samtalet mellan Gustav Vasa och Marsken t.o.m. s. 83 r. 12, se utkast, s. 71. I de tidigare utkasten läggs landets allmänna tillstånd fram i en scen mellan kungen och hans fogde, s. 41 och s. 68. Scenen ger en inblick i landets tillstånd före reformationen. Det historiska materialet är hämtat från Geijer, jfr kommentaren till r. 30, s. 82 r. 6 och 7, och från Tegel, jfr s. 82 r. 16. De politiska motiven till reformationen formuleras i denna scen, i vilken Olof icke är närvarande.

30 I strid med historiska fakta låter S. Marsken lägga upp den taktik, som skulle möjliggöra Västerås recess 1527. Grundsynpunkten på det politiska spelet har S. hämtat från Geijer, jfr utkasten, D. 2 s. 34, s. 41 med kommentar, och s. 68. Av dramatiska hänsyn får Marsken presentera politiken. S. kände mycket väl till att initiativet utgick från Gustav Vasa. "Vid genomförandet av reformen begagnades just Sveriges adel såsom vapen, enär det egentliga folket med envishet hängde fast vid sin gamla religion, sina präster och munkar...", heter det i en artikel våren 1872 om von Rosens tavla Erik XIV (S. S. 54, s. 180). Jfr kommentaren, D. 2 s. 85.

82

6 Hans Brasks underhandling om inkvisitionens införande i Sverige har S. läst om hos Geijer, utkasten, D. 2 s. 34, s. 54 (blyertsanteckningarna). Jfr även Hallman, s. 22 f. Se kommentaren till s. 21 r. 30.

7 *Lübeck* t.o.m. r. 9 *landsända*... S. åsyftar Sveriges skuld till Lübeck efter frihetskriget. Jfr utkasten, D. 2 s. 41, s. 68, s. 71. I det sista utkastet, s. 71, framför Marsken Lübecks krav. De övriga klagomålen, som anföras i utkast, s. 68, gömma sig bakom prosaupplagans allmänna formulering r. 8—9. Prästernas klagomål ha övertagits av Brask. Dessutom får Marsken dalkarlarnas punkter på sin lott, r. 12—32. Jfr kommentaren, D. 2 s. 85 f.

14 Jfr s. 31 r. 20.

16 Dalkarlarnas fordringar r. 16 t.o.m. r. 24 har S. excerperat ur Tegels krönika om Gustav Vasa. De framfördes under den s.k. Daljunkerns uppror år 1527, jfr utkasten, D 2 s. 26 f. jämte kommentar. Citeringen är ej fullkomligt ordagrann.

29 Marskens uttalande om dalkarlarnas trolöshet vilar här på klagomål från år 1527. Av Geijer framgår dock, att dalkarlarna började röra på sig strax efter kungavalet år 1523, s. 48 f.

83

13 Scenen t.o.m. s. 86 r. 9 mellan kungen och Brask är först skisserad i det sista utkastet, D 2 s. 71. Jfr kommentaren till s. 81 r. 26. Den tecknade motsättningen mellan kungen och kyrkan bygger i sista hand på Brasks brev till Gustav Vasa om reformationens framfart, som S. fått antingen i första hand eller indirekt från berättelser, som stödja sig på denna brevväxling. Givetvis har konflikten skärpts. Även Brask hävdar att landet icke är "moget" för den nya läran. I landets nödläge har Kungen således ingen hjälp att vänta från kyrkan.

21 Brask åsyftar en silverskatt, som Gustav Vasa ålade kyrkan år 1523, utkasten, D. 2 s. 41 och s. 68 jämte kommentar. I brev hade Brask gjort föreställningar. Det är emellertid osäkert, om detta varit S. bekant. Några av Brasks brev finnas i v. Troils urkundssamling, som S. har begagnat, utkasten, D. 2 s. 34. Jfr Hagsten 2, s. 66 f. annan uppfattning.

84

13 Måhända återklingar i denna replik den kända anekdoten om Gustav Vasas

uppträdande i skolan: "Jag tör giva dig och din skola tusende (djävlar)". Jfr L. Sjödin, Gustav Vasas barndoms- och ungdomstid, s. 235 (i Historiska studier tillägnade S. Tunberg 1942).

21 Uppgiften om Brasks följe återgår på Lagerbring 3, s. 4, som anger att Johannes Magnus red på visitation med 200 man. Rydh, s. 30.

22 *folket äter bark* Möjligen anspelas på hungersnöden år 1527—28. Se utkasten, D. 2 s. 34 med kommentar och kommentaren till s. 133 r. 22.

29 *Luthers* t.o.m. r. 31 *framgå!* I uppfattning och bildspråk står denna replik mycket nära S:s artikel Perspektiver i april 1872. I denna heter det om kampen mellan gammalt och nytt i samtiden: "Det gamla uppträder, nu som alltid, med förtvivlans mod för att försvara sina gudar och altaren, och detta på ett i sanning storartat sätt; låt vara att passionerna glödgas upp till fanatism — detta är helt naturligt och det bevisar, att detta gamla en gång varit något stort för sin tid och spelat en huvudrol i världshistorien. Skulle den tron, som våra förfäder trott och för vilken de lidit och kämpat, nu ge sig vid första hugget, i sanning, då hade hon ej varit det hon varit och ej heller kunnat uträtta vad hon uträttat. Och huru skulle det nya bryta sig fram med kraft, om ej det gamla gjorde motstånd? Hennes mission är nu en passiv: att vara slipsten åt det som skall komma, och hon skall hålla den religiösa känslan vid liv." (S. S. 54, s. 188 f.) Dessa synpunkter återvända på flera ställen i dramat, se kommentaren till s. 124 r. 15. Ordet skärseld har i K ersatt ett ursprungligt slipsten, textvarianterna s. 84 r. 30. Jfr Hagsten, 1 s. 397.

85

4 Jfr utkasten, s. 71. Däremot berör Brask icke vederdöparna, som antecknats bland tvisteämnen i utkasten, D. 2 s. 68 s. 71.

7 Jfr kommentaren till s. 21 r. 30.

14 Brask klagade hos kungen, då Olaus Petri gifte sig, Afzelius s. 82. I utkasten ägnas en del av fjärde akten åt Olofs bröllop, D. 2 s. 26 jämte kommentar. Under andra etappen förekommer bröllopet i tredje akten, s. 38 och s. 41. Under tredje etappen har S. övergivit dessa idéer.

27 Jfr utkasten, s. 34 jämte kommentar om Brasks och kungens förhållande till varandra.

86

10 Scenen mellan Gustav Vasa och Marsken är utan motsvarighet i utkasten. I kungens omdömen om reformationen talar så att säga historiens egen dom. Den verkar så frisk, därför att S. formulerar den så vardagligt konkret. Ännu i det sista utkastet, D. 2 s. 71, dirigerar Lars Andreæ valet av reformator, medan Gustav Vasa visar sig mindre framsynt och i främsta rummet tänker på Laurentius Petri. S. återknyter i fjärde akten, s. 124 och i femte akten s. 147 r. 28 och s. 148 till kungens karakteristik av Lars Petri och hans insats.

11 *Tag* t.o.m. s. 14 *I* Gustav Vasa menar förmodligen, att kyrkan kommer att falla av sig själv om den berövas sin ekonomiska och därmed också sin

politiska makt. Mäster Olof skall användas för religiös upplysning. Jfr Hagsten 1, s. 367, som sammanställer repliken med Buckle.

87

4 Repliken är skisserad i utkasten, D. 2 s. 41, s. 68, s. 71.

7 Partiet t.o.m. r. 28 är skisserat i utkast, D. 2 s. 41, s. 68 och s. 71.

15 Jfr utkasten, D. 2 s. 68.

20 Repliken skymtar i utkasten, D. 2 s. 68 och s. 41. Den historiska bakgrunden har diskuterats i samband med dem.

23 Repliken går i den äldre historiska dramatikens anda och smakar historielektion. Jfr Bulman, s. 62.

29 I scenen mellan kungen och Olof, som finns i utkast, D. 2 s. 41, s. 68 och s. 71, får Olof löfte om att genomföra en reformation utan villkor, men han känner inte — i motsats till läsaren — kungens egentliga motiv, vilket givetvis försvagar hans ställning och gör hans seger över kungens betänkligheter något tvivelaktig. Trogen sin föresats talar Olof för vederdöparna, vilkas öde först avgörs i nästa scen. Dramats snabba rytm och kraftiga tidsförkortning markeras av den skarpa viljeduellen i scenens början. I rask följd haglar frågor om Olofs försvar av vederdöparna, hans giftermål och hans bannlysning.

Historiska fakta äro invävda i samtalet, t.ex. giftermålet; en del av dem av tvivelaktig halt, t.ex. bannlysningen och disputationen med Peder Galle i Uppsala. I båda fallen äger S. stöd i sina historiska källor. Till Gustav Vasas försiktiga hållning i reformationsfrågan torde han ha inspirerats av Geijer.

88

10 Repliken skisserad i utkasten, D. 2 s. 41, s. 54 (bläckanteckningarna), s. 68.

25 S. stöder sig på Geijer, s. 43 not 2, som uppger, att en offentlig disputation mellan Olaus Petri och Peder Galle skall ha ägt rum vid jultiden år 1524, jfr även Hallman, s. 43. Den kom aldrig till stånd. De båda parterna polemiserade däremot skriftligen, Hj. Holmquist, Reformationstidevarvet i Svenska kyrkans historia 3, s. 132. I utkasten, D. 2 s. 41 och kommentar, är deras kamp förlagd till Västerås riksdag, Holmquist, s. 152 f. Jfr även utkasten, s. 68.

89

2 Gustav Vasas försiktighet i själva trosfrågan understryks av Geijer, och S. har sannolikt därför varit känslig för allt som i de historiska källorna tydde på en halvhjärtad inställning. Men naturligtvis saknar detta samtal motsvarighet i S:s källor. Hagsten 2, s. 75 not 8 hänvisar till L. Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia 1, s. 149 f. Olof tvingar Gustav Vasa att ge honom fria händer, jfr utkasten, D. 2 s. 68.

25 *en gnista af tvifvel* Som Lindberg, s. 56, påpekar är det icke som i första akten, s. 5 r. 24, längre fråga om förtvivlan. Skillnaden är dock kanske

icke så överväldigande, då även tvivel hör till Kierkegaards honnörsord. Reformationen förefaller dock ha blivit något sekulariserad. Ordbytet markerar, att det stilistiska tonläget är mycket olika i de båda akterna; i den första bibliskt-religiöst, i den tredje kärvt, präglat av statsnyttans förkämpe, handlingens man. Ordet tvivel sammanställs av Hagsten 1, s. 377 med Buckles Civilisationens historia.

26 *Det* t.o.m. *reformation.* Uttrycket harmonierar med samtida dramatiks böjelse för historielektioner. Lindberg, s. 41.

33 Jfr utkasten, D. 2 s. 68.

90

2 Jfr utkasten, D. 2 s. 68, både utkastet över slottstablån och anteckningarna därinunder, vilka tyda på att S. tänkt frångå sina källor. I dem berättas, att vederdöparna fängslades och utvisades, Afzelius, s. 27 f. och Hallman, s. 34. A. broderar vidare på ämnet och påstår, att de skonades på grund av förböner, vilket S. tagit fasta på.

10 Partiet s. 90 r. 10 t.o.m. s. 91 r. 18 saknas i Ak, som först skickades till af Edholm och senare till Svenska akademien. För uteslutningens betydelse, jfr kommentaren, D. 2 s. 141 f.

12 Scenen mellan kungen, Olof och Gert saknar motsvarighet i utkasten. S. skattar åt en dramatisk schablon, då han låter Gert hyckla sinnessjukdom. Sjukdomen har — såvitt jag kan se — endast en uppgift: att förklara Gerts plötsliga uppträdande i kungens arbetsrum. Bulman (s. 62) sammanställer Gerts simulerade sjukdom med Hamlets och hänvisar till ett yttrande av S. i uppsatsen Själamord (S. S. 22, s. 200). Den har dock en helt annan funktion än Hamlets. Jfr Andersson, s. 32.

91

14 Gerts utvecklingstro har av Hagsten 1, s. 378 sammanställts med Buckles. Symbolspråket är likt det som begagnas s. 78 r. 23 och s. 93 r. 14.

30 Jfr kommentaren till s. 90 r. 2.

92

5 Scenen t.o.m. s. 94 r. 13 mellan Gert och Olof saknar motsvarighet i utkasten. Den har strukits i Ak. Jfr kommentaren till s. 90 r. 10. Uteslutningens betydelse är kommenterad, D. 2 s. 141 f.

93

14 I scenen med Betjänten har samtalet fått en form, som erinrar om Ibsen med halvt symboliska, halvt vitsande ordlekar (Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 118 f.). Jfr kommentaren till s. 78 r. 23.

94

14 Till denna tablå är dramats peripeti förlagd redan i utkasten, D. 2 s. 25 f., s. 15, s. 41, s. 53 f., s. 69, s. 56. Under andra etappen utspelas tablån i Olofs hem, men först under den tredje tar den form, så att den kan sägas

bli ett dramatiskt avrundat helt s. 69. Den skulle emellertid undergå betydande förändringar, vilka avspegla sig i det sista utkastet, s. 56, som troligen är nedkastat i nära anslutning till prosaupplagan. I utkasten är tablån förlagd till Västerås; i det utarbetade dramat saknas en dylik lokalisering. Det framgår dock indirekt att det är fråga om Stockholm.

S. bröt radikalt med schablonen, då han undvek att framställa dramats vändpunkt på själva reformationsriksdagen. Hemmiljön gav honom emellertid möjlighet att visa hjälten som äkta man och son. Han kunde också gå runt de kända berättelserna om Västerås riksdag 1527, som inte gärna kunde omstöpas hur som helst, och Olof står också betydligt friare i sina reaktioner, om de icke behöva utspela sig i offentligt sammanhang. Överhuvudtaget föredrar S. helt uppdiktade situationer, till vilka han kan begagna de historiska fakta han vill, framför kända paradscener, vilka skulle ha tvingat honom att även ta med det han icke behövde för sina syften. Nu kan han lättare förkorta det historiska perspektivet och låta Mäster Olofs opposition mot statsmakten växa fram direkt ur reaktionen inför riksdagsbeslutet, vilken uppenbart strider mot verkligheten, samtidigt som detta beslut återgives punkt för punkt.

Första hälften av tablån fördjupar bilden av Olofs personlighet. Till den överkänsliga stingslighet, som den första tablån avslöjade, läggs nu hetsig nervositet och starka erotiska konfliktämnen. I båda dessa tablåer finns ett samband med huvudhandlingen, men detta samband är lösare än i de två första akterna. Dessa karakterisera idealisten, som kämpar för den nya tron, och bilden har då en omisskännligt religiös färgton, som långa stunder i tredje akten är föga framträdande. Vi möta nu människan snarare än reformatorn. Först i den senare delen av tablån — något liknande gäller den första tablån — förs huvudhandlingen ett synnerligen viktigt steg framåt. Den accelererar då med en rent otrolig snabbhet. De förhärskande dragen i Olofs personlighet är nervös retlighet och hetsigt uppbrusande temperament. Stämningarna skifta; han är som ett lättupprört hav. Plötsligt flammar han upp och lika plötsligt slocknar han. Olof har i denna tablå i högre grad än på något annat ställe i dramat sin skapares temperament. Den nervösa upphetsningen slår till slut ut i ett våldsamt utbrott, i en känslostorm, som liknar kallelseupplevelsen och martyrlängtan i första akten. Olof griper till samma bild som då: stormfloden rycker honom med. Däremot saknas de religiöst färgade bilderna, den förtärande elden, kalken och blodet.

Emellertid äro de tillsynes fristående motiven fast knutna till tidigare scener om icke i samma akt så dock i den föregående. Så är förhållandet med scenerna mellan Modern, Kristina och Olof, som äro en fortsättning på sakristietablån. Resonemanget om skökan får en mening tack vare att vi minnas uppträdet i ölboden. I senare delen av tablån följa konsekvenserna av Olofs möte med kungen i aktens första tablå, och Gerts ingripande är i all sin fragmentariska korthet fullt förståeligt mot bakgrunden av att han tidigare frestat Olof på varje steg av hans bana, i varje tablå. Han skördar nu i rättan tid frukterna av sin tidigare hetsning och behöver icke lägga ut texten; vi förstå lika bra som Olof vad han menar.

20 Scenen mellan Olof och Kristina t.o.m. s. 100 r. 29 återfinns i något annorlunda form under utkastens tredje etapp, D. 2 s. 69. Skillnaderna bero till stor del på att S. har övergivit sin idé att låta de båda makarna ha ett barn. Scenen har ingenting av historisk bakgrund. Den rör sig i stället helt i 1800-talets värld. I utkasten, s. 44 föreligger en analys av Olofs förhållande till Kristina: *När han blir gift och prosan bryter in* osv. Den realistiska äktenskapsinteriören har vissa detaljer gemensamma med Brutus' och Portias möte, Julius Cæsar, akt II, scen 1. Portias beskrivning på Brutus' oroliga lynne passar delvis in på Olof: "Och i går aftons steg Du plötsligt upp / Från qvällsvardsbordet, vandrade omkring / Med armarna i kors och suckade, / Och när jag frågade vad som gick åt dig, / Du stirrade på mig med vreda blickar. / Jag sporde vidare; då gned du pannan / Och stampade med foten helt förargad;" Portia begär liksom Kristina att få dela mannens sorger: "Är jag ditt jag allenast / På sätt och vis och med inskränkningar, / Som sällskap vid ditt bord, som sängkamrat / Och till att språka med emellanåt? / Bor jag uti din kärleks förstad blott?" Jfr Andersson, s. 33. Diskussionen mannens verk och kvinnans kärlek anknyter även till kvinnofrågans behandling i Ibsens dramatik. Jfr Lamm, Strindbergs dramer, 1 s. 133 f. och Smedmark, s. 56 ff. Scenen mellan makarna ligger vid sidan av huvudhandlingen och avser väl delvis att vara en vilopunkt mellan de dramatiska höjdpunkterna. Lamms analys visar på de nervösa spänningarna under ytan. De bero på konflikten mellan mannens verk och kvinnans behov av kärlek och av att förstå hans arbete. Denna motsättning demonstreras oftast på ett fängslande och intagande sätt, men de båda citaten ur Schweglers Filosofiens historia skämma. Lösningen synes i viss mån förebåda Giftas och utmynnar i Olofs uppmaning att de skola "öfverskatta hvarandra". Den spända stämningen är emellertid icke blott av erotisk natur. S. markerar, att Olofs oro beror på att han väntar ett avgörande i reformationsfrågan. De båda motiven flätas samman, och i makarnas diskussion glida vi mellan dem. Övergången till scenen mellan Modern och Kristina är förberedd i den sistnämndas stora replik, s. 99.

95

23 Jfr utkasten, D. 2 s. 69.

96

15 Olofs filosofiska föreläsning om Aristoteles materiebegrepp är direkt tagen från A. Schwegler, Grunddragen af filosofiens historia (1856) s. 90. Samma arbete citeras i Röda rummet, jfr Smedmark, s. 234. Citatet är ej helt ordagrant. Mellan första och andra meningen har S. uteslutit ett parti.

26 S. skulle enligt Hagsten 1, s. 360 icke ha varit gynnsamt stämd mot samtida kvinnoemancipations fordringar, av vilka Kristinas replik skulle vara ett eko. Frågan är om man kan bortse från det dramatiska mönstret och helt identifiera Olof och S. på denna punkt. Kristina riktar så småningom kritik mot reformatorns verklighetsfrämmande livsform (s. 99), en kritik som sedan fäller Olof i slutscenen. De strukna Ibsen-reminiscenserna, s.

65 r. 14 och r. 29 tyda väl också på att S. icke ensidigt tar parti för Olof mot Kristina. Våren 1872 anspelar S. dock i en beställningsartikel över Wilhelmina Stålberg på George Sands insats för kvinnorna med sympati: "George Sand hade 1832 skickat ut sitt manifest mot kvinnoslaveriet, och männen knöto nävarne eller skrattade åt denna fräcka Indiana, och kvinnorna, ja, de kastade naturligtvis första stenen på sin befrierska." (Före Röda rummet, s. 23).

98

9 *vår* t.o.m. r. 10 *villfarelsen!* Lamm har framhävt (Strindbergs dramer 1, s. 134), att Olofs kärlekslycka trots hans bestämda vilja vilar på gungande grund. Jfr även Hagsten 1, s. 359 f.

20 Olof syftar på Västerås riksdag år 1527. S. låter honom i strid med historiska fakta vara kvar i Stockholm, då han i själva verket tog en mycket verksam del i riksdagsförhandlingarna.

24 Västerås recess utformades på midsommardagen år 1527 men i realiteten var kungens seger givetvis klar flera dagar tidigare.

99

11 *stig* t.o.m. r. 12 *bergen* Bildspråket påminner om Ibsen, t.ex. På Vidderne (Digte 1871). Jfr Lindberg, s. 46. I Brand framhåller Agnes, att Brands värld är för stor för henne (S. V. 2, s. 196): "Dine riger er for store,/ *alt* er her for stort for mig,/ du, dit kald, dit mål, din fore,/ al din vilje, hver din vej,/ fjeldet som udover hænger,/ fjorden, som for foden stænger; ". Även diskussionen om mannens verk och kvinnans värld anknyter till Ibsen, till Selma i De unges forbund, Agnes i Brand och Svanhild i Kærlighedens komedie. Jfr Lidén, s. 252, Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 133 och Smedmark, s. 56 ff.

100

26 Samtalet mellan Modern och Kristina t.o.m. s. 103 r. 9 saknar motsvarighet i utkasten, där S. i stället tänkt sig en större scen mellan Modern och Olof. Konflikten mellan henne och sonen har utvidgats att gälla även giftermålet. Uppslaget fick S. från Geijers uppgift, att prästernas protestantism ofta blott bestod i att de gifte sig med sina hushållerskor. Motivet flätas så samman med skökan, den f.d. nunnan, även hon ett uppslag från Geijer. S. ägnar som tidigare framhållits stor uppmärksamhet åt skökomotivet — bland annat ett uttryck för en opposition mot samtida könsmoral — och han återvänder tyvärr därtill i sista akten. Ur huvudhandlingens synpunkt tillåtes denna "bihandling" att ta ett alltför stort utrymme i förhållande till vad den ger. Scenen belyser icke blott Kristinas svårigheter utan även indirekt Olofs förhållande till Modern. Det våldsamma utbrottet mot Moderns krav på sonen vittnar om Olofs bundenhet, och även om denna scen kan te sig ofullständigt motiverad i sitt sammanhang, förbereder den och fördjupar den fjärde aktens smärtsamma uppträde mellan Olof och hans mor, liksom den anknyter till sakristietablåns slitningar mellan dem båda.

101

12 För Moderns uppfattning om Kristina som Olofs hushållerska, jfr excerpter ur Geijer, utkasten D. 2 s. 34: *En mängd* osv. jämte kommentar.
18 Moderns beskyllning antyds i utkasten, D. 2 s. 55.

102

10 Denna replik är ett koncentrat av de stämningar, som ha byggt upp konflikten mellan Olof och hans mor. Förmodligen har S. hämtat stoff från sitt eget förhållande till fadern (Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 130 f.). Jfr även Hagsten, 1 s. 362. Såväl Lindberg, s. 56 som Lidén, s. 252 ha jämfört Kristinas utfall mot föräldraauktoriteten med Brands (S. V. 2, s. 155 ff.).

103

10 I det sista utkastet, D. 2 s. 56 har S. tänkt sig en scen mellan Modern och Olof. Den skulle måhända ha varit betydligt större. Det är inte omöjligt, att den då även omfattade stoffet i scenen mellan Modern och Kristina.
32 Scenen mellan Olof och Kristina t.o.m. s. 107 r. 17 är skisserad i utkasten, D. 2 s. 56, där dock även Modern är närvarande, då Brasks brev anländer. Samtalet mellan Olof och Kristina för tablåns tidigare uppslag vidare. För Olof skymtar ett val mellan hustrun och modern, men diskussionen böjer av och växlar in på Kristinas ställning och på glåpordet sköka. Inför perspektivet, att Kristina varit utsatt för denna skymf, veknar Olof. De försonas.

105

7 Kristina skall icke få svar på sin fråga förrän i femte akten, då hon möter Skökan, s. 139 t.o.m. s. 142 r. 26.
12 *Skall* t.o.m. r. 13 *mig!* Sambandet mellan denna replik och Ibsens kvinnoskildring i Kærlighedens komedie och De unges forbund har påvisats av Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 133.

106

4 Man känner sig osäker om Kristina i denna replik nämner sanningen eller om hon väljer en nödlögn för att icke blottställa Modern och berätta för Olof, att denna kallat henne för sköka, s. 101 r. 18.
18 Brevet från Brask avbryter den äktenskapliga hemscenen och dramat återvänder till huvudlinjen: reformationen. Då S. låter Västerås riksdag utspelas utanför scenen — en dylik frihet tog sig ej föregångaren Frans Hedberg i Dagen gryr! — och låter Olof i strid med den historiska verkligheten befinna sig på annan plats, måste han laborera med underrättelser från riksdagen, som framföres genom brev eller särskilda sändebud. I och med brevet från Brask erkänner sig den gamla tron besegrad. Brask försvinner därmed ur skådespelet, vilket är symptomatiskt, då kungen är Olofs egentliga motståndare. Liksom Kristina riktar Brask kritik mot Olofs överspända idealitet. Detta motiv, som sålunda dyker upp för första

gången i dramat, har S. fört in i det ögonblick, då Olof till synes har segern i sin hand. Det går en klar linje från Kristinas och Brasks förebråelser för bristande verklighetssinne över Lars' anklagelser, s. 124, till Marskens dom i sista akten, s. 150, inför vilken Olof till slut böjer sig. Olofs reaktion inför segern — en känsla av tomhet, då kampen är slut — varar icke länge. Han finner snabbt en ny utgångspunkt för förnyad kamp, då han i samtalet med Adelsmannen upptäcker det läsaren redan vet, nämligen att Gustav Vasa menat något annat än han med den genomförda reformen. Adelsmannen får framföra riksdagsbeslutet i fyra punkter. Dessa äro liksom anspelningarna på ordinantian ordagrant hämtade från Geijer, men det vittnar om S:s naturliga dramatiska begåvning, att dessa citat ändå pulsera av spänning. Motsatsen mellan Olofs nervösa sätt att med blixtsnabba svar jaga Adelsmannen från punkt till punkt, för att denne skall komma till det för Olof väsentliga, och dennes lugnt utförliga redogörelse blir synnerligen verkningsfull. Olof har redan insett, att målet icke har nåtts, då Adelsmannen till sist erinrar sig hans kyrkoherdefullmakt. Den ironiska effekten kunde knappast vara starkare, och i sin korthet är Olofs förtvivlade utbrott mycket väl förberett. Handlingen släpps lös i ett våldsamt crescendo. I sin lidelse sopar han undan Kristina, som icke förstår hans nederlag, och i det rätta ögonblicket träder Gert fram, hemligt besläktad med ytterlighetsdraget och idéfanatismen i hans natur. Otron har segrat, kampen tas nu upp mot den egentliga fienden i en anda av revolutionär hänförelse och demokratisk rabulism. Akten slutar med Gerts triumferande, blasfemiskt tillrättalagda bibelord: "En må dö på det alla må lefva!" Den kristna offertanken ställd på huvudet! Tablåslutet hör till dramats styvaste partier, även om man kan tycka, att språnget från reformation till revolution tas så snabbt, att motiveringen blir hängande efter. Olofs beslut är i hög grad ett uttryck för hans lidelsefulla temperament, som i detta ögonblick fordrar blixtsnabb handling. Den levande gestaltningen och den dramatiska pulsen dölja dock effektivt, vad en lugnare analys kan konstatera både av inkonsekvens och naket idéskelett. Konflikten kall—ämbete, reformation—reduktion träder i dagen utan någon förklädnad. I dramats ursprungliga text förekomma de två sistnämnda orden s. 110 r. 27 och r. 29, vilket klokt nog har ändrats vid tryckningen 1880—1881. Det är betecknande att Olof i denna nya krissituation, då han förklarar kungen krig, griper till samma bilder för att uttrycka sin lidelse som då han i första akten kallades att kämpa mot kyrkan. Han och Gert talar om flod och storm, som oemotståndligt rycker allt med sig (s. 111 r. 5 t.o.m. r. 13).

25 En del av innehållet i Brasks brev, som givetvis är S:s egen uppfinning, finns i en anteckning under ett utkast, D. 2. s. 70. Den senare delen av anteckningen förekommer givetvis icke i brevet. Den poängterar blott, att vi stå inför dramats peripeti, då Olof når sitt mål men ändå fortsätter kampen, jfr s. 107 r. 14. S. tänkte sig under andra etappen en personlig scen mellan Olof och Brask och Kungen, en plan som vad det gäller Olof och Brask även bibehålls under den tredje etappen, men övergivits i det sista utkastet, s. 56.

107

8 *Intet* t.o.m. *döden!* Innebörden i denna replik finns i en anteckning under ett utkast till denna tablå, D. 2 s. 70. Utkastets slutsats, att Olof fortfarande har kungen som motståndare har givetvis icke tagits med. Det skulle ha varit att på ett odramatiskt sätt föregripa den kommande handlingen.

14 *Det* t.o.m. *striden!* Detta uttalande låter icke rimligt i Olaus Petris mun men passar väl i S:s, vilket Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 127 understryker. Det bör dock påpekas, att denna mening först lagts till i manuskriptet, efter det att avskriften Ak kommit till, jfr textvarianterna och kommentaren D. 2 s. 133 f. Scenen med Adelsmannen är skisserad i utkasten, D. 2 s. 69 och s. 56.

25 Jfr kommentaren till s. 88 r. 25. Det är tvivelaktigt om S. här menar den tidiga polemiken mot Galle eller disputationen på riksdagen år 1527.

30 Beslutet vid Västerås riksdag år 1527 har S. hämtat från Geijer, jfr Lindberg s. 41 och Hagsten 2, s. 77. Citaten r. 32 och s. 108 r. 4, 9, 15, 30 äro ordagranna efter Geijer, s. 62.

109

2 Västerås' ordinantia citerad efter Geijer, s. 63. Jfr också citatet r. 8—11, r. 15—16.

13 Jfr kommentaren till s. 86 r. 11. — *tron* I K står *Reformationen,* vilket ändrats vid tryckningen år 1880—81. Samma ändring utförd på r. 15 och r. 27. Jfr även s. 110 r. 27 och r. 29.

20 Repliken r. 20 t.o.m. r. 25 varnar Mäster Olof att ej gå för hårt fram. Den torde återgå på studier hos Geijer, s. 66 som hävdar, att Gustav Vasa gick varsamt fram med de gamla kyrkobruken och att Olaus Petri biträdde honom i denna hans kyrkopolitik. Jfr utkasten, D. 2 s. 34 jämte kommentar. Lagerbring 3, s. 9 ger ungefärligen samma bild och nämner bland de ceremonier, som till en början bibehölls även vigvattnet. Geijer ger också i sin historia talrika exempel på allmogens motstånd mot de nya sederna. Någon motsättning mellan kungen och reformatorerna i fråga om kyrkobruken är Geijer icke bekant förrän mot slutet av 1530-talet, s. 83, vilket S. har observerat och använt redan i detta sammanhang. Angående tidsförkortningar i det historiska stoffet, se kommentaren D. 2 s. 86 f. och utkasten, s. 26 jämte kommentar. Om Gustav Vasas och Olaus Petris konflikt, se kommentaren D. 2 s. 87.

27 Jfr r. 13.

29 Adelsmannens uppfattning att reformationen så småningom skall slå igenom torde grunda sig på Geijers bild av händelseförloppet, s. 65 f., s. 83.

110

5 Mäster Olof utnämndes till kyrkoherde i Stockholm först år 1543. Afzelius (s. 31, s. 79) kan ha förlett S. att på ett tidigt stadium göra Olof till kyrkoherde redan på 1520-talet. Han håller sedan fast vid kyrkoherdefullmakten som en symbol för vad verkligheten är beredd att ge den kämpande idealisten, s. 25 f., s. 15, s. 41, s. 69, s. 56. Uppgiften om hans lön

torde vara S:s egen uppfinning. För Adelsmannens gratulation, se utkast D. 2 s. 69. Jfr r. 12.

12 I fullmaktsmotivet ser Hagsten ett av dramats väsentligaste motiv och har (1, s. 466 ff.) sammanställt denna replik med flera av dramats övriga episoder, vilka han anser sammanhänga därmed. Däremot synes mig Hagstens parallell mellan S. och hans förhållande till Karl XV, som givit honom ett stipendium, å ena sidan och Olof och hans förhållande till Gustav Vasa å den andra vara väl hårdragen. S. uppfattade sin konst med kallelsens heta glöd och ämbetsmannakarriären var honom väl av den anledningen förhatlig. Striden mellan Olofs ideal och verkligheten sådan den representeras av Gustav Vasa erbjuder en parallell till Brands sammandrabbning med Provsten (S. V. 2, s. 237 ff.). Jfr r. 5.

13 Jfr s. 43 r. 29.

17 Scenen mellan Olof och Gert t.o.m. s. 111 är skisserad i det sist skrivna utkastet, D. 2 s. 56.

20 Jfr utkasten, D. 2 s. 56 för konflikten r. 20 t.o.m. r. 24.

27 Först vid tryckningen 1880—1881 har S. ändrat manuskriptets *reformationen* r. 27 och *reduktionen* r. 29 till *tron* och *otron*. Repliker av denna framsynta typ voro mycket vanliga i samtida historiedramatik, som icke sällan blev dramatiserade historielektioner. Den ursprungliga formuleringen avspeglar S:s uppfattning av reformationen, sådan den utformats under intryck av Geijer. Jfr textvarianterna s. 110 r. 27 och r. 29, och utkasten, D. 2 s. 41 *Kungen tog godsen* osv. jämte kommentar, s. 69. S:s uppfattning av reformationen är utförligt diskuterad, kommentaren, D. 2 s. 84 f.

111

20 Jfr kommentaren till s. 98 r. 24.

29 Gerts replik alluderar på översteprästens berömda ord, då judarna rådslogo om att döda Jesus. "Ej heller besinnen I, att oss är bättre, att *en* man dör för folket än alt folket skulle förgås. Det sade han icke af sig sjelf; men efter han var öfversteprest det året, profeterade han. Ty Jesus skulle dö för folket." Joh. 11:50—51. S. vänder ånyo på bibelordet och skänker det den innebörd som Kaifas ville ge sina ord.

112

1 Den fjärde aktens utveckling kan följas i utkasten från den första planeringen till den slutliga utformningen. Till dem hänvisas i den ordning de ha tillkommit, D. 2 s. 25 f., s. 14 f., s. 38, s. 41 f., s. 19, s. 53, s. 42, s. 70, s. 43, s. 57 f., s. 77. Under den första etappen har S. förlagt sammansvärjningen till fjärde akten. Då den schematiska översikten överges och de konkreta situationerna växa fram under den andra etappen, delas akten i tre tablåer (s. 41 f.). Moderns död, den första tablån, är den enda som är detaljerat utformad. Även de övriga två få utförliga utkast (s. 42). Under den tredje etappen ha tablåerna begränsats till två: moderns död, som fått utförlig form, och en som icke har fått någon mer invecklad form mer än i ett utkast (s. 70, s. 57 f. och s. 77). Uppenbarligen skulle den andra tab-

lån ha grupperats kring Olofs predikningar mot kungen, en plan som även kan spåras i första etappens utkast. Först då prosaupplagan skrevs har S. fört över den andra tablån till femte akten. Förmodligen märkte han, att dramat hotade att svälla över alla breddar. Viktigare var dock att S. hade vissa svårigheter att foga ihop dramats handling med den historiska bakgrunden (D. 2 s. 86 ff.). Efter denna ändring rubbades emellertid balansen mellan huvudhandlingen och de avbrytande bilderna av Olof som privatmänniska, en balans som i stort upprätthållits i tidigare akter. Efter hemscenen i tredje aktens andra tablå följer alltså ånyo en familjescen. Balansen hade kunnat återställas, om S. i slutet av akten återknutit till dramats huvudhandling. Det gör han formellt i duellen mellan Olof och Lars om Olofs utfall mot kungen. Men man har icke sett Olof handla, och därför har man — trots dunkla anspelningar om en sammansvärjning vilka man icke förstår förrän i femte akten — icke hunnit längre än i tredje aktens slutscen, då Olof går över på Gerts linje. Även i slutet på fjärde akten, som vittnar om Olofs hat mot kungen, står handlingen stilla. Med en viss förvåning ser man Olof bland de sammansvurna i femte aktens första tablå.

Det historiska underlaget i fjärde akten är nästan obefintligt, när det icke är totalt felaktigt. Olaus Petris moder dog enligt S:s sagesmän icke förrän några år före sonen, alltså långt senare. Uppslaget kommer från berättelsen om bröderna Petris uppträdande vid faderns begravning. Olofs anfall på munkarna har en viss historisk anknytning; de katolska bruken avskaffades successivt, och Gustav Vasa anför i sin konflikt med reformatorerna, att de gingo för hårt fram mot dem. I övrigt har S. samlat kulturhistoriska notiser från Afzelius, Lagerbring m.fl. för den relativt breda, ibland onödigt uttänjda miljöskildringen, t.ex. munkarnas scen. Till Olofs karaktär och åsikter ha vissa uppslag hämtats från Olaus Petri.

I allt väsentligt är emellertid akten egen uppfinning, och den avser huvudsakligen att fördjupa bilden av Olofs personlighet. Det oöverlagt hetsiga växlar blixtsnabbt till det eftergivet milda hos Olof, som strax därpå återigen ger sig sin fanatism i våld. I stort sett visar oss fjärde akten en upptänd idéfantast och den kritik, som redan skymtade i tredje akten mot honom för hans förakt för verkligheten och vardagen, vidgas nu att gälla hans ideal överhuvud. Till det alltför abstrakta i hans strävan fogas oförmågan att bedöma om ett folk verkligen kan omvändas så brådstörtat som han tror. Lars kritiserar det rent negativa i hans förkunnelse, och han fastslår, att utvecklingen icke tar några språng utan fortskrider i sin takt utan hänsyn till reformatorns ansträngningar och ändringar. Deras knivkastning, delvis hämtad ur en av Strindbergs tidningsartiklar, blottar ett av de hinder, på vilka Olof skall stupa. Men i sin rasande häftighet vill han icke se något berättigat i Lars' ord; han rusar blint mot undergången. "Guds straff öfver kungen! ropa vi." Så går handlingen vidare.

2 *Ett rum hos Olofs moder.* I utkasten har Moderns död tidigt förlagts till hennes hem. S. har dock i sista stund vacklat och ett ögonblick tänkt sig Olofs hem i stället, utkast D. 2 s. 76 f. — *sparlakanssäng* gammaldags säng med fördragsgardiner. Jfr utkasten, s. 70.

3 *Christina* t.o.m. *sofver.* Jfr utkasten, D. 2 s. 70 och s. 76. — *Lars* t.o.m. *nattlampan.* Jfr utkast, s. 76.

5 De tre scenerna Lars och Kristina t.o.m. s. 113 r. 6, Modern, Lars och Kristina s. 113 r. 7 t.o.m. s. 114 r. 7, och Lars och Kristina s. 114 r. 8 t.o.m. r. 29, växa fram i utkasten, D. 2 s. 70 och s. 76 f. I dessa scener tecknas utgångspunkten för aktens huvudkonflikt och förberedes Olofs ingripande mot de cyniska munkarna. Kritiken mot Olofs fanatiska oböjlighet, som satt in redan i tredje aktens andra tablå, fortsättes och uppbäres främst av brodern Lars. Dennes humana eftergivenhet tecknas i beslutet att släppa in munkarna till den döende modern. Att hans mänskliga uppträdande icke kommer att delas av Olof, klargör Kristina.

113

4 *Han* t.o.m. r. 6 *fötter*... Som Lamm visat (Strindbergs dramer 1, s. 135) rör S. i denna replik vid huvudtemat i sin erotiska psykologi och anger "sitt eget dubbelförhållande såsom tyrann och slav gentemot kvinnan."

7 För scenen med Modern t.o.m. s. 114 r. 7, se likheter med utkasten, D. 2 s. 70 och s. 77.

114

11 *De må komma in!* Jfr utkasten, D. 2 s. 70 och s. 77.

29 Jfr utkasten, D. 2 s. 77, där repliken delvis redan är utformad.

30 Munkarnas scen t.o.m. s. 118 r. 23, som planerats redan under utkastens andra etapp, D. 2 s. 41, och som i förbigående tecknas även under den tredje, s. 70, s. 77 och s. 57, bygger på berättelsen om bröderna Petris attack mot katolska munkar vid faderns begravning. Bilden av den gamla trons representanter är inte vacker; deras cynism utformas med burlesk humor. Liksom i ölbodstablån kontrastera blasfemiska bibelallusioner och rå och hycklande cynism mot Moderns äkta fromhet och den vackra pesthymnens allvar. Det är därför naturligt, att forskningen har sammanställt denna scen med Shakespeare, med dödgrävarscenen i Hamlet.

115

3 *smörjehorn* förmodligen ett oljekar, i vilken den heliga olja, som användes vid den sista smörjelsen, förvarades. Jfr förekomsten av "smörjhorn" bland riksregalierna — *palmer* vigda palmkvistar förekommo i katolsk kult. Däremot är det ovisst om de brukades vid dödsbäddar. Ljus satte man i händerna på den döende.

15 För replikerna r. 15 t.o.m. r. 31 drar Bulman, s. 66 f. en parallell med Shakespeare och menar, att de äro formade i Falstaffs anda. Liksom Shakespeares "skurkar" antyder Mårten en förklaring till sin cynism. Jfr även Andersson, s. 34.

21 Jfr karakteristiken av Mårten, utkast, D. 2 s. 56.

23 Jfr Joh. 1:14. Liksom i andra aktens ölbodstablå vitsas på bibelord. Jfr Andersson, s. 53.

29 Jfr utkast, D. 2 s. 56.

116

2 Angående receptet på kryddat Rochelle, som diskuteras t.o.m. r. 7, se utkasten, D. 2 s. 40 och s. 65 jämte kommentarer, som dels ange källan, dels hänvisa till litteraturhistorisk behandling av detta uppslag. På ett ypperligt sätt har Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 110 f.) tagit denna detalj som exempel på vad S. lärt av Shakespeares förmåga att ge en miljö konkret och levande.

5 *Claret* kryddat rött vin, förmodligen Bordeaux, jfr Strindberg i Svenska folket (S. S. 7, s. 240).

12 *Aufer immensam* osv. Den första strofen av den bekanta pesthymnen av Georg Thymus (d. 1561), förmodligen hämtad från 1695 års psalmbok, där översättning finns, jfr Rydh, s. 37. V. Rydberg använder denna hymns första strof i Singoallas pestskildring (Skrifter 3, s. 152). Jfr s. 132 r. 25 jämte kommentar om ytterligare en strof av psalmen.

19 Mårtens replik tyder på att S. följer Afzelius, s. 50 och s. 63, som påstår att man vid dödsbäddar framför allt bad om Jungfru Marias förböner för den döende. Den r. 12 citerade strofen passar sällsynt illa och har icke något med Jungfru Maria att göra. I utkasten till första aktens begravningstablå läsa munkarna Ave Maria, s. 39, s. 65.

22 Replikerna r. 22 t.o.m. r. 30 äro utformade på jambisk vers.

117

2 I utkasten talas om ett testamente, se D. 2 s. 77 och s. 57.

10 Jfr utkasten, D. 2 s. 57, s. 70 och s. 77.

20 Jfr karakteristiken av Mårten, utkasten D. 2 s. 56.

34 *Den ena* t.o.m. r. 35 *det!* Anspelning på Fredrik II:s berömda: "Man skall låta var och en bli salig på sin fason."

118

24 Scenerna mellan Olof och Modern och Olof, Kristina och Lars t.o.m. s. 123 ha intresserat S. i de olika utkasten, D. 2 s. 41, s. 70, s. 77 och s. 57, dock främst under den tredje etappen. Striden kring Moderns dödsbädd sammanhänger såtillvida med Olofs kamp mot Gustav Vasa, att munkarna åberopa kungligt tillstånd att utföra sina katolska ceremonier. S. kopplar samman källornas vittnesbörd om bröderna Petris konflikt kring faderns bår med det kända faktum, att Gustav Vasa var skonsam mot de gamla kyrkobruken vid Örebro möte 1529. Han låter Mäster Olof rasa däremot, trots att Geijer uppger, att reformatorerna först år 1539 gått så hårt fram mot kyrkobruken, att de ådragit sig kungens missnöje. Den gripande scenen, då Olof och Modern äro ensamma och då han upptäcker, att hon har dött, är under alla stadier av Mäster Olof-dramats växlande öden föremål för S:s oupphörliga omsorg. I versupplagan sväller den ut och får ett ännu starkare lyriskt inslag. Som oböjlig reformator nekar Olof i sanningens namn sin mor den sista smörjelsen. Men han kan icke länge upprätthålla denna position. Utan att ge avkall på sina principer tigger han om hennes förlåtelse, men hon är av hårdare virke än han och förbannar honom i

dödsögonblicket. Man får nu bekräftelse på att Olofs tidigare stridigheter med Modern icke blott berott på olikheten i religionsuppfattning, utan att de återspegla en djupare konfliktladdad känslobindning. Sedan Olof visat en onödigt tillspetsad hårdhet, slår han omedelbart över i dess motsats och som den typiske Strindbergs-hjälte han är, utför han pietetsfullt de katolska ceremonierna, först då Modern väl är död, och så skäms han inför Lars ögonblicket efter för sin mänsklighet, som han kallar svaghet! Konflikten mor—son har S. tidigare gestaltat i Fritänkaren men då ännu icke med samma nyanserade psykologiska insikt. I Mäster Olof tillspetsas konflikten mellan idé och verklighet i ett replikskifte, som i sig inrymmer idéfanatikerns dilemma. Olof frågar sig om han har rätt. Lars tvekar icke: Olof har orätt, men Kristina som med sin intuition inte sällan slår huvudet på spiken, konstaterar att han har för mycket rätt. Kritiken, som tidigare i tredje akten har rört bristande verklighetssinne, gäller nu hans bristande mänsklighet. Den största delen av akten får sitt berättigande av denna kritik av hans bristande sinne för människorna omkring honom. För uppgörelsen med Modern har säkerligen Brand spelat en roll, men scenerna få sin självständiga stil av det typiskt strindbergska temperamentet.

119

2 *Gif mig den heliga smörjelsen.* Jfr utkasten D. 2 s. 77.
13 Gustav Vasa gick försiktigt fram med de gamla kyrkobruken, jfr utkasten, D. 2 s. 41 jämte kommentar och s. 77. S. låter Mäster Olof gå till storms mot kungens politik i detta avseende (jfr r. 15—17), vilket innebar ett visst tillrättaläggande av historiska fakta, kommentaren till s. 110 r. 20 och s. 132 r. 10.
19 Utan sakrament skulle Modern pinas i skärselden, jfr r. 25—26. Afzelius (s. 50 och s. 63) uppger, att de döende förleddes att skänka stora gåvor av rädsla för skärselden.
22 *på* t.o.m. *dö* Denna del av repliken är skisserad i utkast, D. 2 s. 70.

120

5 *Det* t.o.m. *guld?* Denna del av repliken är formulerad i utkasten, D. 2 s. 58.
10 Under utkastens tredje etapp kastar Olof ut munkarna, D. 2 s. 70, s. 77 och s. 58.
30 Repliken är skisserad i utkasten, D. 2 s. 77.

121

7 Jfr utkasten, D. 2 s. 77.
10 Olof ger uttryck åt den religiösa liberalismens gudsuppfattning, jfr Lindberg s. 56. Karl i Fritänkaren bekämpar föreställningen om den straffande Jehova och bekänner sig till "den kärleksfulle, milde fadren", som han uppfattar i den religiösa liberalismens, närmast i Parkers anda (S. S. 1, s. 17). I Den fredlöse (S. S. 1, s. 247) fäller Valgerd en liknande replik "Jag hoppas på den Gud, som är kärleken".
14 *Förbannad* osv. Jfr utkasten D. 2 s. 77.

16 Monologen är planerad i utkasten, D. 2 s. 70.
22 Jfr utkasten, s. 70 och s. 77.
27 S. ägnar scenatmosfären stort intresse redan i utkasten. Till r. 27 och r. 31 finns motsvarighet, D. 2 s. 70.
33 Jfr utkasten, D. 2 s. 70.

122

24 Olof tvingas att inför Lars bekänna, att han har sviktat vid Moderns dödsbädd och gjort henne till viljes. Han släpper alltså fram de vekare känslor, som hans föregångare Karl i övermänsklig konsekvens behärskar i Fritänkaren: "O, min Gud! Låt din ljungeld döda mig i detta ögonblick — eljest ger jag vika. Stig upp, min mor! ni vet inte vad ni begär", utropar han, då modern tigger honom att ta tillbaka sina villoläror (S. S. 1, s. 58).
34 *Gud* t.o.m. *rätt!* Utkasten ha ordagrant samma utrop, D. 2 s. 70 och s. 77.

123

5 Repliken återfinns i utkasten, D. 2 s. 70 och s. 77. I det senare är den lagd i Lars' mun.
21 Replikskiftet t.o.m. r. 27 är utformat på ibsenskt manér med symbolisk undermening, jfr Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 119. S. har utan tvivel åsyftat, att Kristina med oförvillad intuition har samma inställning som Olof och Lars till de katolska ceremonierna. Det framgår av scènanvisningarna r. 22 och r. 27.

124

1 Den viktiga scenen mellan Lars och Olof t.o.m. s. 126 är planerad i utkasten, D. 2 s. 70 och s. 76 f. Vad Olof i den föregående scenen har visat i konkret handling, är i ordväxlingen med Lars föremål för lidelsefull debatt. Olof bekräftar ånyo, att han icke tillmäter familjebanden någon betydelse, och han bekänner sig till den kompromisslösa idéfanatismen och försvarar det negativa, det nedrivande i sin verksamhet mot Lars' anklagelser. Dennes insiktsfulla kritik och hänvisning till en långsamt fortskridande utveckling lyssnar han icke till. Liksom i tredje aktens avslutningsscen befinna vi oss trots hänvisning till Luther långt ifrån 1500-talets värld. Debatten är en dramatisering av synpunkter från 1870-talet, som S. framlade i artikeln Perspektiver våren 1872. Hans utvecklingssyn, som i denna artikel givetvis framföres på ett avvägt balanserat sätt, fördelas nu på de två protagonisterna utan försök att medla mellan dem. Lars' synpunkter återvänder i Marskens stora angrepp på Olof i sista akten. Någon konsekvent genomtänkt historiefilosofi kan icke utläsas ur Lars' repliker. På ett mänskligt sett förklarligt vis skiftar han ideligen utgångspunkt och angriper Olof från olika sidor, för hans omänsklighet, hans ohistoriska uppfattning, hans negativism. Till och med Kierkegaards analys av reformatorn levererar material. Lars beskyller Olof för att vilja spela Gud, den klassiska anklagelsen mot den fanatiske reformatorn. Liksom brodern

fladdrar Olof från argument till argument. Han eggas av motstånd, han rent av kallar på motstånd för att komma i de rätta stridstagen. Hänvisad till sig själv får han tid till eftertanke och tillfälle att mjukas upp av vekare känslor. Angreppen döva dessa röster och spänna hans stridslust till det yttersta. Olofs anklagelser mot kungen är delvis av historisk art och hämtade ur Olaus Petris En svensk krönika. Sammansvärjningen mot Gustav Vasa skymtar i förbigående i en av Olofs repliker och är givetvis en förutsättning för den skarpa kontroversen mellan bröderna och för Olofs hätska utfall mot kungen. Man får dock icke veta, att det överhuvudtaget är fråga om en sammansvärjning, eftersom brodern Lars icke gärna får känna till den. Olof anspelar på den blott i dunkla ordalag. Denna otydlighet beror ytterst på att S. icke hade den historiska bakgrunden klar för sig (D. 2 s. 86 ff.), vilket avspeglar sig i utkastens vaga formuleringar, t.ex. *Konflikt med styrelsen,* (jfr utkasten D. 2 s. 77). Dramats huvudlinje har blivit försummad, även om samtalet mellan Olof och Lars delvis bygger på motsättningen mot kungen. I motsats till i föregående akter är det icke en riktig balans mellan dramats huvudlinje och skildringen av Olof som privatmänniska.

4 *Den* t.o.m. r. 5 *ramlar.* Den ordspråksliknande vändningen återgår på Luk. 3:9. "Och nu är allaredan yxan satt till roten på trän; hvart och ett trä, som icke bär god frukt, varder afhuggit, och kastadt i elden."

9 *girigbuk* S. stödjer sig troligen på Olaus Petris utfall mot alltför näriga furstar i En svensk krönika, jfr excerpter i utkasten D. 2 s. 31 jämte kommentar. Jfr även kommentaren till s. 33 r. 29. — *Först* t.o.m. r. 10 *mig!* Jfr s. 29 r. 6—7. Studierna i En svensk krönika diskuteras i kommentaren, s. 87 f.

12 Jfr kommentaren till s. 109 r. 29 och s. 84 r. 29 och Hagsten 1, s. 398.

15 *illa* t.o.m. r. 17 *gamla* Trots de våldsamma angreppen på det bestående finner Lindberg, s. 51, att dramat också ger uttryck åt pietet. Fråga är dock om ej dramats behov av kamp mellan motsatser dikterat Lars' uttalande. Mot Olof skall Lars framhäva, att den enskilde ej kan lyfta det historiska händelseförloppet ur sina hakar. En dylik åsikt gör sig S. till tolk för våren 1872. Olofs och Lars' diskussion är en diskussion inom S. själv. I hans journalistik kan man finna prov på en utvecklingstro, som icke räknar med tvära omstörtningar. I artikeln Varför har huvudstaden icke något fritt universitet ännu? ($^{14}/_{3}$) rekommenderar S. studier i statskunskap. Historiska fakta visa, att "ej naturen gör några språng, utan huru det efterföljande statstillståndet naturligt utvecklat sig ur det föregående". S. kallar detta för "den historiska, förnuftiga utvecklingen i staternas liv" (Före Röda Rummet, s. 17). I en annan artikel från våren 1872 Perspektiver försvarar också S. den kraft, med vilken det gamla sätter sig till motvärn. "Det gamla uppträder, nu som alltid, med förtvivlans mod för att försvara sina gudar och altaren, och detta på ett i sanning storartat sätt; låt vara att passionerna glödgas upp till fanatism — detta är helt naturligt och det bevisar, att detta gamla en gång varit något stort för sin tid och spelat en huvudrol i världshistorien. Skulle den tron, som våra förfäder trott och för vilken de lidit och kämpat, nu ge sig vid första

hugget, i sanning, då hade hon ej varit det hon varit och ej heller kunnat uträtta vad hon uträttat." (S. S. 54, s. 188 f.).

24 Om sambandet med Kierkegaards föreställningsvärld, se kommentaren till s. 5 r. 32.

27 I Lars' karakteristik av Olofs negativism vill Hagsten se ett samband med S:s sympatier för Pariskommunen. Som tidigare har framhävts möter man liknande formuleringar i Ibsens De unges forbund, se kommentaren till s. 5 r. 16. Jfr Hagsten 1, s. 413.

31 Olofs svar går ut på att försvara hans negativa hållning. Man möter ett liknande försvar för S:s egen tids negativism i hans artikel Perspektiver våren 1872, vilken citerats redan i sammanhang med kommentaren till s. 5 r. 16. I samma artikel förklarar S. att han icke vet vad den nya tron skall kallas. "Att religionen skall gå framåt, liksom allt annat, lär väl ingen förneka, hälst då historiens vittnesbörd om reformationer stå så nära till hands. Och om icke dessa bevisade något absolut, så se vi väl ändå det berättigade i att man går att söka något bättre, då ens själ ej mera kan tillfredsställas av det gamla, vilket skall störtas ej därför att det är gammalt, utan därför att mänskoanden ej kan låta sig påtvingas föreställningar och idéer, vilka hon avgjort finner stridande mot hennes andliga behov. Mitt i denna otrons, det flacka räsonnementets och de materiela intressenas tid pågår dock en märklig strid, en andlig strid på liv och död, som visar de klagande idealisterna rätt tydligt, det vi ej så sjunkit i materien som de mena: striden mellan den gamla auktoritets- och känslotron gentimot den nya — vad vi skola kalla henne står ännu oavgjort." S. S. 54, s. 188. I Mäster Olof delar S. upp sitt resonemang på de båda bröderna Olof och Lars Petri. Jfr E. Lindström, Strindbergs "Mäster Olof"-dramer, s. 10 f.

125

5 Med utgångspunkt från denna replik analyserar Lamm Olofs totala brist på känslor för familjen, Strindbergs dramer 1, s. 132.

13 *Broder* t.o.m. r. 16 *fram!* Ett liknande bildspråk återfinns i Tjänstekvinnans son (S. S. 18, s. 378), då S. berättar, hur Victor Hugos idéer började inverka på honom, då "allt detta, som låg i frö hos ynglingen, började gro, men kvävdes ännu av de gamla böckernas höstfällda löv". Jfr Hagsten 1, s. 400.

24 Till Olofs karakteristik av kungens självsvåld torde S. ha hämtat råmaterialet från En svensk krönika. Ur den har han excerperat kritiska uttalanden om kungar, som förbrutit sig mot undersåtarna och förtryckt dem, jfr utkasten D. 2 s. 31 jämte kommentar och kommentaren D. 2 s. 87 f.

126

19 Lars menar med sitt uttryck "de falska frihetsapostlarne" vederdöparna.

20 I strid med utkastens utformning låter S. Olof vara invecklad i sammansvärjningen, som Gert står i spetsen för, redan i fjärde akten. Under utkastens andra etapp ägnas två tablåer åt sammansvärjningen, s. 43 f. Sammansvärjningens historiska bakgrund diskuteras i kommentaren, s. 86.

24 *Concordia res parvæ crescunt* början av ett bevingat ord, som återgår på Sallustius, Bellum Iugurthinum. Fortsättningen lyder: discordia maxumæ dilabantur.

127

1 Scenen mellan Gert, Olof, Lars och Kristina t.o.m. s. 129 saknar motsvarighet i utkasten.

14 Repliken, som särskilt berömdes av Wirsén (Kritiker, s. 300), nämns hos Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 120 som exempel på affekterad 1800-talsretorik.

34 S. anspelar som Rydh påpekat (s. 15) på en farsot, den s.k. engelska svetten, som skall ha härjat år 1529, jfr utkasten, D. 2 s. 34 och kommentar, s. 76.

128

4 S:s källa till pestskildringen har icke påträffats. Korset på porten till de pestsmittades hus liksom massbegravningen utan kyrkans välsignelse torde höra en senare tid till. Under den stora farsorten år 1710 ha dylika åtgärder tillgripits.

129

15 Under farsoten år 1710 utfärdades officiella bestämmelser, att de döda skyndsamt skulle begravas utan kyrklig välsignelse.

17 *Folket* t.o.m. r. 19 *man.* Hos Geijer sägas prästerna ha framställt hungersnöd och farsot som "ett himmelens straff över den kätterska konungen", som gynnade den nya läran (s. 46).

130

1 Den femte aktens utveckling kan följas i utkasten. Hänvisningarna ges i den ordning de tillkommit, D. 2 s. 25 f., s. 14 f., s. 38, s. 42, s. 53, s. 55, s. 43 (fjärde akten 3dje scenen), s. 57 f., s. 44, s. 56 f., s. 58, s. 77, s. 68 f., s. 79, s. 81. Till den sista akten har under första etappen Olofs predikan mot kungen och domen över honom förlagts. S. har också tänkt sig en fängelsescen. Redan då torde flera tablåer ha planerats (s. 26). Under den andra etappen framträda två tablåer: en i hemmet och en i fängelset, men utkastet avslöjar en påtaglig osäkerhet, och i ett annat finner man hemtablån utbytt mot en sammansvärjningstablå i Gertruds gillesal (se s. 42, s. 53 och s. 55). Den flyttas emellertid mellan fjärde och femte akterna. Under den tredje etappen utspelar sig första tablån i kyrkan (s. 57), vilket dock omedelbart ändras. Återigen få vi en gillestablå och så en kyrktablå. S. torde icke ha bestämt sig, förrän fjärde akten var färdigskriven. Två schematiska planer (s. 56 och s. 68) och ett detaljerat utkast (s. 79) äro troligen omedelbara förarbeten för den slutliga formgivningen, som de stå mycket nära. Först då fixeras första tablån till Klara klosterkyrkogård. Den andra är som tidigare förlagd till kyrkan.

Under den fjärde akten står huvudhandlingen i stort sett stilla. Vi få

veta, att Olof är med i någon mystisk sammanslutning. Det är allt. I forcerad takt måste nu handlingen föras vidare. Olof uppträder i kretsen av de sammansvurna mot kungen, bryter med honom och förrådes av sina närmaste. Det är innehållet i den första tablån. Hans avbön, sedan dödsdomen fallit, är kärnan i den andra. I båda fallen bygger S. på starkt tillrättalagda historiska fakta, en kombination av händelserna kring krutsammansvärjningen år 1536 och rättegången mot reformatorerna år 1539—1540, anpassad efter handlingens krav. På ett säreget och icke alltför tydligt sätt sammanväves revolutionärt patos med en apokalyptiskt biblisk stämning, som liksom tidigare bibelallusioner bygger på profeterna och på berättelserna om Jesu liv. Då Olof förrådes, sker det från Kristinas sida helt ofrivilligt, men tanken går ändå till förrädaren Judas. Bristande utförlighet i belysning av Olofs motiv ersätts av dramatiskt verkningsfulla scener, fyllda av åskådligt liv och historisk livfullhet. Naknare idémässigt sett är sluttablån, i vilken Olof slites mellan kompromissen och kraven på det absoluta. Den saknar all anknytning till Bibeln, men slutdomen är helt i linje med de fordringar, som böra ställas på den lidande troshjälten: offer och brinnande trosglöd, fordringar som ha Jesu lidande och död som högsta förebild. Akten har med sin kyrkogårdsromantik och sitt sinne för skärande effekter släktskap med Shakespeare men också med Hugos melodramatiska konst. Den skarpa idékonflikten och det exalterade patoset harmoniera liksom den heta dramatiska pulsen med Schillers idealistiska historiedramatik. Olofs utvecklingskurva understrykes, då avfällingen konfronteras med sin utgångspunkt i Vilhelms gestalt, kringstrålad av het martyrlängtan och trosviss glödande idealism.

2 Efter olika förslag stannade S. i sista utkastet för Klara klosterkyrkogård för aktens första tablå, utkasten D. 2 s. 79. Detta utkast har i stort sett samma scenanvisningar. Jfr även utkast s. 56 jämte kommentar. S. kan också ha hämtat uppgifter från Messenius "Chrönika om Stockholm", då otryckt men senare tryckt i Historiskt bibliotek 1, s. 140, som berättar hur nunnorna i Klara kloster efter Västerås riksdag flyttade till Gråmunkeholmens munkkloster: "Medh theras klåster så tilgick, / af eld thet första skadan fick, / sedan bekom thet annat mehn, / i grundh nedh rijwes sten från sten;". Beslut härom fattades redan vid Västerås riksdag 1527 och nedrivningen började omedelbart. Kyrkogårdsscener höra till det historiska skådespelets schabloner; det är dock icke uteslutet, att S. fått en direkt impuls från Hamlets femte akt. Jfr Andersson, s. 34 f.

Redan i den första etappens utkast, t.ex. D. 2 s. 25 f., är Olofs mot kungen kritiska predikan om de s.k. vädersolarna tablåns viktigaste inslag, ett förhållande som består arbetet igenom. I vissa utkast bildar detta motiv kärnan i den fjärde aktens sista tablå, t.ex. s. 58. S. vacklade däremot ifråga om denna predikans sammanhang med sammansvärjningen, förmodligen därför att den till tiden föregår den historiska sammansvärjningen. I prosaupplagan är Olof emellertid redan indragen i stämplingarna mot kungens liv, då han predikar mot honom. Detta viktiga motiv, som visar hur Olof slår över, kombineras med den historiska bikten. Olaus Petri skulle enligt S: s historiska källor ha fått kännedom om de samman-

svurnas planer under biktens insegel, vilket hindrat honom att yppa hemligheten för konungen. I den dramatiska koncentrationens intresse måste i denna tablå Olofs delaktighet och kamp i strid med källornas uppgifter kombineras med kungens ingripande mot honom. Därvid utnyttjas både händelserna vid krutsammansvärjningen och uppgifterna från rättegången 1539—1540 mot Olaus Petri. S. tillgriper då som ofta i Mäster Olof ett uppträde av egen uppfinning och arrangerar en sammanstötning mellan de sammansvurna och katolikerna, under vilken Olof gör ett skarpt utfall mot kungen i ordalag, som delvis hämtats från hans vädersolspredikan. Den öppna brytningen med kungen symboliseras av det sönderrivna tillståndet för katolikerna att bisätta helgonets ben. Olofs kritik av kungen är på denna punkt hämtad från ett kungabrev år 1539, som uttalar missnöje med reformatorernas framfart. Olofs samröre med de sammansvurna avslöjas dels genom den fritt uppfunne Mårtens spioneri, dels genom Windranks lösmynthet, för vilken historisk bakgrund finnes i berättelsen om hur krutsammansvärjningen uppdagades. På deras angivelse fängslas Olof. Därmed lyckas S. foga ihop sammansvärjningen år 1536 med rättegången mot Olof. Däremot har S. avstått från att skildra själva sammansvärjningens uppkomst; redan i fjärde akten är den ett faktum s. 126 r. 22 t.o.m. r. 26. Han intresserar sig endast för att jämka ihop historiska fakta med dramats huvudlinje: Olof slår över och för kampen vidare. Både för Olofs och Gerts anklagelser mot Gustav Vasa som förtryckare har S. hämtat material från En svensk krönikas kritik av tidigare maktmissbruk och från källornas uppgifter om Gustav Vasa, vilka i allmänhet åsyfta vitt skilda tider, utan något historiskt samband med krutsammansvärjningen eller rättegången.

Den första scenen mellan Windrank och Nils har två funktioner. För det första innebär den i sin shakespeareanska burlesk en avspänning efter fjärde aktens slut och för det andra vill den förklara läget och spänna uppmärksamheten inför de därpå följande scenerna. Efter sammanstötningen mellan katolikerna och arbetsfogden följer Olofs brytning med konungen. I denna scen liksom i de därpå följande skapas stämningen av vitt skilda ingredienser. Olofs och Gerts anklagelser mot konungen äro hämtade ur historiska källor, men starkt bibliska uttryck skänka Olofs lidelse ett exalterat och apokalyptiskt drag, som utomordentligt väl förliker sig med hans hetsiga spontanitet och mer eller mindre ryckiga, känslomässigt dikterade handlingar. Under den apokalyptiska stämningen går därjämte en underton av revolution, och den är av modernare kynne. Dess representant Gert understryker, att sammansvärjningen har paralleller i de tyska bondeupproren. Den historiskt belagda bikten blir förvandlad till ett slags revolutionscahier med en demokratisk appell till uppror, som har smak av S:s egen samtid. Gerts sammanbitna fanatism och Olofs lyriskt exalterade språngvisa känsloutbrott bilda verkningsfulla kontraster. Med psykologisk skicklighet och intrigörmässig fintlighet får Gert Olof att gå med på sammansvärjningens mål: kungens död. Intill denna scens slut s. 139 har tablån hög dramatisk puls och en färgrik ofta gräll blandning av burleska och teatermelodramatiska inslag å ena sidan och religiös och politisk

exaltation å den andra. Motiveringen och bakgrunden till Olofs handlingar lida visserligen av det högt uppdrivna tempot, men intresset hålles dock vid makt. Så är icke fallet med den därpå följande scenen mellan Kristina, Skökan och Windrank, som i shakespeareansk stil beräknats som avspänning och vilopaus. Skökans problem och parallellen mellan henne och Kristina ha ägnats alldeles för stort utrymme; scenen hör till dramats allra sämsta och är en utdragen longör. Man skulle hellre önskat, att handlingen i dramat fullföljts. Nu följer katastrofen omedelbart efter det att Windrank skvallrat ur skolan. S. måste ju forcera handlingen, som ju under den fjärde akten stått så gott som stilla. Följden blir att den nu tar häftiga språng. Intrycket blir också förhållandevis ryckigt och brokigt. Dessa tendenser märkas framför allt i de två sista akterna, vilkas byggnad är mindre genomarbetad och fast än de tre förstas.

Scenbilden är vilt romantisk med pittoreska ruiner och grälla ljuseffekter, vilka harmoniera med innehållets blandade karaktär. I anhopningen av dessa effekter visar sig S. ha tagit intryck av Victor Hugos historiska dramer.

8 Scenen mellan Windrank och Nils t.o.m. s. 132 r. 21 är planerad i utkast från tredje etappen, D. 2 s. 56 och s. 79. I de historiska källorna förråder Windrank sammansvärjningen för en grannkvinna, som i ett tidigt utkast, s. 55, ersättes av skökan. I samtalet med Nils stoppar S. in en självfabricerad förklaring till att Windrank, som i andra akten är kungens anhängare, nu uppträder bland de sammansvurna. Vår nyfikenhet spänns av Windranks dunkla antydningar om kommande märkliga händelser, och konflikten mellan de sammansvurna och katolikerna förbereds; med kungligt tillstånd skall helgonets ben bisättas. Den yttre ramen — den burleska fyllkomiken — förefaller vara inspirerad av liknande scener hos Shakespeare och är ganska schablonartat utförd, se kommentaren, D. 2 s. 97. S. har begärligt tagit fasta på Afzelius' fantasifulla tolkning av W:s personlighet, som går utöver vad Tegel, hans källa, berättar. Till de traditionella motiven höra också pesten och vidskepelsen kring den. Material har hämtats från Afzelius.

18 S. har själv funnit en motivering för att Windrank vill hämnas på Gustav Vasa.

27 S. bygger upp denna scen liksom Mellanspelet på att Windrank är en fyllbult. Afzelius (s. 219) utgår från Windranks namn och förmodar, att denne var begiven på starka drycker, vilket ej är Afzelius' källa Tegel bekant.

131

13 På ett effektfullt sätt driver S. med det historiska dramats svaghet för pedagogiska repliker, i vilka de handlande personerna skriva historia. Jfr S:s egen eftergift för denna schablon, s. 110 r. 27 textvarianterna. Lindberg, s. 39.

132

10 *De* t.o.m. *tillstånd!* Jfr utkasten, D. 2 s. 56. För den historiska bakgrunden,

se utkasten s. 41 jämte kommentar. — *pesten* t.o.m. r. 12 *kloster* Jfr kommentaren till s. 129 r. 17, s. 133 r. 10.

14 I Afzelius, s. 54 ff. hade S. läst om diverse bruk och trollkonster, som katolska munkar skulle ha använt för att fördriva sjukdom. Jfr anteckning till fjärde akten ur Afzelius, utkast, D. 2 s. 71 jämte kommentar.

22 I scenen t.o.m. s. 134 r. 6 som tecknas i utkasten (s. 56 och s. 79) vilja Mårten och Abbedissan fira den heliga Klaras minne, men möta ett bestämt motstånd från kungens arbetsfogde, som är sysselsatt med rivningen av klostret. Efter Västerås' riksdag utrymdes mycket riktigt Klara kloster, som sedan disponerades av staten. Om folkets inställning ges helt naturligt olika uppgifter. Nils uppger s. 132 r. 10—12, att gemene man tolkar pesten som ett straff för framfarten, och han har stöd av vissa uppgifter hos Geijer. Arbetsfogden å sin sida är lika säker på att arbetarna med glädje riva ned sina utpressares boning. S:s egen åsikt om demokrati och aristokrati är icke väsentlig för dramat och torde icke kunna utläsas ur någon scen i Mäster Olof. Folkets ställningstagande beror i sista hand på den dramatiska situationens krav.

25 *Cur super* osv. Den fjärde strofen av samma pesthymn, som citeras i fjärde akten, s. 116 r. 12. Översättn. i 1695 års ps.

33 Repliken är starkt bibliskt färgad. Snarlika uttryck återfinnas i 2 Moseb. 14:30, 18:9, 10, Dom. 6:9 och 1 Sam. 10:18.

133

5 Beslut att riva Klara kloster fattades redan på Västerås riksdag år 1527 och utfördes omedelbart därefter.

10 Jfr kommentaren till s. 132 r. 10 och utkasten s. 56.

22 Angående en hungersnöd, som härjade åren 1527—1528, se excerpt ur Geijer, utkasten D. 2 s. 34 jämte kommentar, som felaktigt uppger, att prosaupplagan ej har använt denna excerpt. Jfr även utkast, s. 58, och kommentaren till s. 84 r. 22.

28 *din* t.o.m. r. 29 *förstördt* ordagrant efter Jes. 64:10.

134

4 Denna uppgift är troligen hämtad från något annat klosters eller någon annan kyrkas öde efter reformationen. I varje fall har Klara kloster icke varit kungligt magasin. Jfr H. Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf I, s. 178.

7 Scenen t.o.m. s. 136 r. 18 jämte den därpå följande är tablåns viktigaste och innehåller dess kärnpunkt, Olofs våldsamma utfall mot Gustav Vasa (jfr utkasten s. 57 och s. 79). S. bygger på berättelsen om Olaus Petris predikningar år 1535 om de s.k. vädersolarna, men han tar blott ut det som han behöver: angreppet på överheten, vilket placeras in i annat sammanhang. Sammansvärjningen, i vilken ölbodskumpanerna återvända, ligger i dunkel (studierna i de historiska källorna kommenterade på s. 86 ff.). Tysken är en rest av en ursprunglig plan, i vilken det tyska inslaget spelade en betydande roll (kommentaren D. 2 s. 88). Olofs förkunnelse får både historisk färg och religiös grundton av de bibliska anspelningarna,

betecknande nog hämtade från profeterna. I tredje och fjärde akterna hade dylika allusioner i motsats till i den första och den andra i stort sett lyst med sin frånvaro. Olofs utmaning av den världsliga makten sker med en symbolisk handling; han river sönder kungens tillstånd åt Mårten och Nils att fira helgonets minne. De båda huvudpersonerna Olof och Gert stå i verkningsfull kontrast till varandra. Mot Gerts kallt beräknande fanatism avtecknar sig den "upphetsade" Olofs oöverlagda temperamentsutbrott, som måste dämpas ned. Olofs anklagelser mot kungen är en kombination av berättelsen om Gustav Vasas framfart och Olaus Petris moraliska kritik av folkungarna. S:s källor ha sig icke bekant, att Olaus Petri uppträdde mot kungens omvittnade närighet. De sammansvurna lyckas driva bort katolikerna, men S. har icke utfört sin ursprungliga plan att låta sammandrabbningen utmynna i slagsmålsliknande tumult (utkasten D. 2 s. 80).

15 Mäster Olof anser liksom folket och Mårten, att pesten är ett straff, sänt av Gud, jfr kommentaren till s. 129 r. 17, s. 132 r. 10, s. 135 r. 14 och utkasten, D. 2 s. 31 jämte kommentar.

19 Skrinet nämns även i utkasten, D. 2 s. 79.

20 *Af* t.o.m. *vara* Början av jordfästningsritualen. I detta sammanhang blir effekten lätt blasfemisk.

21 *sancta Clara* t.o.m. r. 22 *natten!* Uppgifterna återgå på legenden om den heliga Klara. S. kan ha fått dem från J. Nordberg, S. Claræ Minne, s. 5.

30 I denna replik anspelar Olof på historien om den assyriske konungen Sanheribs anfall mot Hiskia. Jerusalem räddades dock från undergång. Jes. 37:36. "Då for ut en Herrans ängel, och slog, uti det assyriska lägret, hundrade fem och åttatiotusen män; och då de om morgonen bittida uppstodo, si, då låg der allt fullt med döda kroppar".

135

4 Olof bryter öppet med konungen, när han river sönder dennes order, en parallell till hans brytning med den katolska kyrkan i ölbodstablån, där han s. 43 r. 4 river sönder bannlysningsplakatet.

14 Jfr kommentaren till s. 129 r. 17, s. 132 r. 10, s. 134 r. 15. Mårten anspelar på berättelsen om Sanherib och Hiskia, se kommentaren till s. 134 r. 30. Troligtvis drabbades assyrerna av pest.

16 Olofs anspelning på Sanherib står mycket fri i förhållande till Bibeln. Någon framstående judisk personlighet som tjänade Sanherib är icke Jesaja eller Bibeln i övrigt bekant.

19 R. 19 t.o.m. r. 23 bygger bl.a. på excerpter ur Olaus Petris En svensk krönika, vilka visa att han trodde på järtecken, utkasten D. 2 s. 31 jämte kommentar. S. kombinerade denna järteckenstro med Olaus Petris bekanta predikan år 1535 om de s.k. vädersolarna, ur vilken *här* t.o.m. *försyndat!* är hämtat, se utkasten s. 54 (bläckanteckningarna) jämte kommentar, s. 57 f., s. 58 (fjärde akten b), s. 77 (fjärde akten b) och s. 79 jämte kommentar. Jfr utkasten, s. 38 jämte kommentar. Motivet har gamla anor inom dramatisk litteratur och exempel kunna hämtas från Shakespeare i Hamlet, akt I scen 1 och i Julius Cæsar, akt I scen 3 och akt II scen 2.

Jfr Andersson, s. 35. För förkortning av de historiska händelsernas kronologi, se kommentaren, D. 2 s. 87.

24 *grafvarne* t.o.m. *rof*. Måhända går denna detalj tillbaka på berättelsen om järtecknen vid Jesu död. Matt. 27: 51—52 "... och jorden skalf, och hällebergen remnade; och grafvarna öppnades..." Calpurnia i Shakespeares Julius Cæsar har onda aningar före mannens död (akt II scen 2): "Järtecken har jag aldrig trott på, Cæsar, / Nu skrämma de mig dock. Derinne är / En man, som, utom hvad vi sett och hört, / Berättar hemska ting, som vakten skådat. / En lejoninna har på gatan ynglat, / Och grifter gäspat från sig sina döda; / Eldröda stridsmän fäktat uti skyn..."

136

6 S. låter Olof gå till angrepp mot Gustav Vasas girighet och stödjer sig därvidlag på Olaus Petris utfall mot alltför näriga furstar i En svensk krönika. Se utkasten, D. 2 s. 31 *94 rofferi!* jämte kommentar, s. 42 (blad 7) jämte kommentar. Han kombinerade dessa angrepp med berättelser om Gustav Vasas närighet hos Geijer och andra, jfr utkasten, s. 58 *Saltpannor* osv. jämte kommentar. Jfr även kommentaren, D. 2 s. 86.

8 *silfverskrin* Det är möjligt, att S. har observerat Gustav Vasas och Hans Brasks skriftväxling 1525 om silvergärderna i början av 1520-talet, på vilka anspelas s. 83 r. 21. I den omnämnes bland beslagtagna dyrbarheter även silverskrin, von Troil, Skrifter och handlingar del 1 s. 342 ff. Jfr dock Hagsten del 2 s. 75, som hänvisar till Anjou del 2 s. 120.

19 I scenen t.o.m. s. 139 r. 21 mellan Olof, Lars och Gert, som tecknats i utkasten D. 2 s. 57 och s. 80, slår Olof definitivt över och dras med i stämplingarna mot konungens liv. Den historiska bakgrunden är fritt behandlad. Olaus Petri hade enligt källorna under biktens insegel fått vetskap om sammansvärjningen år 1536. S. låter Gert framträda med denna bikt i det psykologiska ögonblicket, då Olof redan rivit broarna bakom sig och trätt i öppen konflikt med konungen. Bikten sätts in i ett större sammanhang och blir en symbol för det förtryckta folkets klagan, för vilken Gert gör sig till tolk. Då har S. lämnat den historiska verkligheten långt bakom sig och förvandlat den obskyra sammansvärjningen till en nästan modern revolutionsrörelse. Bikten blir ett 1800-talsplebiscit, ett utslag för en demokratisk folkvilja, som för tanken till Pariskommunen. På ett liknande sätt får "ting" och "visor" täcka en modernare verklighet (kommentaren till s. 137 r. 16). Arrangemanget med boken som Olof skall läsa är dramatiskt sett valhänt och ett uttryck för schablon. Folkets klagomål är visserligen hämtade framför allt från Geijer, men det centrala är Gerts revolutionära maning, s. 137 r. 15 t.o.m. r. 24, som i utkast (s. 80) är koncentrerat i satsen "skall millioners vilja underordnas *ens*" och som utmynnar i upplysningen, att kungen skall dö. Olofs bestörta betänkligheter kämpas ned, och Gert hänvisar till vederdöparnas uppror och ohistoriskt nog även till Dacke, vilkens uppror inträffade senare än den s.k. krutsammansvärjningen år 1536. Men anspelningarna på dessa händelser sätta in denna i ett större sammanhang och ansluta sig till tidigare historieperspektiv. Paralleller med bondeupproren i Tyskland dras ännu en gång.

Olof rycks med; för honom är hans medverkan detsamma som att utföra Guds vilja. Det ostadigt vacklande i hans natur markeras av det typiskt strindbergska: "Låt oss gå innan jag ångrar mig!" Utropet är psykologiskt intressant ehuru väl föga passande för en idealistisk hjälte och reformator och direkt oriktigt, vad det gäller den historiske Olaus Petri. Gert fungerar fortfarande som intrigör; han hotar Olof med att reträtt icke är möjlig, eftersom Mårten, som lyssnat till Olofs anfall på kungen, är spion. Trots denna vetskap har Gert icke hindrat Olof från att blotta sig för munken!

24 Den i repliken r. 24 t.o.m. r. 27 omtalade bikten dyker upp för första gången under utkastens andra etapp, D. 2 s. 42 jämte kommentaren. Olaus Petri skulle ha fått vetskap om sammansvärjningen genom hemligt skriftermål. Jfr utkasten, D 2 s. 43, s. 58. Först då vi komma till de allra sista utkasten i omedelbar närhet av prosaupplagan består denna bikt av folkets klagomål, tolkade och framförda av Gert, s. 57 och s. 80, dvs. bikten sammanställs med plebiscitet = folkomröstning. Denna term torde ha aktualiserats av Victor Hugo, se utkast s. 56 jämte kommentaren. Eden och sammansvärjningen höra till det historiska skådespelets allmänning, jfr kommentaren, D. 2 s. 95. Angående eden, se utkasten, D. 2 s. 42, s. 43 och s. 54 f. jämte kommentar. Se även kommentaren, s. 87 om den historiska bakgrunden.

30 Gerts bok saknar givetvis historisk motsvarighet och är en ej så lyckad idé. S. låter sina personer alltför ofta ta fram skrivna papper o. dyl., som de föreläsa ur, jfr s. 4 r. 7, s. 10 r. 22, s. 42 r. 8, s. 56 r. 9, s. 92 r. 33, s. 96 r. 15, s. 106 r. 23, s. 107—109, s. 116 r. 10.

32 *en suck* t.o.m. *ens förtryck* Likartad formulering i utkast, s. 80.

137

5 *af* t.o.m. r. 6 *folket* Adeln deltog i kyrkoreduktionen och Geijer (s. 85 och 93 f.) antyder, att den ofta gick hårt fram. Hagsten del 2, s. 77. S. lägger fram denna åsikt i en tidningsartikel, jfr S. S. 54, s. 180.

6 *I* t.o.m. r. 7 *saltpannorna* För den historiska bakgrunden, se S:s excerpter ur Lagerbring, utkasten, D. 2 s. 58 jämte kommentar. Jfr även excerpter ur En svensk krönika av Olaus Petri, utkasten, s. 31 jämte kommentar.

8 *då* t.o.m. r. 9 *näring*. Uppgiften är hämtad hos Geijer, utkasten s. 58 jämte kommentar.

9 *sjelfva fiskarne* t.o.m. r. 10 *sig* Materialet är hämtat från Geijer (s. 95 f.) "Han förklarar alla strömmingsfisken utmed saltsjön för 'Konungens rätte allmänningar'. Han gör grundsatsen, 'att floden tillhör konungen', även i Sverige gällande, och använder den ej blott på laxfiskena i Norrlands och Värmlands strömmar, utan även på vattenverk, som i dem finnas eller kunna anläggas." Jfr Hagsten 2, s. 77. Ur havsvattnet utvanns salt, jfr saltpannor. Även Afzelius 7, s. 35 anför kungens krav på fiskevattnen.

16 Vad S. menat med "folkvisor" är dunkelt. Hagsten 2, s. 73, föreslår, att S. anknyter till en dansk antiaristokratisk visa, som Afzelius tryckt av. Repliken saknar varje spår av likhet med denna visa. Gerts "ting" och "visor" få väl ses som ett försök att ge historisk färg åt mera moderna

företeelser, som föresvävat S. Gert ger här intryck av att vara en modern folktribun, väpnad med revolutionscahiers. Under andra etappen förekommer "krönikan", dvs. En svensk krönika av Olaus Petri, som ogillades av Gustav Vasa. Måhända ha "folkvisorna" fått ersätta den. Jfr utkast, s. 42 med kommentar och s. 57 f.

20 *Tron I* t.o.m. r. 22 *vilja!* Det är ej otroligt, att S. byggt på sina excerpter ur Olaus Petris krönika, utkasten, D. 2 s. 31 och s. 42 (blad 7). Jfr Hagsten 2, s. 67 f.

26 Redan i utkasten, s. 43 jämte kommentar, antydes att Olof är tveksam.

32 Gerts hänvisning till röstningen verkar fullt modern. Jfr kommentaren till s. 136 r. 24 och s. 137 r. 16.

138

15 I repliken r. 15 t.o.m. r. 21 får Gert uttala sig om alla bondeupproren under Gustav Vasas regering och sammanställer dem med liknande rörelser i Tyskland, vilket onekligen smakar av historieskrivning post festum. Händelser från tre årtionden ges i samma andetag. Dalupproren tillhöra 1520- och början av 1530-talet, Dackefejden 1540-talet. Thomas Münzer inrättade på 1520-talet en kristligt kommunistisk stat i Mühlhausen. S. kan ha läst om den i Held—Corvin 3:1, s. 41 ff. Jfr Smedmark, s. 47 och s. 344 not 15. *Münster* är troligen en felstavning eller en sammanblandning med staden Münster, där vederdöparna härskade år 1534, jfr Hagsten 1, s. 415 f.

25 *i morgon* t.o.m. r. 26 *minan.* Den s.k. krutsammansvärjningen år 1536 gick bl.a. ut på att man skulle anbringa en krutfjärding under kungens stol i Storkyrkan. Afzelius, s. 219 och Hallman, s. 97.

139

7 Formuleringen stämmer väl med Afzelius, s. 220, som menar att Olaus Petri och Laurentius Andreæ hållit tyst med sina kunskaper om sammansvärjningen "öfverlemnandes åt Guds försyn utgången". Jfr utkasten, D. 2 s. 57 f. och kommentaren, D. 2 s. 89.

11 Jfr kommentaren till s. 111 r. 29.

14 *Låt oss* t.o.m. *mig!* I motsats till Brand, som dyrkar konsekvensen, har Olof, som Lindberg först framhållit, trots sitt patos en känsla av osäkerhet i övertygelsen. Han är beredd att hoppa av i sista stund. Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 130) jämför Olofs situation med Den okändes i Till Damaskus II. Dennes sista replik lyder: "Kom, präst, innan jag åtrar mig". (S. S. 29, s. 235).

16 *Mårten* t.o.m. r. 17 *spion* Jfr utkast, D. 2 s. 55 (blyertsanteckningarna) och s. 66 det nedre fältet, i vilka Mårten skvallrar på Olof. Nils har tydligen sitt finger med i spelet, då Olof fängslas, s. 144 r. 30.

19 Måhända återklingar i denna replik r. 19—20 en excerpt ur En svensk krönika. Olaus Petri inskärper vikten av att hålla en en gång avlagd ed, utkasten, D. 2 s. 31 f.

22 Scenen mellan Skökan och Kristina, till vilka Windrank sällar sig s. 142 r. 27, t.o.m. s. 144 r. 29 har jämte den därpå följande t.o.m. s. 146 r. 11

till uppgift att visa, hur sammansvärjningen avslöjas och Olof fängslas. Under den andra etappen följer S. nära Afzelius, som berättar att Windrank suttit på en ölstuga med de sammansvurna och sedan pratat bredvid mun (kommentaren, D. 2 s. 42). Afzelius' grannkvinna ersätts tidigt med Skökan (s. 55, jfr dock s. 58). Däremot har Kristina mycket sent kopplats samman med avslöjandet av sammansvärjningen. Detaljerna kring denna upptäckt äro inte klara förrän i omedelbar anslutning till dramats slutliga form (s. 80). Det första avsnittet t.o.m. s. 142 r. 26 rör i stort sett samhällets bedömning av skökan och parallellen mellan henne och Kristina. Båda motiven ha odlats tidigare i dramat. Trots att så är fallet, blir samtalet alltför uttänjt och hör till dramats skönhetsfläckar. S. har däremot gestaltat Windranks lösmynthet ganska fyndigt. Denne tar de båda kvinnorna för husvilla klaranunnor, och i hans beskänkta tillstånd blir den farliga hemligheten en alltför tung börda. Kristina sänder Skökan att varna kungen. Ögonblicket efter söker munken Nils och vakten Olof och de sammansvurna. Tydligen kan icke Skökans angivelse enbart ha framkallat detta ingripande; bakom ligga förmodligen också Mårten och Nils. Någon riktig klarhet kan man inte nå, och det har ju heller icke någon betydelse.

141

9 Jfr s. 139 r. 22.

142

19 *Jag* t.o.m. r. 20 *fullbordan!* Skökans uttalande faller — som Lindberg (s. 45) påpekat — ur ramen och är besläktat med Gerts. De båda tillhöra Kain-släktet.

27 Hans Windrank skulle ha varit drucken, då han skvallrade ur skolan om sammansvärjningen enligt Afzelius, s. 219 och Hallman, s. 98. Jfr även utkasten, D. 2 s. 55 jämte kommentar och s. 57 f.

32 Klara kloster utrymdes efter Västerås recess år 1527, och nunnorna fingo bostad i franciskanerklostret på Riddarholmen. S. har antecknat ur Geijer om klosterjungfrurnas öden. I värsta fall blevo de "offentliga skökor", heter det. Jfr utkasten, D. 2 s. 34 jämte kommentar.

143

7 Windrank hade kommit på obestånd och skulle bli ekonomiskt ersatt för sina tjänster i sammansvärjningen, Afzelius, s. 219 och Hallman, s. 98.

144

7 Jfr kommentaren till s. 138 r. 25.

8 Jfr utkasten, D. 2 s. 55 jämte kommentar och s. 57.

14 Om anslaget i Storkyrkan misslyckades, hade de sammansvurna enligt Afzelius, s. 219 och Hallman, s. 98 andra planer i reserv. Anders Hansson skulle sticka ned kungen i herr Eskils gemak eller också skulle denne förgiftas.

30 Kristina får i slutscenen t.o.m. s. 146 r. 11 klart för sig, att Olof är inblandad i stämplingarna, och scenen slutar med att den förkrossade Olof

föres över scenen. Något historiskt stoff har icke använts. Scenen föreligger i utkast, D. 2 s. 57 och s. 80, i något annorlunda utformning.

145

23 Repliken har en viss motsvarighet i utkasten, D. 2 s. 57.

146

3 I strid med historiska fakta fängslas Olof samtidigt med att sammansvärjningen upptäcks. I verkligheten låg det tre år mellan dessa händelser. Olaus Petri ställdes ej inför domstol förrän år 1539. Under andra etappen planerade S. en dramatisk scen, i vilken Olof fängslas under ett möte med de sammansvurne, utkasten s. 55 och s. 58. Arrangemanget med knektarna, som med bloss föra den fängslade Olof över scenen, har en avlägsen likhet med Jesu fängslande i Getsemane. Joh. 18:3.

12 Till femte aktens andra tablå ha under utkastens andra etapp en fängelsescen och domen förlagts (D. 2 s. 42, s. 53). Den flyttas under den tredje till kyrkan, då den har fått varierande utseende (s. 57 f.). I utkast, uppgjorda i nära samband med utformningen av prosaupplagan, s. 68 f. (jfr s. 81), förekommer bl.a. en scenföljd, som är lik men ändå ej densamma som i den slutliga utarbetningen. S. har in i det sista ändrat sig; det gäller framför allt Vilhelms och Gerts dom över avfällingen, som först då avslutar dramat. Oehlenschlägers Axel og Valborg utspelar sig i Trondheims domkyrka, vilket kan ha inspirerat S. att förlägga slutscenen till Storkyrkan, jfr kommentaren till s. 253 r. 2.

Behandlingen av det historiska stoffet dikteras av handlingens krav. Därför har domen redan fallit, då ridån går upp, och därför får borgerskapets nådeansökan och bötessumma för den historiske Olaus Petri en undanskjuten plats. Däremot framhäver S. mycket starkt, att brodern Lars, nu ärkebiskop, befinner sig bland Olofs domare och låter denne framföra kravet på offentlig avbön. Denna avbön är S:s egen uppfinning liksom även att borgerskapets nådeansökan avslagits. Av naturliga skäl uppträder icke heller Lars Andreæ på scenen; hans öde har icke någon vikt för huvudproblemet.

S. binder ihop tablån med den föregående medelst ett klassiskt grepp. Kyrkvaktaren och hans hustru får berätta om domen, medan de stöka i kyrkan. Därmed ha vi fått förutsättningen för den fortsatta handlingen, samtidigt som vi påminnas om deras samtal, då Olof stod på tröskeln av sin bana. Medelst en stum scen uppleva vi så Olofs förnedring. Avbönen blir sedan huvudmotiv. Olof ställs först mellan Lars' uppfattning: hans övertygelse är en villfarelse, och Gerts': avbön är synd, varefter avfallet sker, sedan Olof lyssnat till Marskens och verklighetens stämma. Gerts synpunkter återvända med förkrossande kraft med domen: avfälling. Kierkegaards personlighetskrav behåller sista ordet.

Sluttablån präglas av Olofs alltför snabba beslut, som följes av eftertankens kranka blekhet. Otvivelaktigt är Olofs temperament och karaktär nyckeln till de förbryllande, till synes oförmedlade övergångarna, Lamm, Strindbergs dramer del 1, s. 128 f.

13 *skampallar* Skampallen var en upphöjning i kyrkan, på vilken den som ålagts svårare s.k. kyrkplikt fick stå under högmässan. Kyrkplikten avskaffades år 1855. Denna form av kyrkligt straff fanns icke under medeltiden eller under 1500-talet. — I utkasten återfinnas dessa scenanvisningar med den skillnaden att Laurentius Andreæ gör Olof och Gert sällskap, s. 58. S:s sagesmän har ingenting att förmäla om kyrkplikt.

14 *Orgeln* t.o.m. *kyrkan,* se utkasten D. 2 s. 57 och s. 58.

15 Scenen mellan kyrkvaktaren och hans hustru t.o.m. s. 147 r. 21 är planerad under utkastens tredje etapp (D. 2 s. 57 och s. 68) och klargör läget. Domen över de sammansvurna har fallit. Lars Andreæ har friköpt sig med sin förmögenhet, medan Olof har dömts till döden. S. har härvidlag följt källornas upplysning. Scenen bildar också en verkningsfull parallell till inledningen av aktens andra tablå; kyrkvaktarens och hans hustrus farhågor ha bekräftats.

17 Jfr utkast, D. 2 s. 57.

24 Lars Andreæ erlade böter och blev benådad, Afzelius s. 245 och Hallman s. 100. I strid med historiska fakta har alltså domen över kanslern fallit, medan Olof fortfarande har att vänta på att dödsdomen skall gå i verkställighet, jfr r. 33.

147

15 *han* t.o.m. r. 16 *hufv'et* Göran Domprost eller Göran Turesson, son till Ture Jönsson Tre Rosor och domprost i Uppsala, sökte under Västgötaherrarnas uppror 1529 åstadkomma en resning bland allmogen i Hälsingland. Han tillfångatogs. Historien har sig ej bekant, att han tvingades att dricka du med bödeln. Det gjorde emellertid Mäster Knut och Peder Sunnanväder. Gustav Vasa lät dem enligt Peder Svart någon gång vid årsskiftet 1526—1527 göra ett skymfligt intåg i Stockholm, varvid endast Mäster Knut utrustats med en biskopsmitra av näver, medan Peder Sunnanväder bar en halmkrona. S. har blandat ihop dessa händelser med Göran Turessons öde. Uppgifterna återgå troligen på Afzelius, s. 89 och s. 157.

18 S. utgår från att brodern Laurentius Petri, som då var ärkebiskop, satt i domstolen, jfr utkasten, D. 2 s. 25 jämte kommentar.

22 Scenanvisningarna r. 22 t.o.m. r. 30 äro en rest av ett tidigare planerat mellanspel, som byggde på rent pantomimiska effekter av delvis annat innehåll, jfr kommentaren, D. 2 s. 96. Den nuvarande utformningen finns i utkasten, som ha tillkommit i omedelbart samband med prosaupplagan, utkasten s. 58. Jfr även utkast s. 57 och s. 69. Liksom förslaget i utkasten vittnar denna långa scenanvisning om hur intensivt konkret S:s fantasi arbetar. I nästan varje tablå finnas liknande ställen, i vilka grundstämningen tecknas sceniskt åskådligt. Ofta är det också fråga om stämningar, som häftigt skära sig mot varandra.
Konfirmanderna t.o.m. *händerna* Denna bild för snarare tanken till 1800-talet än till 1500-talet.

23 *Folk* t.o.m. *förra* Detta motiv har större vikt för författaren själv än för dramat, i vilket det glider förbi. I tider av psykisk kris kände sig S. redan i sin ungdom förföljd och utpekad. Samma känsla griper Thorfinn i Den

fredlöses första version, som blott föreligger i manuskript, då han utsatt sig för kritik, därför att han vägrat att bli kristen. Han har flytt, därför att "qvinnor och barn pekade finger", jfr Smedmark, s. 26. Samma beskyllning som Orm riktar mot Thorfinn, får Olof höra av Gert i mellandramat, s. 201: "Du törs inte gå öfver torget derför att qvinnor och barn skola peka fingret åt en bannlyst —". S:s sinnesjämvikt var vid den tid, då denna version utarbetades, betydligt sämre än vid prosaupplagans tillkomst. I de första detaljerade förslagen till femte aktens sista tablå dyker motivet upp, utkasten, D. 2 s. 57 och s. 58.

31 Samtalet mellan Olof och Lars t.o.m. s. 149 r. 4 hör till de allra tidigast planerade och finns redan under utkastens första etapp, t.ex. utkasten D. 2 s. 25, s. 38, s. 42, s. 55, s. 57, s. 69. S. är angelägen att ge kontrasten mellan samhällsmänniskans benägenhet för kompromiss och hennes försiktiga livshållning å ena sidan och den hetlevrade idealistens och frasförföljarens synvinkel å den andra. Brodern har mottagit ärkebiskopsvärdigheten utan protest, medan Olof inför fullmakten greps av förtvivlad vanmakt och ursinnigt hat. Lars framträder också i ornat, r. 29. Jfr s. 124 t.o.m. s. 126 och utkasten, s. 54 (blyertsanteckningarna), s. 57 och s. 69. Jfr Hagsten 1, s. 467. För att få fram denna skarpa kontrast hittade S. på att Olof skulle avkrävas en offentlig avbön och ett högtidligt återkallande av sina åsikter. För borgerskapets nådeansökan och bötessumma har S. föga bruk och han låter också kungen helt avslå deras bön om nåd. Därmed anpassas historien till dramats grundmotiv. Så har ännu icke skett i ett av de sista utkasten (s. 57).

33 Stockholms borgerskap bad om nåd för Olaus Petri, jfr utkasten, D. 2 s. 57 jämte kommentar.

148

14 I utkast, D. 2 s. 57, framhävs Olofs hetsighet i samtalet med Lars. — *Lägg bort formuläret* Lindberg har, s. 51, nämnt denna formulering som exempel på S:s djärva förnyelse av historiedramats stil.

23 Det är S:s egen uppfinning, att Olof tvingades att högtidligen återtaga vissa bestämda yttranden, jfr utkast, D. 2 s. 81 och s. 147 r. 31 jämte kommentar.

149

5 Scenen mellan Gert och Olof torde ha planlagts under den tredje etappen (D. 2 s. 57 och s. 69), ehuru den har fått en annan plats i scenföljden. Gert tolkar i själva verket hjärtpunkten i Mäster Olof; hans röst har förlorat alla inslag av bakslug ironi och skälver av den sårade idealistens indignation och dennes brinnande tro på att framtiden skall infria vad nuet icke givit. Hans glödande offerkänsla har av Sjöstedt (s. 174 f.) sammanställts med Kierkegaards subjektiva sanningsbegrepp. Den känsla som en gång skakat själens innersta måste äga en viss sanning. Kravet att realisera sig själv, som Gert ställer, hör till K:s viktigaste fordringar, från vilka icke något avfall kan tillåtas. Jfr Vilhelms replik s. 152 r. 29. Se även Hagsten (1, s. 415) annan uppfattning och Norman (s. 247), som i denna replik ser ett uttryck för S:s upplevelse av väckelsekristendomen.

Gert utgår från att borgerskapets lösensumma skall befria Olof, ehuru Lars Petri redan meddelat, att kungen ej bifallit dess nådeansökan. S. har förmodligen placerat in Gerts replik före Marskens entré för att hålla åskådarna uppmärksamma på grundmotivet martyren-avfällingen. Främmande för Kierkegaard är inslaget av utvecklingstro i Gerts replik. Det är värt att observera, att denna utvecklingstro icke som hos Olofs motståndare leder till en underskattning av martyrens insats eller ett avkall på det personliga offret.

6 *Vår skörd var ej mogen* Karl i Fritänkaren (S. S. 1, s. 59) kommer från sin utgångspunkt till samma resultat: "— tiden var ännu ej kommen". Jfr Norman, s. 262. Karl är dock övertygad om att hans sanning skall segra i en framtid och han vill offra sig "för den stora idé, som tiden går havande med och som genom tusen strider segrande skall framgå" (S. S. 1, s. 51). Gert delar denna uppfattning, men hans synpunkter kunna också sammanställas med Gustavs syn på omöjligheten att pressa en ny tro på ett oförberett folk, jfr Hagsten 1, s. 368 och kommentaren till s. 109 r. 29.

23 *Borgerskapet* t.o.m. *dig* Enligt Hallman, s. 99 f. erlades 500 ungerska gyllen. S. har kanske ändrat myntsorten för att få den att stämma med summan för Birgittas kanonisering, vilken han kan ha hämtat från Lagerbring 2, s. 35. Denne uppger att summan var 5 000 dukater. Jfr 500 gyllen i utkast, D. 2 s. 57.

26 Blott de sista utkasten, D. 2 s. 69 och s. 81 ha några anteckningar om den viktiga scenen mellan Olof och Lars Siggeson t.o.m. s. 152 r. 8. Avfällingsscenen t.o.m. s. 152 r. 18 fick först sin slutliga form i och med prosaupplagan. Tidigare (utkasten s. 57) spelar borgerskapets nådeansökan en väsentlig roll, men då S. ställde problemet på sin spets, dvs. tvingade sin hjälte att återta sina tidigare uttalanden, försvinner detta motiv. Däremot växte behovet av någon, som övertygar Olof om att hans åsikter icke äro riktiga. Så blev Marskens långa predikan en nödvändighet. Den tecknas i ett utkast, som är samtidigt med prosaupplagan (s. 81). De argument som Marsken anför och som knäcker Olof ha föga med realpolitikern Gustav Vasa att göra. Marsken uppträder mer i egenskap av en äldre livserfaren människa än som kungens troman. Till den ändan förvandlas den blott omkring tre år äldre Lars Siggeson till en gammal man. S. kan på denna punkt stå i tacksamhetsskuld till Frans Hedbergs bild av Marsken i Dagen gryr, jfr Hagsten 1, s. 446. I själva verket samlas i Marskens repliker allt vad S. kan mobilisera mot den ensidige idéfanatikern: lidelse och idealism utan verklighetssinne, verklighetsfrämmande egocentricitet och hänsynslöshet mot omgivningen, mot församling och borgerskap, mot hustru och konfirmander. Beskyllningarna förekomma på olika ställen i dramat alltifrån tredje aktens andra tablå. I samlad trupp överväldiga de nu Olof, som ger sig och högtidligen avfaller. I hans avfall ser Lars en seger; Olof har övervunnit sig själv.

150

1 Jfr kommentaren till s. 148 r. 23

15 Marsken går tillrätta med Olofs överdrifter men inte med det ideal som

denne har kämpat för. Då Olofs program tidigare varit utan egentligt positiva idéer, blir tragiken på visst sätt mycket individuellt utformad. En viss allmänmänsklighet äger den, då den visar reformatorns oundvikliga lott i verklighetens värld. Jfr dock Hagsten 1, s. 491, som anser avfallet vara "strängt betingat av ofrånkomliga sociala realiteter". Mot denna miljöbundna syn på Mäster Olof kan sägas, att dennes öde icke blott är bundet vid 1870-talets värld utan avspeglar något för alla tider gemensamt, vilket understrykes av bibliska paralleller. Olofs lösning är dessutom psykologiskt betingad och ej avhängig av "sociala realiteter". Marskens tal är skisserat i utkasten, D. 2 s. 81. Marsken framhäver Olofs ungdom, jfr utkasten, s. 57. Se även kommentaren till s. 12 r. 11.

151

10 Jfr utkast D. 2 s. 81.

152

3 I utkasten planerades en särskild scen mellan Olof och Kristina, D. 2 s. 57 och s. 69. Jfr även r. 9.

19 Slutscenen mellan Olof och scholaris Vilhelm och Gerts dom finns måhända planerad i utkasten, s. 69, men det är tydligt, att S. icke har tänkt avsluta dramat med deras framträdande. Utkastet förutsätter nämligen ytterligare två scener. Den första mellan Olof och hustrun har inpassats som stum scen, s. 152 r. 3 och r. 9. Den andra upptar skökan, adelsmannen m.fl. Man har svårt att förstå, vad S. har menat med den eller vilket innehåll han tänkt ge den. In i det sista har alltså det berömda slutet icke varit klart utan först fått sin form vid själva utskriften av prosaupplagan. Jfr Hagsten 1, s. 451.

Domen över avfällingen är utomordentligt väl utformad. Den unge Vilhelm och hans trosvissa idealism återkallar bilden av första aktens glödande reformator och han är liksom den unge Olof gripen av det kierkegaardska sanningsvittnets patos. Detta tekniska grepp påminner något om Shakespeare, som ej sällan arbetar med parallellscener. Vilhelms replik uttrycker också slitningen inom S. inför Olofs problem. Till sist måste han dock avvisa den framtvungna kompromissen med verkligheten; Olof uttrycker stumt att Vilhelms hänförelse krossar honom. Som ett eko av hans egna känslor faller så Gerts avfälling, domen över hans vekhet och bristande styrka. Trots de blixtsnabba skifningarna och de endast antydda inre sammanhangen är detta dramaslut av gripande verkan. Det sammanfattar dramats grundmotiv, som de många utvikningarna till trots akterna igenom beslutsamt genomförts. Problemställningen känna vi redan, och utförlighet är icke av nöden. På ett åskådligt och dramatiskt konkret och ytterst verkningsfullt sätt ge Vilhelms och Gerts repliker Olofs utveckling från första akten till det bittra slutet.

21 Jfr utkasten, D. 2 s. 69. Vilhelm är en parallell till Mäster Olof, en bild av denne som ung. Greppet påminner om Shakespeares och kastar ett perspektiv framåt. Livet fortsätter och upprepar sig. Lindberg, s. 102, Bulman, s. 52 f. och Andersson, s. 35.

29 Vilhelm får i denna replik på ett skärande sätt understryka Olofs utveckling från glödande idealist och trosviss martyr till avfälling och uppträder med samma hänförelse som Olof i första akten. Hans replik mynnar ut i en hyllning till det oböjliga sanningsvittnet. Uppfattningen står nära Kierkegaards och har också av Hagsten 1, s. 464, sammanställts med Øieblikket.

153

9 *man* t.o.m. r. 12 *lof!* Förmodligen återgår Huss' profetia om svanen, som skall sjunga frihetens lov, på en apokryfisk anekdot hos Afzelius, s. 69, som berättar att Huss på bålet bl.a. skulle ha fällt följande ord: "... men hundrade år härefter skolen I höra en svan sjunga, den I icke steka kunnen". Han skulle ha åsyftat Luther.

19 Repliken planerad i utkasten, D. 2 s. 57.

20 Olofs reaktion r. 20—21 visar, att S. delar Kierkegaards syn på förräderiet mot den övertygelse som han upplevt och kämpat för. K:s sanningsbegrepp gör S. alltså delvis till sitt eget, se Sjöstedt s. 175. Då S. får kännedom om Hedbergs kritik bl.a. av slutscenen, ställer han sig fortfarande solidarisk med Gerts dom över Olof. "Och min Mäster Olof! Jag ändrar icke detta *'affälling'!* Ty då vore jag sjelf en sådan. Jag har med tanken på en möjlig triumf velat stryka ut detta ord hvarigenom stycket skulle kunna komma att uppföras! Men jag kan inte! Nu spelar man ej mitt stycke!", skriver S. i brev till Eugene Fahlstedt hösten 1872 (Brev 1, s. 121). Jfr kommentaren D. 2 s. 122 och Smedmark s. 71 f.

UTKASTEN TILL MELLAN-DRAMAT

MANUSKRIPTBESKRIVNING OCH DATERING

Förarbetena till mellandramat kunna studeras i prosaupplagans två manuskript, K och Ak, och i speciella utkast. S:s utgångspunkt var prosaupplagan i den förkortade renskrivna versionen, Ak, som troligen refuserades av Kungl. Teatern den 24 november 1872. I renskriften uteslötos dels Mellanspelet, dels Gerts partier i tredje aktens första tablå (s. 90 r. 10 t.o.m. s. 91 r. 18 och s. 92 r. 5 t.o.m. r. 13), vilka ingå i K och i prosaupplagans tryckta text. Av teaterledningen fick S. rådet att tävla i Svenska akademien (kommentaren D. 2 s. 123 f.), vilket han också gjorde. Den 6 oktober 1873 lämnade han in Ak. Under det förflutna året hade han ej varit overksam; tecken tyda på att han hade planerat en genomgripande omarbetning, som emellertid ej var färdig i oktober 1873 men som avsatt spår i Ak. En rest av denna plan är den påbörjade men snart avbrutna avskriften av Ak, av mig betecknad Av (jfr kommentaren D. 2 s. 145 f.). Det skulle dröja ytterligare ett år, innan S. kunde prestera en sådan omställning. AM, mellandramats första ms, förelåg den 3 december 1874. Mellan december 1872 och detta datum har alltså omarbetningen successivt växt fram. Ändringsförsöken i K och Ak kunna studeras i textvarianterna till prosaupplagan. Här har en sammanställning av dessa försök företagits.

Spår av omarbetningar i Ak. Företalet till Ak, som ger den principiella bakgrunden till mellandramat, visar att omarbetningsplanerna voro i full gång under år 1873 (kommentaren, D. 2 s. 146). Ändringar och marginalanteckningar i Ak, vilka S. icke kunde utplåna, då han putsade ms, ge detta ms karaktären av arbetsexemplar. Det har säkert icke ursprungligen varit S:s mening att skicka Ak utan en reviderad version till akademien för bedömning. En sådan hann han emellertid icke utarbeta. En av omarbetningsplanerna i Ak fick stå kvar, nämligen förkortningen av ölbodstablån s. 30 r. 12 t.o.m. s. 32 r. 6, det avsnitt, som upptar pokulerandet före Småländingens första replik. Denna uteslutning — även markerad i K — kan vara av senare datum än Utkast III, som räknar med att Tyskens och Danskens samtal i tablåns inledning skall "förklara förhållandet till utländingen" (blad 10, baksida), men enligt min åsikt torde den vara tidigare än detta utkast. Även marginalanteckningar, som suddades ut, när Ak sändes till akademien, äro rester av avancerade omarbetningsprojekt. S. tänkte redan nu slopa hela ölbodstablån, se textvarianterna till s. 30 r. 2, och stryka Marskens andra scen med Kungen, s. 86 r. 10 t.o.m. s. 87 r. 24, som också är föremål för förkortningsplaner i Utkast I (blad 5, framsida), Utkast II (blad 8, framsida) och Utkast III (blad 11, baksida). Ytterligare en förkortningsplan, klart markerad i K (textvarianterna s. 76 r. 4 och r. 25) skönjes ännu i Ak (textvarianterna s. 77 r. 7). De här redovisade ändringsförslagen i Ak ge säkert ingen fullständig bild av vad S. en gång skrivit i dess marginal, eftersom flera anteckningar defini-

tivt torde ha försvunnit, när han såg över ms i oktober 1873. Materialet ger dock en viss ledning: huvuddelen av de bevarade fristående utkasten torde i stort sett avspegla samma utvecklingsstadium som företalet och ändringarna i Ak, som alltså ge oss en kronologisk hållpunkt. De fullständiga schematiska utkasten ha förmodligen tillkommit under år 1873. S. har ändrat med blyerts och med bläck. Följande ändringar utöver de ovannämnda kunna ha samband med omarbetningsplanerna. När icke annat angives, äro de utförda med blyerts.

s. 4 r. 10 t.o.m. r. 21 förkortningsplan, s. 5 r. 12 förkortningsplan, s. 9 r. 1 del av mening ändrad, s. 12 r. 30 ändrad ordföljd, s. 15 r. 28 ändrat ord, s. 19 r. 10 ändrade ord, s. 37 r. 18 del av mening struken, s. 38 r. 8 struken replik, s. 38 r. 14 ändrat ord, s. 39 r. 29 ändrat ord, s. 41 r. 21 del av mening struken, s. 47 r. 26 ändring med bläck, s. 59 r. 17 med bläck struken scenanvisning, s. 89 r. 20 strykning, s. 102 r. 16, s. 102 r. 30 ändring, s. 124 r. 1 t.o.m. r. 22 strykning, s. 125 r. 13 t.o.m. r. 18 *Olof* strykning, s. 128 r. 14—15 strukna, s. 135 r. 19 struken replik.

Omarbetningsplaner i K. Mycket väsentliga anteckningar rörande mellandramat föreligga i K. De äro av resonerande, principiell innebörd och kunna sammanställas med företalet till Ak. Ur marginaländringarna kan också plockas fram en parallell till utkastens fullständiga aktöversikter. Några av dessa äro tidigare än övriga bevarade utkast, t.ex. arkberäkningarna, några åter — t.ex. de som äro skrivna med violett bläck — härröra från tiden efter juni månad 1874. S. antecknade och strök i K både före, under och efter de bevarade utkastens tillkomst. Vissa av ändringarna ha icke satt några spår i de schematiska utkasten, därför att de äro av alltför detaljerad natur. De kunna icke ordnas kronologiskt utan endast jämföras med liknande anteckningar i Ak, som ger ett stöd åt en datering, tiden före den 6 oktober 1873, och med de bevarade självständiga utkasten, av vilka Utkast I, II och III troligen äro tillkomna före eller i omedelbar närhet av den 6 oktober 1873, blad 16 och 17 efter detta datum men före fjärde akten i AM. På grund av samtligas knappa form och på grund av S:s egen vacklan mellan olika alternativ blir också en relativ placering av ändringarna i förhållande till varandra ganska osäker. Planernas utveckling beskriver icke en jämn kurva. S. har ändrat med blyerts, bläck, violett bläck och blåpenna. De ändringar som ha gjorts med violett bläck och med blåpenna kunna med ganska stor säkerhet dateras till 1874, närmare bestämt det andra halvåret (jfr s. 305 f.).

Följande ändringar i K äga samband med omarbetningsplanerna.

Grupp I. Ändringar, för vilka ungefärlig tillkomsttid kan anges. När icke annat uppges, äro de utförda med blyerts.

s. 3 r. 7 t.o.m. s. 5 r. 3 struket, jfr Utkast III blad 9 baksida, jfr tillägg på blad 4 framsida.

s. 3 r. 17 Lars A. ändrat till Lars P., senare än Utkast III, jfr tillägg på blad 4 framsida.

s. 3 r. 28 Utkast till scen med Modern och Christina, jfr Utkast II blad 7 framsida, Utkast III blad 9 baksida och Utkast I blad 4 framsida tillägg.

s. 4 r. 10 t.o.m. r. 12 och r. 17 t.o.m. r. 21 struket, jfr Av.

s. 5 r. 12 t.o.m. s. 7 r. 26 struket, jfr Utkast III blad 9 baksida.

s. 18 r. 23 marginalanteckning med bläck *Hvad är sanning?* osv. Jfr anteckning på K:s personförteckning, kommentaren D. 2 s. 127.

s. 18 r. 26 marginalanteckning, jfr s. 18 r. 23.

s. 19 r. 21—22 och r. 28 Måns Sommar struken, jfr mellandramat, s. 173 r. 1, senare än Utkast I, II och III.

s. 27 r. 16 Kungen har ny replik i marginalen, jfr utkast blad 2.

s. 30 r. 12 t.o.m. s. 32 r. 6 struket, jfr Ak, troligen tidigare än Utkast I blad 4 baksida.

s. 37 r. 18 del av mening struken, jfr Ak.

s. 38 r. 8 struken replik, jfr Ak.

s. 57 r. 1 marginalanteckning om Modern, jfr Utkast III blad 11 framsida.

s. 67 r. 14 t.o.m. s. 72 r. 19 struket. Partiet omarbetat i mellandramat s. 196—205 och textvarianterna. Troligen senare än Utkast I, II och III.

s. 67 r. 17 nya repliker i marginalen, jfr r. 14 och Utkast I blad 4 baksida och mellandramat s. 196 r. 6 och textvarianterna.

s. 68 r. 11 marginalanteckningar, utförda med bläck, sammanhängande med omarbetningen, jfr s. 67 r. 17. Se Utkast I blad 4 baksida och mellandramat s. 196 r. 6 och textvarianterna.

s. 72 r. 19 arkberäkning, troligen äldre än Utkast II och beräkningen på blad 3 baksida.

s. 76 r. 4 t.o.m. s. 78 r. 6 struket, troligen yngre än Utkast III blad 11 baksida, jfr Ak textvarianterna s. 77 r. 7.

s. 86 r. 10 t.o.m. s. 87 r. 24 struket, jfr Utkast I blad 5 framsida, Utkast II blad 8 framsida och Utkast III blad 11 baksida.

s. 87 r. 6, jfr s. 86 r. 10.

s. 94 r. 20 tillägg i marginalen, jfr Utkast II blad 8 framsida och Utkast III blad 11 baksida.

s. 106 r. 23 marginalanteckning om Brask, jfr Utkast I blad 5 baksida, Utkast II blad 8 framsida och Utkast III blad 11 baksida.

s. 111 r. 32 arkberäkningar, jfr Utkast II; omarbetningsplaner med bläck, jfr Utkast I blad 5 baksida, Utkast II blad 8 framsida och Utkast III blad 11 baksida.

s. 112 r. 24 marginalanteckning med violett bläck, utförd efter slutet av juni 1874.

s. 116 r. 20 t.o.m. s. 117 r. 14 struket, jfr Utkast III blad 12 framsida och blad 16.

s. 116 r. 32 tillägg, jfr Utkast III blad 12 framsida och blad 16 jämte mellandramat s. 237 r. 10—s. 238 r. 14 och textvarianterna.

s. 117 r. 28 tillägg, jfr Utkast II blad 8 baksida och Utkast III blad 12 framsida.

s. 120 r. 16, 20 och 27 marginalanteckningar med violett bläck, senare än slutet av juni 1874.

s. 127 r. 23 ändrat ord med blåpenna, jfr mellandramat s. 244 r. 25. Troligen senare än juni 1874.

s. 129 r. 8 t.o.m. r. 28 struket jämte marginalanteckningar, jfr Utkast I blad 6 framsida, Utkast II blad 8 baksida, Utkast III blad 12 framsida jämte blad 16 och 17.

s. 130 r. 2 strykning, förmodligen av hela första tablån, jfr Utkast I blad 6 baksida, Utkast II blad 9 framsida och Utkast III blad 12 baksida.

s. 146 r. 15 tillägg, jfr Utkast I blad 6 baksida, Utkast II blad 9 framsida, Utkast III blad 13 framsida.

s. 149 r. 26 marginalanteckning, jfr blad 16 baksida, blad 18 och blad 19 framsida, samtliga troligen tillkomna 1874, de två sista efter slutet av juni.

s. 151 r. 35 omarbetningsplaner i marginalen, jfr Utkast II blad 9 framsida, Utkast III blad 12 baksida, blad 13 framsida och blad 16 baksida, blad 18 och blad 19 framsida.

s. 152 r. 6, jfr s. 151 r. 35.

s. 153 r. 22 tillägg i marginalen; arkberäkning, tidigare än beräkningarna blad 3 baksida och Utkast II blad 7 t.o.m. blad 9 framsida.

Grupp II. Ändringar, som återfinnas i mellandramat, till vilket sidhänvisningar ges. Ändringen är gjord med blyerts, om icke annat uppges.

s. 8 r. 2 jfr s. 162 r. 16 textvarianterna; s. 10 r. 19 jfr s. 165 r. 15—21 textvarianterna; s. 11 r. 4 jfr s. 165 r. 12 textvarianterna; s. 11 r. 22 jfr s. 166 r. 3; s. 11 r. 29 jfr s. 166 r. 10; s. 14 r. 17 jfr s. 168 r. 25—27 och textvarianterna; s. 16 r. 25 jfr s. 170 r. 22 och textvarianterna; s. 17 r. 20 jfr s. 171 r. 13—4; s. 18 r. 22 jfr s. 172 r. 12—14 och textvarianterna; s. 18 r. 28 och r. 30 jfr s. 172 r. 15—6; s. 27 r. 25 jfr s. 180 r. 5; s. 58 r. 10 jfr s. 186 r. 12; s. 58 r. 28 jfr s. 187 r. 5—6; s. 59 r. 17 jfr s. 188 r. 6; s. 60 r. 13, 15 och 22 jfr s. 189 r. 2, 4 och 13; s. 61 r. 2 och 7 jfr s. 189 r. 24 och s. 189; s. 63 r. 12 jfr s. 191 r. 15; s. 64 r. 22 jfr s. 193 r. 9; s. 66 r. 29 jfr s. 193—4; s. 99 r. 20 jfr s. 209 r. 24; s. 107 r. 21 jfr s. 226 r. 30, s. 227 r. 2 och s. 229 r. 6—15; s. 110 r. 12 struket med bläck jfr s. 230 r. 1—3; s. 112 r. 3, 7 och 17 jfr s. 234 r. 4, 8 och 4; s. 113 r. 4 jfr s. 234—5; s. 114 r. 5 jfr s. 235 r. 10—11; s. 147 r. 31 jfr s. 255 r. 30 och textvarianter.

Grupp III. Ändringar, som av olika skäl icke ha använts bl.a. därför att respektive avsnitt totalt omarbetats eller strukits. Utförda med blyerts om ej annat angives.

s. 16 r. 9 marginalanteckning om bondeuppror i Tyskland; s. 34 r. 31, s. 35 r. 1, 8, 26; s. 36 r. 21; s. 37 r. 9, 27; s. 38 r. 18, 19, 20, 27; s. 39 r. 3; s. 39 r. 16 marginalanteckning om Empirismen, 24; s. 40 r. 1, 25, 27 bläckändring; s. 41 r. 12, 19, 21, 26, 30; s. 42 r. 33; s. 44 r. 2; s. 47 r. 22, s. 48 r. 4; s. 55 r. 32; s. 56 r. 1 bläckändring; s. 57 r. 10; s. 61 r. 27; s. 62 r. 32; s. 64 r. 1, 2 ändringar med bläck; s. 64 r. 31; s. 66 r. 10 ändring med bläck; s. 66 r. 16, 24; s. 67 r. 3 planer på förkortning; s. 67 r. 7; s. 69 r. 2, 14 bläckändring; s. 70 r. 17, 22; s. 72 r. 15; s. 73 r. 8, 17 bläckändring; s. 74 r. 16 bläckändring; s. 75 r. 32; s. 79 r. 20; s. 80 r. 13; s. 81 r. 4, 10; s. 84 r. 26; s. 89 r. 25; s. 95 r. 8 bläckändring; s. 95 r. 23; s. 96 r. 17 bläckändring; s. 96 r. 28; s. 97 r. 9; s. 98 r. 15 och r. 24 bläckändringar; s. 100 r. 36; s. 102 r. 10 bläckändring; s. 107 r. 14 bläckändring; s. 110 r. 24; s. 119 r. 1; s. 119 r. 11, 20, 25 blåpenna; s. 120 r. 14 blåpenna; s. 121 r. 25; s. 123 r. 5 bläckändring; s. 124 r. 2, 16; s. 127 r. 14, 16; s. 127 r. 30 bläckändring; s. 136 r. 10 bläckändring; s. 139 r. 33; s. 150 r. 17 blåpenna; s. 150 r. 21, 24 bläckändringar.

Dessutom stå utkast till mellandramat på K:s personförteckning (kommentaren s. 127 ff.). De torde ha gjorts omedelbart innan S. satte sig ned att skriva AM:s första akt. Personkarakteristikerna, bland vilka Gert nu framstår som mellandramats fantast, härröra från ett mer avancerat stadium än Utkast I—III, och planen över första akten överensstämmer med mellandramats första akt. S:s

principiella kritik av Shakespeares individualiserade konst avspeglar sig också i journalistik (kommentaren s. 331).

Utkasten till mellandramat. Utkasten förvaras i Göteborgs stadsbiblioteks samling av Mäster Olof-handskrifter (s. 118). De bestå av 20 blad, bland vilka tre papperssorter kunna urskiljas. Till den första papperssorten höra 17 blad av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av längsgående parallella linjer. Två av dessa blad hänga ihop och två av dem äro delvis förenade med varandra medelst klister. De övriga uppvisa *en* brottyta. Av bladen äro alltså femton hälften av blad med storlek 20,2 cm × 32,6 cm, vilka ha delats mitt på tvären. Dessa 15 lösa och 2 sammanhängande blad har S. fäst ihop i ryggen med klister, så att de bildade en anteckningsbok. Ryggen på denna bok har sedan förstörts. Den ursprungliga ordningen mellan bladen kan icke återställas, men vissa samband kunna iakttagas. Blad 4 t.o.m. blad 6 bilda ett sammanhängande utkast, av mig betecknat Utkast I. Blad 7 t.o.m. blad 13, som uppta två utkast över hela dramat, äro en enhet, vilket kan studeras på brottytorna. Utkastet på blad 7 t.o.m. blad 9 framsida har av mig betecknats Utkast II och det därpå följande utkastet på blad 9 baksida t.o.m. blad 13 framsida Utkast III. I omedelbar närhet av dessa utkast böra bladen 3, 14 och 15 ha tillkommit, vilkas exakta placering icke har kunnat fastställas. Av samma papperssort äro bladen 16, 18, 19 och 20.

Till den andra papperssorten höra två blad av god kvalitet. Det ena, blad 17, är ett fjärdedels ark i folio 22,9 × 19 cm med vattenstämpeln bikupa 1873, det andra, blad 1, ett halvark i folio 22,6 × 37,5 cm med vattenstämpeln Howard.

Till den tredje papperssorten hör ett halvark i folio av tunn kvalitet 21,8 × 35,5 cm utan vattenstämpel, blad 2.

Utkasten diskuteras utförligt av Per Lindberg, s. 5 och s. 72 ff., av Martin Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 140 ff. och August Strindberg, s. 30 f.) och av C. R. Smedmark, s. 81 ff. Mer i förbigående beröras de av N. Å. Sjöstedt, s. 178 f. och Hagsten 1, s. 499.

Datering av utkasten. Utkasten ha icke tillkommit vid samma tidpunkt. De ha tidigare daterats av Per Lindberg i tre grupper till hösten 1872, sommaren 1873 och hösten 1874 (s. 5). Denna datering avser även ändringarna i K. Lindberg ger icke några skäl utan uppger, att gränsen för den andra periodens slut är S:s medverkan i Svenska akademiens pristävlan. Med denna gräns skulle också ett avbrott mitt i mellandramats andra akt (konceptet till mellandramat, av mig betecknat AM) sammanfalla. S. övergår nämligen s. 195 r. 9 till ny papperssort och pennföringen blir också en annan. Denna ändring behöver icke innebära, att S. gjort något längre uppehåll (jfr kommentaren). Något avgörande bevis för att denna del av AM är skriven före den 6 oktober 1873 föreligger icke.

Till den tredje perioden — hösten 1874 — vill Lindberg förmodligen föra de ensamma utkasten till fjärde och femte akterna (blad 16, 17, 18, 19 och 20). Vad det gäller fjärde akten måste terminus post quem sättas i närheten av juni månad 1874, då S. tidigast kan ha börjat skriva ut fjärde akten i AM med violett bläck. Han övergick nämligen någon gång i slutet av juni till bläck av denna färg. Det sista med svart bläck skrivna brevet är daterat den 9 juni 1874 och det första med violett bläck är från slutet av juni månad 1874 (Brev 1, s. 154 nr 76 och nr 77). Breven t.o.m. den 23 oktober 1874 äro skrivna med detta violetta bläck; först i ett brev den 1 december samma år återgår han till det svarta bläcket

(nr 82). Denna datering äventyras dock av ett odaterat brev (nr 74) från de första månaderna 1874. Det är skrivet med violett bläck, vilket dock torde vara en tillfällighet. Icke några brev före eller efter äro skrivna med detta bläck. Några yttre bevis kunna icke anföras för Lindbergs första period — hösten 1872 — och man kan icke med säkerhet föra några ändringar eller utkast till denna period.

Granskningen av Lindbergs datering ger vid handen, att han blott har två yttre hållpunkter, den 6 oktober 1873, då Ak inlämnades till Svenska akademien, och övergången från svart till violett bläck i slutet av juni månad 1874. Med hjälp av dem kan man få fram tre grupper: 1. utkast, som troligen äro skrivna före den 6 oktober 1873 eller i omedelbar närhet därav. 2. utkast, skrivna efter den 6 oktober 1873 men före AM:s fjärde akt, alltså före den 1 juli 1874. 3. utkast, som äro skrivna efter den 1 juli 1874. Till den sista gruppen räknas utkast, skrivna med violett bläck och med blåpenna. Anteckningar, som gjorts med violett bläck och blåpenna, förekomma blott i samband med fjärde och femte akterna i K och i utkasten till mellandramat. Man måste givetvis räkna med en ganska vid marginal bakåt och framåt i tiden för följande indelning av utkasten.

Till den första gruppen räknar jag:

1. Blad 1 personförteckning med förslag till skådespelare. Den förvaras i Göteborgs stadsbiblioteks mapp, som innehåller utkast till mellandramat, men avser prosaupplagans personer och har motsvarighet bland utkast till denna upplaga, kommentaren D. 2 s. 71 f.
2. Blad 2 är ett utkast till ny avslutning av dramat. Enligt Lamm, Strindbergs dramer 1, s. 140, är detta utkast S:s första ändringsförsök. Gustav Vasas replik, som skulle ta udden av det ödesdigra ordet avfälling, en allvarlig stötesten för teaterns ledning (jfr kommentaren s. 122), är ett försök att "framställa själva avfallet såsom framsprunget ur idealistiska motiv". För Lamms hypotes, att kungen framträder efter Gerts dom, talar kungens första replik: "Du faller till föga för ett ord utkastadt af en dåre!" Som sådan framstår Gert i någon mån i de övriga utkasten. Omstöpningen är fullt genomförd i mellandramat. Mot hypotesen talar den första scenanvisningen: "Gustaf har kommit in och hört de sista orden." Den kan avse Scholaris, som får överta Gerts slutreplik i de övriga utkasten. Blad 2 kan sammanställas med företalet till Ak (kommentaren D. 2 s. 146). Man måste till en viss grad "bli 'affälling' för att kunna förverkliga sitt ideal".
3. Blad 3 baksida en fullständig och en ofullständig plan över dramats fem akter jämte arkberäkningar. Den fullständiga planen = prosaupplagan. Den ofullständiga upptar ett förslag till tredje akten, som icke senare avsatt några spår i ändringsplanerna. Utkastens placering motiveras också av att arkberäkningarna torde vara tidigare än Utkast II:s.
4. Blad 4 t.o.m. blad 6 en fullständig akt- och scenplan över dramats fem akter, av mig betecknad Utkast I. Utkastets placering motiveras av femte aktens utseende. Brask, som införes i Utkast II, uppträder icke i femte akten. Däremot äro andra aktens båda tablåer sammanslagna till en, mellandramats lösning. På denna punkt har S. emellertid vacklat. Han ändrar fram och tillbaka och bestämmer sig först under utskriften av mellandramat, s. 182 r. 2 textvarianterna. S. har gjort ändringar på detta utkast både i anslutning till Utkast II och Utkast III.

5. Blad 7 t.o.m. blad 13 en fullständig akt- och tablåplan (blad 7 t.o.m. blad 9 framsida) med resonerande förkortningsplaner, av mig betecknad Utkast II. På blad 9 baksida t.o.m. blad 13 följer en fullständig akt- och tablåplan med mer detaljerade utkast jämte en scenöversikt över femte akten, av mig betecknad Utkast III.
6. Blad 14 framsida två fullständiga akt- och scenplaner jämte anteckningar, samtidiga med Utkast II och III. Baksidan upptar funderingar över tablåövergångar i andra och tredje akterna, vilka visa att tablåuppdelningen krogen — sakristian, slottet — hos Olof fortfarande bibehölls.
7. Blad 15 framsida resonerande anteckningar rörande omarbetningen. Baksidan rubriken Hvad gör skökan? Innehållet låter sig förenas med Utkast II och III, men placeringen är icke alldeles säker.

Vilka tecken tyda på att dessa utkast äro tillkomna före den 6 oktober 1873? En jämförelse med de bevarade ändringarna i Ak visa, att Marskens andra scen i tredje aktens första tablå i Ak är struken med blyerts, vilket sedan suddats ut och att denna ändring är markerad både i Utkast I, II och III (kommentaren s. 330). Samma förhållande gäller ölbodstablån. Till dessa konkreta fall kommer Ak: s företal, som tecknar ett idédrama med fyra personer "såsom bärare af idéer, sådana som stat, kyrka, religion, abstrakt frihet, alla lika ingifna och åberopande sig Guds särskilda kallelse" (kommentaren D. 2 s. 146). Brasks uppträdande i femte akten (Utkast II och III) och hans personliga deltagande i tredje aktens andra tablå (Utkast I, senare tillägg, Utkast II och III) överensstämma med denna plan. Se även kommentaren, s. 333. Gränsen framåt i tiden för denna grupp av utkast är emellertid icke alldeles säker. De kunna också ha tillkommit, åtminstone vissa av dem, efter den 6 oktober 1873.

Till den andra gruppen utkast, tillkomna efter den 6 oktober 1873 men före AM: s fjärde akt, som skrivits med violett bläck tidigast omkring den 1 juli 1874, höra följande:

1. Blad 16 utkast över fjärde och femte akterna, skrivet med blyerts. De båda planerna torde vara en ganska närliggande fortsättning på Utkast II och III. Skökan spelar fortfarande samma roll av angivare, jfr Utkast II fjärde akten, och utkastet ger ingen tydlig bild av Gerts stora tal i fjärde akten. I femte akten har den inledande scenen med Kristina och Skökan från Utkast III slopats, och Marsken har ersatts av Kungen, liksom i K: s marginal, s. 149 r. 26 textvarianterna.
2. Blad 17 utkast över fjärde akten, skrivet med blyerts. Det står nära mellandramat, förmodligen utarbetat i nära anslutning därtill. Moderns ängslan, att hon begått ett brott, då hon räddat sin kätterske son undan ett rättmätigt straff, förutsätter tredje aktens intrig i mellandramat, då Modern räddar Olof från ett försåt, s. 223 r. 17 t.o.m. s. 224 r. 13. Jfr även textvarianterna s. 237 r. 10 AM: s version av fjärde akten. Utkastet markerar för första gången Gerts stora tal i fjärde akten, s. 249 r. 12.

Till den tredje gruppen utkast, tillkomna sedan S. övergått till violett bläck i slutet av juni 1874 men före den 1 december 1874 höra:

1. Blad 18 utkast över femte akten, skrivet med violett bläck. Senare tillägg med blåpenna, vilket visar att detta utkast är äldre än blad 19 framsida. Med få undantag mellandramats scenföljd.

2. Blad 19 framsida utkast över femte akten, skrivet med blåpenna.
3. Blad 20 framsida detalj ur fjärde akten, skriven med violett bläck. Har icke använts. Jfr s. 244 r. 5—7 jämte textvarianterna.
4. Blad 19 baksida anteckningar till femte akten, som kunna vara utförda för versupplagan, där de återkomma s. 359 r. 16 och s. 366 r. 18 t.o.m. s. 367 r. 13. Jfr också ändring i TM, textvarianterna till s. 258 r. 4 och 6.
5. Blad 3 framsida litteraturanvisningar till arbeten om bildstormarnas historia, vilka dock kunna vara nedkastade efter mellandramat under arbetet med versupplagan. Jfr blad 19 baksida.

Bland de nu bevarade utkasten till mellandramat ha icke alla av Lindberg citerade utkast återfunnits. De två anteckningarna, som snarast äro av samma typ som de i En tviflares anteckningar från samma period (Smedmark, s. 75 ff.), ha enligt Lindberg (s. 73) följande lydelse. De äro skrivna på två skilda papper.

1. Förnuft och sinnlighet
   kropp „ själ
   ande „ natur
   kraft „ materien.

   Människans uppgift att kämpa mot sinnligheten. Före Christendomen låg man i sinnligheten — strax efter Christ ville man bli ande (neoplatonikerna) dödade sinnligheten — likaså medeltiden — nu finnas två riktningar: våra dagars renläringar — våra materialister genomtränga och förädla, besjäla den döda materien.
2. Känseln = Blodet
   Tanken = Nerverna
   Viljan = Blodet och nerverna.

BLAD 1—20

BLAD 1

FRAMSIDAN

Texten med bläck. Baksidan saknar text.

Förslag till rollbesättning ss författaren tänkt sig

Olof	Schwartz (med annan penna *eller Elmlund* —)
Gerdt	K Almlöf (med annan penna *eller Dörum*)
Gustaf	Kinmanson
Brask	Lagerqvist
Måns	(struket *Sund Sundberg,* med annan penna *Sandstedt* —)
Lars Siggeson	W. Almlöf
Lars Andreæ	Hanson
Lars Petri	(struket *Elmlund,* med annan penna *Sundberg)*
Windrank	Nyfors
Småländingen	Broman
Tysken	Sjöberg
Dansken —	(struket *Hartman,* struket *Tegerström,* med annan penna *Zachrisson*)

Adelsmannen	(struket *Grip,* med annan penna *Hartman* —)
Mårten	Dörum (med annan penna *K. Almlöf*)
Nils	(struket *Christiernsson,* med annan penna *Tegerström* —)
Wärdshusvärden	Hallberg
Likdräng	Hallberg
Scholaris 1.	Bäckström
Scholaris 2 (Vilhelm)	Lotten Jansson.
Kyrkvaktaren	Norrby
Betjenten	(struket *Callmén*) Callmén
Arbetsfogden	Callmén
Borgaren i första akten	
Modren	Fru Kinmanson
Christina	Fru Hwasser (*eller Schwartz*)
Qvinnan	Fru Schwartz
Kyrkvaktarens qvinna	Fru Almlöf eller Wennbom
Borgarqvinnan	(struket *Sandberg*) Erika Jonsson

Blad 2

Framsidan

Texten med bläck.

Gustaf (struket *in*) har kommit in och hört de sista orden.

Scholaris drar sig tillbaka.

Gustaf går fram till Olof och lägger sin hand på hans axel.

Yngling! (struket *Stig*) — — — — Stig upp! — Du faller till föga för ett ord utkastadt af en dåre!

Olof

Han har rätt!

Gustaf

Han har alldeles för mycket rätt; just derföre har han orätt! Alldeles som Du, alldeles som jag! Olof vi äro ensamme här i Guds tempel, och dit tar jag ej kronan med mig, jag vill derföre tala vid Dig som en vän, nu kan jag det, ty jag är bedröfvad intill döden, jag har i dag (struket *gjort*) ändtligen kommit till en öfvertygelse som måste krossa allt hvad jag förut drömt ihop (struket *om sanning af*) af ungdomliga, sköna föreställningar!

Det förfärliga ord den vansinnige nyss kastade efter Dig drabbade äfven mig; Olof, jag är affälling, och jag tackar Gud på mitt folks, men ej på mina egna vägnar, att jag blifvit det. O, (struket *Du*) jag var ung som Du, jag såg träldomens förbannelse som hvilade öfver

detta folk, jag (en bokstav struken) gick från stad till stad från by till by och jag sade dem "I ären trälar"! Och man svarade mig, "vi vilja så (struket *vara*) ha det!" Jag stod på utkanten af mitt fosterland förkrossad af (struket *deras*) mina landsmäns likgiltighet, jag tviflade ett ögonblick på frihetens välsignelse för dessa slafvar, jag tänkte: "kanske de böra vara trälar en tid". (struket *Men när så man ropa*) och med hopplöst sinne gaf jag mig af mot gränsen att aldrig mer se detta folk som jag måste älska i allt (sic!) dess uselhet. Men när sen mitt namn ropades i skogen och man kallade mig tillbaka till frihetens värf, då trodde jag igen och då lofvade jag mig att hugga ned hvad ruttet var! Du ser hur det har gått; man lyfte (*r* struket) yxan mot mig när jag ville ge frihet, man sköt efter mig, när jag ville rifva ner deras (struket *ruttna*) murkna religion och drifva bort deras frätande sädesmunkar; de (struket *man*) vilja stanna i eländet, och tyvärr de ha rättighet dertill, tills de pröfvat något bättre. Jag har måst ge efter (ovan raden *steg*) (struket *tum*) för steg för folkets vilja och de ha rättighet att ha en vilja; de kunna tacka Gud för att jag gått ifrån de höga föresatser

BAKSIDAN

Texten med bläck.

jag börjat med, folket skall välsigna mig då jag gått ifrån min innerligaste öfvertygelse, (struket *o*) men jag, jag böjer mig inför den allsmäktige som af mig kräfde det största offret, som jag ej tog med i beräkningen när jag satte mig till konung öfver ett folk, mina drömmar om sanning ljus framåtskridande och seger öfver mörkret!

Jag är en eländig affälling, jag erkänner det inför Gud, ty han har velat det.

Olof, Du vet ej hvarifrån jag kommer nu sist! Ser Du detta pergament! Återigen ett affall! Jag har i dag bekräftat kyrkomötets beslut om bibehållandet af gamla (struket *narraktiga*) dåraktiga kyrkobruk, ej derför att presterna velat det, utan emedan folket vill det! Ser Du här! Här har jag sjelf nedskrifvit min skam, och man tackar mig! Det är hårdt, men jag skulle gråta om jag vore så ung som Du, om jag ej vore kung, och om ingen såg det!

BLAD 3

FRAMSIDAN

Texten med blåpenna.

(struket *Bilderdyrkan*)

Rom I 22, 23. Maimbourg Hist des Iconoclastes *Joh. Dallæi* De Imaginibus Lugd Batav. 1642 *Natal. Alexander* dissert. de usu et cultu imaginum *Frid. Spanheim* Hist imaginum restituta 1686 *Schiller Motley Vasari* Savon. *Hase*
Carlstadt i Wittenb kyrka Kommunen 1871

Texten med bläck.

Mäster Olof

1.

Stregnäs

2.

α

Krogen

Folkets stämning — Skökan — vederdöparne

Mårten och Nils — Olof bannlyst —

β

Sakristian

Bryter med påfven mellan två eldar

3

α

Hemma hos Olof

β

Hemma hos modren

4

1. (struket 6 ½) 7
2 7 (struket ½) —
3. (struket 6) — 7
4. 5 —
5. 4 —

(struket *29, 28 ark*) 30

1.

Stregnäs

2

α

Krogen

β

Sakristian

3

α

På slottet

β

Hos Olof

4

Hos modren

5

α

På Clara kyrkogård

β

I Storkyrkan

Kommentar

Litteraturanvisningarna på bladets framsida röra bildstormarnas och ikonoklasternas historia. Den första hänvisningen gäller Pauli brev till romarna kap. 1:22, 23, där det heter: "Då de höllo sig för vise, äro de vordne dårar, Och hafva förvandlat den oförgängliga Guds härlighet uti beläte, thet ej allenast gjordt var efter förgängeliga menniskors, utan jemväl efter foglars och fyrfotade, och krypande djurs liknelse." Några av verken behandla 700-talets bildstrid, som H. Rydh (s. 7) påpekat, men nämna också 1500-talets bildstormare. Fr. Spanheim, Historia imaginum restituta, Ludg. Batav. 1686, som är skriven i polemik mot Alexandre Maimbourg, Histoire de l'Heresie des Iconoclastes. 2 édition Paris 1675 och Noël Alexandre, vilkens arbete Historia ecclesiastica: Panoplia adversus

Hæreses Sæc. VIII 1686 S. torde åsyfta. Första kapitlet heter De imaginibus... utrum usus cultusque imaginum... Det tredje arbetet är Jean Daillé, De imaginibus libri Ludg. Batav. 1642. Anteckningen *Schiller* kan gälla Schillers historiska arbete Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung, kapitlet Der Bildersturm och *Motley* dennes arbete The rise of the Dutch republic, London 1858, som återklingar i Gerts replik s. 250 r. 14—17. Savonarola är skildrad i Hase, Neue Propheten 1859, som S. lånade på K. B. i oktober 1874 (Utlåningsjournalen 1869—1880). Hase ägnar också ett avsnitt åt vederdöparna. Karlstadt, född omkring 1480, död 1551, hade ledningen i Wittenberg under Luthers vistelse på Wartburg och närmade sig vederdöparnas läror men fördrevs av denne 1522. S. har sammanställt bildstormarna med Pariskommunen, en sammanställning som icke är utan motsvarighet i 1870-talets svenska press. Det går icke att fastställa, vilket arbete av Giorgio Vasari som S. har tänkt på men förmodligen är det hans berömda biografier över renässanskonstnärer.

Blad 4

Framsidan

Texten med bläck. Utkast I.

Första akten.

I Stregnes

α	*ϑ*
Olof och Scholares	Scholares —
β	*ι*
Lars Andreæ	Lars Andreæ
γ	*κ*
Olof och Folket	Mårten och Nils
δ	
Olof och Gerdt	(Senare tillägg: *Gerdt och Christina fränder Gerdt tros sitta på dårhuset för religiösa grubblerier — Christina har åtagit sig dottern — uppfostrat henne i katolska läran — behållit henne obesmittad af verlden — och vill nu sätta henne i kloster —*
ε	
Olof o Brask	
ζ	
Kungen	*Ut med Andreæ* —)
η	
Modern och Christina	

Texten med bläck. Scenritningen är ett senare tillägg. Utkast I.

Andra akten

I Sakristian

α

Kyrkvaktaren och hustrun —

β

Olof.

γ

Modren

δ

Christina

ε

Olof och Christina

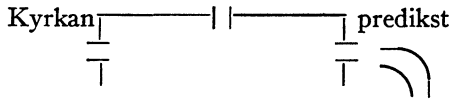
ζ

Gerdt

η

Dörren till ölboden slås opp — Qvinnan in
Ber Mårten om absolution (understruket med
blyerts) (tillagt efteråt *Musik och skrål*)

Krogen

ϑ

Mårten och bannlysningen —

ι

Vederdöparne rädda Olof —

κ

Kungen har kommit

λ

Windrank in från krogen rusig —

BLAD 5

Texten med bläck. Slottstablån har strukits vid ett senare tillfälle. Utkast I.

Tredje akten

A.

På Slottet

α

Olof och drängen —

β

Marsken —

γ

Adelsmannen —

δ

Lars Andreæ

ε	*B.*
Brasken och Marsken	*Hos Olof*
ζ	*α*
Kungen —	Olof och Christina
η	*β*
Marsken och Kungen —	Modern o Christina
ϑ	*γ*
Kungen och (struket *Olof*) Brask	Olof och Modern —
ι	*δ*
Kungen och Olof. —	Olof och Christina —

BAKSIDAN

Texten med bläck. Fortsättning på framsidans tablå B. Utkast I.

ε

Gerdt och sammansvurne — sammansvärjning (ovan raden *Adelsmannen framför kungens ärende — Brask —*)

ζ

(struket *De*) Vederdöparne föras till döden

Hvad gör Gerdt

1.

Rymmer från hospitalet — söker sin dotter i Stregnes — Modren och Christina ha rest Olof tar afsked af dem — *börjar uppvigla folket* — har skickat vederdöparne till Stockholm — vill ha Olof med (struket *i*) — Olof nekar — *måste snärjas* —

2.

a) *Sätter Olof i klämma — ja eller nej!* — *Sätter* Olof i *tacksamhetsskuld* — b) *gör Olof brottslig genom* att underhålla *vederdöparne* —

3.

Fängslas räddar sig genom friskbetyg Reformationen kommer emellan — vederdöparne fängslade — opererar *ensam* — vill göra sin gerning

genom revolution — börjar spinna — retar Olof genom "Reduktionen" — Olof är hans man!

4

Sammansvärjningen i gång — allt färdigt! Skökan uppdagar (struket *som*) det !

5

Afrättas!

Blad 6

Framsidan

Texten med bläck. Utkast I.

Fjärde akten

Hos modern

α

Lars och Christina

β

Mårten och Nils — Modern —

γ

Olof — och Modern

δ

Lars — och Olof

ε

Christina Olof sofver — skriker i sömnen! kärran —

ζ

Pesten — Gerdt har tecknat huset med ett svart kors — Folket uppretadt av Mårten och Nils. — inrusar —

η

(struket *Kungens knektar*) Windrank ber att få tala vid Mäster Olof —

ϑ

Windrank uppenbarar allt för Christina — Christina skickar ett bud

ι

Olof in — det är för sent

Baksidan

Texten med bläck. Utkast I.

Femte akten

I Storkyrkan

α

En del af kyrkan — Qvinnan — i en bönestol (tillagt sedan nästa scen skrivits *Tackar Gud som tagit hennes barn* —)

β

Christina (ovan raden *i en annan*) ber till Gud

γ

Olof och Gerdt införas — tysta

δ

Kyrkvaktaren och hustrun —

ε

Konfirmanderna passera — Scholaris — Mårten —

ζ

Marsk. Prester och Borgare sedan —

η

Gerdt bortföres

ϑ

Christina

ι

Olof ensam

κ

Scholaris

λ

Kungen — (struket λ —)

Slut

Blad 7

Framsidan

Texten med bläck. Utkast II.

Första akten

Ändringar —

1

Olof och Scholares

2.

Modren och Christina in — skola resa till Stockholm — omtala att fadren — Gerdt — Modrens frände sitter på dårhuset — och att Modren skall ta Christina om hand — Modren varnar Olof för nyhetsmakeriet och verldens ondska — Olofs kärlek till Christina röjer sig — Christinas likgiltighet (struket *mot*) för Olof likaså — Ψ

Olof uttrycker sin längtan att få komma till den stora staden. Brask uppträder mera kraftigt —
Förkortningar i dialogen eljest oförändrad —

Ψ vidare framgår huru rädd (struket *Christ*) Modren är för att bringa Christina i beröring med verlden — Christina fullkomlig ingenue — Mårten måste sättas i något förhållande till Modren —

6 ark

Baksidan

Texten med bläck. Utkast II.

Andra akten

1.

I ölboden — är nödvändig för explikationer men måste förkortas — Changement mellan denna och följande scen kan gå för sig — då kyrkvaktarens och hustruns samtal bilda öfvergången — (struket *2*) Råheterna bort —

3 ark

2.

I Sakristian — —

Något förändrad —

4 ark
7 ark

(Följande har lagts till sedan beteckningen för andra tablån skrivits, fr.o.m. *detalj* skrivet efter *2*: *Qvinnans uppträdande betyder kyrkans sjelftagna domsrätt öfver själarne — medeltidsbarbariets qvarlefva — katolicismens kärnpunkt — vidare det legaliserade och ickeleg — detalj i kostumen — Munkarne ha tvingat henne att anlägga skökodrägten —)*

BLAD 8

FRAMSIDAN

Texten med bläck. Utkast II.

Tredje akten

1

På Slottet — Brask uppträder kraftigare. För att förkorta Marskens och Kungens scen — börjar Kungen: "fortsätt" — hvarpå Marsken kort och framlägger de vigtigaste skälen —

2.

Hos Olof! (Senare tillägg *Olofs otåliga väntan framhäfves redan i början*) — Brask bär sjelf fram underrättelsen — varnar Olof — stanna här! Culmen Adelsmannens scen går bort — då Gerdt uppträder och förklarar Riksdagsbeslutet — (Senare tillägg *Gerdt kommer in inleder Olof i sammansvärjningen — samma argumenter som förut i fjerde akten på kyrkogården*)

7 ark

BAKSIDAN

Texten med bläck. Utkast II.

Fjerde akten

Hos modren

Modren dör i en stol eller på en bädd (?) Munkarnes scen förmildras

Sammansvärjningen uppdagas i slutet — Olof är indragen med (struket *men*) gillar i ett öfverilat ögonblick Gerdts förehafvanden — men deltar aldrig formligen i beslutet — snärjes af Gerdt som aflockar honom ett ord, hvilket sedan fäller honom —
Dödsscenen — Olof och Lars — Olof somnar — Christina — Qvinnan in — har hört talas om sammansvärjningen — går förbi Mäster Olof
Qvinnan biktar sig för Mäster Olof. — Olof strider med sig sjelf (— låt gå! Ske Guds vilja! Har det gått så långt!)

6 ark

(Senare tillägg *Olof har fått bikten när han kommer — detta oroar honom — Windrank kommer in söker Olof träffar* (struket *hus*) *Christina talar om allt hon skickar bud — lik* (*et* struket) *— Olof har intet sagt* (ovan raden *Olof tillbaka*) *— Pang* (senare tillägg *Det är för sent*) —)

Blad 9

Framsidan

Texten med bläck. Utkast II.

Femte akten

I Storkyrkan

Qvinnan i en bönstol — Christina i en annan — Bikten — Brask uppträder tar farväl —

4 ark

(Följande anteckningar röra fjärde akten, jfr tillägget denna akt *Skall qvinnan eller Windrank gå? Windrank kan bli en karakter och genom sin komik uppfriska stycket här och der — kan vidare sättas in i sammanhanget och spela en rol — Qvinnan kan blott hålla tal — uppträda opåkallad och verka som kontrast — är föröfrigt rörande —* (struket *af hvilken slags*) *hvilket stycket nog* (struket *kan vara,* ovan raden *är*) *ändå* —)

Baksidan

Texten med bläck. Utkast III.

Första akten

Olof och Scholares — Modren och Christina in — berätta att Gerdt fränden är satt på dårhuset — nu ämna de sig till Stockholm — Olof afvundas dem deras lycka — Modren — tacka Gud att du slipper det stora Babel (struket *utan,* ersatt med *och*) lef i lugnet här hos din ungdom och tjena din Herres sak. Christina skall beredas för (ovan raden *Scta Claras*) klostret i Stockholm — totalt neutrala för hvarandra —

byta några likgiltiga ord — dock framlyser af Christinas ord att hon mer tycker om att komma till Stockholm än till Sta Clara — Modren antyder hennes okunnighet om verlden på Olofs frågan (sic!) om Stockholm är platsen för henne — De gå — afskedet — Folket vespern, — Gerdt uppträder (*härigenom undvikes upprepandet af Andreæs argumentationer och Olof står friare — ithy att ingen föregående upphetsning sätter honom i rörelse*)

Blad 10

Framsidan

Texten med bläck. Fortsättning på utkastet blad 9 baksida. Utkast III.

Gerdts skäl angående dotterns resa till Stockholm och huru han har sluppit (strukit *ur*) från hospitalet — (struket *M*) Måns Sommar och Brask Olof — Kungen och Olof — motiverar sitt lugn för vederdöparne blandar dem samman med Lutheraner — Andrée (sic!) med fullmagten Olofs afsked från Scholares — Olofs farväl manligt ej (struket *fullt så*) sentimentalt men längre — stämning — glad öfver att få komma ut i verlden — sorgsen öfver att skiljas från den fredliga

Baksidan

Texten med bläck. Utkast III.

Andra akten

Stämningen i Stockholm tydliggöres på krogen — Småländingen en röst från folket — Dansken och Tysken förklara förhållandet till (struket *gr*) utländingen — skökan in — Olof — försvaret — vederdöparne uppträda utan handgemäng på scenen — Gerdt framträder bestämdare — Mårten och Nils klarare — Mårten en ramponerad intelligens Nils = djuret — Gerdt har börjat — Vill Du vara med? Kom i kyrkan om en stund! — Olof och skökan ensamma — Hon på knä — Modren och Mårten i dörren —
Changement

Blad 11

Framsidan

Texten med bläck. Utkast III.

I Sakristian — Kyrkvaktaren och hustrun (*kortare*) Olof — Modren varnar Olof för att träda upp — min glädjedag min sorgedag — Christina och modren — Olof o Christina — Gerdt

Baksidan

Texten med bläck. Utkast III.

Tredje akten

På slottet — kortare

Tablå —

Hos Olof — Olofs väntan framhålles redan i början — Familjescenen något kortare och bör fineras — modren och Christina — Olof — Brask uppträder sjelf och omtalar för Olof hur det gått — varnar — (*Biskop Gudmund*) — adelsmannen — fullmagten — (neddraget efter *fullmagten* : *Gerdt in retar Olof med reduktionen*) (struket *den stora bikten*) — folkvisorna — (struket *vede*) En skall dö på det alla må lefva —

BLAD 12

FRAMSIDAN

Texten med bläck. Utkast III.

Fjerde akten.

Hos modren — förkortningar — Olof in — Lars — pesten — Olof har åhört bikten — tvekar om han skall ange eller ej — Windrank söker Olof, träffar Christina — talar om allt — Christina skickar bud Christina ensam vid modrens likbår — schauderhaft — Olof in — det är för sent — Olof bortföres

BAKSIDAN

Texten med bläck. Utkast III.

Femte akten

I Storkyrkan — Olof ger ej vika förr än samtalet med Brask — detta böjer honom —

BLAD 13

FRAMSIDAN

Texten med bläck. Bladets baksida saknar text. Utkast III.

Scenfördelning i femte akten

(Senare tillägg *Orgelmusik*)

1

Christina i biktstolen — Olof — ber för honom — nej! —

2

Skökan —

3

Olof och Gerdt på pallarne

4

Kyrkvaktaren och hustrun —

5

Processionen — konfirmanderna — (senare tillägg *skynket dras undan — högaltaret med Christus på korset*)

6

Marsken och Olof —

7

Borgerskapet — Christina — nej —

8

Brask (ovan raden *vid högaltaret* —) — Olof faller — Hvad är sanning?

9

Gratulationerna —

10

Olof ensam — Wilhelm — Affälling —

11

Kungen —

12

Slut —

Blad 14

Framsidan

Texten med bläck.

Mäster Olof

Scholares 2.	*Första akten*	(Senare tillägg *Rink och Knipperdollink uppträda ej* —)
Modern, Christina.		
Andreæ, Brask.		
Gustaf — Gerdt! Mårten. Nils—	I Stregnäs	Olof vaknar
1	*Andra akten*	Striden börjar
I Stregnes	I Stockholm	
2		
Sakristian	Sakristian	
3	*Tredje akten*	*Målet vunnet — Här skulle Olof stanna Går på —*
α		
På Slottet	*På slottet* Tablå	
β		
Hos Olof (senare tillägg *sammansvärjningen*)	*Hos Olof*	
4	*Fjerde akten*	
Hos modren (Senare tillägg *Pang Olof gripes jämte de sammansvurne*)	*Hos modren*	*Sammansvärjningen*
5	*Femte akten*	
I Storkyrkan —	*I Storkyrkan* —	*Stupar*

BAKSIDAN

Texten med bläck.

En tablå — Ett changement — Tablån i tredje akten på slottet nödvändig, förbereder culmen — framlyfter den historiska fonden — Changement i andra akten från krogen till sakristian går lätt för sig — förefaller ej onaturlig då följande handling Olofs uppträdande förmedlas genom kyrkvaktarens uppträdande hvarunder man tänker sig att Olof haft tid till förberedelserna för predikandet —
En så liflig scen och för det kommande vigtig förklarande scen som krogscenen är påkostande att uppoffra —

BLAD 15

FRAMSIDAN

Texten med bläck.

Allmänna memor. till Mäster Olof

Brasks karakter skall utvecklas något mera — "Biskop Gudmund" — Olof likaså — Gerdt måste ha en intrig Christina och Olof i första akten — Bort med generela yttranden och s. k. tankar — Scenen mellan Kungen o Brasken på slottet —
{Brasken kommer sjelf till Olof — Farväl! —
{B Gudmund! Tänk efter Olof när du en gång fått sluta ditt arbete —
Mårten måste utföras —

BAKSIDAN

Texten med bläck.

Hvad gör skökan?

BLAD 16

FRAMSIDAN

Texten med blyerts.

Fjerde akten.

1.
Modren — Lars — Christina

2.
Modren — Mårten — Nils —

3.
Mårten Nils

4.
Olof Modren — (de förre)

5.
Lars. Olof.

6.
Olof — Christina

7.
Qvinnan Olof — bikten.

8.

Christina — Olof (*Gerdt — striden*) Ske Guds vilja — Antingen vill Gud — då kan jag ej gå emellan eller vill han icke — då sker det ej —

9.

Vakten — Christina Låt oss gå härifrån — Det är för sent!

BAKSIDAN

Texten med blyerts.

Femte akten

1.

Kyrkvaktaren och hustrun Olof och Gerdt —

2.

Konfirmanderna Vilhelm munkarne

3.

Lars och Olof (Gerdt) Hvad sade Gud! (I höjd med 4 *Du är Erkebiskop*)

4.

(Struket *Borgerskapet — Christina* —)

5.

Kungen och Olof

6.

De förre, Brask vid högaltaret (ovan raden (struket *Du*) *Orätt — Rätt F.m. rätt*) Olof ger sig

7—

Vilhelm in Affälling

8.

Kungen — Borgerskapet — Christina —

BLAD 17

FRAMSIDAN

Text med blyerts. Baksidan saknar text.

Fjerde akten

Modren sjuk — (struket *kan*) läkaren; kan repa sig om inga sinnesrörelser — Olof får ingenting veta — munkarne in ifall något skulle hända — Jag räddade min sons lif är det ett brott? Olof in — Mårten förklarar situationen ber honom gå — Olof gör scen — modren uppskakas och dör — Jag har dödat henne! Lars in — Du har mördat henne — Olof och Christina (ovan raden *kärran*) (struket *k*) — Olof förklarar sin kärlek — Christina reser sig — Gerdt in förklädd — ber att få bikta — Kungen skall dö — afkastar masken — förklarar sig — Det nya riket, Rink och Knipperdollink i Vestfalen — Gerdt öfverbevisar Olof om ett andligt rike — mysticism — Christina in (ovan raden *Låt oss gå!*) det är för sent — Olof vaknar till verkligheten — Allt har ramlat omkring honom och idealet hvart tog det vägen? Tänk om det inte fanns! Om det var jag jag sökte —

Blad 18

Framsidan

Texten med violett bläck.

Femte akten

1.

Kyrkvaktaren och hustru (med blåpenna *strör löf på golfvet tala om sin ungdom*)

2.

Olof och Gerdt —

3.

Lars — de förre (med blåpenna *Erkebiskop — Hvad sade Gud?*)

4.

Kungen och Olof —

5 —

Brask afsked — (med blåpenna *Hvad är sanning? Jag började mitt arbete med bön!*)

6 —

Olof faller — — Borgerskapet Christina in

7 —

Olof ensam — V

8.

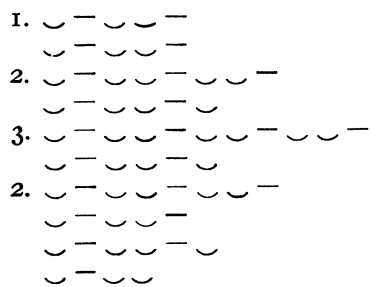
Olof och Vilhelm —

9 —

Olof!

Baksidan

Texten med blyerts.

Blad 19

Framsidan

Texten med blåpenna. Aktbeteckningen först skriven med blyerts, ifylld med blåpenna.

Femte akten

Kyrkvaktaren och hustrun rusta i kyrkan — — — tala om konfirmanderna — (ovan raden *läsa upp kungörelsen*) Lars skall af kungen mot-

taga Erkebiskopsvärdigheten — Olof (struket *och Gerdt har*) införas på (*skampallarne,* ändrat till *skampallen*) — (ovan raden *konfirmanderna Vilhelm*) Lars och Olof — Du är Erkebiskop — Hvad sade Gud? — Olof blir fundersam — Kungen vill endast han skall begära nåd — upptar ej annat än hans upproriska tal i anklagelsen bikten får gälla. — Kungen går genom kyrkan — har bevistat Gudstjensten — får se Olof — afskedar sin svit — Olof och Kungen — Brask vid Altaret (ovan raden *vers*) — nåd!
Olof ensam med bojorna och pallen — Vilhelm Vilhelm — Brask! För sanningen — Har Du sanningen *Olof* Gif mig din tro — Hvad är sanning!?

Baksidan

Texten med blåpenna.

Nils page Brefvet från Luther till Kungen — Olof åhör —

Blad 20

Framsidan

Texten skriven med violett bläck. Baksidan saknar text.

(*det knakar*)

Lars öppnar: Ah munkarne! — Det är slut edra tjenster komma för sent — — — *Mårten:* slut! Han har då dödat henne! Det var mitt fel.

FÖRSKJUTNINGAR I KOMPOSITIONEN OCH INTRIGEN

Frans Hedbergs kritik av K ledde icke till några genomgripande ändringar hösten 1872, vilket tidigare framhållits. Blott på två punkter avvek renskriften Ak från sin förlaga K. S. uteslöt Mellanspelet, vars existensberättigande han själv ifrågasatt, och han ändrade vissa detaljer kring Skökan (kommentaren D. 2 s. 141 f. och s. 131 f.). Ändock var han redan nu medveten om att dramats slutscen skulle stöta på patrull, men han vägrade att omarbeta den. Efter af Edholms avslag den 24 november samma år måste han dock allvarligt överväga en grundlig omarbetning, om han överhuvudtaget ville ha några möjligheter att få sitt drama antaget. Det är ju naturligt, om den nu planerade omläggningen indirekt belyser teaterledningens kritik. De första planerna visa, att S. skär ned stycket betydligt, så att det skall få normal speltid. Amputeringarna gå ut över miljöskildrande partier och familjescener och leda samtidigt till att dramats huvudmotiv — reformatorns utveckling och fall — blir skarpare markerat än tidigare. Förmodligen hade de vidlyftiga partierna, som till en viss grad avveko från huvudmotivet, utsatts för kritik liksom också deras för samtiden chockerande naturalism. I de allra första ändringsplanerna ger sig S. i kast med Olofs utveckling efter Västerås' recess, vilket tyder på att de båda sista akternas bild av hur Olof dras in i sammansvärjningen och förs fram till den berömda avfallsscenen icke vunnit nåd inför kritikernas ögon. Vi veta, att slutrepliken kritiserades redan av Hedberg (kommentaren D. 2 s. 122), och vi kunna lätt förstå om Olofs mellanhavanden med sammansvärjningen ansetts otillfredsställande utredda. Denna viktiga detalj i dramat hade också berett honom så stora svårigheter, att de två sista akterna ej hade fått samma grundliga förarbetning som de övriga i utkasten till prosaupplagan. Viktiga omständigheter tas mycket lätt på, medan periferiska motiv få breda ut sig i dessa båda akter. S. anstränger sig nu att ge en klarare bild av Olofs kunskap om sammansvärjningen och en fastare linje åt hans utveckling efter peripetin. Han vill också ge ökad slagkraft åt Olof som dramats huvudperson, vilket går ut över Gert-gestalten, som redan i Ak utsattes för strykningar. Det är icke uteslutet, att teaterledningen liksom den senare kritiken (kommentaren D. 2 s. 136 f.) anmärkte på att Olof stod i ett alltför starkt beroende av Gert.

Utkastet till ny slutscen. Det bevarade utkastet på blad 2 får betraktas som ett tillägg till prosaupplagan. Efter domen "affälling" låter S. Gustav Vasa uppträda och förklara för Olof, att han gjort rätt i att avfalla. Kungens argumentation speglar S:s egenartade sätt att förena motstridiga reaktioner inför Olofs kapitulation, och repliken är ett djärvt försök att utanför logikens råmärken förvandla avfallet till det största offer som en människa kan bringa. Den psykologiska bak-

grunden till denna säregna saltomortal möta vi — som Lamm (Strindbergs dramer 1, s. 138 ff.) påpekat — i ett brev till vännen Fahlstedt i september 1872, skrivet efter Hedbergs kritik men före teaterns definitiva avslag. Hans värld råkade i gungning och hans känsloliv i våldsamt uppror. Samtidigt som han med braverande cynism gör tabula rasa med utvecklingstro och kallelsetanke, skälver han av överspänd offerstämning och intensiv martyrlängtan. Bakom de temperamentsfullt överdrivna och koketta angreppen kan man spåra Buckles relativistiska uppfattning av "sanningen". I nästa andetag biter han sig envist fast i sin offerlängtan.

"Jag ändrar ej detta *'affälling'!* Ty då vore jag sjelf en sådan. Jag har med tanken på en möjlig triumf velat stryka ut detta ord hvarigenom stycket skulle komma att uppföras!", heter det (Brev 1 s. 121). Efter hans nederlag med prosaupplagan vacklar hans tro på individens förmåga att omforma sin samtid. Hans tvivel fick också näring i Buckles Civilisationens historia. Även den politiska reaktionen i Sverige hösten 1872 ger honom anledning till pessimistiska betraktelser, och han anför i brev den 30 september till Fahlstedt ett exempel på hur den allmänna opinionen släpar efter och hindrar en framsynt reformpolitik, hämtat ur Buckles arbete. "Buckle säger att ännu ingen individ har reformerat och att en reformation är nonsens. Carl III i Spanien fördref jesuiterna afskaffade inqvisitionen. En dag om året plägade regenten visa sig för folket och mottog då deras petitioner. Det första folket begärde på första förevisningsdagen var — att få igen sina jesuiter och sina inqvisitorer! Hans efterträdare efterkom deras begäran. Alltså folkviljan! Inverka på den den som kan!" (Brev 1, s. 126). Gustav Vasas situation är en parallell till Karl III: s. I sin replik tecknar Gustav Vasa sin roll som en reformator, vilkens välgärningar mottas med otacksamhet och oförstående motstånd. Inför folkets tröghet ger han vika. Med svårighet kan den historiska verkligheten anpassas till Gustav Vasas åsikter, och resultatet är en egenartad sammanställning av skilda historiska fakta. Kungens äventyr i Dalarna ligga bakom hans berättelse om hur han vill lyfta träldomens ok från folkets axlar under befrielsekriget, hur svenskarna till en början vägrade att följa honom och hur de slutligen kallade honom tillbaka, då han redan givit upp hoppet om dem. När de sedan vända sig mot hans reformer, anspelar S. på böndernas klagomål över de många nymodigheterna på det religiösa området. Gustav Vasa nämner blott en detalj: deras omsorg om de "frätande" sädesmunkarna, dvs. tiggarmunkarna. Förmodligen är den hämtad från Afzelius' berättelse (6, s. 36 f.) om Gustav Vasas burspråk i Uppsala år 1526 med allmogen, då han talade om att munkarna "bortfrätte landets frukt". Ordet sädesmunkar förekommer i böndernas svar vid Västerås riksdag. Folkets motstånd tvingar honom till eftergifter; S. låter Gustav Vasa hänvisa till den varsamhet med vilken kyrkomötet i Örebro 1529 farit fram med de gamla kyrkobruken. Han har just undertecknat beslutet, en kronologiskt sett egenartad sammanställning med domen över Olaus Petri, som fälldes vid årsskiftet 1539—1540.

Den andra grundtanken i kungens slutreplik möta vi först i företalet till Ak. Avfallet är icke en neslig kapitulation utan ett offer på idealismens altare. Av de idéer, som kämpa i dramat, heter det i detta företal, "går endast en segrande fram — kanske emedan hans idé var minst abstrakt. Den frågan vill då framställa sig, om man ej till en viss grad måste bli 'affälling' för att kunna förverk-

liga sitt ideal" (kommentaren D. 2 s. 146). Gustav Vasa är fast övertygad om att så är fallet. Folket kan "tacka Gud för att jag gått ifrån de höga föresatser jag börjat med, folket skall välsigna mig då jag gått ifrån min innerligaste öfvertygelse, men jag, jag böjer mig inför den allsmäktige som af mig kräfde det största offret, som jag ej tog med i beräkningen, när jag satte mig till konung öfver ett folk, mina drömmar om sanning ljus framåtskridande och seger öfver mörkret!" Företalet är skrivet i oktober 1873. S:s utkast bör alltså ha tillkommit före detta datum. Man får väl också räkna med att det tagit en viss tid för S. att komma fram till denna lösning efter breven till Fahlstedt i september 1872. Detta ändringsförslag kan ha varit markerat i Ak, vars sista ark är renskrivet senare än den övriga texten. Anledningen bör ha varit några ändringsförslag eller anteckningar kring slutscenen, som S. icke godkände (kommentaren D. 2 s. 140), då handskriften skickades in till akademien. Under alla omständigheter skulle denna replik, om den fogades till prosaupplagan (K eller Ak) utan andra ändringar, ha gjort ett fullständigt absurt intryck och lämnat åskådaren eller läsaren ännu mer förvirrad än efter det ursprungliga slutet.

Den nya lösningen fordrar i själva verket en genomgripande bearbetning, och en sådan blev ju också följden. Den kunde icke ske med ens; tankegångarna behövde mogna. Utvecklingen kan studeras i de tre utkastserierna Utkast I, II och III, och i enstaka detaljerade utkast till fjärde och femte akterna, vilka äro från år 1874 (blad 16 t.o.m. blad 18). De tre utkastserierna ligga icke så långt från utkastet till ny slutscen och ge samtliga i motsats till det färdiga mellandramat Gustav Vasa sista ordet. Ännu för Utkast I bör kungens slutreplik ha varit aktuell (blad 6 baksida), ehuru det i detta utkast icke framgår om Gert eller Scholaris utslungar ordet "affälling". I Utkast II och III börjar den nya bilden av Brask att ta form. Brask har i dessa båda ett samtal med Olof i femte akten liksom i mellandramat, och det är detta samtal som leder till reformatorns kapitulation. Även i dessa utkast har kungen fortfarande sista ordet (blad 9 framsida och blad 13 framsida), men det är tvivel underkastat, om repliken i utkastet på blad 2 längre är tillämplig efter Olofs möte med Brask. Av den långa replikens innehåll återstår ytterst litet i mellandramat. Synpunkterna äro delvis passerade eller ha genomsyrat dramat i dess helhet. Resten av tankeinnehållet varieras i första akten s. 179 (jfr också marginalanteckning i K. s. 27 r. 16) och i den sista s. 258 f. Den nya slutscenen är upptakten till omarbetningen, som emellertid också bestäms av andra motiv. På ett tidigt stadium är S. besluten att anpassa dramat till normal speltid.

Förkortningsplanerna. K och utkasten innehålla tillsammans tre arkberäkningar, vilka gå ut på att förkorta dramat. De äro icke alla från samma tidpunkt men komma av praktiska hänsyn att behandlas i ett sammanhang. Deras utgångspunkt är Ak:s omfång, sådant det har markerats i K. K:s beräkning är den äldsta. Den räknar med en i stort sett oförändrad första akt; ingen arksiffra har antecknats efter aktens slut. Andra aktens första tablå skall bli 3 ½ ark, då samtalet före Småländingens första replik och Mellanspelet utgått, och dess andra tablå 4 ark, inalles 7 ½ ark (s. 72 r. 19 textvarianterna). Den tredje aktens ursprungliga c:a 8 ark reduceras till 6 ark, vilket i Ak motsvaras av nära ett arks uteslutning och i K:s marginal av ett struket parti i slottstablån s. 86 r. 10, textvarianterna (s. 111 r. 32 textvarianterna). Fjärde akten är oförändrad, dvs. 4 ½

ark, medan den femte akten blott omfattar den andra tablån, sedan kyrkogårdstablån offrats, och den ökas från 2 ½ till 3 ark (s. 129 r. 28 och s. 153 r. 22 textvarianterna). Denna plan har ännu icke tagit hänsyn till att sammansvärjningen flyttats till fjärde akten från femte aktens första tablå; resten av innehållet i denna tablå skulle ingå i planer till storkyrkotablån.

I utkasten finnas två planer. Den ena står på blad 3 baksida. Första, andra och tredje akterna ha samma arkantal som i K:s plan, dvs. 6 ½, 7 ½ och 6 ark. Fjärde akten har däremot utökats till 5 ark och den femte till 4 ark. Slutsumman blir 29 ark mot K:s motsvarande 27 ½ ark. S. har dock omedelbart ändrat denna utkastplan. Den första och andra akten minskades med ett halvt ark vardera, så att slutsumman blev 28 ark. Efter ytterligare ändringar utökades den första och tredje akten med ett ark vardera från 6 ark till 7 ark, medan övriga akter ha samma arkantal som förut. Resultatet blev 30 ark, en summa som är riktpunkten också för utkastens fjärde beräkning på Utkast II (blad 7 t.o.m. blad 9 framsida). Detta utkast upptar första akten till 6 ark, andra till 3 + 4 = 7 ark, tredje till 7 och femte till 4 ark i likhet med den närmast föregående arkplanen. Fjärde akten ökar från 5 till 6 ark, vilket överensstämmer med en ändring i K:s arkberäkning, ett tillägg av 1 ½ ark. Denna plan är troligen den yngsta. Arkfördelningen på tredje och fjärde akterna tar bättre hänsyn till den planerade omdisponeringen av stoffet, dvs. uppflyttningen av sammansvärjningen från femte aktens första tablå. Renskriften av mellandramat, TM, blev 32 ark, däri inberäknat titelblad och personförteckningsblad.

De tre utkastserierna. Omarbetningens första stadium belyses bäst av de tre fullständiga utkastserierna Utkast I, II och III, vilka dessutom kunna kompletteras med anteckningar och strykningar i K och Ak. I den följande framställningen skola de i stort sett behandlas som en enhet. S. bearbetade de olika serierna, och tillägg på en äro nästan alltid inarbetade i nästa. Även tendensen i de olika utkasten är densamma och fördjupas allt mer i utkast efter utkast. Först då S. började skriva mellandramat, ändrade han radikalt på vissa partier, som förut varit oförändrade eller annorlunda planerade i dessa utkast. Perspektivet hade då ytterligare förskjutits, och uppslagen i utkasten slogo då igenom så kraftigt, att en vittgående omläggning blev följden.

Kompositionen blir enhetligare. Gemensamt för de tre utkastserierna är en kraftig förkortning av dramat, vilket tidigare antytts. Skälet var icke blott att pressa ned dess längd utan också att ge kompositionen en stramare form. Uteslutningarna drabbade därför framförallt tablåuppdelningen. Först ströks den femte aktens första tablå, På Clara kyrkogård. Den saknas i alla tre serierna och torde ha utgått mycket tidigt, eftersom K icke ens har några nämnvärda detaljändringar i denna tablå. I handskriften står vid scenanvisningarna ett *Utgår* (s. 130 r. 2 textvarianterna) och de tidigare behandlade arkberäkningarna uppta icke kyrkogårdstablån i femte akten. Innehållet i tablån överflyttas till de andra akterna. Resultatet blir en nedskärning men också en omdisponering av stoffet, till vilken jag återkommer.

Även andra akten är i prosaupplagan uppdelad på två tablåer, och därför kommer den tidigt i brännpunkten för omarbetningsplanerna. S. prövar två olika lösningar, vilka ha det gemensamt, att de vilja nå ett mindre format och på samma gång rädda så mycket som möjligt av innehållet och det dramatiska värdet. Han

vacklar mellan dessa lösningar; definitivt bestämde han sig icke förrän vid själva utskriften av mellandramat. I Utkast I (blad 4 baksida) utspelas hela den andra aktens handling i sakristian. Den börjar med prosaupplagans andra tablå, och när handlingen i denna tablå är slut, öppnas en dörr, som leder till ölboden, och skökan rusar in. Därefter vidtar uppträdet kring henne, följt av vederdöpartumultet. Fyllbulten Windrank får ge tablån dess avrundning, troligen i en burlesk scen, som lättar på den dramatiska spänningen. Detta försök vill få med det huvudsakliga innehållet i ölboden och den slopade tablåns grundstämning. Strukna äro det inledande samtalet och Småländingens fräna utfall mot Gustav Vasa. Av detta parti är redan samtalet före Småländingens entré struket i K och Ak (s. 30—s. 32 r. 6 textvarianterna). Ändringen innebär, att handlingen i andra akten blir mer samlad och att de avsnitt i prosaupplagan, som till synes ledde bort från dramats huvudlinje — reformatorns utveckling — utgingo. S. ratade emellertid denna lösning, framför allt därför att han själv hyste höga tankar om ölbodstablåns dramatiska värde. För litet av dess brokiga rikedom räddades över i den nya uppläggningen. "En så liflig och för det kommande vigtig förklarande scen som krogscenen är påkostande att uppoffra —", konstaterar han på blad 14 (baksida). I Utkast II (blad 7 baksida) är akten därför ånyo uppdelad i två tablåer. Endast vissa smärre förändringar äro planerade (blad 7 baksida). Men han söker ändå att tillfredsställa kravet på en stramare och mer koncentrerad handling och låter den andra tablån tidsmässigt följa omedelbart på den första utan att som i prosaupplagan tillgripa ridåfall. Förändringen från ölbod till sakristia skall försiggå med dekorationsväxling för öppen ridå, s.k. changement à vue, och medan kyrkvaktaren stökar och pratar med sin hustru, gör sig Olof beredd för sin predikan (blad 14 baksida). Den dramatiska handlingen fortsätter utan störande ridåfall och behåller sitt grepp om åskådaren. Denna lösning anges i Utkast II: s första tablå "Changement mellan denna och följande scen kan gå för sig" och den återkommer även i Utkast III (blad 10 baksida). Den tillmötesgår ju i själva verket blott skenbart det konventionella kravet på en riktigt byggd handling. Man blir därför icke förvånad över att S. i mellandramat återvänder till sitt första ändringsförslag och stryker de först skrivna scenanvisningarna till en ölbodstablå (s. 182 r. 2 textvarianterna). Då han skall föra in personerna från ölboden i sakristian i AM, mellandramats första handskrift, gör han emellertid ett uppehåll och fortsätter med en tredje lösning: ett i stort sett nytt innehåll, en blandning av ingredienserna från prosaupplagans första akt och från ölbodstablån, som skildrar hur Olof ryggar tillbaka för konsekvenserna av sitt handlande och hur han drives att utan betänkligheter storma vidare på den inslagna vägen.

Förutom den andra och den femte akten var även den tredje uppdelad i två tablåer. Denna uppdelning kvarstår i de tre utkastserierna, men den har stått i skottgluggen den också. S. anser sig behöva försvara slottstablån. Den är nödvändig, heter det i en anteckning på blad 14 (baksida), därför att den "förbereder culmen — framlyfter den historiska fonden". På detta stadium företar han blott en mindre ändring, en uteslutning av Marskens andra samtal med Gustav Vasa (Utkast I blad 5 framsida, II blad 8 framsida och III blad 11 framsida), som redan i K och Ak är föremål för förkortningsplaner (s. 86 t.o.m. s. 87 r. 24 textvarianterna).

S. avlägsnar sig således i utkast till mellandramat från sin dramatiska förebild

Shakespeare. Dennes fria komposition är levande för honom i prosaupplagans utkast, i vilka han laborerar med ända upp till tre tablåer för tredje och fjärde akterna, medan de övriga ha två (kommentaren D. 2 s. 104). Visserligen sker en åtstramning redan i dessa utkast, och i prosaupplagan slopas tablåindelningen både i första och fjärde akterna, men sättet att komponera handlingen, så att tablåerna äro avrundade helheter, som icke utan vidare löpa över i varandra, är grundläggande för det utarbetade dramats byggnad. Varpå beror S:s förändrade inställning? Utkasten till mellandramat vittna om att hans strävan till enhetlighet icke omedelbart kröntes med framgång, utan att ändringarna i själva verket stötte på ett starkt inre motstånd hos honom. Han försvarar prosaupplagans uppläggning och vill rädda så mycket som möjligt av den gamla formen. Den enhetliga aktbyggnaden är icke klar förrän under själva utarbetandet av mellandramat. Jag har därför tolkat utkastens kompositionsändringar som en anpassning efter andras smak. Förmodligen ligger Hedbergs kritik hösten 1872 bakom de nya planerna. Den konsekventa omläggningen kunde emellertid icke genomföras, förrän S. hade ändrat åsikt i estetiska ting, och utkasten stannade därför vid lappverk och halvmesyrer. Vid årsskiftet 1873—1874 förelågo helt andra förutsättningar. Han ställer sig nu kritisk till Shakespeare och vi möta skarpa uttalanden om dennes dramatik i teaterrecensioner (Smedmark s. 77 f.). Under intryck av en ny historieuppfattning i Buckles anda och av en ny konstuppfattning, i vilken intryck från äldre estetik på ett säreget sätt blandades med impulser från Taine, skapades mellandramat, som bröt med prosaupplagans friska konkretion, detaljrika dramatiska liv och nyckfullt livliga individualism. Nu kunde anpassningen efter kritiken ske relativt smärtfritt (En mer ingående diskussion om S:s estetiska uppfattning finns hos Smedmark s. 71-s. 87, jfr även Gunnar Brandells kritik i Samlaren 1952 s. 127 f.).

Sammansvärjningen. Enhetlighet i akternas byggnad kunde icke nås utan en ganska ingående omdisponering av stoffet. En svag punkt i prosaupplagan är Olofs utveckling efter peripetin. S. lyckades aldrig förena sin fria dramatiska komposition med en klart tecknad bild av Olofs medverkan och delaktighet i sammansvärjningen, vars mål och betydelse dessutom ligger i ett visst dunkel. Det berodde på att de två sista akterna icke voro så väl genomarbetade och på att han visade en viss tvekan inför att omforma den historiska verkligheten så radikalt, att stoffet blev dramatiskt fruktbart. Hans tolkning stötte säkert på motstånd hos Hedberg. Vi veta, att denne opponerade mot den fria behandlingen av historiens gestalter, och vi kunna gissa oss till att den blott glimtvis belysta utvecklingen kan ha väckt gensagor. Då S. strök den femte aktens första tablå, avsåg han också att ge en klarare linje åt Olofs utveckling efter Västerås riksdag. I Utkast I (blad 5 baksida) uppträder sammansvärjningen redan i slutet av tredje akten, då Gert hetsar Olof (jfr K s. 111 r. 32 textvarianterna). Prosaupplagans tempo i denna scen är så hastigt, att man blott förstår, att Olof vill fullfölja *sin* reformation, måhända i Gerts anda. Sammansvärjningen upptäcks därefter i fjärde aktens slut och Kristinas samtal med Skökan inleder femte akten (jfr K s. 129 r. 8 och s. 146 r. 15 textvarianterna, blad 6).

Därmed har det viktigaste i den strukna tablån kommit med utom Olofs hetsiga utfall mot överheten, som spelar en så betydande roll i prosaupplagan. S. hade nämligen två mål i sikte. Det ena var att Olof efter peripetin skulle ha kontinu-

erlig kontakt med sammansvärjningen, det andra att hans skuld i sammansvärjningen skulle försvagas, så att dramats bild närmade sig historiens. Inte heller denna anpassning sker med en gång. Ännu i Utkast I (blad 5 och 6) är steget från prosaupplagan ej så långt, även om Olof icke möter Gert i fjärde akten. Hans vacklande inställning till sammansvärjningens mål, kungens död, blir emellertid starkare understruket i Utkast II (blad 8 och blad 9 framsida), där han "i ett öfverilat ögonblick" låter sig "snärjas af Gerdt". Något formligt beslut deltager han icke i. I ett senare tillägg känner han sig oroad av bikten, genom vilken han får vetskap om mordplanerna, och i Utkast III (blad 12 framsida) heter det, att Olof "tvekar om han skall ange eller ej". Under denna tvekan rycks han med av händelsernas snabba strömvirvlar och överraskas av vakten, som kommer för att gripa de sammansvurna. Utkasten äro så schematiska, att man ej säkert kan avgöra, som S. redan nu är framme vid mellandramats närmast likgiltige åskådare, som från parketten följer utvecklingen och utan att ingripa avvaktar resultatet. Där är det icke längre fråga om aktivt deltagande i mordplanen; han förklarar sig endast skyldig till att ha vetat om den i nära anslutning till de historiska källornas vittnesbörd. Det är ovisst om S. har nått så långt i utkasten, eftersom mellandramats halvt sinnesjuke Gert, som förlorar sig i fantasteri, ännu icke har tagit form. I stället frodas dennes intrigöregenskaper i en karakteristik (Utkast I blad 5 baksida) ännu mer än i prosaupplagan. Däremot förefaller Olof att rent ideologiskt stå friare gentemot frestarens lockelser.

I detta sammanhang skall jag också ta upp en detalj kring sammansvärjningen, som visserligen i och för sig saknar vidare betydelse, men som ändå kan vara ägnad att belysa S:s arbete i utkasten. I prosaupplagan pratar Windrank bredvid mun liksom i de historiska källorna, och hans åhörare äro Kristina och Skökan. Därefter skickar Kristina henne att varsko myndigheterna. I utkasten överflyttas detta motiv till fjärde akten (Utkast I blad 6 framsida). Skökan övertar i Utkast II (blad 8 baksida) Windranks roll och biktar sammansvärjningen för Olof, men i ett senare tillägg liksom i Utkast III (blad 12 framsida) återtar Windrank sin förra ställning. S. reagerar nu mot Skökans sentimentalt patetiska uppenbarelse. I mellandramat är frågan icke längre något problem, eftersom båda figurerna skattat åt förgängelsen. Endast den kvinna, som lyssnat till den lösmynte Windranks bekännelser, åberopas av Kristina.

Ändringarna kring sammansvärjningen vittna om att S. önskade göra Olof självständigare. Samma tendens spårar man i förslaget till ny scen i första akten. Efter samtalet med Scholares tar Modern och Kristina avsked av Olof i ett senare tillägg i Utkast I (blad 4 framsida), inarbetat i Utkast II (blad 7 framsida) och vidare utvecklat i Utkast III (blad 9 baksida). Scenen är också markerad i K (textvarianterna s. 3 r. 28) och ersätter det ypperliga samtal, i vilket Olof rycks med av kallelsen. Anledningen är att S. vill undvika en för Olof besvärande upprepning: "härigenom undvikes upprepandet af Andreæs argumentationer och Olof står friare — ithy att ingen föregående upphetsning sätter honom i rörelse". Början av första akten skulle emellertid grundligt omarbetas i mellandramat och avspeglar då ett mer framskridet stadium i Mäster Olof-problematikens utveckling.

Den nya kompositionen kom i utkasten och ännu mer i mellandramat att gå ut över S:s friska originella grepp om historiedramat. En liknande reträtt från den av Shakespeare inspirerade mustigt realistiska stilen är också på väg i ut-

kasten, och den kan knappast ha varit frivillig, eftersom hans okonventionella språkbehandling var en nyhet, som han var mycket stolt över (jfr kommentaren s. 122). Kritiken hade fått honom att ändra redan i K och Ak (kommentaren s. 131 f.), och han tänker tydligen fortsätta på den inslagna vägen. Sålunda skall naturalismen i ölboden dämpas enligt anteckningen "Råheterna bort" i Utkast II (blad 7 baksida) och de cyniska munkarnas burleska uppträde kring den döende Modern i fjärde akten mildras (blad 8 baksida). Då de brett miljömålande tablåerna definitivt offras i mellandramat på enhetlighetens altare, förvandlas också stilen, som i stället präglas av det nya resignerat pessimistiska känsloläget eller av den krampaktigt uppblossande kampviljan.

Gestalterna förändras. S:s förändrade inställning till avfällingsproblemet kunde icke gå Olofs motspelare spårlöst förbi. Vi ha redan noterat förskjutningar i Olofs, Gerts och Kungens karaktärer och skillnaderna skulle med tiden bli allt större. Även Modern, som i mellandramat är en bigott men blid gammal kvinna, börjar få nya egenskaper, och i den föreslagna scenen i första akten möta vi henne mer sentimentalt uppfattad än i prosaupplagan. Ett symptom på att S. också sysslar med Brask är, att denne nu personligen framför sitt budskap i tredje aktens andra tablå (tillägg till Utkast I blad 5 baksida, inarbetat i II blad 8 framsida och III blad 11 baksida, jfr även K s. 106 r. 3 textvarianterna). Hans karaktär bör, säger S. i en anteckning på blad 14 (baksida), "utvecklas något mera —" och anger "Biskop Gudmund" som förebild. Denne Gudmund är den kände isländske biskopen Gudmund den helige, vilkens öde tecknas bl.a. i Sturlungasagan. Han var känd för sin brinnande religiositet, höll hårt på den kanoniska lagen och var egentligen den förste som på allvar sökte hävda kyrkans rätt mot hövdingarna i de blodiga inbördes fejderna om makten på Island under första hälften av 1200-talet. Hans idealism står utanför all diskussion, och sagan skildrar med vördnad hans botövningar och hans omtanke om de fattiga. Vid upprepade tillfällen fängslades han och hotades med suspension, sista gången av påven själv. Brask skulle således förvandlas till en idealist, som offrade allt för sitt ideal. Han får först uppträda i femte akten (Utkast II blad 9 framsida), och i Utkast III (blad 13 framsida) intar han en nyckelposition i konfliktens lösning. Han övertar Marskens roll och samtalet med honom leder till Olofs fullkomliga kapitulation (jfr K s. 151 r. 35 och s. 152 r. 6 textvarianterna). Den krossade Brask, som är martyr för sina av utvecklingen passerade ideal, blir ett levande bevis för sanningens relativitet, och med obönhörlig kraft tränger sig Pontius Pilatus' fråga Vad är sanning? på Olof (jfr också marginalanteckning i K, s. 149 r. 26 textvarianterna och K:s personförteckning, kommentaren s. 127). Den är hjärtpunkten i mellandramats problematik; i ljuset av den bli människorna kring Olof representanter för olika stadier i utvecklingen, av vilka ingen har absolut rätt.

I personkarakteristiken på K:s personförteckning (kommentaren s. 127), som är uppgjord senare än utkastserierna i omedelbar närhet av mellandramat, äro de fyra huvudpersonerna utformade efter det nya mönstret och variera grundproblemet sanningens relativitet i utvecklingstankens perspektiv. Då har Gert blivit en framtidsfantast, som slår över i galenskap. Under nuvarande förhållanden — ett uttryck som S. med förkärlek använder i fråga om Giftasproblemen — är sanningen på Kungens sida. Att offra livet för en idé, som skall segra först i en

framtid, blir en grotesk absurditet. Brasks scen i femte akten — en av de mest centrala i mellandramat — skulle ytterligare byggas ut i versupplagan. Den kompletterar tankegångarna i utkastet till ny slutscen (blad 2). S. är dock ännu icke mogen att låta Olof som i mellandramat ensam och med bibehållet lugn höra Vilhelms förkastelsedom. Kungen får fortfarande en scen efter det att ordet avfälling utslungats. Först i mellandramat, då hela skådespelet genomsyrats av det nya perspektivet, kan Olof acceptera verklighetens hårda och kalla värld utan tröst av Gustav Vasas paradoxala offertanke. Hans slutord till Vilhelm andas resignation men också en smula avundsjuk längtan. Det saknas icke spår i mellandramats första ms AM av mer förtvivlade reaktioner. Slutsidorna äro putsade i renskriften av mellandramat (av mig betecknat TM), och resignationen är hårt tillkämpad. Den nya utformningen av Olofs problem var säkert till en början framtvingad av kritiken mot prosaupplagan, men lösningen blev trots att Olofs motståndare behandlades med den objektivitet, som principdramat fordrade, icke mer rättrogen för det. Tendensen vände i själva verket upp och ned på principdramats grundsyn, vilket Lamm påpekat (Strindbergs dramer 1, s. 146).

MELLANDRAMAT

HANDSKRIFTERNA

Mellandramat föreligger i två fullständiga handskrifter. Den första av dem är ett konceptmanuskript, som i tidigare forskning går under namnet det andra manuskriptet (här förkortat AM). Den andra handskriften, som går under namnet det tredje manuskriptet (här förkortat TM), är i huvudsak en renskrift av AM. Vissa partier avvika emellertid i detaljer från AM. TM ligger till grund för denna upplagas tryckta text. Förutom dessa två handskrifter finns även en renskrift av första aktens två första scener (s. 157 t.o.m. s. 162 r. 7) och av aktens slutrepliker (här förkortad AMR). Samtliga manuskript förvaras liksom utkasten till mellandramat, jfr D. 2 s. 305) i Göteborgs stadsbiblioteks Mäster Olofs-handskrifter, vilka i juni 1888 skänktes till Göteborgs museibibliotek av grosshandlare Adolf Magnus, se J. Viktor Johansson, Göteborgs stadsbiblioteks handskriftssamling, s. 25 f.

ANDRA MANUSKRIPTET (AM)

Manuskriptbeskrivning. Manuskriptet består av 20 ark i folio och 36 lösa blad i folio. Sex papperssorter ha använts.

Den första gruppen omfattar 4 blad i folio (22 × 34,5 cm), bladnumrering med blyerts 1, 10, 11, 12. De äro av tunn kvalitet utan vattenstämpel. 1 och 10 kunna en gång ha varit ett ark, då brottytorna utan svårighet passa ihop.

Den andra gruppen omfattar 3 ark i folio och 5 blad i folio (22,5 × 34,2 cm), bladnumrering med blyerts 2 t.o.m. 9, 13 t.o.m. 15. De äro av medelgod kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer på tvären. 3 t.o.m. 8 bilda 3 ark, lagda inuti varandra, 2 och 9 ha en gång bildat ett ark.

Den tredje gruppen omfattar 11 blad i folio (21 × 34,6 cm), bladnumrering med blyerts 16 t.o.m. 26. De äro av tunn kvalitet utan vattenstämpel. Av brottytornas utseende kunna icke några slutsatser dras.

Den fjärde gruppen omfattar 3 blad i folio (21 × 34,6 cm), bladnumrering med blyerts 27 t.o.m. 29, bladnumrering med bläck 27 t.o.m. 29. De äro av tunn kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer. Jfr papperssorten i den sjätte gruppen.

Den femte gruppen omfattar 16 ark i folio och 13 blad i folio (23,2 × 37,9 cm), bläckpaginering 30 t.o.m. 119, bladnumrering med blyerts 30 t.o.m. 74. De äro av god kvalitet med vattenstämpeln Lessebo bikupa 1873. Följande blad ha en gång bildat ark, vilka ha sönderskurits: bläckpaginering 44—45 + 46—47, 76—77 + 92—93, 78—79 + 94—95.

Den sjätte gruppen omfattar ett ark i folio (23 × 35,9 cm), bladnumrering med blyerts 75 t.o.m. 76. Bläckpaginering saknas. Det är av tunn kvalitet med vatten-

stämpel i form av parallella linjer. Samma papperssort, som S. gärna använder i renskrifter, återfinns i renskriften av AM:s första akt och i TM.

Varje blad i handskriften har sitt nummer, skrivet med blyerts av S., 1—76. Dessutom har han numrerat tre blad 27 t.o.m. 29 med bläck, varvid 27 är betecknat *27 o 28* med violett bläck. Vid en överarbetning har texten på blad 28 strukits (jfr textvarianterna s. 194 r. 19). Fr.o.m. blad 30 vidtar parallellt med bladnumreringen med blyerts en av S. utförd paginering med bläck, 30—119, som skett i löpande text. De två sista bladen (ett ark), äro blott bladnumrerade med blyerts 75—76 och saknar bläckpaginering.

Huvudparten av texten är skriven med svart-grönt bläck. Fr.o.m. pagina 79 (s. 234 r. 2) t.o.m. pagina 118 (s. 261 r. 5) använder S. violett bläck. Därefter återgår han till bläck av vanlig färg. Ändringar och anteckningar ha utförts med bläck av vanlig färg, violett bläck, blyerts, blåkrita och rödkrita. Vissa av dem äro förarbeten till versupplagan och kommenteras i samband med denna version av dramat.

S. skrev i allmänhet under sjuttiotalet ut sina verk i buntar om 5 à 6 ark, som ligga i varandra. Denna metod använder han i prosaupplagan (jfr kommentaren s. 118 ff.), i Röda rummet (Smedmark s. 339 f.) och naturligtvis också i renskriften av mellandramat, TM. Det är därför av intresse, att han i AM icke delat upp arken i ett visst antal buntar. Om så en gång har varit fallet, har han varit tvungen att skriva om eller kassera blad, så att de ursprungliga enheterna icke längre bestå. Arkförhållandena i AM äro oregelbundna, men spår av ett visst system kunna dock här och var urskiljas.

Till en början tänkte han förfara på samma sätt som med K. De första tio bladen bilda en enhet och ha från början varit en bunt om fem ark, som legat i varandra.

3 ark, bladnumrering med blyerts 3—8 och 4 blad bladnumrering med blyerts 1, 2, 9, 10 äro resterna av denna bunt. Bladen 1 och 10, som tillhöra den första gruppen av papperssorterna, kunna höra ihop; bladen 2 och 9, vilka jämte bladen 3 t.o.m. 8 höra till den andra gruppen, äro resterna av ett nu sönderskuret ark. Vid sidan av siffran 2 står ett b skrivet med violett bläck, vilket beror på renskriften i AMR. Dess sista sida är markerad 2 b. De fem arken ha liksom de tre ännu bevarade legat inuti varandra.

Med blad 11 (s. 178 r. 4) t.o.m. blad 29 synes S. ha övergivit sin vanliga metod och han övergår icke blott till varierande papperssorter utan även fr.o.m. blad 16 till att skriva på enstaka ark eller blad. Bladnumrering med blyerts 11—12 (första gruppen) och 13—15 (andra gruppen) kunna icke sammanställas till ark. Bladen 11 och 12 kunna vara de återstående bladen av två ark. De andra två bladen skulle då ha upptagit titelsida och personförteckning. Så förfar S. med sina andra manuskript. Markeringen 13 b med violett bläck sammanhänger med renskriftens 13 b, jfr AMR. Icke heller bladnummer med blyerts 16—26 (tredje gruppen) eller bladnummer med blyerts 27—29 (fjärde gruppen), kunna med säkerhet sammanföras i ark. Ingenting motsäger antagandet, att t.ex. 17—18, 19—20, 21—22, 23—24, 25—26 äro splittrade enheter, men det finns heller ingenting som talar härför. I varje fall blir 16 utan partner. Handstilen ändrar sig nederst på blad 15 (s. 185 r. 28) och S. övergår definitivt till stavningen *modren*. Bladen t.o.m. 26 torde ha fyllts i ett sammanhang.

Fr.o.m. blad 30 (bläckpagina) skriver S. på Lessebo bikupa 1873 (femte gruppen). De tre första bladen 30, 32 och 34, som ha vattenstämpeln Lessebo, sakna sin andra hälft. Men därefter vidtar fr.o.m. blad 36 en obruten serie om 8 ark t.o.m. blad 66. S. skriver nu ark för ark. Ett av dessa ark har med hjälp av brottytorna rekonstruerats, nämligen blad 44 och blad 46. De ha sannolikt skurits sönder, därför att aktbyte infaller inom arket. Tredje akten börjar överst på blad 46.

Bladen 68, 70, 72, som bära stämpeln Lessebo och som var och en sakna sin andra hälft, bilda ett tillfälligt avbrott i regelbundenheten. De täcka ett parti i tredje akten (s. 224 r. 8 *Jag* t.o.m. s. 229 r. 3) och det är möjligt, att början av detta parti varit föremål för speciellt intresse och att han tvingats att skriva mer än en version, eftersom utkasten (kommentaren s. 317, s. 320) laborera med ett annat innehåll än i prosaupplagan. Adelsmannens scen skulle eventuellt utgå och Brask skulle personligen framföra sitt budskap. Andra förklaringar till att dessa blad sakna sina moatjéer äro ju dock tänkbara.

Först i och med blad 74 (bläckpagina) tillgriper S. sin från andra handskrifter kända metod. Bladet 74, som bär vattenstämpeln bikupa 1873, saknar moatjé, men dess brottyta visar, att det har hört samman med en därpå följande bunt om 5 ark, kring vilken det har varit den främre delen av ytterarket. Av något för oss okänt skäl har den bakre delen kasserats. Bunten, som alltså från början har bestått av 6 ark, har rekonstruerats med hjälp av brottytor och vattenstämplar. Arken i bunten ha legat inuti varandra, 3 ark bikupa Lessebo 1873 och 4 blad i folio av samma papperssort. De sönderskurna arken äro 76—94, 78—92, de hela arken 80—90, 82—88, 84—86. Den fjärde akten börjar på pagina 79, vilket förmodligen förklarar, att 76—94, 78—92, slutet av tredje akten, äro sönderskurna. När S. börjar ny akt, förekommer ej sällan denna metod.

Bunten om 5 ark har varit hopfäst med snören med nästa bunt om 6 ej sönderskurna ark, lagda inuti varandra, blad 96 (bläckpagina) t.o.m. blad 118 (jfr manuskriptbeskrivningen av Ak, s. 139). Handskriften avslutas med ett ark i folio (sjätte gruppen), som är bladnumrerat med blyerts 75—76 men icke bläckpaginerat.

AM:s tillkomsthistoria. Rekonstruktionen av AM:s ursprungliga buntar har blivit utförlig. Den ger dock viktiga upplysningar om mellandramats framväxt. AM saknar Strindberg-manuskriptens vanliga regelbundenhet och gör icke intryck av att ha skapats under en jämnt flödande inspiration. De tre första akterna utarbetades under en viss osäkerhet. Först i och med fjärde akten kan man iakttaga buntindelning med icke sönderskurna ark av den för S. typiska uppläggningen. Omstöpningen av dramat var tydligen nu klar och de två sista akterna löpte därför lättare. Första och början av andra akten t.o.m. blad 29 (s. 195 r. 8) uppvisa den största oregelbundenheten. S. blev t.o.m. tvungen att skriva rent början av första akten på grund av de många ändringarna (kommentaren s. 342). Blad, som sakna sin arkhälft, vittna om att han kasserade och skrev om, innan han nådde fram till den definitiva utformningen av alla enskildheter. Osäkerheten i de tre första akterna är fullt förklarlig; den andra och den tredje akten ha en helt annan grundstruktur än prosaupplagan. Ms till den andra akten uppvisar de kraftigaste oregelbundenheterna och innefattar ej mindre än nära hälften av de sex använda papperssorterna. När väl idén att stoppa in vissa av ölbodstablåns

motiv och personnager i sakristietablån slår igenom, blir manuskriptförhållanden mera av den typ som för S. var naturlig. S. arbetade ut slutet av andra akten med betydligt fastare hand. Innebär de skiftande papperssorterna, att äldre versioner av vissa avsnitt kasserats och skrivits om? Frågan kan inte med säkerhet besvaras; tänkbart är att S. av ekonomiska skäl tvingats att använda enkla papperssorter. Emellertid har S:s svårigheter med omläggningen icke blott tagit sig uttryck i detta för honom ovanligt skiftande ms. Hans tvekan återspeglar sig även i skönjbara ändringar.

S. tänkte först inleda andra akten med ölbodstablån liksom i Utkast II och III (kommentaren s. 317 f, s. 319), men han kom icke längre än till scenanvisningarna, då han plötsligt ångrade sig och i stället återvände till planen i Utkast I, enligt vilken akten skulle utspelas i sakristian (kommentaren s. 313). Ölbodstablåns viktigaste scener skulle föras in i sakristian. S. börjar också mycket riktigt med bannlysningsscenen från prosaupplagan, när handlingen i den ursprungliga sakristietablån förts till sitt slut (s. 194 r. 19 och s. 196 r. 6, jfrt med s. 197 r. 28). Men han avbryter efter en kort stund och överger delvis planen från Utkast I, som avsatt spår här och var i manuskriptet och i den påbörjade bannlysningsscenen. Nu fortsätter S. i stället med mellandramats scen mellan Olof och Gert (s. 196 r. 19), som bildar stommen i aktens senare del. Vissa motiv, som i prosaupplagan utspelats inför åskådarens ögon, t.ex. bannlysningen och vederdöpartumultet, lades nu in i deras långa samtal. De blad i ms, som beröras av S:s ändringar, äro blad 30 (bläckpagina) t.o.m. 34, dvs. de blad som sakna sin arkhälft (kommentaren s. 339). De saknade arkhälfterna kunna alltså ha upptagit kasserade lösningar av andra aktens uppläggning.

S. var också osäker på hur lång andra akten skulle vara. Han slutade först vid Olofs replik s. 203 r. 18 och skrev en scenanvisning för tredje akten, dvs. liksom i prosaupplagan för slottstablån. Den ströks emellertid omedelbart och S. fortsatte med Olofs och Lars' samtal. Ändringen visar, att S. ännu på detta stadium gick efter utkastens uppdelning av tredje akten i två tablåer. Han beslöt emellertid nu att slopa slottstablån, vilket vissa detaljer i Olofs replik s. 204 r. 8 t.o.m. r. 17, hämtade från prosaupplagans slottstablå, tyder på. Jfr också Utkast I, där Slottstablån strukits vid ett senare tillfälle, kommentaren s. 313. Tredje akten förläggs till Olofs hem. Därmed nådde S. en likformig byggnad av dramats fem akter, vilket han redan i utkasten eftersträvade.

Innebär de här framdragna formella och innehållsliga oregelbundenheterna, att S. skrev AM:s tre första akter i flera olika etapper? Lindberg konstaterar ett avbrott mitt i andra akten. Han anger visserligen icke var, men troligen avser han den punkt i ms, då S. övergår till papperssorten Lessebo 1873 (blad 30) och funderar över hur han skall foga in ölbodstablåns stoff (s. 194 r. 19, s. 196 r. 6 och s. 197 r. 28 textvarianterna), men även andra avbrott kan iakttagas, t.ex. blad 15 (s. 185 r. 28), då S. övergår till stavningen Modren. Samtidigt blir stilen större och bläcket mörkare. Efter två repliker byter S. papperssort (grupp 3). Lindberg vill förlägga första och en del av andra akten till tiden före oktober 1873, alltså före företalet till akademiupplagan, eller närmare bestämt sommaren 1873 (s. 5 och s. 76). Något säkert bevis för denna datering föreligger icke; de tre första akterna kunna likaväl ha skrivits under senare delen av år 1873 och förra hälften av år 1874. Det är nämligen rimligt att räkna med att redan utkastens förslag

har tagit sin tid. Sedan är det ytterligare ett steg till mellandramat. Under år 1873 säger sig S. ha varit litterärt steril. När han vilade från arbetet med Svensk försäkringstidning, vars sista nummer utkom den 31 juli, sysslade han inte med litterär verksamhet utan tog i stället på nytt upp måleriet. "Tankarne arbetade, och behovet av att dikta trängde sig på; men han hade förlorat modet. Dessutom var hans själ i ett sådant smältningstillstånd, att han ej kunde få form åt något." (S.S. 19, s. 83 f.) Självbiografiens uppgifter tala således icke för att S. arbetade med AM sommaren 1873. Skildringen av förhållandet mellan Olof och Kristina förutsätter också — synes det mig — nya erfarenheter. Under sensommaren och vid årsskiftet 1873—1874 gjorde S. enligt självbiografien erotiska erfarenheter, som avsatte spår i mellandramat (S.S. 19, s. 90 ff. och s. 123 ff.). Flera omständigheter peka på att arbetet med AM kom i gång relativt sent, dvs. mot slutet av år 1873. I varje fall bör misslyckandet i Svenska akademien, som S. har känt till i december 1873, satt fart på omarbetningen. AM utgår nämligen från K och ej från Ak, vilket också är ett indicium på att S. ej skrev AM förrän han lämnat Ak ifrån sig.

Någon terminus post quem för AM:s första tre akter kan icke ges. Däremot måste de ha varit skrivna före juni månad 1874. Då övergick S. till att använda violett bläck fr.o.m. fjärde akten (kommentaren s. 305 f.). Med detta bläck skrev han fjärde akten och huvuddelen av femte akten t.o.m. s. 261 r. 4. Därefter avbröt S. utskriften av AM före slutscenen mellan Olof och Vilhelm. I stället korrigerade han vad han hade skrivit, vilket framgår av att ändringarna i de tre första akterna äro utförda med violett bläck, och skrev rent ett parti av första akten (AMR). S. har också börjat skriva ut mellandramats renskrift, av mig betecknad TM, som t.o.m. s. 165 r. 5 är skriven med violett bläck. Att S. alltså icke fullbordade AM:s femte akt, torde bero på att han kände sig osäker inför slutscenen. I utkasten har Kungen sista ordet; först i ett utkast, skrivet med violett bläck (kommentaren s. 324), skymtar mellandramats lösning. Slutet är skrivet med svart-grönt bläck liksom vissa ändringar i fjärde och femte akterna. Det sista bevarade brevet, skrivet med det violetta bläcket är daterat den 23 oktober och det första, skrivet med det svart-gröna bläcket den första december (Brev 1 nr 81 och 82 s. 160 f.). Någon gång däremellan återgick S. till det sist nämnda bläcket. På titelbladet till AM anger S., att manuskriptet var färdigt den 3 december. Detta svart-gröna bläck uppträder också i TM fr.o.m. s. 165 r. 6 t.o.m. första aktens slut. Jag föreställer mig, att S. först har avslutat TM:s första akt och sedan ändrat med det svart-gröna bläcket i AM:s fjärde och femte akter och så utformat slutscenen. Han skrev så rent fjärde och femte akterna för TM, samtidigt som goda vänner hjälpte honom med andra och tredje akterna (se s. 348).

AM:s slutscen tillkom alltså, medan S. lät renskriva pjäsen. I AM får Kungen sista ordet i enlighet med utkastseriernas förslag, men dennes replik är alldeles urvattnad och har icke något kvar av det första utkastets grundtankar (kommentaren s. 309 f.). En dylik utläggning från Kungens sida var heller icke längre aktuell, sedan mellandramat i dess helhet hade genomsyrats av den nya uppfattningen. Både i Brasks och Olofs repliker i femte akten (senare hälften) möta vi Kungens syn på avfallet. I TM har också Kungens slutreplik utgått. Mellandramat slutar med Olofs effektfulla ord om stjärnor, som falla från himlavalvet. Han accepterar avfallet inifrån.

Renskriften av AM:s första akt, AMR. S. gjorde så kraftiga ingrepp i början av AM:s första akt s. 157 t.o.m. s. 162 r. 7, att han måste renskriva detta avsnitt. Slutet av samma akt s. 181 r. 8 t.o.m. r. 29, som i AM nära följer prosaupplagan, får också en ny utformning, först på rytmisk prosa, sedan på vers. I och med renskriften får AM titelblad och personförteckning. S. har använt violett bläck och manuskriptet har säkert kommit till hösten 1874 efter fjärde och huvuddelen av femte akten i AM, troligen sedan AM bearbetats.

Manuskriptet (här förkortat AMR) omfattar 2 ark och 2 lösa blad i folio (22,3 × 36,2 cm) av tunn kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer, dvs. samma papperssort som återfinns i AM:s sista ark, tillhörande detta manuskripts sjätte grupp av papperssorter, och i TM. Två av arken ligga i varandra. Det yttersta, som bildar omslag, upptar titelblad och renskrift av första aktens sista repliker. Inuti detta ligger ett ark med personförteckning på första sidan och början av första akten på tredje och fjärde sidan. Så följa de två lösa bladen. Manuskriptets blad äro numrerade 1—6 men ej av S. Däremot har han paginerat med violett bläck fr.o.m. den första textsidan 1, 2 a och 2 b. De tre bladen ersatte nämligen AM:s två första blad, som kasserades. Det sista bladet, bladnumrering med blyerts 6, är av S. bläckpaginerat 13 a och är en omarbetning av AM:s blad 13, som efter det att det nya bladet kommit till, fått pagina 13 b och alltså kvarstår i AM. Vid utskriften av TM blevo såväl 13 a som 13 b ytterligare överarbetade, varvid så gott som all text på de båda bladen strökos. AM:s ursprungliga avfattning av första aktens första scen redovisas i denna handskriftskommentar, ej i textvarianterna, då skillnaderna mellan texten i AM och TM äro så väsentliga, att en redovisning i textvarianterna skulle bli synnerligen oöverskådlig. Däremot redovisas blad 13 a och b i textvarianterna.

Titelbladet och AM:s utformning av första aktens två första scener. På bladet står *Mäster Olof Skådespel i fem akter.* Med blåkrita har S. angivit tillkomstdatum *2 dra omarbetade upplagan — (3 dje December 1874).* På baksidan av detta blad finnas diverse anteckningar, som sammanhänga med Mäster Olof *Första akten I Strägnes Domkyr.* S. har skrivit *Första akten* 3 gånger. Dessutom förekommer inte mindre än tre gånger namnet *Toussainte,* en av gångerna utvidgat till *Toussainte de l'Ouverture.* Denne, som var född 1746 och död 1803, var en negergeneral, som svingade sig upp till härskare över Haiti under franska revolutionen och Napoleontiden.

AM:s text har följande lydelse (s. 157 t.o.m. s. 162 r. 7).

FÖRSTA AKTEN

Förgrunden en korsgång utanför klosterkyrkan i Stregnes; bakgrunden studiegården med trädplanteringar; till venster kyrkoportalen. Olof sitter på en stenbänk i korsgången försjunken i sina tankar; framför honom stå Scholares Vilhelm och Nils med roler till en comoedia i händerna. (*Solvisare på högra pelaren* —, tillägg efter det att nästa replik tillkommit).

Vilhelm läser

"Något godt hafve vi nu aldrig att vänta
Det hafver jag länge både talat och drömt
Att Abrahams löfte är länge bortglömdt"
(*Paus*)

Vilhelm

Det är slut nu Mäster Olof! (I marginalen med samma penna som använts i tillägget till scenanvisningen *O m i g e n!*)

Olof likgiltigt

Redan! (senare tillägg *Slut och jag har inte börjat än* . . — —, jfr tillägget till scenanvisningen)

Vilhelm

(*Det är sent Mäster, Solen går snart ned och vi skola i messan!* ändrat vid ett senare tillfälle till *Solen går ner öfver Mälaren solvisaren visar ej mer och vi skola i messan!* Jfr tillägget till scenanvisningen och föregående replik)

Olof tiger

Lars Petri in

Hvad gör du?

Olof (struket *upp*)

Jag leker!

Lars

Leker?

Olof

En comoedia om Israels barn och den Babyloniska fångenskapen

Lars

Deri gör Du rätt broder att Du hvilar Dig och håller Dig lugn — Det blåser ute!

Olof

Storm! . . *Den som*(*fick vara,* ersatt med *vore*) *med!*

Lars

Du hinner nog!

Olof

Jag blir sotdöd här i qvalmet — inga fiender mer som hålla mig vaken — om jag icke hade den gamle kaniken att disputera med vore jag snart

insomnad i (struket *en påflig middagssömn*—). (tillägg i marginalen *Det är vår! det är Pingst — O — — — — — Det är vår, det är pingst —*)

Lars

(*Du är lika vild ännu som förr!*, ändrat till *Lika vild ännu!*)

Olof

Släpp mig lös bara och du skall se —

Lars

Det går Dig aldrig väl här i verlden; (struket *Du rusar och rusar tills Du faller.*)

Olof —

Jag tänker inte bli (struket *biskop!*)

Följande replik är struken i samband med ett tillägg i marginalen.

Lars

(*På,* ersatt med *Med,* ersatt med *Du*) *det sättet som Du har blir Du troligen aldrig det.*

De två följande replikerna äro skrivna i marginalen och ersätta den föregående, vid vilken står ett hänvisningstecken.

Lars

Du rifver, men bygger ej upp —

Olof

Ja, jag skall rifva ner de murkna rucklena så de skola bli husvilla sen —

Olof

Tror Du att jag är född till att sitta här i klosterskolan och lära barn läsa?

Lars

Jag tror inte att man är född till någonting. (I marginalen har S. med blåkrita antecknat *O b s !*)

Olof

Om Du skulle ha rätt? (I marginalen står *födde och döde,* skrivet med violett bläck och struket)

Olof

Det har jag — ty annars skulle Du sitta qvar der Du sitter.

Olof

Hur vet Du att jag inte kommer att göra det!

Lars

(*Du skall straxt få se,* ändrat med violett bläck till *Du skall nog få se i sinom tid!*)

(*Paus,* struket med violett bläck)

Olof

Hvad ämnar Du (struket *göra*) *när den stora striden skall börja mellan Kyrkan och* (*icke-Kyrkan,* ersatt med *staten.*)

Lars

Jag väntar tills min tid kommer!

Olof

När kommer den!

Lars

När Du rasat ut!

Olof

Du tänker bli (struket *Svea Rikes*) *Erkebiskop.*

(*Lars,* struket och ersatt med *Lars* skrivet med violett bläck)

(*"Salige äro de fridsamme ty de skola besitta jorden.",* ändrat med violett bläck till *Icke så långt gå mina jordiska drömmar — men "Salige äro de fridsamme ty de skola besitta jorden."*)

Olof

"Jag är icke kommen att bringa frid utan svärdet."

Lars

"De som taga till svärd skola med svärd förgås."

Olof

(*"Jag är kommen att göra menniskorna skiljaktiga mot sin fader och dottren mot sin moder — — —,* struket med violett bläck)

Lars

(*"Ve honom som kommer förargelse åstad —,* struket med violett bläck)

Olof

(*"Förargelsen måste ju komma!,* struket med violett bläck)

Lars

(*Det är ett godt vapen detta ordet,* ändrat till *Du ser hvilket farligt vapen detta ordet är —*)

Olof

Det är ett tveeggadt svärd — (senare tillägg *och det viljen i lemna i händerna på folket och väcka förargelse —*, tillagt med violett bläck *Ve honom som kommer förargelse åstad!*)

Följande fem repliker äro strukna med blåkrita och violett bläck. Den första och den andra repliken ha i en ändring bytt plats liksom den tredje och fjärde.

Lars

"Förargelsen måste ju komma!

Olof

"Ve honom som kommer förargelse åstad.

Lars

"Jag är icke kommen att sända frid utan svärdet.

Olof

"Salige är de fridsamme ty de skola besitta jorden!

Lars

Gud förlåte oss Olof!

I stället för dessa repliker har S. skrivit följande tre repliker i marginalen med violett bläck.

Lars

Förargelsen måste ju komma!

Olof

Salige äro de fridsamme ty de skola besitta jorden

Lars

Jag är icke kommen att sända frid utan svärdet

Olof

Du ser sjelf! Vägarne äro två! (Hänvisningstecken till marginalen *Lars Allting äro två,* vilket sedan strukits med violett bläck)

Lars

Följ den rätta! (I marginalen *Obs,* skrivet med blåkrita)

Olof

Hvilken är den rätta?

Lars

Fråga Gud!

Olof

Tror Du han svarar?

Lars

Jag vet inte!

Olof

Låtom oss fråga honom! (struket *i bönen*) (I marginalen står *Obs,* skrivet med blåkrita)

Lars

Du har rätt Olof! (ovan raden *Det är Pingstafton, det är vår — Ditt sinne är oroligt,* vilket strukits med blåkrita) — *sedan kunna vi gå med lugn till* (struket *den stora*) *striden* (struket *som förestår oss*) — *Du ser den stora linden derborta — dit går jag, stanna Du här och låt oss aldrig glömma denna stund!*

Olof

(*Aldrig,* ersatt med *Nu*) *vill jag brottas med Gud och jag släpper honom ej förr än han svarar mig!*

Lars går åt högra sidan Olof faller på knä bakom en pelare och blir liggande under början af nästa scen.

I detta sammanhang skola blott vissa detaljer diskuteras. För scenens plats i det större sammanhanget hänvisas till kommentaren s. 157 r. 3, där samtliga versioner av första aktens första scen karakteriseras.

Citatet ur Tobiæ Comedia har med de tre sista raderna ur prosaupplagans citat, s. 3 r. 14 t.o.m. r. 16. Replikerna 2 t.o.m. 5 äro nyskrivna, medan replikerna 6 t.o.m. 9 med några obetydliga undantag återgå på prosaupplagan, s. 3 r. 17 t.o.m. r. 26. Olof säger sig i replik 12 disputera med en kanik i Strängnäs. Naturligtvis behöver S. icke därvid stödja sig på någon historisk källa; Hallman uppger dock s. 17, att Olaus Petri redan i Strängnäs skall ha kommit i konflikt med sina förmän i trosfrågor. Replikerna 18 och 19 bygga på prosaupplagan, Lars' på en replik i fjärde akten, s. 124 r. 28 och Olofs på ett sammandrag av s. 5 r. 16 t.o.m. r. 20. När Olof i replik 26 talar om striden mellan kyrkan och staten, är det ett symptom på att problematiken i mellandramat förvärldsligats. Av bibelorden använder S. senare icke replik 32, ett fritt citat ur Matt. 26:52, och replik 33, fritt citat ur Matt. 10:35. I replik 55 anspelar Olof på Jakobs brottning med Gud, 1 Moseb. 32:26 "Jag släpper Dig icke, med mindre Du välsignar mig."

Manuskriptbeskrivning. Manuskriptet består av 30 ark och 4 blad i folio. Två papperssorter ha använts.

Den första gruppen omfattar 24 ark i folio och 4 blad i folio (23,7 × 36 cm), bladnumrering med blyerts 1—18, 31—64. De äro av tunn kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer. Samma papperssort har använts i renskriften av AM:s första akt och i AM:s sista ark.

Den andra gruppen omfattar 6 ark i folio (22,2 × 36 cm), bladnumrering med blyerts 19—30, av ganska god kvalitet med vattenstämpel i form av parallella linjer. Samma papperssort återfinns i Ak.

Handskriftens blad äro numrerade med blyerts i två serier. Den ena numreringen, som använts i redogörelsen för papperssorterna ovan, löper från det första bladet till det sista och torde icke ha utförts av S. själv. Den andra, som börjar med den första aktens text på tredje bladet, 1—55, är av S:s egen hand. Han har endast satt nummer på blad med text. Blad 60 (54) och 61 (55) har av S. numrerats 7 och 8 med blåkrita, dvs. det sjunde och det åttonde bladet i utskriften av femte akten.

Texten har skrivits av S. och två andra personer. Han har använt olika slags bläck. Fr.o.m. personförteckningen på blad 2 t.o.m. s. 165 r. 5 har han använt violett bläck (jfr kommentaren s. 341). Titelsidan och s. 165 r. 6 t.o.m. första aktens slut äro däremot skrivna med bläck av svart-grön färg. Andra akten jämte tredje akten fr.o.m. s. 207 r. 26 har renskrivits av samma person, hand 2, som skrev ut blad 1, 8 och 87 i Ak (kommentaren s. 139 f.). Tredje aktens början s. 206 t.o.m. s. 207 r. 25 föreligger i avskrift av ytterligare en avskrivare, hand 3. Fjärde och femte akterna ha skrivits av S. själv. Under bearbetningen har han avslutat andra akten själv, s. 205 r. 24 textvarianterna. Han ändrar sedan med egen hand i andra och tredje akten. Dessa ändringar ha iakttagits vid tryckningen av texten. TM har också tjänstgjort som arbetsmanuskript för versupplagan, och han ändrar och gör förslag till omarbetningar med bläck av svart-grön färg, violett bläck, blyerts, blåkrita och rödkrita liksom i AM. En sammanställning av dessa ändringar ges i samband med versupplagan. De ha givetvis icke tagits hänsyn till vid redigeringen av mellandramats text.

TM är uppdelad i 5 buntar. Den första bunten, som omfattar första akten, består av 8 ark och 2 blad. Dessa blad ha en gång bildat buntens omslagsark, vilket tydligen under årens lopp har gått sönder i ryggen. Inom detta ark ligga 8 ark, bladnumrering med blyerts 2—15, 3—14, 4—11, 5—10, 6—9, 7—8, 12—13 och slutligen 16—17. Två ark äro alltså fristående, de övriga ligga inuti varandra. Samtliga ark äro hopfästade med snören.

Den andra bunten, andra akten, består av 5 ark, varav 3 bilda en grupp, 2 en annan grupp, bladnumrering 19 t.o.m. 28; i båda äro arken lagda inuti varandra. Grupperna äro fästade vid varandra med snören. Den tredje bunten, tredje akten, består av ett fristående ark och 6 ark, lagda inuti varandra, bladnumrering med blyerts 29 t.o.m. 42. Den fjärde bunten, fjärde akten och en del av den femte, innehåller 3 ark, lagda inuti varandra. Inuti det tredje arket ligger först ett ark och därefter 4 ark, lagda i varandra. Alltså innehåller bunten inalles 8 ark, bladnumrering 43 t.o.m. 58. Det första arket, omslagsarket till hela bunten, består nu

av 2 lösa blad, vilka troligen ha gått sönder av sig själva. Den femte bunten, bladnumrering 58 (två blad äro numrerade 58) t.o.m. 64, avslutar handskriften och omfattar 3 ark, lagda i varandra. Endast de tre första bladen uppta text. I samtliga buntar börja S. och avskrivarna nytt ark vid ny akt, även då föregående ark icke är förbrukat.

Titelblad. Titelbladet, som icke har numrerats av S. själv, har anteckningar med bläck och blyerts från olika tidpunkter. Förutom skådespelets titel, som tryckts i denna upplagas text, har S. antecknat på bladets övre hälft med bläck *Tredje M.S.* (struket *O*) *omarb.* Mellan titelns *"I Rom"* och *"Den Fredlöse"* står ett struket *och.* Dessutom står med blyerts på bladets vänstra övre hälft *Styr högt — för att kunna slå af.*, vilket strukits med bläck. På bladets nedre hälft har S. gjort vissa litteraturanteckningar *Söderman* (struket *s*) *landslagen — Om biskopsvisitationer Gilles- och skråförordningar Lagerbring Vitterh Ak Handl 4 d. s. 86.* Vid ett senare tillfälle, förmodligen under versupplagans tillkomst har S. antecknat med violett bläck *Påbörjad Upsala december 1871.* Litteraturanvisningarna ha först i versupplagan blivit av någon betydelse. Uppläggningen av dess första akt återgår i sista hand på bestämmelserna i Södermannalagen om böndernas åliggande, då biskopen invigde kyrkan (Kyrkobalken V). Beldenacke är på visitation, s. 269 r. 20. Beskrivningen, s. 269—270, har dock hämtat sina färger från Lagerbring (del 3, s. 4), som redogör för ärkebiskopen Johannes Magnus' följe vid visitation. Som H. Rydh påpekat (s. 8) åsyftar S. Klemmings utgåva av Skråordningar i SSFS 13 eller någon av Klemming under förra hälften av 1870-talet utgiven gillesstadga (samlade i Småstycken på fornsvenska 1868—1881). I utkasten till prosaupplagan sammanträder sammansvärjningen på ett gille, vilket sedan slopats i prosaupplagan. S. återvänder i mellandramat till denna idé med det fritt uppfunna Sta Ursulas gille (s. 232 r. 7, s. 251 r. 11, s. 252 r. 7). Förmodligen tänkte han bygga vidare på detta uppslag, men ångrade sig; versupplagan innehåller i stort sett samma som mellandramat i detta fall. S:s anteckning om Vitterhetsakademiens handlingar bör avse J. Murberg, Historiska anmärkningar om Stockholm, som ger bilder från Stockholm från tiden omkring 1520. Dessa studier torde icke ha haft någon större betydelse, jfr Rydh, s. 8.

På s. 165 r. 6 övergår S. från violett till svart-grönt bläck, varvid han på ett särskilt blad av samma typ som i TM:s ms skrev följande. De fyra första orden äro skrivna med violett bläck. *Första akten I Strägnäs Detta bläck måtte väl för tusan djeflar vara bättre än det röda, ty det var alldeles förbannadt! H. Rosenberg i Philipstad tyckes verkligen vara en hederlig karl i dessa skurkaktiga tider då det är en skam att inte ha sitt namn på en falsk vexel! Förbannelse! Ännu har det nämligen (scilicet) bläcket ej slagit omkring alltså har jag den förhoppningen att det ej skall göra det förr än jag skrifvit ut min pjes och sen må det slå omkring bäst fan det vill! Det röda viktoriabläcket är visserligen vackrare men det sprider. Chloromelan betyder grönsvart och det synes nog djefveln! Stockholm Datum vigiliæ assumptionis Mariæ Strindberg* [*Sigill*].

TM:s tillkomsthistoria och mottagande. TM är mellandramats slutgiltiga text och ligger till grund för den tryckta texten. Den är en renskrift av AM, sedan konceptet till början av första akten skrivits om och denna nya version, AMR, ersatt det kasserade partiet, t.o.m. s. 162 r. 7 (kommentaren s. 342). S. skrev själv

ut TM:s första akt. Andra och tredje akterna lämnade han till var sin avskrivare, förmodligen samtidigt som han själv höll på med första akten. När den var färdig, ändrade han med det svart-gröna bläcket, till vilket han övergick i första akten på s. 165 r. 6, i AM:s fjärde och femte akt och avslutade AM. Därpå skrev han rent TM:s två sista akter. Av naturliga skäl visa första, fjärde och femte akterna i TM därför de flesta skillnaderna gentemot AM.

Handskriften förelåg färdig den 3 december 1874 enligt en anteckning på AM:s titelsida, vilken tillkom i samband med AMR (kommentaren s. 342). Orsaken till att TM påbörjades, innan AM fullbordades, kan vara osäkerhet inför dramats slutscen men också tidsbrist. Visserligen torde han först ha erbjudit dramat till Kungl. Teatern, men han hade troligen också räknat med Nya Teatern som en möjlighet. Den stod inför sin start och invigdes den 19 januari 1875 med Bjørnsons En fallit. Av ordalagen i Tjänstekvinnans son att döma tycks han ha fäst förhoppningar vid det nya teaterbygget. Det blev Bjørnson som bröt igenom med det nya realistiska dramat. "Från sitt vindsfönster på Ladugårdslandet hade han sett teaterhuset byggas och med varje tegelvalv hade hans hopp vuxit. Nu var huset färdigt, teatern invigd, och stora ord uttalade från grundläggaren, om huru med den nya byggnaden en ny svensk dramatik skulle uppstå. Den kom också, den nya dramatiken, men den var norsk." (S.S. 19 s. 153). S. kan emellertid icke gärna ha tänkt sig Mäster Olof som invigningsprogram. Han var för sent ute, och någon möjlighet att tränga ut Bjørnson hade han ändå inte haft. Edvard Stjernström, Nya teaterns chef var sedan lång tid tillbaka besluten att öppna sin teater med en pjäs av Bjørnson, med vilken han sedan gammalt hade goda förbindelser. Redan i oktober, alltså innan S. var färdig med sitt drama, torde repetitionerna ha varit i gång, se talrika brev mellan Bjørnson och makarna Stjernström, Bjørnstjerne Bjørnsons brevveksling med svenske 1858—1909 1, bl.a. s. 167. Stjernström refuserade S:s drama i ett brev till S. den 13 februari 1875, och då hade ju teatern redan börjat sin verksamhet. Den 17 februari följde sedan premiären på Bjørnsons Redaktören. Förmodligen hade Frans Hedberg avgivit ett negativt besked för Kungl. Teaterns räkning, eftersom S. i brev säger sig ha lovat att meddela Hedberg Stjernströms ställningstagande (Brev 1, s. 165). Om af Edholm har varit inkopplad, är ovisst. Dennes memoarer sakna varje uppgift om mellandramat, och handskriften bär inga spår av diarieföring. Denna tystnad är emellertid knappast avgörande och behöver icke tolkas som bevis för att dramat icke har kommit längre än till Hedberg. I varje fall bevektes teatermännen varken av de tvungna eftergifterna eller av S:s nya dramauppfattning. Stjernströms anmärkningar äro påfallande lika dem Hedberg framställde mot prosaupplagan. "Theaterstycket Olaus Petri har jag genomläst och tar mig nu friheten säga Er mina tankar om detsamma. Det börjar med en högst intressant dialog som spänner förväntningar — hvilka icke motsvaras; de stora verldsbekanta namnen tyckas mig icke uppburna som sig bör; man ser icke de trådar, får icke veta de orsaker som föranleda händelserna." (Brev 1, s. 166). Modlös av motgången, utber sig S. ett nytt samtal med sin gamle lärare Hedberg. Han vill diskutera dramat, som han icke längre kan göra om. "Om jag vore förmögen skulle jag rätteligen förstöra föregående manuskript och göra om saken från början. Detta är omöjligt. Att göra något annat kan jag icke och ändock måste jag, ty den dramatiska konsten är ju så svår och fordrar öfning." Hans nya uppgifter som amanuens i Kungl.

Biblioteket och som lärare i en flickskola hindra honom att börja på ett nytt drama med nytt motiv. För att rädda sitt ungdomsverk — sin fixa idé — är han nu, påstår han, beredd till varje eftergift. "Jag ger mig på nåd och onåd och vill göra om mitt stycke om jag har någon utsigt att kunna få det fram." Hans enda villkor är att dessa eftergifter icke skola göras förgäves. "Skall jag emellertid sätta mig till ett arbete utan något hopp om framgång måste jag tröttna och tröttnar jag så är min bana som förf. absolut slut." Vi veta icke hur detta samtal slutade, blott att det icke ledde till något omedelbart resultat (jfr H. Baude, Strindberg, Hedberg och Mäster Olof, OoB 1956 s. 184). Mellandramat kunde tydligen icke anpassas till kritikens fordringar. En ny fas i det långa tröstlösa arbetet med samma motiv låg framför honom. Det skulle dröja flera månader, innan S. kunde komma i gång med en ny genomgripande omgestaltning. Innan arbetet med versupplagan började, läste S. upp dramat för Lorentz Dietrichson enligt vad han uppger i brev (Brev 1 s. 178). Formuleringen avslöjar icke vilken version det är fråga om; förmodligen rör det sig dock om mellandramat.

STOFF, KOMPOSITION OCH DIALOG

Alltsedan John Landquist i sina kommentarer till de olika Mäster Olof-handskrifterna i S.S. 2, s. 337 f och 352 f., karakteriserat mellandramat, har den litteraturhistoriska forskningen varit enig om att denna version icke står estetiskt lika högt som de två S. själv publicerade, prosaupplagan och versupplagan. Landquist finner mellandramat vara en i viss mån ungdomligare produkt, stundom omogen och famlande, stundom alltför reflekterad. De negativa omdömena dominera och bero på att dramat saknar helgjutenhet. Dess värde ligger framför allt som vittnesbörd om S:s utveckling. Martin Lamm, Strindbergs dramer I s. 152, synes i princip dela denna åsikt; i varje fall äro hans värdeomdömen övervägande negativa. Idédebatten ger dramat en viss sävlighet, en benägenhet för pedagogiskt understrykande och en viss allmän konturlöshet. Det saknar i båda dessa forskares ögon poesi. I deras värdesättning spela emellertid de båda tryckta versionerna en väsentlig roll, vilket väl förklarar att de icke anföra några positiva sidor. Landquist konstaterar visserligen, att enstaka vändningar ha blivit slagkraftigare. Den ende som verkligen sökt tränga in i de svårigheter av formell art, som mötte S. vid omarbetningen, är Per Lindberg, s. 112. Han är inte blind för det ofullgångna, men ser ändå det nya dramat som ett led i S:s konstnärliga utveckling. Han påpekar den betydande skicklighet, som Strindberg visar i den stilistiska bearbetningen; med ett litet antal ändringar i den övertagna texten får innehållet en ny tendens. Med delar av prosaupplagan skapar han också "nya dramatiska rytmer". Utan tvivel är detta påstående riktigt. Flera av mellandramats nyskrivna partier äro utomordentliga, delvis också utan motsvarigheter i prosaupplagan. Man måste räkna mellandramat som ett synnerligen viktigt stadium i S:s utveckling, ett dramatiskt experimentarbete, som trots sitt misslyckande ändock vidgat hans register.

Orsakerna till dramats bristande helgjutenhet äro både av innehållsmässig och estetisk art. Uppmärksamheten skall i denna framställning riktas på vissa kompositionella och stilistiska problem och på behandlingen av S:s utgångspunkt, prosaupplagan. Idéinnehållet och dess rötter är ingående behandlat av Lindberg, s. 52 ff., s. 78 ff., Lamm Strindbergs dramer I s. 137 ff., August Strindberg, s. 30 f., Sjöstedt, s. 178 ff, Lidén, s. 258 och Smedmark, s. 87 ff.

Det historiska stoffet. I stort sett bygger mellandramat på samma historiska fakta som prosaupplagan, men det är naturligt, att omarbetningen ytterligare avlägsnar dramat från den historiska verkligheten. Koncentrationen av andra och tredje akterna, vilka pressades ihop till en tablå vardera, ledde till en friare behandling. Förändringarna äro icke av någon större betydelse. Så t.ex. tvingas S. att förlägga vederdöparnas bildstorm och uppploppet vid Olofs första predikan i Storkyrkan till samma tidpunkt, en sammanställning som visserligen saknar motstycke i källorna men som utformats i en starkt dramatisk scen. Läsaren hinner ej

reflektera över att stenkastningen riktar sig mot Olofs lutherska predikan och bildstormarna mot katolicismen. Sådana mindre inadvertenser möta även på andra håll i mellandramat, och de bero på handlingens eller idémönstrets krav. Lars Petri, som tjänar som kontrast till Olof, får helt ohistoriskt övertaga Lars Andreæs roll som Gustav Vasas förtrogne redan innan Olof har lämnat Strängnäs.

Det förändrade idéperspektivet nödvändiggjorde emellertid också hårdare ingrepp, och S. tvingas både till ur historisk synpunkt uppenbart orimliga scener och till ett förnyat studium av 1500-talets historia. Dessa nyheter äro knutna till Olofs motståndare eller rivaler, till Brask, Gustav Vasa och Gert, vilkas personligheter ses i ny belysning. För att Olof skall uppleva den förlorande partens meningslösa offer, uppträder alltså Brask i femte akten, en parallellscen till deras möte i Strängnäs. Den historiske Brask var sedan länge landsflyktig och dog före Gustav Vasas ingripande mot reformatorerna. I detta fall kunde S. icke åberopa sig på några historiska fakta.

Däremot gör sig S. besvär att stödja den nya bilden av Gustav Vasa. Kungen, som i prosaupplagan är maktpolitiker och representant för den krassa verkligheten, på vilken Olof strandar, varierar nu Mäster Olofs öde som avfälling. Han är ett offer för samma nödvändighet. Under sådana omständigheter kunde slottstablån icke bibehållas i sitt ursprungliga skick. Hellre än att göra om den från grunden slopade S. den helt och hållet. Gustav Vasas grundligt tillägnade resignation motiveras nu framför allt i femte akten med ett ganska godtyckligt urval historiska fakta, för vilka S. säkert icke behövde göra några mer ingående studier. Tämligen obekymrad om kronologiska sammanhang hopar han exempel på hur folkets motstånd tillintetgör kungens vackra idéer, jfr kommentarerna till s. 257 r. 31 och s. 258. Böndernas missnöje illustreras av daljunkerns uppror under 1520-talet och av Dackefejden, som bröt ut efter domen över reformatorerna, adelns giriga klassegoism av dess hänsynslösa framfart med kyrkans gods och prästernas sätt att förstå reformationen av deras sedeslösa liv. Dessutom drar han in arvriket och prins Eriks tygellösa liv i Kalmar, händelser som även de egentligen utspelades efter 1540. Några av dessa historiska detaljer, t.ex. böndernas uppror, anföras i prosaupplagan av Gert som bevis för hur det jäser mot förtryckaren, s. 138 r. 15 jämte kommentar. S. rör sig sålunda med händelser, som han använt tidigare. För de få nytillkomna behövde han blott slå upp hos Geijer och hos Afzelius, jfr kommentaren till kungens förklaring i femte akten s. 258 kommentaren. Om S:s studier i Olaus Petris En svensk krönika påminna Gustav Vasas säregna funderingar i första akten kring nödvändigheten att i vissa situationer bryta given ed, s. 179 jämte kommentar.

Gustav Vasa som besviken idealist — det är en reträtt från prosaupplagans djärvt tillspetsade historietolkning. Bilden är frampressad av den förändrade idékonflikten och ansluter icke till Geijers eller Afzelius' historiesyn. Någon ny totaluppfattning av reformationen är det dock icke fråga om. I de från prosaupplagan övertagna scenerna framstår den för Olof som en reduktion; i de nyskrivna hindras Gustav Vasa att realisera dess idé av utvecklingens tröghet, av klassegoism och okunnighet. Motsättningen mellan Olofs och Kungens syn löses ej; möjligen skärper den — förmodligen oavsiktligt — intrycket av att Olof saknar kontakt med verkligheten. Hans bedömning av läget är ju alldeles felaktig.

Förskjutningen i dramats idékonflikt berör också Gert bokpräntare, som får en mera begränsad roll och som dessutom utsätts för kritik. Vissa inslag i prosaupplagans bild få i mellandramat större proportioner och delvis också ny belysning, men andra ha dämpats ned och förlorat i slagkraft. Så blir den socialt-radikala förkunnelsen abstrakt förtunnad och sammansvärjningen förvisad från scenen. När den icke får konkret gestalt, degraderas den till ett bakomliggande motiv. Däremot träda vederdöparnas konstfientlighet och deras profetiska mysticism i förgrunden. Intresset för dessa motiv drev S. att på nytt fördjupa sig i deras historia. I dramats huvudhandling spelar väl konstfientligheten icke någon primär roll, men antiesteticismen var för S. själv ett synnerligen centralt problem. Hans tidigare av pietism och Kierkegaard närda misstänksamhet mot konsten satte honom i harnesk mot signaturernas estetik, och nya argument kunde han hämta från utilisterna, jfr Smedmark s. 75 ff. Vederdöparnas åsikter låta sig väl användas i utfall mot konsten, och bildstormen ger också under 1870-talet gång på gång stoff åt hans polemik i En tviflares anteckningar, i tidningsartiklar och i Röda rummet, jfr Smedmark s. 242 f. I detta sammanhang blir också Savonarola aktuell, och S. antecknade sig till minnes litteratur om honom i mellandramats utkast, D. 2 s. 310. Dessa litteraturanvisningar vittna också om att han observerade motsvarigheterna till vederdöparna under den äldsta kristna tiden, de s.k. ikonoklasterna i Konstantinopel. Det är emellertid tvivel underkastat, om S. verkligen besvärat sig med att läsa dessa relativt otillgängliga arbeten, tryckta under 1600-talet. Mera än en term, som *kan* ha med dem att göra, har jag icke funnit i mellandramat, s. 243 r. 31—32 jämte kommentar. Däremot tycks motsättningen mellan Savonarolas brinnande askes och renässansens praktfulla Florens ge eko i Gerts och Olofs tidsmålning, s. 249 f. jämte kommentarer. Fra Bartolomeo, som offrade sin konst på Savonarolas bål, studerade S. måhända i Vasaris berömda konstnärsessäer, D. 2 s. 310. S. menar, att det i tider av andlig nöd icke finns någon plats för en renodlad esteticism. "Under upprörda tider... dör konsten", heter det i En tviflares anteckningar, och där kopplar S. samman Savonarola med vederdöparna. Mätt med sådana mått kommer Shakespeare givetvis till korta. Var, frågar S. i en recension den 2 februari 1874, finna vi spår hos honom av "den pågående renaissancen och dess fria nya åskådningar, för att icke tala om reformationen och bondekrigen i Tyskland och vederdöparne — kommunisterna i Vestfalen och bildstormarne i Holland...?" Före Röda rummet s. 82. Bakom andra aktens nyskrivna partier ligga nya studier av bildstormen i Antwerpen 1566, och vissa detaljer visa nästan verbal överensstämmelse med Motley, se S:s text s. 196 r. 20 jämte kommentar.

Gerts konstfientlighet skapar emellertid icke någon allvarligare konflikt i dramat, även om Pariskommunens härjningar kunde erbjuda paralleller till bildstormarnas hat mot kyrkornas rika utsmyckning. Hans exalterade profetism och radikala socialism är däremot av avgörande betydelse för Gerts ställning i Olofs konflikt. Denne förhåller sig också mycket mera avvaktande inför Gerts revolutionära signaler, och även om han tidvis rycks med, ställer han sig i deras centrala scen i fjärde akten direkt avvisande till alla överspända framtidsdrömmar. I sista akten förekommer Gert icke alls; S. har till och med glömt att berätta vad det blir av honom, sedan sammansvärjningen kommit i dagen. Gerts alternativ är sålunda icke längre någon frestelse. Denna ändring ledde till att Gert måste omgestaltas och

hans uppträdande ges en annan färg. För att motivera Olofs avståndstagande låter S. Gert hamna i religiös hysteri. Han blir fullkomligt verklighetsfrämmande. S. söker stöd för sitt nya grepp i den historiska verkligheten. Därvidlag gav Motleys arbete ej tillräckligt underlag och knappast heller Schillers historia om Nederländernas frihetskamp, som S. anför i mellandramats utkast, D. 2 s. 310. En god bild av teokratien i vederdöparnas Münster fick han i stället i ett annat i litteraturanteckningarna upptaget arbete, nämligen Neue Propheten av Hase. Detta arbete innehåller studier både över Savonarola och över anabaptisterna. Om S. gjorde dessa studier redan före de tre första akternas tillkomst, kan icke med säkerhet avgöras. Blott Gerts stora scen med Olof i andra akten är helt ny; de övriga akterna röra sig i fråga om Gert med retucherade versioner av motsvarande partier i prosaupplagan. Jag håller emellertid för troligt, att S. fördjupade sig i vederdöparnas historia först då fjärde akten kom till. I varje fall finnas spåren av sådana studier först i denna akt. Men naturligtvis kan S. också medvetet hållit tillbaka kritiken av Gert, så länge handlingen fordrade, att Olof av denne skulle drivas vidare mot en allt radikalare hållning. Alltnog är Gert då så helt förändrad, att han icke längre håller ihop. S. måste ha haft på känn, att så var fallet, och han finner sig därför föranlåten att särskilt motivera den genomgripande förvandlingen. Till och med Gerts yttre är förändrat; han "synes tärd af sjukdom och lidanden". När han biktar anslaget mot kungens liv och hyllar Olof som den nye Messias, antar hans lidelse proportioner, som i sin färgläggning uppenbarligen sammanhänga med vederdöparnas förkunnelse. Liksom förut hämtar S. detaljer från Motley både i den tryckta texten och i de ratade varianterna, kommentaren till s. 250 r. 14. Men när Gert hyllar Olof som den nye Messias, påminner han om Savonarola och vederdöparna, såsom Hase skildrat dem. Även de betraktade Kristus som den omutlige domaren och hämnaren, som med svärd skulle förgöra den i synd försjunkna samtiden, se kommentaren till s. 249 r. 24 och r. 29. Det halvt sinnessjuka i Gerts framträdande äger också motsvarighet i Motleys och Hases syn på vederdöparna och deras förkunnelse. Innehållet saknar visserligen icke helt anknytning till prosaupplagan, i vilken Gert gycklar med sakramenten och ibland uppträder som Johannes döparen, vägröjare för Olof. Men tonvikten ligger i mellandramat icke längre på den sociala och politiska revolutionstanken utan på en mer abstrakt formulerad andlig revolt. S:s egen inställning i mellandramat är ej lätt att genomskåda. Delar han dramats dom över Gert som en fantast "som vill mer än han förstår" för att citera karakteristiken på Kymendömanuskriptets personförteckning, D. 2 s. 127? Till detta domslut ha säkerligen både tvånget att anpassa Mäster Olof efter principdramats mönster och tvivel på alla absoluta ideal medverkat. S:s stigande misstro till massan, se Smedmark s. 71 ff. och s. 101, är en orsak till denna förskjutning i bedömningen. Entydig är hans hållning dock icke; i strukna varianter bryta förtvivlan över och protest mot tingens ordning fram på nytt. Då är Gustav Vasa icke längre en idealistisk avfälling utan som förr en hänsynslös maktmänniska. Under resignationen glöder S:s lättväckta indignation. Då önskar sig Olof döden hellre än att behöva uppleva den tomma och kalla resignationen, jfr textvarianterna till s. 259 r. 9 jämte kommentar.

Dramats komposition och dess förhållande till prosaupplagan. När S. omarbetade Mäster Olof, utgick han från teaterledningens kritik. I första hand skulle således prosaupplagan starkt koncentreras och den fräna realismen dämpas ned.

Samtidigt måste Olofs avfall och historiska fakta i samband med domen gestaltas på ett sätt som bättre harmonierade med den historiska verkligheten.

Hur omfattande ingreppen skulle bli stod med all säkerhet icke från början klart för S. I utkasten, se min framställning D. 2 s. 326 ff., kan man studera, hur han successivt glider allt längre och längre från sin utgångspunkt. Och förskjutningen är icke begränsad till förarbetena. Den försiggår under själva arbetet med mellandramats olika akter, ja t.o.m. när det renskrevs. Mellan den sista större utkastserien och det färdiga dramat är därför klyftan ganska vid. Resultatet blev i själva verket ett till stora delar nytt drama, som skiljer sig från prosaupplagan både i idéuppläggning, komposition och stil. En väsentlig orsak utöver de tidigare angivna är, att S. under denna tid utvecklades mycket snabbt. Han ändrade inställning till huvudpersonen och kanske också till dramats form, vilket fick från början icke avsedda konsekvenser. Den nya uppfattningen blev dock icke konsekvent genomförd och därför kvarstå viktiga delar av prosaupplagan oförändrade eller blott lätt överarbetade. En undersökning av hur mellandramat förhåller sig till den tidigare versionen är därför viktig, om man vill bedöma verkets uppkomst och det estetiskt sett delvis misslyckade resultatet.

S. håller hela tiden fast vid huvudgången av prosaupplagans inre handling. I mellandramats utkast antecknar han liksom tidigare i prosaupplagan mycket schematiskt de olika etapperna i Olofs utveckling: *Olof vaknar* vid den första akten, *Striden har börjat* vid den andra, *Målet är vunnet* vid den tredje och *Stupar* vid den femte. Hans ändringar hålla sig alltså inom denna givna ram. Jag har tidigare framhållit, att händelserna mellan peripetin i tredje akten och katastrofen i den femte redan i prosaupplagan beredde S. bekymmer. Det är ju icke något förvånande, eftersom akten efter peripetin hör till de svåraste i dramatik av Mäster Olofs karaktär. Mycket tidigt förstärks också fjärde akten med sammansvärjningen, D. 2 s. 321 jfrt med s. 54. Denna plan ligger sålunda till grund för mellandramat. Men kompositionen av de olika akterna skiljer sig på ett väsentligt sätt från prosaupplagan. I detta verk grupperar S. ju akterna och scenerna skäligen fritt kring stommen och återknyter ofta först mot slutet av en tablå till huvudhandlingen. I mellandramat sker en kraftig koncentration kring den och huvudpersonen.

I den första akten kunde han dock överta scenföljden, som den förelåg, och infoga sina ändringar utan svårighet. Med den andra akten frångår han emellertid denna metod. Efter lång vacklan fram och tillbaka bestämmer han sig för att inleda akten med sakristietablån. I prosaupplagan bildar den bryggan över till handlingen i tredje akten, medan ölbodstablån åtminstone tillfälligt är en utvikning från huvudhandlingen. Kompositionen blir därför fastare och intresset mera koncentrerat till Olof själv, som så gott som hela tiden är inne på scenen. I ölbodstablån är han blott på scenen under den senare delen och är då ej sällan passiv. Händelserna i denna tablå kunde emellertid icke helt falla bort. Först planerade S. att ganska stora delar av dem skulle på något sätt införlivas med sakristietablån. Steg för steg tvingas han att vraka det ena motivet efter det andra, som icke var oundgängligen nödvändigt. Till sist inskränker han sig till att ta med detaljer från vederdöparnas tumult. De kunde utan större svårighet förenas med den sista scenen mellan Olof och Gert i sakristian. Hade han försökt foga in mera av uppträdena i ölboden, skulle handlingen i mellandramat plötsligt stoppat upp och nya mo-

tiv av mera miljömålande karaktär fått breda ut sig. I den nya uppläggningen fanns det emellertid icke plats för en bred miljöskildring; det framgår av S:s försök, att en sådan skulle ha fordrat alltför konstlade arrangemang. Trots en ganska genomgripande bearbetning av andra akten, följer S. prosaupplagans scenföljd t.o.m. kärleksscenen mellan Olof och Kristina, vilket visar att han så långt det går försöker att använda vad han redan hade skrivit. Ändå lyckas han ge flera av dessa scener en från förlagan avvikande stämning. Också scenen mellan Olof och Gert finns på samma plats i scenräckan, men den är grundligare omgestaltad. Aktens slutscen är däremot helt ny.

Denna scen är resultatet av ett kraftigt ingrepp i den tidigare versionens uppläggning av tredje akten. Slottstablån kunde inte utan vidare flyttas över, därför att Gustav Vasa var en annan karaktär i mellandramat. När S. utarbetade andra aktens sista scen mellan Olof och Lars, beslöt han, att slottstablån skulle utgå och tredje akten förläggas till Olofs hem, sålunda den andra tablån i prosaupplagan. Han ville icke arbeta om slottstablån. Beslutet torde också berott på att S. på detta sätt ytterligare kunde koncentrera dramat. Tablån kunde dock icke utan vidare utgå. Vissa fakta måste hämtas ur den, t.ex. beslutet om Västerås riksdag och dess inrikes och utrikespolitiska bakgrund. Hur löste S. detta problem? Dessa historiska fakta stoppas in i samtalet mellan Lars och Olof. Manövern fick ödesdigra följder. Denna scen växer icke organiskt fram ur den föregående. Olof, som under intryck av våldet mot vederdöparna ånyo gripes av ett starkt kallelsepatos, tappar fullständigt bort detta motiv, när han får höra talas om riksdagen. Dessutom göra de historiska nyheterna föga intryck. Inga koncentrerade upplysningar i dialogen mellan Olof och Lars, s. 204, kunna ersätta slottstablåns levande gestaltning av den historiska fonden och av motiven bakom reformationen. Den historiska bakgrunden blir ännu dunklare belyst än förut. Allvarligare är dock att S. icke fullföljde det idédrama, som skisserades i första akten med dess skarpa ehuru schematiska sammandrabbningar mellan de ledande personligheterna. När slottstablån slopades, gick S. miste om ett tillfälle att gestalta motsättningen mellan de båda huvudmotståndarna, Olof och Gustav Vasa. Han ger ingen klar bild av Kungens ställning till reformationen på detta stadium av handlingen. Så rubbas balansen mellan Olof som människa och som kämpande reformator på den offentliga vädjobanan, en balans som är beundransvärt genomförd i prosaupplagan. I tredje akten blir mellandramat i huvudsak psykologiskt och stora delar av den uppfylldes av Olofs förhållande till Modern och till Kristina. Dessa scener ge en mättad och ofta fördjupad bild av hans bundenhet och av de nyanserade reaktioner, som kärleken och hatet till dessa band utlösa. Även om de icke sakna sammanhang med dramats huvudlinje, bli de delvis en upprepning av andra aktens scener mellan Olof å den ena och Modern och Kristina å den andra sidan. Man förlorar idédramat ur sikte och intresserar sig mera för Olofs karaktär. Någon liknande fördjupning av de övriga idékämparna förekommer icke. Dramat vacklar alltså mellan det idémässiga och det psykologiska planet. Någon hållbar helhetssyn har S. icke funnit. Själva grundkonceptionen har något alltför närsynt, ibland brustet över sig. Den har heller icke varit kraftig nog att göra rent hus med det i den tidigare versionen som icke passade.

Även i tredje akten, som alltså motsvarar prosaupplagans andra tablå, och i den fjärde går S. tillväga på i huvudsak samma sätt som i den andra. Han använder

samma scenföljd och samma grundhandling. Visserligen är omarbetningen av scenerna med Kristina och Modern synnerligen grundlig — den skall tas upp i ett annat sammanhang — men detaljerna i dem äro icke oundgängliga för huvudhandlingen. Scenerna, i vilka peripetin inträffar, dvs. de som handla om Brasks brev, Adelsmannens budskap och Gerts eggelser, ha övertagits från prosaupplagan, delvis fullständigt ordagrant. I de omarbetade scenerna i tredje akten liksom i den fjärde befinna vi oss fortfarande i det psykologiska dramat. Med bibehållen scenföljd renodlar fjärde akten den personliga aspekten på Olof och anknytningen till reformationen är svagare än i förlagan. Först i slutscenen mellan Olof och Gert (s. 247 ff.) återvänder handlingen till kampen för reformationen. Denna scen är dåligt förberedd, om man ser den ur idédramats synvinkel. Vi veta icke alls, hur pass invecklad Olof är i sammansvärjningen eller vad som skett efter hans uppbrott i tredje aktens slut. Vi stå därför alldeles oförberedda inför hans konflikt med Gert. Ur handlingens och den psykologiska konsekvensens synpunkt äro aktens avslutande scener, då Olof tar avstånd från Gerts mordplaner och omedelbart därefter fängslas för delaktighet i dem, alltför isolerade och därför mycket diskutabla. S. hamnar i fjärde aktens slut i samma dilemma som i andra akten, då slottstablån ströks. Med lättfärdig snabbhet tar han skelettet av den strukna kyrkogårdstablån i prosaupplagans femte akt, i vilken sammansvärjning och fängslande ingingo, och häktar det nyskrivna på föregående aktslut. Därvid rusar handlingen i väg så brådstörtat, att det icke finns plats för motivering och psykologisk fördjupning. Efter denna ryckvisa framstöt stå vi till vår förvåning vid målet. I denna form är Olofs skuld i sammansvärjningen också reducerad, en anpassning till den historiska verkligheten. Men denna otillräckligt genomtänkta omarbetning avspeglar också det kaotiska läge, i vilket S. befann sig både ifråga om livsåskådning och estetisk orientering. I mellandramat är hans inställning till Olof på sätt och vis mycket mera komplicerad än i prosaupplagan. Han kritiserar personlighetsidealismen och står därför på ett annat avstånd från gestalten. Mot idédramat med dess principdebatt, som kritiskt vill belysa Olofs ideal och tillfredsställa principdramats anhängare, bryter sig ett alltmer stegrat behov att förklara Olof och hans situation psykologiskt. Porträttet av Olof fördjupas och därmed brister prosaupplagans stiliserade förening av personligt och allmänmänskligt. Vi få en mera direkt kontakt med den unge S:s sjudande själsliv, i mera obearbetad form än tidigare. Därför verkar Olof på en gång ungdomligare och mera komplicerad. De båda tendenserna, den psykologiska och den idémässiga, slita på sätt och vis åt skilda håll. I varje fall har S. icke hittat någon form, som förliker dem.

Oenhetligheten i grundkonceptionen framträder särskilt starkt, när man från fjärde akten kommer till den femte. I denna akt återfår dramat nämligen karaktären av renodlat idédrama. Det stod klart för S., att den skulle utformas som en parallell till första akten, i vilken denna akts konflikter till en del skulle återvända. Denna plan kan studeras redan i de olika utkasten. I parallell och kontrast upprepas sålunda mötet mellan Olof och Lars, Olof och Brask och Olof och Kungen. Till och med scholares Vilhelm och Nils få en särskild scen. Uppställningen är icke utan en viss motsvarighet i prosaupplagan. Men vad som där är mer eller mindre flyktiga likheter utformas som tydliga och skarpa parallellscener. Resultatet är ytterligt schematiskt och saknar den tidigare versionens spontana liv. Idéläget gör Olof dessutom mera passiv. Man får icke längre som förut intryck av att kampen om-

kring honom också försiggår i hans inre. All kraft har ju egentligen runnit av honom redan i fjärde akten. Vad som återstår är den teoretiska motiveringen, och med pinsam noggrannhet radar S. upp den mot den redan slagne. De som föra kapitulationens talan är i förkrossande majoritet och den unge Vilhelm är en alltför svag motvikt. Hans position kan icke jämföras med Gerts i prosaupplagan, eftersom han ännu icke kastat sig in i striden. S. har alltså systematiserat de tendenser till paralleller mellan första och femte akterna, som redan prosaupplagan innehöll. Han kunde därför med några få undantag använda samma scenföljd som i dess sista tablå eller ur det redan förefintliga materialet skapa en ny scen, t.ex. Vilhelms och Nils samtal, som går tillbaka på några antydningar i prosaupplagans pantomim, s. 147 r. 22 ff.

Trots att denna akt med sina ställvis tungfotade repliker, t.ex. Kungens, och sin pedagogiska övertydlighet, sedd som helhet hör till mellandramats svagare, är den emellertid mycket intressant, därför att den ger dramat en komposition, med vilken S. i sin senare dramatik skulle fira sina största konstnärliga triumfer, nämligen cirkelkompositionen. Olof har till en viss grad gått i cirkel och befinner sig nu med förändrad insikt vid utgångspunkten igen. I första akten lever han i en av yttre omständigheter påtvingad resignation, som bl.a. i den sista översynen av första akten, sedan den femte utformats, gestaltas med anknytning till Voltaires kända Il faut cultiver notre jardin. I den femte akten accepterar han även i sitt inre denna visdom. Samma anda behärskar slutscenen mellan Olof och Vilhelm. Den bygger på prosaupplagan, där den unge Vilhelms uppträdande kastar ett perspektiv mot framtiden, ett grepp som S. övertagit från Shakespeare. I sin nya utformning blir denna scen och Olofs avskedsord en bekräftelse på livets obönhörliga kretsgång; även Vilhelm kommer att beskriva samma bana som Olof. Denna uppfattning sammanhänger med S:s sviktande tro på utvecklingen. I en struken variant, s. 250 r. 23, uttalar Olof tvivel på att utvecklingen går framåt. Men denna insikt är icke blott en följd av ideologisk relativism och pessimism. Den är också ett med den fördjupade självkännedom, som bryter fram i mellandramat. Under 80-talet återvänder den som en oupphörlig kritik av utvecklingsläran och darwinismen. Först efter infernokrisen tränger den fram i förgrunden och färgar S:s livsuppfattning i stort.

Analysen av mellandramats komposition och dess förhållande till prosaupplagans ger en ganska klar bild av vad som fattas: en ny helhetsbild. I själva verket söker S. belysa Olof och hans problem på två skilda sätt, idémässigt och personligt psykologiskt. Båda dessa aspekter finnas i prosaupplagan men äro där lyckligt balanserade. I mellandramat renodlas de var och en för sig. Första och femte akterna grupperas kring idémönstret, medan de mellanliggande stå friare gentemot detta mönster. Ännu i andra akten är sambandet relativt fast, men i tredje och fjärde akterna få familjekonflikterna huvudparten av utrymmet. De sammanhänga mer eller mindre avlägset med grundtemat. I slutet av dessa båda akter återknyter S. till huvudhandlingen. Övergången är icke alltid övertygande gestaltad. Till en del bero kontrasterna mellan de idémässigt och de psykologiskt dominerande akterna på hur S. valde bland prosaupplagans tablåer. Han följde därvid minsta motståndets lag och sökte utan alltför genomgripande förändringar tillgodogöra sig, vad han redan hade att tillgå. Djupast sett torde dock oenhetligheten bottna i att han började förlora intresset för den idémässiga aspekten. Den spända

krissituation, som uppstod efter prosaupplagans misslyckande och som varade under år 1873 och stora delar av år 1874, tvang S. att borra sig allt längre in i sig själv. Jakten efter en livsåskådning blev också en jakt efter det egna jaget. Med en öppenhet som aldrig förr blottar han också i Olof sin egen brist på balans, sina lättväckta förföljelseidéer och sina lika lättrörda storhetstankar. Bakom den historiska stiliseringen skymta vi S:s egen upprivenhet under hans ungdoms värsta hundår.

Denna känsla av idealens katastrof inverkar också menligt på idédebatten. S. ekonomiserar icke med sina synpunkter. Alltför tidigt och alltför tydligt demonstrerar första akten den kritik som i sinom tid skall knäcka Olof. Också i tredje akten är S. för snar med att låta Olof förstå innebörden av Brasks brev. När han läser dennes relativistiska misstro till sanningen, utropar han: "Det var en tanke som dödar!" Men han tar icke konsekvensen därav. Så är Olofs kapitulation i viss mån redan klar, då han vägrar biträda Gert i hans mordplaner. Denna reträtt gör läget både då han fängslas och då han skall avfalla något oklart. Grunden för femte akten rycks undan och Olof gör heller icke nämnvärt motstånd. Ändå mobiliseras en rad personer, som predika resignation. Situationen är för statisk.

Denna karakteristik gäller dramat som helhet. De kritiska synpunkter, som anförts, utesluta dock icke, att enskilda akter vittna om en mycket god kompositionsförmåga, t.ex. den andra akten. Dess styrka framträder klart, då man granskar de enskilda scenerna.

Även då det gäller dramats mindre enheter, scenerna och deras inbördes förhållande, är beroendet av prosaupplagan av intresse. Det avtar visserligen såsmåningom utan att dock helt upphöra. I de första akterna finnas stora partier, som övertagits utan nämnvärda ändringar, men från och med tredje akten arbetar S. sig bort från förlagan och ger scenerna en självständig form. Det hindrar icke, att man även i dessa akter hittar scener, som icke ändrats. Denna glidning försvårar ju i och för sig hans försök att skapa en ny dramatisk helhet. Mellan icke ändrat och nyskrivet uppstå starka spänningar, och han har icke alltid lyckats dölja skarvarna. S. måste ej sällan gripa till en ofta utspekulerad sidoställning av scenerna. På den punkten är skillnaden mot prosaupplagan ganska tydlig. Trots dess till synes lösliga komposition växa de olika scenerna fram ur varandra på ett spontant sätt. Sedan dessa kritiska synpunkter framförts, skall dock erkännas, att mellandramat också visar prov på utomordentligt utformade och väl infogade nya partier.

Denna allmänna karakteristik skall beläggas med några konkreta exempel ur de olika akterna. Att en viss oenhetlighet kan uppstå, när S. fogar helt nya scener till icke omarbetade, visar den första akten. Mellandramat övertager med några få ändringar av stilistisk natur, vilka skola tas upp i karakteristiken av dialogen, scenerna med Gerts entré, mässfallet och Olofs invigning till profet och martyr, s. 7 r. 28 t.o.m. s. 19 r. 20. I prosaupplagan följa de naturligt på den spontana och lidelsefulla kallelsescenen. Även om Gerts eggelse till en viss grad kan sägas upprepa Lars Andreæs väckelse, blir det en dramatisk stegring inför Olofs möte med denna världens mäktige. I mellandramat ha dessa scener en annan bakgrund. Inledningsscenernas Olof är nämligen en ganska medveten herre, som fäktar spetsfundigt med Lars om de olika vägarna och som otåligt bidar den nya tiden, dömd av yttre hinder som han är till overksamhet. Mässfallets Olof är mera oskuldsfullt

idealistisk och ungdomligt oerfaren. Han är en reformator, som för första gången kastar sig ut i striden. Även S:s bearbetning av scenerna mellan Olof och Brask och Olof och Kungen skapar en viss inkonsekvens. I denna knivkastning återvänder nämligen första scenens hetsige och aggressive Olof, som medvetet och i skärpta ordalag formulerar sin motsatsställning till den gamla tron. Olof har sålunda till en viss grad två ansikten i mellandramats första akt. Än uppträder han med från aggressivitet mot Lars, Brask och Kungen, än med ungdomlig vekhet, som lätt kan förvandlas till passivitet, t.ex. i scenerna med Gert. Dessa kastningar äro typiska för mellandramat och äro alltså icke i och för sig oförenliga. Men Olofs vekhet i första akten är i de övertagna scenerna av en annan karaktär än i dramats nyskrivna partier. Hans vekhet och trötthet ha i de andra akterna något forcerat över sig, och han slår då gärna över i självuppgivelse. Så är icke fallet i prosaupplagan. Den nya första akten har förlorat något av den första avfattningens spontana stegring.

Spänningen mellan övertaget och omskrivet är också av formell natur. Mässfallsscenen är den enda av de många färgrika masscenerna, som undgått förintelsen, och med sin icke alltid nödvändiga detaljrealism sticker den av mot de omgivande scenernas schematiska nakenhet. Så har ett stycke av prosaupplagans frodiga och nyckfulla impressionism smugit sig in i mellandramat. När S. skrev den första akten, visste han icke hur han skulle ställa sig till prosaupplagans mest impressionistiska partier eller hur dramat skulle se ut som helhet. Varken ölbodstablåns eller slottstablåns öde var då ännu avgjort. I första akten måste vi alltså räkna med den oklara målsättningen som orsak till inkonsekvenserna.

S. går icke så mekaniskt till väga någon mer gång, och så pass skarpa kontraster finner man icke i de övriga akterna. Den andra akten, som är dramats konstnärligt starkaste akt, är i flera avseenden överlägsen sakristietablån i prosaupplagan. Den visar med vilken utomordentlig skicklighet S. kunde handskas med den givna texten. Med till synes obetydliga ändringar lyckas han skapa nya stämningsenheter. Efter några få tillägg får folkets protest mot nymodigheterna en skarpare relief i kyrkvaktarens samtal med sin hustru. Mötet mellan Modern och Olof förvandlas fullständigt till sin karaktär utan att själva händelsekedjan rubbas. Med ett minimum av strykningar och tillägg förstärker S. vissa drag och undertrycker andra i den ursprungliga scenen. Resultatet blir en mer komplicerad spänning mellan den nu välmenande Modern, som bävar i ångest för sonens frälsning, och sonen, vilkens känslor för henne gör samtalet outhärdligt kvalfullt. Aggressiviteten har förbytts till stormande exaltation, och vi känna de band, som han måste skära av, de inre hinder som han måste bryta ned. Olof blottar en vekhet och en brist på balans, som han icke visat i första akten. Scenen ger en fördjupad psykologisk bild av honom och är välskriven, även om replikerna någon gång bli alltför sentimentala. Olof visar samma egenskaper i kärleksscenen med Kristina efter motgången på predikstolen och stämningsläget är snarlikt. De båda älskande präglas icke längre av trosviss stridslust och längtan mot framtiden. I stället inviger Olof Kristina till ett liv i offer och lidanden. Nästan hysteriskt klamrar han sig fast vid hennes stöd. Scenen bygger vidare på den med Modern, och vi lära känna mer om svagheten i Olofs personlighet. Alltmer få vi en känsla av att han icke är sin stora uppgift vuxen. Troligen är det denna psykologiska fördjupning, detta hänsynslösa avslöjande av Olofs obehärskade själsliv, som kommit Landquist och Lamm

att se honom som en betydligt mer omogen och ungdomlig gestalt än hans namne i prosaupplagan. Otvivelaktigt träder släktskapen med upphovsmannen skarpare i dagen. Därmed brytes också prosaupplagans stilisering av huvudfiguren. Jag kan därför icke dela Lamms uppfattning, Strindbergs dramer 1 s. 149, att S. medvetet porträtterat sig i "ett yngre, naivare skede". Det kanske gäller inledningsscenen men icke de övriga akterna.

När Gert ingriper i handlingen, har S. definitivt avstått från sina planer att ta med större delen av ölbodstablån. Kvar står Olofs mellanställning mellan vederdöparna och Kungen och deras härjningar i kyrkorna. Dessa motiv slås ihop med sakristietablåns slutscen, delvis en upprepning av ölbodstablåns, så att handlingen förs fram till samma punkt som i prosaupplagans andra akt. Dessutom ingå inslag från kasserade delar av första akten och tredje akten, jfr kommentaren till s. 196 r. 7 och enskilda textställen. Sammansmältningen är utomordentligt skickligt gjord och de enskilda delarna få i flera fall annan innebörd i den nya enheten. Både på det yttre och det inre planet är Gerts plötsliga uppträdande väl motiverat. Scenen växer fram på ett fastare sätt ur Olofs besvikelse efter predikan och ur mötet med Kristina med dess starkt depressiva inslag. Gert sveper fram över Olof med sin lidelse och tvingar honom ur hans drömmar och hans självbespeglande förlamning till en ny stormande upplevelse av kallet. Man kan invända, att Gert driver honom framför sig med alltför skiftande argument. Han klargör konsekvenserna av uppträdet i kyrkan, eggar Olofs motsägelselusta med bannlysningen, binder honom med Kristina, vädjar till hans stolthet genom att beskylla honom för feghet och blåser under hans martyrlängtan. Men dessa attacker, som mycket väl skulle kunna motsvara Olofs egna tankar, ske i vågor från ständigt olika utgångspunkter och avbrytas av Olofs försök att till varje pris värja sig. Utvecklingen är psykologiskt övertygande. Då Olof flammar upp och brinner av samma destruktiva lidelse som Gert, finna vi det fullt naturligt. Scenen avslöjar mycket av Olofs psykiska labilitet.

Skönhetsfläcken i andra akten är slutscenen. Visserligen går det en klar linje från den föregående scenens exaltation till Olofs hybris. På ett tjugotal repliker tillryggalägger Olof vägen från kraftlöshet med trevande förföljelseidéer till måttlös självtillit. Men konsekvensen bryts, då Gerts främsta argument, vederdöparnas öde, som till sist rycker Olof med, sopas undan, och då diverse historiska fakta pressas in. Icke heller kontrasten mellan Lars och Olof är tillräckligt utnyttjad. Lars fungerar som budbärare och åhörare till Olofs storhetsdrömmar.

Mellandramats förtjänster äro samlade i andra akten. Den psykologiska spännvidden är mycket stor och kasten lidelsefullt och koncentrerat formade i stegring fram till ett slutcrescendo. Mötte Olof svåra hinder i första akten, lära vi nu känna hans inre i denna akt. Den avslöjar något av den grund i S:s eget psyke, som sedan i mäktigare form skulle gestaltas i infernodramatiken, dels också i hans erotiska dramatik.

Tredje och fjärde akterna sakna icke flera av den andras förtjänster, men de ha icke samma balans och icke heller samma rivande dramatiska stegring. Även i tredje akten, som ju försiggår i Olofs hem, söker S. ersätta den slopade slottstablåns teckning av den historiska bakgrunden. Olof får bud från Västerås och budbäraren belyser, ehuru synnerligen ofullständigt, de olika ståndens ställning. I scenerna mellan Olof och Kristina spinner S. därefter vidare på de erotiska spän-

ningar, som friläggas i sakristian. Deras dialog är ställvis mycket god, men det bärande motivet konflikten mellan kärleken och kallet utformas alltför pedagogiskt. Liksom i prosaupplagan avbryter Modern denna scen. Nu vidtar en lång, ofta mycket upprörd kamp mellan Olof och Modern, som är så gott som nyskriven. Även om vissa partier av denna scen är av stort intresse, står man frågande inför en omarbetning, som förlänger Moderns scen med mer än det dubbla. Olof visar nämligen icke några egentligt nya sidor och förhållandet till Modern är ju redan väl tecknat i andra akten. Moderns uppträdande har anpassats efter andra aktens fromt inskränkta gamla kvinna och däremot finns ingenting att invända. Men hennes kontramina den katolska sammansvärjningen mot Olofs liv! S:s mening är väl, att den skall ge Olof tillfälle att visa sin styrka och sin offervilja. Modern försöker nämligen med alla medel att få honom att återta sina irrläror. Först påstår hon, att katolikerna segrat i Västerås och att Kungen övergivit honom. När detta hot icke rubbar hans ståndaktighet, skrämmer hon honom med att hans egna anhängare fordra, att han skall offra Kristina och upplösa sitt äktenskap. Men hennes böner äro förgäves; de snarare öka hans motstånd. I det avgörande ögonblicket sviktar hon och gör själv den katolska sammansvärjningens anslag mot Olofs liv om intet. Intrigen är som synes icke så litet invecklad och direkt oklar. Att S. tar ett grepp i den historiska dramatikens skräpkammare är utan tvivel överraskande men torde bero på att han velat skapa en situation, i vilken Olof står ensam inför opinionens tryck. Sammansvärjningen kombinerar nämligen Modern med ett folkupplopp. Denna förknippning är en parallell och kontrast till Gert och folkuppploppet i andra akten. Ur huvudhandlingens synpunkt är det dock en allvarlig brist, att scenen mynnar ut i en konflikt, som snarare aktualiserar sexualmoralen än reformationen. Man känner sig desorienterad av att plötsligt hamna i Olofs försvarstirader för Skökan, hämtade ur prosaupplagans ölbodstablå, men nu syftande på Kristina. Scenens avslutande skräll, "syster Marits" i sista stund avvärjda sammansvärjning, är en blindgångare utan varje djupare dramatisk eller psykologisk motivering. I versupplagan utgår också den valhänt arrangerade sammansvärjningen. Det kan också diskuteras, om S:s rabiata misstro till massan är välplacerad; med större fördel kunde folkmassans attack ha satts in på ett senare stadium. I varje fall påverkas icke händelsernas gång av denna scen. S. kan dock liksom i andra akten ha velat understryka folkets roll som bakgrund, en svag ersättning för de slopade masscenerna.

Den övriga delen av akten följer prosaupplagan ganska noga och har egentligen blott en verkligt väsentlig avvikelse. Brasks brev innehåller en klart uttalad skepticism, som Olof uppfattar. I tredje akten är Olofs personlighet i stort densamma som i den andra och rytmen i hans reaktioner är likartad. Den enda nyansskillnaden är, att han uppträder betydligt karskare.

I fjärde akten skärpas motsättningarna inom honom. Spänningen blir så stark, att han till sist hamnar i ren likgiltighet. Om detta förlopp till alla delar är troligt gestaltat kan diskuteras. Men akten innehåller några av de vackraste och ur psykologisk synpunkt mest intressanta partierna i mellandramat. Olofs monolog vid Moderns dödsbädd bärs upp av en lyriskt-rytmisk prosa, som hör till det mest utsökta S. skrivit under 1870-talet. Och de scener, som följa därpå, ge en djup inblick i hur Olof kastas från feberaktig exaltation till uppgiven trötthet. Han skiftar blixtsnabbt från brutal fanatism till eftergiven vekhet, som han i andras när-

varo åter bemantlar med från cynism. Ur sitt halvsovande tillstånd väcks han åter till liv av Kristina, och mellan dem vidtar en intensiv erotisk dialog. På ett tiotal repliker se vi honom vilja bära världen på sina axlar för sin älskades skull och i nästa ögonblick skrämma henne ifrån sig. Denne Olof är släkt med prosaupplagans, men han är icke sådan som S. trodde sig vara i yngre dagar utan sådan han ibland kände sig vara, då han skrev mellandramat, en tvillingbroder till den tidigare versionens hjälte, som dock fått bittrare erotiska erfarenheter, skarpare konturer och måttlösare proportioner. Vi se in i en febrig och sårig själ. Denne Olof blottar grunden hos sin skapare. Sådan skulle vi icke möta S:s alter ego förrän i Tjänstekvinnans son och i Fadren eller i infernodramatikens botgörardramer. Med de senare äro framför allt kasten mellan hybris och förtvivlan besläktade. I jämförelse med denna självinsikt, gestaltad i Olofs konflikter, äro aktens övriga nyheter mindre uppseendeväckande och i allmänhet blott konsekvenser av ändringar i de omgivande akterna. Olofs motståndare skildras sålunda mera objektivt och sammanstötningarna med Olof bli därför icke så våldsamma. Mot denna neutrala bakgrund avtecknar sig Olofs häftiga kast desto tydligare. I känslan av att Modern redan haft tillfälle att spela ut hela sitt register i de föregående akterna förvandlar S. henne — ehuru först i renskriften — till en stum figur, sedan munkarna införts på scenen. Ytterligare en förändring beror på S:s omdisponering av stoffet. Eftersom Lars skall dela ut det första slaget mot den fanatiska reformatorn i den femte akten, förlorar brödernas samtal i fjärde akten så gott som alla anspelningar på kampen för reformationen.

Förknippningen mellan scenerna i fjärde akten är till största delen densamma som i prosaupplagan. Först slutet av akten kommer med några nya tillskott. Häktningen av Olof följer på ett naturligare sätt på scenen med Gert. De invändningar, som kunna göras mot inplaceringen av den sistnämnda scenen ha framförts i samband med analysen av dramats komposition i stort.

Liksom i den tredje aktens början understryker S. i den femte sambandet med föregående akts händelser. Han låter Kyrkvaktaren och dennes hustru diskutera Olofs delaktighet i sammansvärjningen och domen över honom. På ett mycket naturligt sätt får konflikten mellan Nils och Vilhelm, tidigare endast antydd, växa ut till en variation av Olofs valmöjligheter. Även Lars' samtal med Olof, som bygger på prosaupplagan, är väl och levande utfört. Men sedan sjunker S:s förmåga av dramatisk gestaltning. Idéschemat övertar kommandot. Kungen förs in på scenen inte för att utveckla sina åsikter i strid med Olofs utan blott för att denne skall bli vittne till hans bitterhet inför kapitulationen och hans förakt för folkmassan. Samma stela teknik använder S., när han ställer Brask på scenen. Utan någon yttre anledning blottar denne sitt förfelade liv. Denna onaturliga uppställning tvingar S. att skicka ut Kungen under Brasks scen och hämta in honom igen, då det är dags för Olof att begära nåd och för Kungen att utdela förmaningar. Under detta förlopp är Olof passiv åhörare. Stegringen är en stegring i tanken, inte i dramatisk spänning. Den konstnärliga nivån stiger emellertid i den vackra slutscenen. Vilhelms hopp och besvikelse, Olofs känsla inför hans idealism och orubbliga förvissning om att även denne unge man skall dela hans öde bryta sig mot varandra på ett gripande sätt. Dramat klingar ut i de vackra orden om resignation och stjärnfall. Den femte aktens uppläggning återvänder i versupplagan men är där mindre stelbent. Olof gör också kraftigare motstånd än i mel-

landramat. Helt naturliga är emellertid icke entréerna ens i denna utformning.

Den femte akten bryter sålunda mot andra, tredje och fjärde akternas mera psykologiska inriktning. Olof verkar vara en mycket enklare funtad människa än tidigare och hans passivitet medger inga inblickar i hans psyke, då han tar sitt avgörande steg och sviker sina ideal.

Dialogen. Mellandramats dialog är liksom kompositionen och scenbyggnaden ej helt enhetlig. Även i detta fall söker S. uppenbarligen nå fram till en i viss mening ny stil och göra sig av med vissa rester av en äldre mera bokligt präglad stil, vid vilka Martin Lamm fäst uppmärksamheten, Strindbergs dramer I s. 119 f. S:s stilsträvan saknar givetvis icke motsvarighet i prosaupplagan, men tycks att döma av ändringarna i de överflyttade partierna vara mera medveten och systematisk i mellandramat. Han vill skapa en slagkraftigare och mer koncentrerad dialog med snabbare dramatisk puls. Sålunda dras replikskiftena ihop och längre tirader förkortas. Replikerna få också efter dessa ändringar ej sällan ett naturligare tonfall. Vissa scener i första akten erbjuda exempel på denna tendens. Gerts inledande samtal med Borgaren, s. 162 r. 9 t.o.m. r. 32 har exakt samma innehåll som motsvarande parti i prosaupplagan, s. 7 r. 30 t.o.m. s. 8 r. 23, men är två repliker kortare. Dessutom äro de längre replikerna koncentrerade och få därigenom ett naturligare fall och mera snärt. Olofs samtal med Brask, s. 173 t.o.m. s. 175 r. 15, omfattar 30 repliker mot prosaupplagans 46, s. 19 r. 22 t.o.m. s. 23 r. 10. Denna kraftiga förkortning beror dock också dels på att Måns Sommar slopats, dels på att vissa moment utgått, t.ex. några upplysningar om Gert. Ändå visar denna ändring på en klar tendens till åtstramning. Gerts stora tal mot påven och kejsaren, s. 169 r. 22 t.o.m. s. 170 r. 14, minskas med en tredjedel från 36 rader, s. 15 r. 15 t.o.m. s. 16 r. 17, till 23 rader. I första aktens nyskrivna partier skriver S. i allmänhet en korthuggen dialog. Då han i samtalet mellan Olof och Kungen om eder och edsbrott, s. 179, låter replikerna svälla ut, hållas de dock inom rimliga gränser. Konceptmanuskriptets repliker äro i detta fall längre.

Man kan icke påstå, att S. helt lyckas skapa en enhetlig dialog i första akten; därtill var omarbetningen av mässfallsscenen, s. 162 r. 9 t.o.m. s. 172 r. 29, trots allt för litet genomgripande. Replikerna, som i de övriga scenerna röra sig med en eller högst ett par meningar, äro relativt långa och behålla sålunda något av prosaupplagans mjukare och mera impressionistiska stil.

Den nya stilen passar väl för första aktens schematiska idédebatt. Dess positiva sida är snabbheten och den snärtiga formuleringen. Den starka koncentrationen och det naturliga tonfallet äro dock vunna på bekostnad av prosaupplagans fint anbringade historiska och bibliska arkaisering i ordval och ordställning. Åtstramningen har också gått förhärjande fram över den lyriska tonen. Dialogens stränga nakenhet bidrar att skärpa den alltför pedagogiska uppläggningen och förenklingen av dramat.

S. tillämpar i princip samma dialogteknik i andra och tredje akterna, som domineras av kärva repliker. Men den dramatiska stegringen och de psykologiska konflikterna söka sig också andra uttrycksformer. Den nya bilden av Modern genomföres med prosaupplagans repliker, men hennes enfald och hennes fromhet karakteriseras med hjälp av bibliskt stiliserat språk. Den kraftiga spänningen mellan mor och son utlöser starka känsloutbrott, som komma replikerna att svälla ut. Men då få de icke på samma sätt prosaupplagans omsorgsfulla språkliga dräkt

eller dess stilisering i ordval och ordställning. Sliten mellan hänsyn till Modern och kallet utropar Olof, s. 187 r. 22 t.o.m. s. 188 r. 4:

"Jag kommer! Jag kommer! Hör Du moder. De ropa efter förlossning, som osaliga andar — alla vänta på att någon skall säga ut den stora tanken som de alla tänkt men icke vågat säga ——— Farväl Moder — släpp mig — ..... Jag vet hvad Du vill säga — Du ser på solskenet som faller in genom det målade fönstret med englahufvudena på — det bryr jag mig inte om — ser Du inte honom med korset i handen — Du vill tala om julljusen och barndomen — Du vill nämna min faders namn — Du vill krossa mig med Dina lidanden för min skull — gå ifrån dörren Moder — eller jag bär Dig på mina armar. — Man ropar mitt namn! Det är Gud som ropar! — Herre, här är jag Du kallade mig. — Förlåt mig denna stunden — .... Ur vägen för stormen!"

Språket formas mera naturtroget efter känslans stormar. I en oavbruten ström stötas känslorna fram och trängas med varandra i en expressiv tankstreckssstil, som avspeglar sinnets uppror och tankens ryckvisa framstötar. Samma knyckiga utropsstil präglar den upprörda dialogen mellan Gert och Olof, t.ex. s. 197 r. 9 t.o.m. r. 19 eller s. 201 t.o.m. s. 202 r. 6, och topparna i Olofs och Kristinas kärleksscener i andra och tredje akterna, t.ex. s. 211 r. 22 t.o.m. s. 212 r. 24. Vi träda alltså närmare personernas inre och avlyssna känslornas och tankarnas oregelbundna, ibland förvirrade lopp. Likheten med S:s mera upprörda brevstil i korrespondensen med makarna Wrangel några år senare är påfallande.

Denna uttrycksfulla stil kompletteras med att S. ännu mera markant än i prosaupplagan söker återge personernas känslor och tankar bakom replikerna. Redan i den tidigare versionen underlåta personerna ej sällan att svara på närmast föregående replik. I stället glida de in på en annan tankegång eller kasta fram en fråga, som för in dialogen på ett annat spår. Denna teknik förekommer ännu oftare i mellandramat, trots att handling och motiv icke ha samma impressionistiska nyckfullhet. Man skulle ju tycka, att koncentrationen skulle gå ut över denna typ av replikföring. Så är icke fallet. I de psykologiska scenerna, framför allt de erotiska, lyckas S. ge en illusion av att allt inte sägs ut, att starka känsloströmmar gå vid sidan om replikerna och att orden bli ett skydd för det Olof och Kristina icke kunna eller våga uttala. Eller också säga de plötsligt något, som de inte själva kunna förklara. I all sin korthet hör följande replikskifte mellan Olof och Kristina till de intressantaste exemplen på dessa tendenser, s. 245 r. 14 t.o.m. s. 246 r. 30.

Olof

"..... Christina, Christina säg att Du icke förkastat mig och jag skall lägga allt för dina fötter!

Christina

Du vet, jag älskar Dig!

Olof

Bort då falska drömmar om att göra verlden om på nytt — Nej nu skall jag den lyfta upp till himlen. Du älskar mig! Det fanns då något som ej jag hade magt att förstöra!

Nu bort härifrån! Låt de döda begrafva de döda! Hem till oss Christina och der stänga vi ute alla onda magter som slitas om oss och söka glömskan af dessa drömmar som ha oss plågat.

Christina

Har Du så snart glömt en så stor kärlek!

Olof

Du har rätt — hon älskade mig så högt att hon endast kunde banna — Låt aldrig din kärlek blifva så stor!

Christina

Du talar så jag fruktar Dig! Du gör Dig liten för att jag skall nå Dig och just då tycker jag Du säger, se hur stor jag är!

Olof

Du talar så att Du bedröfvar mig. Ser Du; mitt hufvud sjuder af tankar som springa fram i otid och säga ting dem aldrig jag har tänkt.

Christina

Hvad var din mening nyss?

Olof

Helt säkert intet! Men hvarje hjerta har ett hemligt rum der onda tankar bo. Ve den som lemnar dörren öppen!

Christina

Du kallar mig, och när jag kommer skrämmer Du mig bort. Nyss var jag Dig så nära; Du var blott min make och intet annat. Och nu. —

Olof

Nu?

Christina

Är Du en annan!

Olof

Du börjar att förstå mig — det får Du ej, ty den dag Du gör det är Du lika med mig och då är Du ock en annan!

Christina

Då är jag nöjd ty jag förstår ej hvad Du säger! Kom nu och gå härifrån! Se här din kappa!

Olof

Ja för mig härifrån, hem till oss, ty här — — —
far med handen öfver pannan.

Christina

Hvad var det?

Olof

Mitt hufvud är utmattadt och mina ögon visa mig bilder dem jag icke ser — det var blott en villa!

S. fortsätter icke att utveckla denna sida av sin dialogteknik i versupplagan. Den drunknar i versen. På ett fulländat sätt skulle han i stället renodla den i Fröken Julie.

Den exalterade utropsstilen och det indirekt antydande, icke utsagda — uttryck för samma behov att gestalta känslolivet på ett naturtroget sätt — avteckna sig mot koncentrationen och klarheten i den övriga dialogen. I andra och tredje akterna tillämpar han dock icke helt konsekvent sin nya stil utan släpar fortfarande på rester av prosaupplagan. När Gert till sist river med sig Olof i andra akten, kallar han honom till strid med Herrans ord till Jeremia från prosaupplagans första akt. Det långa citatet ur Bibeln tynger dock ej, eftersom det är placerat vid en spänningstopp och innehållet liksom den bibliska stileringen motsvarar situationens krav. Bibelordet är nedkortat med en tredjedel och i scenanvisningen anger S., att Gert bör tala fort. I prosaupplagan "läser" Lars Andreæ från ett papper! I detta fall anpassar S. ingredienserna från den äldre versionen till den nya omgivningen. Däremot är Olofs långa fingerade försvarstal för Kristina i tredje akten misslyckat och utformat i en stil, som avviker från aktens i övrigt. Det har S. också känt på sig och anvisningen till skådespelaren lyder: "i extas, talar mycket fort". Men den saknar språkligt sett den sönderbrutna rytm, som präglar Olofs övriga extatiska utbrott, och flyter fram i regelbundet formade satser, s. 220 r. 15 ff. Repliken är övertagen från prosaupplagan s. 41 r. 16 ff. Detta misstag hör dock till undantagen.

S. har icke alltid förmått skänka sin nya stil en konstnärligt slagkraftig form i tredje akten. Ett sådant centralt ställe som Olofs besvikelse efter Adelsmannens besök, s. 230 r. 19 ff., är påfallande matt stiliserat. Kanske beror det på att han icke helt frigjort sig från prosaupplagans formuleringar, som visserligen svällt ut men icke helt skrivits om.

Bristerna i S:s poetiska grepp visar sig i de två sista akterna. Dialogen fortsätter först i den tidigare kärva koncentrationens tecken i fjärde aktens första scen, s. 234 t.o.m. s. 235 r. 27, och i den i stort sett nyskrivna mellan Mårten och Nils, s. 235 r. 28 t.o.m. s. 238 r. 14, men förändras i och med Olofs entré, s. 238 r. 15. Monologer och repliker svälla ut icke längre i sönderhackad tankstrecksstil utan i lyriska, starkt stiliserade passager med väl utmejslade satser. Denna lyriska stil har de många imperativen gemensamt med tankstrecksstilen, men övergångarna äro mjukare. Den ger icke samma nästan rått obearbetade uttryck för känslans tryck. Men patoset är obestridligt ehuru beslöjat av ett högtidligare ordval och en mer stiliserad ordställning. Med sina talrika allitterationer och sina många satsparallellismer få monologer och repliker ej sällan en rytmisk svikt, som då och då glider över i utpräglat jambisk takt, jfr detaljanalyser i kommentaren till s. 240 r. 5. Det första och måhända vackraste exemplet på denna känslostarka stil med sin utpräglat lyriska form är Olofs monolog vid sin mors dödsbädd:

— — — — — — — — — — — — — — — —

"Blås vestanvind och för mig hit klöfverängarnes doft från Mälarstränderna, och Du Östan tag med dig helsans salt från hafvet och flägta sjukdomen från hennes läger!

Du milda sommarnatt, o låt mig endast sedd af Dig, få lägga ned min styrka för dina fötter. Men sen när solen gått upp, må' ingen veta, att jag har gjort en gerning, som endast tålde nattens svaga ljus! O huru ljuft att vara svag!"

— — — — — — — — — — — — — — — —

Den stiliserade prosan övergår nästan omärkligt i taktfast vers, ibland av trokeisk, men oftast av jambisk natur. Liknande exempel möta i samma akt vid flera tillfällen, då känslan stegras till en klimax. Olofs kärleksscen med Kristina är också formad med stark stilisering och med en rad rytmiska partier, jfr detaljanalyser i kommentarerna till s. 244 r. 12, s. 245 r. 11, r. 17, r. 19 och r. 31. Gerts extatiska hyllning av Olof som den nye Messias, s. 249 r. 35 t.o.m. s. 250 r. 7, rör sig också i jamber.

I samtliga dessa fall kan man naturligtvis ifrågasätta, om S. medvetet sökt ge replikerna versens form. Den starka stiliseringen och det upprörda känsloläget i respektive scener skulle ju i och för sig kunna leda till att prosan gled över i vers. I prosaupplagan finns ett sådant exempel, kommentaren till s. 116 r. 22. I mellandramat är emellertid S:s strävan att skriva vers klart medveten. I den första versionen av Brasks monolog, s. 259 r. 15 ff., förekomma tvärstreck, som markera radslut, och antalet rader, bakom vilka man skönjer blankversen, är ganska stort. Den första aktens slutreplik, utformad efter de rytmiska partierna i fjärde och femte akterna, är på blankvers. Det är därför rimligt, att den är det underliggande mönstret redan i fjärde akten, allrahelst som den rytmiska karaktären genomgående är jambisk och enskilda blankversrader låta sig urskiljas.

Det ligger ingenting egendomligt i att blankversen, det historiska dramats versmått, dyker upp. S. hade tidigare använt den i sina dramer före Mäster Olof. Men tendensen är en reträtt från prosaupplagan och ett viktigt steg mot anpassningen efter samtidens estetiska uppfattning. Att Magda von Dolckes framträdande i Schillers Die Jungfrau von Orleans under förra hälften av år 1874 kan ha inspirerat S., framhäves av Per Lindberg, jfr kommentaren till s. 181 r. 10.

De rytmiska replikernas olika versioner i koncept och renskrift ge intressanta inblickar i hur S. närmade sig versen. Först skisserar han tankegång och bildspråk på ett rytmiskt sätt utan att dock genast orka bygga ett regelbundet schema. I Brasks monolog markerar han t.ex. olika rytmiska grupper med tvärstreck, inom vilka två eller flera blankversrader befinna sig. Men gränsen mellan raderna är icke klar. Försöken att dela upp både de markerade och icke markerade rytmgrupperna i regelbundna blankversrader lyckas ej heller. Endast ett fåtal rader äro formade i första försöket. Indelning efter satssammanhang av den förliggande skissen ge rader av varierande längd från tre till sex takter.

S. fullföljde icke sina försök att skriva vers mer än i första aktens slutreplik. Vid renskriften inför han i stället en del oregelbundenheter i de rytmiska grupperna, förmodligen för att motverka att replikerna vid uppläsning skulle bli alltför monotont rytmiska. Efter dessa ändringar är antalet blankversrader därför färre. I detaljanalyserna till varje textställe kan S:s förfarande närmare studeras.

Den femte akten domineras icke av någon av de här karakteriserade dialogformerna utan ger exempel på samtliga. Mellan Olof och Lars falla replikerna med kärv nakenhet och expressivitet, som dock avbrytes av Kungens stelbent utformade historieföreläsning. Utformningen av Kungens replik, s. 258, understryker ytterligare bristen på dramatisk rörelse i denna scen med Olof som passiv och ej direkt tilltalad åhörare. Slutet av akten, Brasks monolog, Olofs kapitulation och hans avsked från Vilhelm bäres däremot upp av fjärde aktens högtidliga stilisering, lyriska ton och rytmiska svikt.

I fråga om dialog och språklig form är mellandramat som i så många andra

fall ett övergångsstadium mellan de båda tryckta versionerna. Den realistiska och naturliga dialogen, som i prosaupplagan framför allt präglar scenerna kring Gustav Vasa, utvecklas vidare i riktning mot allt större naturlighet och blir ett synnerligen skickligt format instrument icke blott för den dramatiska koncentrationen utan även för den intensivare psykologiska gestaltningen av Olof och Kristina. S:s friare hållning till det historiska stoffet, ja till grundmotivet överhuvud visar sig också i att dialogen i stort sett avklädes sin miljömålande uppgift. Arkaisering och biblisk stilisering få mycket liten betydelse. Utan tvekan står denna dialog det moderna samtidsdramat närmare än prosaupplagan. Den är av förbluffande modernt snitt. Inte heller denna tendens skulle fullföljas förrän i S:s naturalistiska dramatik. I versupplagan återfår prosadialogen en viss historisk arkaisering.

Den rytmiskt lyriska stilen anknyter till prosaupplagans mer stiliserade partier snarare än till tankstreckstilen i mellandramat, även om gränsen kanske icke är alltför markant. Skillnaden är väl främst det stiliserade ordvalet, till en del också en mer omsorgsfull meningsbyggnad. Man kommer att tänka på lyriskt spända repliker i prosaupplagan, t.ex. Olofs martyrlängtan, s. 6 r. 15 ff., Gerts exaltation s. 15 r. 15 ff. och Kristinas bävande framtidstro s. 65 r. 24 ff., i vilka Schillers lyriska retorik icke ligger långt borta. Denna stil har ett betydande intresse. Även om den icke pekar mot den naturalistiska dramatiken är den en förebild till versupplagan och till lyrisk prosa och vers i Lycko-Pers resa.

I versupplagan skulle S. lära sig att förena de två tendenserna i en ny förening, i vilken de icke stodo i alltför häftig kontrast till varandra. Den realistiska dialogen dämpas av arkaisering och den retoriska blankversen får vika för knitteln med dess fria rytm, dess troskyldiga rim och dess lätt naiva ordval. Resultatet förutsätter en medveten hantverksskicklighet, för vilken experimenten i mellandramat varit av betydelse. S. hade prövat en dialog, som spänner över ett brett register från stark psykologisk naturalism till lyrisk stilisering med böljande rytm.

TEXTVARIANTER

AM:s första version av första aktens två första scener, s. 157 t.o.m. s. 162 r. 7 redovisas i samband med manuskriptbeskrivningen av AM, s. 342. Ändringar i löpande text ha utmärkts med "omedelbart ändrat till" eller "omedelbart ersatt med". Följande förkortningar ha använts:

AM = Andra manuskriptet.
AMR = Renskrift av andra manuskriptets första akt, de två första scenerna.
TM = Tredje manuskriptet.

156

2 Raden är struken med rödkrita i TM. I marginalen står *Lars Siggeson* med rödkrita. Anteckningarna tillkomna under arbetet med versupplagan.
3 Raden är struken med rödkrita i TM. I marginalen står *Måns Sommar* med rödkrita. Anteckningarna tillkomna under arbetet med versupplagan.
4 I TM:s marginal står *Jöns Beldenacke,* skrivet med blåkrita. Anteckningen tillkommen under arbetet med versupplagan.
5 I TM:s marginal står *Confessor,* skrivet med blåkrita. Anteckningen tillkommen under arbetet med versupplagan.
6 I TM är raden struken med rödkrita under arbetet med versupplagan. AMR stavar *Boktryckare* med liten bokstav.
8 AMR har streck under denna rad.
9 AMR saknar komma efter *Christina.*
10 *dotter* t.o.m. r. 11 *hustru* AMR *dotter*
14 AMR stavar *Borgare* med liten bokstav.
15 *Äldre Adelsman* AMR *Adelsman* — I marginalen står *Första akten.*
16 *Secretarius vid Strengnäs kapitel* AMR *Secretarius* — *Strengnäs* TM har först *Strägnäs,* ändrat till *Strengnäs.*
17 Raden saknas i AMR.
18 *Hans hustru* AMR *Kyrkvaktarens hustru*
19 *En Borgarhustru* AMR *En qvinna*

157

2 *Stregnäs* AMR *Stregnes*
4 I AMR är *med grind* inskjutet ovan raden. — *Till höger* AMR *Till höger i förgrunden*
5 *i* t.o.m. *klockstapel* AMR *i bakgrunden en klockstapel,* vilket står ovan raden.

6 *bänkar* AMR *stenbänkar — en* t.o.m. *Mariebild* AMR har först *en solvisare,* ändrat till *en Mariabild apterad till solvisare.* — I TM är *en* i *en solvisare* inskjutet ovan raden med bläck av vanlig färg. — *äro* t.o.m. *att* AMR *äro sysselsatta med att,* vilket inskjutits ovan raden. Jfr r. 7.
7 *trädgården.* AMR *trädgården vid ridåns uppgång* Jfr r. 6.
9 AMR saknar punkt efter *spaden.* — I höjd med denna rad står i TM:s marginal *Scen I,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 273 Scen V och s. 279 Scen VIII.
10 I höjd med denna rad står i TM:s marginal *Vers,* skrivet med blåkrita, och *Jamber,* skrivet och struket med rödkrita. Anteckningar för versupplagan, jfr s. 267.
12 AMR har först *vespern,* ändrat till *vesper.*
14 *fällt sin skugga* AMR har först *kastat skuggan,* ändrat ovan raden till *fällt sin skugga.*
15 *vinkastet och* AMR *vinkastet — och — bör klockan vara* AMR *är klockan — hvad solvisarn menar* AMR *på solvisarn*
18 *korsar sig* AMR *gör korstecknet — och observerar* AMR *observerar*
19 *En* AMR har först *En,* ändrat till *Ett.* — *Olaus* AMR *Olof* — I TM:s marginal står *Korkällarn,* skrivet med violett bläck.
21 I TM:s marginal står *Obs! Brask in sedan genom trädgården efter en stark middag Ah!,* skrivet med blyerts. Jfr versupplagan, s. 275 r. 16 ff. — AMR stavar *vår* med stor bokstav.
23 I AMR är *visitations* tillagt i marginalen. — AMR har utropstecken efter *jag.*
24 *har* AMR har först *får,* omedelbart ersatt med *har.* — *Pingstafton* AMR *Pingstaftonen*
26 *smädligt* AMR *smädeligt — lärare, då* AMR har först *herrar och lärare, ty då,* ändrat till *lärare, ty då.*
27 AMR har utropstecken efter *priorn.*

158

4 *Olof.* AMR *Olof avbryter*
5 *Seså! Inga tvister!!* AMR har först *Inga tvister — Dem lemna vi åt de lärde,* ändrat till *Inga tvister—. — vi* AMR *vi emellertid — arbetet; om I han lust öfva vi på vår* AMR *arbetet och om Ni ha lust, repetera vi vår —* I TM är *Seså!* tillagt med blyerts.
6 *Trefaldighet* AMR *Trefaldighetsafton*
8 AMR har frågetecken efter *Gabriel.*
10 AMR saknar komma efter *om.*
14 AMR saknar komma efter *tyst* och har tankstreck efter *oss.*
16 *en* AMR har först *redan en,* omedelbart ändrat till *en.* — *sade* AMR har först *säg,* omedelbart ändrat till *sade* och har punkt efter *sade.* — *sade* TM har först *sa,* ändrat med blyerts till *sade.*
17 I TM:s marginal står *Scen II,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 280 Scen IX.
18 *in.* AMR *in från fonden höger*
19 AMR har komma efter *fred.*

22 *Hvilken glädje* AMR har först *Det var kärt,* vilket ersatts med *Hvilken glädje.* — *ditt* AMR *ett,* skrivet ovan raden. — *se ditt ansigte* TM:s text ändrad med blyerts till *se dig åter.*

23 *talar om* AMR har först *påminner om kära,* ändrat till *talar om.* — I AMR har *Välkommen* tillagts efteråt utan utropstecken.

24 I AMR har S. tänkt fortsätta Olofs replik *Hvad t,* omedelbart struket. — I TM har S. också tänkt fortsätta Olofs replik *Lars,* omedelbart struket.

26 I AMR är *Tack broder!* tillagt ovan raden.

30 Tvärs över texten r. 30 — s. 159 r. 3 står i TM med violett bläck *Mårten berättar i första aktens slut att han fått anställning som biktfader och confessor åt de novic i Sthm* Anteckningar för omarbetningen av mellandramat. — AMR saknar punkt efter *himmel.*

32 *i verlden nu för tiden?* AMR *i stora verlden!*

159

3 Tvärs över texten r. 3—25 står i TM med violett bläck *Marsken med skrifvare. Marsken räddar Olof! Konungens Secretarius fängslas icke af kyrkans tjenare.* Jfr versupplagan, s. 288 r. 25 t.o.m. s. 291 r. 4.
Abedissan och Gårdsmästaren Hvarför komma icke bröderna De äro druckna! Missalinitialerna Jfr versupplagan, s. 283 r. 29 t.o.m. s. 285 r. 13.
Biskopen och Confessorn ha (ovan raden *försofva sig*) *somnat — En menniska ligger för döden — ber om sakramentet på Pingstafton* Jfr versupplagan, s. 275 r. 16 t.o.m. s. 276 r. 31.
Du älskar. Olof! Hvar äro mina vingar? Pingstafton eldstungor öfver hufvudena i ansigtet Karakteristiken av Olofs stämning, se versupplagan, s. 279, särskilt r. 30, s. 286 r. 33—34 och Gerts ironi, s. 281 r. 30—34.
Predika men döm aldrig din konungs handlingar Lita på att han vill väl om han än synes göra vrånga ting. Kungen har fått utlåtande. Jfr versupplagan, s. 290 r. 25—31.

4 *vore* AMR har först *vore,* ovan raden ersatt med *fick vara.* — AMR har två tankstreck efter *med.*

5 *stafva* t.o.m. *ha* AMR har först *läsa eller plantera kol,* omedelbart ändrat till *läsa eller att jag har ro* Jfr r. 6.

6 *plantera* AMR har först *gräfva,* ändrat till *plantera.* Jfr r. 5

8 *någonting!* AMR *något.*

10 AMR har utropstecken efter *det.*

11 Tvärs över texten i TM står med bläck av vanlig färg *Tredje akten Scen I Bibliotek Astronomiska instrument Christina och en piga! Syrener Scen II Olof in Munkar Gatans rengöring* Jfr versupplagan, s. 317 f.

12 AMR saknar komma efter *Ja.*

16 AMR har komma efter *Dig.*

17 *hålla Dig stilla!* AMR *vara stilla!*

19 *Stilla* — AMR *Stilla, stilla* — — AMR har punkt efter *annat* och saknar ordet *doktor.*

20 *i Tyskland* t.o.m. *förhoppningar.* AMR *i Tyska riket — O det var ett lif! Då kunde jag ännu föra ett svärd om det gällde —*

21 *Jag* t.o.m. *förhoppningar.* är tillagt med blyerts i TM.
24 *der* t.o.m. *voro* AMR har först *der våra hufvuden voro icke.* Sedan har *voro* och *icke* bytt plats, varefter *der* har strukits. — AMR har tankstreck efter *Stockholm.*
25 *sinnes* AMR har först *lynnes,* omedelbart ändrat till *sinnes.* — AMR har tankstreck efter *skull.*
27 AMR saknar denna rad.
28 *Häftiga sinne!* AMR *Häftig* — I AMR står *med kallt blod* ovan raden.
29 *biskopen.* AMR *biskopen* —
31 AMR stavar *dig* med stor bokstav.

160

2 *icke bli biskop!* AMR *aldrig bli Erkebiskop*
4 *men "salige* AMR *Men "Salige*
5 *jorden" — står det — —* AMR *jorden!! står det i min öfversättning*
7 R. 7 t.o.m. r. 20 äro strukna med rödkrita i TM, troligen i sammanhang med omarbetningen av mellandramat.
8 AMR saknar komma efter *svärdet.*
9 *författare* AMR *auktor*
12 AMR saknar citationstecken efter *åstad.*
15 R. 15 t.o.m. 20 saknas i AMR, som i stället har följande replik:

Lars

Ja, ja, Du har också rätt!

22 *detta ordet; och det* AMR har först *och detta,* ersatt med *detta ordet detta.* — *I sätta* t.o.m. *åstad* AMR *i lemna i folkets ovarsamma händer,* varefter S. har tillagt ovan raden *och väcka förargelse.*
23 *"Ve honom..."* AMR *"Ve honom som kommer förargelsen åstad" sade Du*
25 *komma!* AMR *komma" sade Du!* — AMR har citationstecken före *Förargelsen.*
27 AMR har semikolon efter *sjelf.*

161

2 *icke* AMR *aldrig*
3 I höjd med raden står med blyerts i TM *Många gånger,* senare ifyllt med rödkrita och försett med 14 utropstecken. Jfr versupplagan, s. 281, r. 8—9, s. 279 r. 27 t.o.m. s. 280 r. 8, s. 292 r. 19—31.
4 *bönen,* t.o.m. r. 5 *färden* AMR *bönen — jag skall brottas med honom tills han svarar mig — ty jag måste veta det innan jag* (struket *drar åstad —,* ersatt ovan raden med *ger mig på färden —*)
7 I AMR har raden följande utformning: *Som Du snart skall göra* — (struket *Ja*) *Olof, jag skall ock fråga min Gud.* Därefter följer r. 8.
8 *svar — —* AMR *svar —*
10 AMR saknar *Sedan* t.o.m. *striden!*
23 *Han* t.o.m. *Stregnäs* AMR *Han är här — biskopsvisitation* AMR har först

visitation, ändrat till *biskopsvisitation. — går till!* AMR *tillgår.* Därefter följer ett struket *Han har låt.*

26 *har vaknat* AMR *vaknar*

28 *skrifter.* AMR *skrifter!* Därefter ett struket *Bra.*

29 *anförtro Dig* AMR *säga Dig i förtroende* — AMR har punkt efter *stängas.*

31 *Det dagas!* AMR *Ah — det dagas!*

162

2 *kan* AMR *skall* — AMR har tankstreck efter *Dig. — icke platsen, ty jag* AMR *ej platsen — Jag*

3 *nalkas* AMR *som nalkas*

5 AMR saknar *Du* t.o.m. *öron* —.

6 *oss.* AMR *oss* —

7 AMR har endast *De gå.* AMR slutar med denna rad.

8 AM har följande formulering: *En hop folk* (struket med violett bläck *med qvinnor och barn*) *gå fram mot kyrkdörren från venster. Der stanna de, lyfta på hattarne och korsa sig.* Jfr prosaupplagan, s. 7 r. 28—29. — I TM:s marginal står med blåkrita *Scen III.* Jfr versupplagan, s. 281 Scen X. — *gå fram* TM har först *gå fram och stanna,* ändrat med blyerts till *gå fram.*

9 *Gerdt* AM *Gerdt bokprentare* — I TM har r. 9 t.o.m. s. 164 r. 22 strukits med rödkrita. Omarbetningsplan för versupplagan, jfr s. 281.

11 *aftonbön* AM *aftonsång — Pingstqvällen* t.o.m. *betyda?* AM har först *Pingstafton; det är högst ovanligt!,* ändrat med violett bläck till *Pingstqvällen! hvad månde det betyda?* Jfr prosaupplagan s. 7 r. 32.

14 *Måhända* t.o.m. *sjuk!* AM *Och kyrkdörren är stängd. Måhända presten är sjuk.* Jfr prosaupplagan, s. 7 r. 34.

16 *När var han annat?* AM har först *Eller är han upptagen med annat!,* ändrat till *Eller är han icke sjuk.* Jfr prosaupplagan s. 8 r. 2. I marginalen står *Tertium non est credibile — ergo non est ponendum,* struket med violett bläck.

18 *ni?* AM har först *han?,* ändrat till *I?*

20 *Hvad vet jag?* AM har först *Hvad vet jag?,* struket med violett bläck och ersatt med *Hur ska jag veta det!* Struket med violett bläck *Instar hominis ego!*

22 *messeläringar* AM *messelärlingar — att han* t.o.m. r. 23 *sådan* AM har först *att någon af dem kunde läsa oss en messa i hans ställe,* ändrat med violett bläck till *att han kunde skicka någon af dem att läsa oss en messa.* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 8—9.

25 AM har först *Åh,* varefter tryckets replik följer. Så har hela repliken strukits och skrivits om på nytt med violett bläck *Ah de* osv.

27 AM har i stället för denna rad *Akta sig min gode man!* (struket *Ni,* ovan raden *I*) *tycks ha fått en släng af Lutheriet!* (Ovan raden med violett bläck *Jag skall berätta Er att*) *Biskop* (struket med violett bläck *Hans,* i marginalen *Brask*) *är i stan och Kungen också.* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 17—18 och textvarianterna.

31 *stängd,* AM *stängd!* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 22—23. I TM är *han* otydligt skrivet och kan också vara det korrekta *hon.*
32 Raden saknas i AM.

163

2 *går* AM *springer* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 25.
3 *Pingstaftonen! Hör Ni folk, det* AM *Pingstafton! Hör ni godt folk! Det*
4 *mottagning* AM har först *audiens,* ändrat till *mottagning.* Jfr prosaupplagan s. 8 r. 27. — *qväll* t.o.m. *dörren;* AM *dag, derför får det vällofliga borgerskapet gå hem och lägga sig utan messa. Se hit! Här är en dörr,* jfr prosaupplagan, s. 8 r. 27 f. — I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts.
5 *af* t.o.m. r. 6 *härinne* AM *af trä, men det gör ingenting ty hon är fodrad med kopparbleck! Se på den här dörren Om jag nu säger Er att Gud bor härinnanför* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 29—31.
6 *är* AM *är ju* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 31.
7 *nu någon vet* AM *jag nu säger Er* Jfr prosaupplagan, s. 8 r. 31. — *biskopens* AM *Biskopens — sekretarius* AM *Sekretarius*
8 AM saknar komma efter *namn.*
9 *romare* AM *Romare — någon nu vet* AM *jag nu säger* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 2. — I TM är kommatecknet efter *romare* skrivet med blyerts.
10 *spik* AM *spik — hör på derborta väfvare! — hängande på en spik — så har* t.o.m. r. 13 *Gud* AM *så säger jag dermed inte att han har låst in Gud för oss och hängt nyckeln på en spik, utan jag säger bara att vi inte få komma in till Gud,* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 3—5.
12 I TM är kommatecknet efter *oss* skrivet med blyerts.
14 *arbetat* AM *stretat* Jfr prosaupplagan s. 9 r. 6. — *sy* t.o.m. r. 15 *presterskapet,* AM *göra skor och rockar vi som i sex dagar ha brygt och bakat och slagtat åt heliga presterskapet* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 6—8.
15 *detsamma* AM *de* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 8.
16 *oss en liten messa* AM har först *Gudstjenst,* ändrat med violett bläck till *en liten Gudstjenst åt oss.* Jfr prosaupplagan s. 9 r. 9. — *Detta* t.o.m. r. 20 *förstått?* AM *Detta förebrår jag ingalunda högstlofliga kapitlet, ty de äro ju blott menniskor och det var bara Gud som rådde arbeta i sex dagar för att få hvila sig på den sjunde.* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 9—11.
17 *arbeta* TM har först *sy,* ändrat till *arbeta.*
19 *i rad* TM har först *å rad,* omedelbart ändrat till *i rad.*
20 TM har först *ni,* ändrat till *I.*
22 *Ni* t.o.m. *Borgare!* AM har först *I hädar mäster borgare,* ändrat till *Ni hädar Gud mäster borgare!,* ändrat till *I hädar mäster borgare!* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 13.
24 I AM har raden följande lydelse *Åh-ja det hörs ut,* omedelbart ändrat till *Åh-ja det hör han inte när dörren är stängd!* Med violett bläck har *hör* ändrats till *hörs* och *han* strukits. Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 15.
26 *Luther* AM *Anti Christ* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 17. — AM har utropstecken efter *Maria* och stavar *det* med stor bokstav.
28 *porten* AM *dörren* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 19.

29 *skriften* AM *den heliga skrift* — I TM står ett blyertsstreck över ordet *låter.*
30 *är* AM *måste vara* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 21. — *sytt* AM *ha sytt* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 22. — AM saknar komma efter *henne.*
31 *inte* t.o.m. *osannt!* AM *inte och derför måste det inte vara lögn!* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 23.
32 AM har komma efter *sig.*

164

2 *Dig, Anti-christ* AM *Dig Luther* Jfr prosaupplagan, s. 9 r. 26.
3 AM saknar komma efter *åsyn.*
6 *Det är derför* AM har först *Det kommer sig af,* ändrat till *Det är derföre.*
8 AM saknar skiljetecken efter *vid,* TM efter *djefvulen.*
10 *Tag ned* AM *Ned med* Jfr prosaupplagan, s. 10 r. 2.
12 I AM har repliken följande lydelse: *Rör mig ej ty på denna plats är jag i Guds hägn!* Jfr prosaupplagan, s. 10 r. 4. — Mellan r. 12 och r. 13 stå i AM följande repliker, som icke tagits med i TM, jfr prosaupplagan, s. 10 r. 5 t.o.m. r. 11.

Borgaren

Gud skyddar ej den förkastade!

Gerdt

Om ej (struket *Gud,* ovan raden *Han*) *gör det, så gör den Heliga kyrkan det ty jag är inom hennes vigda murar.*
TM har först *Rör mig,* ändrat med vanligt bläck till *Kommen mig icke vid.* — TM saknar skiljetecken efter *hägn.*
14 Mellan r. 14 och r. 15 står i AM följande replik

Gerdt

Der skyddar mig (struket *staten!,* ändrat till *kungen!*)
15 För partiet r. 15 t.o.m. r. 21 jfr prosaupplagan, s. 10 r. 19 textvarianterna.
16 I AM har repliken följande lydelse: *Släpa honom från dörren; det är hans orena ande som förhexat kyrkan!* Jfr prosaupplagan, s. 10 r. 16—17.
18 *porten* AM har först *dörren,* ändrat med violett bläck till *porten.* — AM har tre tankstreck efter *sig.*
20 I AM har repliken följande lydelse: *Se i fönstret der — Det lyser* — (ovan raden *djefvulen—*)
21 *faller i vanmagt* AM *faller med ett utrop i vanmagt*
24 *öppnar sig* AM *öppnas — Secretarius i kapitlet* AM *Secretarius*
26 *Secretarius* AM *Secretarius läser* — I TM:s marginal står *Scen IV,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 282 Scen XI.
28 AM har komma efter *utgöra.* — I TM:s marginal har S. skrivit med blyerts *Bannet! På annat sätt!!* Jfr versupplagan, s. 282 r. 31 t.o.m. s. 283 r. 27 och textvarianterna s. 165 r. 7.

165

1 *portar* AM *dörrar* Jfr prosaupplagan, s. 10 r. 27. — *denna* t.o.m. *rättad* AM har först *nämde missförhållande vunnit rättelse,* ändrat med violett

bläck till *nämde uraktlåtelse blifvit godtgjord* — Jfr prosaupplagan, s. 10 r. 28.

2 *till* AM *tills*

3 *vigiliae* AM *vigilia* S. har skrivit fel i TM.

4 *Stregnäs* AM *Stregnes*

5 T.o.m. denna rad är TM utskriven med violett bläck. Därefter övergår S. till svart-grönt bläck.

6 *porten stänges* AM *dörren stängs*

7 I TM:s marginal står *Scen V*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 283 och s. 284 Scen XII och XIII. R. 7 t.o.m. r. 22 äro strukna med rödkrita. Omarbetningsplan för versupplagan, jfr textvarianterna s. 164 r. 28.

8 AM har dessutom utropstecken efter *folk?*

10 *helgdagsaftonen!* AM *Pingstaftonen.* Jfr prosaupplagan, s. 11 r. 4.

12 AM har punkt efter *fönstret.* Jfr för denna rad prosaupplagan, s. 11 r. 4 textvarianterna.

14 *Ha* AM *Har* TM har först *Har,* ändrat till *Ha.*

16 *Tyst!* AM *Tst!*

18 AM har utropstecken efter *felet,* TM frågetecken, skrivet med blyerts.

20 *den allsmägtiga* AM *den der allsmägtiga* Jfr prosaupplagan, s. 11 r. 10. — AM har utropstecken efter *Kyrkans.*

21 AM har komma och liten bokstav efter *Sommar,* saknar komma efter *kyrkan* och *Ni,* som stavas med liten bokstav.

22 AM har punkt efter *kyrkan.*

23 I TM:s marginal står *Scen VI,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 285 Scen XIV och textvarianterna s. 168 r. 24.

24 *visat* t.o.m. r. 25 *linan.* AM har först *sprungit upp från bönen, lyftat händerna mot himmelen med en öfvertygad och bönhörd hänryckning, sedermera åhört följande samtal går nu fram* (struket *till den f*) *och fattar den lina som hänger ned från tornet,* ändrat med violett bläck till *visat sig i trädgården åhört den följande scenen går nu fram och fattar en lina som hänger ned från tornet och är fästad vid kyrkoportalens port.* Därefter har *tornet* t.o.m. *port* ändrats till *klockstapeln.*

26 AM saknar skiljetecken efter *den.*

28 *Ni* AM har först *ni,* ändrat till *I.* — AM har punkt efter *Er.*

30 *mer* AM *hellre* Jfr prosaupplagan, s. 11 r. 20. — AM har utropstecken efter *menniskor,* TM saknar skiljetecken.

31 *knä.* AM *knä — Sjunger en kort bön hvarpå* Tillägget är skrivet med violett bläck. Jfr s. 166 r. 1 och 2. — AM saknar skiljetecken efter *klockan* och stavar *folket* med stor bokstav.

166

1 R. 1 och r. 2 äro i AM skrivna med violett bläck. Jfr s. 165 r. 31.

3 *Helig, helig, helig!* AM *Helig! Helig! Helig!* Jfr prosaupplagan, s. 11 r. 22 textvarianterna.

5 Raden saknas i AM.

10 För ordet *funder* jfr prosaupplagan, s. 11 r. 29 textvarianterna.

12 *Latinspråket,* AM *Latin* Jfr prosaupplagan, s. 11 r 31.

13 *intet.* AM *inte* —
15 *skall* AM har först *om,* omedelbart ändrat till *ska.* — AM saknar komma efter *vara.*
16 *messa* AM *messan* Jfr prosaupplagan, s. 12 r. 3.
18 *så* AM *så som* — *sig med Gud!* AM har först *sig och med Gud!,* ändrat till *sig!* — AM saknar komma efter *Ja* och *Du.*
21 AM har på båda ställena först *Ni,* ändrat till *I.*
23 *den ende;* AM har först *min Gud,* ändrat i marginalen till *den ende.* — AM har först *Ni,* ändrat till *I.* — I AM:s marginal står *treenige* med violett bläck. — AM har tankstreck efter *ung.*
26 *tillbedja* AM *bedja* Jfr prosaupplagan, s. 12 r. 16. — *ej* AM *icke* — *I icke* AM *ni ej* — *skolen* TM har först *skola,* ändrat till *skolen.*
27 AM har tankstreck efter *förstån.*
29 *Ni* AM har först *Ni,* ändrat till *I.*
31 *Svenska språket* TM och AM *Svenska* Tryckfel i denna textedition.
33 *Ni* AM har först *Ni,* ändrat till *I.* — *utan* t.o.m. s. 34 *ord?* AM *utan Gudstjenst!*
34 *Låt* AM har först *Lem,* omedelbart ändrat till *Låt.* — AM har punkt och tankstreck efter *fara.*

167

2 *syndig?!* AM *syndig!* —
6 *kan kosta* AM *kostar* Jfr prosaupplagan, s. 12 r. 30.
8 AM har följande replik *Er fåfänga!,* vilket ersatts med *En obetydlig näpst om någon talar om det!* Tillägget är skrivet med violett bläck. Jfr prosaupplagan, s. 12 r. 32. — *Åh ja!* tillagt ovan raden i TM.
9 I AM har senare med violett bläck tillfogats scenanvisningen *till folket.*
10 *eviga frid* t.o.m. r. 11 *brandsignalen,* AM har först *frid Ty det var* (*signalen,* ändrat till *brandsignalen*), ändrat med violett bläck till *frid* (*och* struket) *ty den lilla klockan skall höras vida omkring —. Det var brandsignalen!*
11 *ty nu* AM *Hej! Nu* — *är* AM har först *kommer,* omedelbart ändrat till *är.*
12 *klockor* AM har först *kyrkloc,* omedelbart ändrat till *klockor.* — *Huss, då* AM *Huss och då*
13 *Ni* AM har först *ni,* ändrat till *I.* — *förstarne* AM har först *de,* omedelbart ändrat till *förstarne.*
16 AM har frågetecken efter *han.*
18 *Ni* AM har först *Ni,* ändrat till *I.*
22 *icke* AM *ej* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 13.
23 *som icke hafva* AM *som icke veta sitt eget väl,* (omedelbart struket *som*) *var icke rädd ty de ha aldrig* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 14.
24 *det* AM *det nya*
28 AM saknar komma efter radens första *det.* — *så,* AM *sant* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 19.
29 AM saknar komma efter *Engelen.*
30 *förkastas* AM *gå igen* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 21. — *för tidigt* AM *i otid ty han kom för tidigt*

31 *Huss* AM *Luther* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 23.
32 *Luther* AM *Huss* Jfr prosaupplagan, s. 13 r. 23.

168

5 *aftar förklädnaden* AM *demaskerar sig* Jfr prosaupplagan s. 13 r. 28.
6 AM har utropstecken efter *Olof.*
12 AM saknar skiljetecken efter *icke* och punkt efter *galne.*
14 *boktryckaren* AM *Bokprentare* Jfr prosaupplagan, s. 14 r. 7.
15 AM har tankstreck efter *dårhuset.*
17 AM börjar repliken *Han som tryckte Luther! Ve oss och vår stad.* Därefter vidtar r. 17. Repliken är ett sammandrag av två repliker i prosaupplagan, s. 14 r. 8—12. — AM har punkt efter *fader.*
19 *dopet.* AM *döpelsen* — Jfr prosaupplagan s. 14 r. 14. — TM har ett utropstecken, skrivet med blyerts.
21 I AM slutar repliken r. 21—22 med *härifrån* —.
24 I TM:s marginal står *Scen VII,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 285 Scen XIV och textvarianterna s. 165 r. 23.
25 I AM lyder repliken *Deras tro är stor!* Jfr prosaupplagan, s. 14 r. 17 textvarianterna.
26 R. 26—28 finnas i AM men äro strukna med violett bläck. Troligen avser strykningen också föregående replik r. 24—25. — TM har först *Olof,* omedelbart ändrat till *Gerdt.*
29 I AM lyder repliken *Fader Gerdt, Du förde ett farligt språk! — nu?* TM har först *nu ifrån?,* ändrat med blyerts till *nu?*
30 R. 30 t.o.m. s. 169 r. 7 saknas i AM, som i stället har följande repliker; de två första återgå på prosaupplagan s. 14 r. 20—23, den sista s. 14 r. 28—29.

Gerdt
Tror du att det var farligt för deras tro —
Olof
För Dig mente jag.
Gerdt
Du har känt Luther.

169

9 I AM är *i mitt fädernesland* struket. — AM har tankstreck efter *Ja.*
15 I AM lyder repliken *Det är för litet! Luther är död! Vi skola fortsätta!* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 6.
21 *fruktar* AM *är rädd för* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 13.
23 *Alltid* t.o.m. *skall* AM *Ja! Ja! Du skall bli mycket rädd, ty jag vill* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 15. — AM har utropstecken efter *berg.*
24 *skåda* AM *derifrån skåda* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 16. — AM har punkt efter *verlden,* utropstecken efter *Olof* och saknar komma efter *Du.*
25 *som anden* AM har först *som den Helig,* omedelbart ändrat till *som Anden — på jorden!* AM *öfver Apostlarne, nej öfver allt folket!* — AM stavar *anden* med stor bokstav.

26 *men* t.o.m. *höra!* AM *fastän jag icke är en skriftlärd, men det var inte de heller!* —
27 Scenanvisningen saknas i AM.
29 Scenanvisningen saknas i AM. — TM har först *extas,* ändrat till *exstas.*
30 *krälar* AM *krälar på sina knän* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 22. — *derborta* AM *der på stolarne — större* AM har först *större och tjockare,* ändrat med violett bläck till *större och rakare.* — Ett blyertsstreck i TM:s marginal fr.o.m. r. 30 t.o.m. s. 170 r. 3 och *Dumt!,* skrivet med rödkrita. Omarbetningsplan för versupplagan, i vilken denna replik saknar motsvarighet.
31 *en nyckel* AM har först *två nycklar,* ändrat med violett bläck till *en nyckel.* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 23. — *andra* AM har först *andra, det är Påfven,* ändrat med violett bläck till *andra.* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 24.
32 AM saknar komma efter *fördömelsen.*
33 *"gloria Deo",* AM *Gloria Deo!*

170

1 *för att le* AM *och ler* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 27. — AM saknar punkt efter *spira.*
2 AM saknar punkt efter *svärdet.*
3 *folken äta upp hvarandra* AM *folket darrar* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 29. — *granne* t.o.m. *Då* AM *granne på den andra stolen och båda le. Men det dröjer inte länge förr än den första lyfter sin nyckel mot grannen, och grannen letar efter sin spira och de båda drabba ihop. Då — folken* TM har först *folket,* ändrat till *folken.*
4 *likasom* AM *liksom* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 31.
5 AM saknar komma efter *gnyr* och stavar *hvem* med stor bokstav. *Hvem* är ifyllt med violett bläck, liksom semikolon.
6 AM har tankstreck efter *sorlar,* saknar skiljetecken efter *svärd,* har utropstecken efter *svarar* och stavar *men* med stor bokstav.
7 *susar* AM har först *gryr,* omedelbart ändrat till *gnyr.* Jfr prosaupplagan, s. 15 r. 33. — I AM står före *dånar* ett omedelbart struket *sus.* — *ropar: "tänk"!* AM *ropar "Tänk"!*
8 *tillsamman* AM *till samman* TM har först *tillsammans,* ändrat till *tillsamman.* — *frågar hvem ropade "tänk"!* AM *frågar: Hvem ropade "tänk"!* Den stora bokstaven i *Hvem* ifylld med violett bläck.
9 *lif, för* AM *lif och påfven ropar:* (struket med violett bläck *tag,* ersatt med *för*) Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 2. — AM saknar citationstecken kring meningen *För* t.o.m. *själ.*
10 AM har utropstecken efter *själ.*
11 AM har komma efter *fram.*
12 *vräker* AM har först *vrä,* omedelbart ändrat till *rifver.* — *upp* AM *opp* — *skallar* AM *gränar* — *Österhavet* TM har före detta ord ett omedelbart struket *Öster.*
13 *verlden;* AM har först *verlden: Frihet, Frihet!,* ändrat med violett bläck till *Tänk! Tänk!* Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 7. — AM stavar *påfven* med stor bokstav. — *sjön* AM *hafvet*

14 *ropet: "tänk"!* AM *ropet.* Senare tillagt med violett bläck *"Tänk Tänk"!* — AM har komma efter *spira.*
16 *tiger.* AM *förblir tyst* — Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 19.
20 AM har först *Olof,* omedelbart ändrat till *Gerdt.*
22 *skall komma* AM *kommer* — *kallar* AM *skall kalla* Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 25.
24 *tillbaka,* AM *tillbaka Gerdt!* Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 28—30. — *huru* AM *hur*
25 *vill* — AM *vill* (omedelbart struket *så,* ändrat till *väcka borgerligt krig!*) Jfr r. 26. Jfr prosaupplagan, s. 16 r. 30. — AM saknar komma efter *krigen.*
26 Raden saknas i AM. Jfr r. 25.
28 AM stavar *påfven* med stor bokstav. — *sedan* AM *så*
30 I AM lyder repliken: *Jag anger Dig som landsförrädare eller förrymd från dårhuset!,* ändrat med blåkrita till *Jag anger Dig som förrymd från dårhuset!* Jfr prosaupplagan, s. 17 r. 2. — *planer* TM har först *gudlösa planer,* ändrat med blyerts till *planer.*
32 *brutit* AM *stött Dig* Jfr prosaupplagan, s. 17 r. 4.
33 *för öfrigt.* AM *föröfrigt* — — —

171

2 *ut* — AM *ut Gerdt* — — *liknar* AM *ser ut som* Jfr prosaupplagan, s. 17 r. 7.
4 *som Du vill!* AM har först *efter behag!,* ändrat med violett bläck till *som Du vill!* Jfr prosaupplagan, s. 17 r. 9.
5 *öfvermorgon* AM *öfvermorgon till exempel* Jfr prosaupplagan s. 17 r. 10.
9 AM saknar skiljetecken efter *Knipperdollink.*
11 AM har frågetecken efter *Vederdöparne.*
13 *så förskräckt* AM *förskräckt* — *en* AM har först *två,* ändrat till *en.*
14 Jfr prosaupplagan, s. 17 r. 20 textvarianterna.
22 AM saknar komma efter *stormen* och har utropstecken och stor bokstav efter *dem.*
23 AM har punkt efter *vägen.*
25 I AM lyder repliken *Jag går till kungen!*
27 *vänner!* AM *vänner! Min dotter är i din mors våld — jag har blifvit beröfvad mina rättigheter öfver henne såsom far — Din mor vill sätta henne i kloster — Du hör att jag måste vara fri om hon skall i en framtid kunna bli din!* Tillagt senare med violett bläck *Ty Du ämnar gifta Dig — som Luter gjort!* TM:s *Vi* t.o.m. *namn!* saknas i AM, som har en annan utformning fram t.o.m. s. 172 r. 4. Jfr r. 29.

Olof

Christina! Henne får jag aldrig — jag har ju gifvit mitt presterliga löfte att ej ingå äktenskap!

Gerdt

Hvem vet hvad (nya förändringar i det bestående kunna inträffa, ändrat till *som kan ske) — I alla händelser måste Du låta mig gå fri* — Efter ändringen: *Löften kunna lösas!*

S. har sedan strukit dessa två repliker.

Olof

Christina! (hänvisningstecken till marginalen med violett bläck *Min barndoms brud,* vilket strukits. *När skall Du bli min?*)

29 Replikerna r. 29 t.o.m. s. 172 r. 2 *Nåväl!* stå i TM:s marginal. Jfr r. 27.

172

5 Raden är struken i AM med violett bläck. Jfr s. 171 r. 27.

6 *klok?* AM *klok Gerdt?*

8 *dårhuset!* AM fortsätter först *naturligtvis,* vilket strukits med violett bläck.

10 AM har utropstecken efter *mig* och tankstreck efter *olycka.*

12 *olycka* t.o.m. r. 14 *lycklig!* AM *olycka att bli beröfvad all* (struket med violett bläck *jordisk,* ovan raden *verldens*) *lycka, släpas i fängelse lida fattigdom hånas och smädas för sanningen. Då är Du icke värd en så stor olycka. Jag räknade på Dig, ty Du har elden, men jag ser verlden lockar Dig, följ med strömmen och gör din lycka!* Jfr prosaupplagan, s. 18 r. 22—26 och textvarianterna.

15 Jfr prosaupplagan s. 18 r. 28 och 30 och textvarianterna.

16 AM har utropstecken efter *strömmen.*

18 *Led* AM *Dåre! Led* Jfr prosaupplagan, s. 19 r. 4.

19 *Du* AM *Du min tro* — AM har punkt efter *emot.*

21 *satt* t.o.m. *vrår.* AM *kastat en brand i min själ* — — AM saknar komma efter *O.*

22 Partiet r. 22—s. 173 r. 6 har en helt annan utformning i AM. Jfr prosaupplagan, s. 19 r. 11—15.

Gerdt

Tro mig Du skall bli en Daniel som skall säga förstarne sanningen och de skola stå Dig efter lifvet men Herren skall skydda Dig.
Nu går jag trygg; ty jag ser blixtar ljunga i ditt öga och eldstungan dallrar öfver ditt hufvud. Lycklig Pingst Mäster Olof! Snart är Du min. Här kommer den store fienden (ovan raden *Svenska*) *Kyrkans Majestät — Gud vare med Dig!*

Går.

Olof

Var med mig Herre! Du lofte det nyss!

(Paus)

30 I TM:s marginal står *Scen VIII,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 287 Scen XV.

173

1 I TM är *Brask* struket med rödkrita och ersatt med *Sommar.* Anteckningen utförd under omarbetningen av mellandramat.

3 I TM:s marginal står *Obundet,* skrivet med rödkrita. Anteckningen utförd under arbetet med versupplagan. Jfr s. 275.

7 *Brask* AM *Brask in* —

8 AM har utropstecken och stor bokstav efter *Kanonikus* och utropstecken efter *vespern.* — AM börjar repliken med *Kanok,* omedelbart struket.
12 *Ni* AM har först *ni,* ändrat till *I,* vilket i sin tur ändrats med violett bläck till *ni.*
16 *Ni* AM har först *ni,* ändrat till *I,* vilket i sin tur ändrats med violett bläck till *ni.* — *vågade?* AM *vågade trotsa?*
18 *Befallningen* AM *Ja! Ty befallningen* — *orätt* AM har först *orättvis,* ändrat till *orätt.*
20 *Ni* AM har först *Ni,* ändrat till *I,* vilket i sin tur ändrats med violett bläck till *Ni.* — *oss,* AM *oss våra göranden* — *jag!* AM *jag! I sanning oförskämdt!,* ändrat med violett bläck till *jag!* Jfr prosaupplagan, s. 20 r. 5 textvarianterna.
22 *djerf!* AM har först *oförskämd,* ändrat i marginalen med violett bläck till *djerf!* Jfr prosaupplagan, s. 20 r. 7 textvarianterna.
24 I AM har *Återigen* t.o.m. r. 25 *sanningen!* inskjutits senare i marginalen med violett bläck. Ordet *yngling* är infogat ovan raden. I AM saknas *Jaså* t.o.m. r. 26 *Du?* Jfr r. 27
27 R. 27 och r. 28 saknas i AM. Jfr r. 24.
30 *Du* AM har först *Ni,* ändrat till *I,* vilket i sin tur ändrats med violett bläck till *Ni.* — *som talar Dig till* AM *ni talar vid* Jfr prosaupplagan s. 20 r. 21.
32 *Servus* AM *Vid servus* Jfr prosaupplagan, s. 20 r. 24. — TM har kommatecken efter *Servus* och *servi.* — AM saknar semikolon efter *servorum* och har *Paus* efter r. 32.

174

2 *Hvad heter Du?* AM har först *Hvem är ni?* (*ni* ändrat till *I*), ändrat med violett bläck till *Hvem är Ni?*
4 *Olaus* AM *Kanonikus Olaus*
6 *honom.* AM *honom* —
7 *Du* AM har först *ni,* ändrat till *I,* vilket i sin tur ändrats med violett bläck till *Ni.*
11 Repliken r. 11—12 saknas i AM. I stället står:

Brask

Vill (*ni,* ersatt med *I,* ändrat med violett bläck till *Ni*) *bli min secretarius?* Jfr prosaupplagan s. 21 r. 7.
12 *man* TM har först *secretarius,* ändrat med blyerts till *man.*
16 I AM lyder repliken *Jag vet det — tyvärr! Jag behöfver Er* —
18 *flera* AM *fler* — *mig.* AM *mig! Vi passa ej för hvarann!*
20 Repliken är annorlunda utformad i AM, som först har *Du ämnar* (*slåss,* ersatt med *gå*) *emot mig!* Sedan har *Du* ändrats med violett bläck till *Ni.*
21 AM har en annan utformning av replikerna r. 21 t.o.m. r. 31.

Olof

Mot Er icke, men om så fordras, mot den gamla (*ruttna,* ändrat med violett bläck till *murkna*) *kyrkan!*

Brask

(*Du,* ändrat med violett bläck till *Ni*) *talar ovärdigt om den heliga sak, jag*

offrat mitt lif och mina krafter för — (*Du,* ändrat med violett bläck till *Ni*) *är ung — jag förlåter Dig —*

Olof

Jag talar med förakt om hvad som föraktligt är!

Brask

Kyrkan är det gudomligas enda (*asyl,* ersatt med *tillflyktsort*) *här på jorden — när den faller då är verldsförstens tid kommen — Det är så* (*Du,* omedelbart ändrat till *Ni*) *vill ha det!*

Olof

Kyrkan håller folken i fångenskap —

Brask

I viljen lägga folkens andliga vård i de verldsliga förstarnes händer —

Olof

I statens!

Brask

(struket *Förs*) *Staten får aldrig förlåta en förseelse kyrkan är skyldig att göra det och gör det!*

Olof

Aflaten...

Brask

Absolutionen.... (*Du,* omedelbart ändrat till *Ni*) *har stora gåfvor Mäster Olof,* (*synd,* ändrat med violett bläck till *och det är skada*) *att de ej användas på en värdigare sak. Kyrkan har många fiender i dessa dagar; hon skulle behöfva Er. Jag har svarat Er derför att Ni behöfde upplysning; jag har velat göra Ert bästa ty jag har varit lika varm för min sak när jag var ung som ni nu är* (*hetsig,* ändrat med violett bläck till *öfvermodig*); *jag har förlåtit Er ty jag har förstått er;* (*bryt snart af Er hornen,* ersatt i marginalen med *blif snart klok*) *så skall Ni tjena* (*mi* omedelbart ersatt med *oss*).

Vinkar åt högra sidan. Kastellanen in.

Därefter fortsätter AM s. 174 r. 32.

24 Vid denna rad i TM står en kraftig bock, skriven med rödkrita. I versupplagan framhävs Olofs ungdom.

32 *Östra* AM har först *högra,* omedelbart ändrat till *östra.* — AM har punkt efter *tornet.*

175

2 AM har utropstecken efter *detta.*

3 *Brask* AM *Brask till kastellanen*

4 *Tre veckor* AM *En månad*

6 *ej mig* AM *mig ej* — AM har punkt efter *fängelse.*

8 I AM lyder repliken r. 8—9 *Kyrkan dömer Dig bannlyst, men jag har förlåtit Dig, derför slipper Du med fängelse. Gå!*

9 Mellan r. 9 och r. 10 har AM följande repliker:

Olof

Jag vädjar till Kungen!

Brask lugnt.

Gör det så blir Du bannlyst!

11 *Biskop* AM *Nu känner jag att det börjar! Biskop* — AM har tankstreck och liten bokstav efter *Brask.*

13 AM har tankstreck efter *seger* och saknar komma efter *det.* — AM saknar meningen *Om* t.o.m. *det!*

15 Raden saknas i AM.

16 *Kungen* AM *Gustaf Wasa* — R. 16 och r. 17 äro strukna med rödkrita i TM. I marginalen står *Siggeson!*, skrivet med rödkrita, och *Scen IX,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 288 Scen XVI.

18 AM har utropstecken efter *oro.* — *gatorna* AM *gatorne*

19 AM har utropstecken efter *messa.*

21 Raden saknas i AM.

23 I hela denna scen har AM *Gustaf* i stället för *Kungen.*

26 *kyrkan* — — — AM *kyrkan måste göra folket påmind om sin tillvaro då* (struket *vissa,* ovan raden *det finns*) *personer börja göra densamma tvifvelaktig,* ändrat med violett bläck till *kyrkan måste påminna om sin tillvaro under* (struket *dessa*) *tider då man hotar hennes bestånd!* — AM saknar komma efter *skull.*

27 R. 27 t.o.m. r. 32 saknas i AM. Innehållet i dessa repliker finns i AM:s replik r. 26.

31 *påminna* TM har först *g,* omedelbart ersatt med *påminna.*

176

2 AM har utropstecken efter *gjort.*

3 R. 3 t.o.m. r. 6 saknas i AM. I stället finns följande replik:

Brask

Konungen må vända sig till kapitlet. Jag är dessutom svenska kyrkans öfverhufvud till dess någon Erkebiskop blir förordnad —

7 *Kungen* AM *Gustaf lägger band på sig.*

9 AM har en annan utformning av replikerna r. 9 t.o.m. r. 28.

Brask

Kanonikus! Olaus Petri! (struket *Mäster*)

Gustaf

Mäster Olof! Du är kättare (struket *Du*) *— och hyser planer mot den heliga kyrkan!*

Olof (*böjer knä,* ändrat till *stolt*)

Ers nåde! Man (*vill fängsla,* ändrat med violett bläck till *fängslar*) *mig derför att jag ville hålla messa för folket, då ingen annan ville göra det!*

Brask

Den saken har kapitlet afgjort!

Gustaf

Ni har rätt Herr Biskop!

Olof

Ers nåde! Jag måste härifrån — ty i öfvermorgon är Stockholm i uppror!

11 I TM:s marginal står *Scen X,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 290 Scen XVII och textvarianterna s. 179 r. 1.

30 AM saknar *Hvilket upprør?*
32 *boktryckare!* AM *Bokprentare* —

177

2 *Han* AM har först *Hvem,* ändrat till *Gerdt.*
4 Mellan r. 4 och r. 5 står i AM följande replik.

Brask

Här?

6 *talen I* AM *talar Ni*
8 *tryckare* AM *boktryckare* — *blef satt* AM *som derför kom*
10 I AM lyder repliken r. 10 och r. 11 *Intet annat! Hvad hör det hit!*
13 AM saknar skiljetecken efter *Stockholm.*
15 AM har två utropstecken efter *Vederdöparne.*
17 *fri* AM *på fri fot*
20 R. 20 t.o.m. r. 25 har en annan utformning i AM.

Kungen

Ni vägrar?

Brask

Jag inlåter mig ej på en (struket *så spännande*) *fråga af sådan beskaffenhet som denna* (*Hviskar vid kastellanen som går*) Repliken ändrad: *Jag inlåter mig ej* (ovan raden med violett bläck *vidare*) *på denna fråga*

Till kastellanen.

26 *till mitt folk, jag* AM *åt min betjening! Jag — vill* AM *vill gå,* ändrat till *vill.* — AM saknar komma efter *härifrån.*
29 *Såå, ni* AM *Ni* — AM har utropstecken efter *Hans.*
31 *den* AM *den der — omtalade* AM *omtaldta*

178

2 *det! Hvad* AM *det — För rikets välfärds skull, hvad — för* t.o.m. *upproret,* AM har först *upproret,* ändrat till *för att hämma upproret.*
6 AM har en annan utformning av r. 6 t.o.m. r. 21.

Brask

Jag tror nog det! .... Jag fruktar vi snart komma att stå emot hvarandra som fiender konung! Det är (*sorgligt,* ändrat med violett bläck till *icke som sig bör,* ändrat med violett bläck till *icke tillbörligt*), *men* (*tyckes verkligen vara,* ersatt med *är snart nog*) *oundvikligt. Jag vet att kyrkans sak kan räddas, om man ej ville sky medlen;* (struket *men*) *ty folket är på vår sida; men jag* (*anser mig ha att göra med en,* ändrat med violett bläck till *har blifvit utmanad af en*) *riddersman; derför Kung Gustaf, vill ni lofva att ej begagna andra medel än dem* (ovan raden med violett bläck *ert*) *samvete och* (*heder,* ändrat med violett bläck till *ert höga sinne*) *tillåta och vi må strida med lika vapen. Vill ni lofva detta så har Ni mitt ord att ej, som förr varit bruket från kyrkans sida ohöfviska medel skola användas; då blir striden ett envig och* (*må Gud,* ändrat till *Gud må*) *döma mellan oss,* (struket *ty*) *då vi begge anse oss kämpa för en rätt sak — för fosterlandets bästa!*

Gustaf

Ni tar (omedelbart struket *saken*) *en strid som afgjord sak.*

Brask

Vill Ni lofva det!

Gustaf

Om ni så önskar Biskop! Ni har alltid varit en redlig vän! (tillagt senare med violett bläck *blif äfven sådan som fiende*)

De räcka hvarandra handen.

Brask

Gudsdomarne äro afskaffade, men Guds dom består.

En talrik skara (struket *beväpnade*) *knektar jemte svenner och väpnare inkomma; en bärstol föres fram i hvilken Brask stiger upp.*

Farväl konung! Vår gemensamma lösen är fosterlandets (*väl!*, ändrat till *bästa*) (ovan raden med violett bläck *Till tjenaren*) *Framåt!*

(*Tåget sätter sig i rörelse. Kastellanen vill gripa Olof*)

I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.

23 AM saknar denna rad.

27 AM har punkt efter *gripande.* — Raden är struken med rödkrita i TM. Jfr versupplagan s. 288 Scen XVI.

28 AM saknar denna rad.

30 AM saknar denna rad.

31 *konungen* AM *kungen* — I TM har S. strukit *konungen* med rödkrita, jfr textvarianterna s. 175 r. 16.

32 Mellan r. 31 och r. 32 står *Paus* i AM. — *Brask* AM *Brask lugnt* —

33 *afvakta* t.o.m. *befallningar* AM har först *afvakta våra vidare åtgärder,* ändrat med violett bläck till *invänta våra befallningar.* — AM har komma efter *Kanonikus* och efter *Petri.*

35 AM saknar denna rad.

36 AM har punkt efter *Framåt.*

37 *Tåget* t.o.m. *musik* AM *Musik*

179

1 *Kungen* AM *Gustaf bryter ut* — I TM:s marginal står *Scen XI,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 290 Scen XVII och textvarianterna s. 176 r. 11.

3 *medan* AM *när* — *tuggar* AM har först *äter,* ändrat till *tuggar.* — AM stavar *Kungen* med liten bokstav.

4 *tenn.* AM *tenntallrikar!* — *vet* AM *ser* — *skall* AM *kan* — AM har tankstreck efter *jag.*

7 I AM lyder denna rad *Hvad ville Du i Stockholm?*

8 AM har en annan utformning av replikerna r. 8 t.o.m. r. 31. Jfr prosaupplagan, s. 27 r. 16 textvarianterna.

Olof

Tala till folket!

Gustaf

Till vederdöparne! Äro de mot påfven?

Olof

Ja och än mer —

Gustaf

Vill Du bli min man —

Olof

Ers nådes secretarius?

Gustaf

Nej Du skall bli min högra hand med (struket *hvilken*, ändrat till *en*) *vilkor att den ej vet hvad den venstra gör! Stå för Dig sjelf en tid — Du skall få skylla på mig, sedan, men icke nu — Låt folket* (*rasa*, ändrat med violett bläck till *hållas*) *hvad säger jag? ... Ja det kan ej skada! Lugna vederdöparne — låt dem tala fritt — men blir det buller kommer svärdet med i leken?*

Olof

Skall man släppa lös en hop dårar!

Gustaf

Om jag (omedelbart struket *straffar*) *måste straffa dem sen — så tiger Du!*

Om fosterlandet måste räddas då det står på branten af sin undergång, äro alla medel då tillåtna?

Olof

Endast de som (*heder och samvete*, ändrat med violett bläck till *högsinthet och*) — — — (I marginalen har S. skrivit med blåkrita *Obs*, vilket strukits under).

Gustaf

Jag frågte inte Dig!

Paus.

Gustaf

Tror Du att en menniska kan göra en stor gerning utan att taga skada till sin själ?

Är inte Luther en lagbrytare? Blef icke Galilei en lögnare? Hur hade vårt rike sett ut om icke Jarl Birger svikit sin lejd och slagit hufvudet af småkonungarne, reste sig icke Engelbrekt upp mot sin edsvurne herre och konung, kan meneden någonsin bli en (ovan raden *historisk*, struket med violett bläck) *fläck på hans namn? Tyst! Jag vill inte ha något svar!*

Är lifvet det största offer Gud kan fordra? Är icke (*heder och samvete*, ändrat med violett bläck till *samvete och sinnesfrid*) *större?*

Det är bra! Res till Stockholm, varna dem för de falske profeter! Det vill säga, tala mot vederdöparne! Jag (*reser*, ändrat till *far*) *nu till Malmö! Vi träffas åter!* (Hela repliken förstruken i marginalen med blåkrita och markerad med *Obs*)

Olof

Ers nåde!

Gustaf

Du (*är förvånad öfver mitt beslut*, ändrat med violett bläck till *häpnar!*)

Du tror att jag inte känner Dig (hänvisningstecken till marginalen *Du är en som inte lefver för Dig sjelf*) *Du är några och tjugo år — Det är bra!* (understruket med blåkrita och markerat med *Obs* i marginalen *Jag kan inte vara så ung mera!*) *Farväl! (Går)*

För vissa delar av denna replikväxling jfr prosaupplagan, s. 26 f.

27 *lära* TM har först *läror,* ändrat till *lära.*

32 I TM:s marginal står *Scen XII,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 291 Scen XVIII och textvarianterna s. 180 r. 25.

33 *sina tankar* AM *tankar — upp.* AM *upp går mot höger* — AM har tankstreck efter *tankar.*

34 *Jag* t.o.m. *Ändtligen!* AM (struket med violett bläck *Lars! Broder!*) *Jag är fri! Jag får tala — ändtligen!*

180

1 *ut ur trädgården.* AM *som gått ut*

3 *Skola* AM *Ska — —Mäster* t.o.m. *sent?* AM *Mäster?*

5 Jfr prosaupplagan, s. 27 r. 25 textvarianterna.

7 *Skall* AM *Ska — —* AM har frågetecken efter *Olof* och stavar *Ni* med liten bokstav.

9 *Jag* t.o.m. *Er!* AM *Ja* (struket med violett bläck *barn!*) *Jag skall resa ifrån Er!*

11 AM stavar *Ni* med liten bokstav.

13 *Aldrig* t.o.m. r. 15 *Er!* AM *Troligen aldrig! Gråt inte,* (*gossar,* ändrat till *barn*), *jag skall tänka på Er!*

16 I AM ha replikerna r. 16 t.o.m. r. 22 en annan utformning.

Vilhelm

Vi ska aldrig glömma Er Mäster Olof, ty Ni var den vänligaste af alla; Ni lät oss slippa de grymma fastorne och släppte ut oss när de elaka munkarne —

Nils

Vilhelm ska inte säga så om munkarne!

Olof

Farväl Vilhelm! Farväl Nils! (hänvisningstecken till marginalen *Omigen Engelen Gabriel Tobia —,* de tre första raderna äro understrukna. Strykningen med violett bläck.)

(Han kysser dem på pannan. Scholares gå (ovan raden med violett bläck *in i trädgården*) *och vinkar afsked —)*

24 *som* t.o.m. *sida* AM *in*

25 I AM lyder repliken *Jag har träffat kungen!* Jfr prosaupplagan, s. 28 r. 29. — I TM:s marginal står *Scen XIII,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 291 Scen XVIII och textvarianterna s. 179 r. 32.

26 Istället för r. 26—28 stå i AM två repliker, som dragits ihop i TM. Jfr prosaupplagan, s. 28 r. 30 t.o.m. s. 29 r. 2.

Olof ser efter Scholares

Har Du!

Lars

Vet Du hvad han (*sa?,* ändrat med violett bläck till *sade?*)

27 Raden saknas i AM.
30 AM har komma efter *upp.* — Repliken r. 30—31 har strukits med blyerts i TM, vilket sammanhänger med versupplagan, s. 291 Scen XVIII.
31 *tillbaka* AM *igen — hvisslar! AM hvisslar! Hvad* (*sa*, ändrat med violett bläck till *sade*) *han åt Dig?*

181

3 AM har en annan utformning av replikerna r. 3 t.o.m. r. 28. Jfr prosaupplagan, s. 29 r. 8 t.o.m. r. 33.
Han (*sa att jag skulle*, ändrat med violett bläck till *befallde mig*) *resa till Stockholm!*

Lars

Ingenting annat?

Olof som förut

Nej — Ser Du! (*nu sitta de på grafvarne och gråta* —, senare tillägg *leka — tår hvad Du torkar fort nu har de glömt sin sorg*, ändrat med violett bläck i marginalen *nu springer de och leka under syrenerna — tår hvad Du torkar fort nu ha de glömt sin sorg*)

Lars tar Olof i armen.

Barn!

Olof spritter till

Hvad säger Du?
I AM vidtager därefter ett parti, som helt och hållet har strukits med blåkrita och omarbetas i renskriften av AM:s första akt, jfr s. 342.

Lars

Jag vet allt! Du har i dag satt din hand vid plogen och (tillagt med violett bläck *Du*) *ser Dig tillbaka!*

Olof vinkar utåt — —

Lars

Du drömmer ännu? Vakna Olof, vi måste resa — ut i verlden! Ser Du hur molnfri, hur solbelyst den ligger der för oss; säg farväl åt friden och lekarne (I marginalen står *Omigen!*, vilket understrukits)

Olof

Det var den sista ljusa morgondrömmen som gick; förlåt mig! ... Nu är jag vaken!
(struket med violett bläck: *De gå åt högra sidan; då Olof kommer i kulissen vänder han sig ännu en gång om för att se efter Scholares. Då hafva svartebröderna Mårten och Nils trädt fram just ur den kuliss der Scholares gått ut, och följa hviskande Olof med blickarne.*

Olof far med handen öfver pannan och uppger ett rop af häpnad

Lars drar honom med sig.

Framåt!!!

Ridå)
Därefter följer en replik som icke har strukits.

Lars

Se för Dig Olof!

4 AMR har fr.o.m. Lars' replik r. 4 annan text. Två varianter föreligga. Den första varianten:

Lars

Är Du redo?

Olof

(struket *Nu*) *Nu är jag redo! O det är som* (struket *vind*) *när det blåser upp efter stiltje. Hör Du icke hur det börjar susa i löfhvalfvet — ser* (tillagt *Du ej*) (*huru,* ändrat till *hur*) (struket *körsb*) *körsbärsträden skaka sin* (*a* struket) *snö öfver pingstliljorna!* (tillagt *som darra för,* struket *storm,* ersatt med *aftonkylan*) *Farväl* (struket *Du lugna trädgård som med dina örter örtagård,* ändrat till *min trädgård*); *jag fick icke skörda min sådd men jag slipper se hur Du slog fel! Farväl i fridens och ungdomens oskyldiga sagor; farväl i renaste minnen; farväl Du sjunkande sol; låt qvällens skymning draga sin slöja öfver det flydda; i morgon skall* (struket *Du lysa*) *jag helsa Dig*

Den sista repliken har strukits med blåkrita och omarbetats på vers. Den nya versionen har legat till grund för TM och avvikelserna redovisas för varje rad. — I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.

5 I TM:s marginal står *7 ark.*

10 Repliken r. 10 t.o.m. r. 27 är struken med blyerts i TM, vilket sammanhänger med versupplagan, s. 291 Scen XVIII.

11 AMR har utropstecken efter *O* och stavar *det* med stor bokstav.

12 *På stiltje* står i TM först på egen rad, omedelbart ändrat. — Tvärs över texten r. 13—18 står i TM med violett bläck *Engelen på skyn med korset och — kalken. Den stora staden* Jfr versupplagan, s. 292 r. 29—31. — *susa* står i TM först på egen rad, omedelbart ändrat.

13 AMR visar att S. har haft åtskilligt besvär med denna rad. *I* (*trädens,* ersatt med *ekens,* ersatt med *lindens*) (*kronor,* ändrat till *krona* ändrat till *löfhvalf,* ändrat till *gröna blad*) (*och sakta hvisk,* ändrat till *löfven hviska,* ändrat till *och bien flyga*). Därefter följer ytterligare en rad *Åt bin och humlor att det,* vilket strukits. Därmed är S. klar med raden *I lindens gröna blad och bien flyga.*

14 AMR saknar utropstecken efter *värf,* först stavat med *hv.*

15 AMR har först *Det for en il igenom,* struket och ersatt med *Se huru äppelträdet skakar* (*snön,* ändrat till *blommen.*)

16 AMR saknar komma efter *tusenskönor.*

17 *sig* AMR har först *kalkarne,* omedelbart ändrat till *sig.* — AMR har utropstecken efter *snö.*

18 AMR har komma efter *Farväl.*

19 *slipper* AMR *slapp att*

20 AMR stavar *I* med liten bokstav. — AMR har komma efter *stunder.*

21 AMR börjar raden med *Af,* omedelbart struket.

22 *O* t.o.m. *slöja* AMR *O drag din slöja skymning,* ändrat till *O skymning drag din slöja.* — AMR saknar skiljetecken efter *minnet.*

23 *nattens* AMR har först *qväll,* omedelbart ändrat till *nattens.* — Tvärs över texten r. 23—26 står i TM med violett bläck *Om kejsaren säger att två gånger två är fem så är det sex.*

24 *ur* AMR har först *mitt*, ändrat till *ur*. — AMR saknar utropstecken efter *tåren*.

25 Raden har vållat S. svårigheter. *Stig ned*, omedelbart ändrat till *Gå ned i stilla sjön och godnatt*, omedelbart ändrat till *Min ungdoms glada drömmar och ljusa bilder*. Därefter *I morgon skall Farväl*, vilket strukits. Därefter har S. funnit den slutliga lösningen. — *morgon* AMR har först *morgon skall* omedelbart ändrat till *morgon*.

26 AMR saknar skiljetecken efter *vägar*.

27 R. 27 och r. 28 saknas i AMR. — Raden är struken med blyerts i TM. I marginalen står *Opera!* med rödkrita. Jfr versupplagan, s. 292 r. 32—34.

182

1 Andra akten är renskriven av hand 2 i TM.

2 I AM har S. till en början tänkt förlägga akten till ölboden liksom i prosaupplagan. Följande scenanvisningar ha dock strukits omedelbart. *En ölbod i Storkyrkans mur. I fonden en disk med ölkannor, stop m.m. Till höger om disken ett bord; bakom detsamma en jerndörr. Vid detta bord sitta två munkar (Mårten och Nils) och dricka öl. Vid de öfriga borden några sjömän knektar och borgare. Alla äro högljud(da) och till en del druckna.* — *sakristia* AM *sakristia Till venster — en mindre dörr ut till kyrkan*, ändrat med violett bläck till *sakristia*. — *jerndörr* AM *jerndörr hvilken sedermera när den slås in öppnar utsigt till en ölbod i kyrkans mur*, ändrat med violett bläck till *jerndörr ut till kyrkan*. — *Till* AM har först *Med*, omedelbart ändrat till *Till*.

8 *från* AM har först *invid*, ersatt med *från*.

9 *synas göra* AM har först *göra*, ändrat till *synas göra*. Jfr prosaupplagan, s. 53 r. 29. — I TM:s marginal står *Obundet eller Jamb*, skrivet med rödkrita, och *Scen I*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 293 Scen I.

11 Partiet r. 11 t.o.m. s. 183 r. 10 är struket med violett bläck i TM. Jfr textvarianterna r. 13. — AM har fr.o.m. denna rad formen *kyrkvaktaren*.

12 AM saknar tankstreck.

13 I höjd med r. 13 t.o.m. s. 183 r. 10 står med violett bläck i TM:s marginal *I d y l l Söndagsmorgon! Modren in samtal med kyrkvaktaren. Har sytt en krage åt Olof Om far lefvat! Modren tror att Olof skall predika mot de "falska profeter, Lutheraner och Vederdöpare." Hans text är De falske profeter! Af fruktan har hon låtit läsa för honom.* Jfr textvarianterna r. 11 och versupplagan s. 295 ff.

15 *skall åstad* AM har först *som ska sta*, ändrat med violett bläck till *som skall åstad*. Avskrivarfel i TM.

16 *inte* AM har först *rakt inte*, ändrat till *inte*.

21 *ta'* AM *ta*

26 *Då* t.o.m. *längre* AM har först *hvem ska då vara kyrkvaktare*, ändrat till *Då vill inte jag vara kyrkvaktare längre —*. Sedan har *kyrkvaktare* strukits och ånyo skrivits dit, då med violett bläck.

183

5 I TM:s marginal står *Scen II*, skrivet med blåkrita.

6 AM saknar komma efter *in.* — *stannar* AM har först *går till,* omedelbart ersatt med *stannar.*
7 AM har tre tankstreck efter *bön* och efter *sig.*
9 *hustrun* TM och AM *hustr*
12 AM stavar *magistern* med stor bokstav.
14 AM har tankstreck efter *skruden.*
17 Mellan r. 17 och r. 18 stå två repliker i AM, vilka strukits med violett bläck. Jfr prosaupplagan, s. 55 r. 7—10.

Kyrkvaktaren

Ska det inte vara någon krage?

Olof

Nej!

21 Raden är struken med violett bläck i TM. Jfr textvarianterna s. 182 r. 1, 13.
23 Raden är struken med violett bläck i TM. Jfr textvarianterna s. 182 r. 1, 13.
25 Raden är struken med violett bläck i TM. Jfr textvarianterna s. 182 r. 1, 13.
27 *går* AM har först *ska gå,* ändrat med violett bläck till *går.* — *men* AM har först *ja men,* ändrat med violett bläck till *men.* — AM stavar *magistern* med stor bokstav.
28 *ska'* AM *ska* — AM har *man* i stället för *en* på båda ställena i raden. — *som en* TM har först *som man,* ändrat av S. till *som en.* — *när en* TM har först *när man,* ändrat av S. till *när en.*
29 *upp* AM *opp*
33 *länge* — — — *Hvad* AM har först *länge* — — *Säg mig först hvad,* ändrat med violett bläck till *länge* — — *Hvad.*
34 AM saknar utropstecken efter *härbredvid.*

184

2 *någon* AM har först *väl någon,* ändrat med violett bläck till *någon.*
5 I TM:s marginal står *Monolog Trochæer,* skrivet med rödkrita.
7 *förlåtelse* AM har först *ursäkt,* ändrat med violett bläck till *förlåtelse* — *alla nya ordningar* AM har först *alla nya funder,* ändrat med violett bläck till *alla nya ordningar.*
11 AM saknar punkt efter *densamma.*
15 *pergamentet* AM *papperet* Jfr prosaupplagan, s. 56, r. 12.
16 I TM:s marginal står *Scen III,* skrivet med blåkrita. — *Modern* TM har först *Modren,* ändrat till *Modern.*
18 *son* AM har först *min son,* ändrat till *son.* Jfr prosaupplagan, s. 56 r. 15.
21 *Modern* TM har först *Modren,* ändrat till *Modern.*
25 *Modern* TM har först *Modren,* ändrat till *Modern.*
28 I AM:s marginal står *Omigen!,* understruket och struket med violett bläck.
30 *som* AM har först *den,* omedelbart ersatt med *som.*
31 *första* t.o.m. *få* AM har först *fick,* ändrat med violett bläck till *första gången skulle få.*
32 *arbetares* AM har först *fattig arbetares,* ändrat till *arbetares.*
34 *så* AM har först *så igen,* ändrat till *så.*

185

2 *jag* AM har först *jag helsar denna dag som,* omedelbart ändrat till *jag.*
3 *den — för alla!* AM har först *den för folket,* ändrat med violett bläck till *den — för alla!*
4 *Modern* AM *Modren*
5 *till* AM *till en*
9 AM saknar komma efter *lögn.*
12 I AM:s marginal står *Obs,* skrivet och understruket med blåkrita.
13 *orätt.* AM *orätt — Man vexer inte ikapp med tiden!* TM har först *orätt. Man vexer inte i kapp med tiden!,* ändrat troligen av S. till *orätt.* Jfr prosaupplagan, s. 57 r. 14—15.
17 *mycket?* AM *mycket? Finns det flera slags sanningar?,* omedelbart ändrat till *mycket?. — Fins* t.o.m. *sanning?* är i AM understruket med blåkrita och markerat med *Obs* i marginalen.
19 *dessa som* AM har först *dem,* ändrat till *dessa som.*
20 *styrka* AM har först *tröst,* ändrat till *styrka.*
28 *Modern* AM *Modren*
30 *icke* AM *inte* Jfr prosaupplagan, s. 57 r. 22.
31 *gäller det ditt!* AM har först *står det på spel —,* ändrat med violett bläck till *gäller det ditt!*

186

2 AM har frågetecken efter *predikstolen.*
3 *Modern* AM *Modren*
4 *de katolskes* AM har först *katolikernas,* ändrat med violett bläck till *de katolskes.* — I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts.
6 AM har tankstreck efter radens andra *mig.*
7 *Modern* AM *Modren*
8 AM och TM sakna skiljetecken efter *gå.*
11 *Modern* AM *Modren*
13 *ej röja* AM har först *nämna,* ändrat till *ej nämna,* ändrat med violett bläck till *ej röja.* Jfr prosaupplagan s. 58 r. 11.
17 *otrogen* AM har först *bann,* omedelbart ändrat till *otrogen.* Jfr prosaupplagan s. 58 r. 14.
22 *Modern* AM *Modren*
27 *Modern* AM *Modren*
28 *min biktfader!* AM har först *Mårten — min dödsfiende, Braskens* (struket *uts*) *spion,* ändrat till *Mårten — min biktfader!* Felskrivning, jfr r. 30.
30 *kreatur* AM har först *spion,* ändrat med violett bläck till *kreatur. — fiende* AM har först *dödsfiende,* ändrat med violett bläck till *fiende.*

187

1 *Modern* AM *Modren*
2 *Herran* AM har först *han,* omedelbart ersatt med *Herran.*
7 *Modern* AM *Modren*
10 *englarne* AM har först *djefl,* omedelbart ersatt med *englarne.*

12 *Modern* AM *Modren*
16 AM saknar utropstecken efter *Dig.*
18 *säger.* AM *säger.* —
19 *Modern* AM *Modren*
23 AM saknar komma efter *förlossning.*
26 *Modern* AM *Modren*
30 *nämna* AM har först *nämna,* struket och åter ditsatt med violett bläck *nämna.*
32 AM har tankstreck efter *eller* och stavar *moder* med liten bokstav.

188

1 *ropar!* — AM *ropar* — — *mig.* — AM *mig* —
2 *stunden* AM har först *synden,* ändrat till *stunden.*
3 *Tager modern* AM *tar modren* — I TM står ett frågetecken med blåkrita efter *bär.* Avskrivaren har skrivit ett alternativt *för.*
5 *ut* AM har först *upp för tr,* ändrat till *ut och upp genom,* ändrat till *ut.*
7 I TM:s marginal står *Scen IV,* skrivet med blåkrita.
9 *Jag* AM har först *S,* omedelbart ersatt med *Jag.* Jfr prosaupplagan, s. 59 r. 22.
14 AM saknar skiljetecken efter *mig.*
16 *Lemna* AM har först *Gå hem Christina,* ersatt med *Lemna.* Jfr prosaupplagan s. 59 r. 28.
21 Raden är i AM skriven efteråt inklämd mellan r. 20 och r. 22. — TM har först *Modern,* ändrat till *Christina.*
25 *öfver Din okunnighet.* AM har först *att Du är okunnig,* omedelbart ändrat till *öfver din okunnighet!*

189

2 *trodde* AM har först *anade,* ändrat med violett bläck till *trodde.* Jfr prosaupplagan s. 60 r. 13.
8 *Mins* AM har först *Mins Du,* ändrat med violett bläck till *Mins.*
10 *Jag* AM har först *Låt mig,* omedelbart ersatt med *O! Jag.* Jfr prosaupplagan s. 60 r. 18.
11 AM har punkt efter *visshet.*
28 AM saknar tankstreck efter *sannt!*

190

4 AM saknar skiljetecken efter *sannt.*
16 AM har tankstreck efter *rätt.*
18 AM har tankstreck efter *Antichrist.*
20 *Antichrist* AM *AntiChrist*
27 AM har tankstreck efter *djefvulen.*

191

11 I TM:s marginal står *Scen V,* skrivet med blåkrita.

13 *det är rådligt* AM har först *fruntimmerna kunna,* ändrat med violett bläck till *det är rådligt.*
15 AM saknar komma efter *moder* och utropstecken efter *ni,* som stavas med stor bokstav.
17 AM saknar skiljetecken efter *sig.*
25 *din son* AM har först *honom,* ändrat till *din son.*

192

6 TM har först *ej,* omedelbart ersatt av *inte.*
10 *bort* AM har först *detta,* omedelbart ersatt med *bort.*
12 *går* AM har först *går,* struket och omedelbart ersatt med ett nytt *går.* — *drager* AM har först *som,* omedelbart ersatt med *drager.* — I AM är scenanvisningen r. 12 och r. 13, som är inklämd på papperets högra hörn, skriven vid ett senare tillfälle.
15 AM saknar komma efter *tumult.*
17 I TM:s marginal står *Scen VI,* skrivet med blåkrita, och *Trochæer,* skrivet med rödkrita.
23 I TM:s marginal står *Scen VII,* skrivet med blåkrita.

193

6 *bli* — AM har först *bli — tills det i sin ordning blir lögn!,* ändrat till *bli —.* — I TM:s marginal står ett frågetecken med blyerts.
10 *frågor* AM har först *hvarför,* ändrat med violett bläck till *frågor.*
12 *liten* — — AM har först *liten* — — *Hvem är Luther?* ändrat till *liten* — —
18 *ett* AM har först *sitt,* ändrat till *ett.*
19 AM saknar tankstreck efter *inte.*
26 *sin panna* AM har först *pannan,* ändrat med violett bläck till *sin panna.*
29 — *lida!* AM har först *att lida,* ändrat med violett bläck till — *lida!*
31 *det?* AM *det* —

194

6 I AM börjar repliken med *Älska?* — —, vilket strukits.
8 AM börjar repliken *Tyst! Ch,* omedelbart struket.
10 *Christina — älska* AM har först *Christina — tro på mig — älska,* ändrat till *Christina — älska.*
12 *i ångest* AM har först *på knä,* ändrat med violett bläck till *i ångest.* Jfr r. 19, textvarianterna.
18 I höjd med denna rad står med rödkrita i AM:s marginal *4 ark på 2 dra akten. — jag förgås — omfamning* är ett tillägg i AM med violett bläck.
19 Med denna rad slutar blad 27 o 28 i AM. S:s planer har varit vacklande. På bladets baksida — manuskriptet är ju här skrivet på varannan sida — står följande text. *Mårten in — Olof Det är min hustru Katolikerna in — Bannlysningen — Vederdöparne in — Gerdt Nu är du min* På samma sida stå några anteckningar, som dock förefalla att ha tillkommit något senare. *Mårten in K. Mellanspel — Windrank och Nils Kyrkvaktaren Hustrun*

Det blad i AM, som slutar med s. 194 r. 19, är paginerat med violett bläck 27 o 28. Nästa blad är blad 28. Texten på detta blad har strukits, varvid pagineringen har ändrats på föregående blad. De första orden i Kristinas replik *Stig upp* anknyter till den ursprungliga texten r. 18, före tilllägget, textvarianterna. Följande repliker ha strukits med violett bläck.

Christina

Stig upp! Jag fruktar Dig! Du som tämjer själar — Du (på knä för mig, ändrat med violett bläck till *ber till mig) Olof* (struket med violett bläck *stig upp) annars tror jag att Du är mindre.*

Olof upp

Christina

Det får jag inte tro — ty jag kom hit för att hos Dig söka min (räddning, ändrat till *tillflykt) — Din mor vill sätta mig i kloster och jag vill inte — jag vill vara fri — jag vill lefva — Du Olof skall rädda mig — låt mig se upp till Dig* (S. har tänkt att Olof skall svara *Olof,* omedelbart struket) *— visa (icke åtminstone,* ändrat till *åtminstone icke) att Du är svag — jag måste tro att Du har kraften —*

Olof

O! nu känner jag att jag har den — Ve honom som kommer i min väg när jag bär verlden på mina axlar —

Omfamning.

Följande parti är struket med vanligt bläck:

Kapelldörren öppnas; Mårten in

Mårten — stannar ett enda ögonblick och betraktar dem medlidsamt hånande

Amen!

Olof upp —

Mårten — Du! djefvulens utsände —

Mårten går fram öfver scenen ut genom fonddörren och stänger i lås efter sig —

(Ingen skall, ändrat till *Låt inte) störa Er!*

På baksidan av blad 28 stå anteckningar, som sammanhänga med utkasten till AM. *Olof och Christina Dörren till krogen — Mårten här sen I styggelsen Bannlysningen — Vederdöparne med Gert Gert Gert Olof och Christina (Luther är gift) De gå — Nachspiel — med figurerna* — På längden stå några siffror med violett bläck 19·3=57 6 51 3 6.

20 AM har först *Kapelldörren öppnas,* vilket strukits. Jfr textvarianterna r. 19. — *trifor* AM har först *gång,* ändrat med violett bläck till *trifor.* — *rosettfönstret* AM har först *fönstret,* ändrat med violett bläck till *rosettfönstret.* — I TM:s marginal står *Scen VIII,* skrivet med blåkrita.

22 *Qvinna* AM har först *Moder,* ändrat till *Qvinna.*

24 *Han* AM har först *Jag har,* omedelbart ersatt med *Han.* — *mer!* AM har först *mer! Han är fienden — — —,* ändrat till *mer!*

30 I TM:s marginal står *Scen IX,* skrivet med blåkrita.

31 *an utom* sig AM har först *an,* ändrat till *an utom sig.*

32 *Fri!* AM *Fri! —*

195

2 *hela år* AM har först *åren,* omedelbart ersatt med *hela år.* — *Strengnäs* AM *Strengnes* — *barn,* AM har först *barnen,* ändrat till *barn.* — AM saknar komma efter *barn.*

3 *ville* AM har först *skulle,* omedelbart ersatt med *borde,* ändrat till *ville.* — *qväll* AM har först *natt,* omedelbart ersatt med *qväll.*

4 *kältringarne!* AM har först *vällustingarne,* ändrat med violett bläck till *kältringarne!*

8 *just* AM har först *men,* ändrat med violett bläck till *just.* — AM slutar med denna rad ett blad. På dess i övrigt blanka baksida står *I tredje akten! Klagomål från alla delar af landet genom Gerdt — Befriaren blef en tyrann* — Jfr textvarianterna till s. 203 r. 19

10 *derför?* AM har först *derför? Olof!,* ändrat med violett bläck till *derför?*

12 *drömmars, Du min ungdoms brud!* AM har först *drömmars drottning .....,* ändrat med violett bläck till *drömmars, Du min ungdoms brud!*

14 AM har punkt efter *Olof* och komma efter *drömmar.*

21 Denna rad lyder i AM *Det gör jag aldrig! Hon förstår mig icke!* Därefter följer två repliker.

Christina

Det gör jag icke heller!

Olof

Du älskar mig!

Efter strykning med violett bläck har S. nått fram till tryckets formulering av rad 21.

aldrig! TM *aldrig!* (struket *Ser Du offerbindeln kring min panna*)

(struket *Christina*

Min skall bli af törne!)

25 *med* AM har först *för,* ändrat med violett bläck till *med.*

26 *men Du* AM har först *Du,* ändrat med violett bläck till *men Du.*

29 *Dig!* AM har först *Dig. Jag skall lida de lidanden som Du ej hinner — för Dig, det räcker för oss båda!,* ändrat till *Dig. Jag skall lida för Dig, det räcker för oss båda,* ändrat med violett bläck till *Dig!* I AM och TM stå hänvisningstecken till marginalen, där r. 30—31 och s. 196 r. 1—2 stå.

196

2 Efter denna replik stå i AM:s marginal följande strukna repliker.

Olof

Hvad skall din far säga!

Christina

Han skall förbanna mig! Hvad bryr han mig!

Olof

Den sista repliken lyder efter med vanligt bläck utförd ändring.

Christina

Han skall kyssa mig!

Därefter har också Olofs replik och Kristinas sista replik strukits med violett bläck.

5 *den eviges åsyn* AM har först *I Guds namn,* ändrat med violett bläck till *I den Eviges åsyn.*

6 Mellan r. 6 och r. 7 står i AM ett omedelbart struket parti. Jfr prosauppl agan, s. 67 r. 14 och 17 och s. 68 r. 11 textvarianterna.

Jerndörren i fonden slås upp med stort buller! (tillagt efteråt *och slår omkull en bönpall*) *Man ser en ölbod med folk af olika klasser drickande och skrålande. Christina beslöjar sig.*

Olof

Här äro vittnena!

Mårten in

Här, folk, sen i styggelsen midt i Herrans tempel. Der är han som vill rifva ner (*Eder Gud,* omedelbart ändrat till *Edra helgedomar,* omedelbart ändrat till *drifva Er ut ur era helgedomar*) *för att sjelf få vara ostörd i det allra heligaste. Tag ned den tempelskändaren, den vederdöparen och hans frilla! Är det ingen som vågar!*

Windrank

Man bär inte hand på en prest så der mellan fyra väggar

Mårten

En bannlyst är icke prest!

Folket

Bannlyst!

Mårten tar fram plakatet tar ett ljus ur en stake

Jfr planerad fortsättning s. 197 r. 28 textvarianterna. — I TM stå två strukna hänvisningstecken till marginalen, där S. skrivit följande replikskifte. Hänvisningstecknen ha flyttats till r. 7.

Olof

Gå härifrån denna vägen, så kommer du till kyrkvaktarens boställe! Vänta mig der!

Christina

Skall jag så snart lemna Dig?

Olof

Gå!

Christina går ser på Olof med undrande blickar.

Jfr textvarianterna till s. 199 r. 26.

7 *skrik* AM har först *ett förfärligt skrik,* ändrat med violett bläck till *skrik.* — AM har tankstreck efter *kyrkan.*

8 I TM:s marginal står *Scen X,* skrivet med blåkrita.

10 *Det* AM har först *Hvad är detta — Det,* ändrat till *Det.* — *arbete* AM har först *arbete,* ändrat med violett bläck till *arbete.* — *mödor* AM har först *lögner,* ändrat med violett bläck till *mödor.*

11 *förintas* AM har först *ner,* ändrat med violett bläck till *förintas.* — *Hvem* t.o.m. r. 12 *sig* är struket med blåkrita i TM. Jfr textvarianterna, r. 15 och s. 197 r. 4 och r. 5, s. 198 r. 25, s. 199 r. 26.

12 I höjd med denna rad står i AM:s marginal *Omigen!* understruket.

13 AM har tankstreck efter *trött* och *kungen.*

15 Partiet r. 15 t.o.m. r. 17 är struket med blåkrita i TM. Jfr textvarianterna r. 11 och s. 197 r. 4 och r. 5, s. 198 r. 25, s. 199 r. 26.
16 AM har utropstecken efter *händt.*
22 *ned* AM *ner* — AM har tankstreck efter *altaret.*
23 *inte* AM har *inne,* felskrivning för *inte.* — *på* AM har först *precis på,* ändrat till *på.*
31 *störta* AM har först *skaka,* ändrat till *störta.*
32 *deras* AM *hedningarnes* TM har först *hedningarnes,* ändrat av S. till *deras.*

197

2 *det ännu en gång!* AM har först *det! om det så gäller mitt lif!,* ändrat med violett bläck till *det!,* sedan till *det ännu en gång!*
4 I TM är *Christina går emellan* struket med blåkrita. Jfr textvarianterna s. 196 r. 11 och r. 15 och s. 197 r. 5, s. 198 r. 25, s. 199 r. 26.
5 R. 5 och r. 6 äro strukna med blåkrita i TM. Jfr textvarianterna, s. 196 r. 11, 15, s. 197 r. 4, s. 198 r. 25, s. 199 r. 26.
9 *Stanna!* AM har först *Stanna! Och låt mig tala!,* ändrat till *Stanna!*
10 *salighet.* — AM har först *förlossning,* ändrat med violett bläck till *salighet —.*
12 I höjd med denna rad står i AM:s marginal *Omigen!* understruket.
14 *här* AM har först *der,* omedelbart ersatt med *här.*
15 AM har komma efter radens första *rökelse.*
16 AM har blott ett tankstreck efter *Gud.* — *här*— AM har först *här* — *tror ni han trifs* (tillagt *bland*), ändrat med violett bläck till *här—.*
17 *derute* AM har först *derute som,* ändrat till *derute.* — *tabernaklet* AM har först *hednahuset,* ändrat med violett bläck först till *synagogan,* sedan till *templet,* därefter till *tabernaklet.*
18 *skall* t.o.m. r. 19 *dit* AM har först *är ett offer som skall bli Gudi behagligt rökelsekar,* ändrat till *skall bli Herran ett offer rökelsekar,* ändrat med violett bläck till *skall bli Herran ett offer hvars rök* (struket *som*) *skall stiga ända upp i himlen om aldrig förr något hunnit dit.* Det sista tillägget har skrivits efter det att nästa replik har kommit till.
27 *skulle* AM har först *hade,* omedelbart ersatt med *skulle.* Jfr prosaupplagan, s. 70 r. 1—3 och r. 7.
28 *i* AM *uppe i* — Med denna rad slutar ett blad i AM; nederst på detta blad, paginerat 32, står upp och ned i förhållande till den övriga texten följande strukna parti. *Folket korsar sig Olof tar upp plakatet* — Jfr s. 196 r. 6.
33 AM har tre tankstreck efter *nu.*

198

4 AM har fyra tankstreck efter *nu.*
13 AM saknar skiljetecken efter *Olof.* — *På* AM har först *Hvem är,* omedelbart ersatt med *På.*
20 *Utanför!* AM har först *Olof,* omedelbart ersatt med *Utanför!*
25 Partiet r. 25 t.o.m. s. 199 r. 22 är struket i TM med blåkrita. Jfr textvarianterna s. 196 r. 11, 15, s. 197 r. 4, 5.

26 AM saknar skiljetecken efter *Christina.*
28 *make.* AM har först *make, bannlyst vet jag ej hvad det är!*, ändrat med violett bläck till *make.* Jfr r. 30.
30 *hvem* t.o.m. *är!* AM har först *det!*, ändrat med violett bläck till *hvem en bannlyst är!* Jfr r. 28.
31 *hvar* AM *hvarje*, omedelbart ändrat till *hvar.* — *att* t.o.m. r. 32 *på!* AM *att* —, ändrat med violett bläck till *att kasta sin sten på!* — AM har två tankstreck efter *förkastad.*

199

2 AM stavar *Din* med liten bokstav.
3 AM har tankstreck efter *redo.*
5 AM har tankstreck efter *tvekar.*
7 *Christina* AM *Christina* —
10 AM saknar komma efter *rörelse.*
12 Raden infogad vid ett senare tillfälle i AM.
16 *Dig!* — AM *Dig* —
21 *ton* t.o.m. *hör.* AM har först *ton,* ändrat med violett bläck till *ton till Olof som ej hör.*
25 *ställe!* — AM har först *ställe — det har tystnat derute!,* ändrat till *ställe.* — *skriket* t.o.m. *plats*— AM har först *skriket tilltar,* ändrat till *skriket tilltar och jag måste på min plats* —. I samband med den sista ändringen har en tilltänkt replikrubrik *Gerdt* strukits. — I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
26 *kyrkovaktarens* AM *kyrkvaktarens* — Partiet r. 26 *Christina* t.o.m. s. 200 r. 9 är struket i TM med blåkrita. Jfr textvarianterna s. 196 r. 6 och r. 15.
27 AM saknar utropstecken efter *der.*
28 AM har tankstreck efter *åtgärd.*
32 I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
33 *strid.* AM har först *strid och faller på knä för Christina* —, ändrat med violett bläck till *strid.* TM *strid och* Jfr s. 200 r. 2.

200

2 *det* — AM har först *det—(upp)*, ändrat med violett bläck till *det* —. Jfr s. 199 r. 33. — AM har tankstreck efter *väg.*
10 I TM:s marginal står *Scen XI,* skrivet med blåkrita och *Jamb,* skrivet med rödkrita.
23 *mot* AM *midt — ryggar* AM har först *spritt,* omedelbart ersatt med *ryggar.*
34 *säga* AM och TM *säga åt*

201

4 *afgudar* AM *afgudar — ser du — de ha* TM har först *ser Du de ha,* ändrat av S. till *de ha.*
5 *väggarne* — AM har först *väggarne — alldeles som vi i St. Görans kapell — vi börja att förstå hvarandra Olof!,* ändrat med violett bläck till *väggarne* —.

8 *det är* AM har först *det*, ändrat med violett bläck till *det är*.
9 *honom* — AM har först *honom — och trampat i hans blod —*, ändrat till *honom —*.
11 *Många* AM har först *Hvem är då denne han! Många*, ändrat till *Många*.
14 *barnen* AM har först *mina barn*, omedelbart ändrat till *barnen*. — *Strengnäs* AM *Stregnes*
15 *klostergården* AM *klosterträgårn*
17 I AM står *Du har satt handen till plogen och ser Dig tillbaka* (struket *Men k) akta Dig — ty det är för sent!* i marginalen. — *till* TM har först *vid*, omedelbart ändrat till *till*.
22 AM har komma efter *Ja*.
29 *säger?* AM har först *säger? Lita Dig icke på furstar*, ändrat till *säger?*
30 *fladdrade* AM har först *bra*, omedelbart ersatt med *fladdrade*.
31 AM stavar *Din* med liten bokstav.

202

2 *Mårten* AM har först *Lut*, omedelbart ersatt med *Mårten*. — *trognas* AM *trognes*
5 AM saknar komma efter *hand*. — I höjd med denna rad står i AM:s marginal *Omigen*, struket med violett bläck.
6 *skänka* AM har först *skänker*, ändrat till *skänka*. — AM saknar radens sista tankstreck.
8 I AM lyder repliken först *Ack! Jag var trött ett ögonblick — nu*, omedelbart ersatt med *Jag är för ung —*.
13 *duger* AM har först *är för*, omedelbart ersatt med *duger*.
14 AM stavar *säg* med stor bokstav.
15 AM börjar ny rad efter *befaller*.
16 *stad* AM *stod* Avskrivaren i TM har missuppfattat S:s handstil.
26 *jag?* AM har först *jag det?*, ändrat med violett bläck till *jag?* — AM har frågetecken efter *Nåväl*.
27 *stå,* — AM har först *stå och jag skall*, omedelbart ändrat till *stå*. — I AM:s marginal står *Omigen!*, skrivet, understruket och struket med violett bläck.
28 *fullbordadt* — AM har först *fullbordadt — Upp med damluckan, och låt floden gå öfver dem; den som inte kan hålla sig uppe han må drunkna om jag så ock sjelf skall* (*dras ner af hvirfveln —*, ändrat till *med!*), ändrat med violett bläck till *fullbordadt —*.
Mellan r. 28 och r. 29 stå i AM två med violett bläck strukna repliker.

Gerdt

Nu känner jag igen Dig!

Olof

Jag var trött nyss! Tror Du jag är feg — Nej! fram om så jag skall gå öfver lik —

31 *Han och jag* AM har först *I alla fall vi*, ändrat med violett bläck till *Han och jag*. — *gå* AM och TM *gå på*
32 I AM står mellan r. 32 och r. 33 *Lars in*, vilket strukits.

203

1 I TM:s marginal står *Scen XII*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 314 Scen XI.
2 AM har tankstreck efter *in.*
7 *budskap* AM har först *helsningar*, ersatt med violett bläck av *budskap.*
11 *resa* AM har först *resa upp*, ändrat med violett bläck till *resa.*
16 AM saknar utropstecken efter *Galle.*
19 AM börjar nytt blad efter r. 18. På det nya bladet, p. 42 (36), stå först anteckningar, som visa att S. har tänkt börja med tredje akten. Hela partiet har strukits. *Tredje akten En sal på slottet Gustaf sitter vid ett bord en tjenare vid dörren* — Jfr textvarianterna till s. 195 r. 8.
28 *der det gäller* AM har först *då skall*, ändrat med violett bläck till *der det gäller.*

204

2 *rikets* AM har först *Sverges*, ändrat med violett bläck till *rikets.*
5 AM har tankstreck efter *förefallit.*
7 AM har punkt efter *vildsinta.*
9 *alldeles* AM har först *och*, omedelbart ersatt med *alldeles.*
11 *nedsjunket* t.o.m. *gäld* AM har först *i uppror — försänkt i skuld*, ändrat med violett bläck till *nedsjunket i fremmande gäld.*
15 *och jag* AM har först *och — det är mig han sänder i första*, omedelbart ändrat till *och jag.*
19 *Olof, skulle* AM *Olof. Skulle* — R. 19 t.o.m. r. 21 äro förstrukna i AM med blåkrita i marginalen, där det också står *Obs* understruket. — *fanns* AM *fans*
21 AM saknar komma efter *gerning.*
29 I AM är raden understruken med blåkrita och markerad med understruket *Obs* i marginalen.

205

1 *Olof* AM har först *Olof går*, ändrat till *Olof.*
2 *Du* AM har först *Jag*, omedelbart ersatt med *Du.* — AM stavar *Vill* med liten bokstav. — *Det* t.o.m. r. 4 *nej!* äro tillagda med violett bläck i AM, sedan nästa replik skrivits ned. — I TM har *Det* t.o.m. *nej!* strukits med blyerts.
6 *Det* t.o.m. *med* AM har först *Ja! Med*, ändrat med violett bläck (jfr r. 2) till *Det skall jag göra och det med.*
12 AM har utropstecken efter *säger.*
16 AM har tankstreck efter *sig.*
17 *Allt!* — AM *Allt!* — *Lars* —, ändrat till *Allt!* —.
20 AM stavar *Din* med liten bokstav.
21 Efter denna replik har S. i AM tänkt sig följande slut på akten.

Olof

Jag är rädd — detta är för mycket! — Det kan inte vara sannt! —

Denna replik har omedelbart strukits och ersatts med följande replik.

Olof

Jo jag är mycket lycklig! Än Du min broder hvad har Du för glädje af lifvet —

Lars

Att se andra lyckliga!

Olof

Du är nöjd med bra litet!

Därefter har detta parti strukits med violett bläck och ersatts med följande replik, skriven med violett bläck.

Olof

O jag är för mycket lycklig — (det slutar aldrig väl!, ersatt med *Skall detta sluta väl?!*, ändrat till *Skall detta kunna sluta väl?!*)

Lars

I AM saknas alltså r. 24 t.o.m. r. 28.

23 *lycklig* — TM har först *lycklig — Skall detta kunna sluta väl!*, av S. ändrat till *lycklig —*.

24 R. 24 t.o.m. r. 28 ha skrivits till av S. vid ett senare tillfälle i TM. Jfr textvarianterna r. 21.

25 *Se* TM har först *Är*, omedelbart ersatt med *Se*.

28 I TM:s marginal har S. antecknat *5 ark*.

206

1 Tredje akten t.o.m. s. 207 r. 25 är renskriven av hand 3 i TM.

3 AM stavar *till* med stor bokstav. — I AM har partiet *klädd* t.o.m. r. 4 *bordet*. — tillagts med violett bläck efter det att r. 5 skrivits. Jfr textvarianterna till s. 221 r. 31, r. 33 och s. 222 r. 25.

4 *ett* AM har först *och med ett*, ändrat med violett bläck till *ett* Jfr r. 3.

5 — *Ett bud in* — AM *Ett bud — in* — I TM:s marginal stå *Jamber*, skrivet med rödkrita, och *Scen I*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 317 Scen I.

7 AM har frågetecken efter *Nå*.

12 *Allt* AM har först *Såå! Allt*, ändrat till *Allt*.

14 *Långt derifrån* AM har först *Kanske icke*, ändrat med blåkrita till *Ännu icke*, ändrat med violett bläck till *Långt derifrån*. — *adeln*. AM har först *adeln!*, ändrat till *adeln och bönderna*, ändrat till *adeln*. Jfr r. 15. — *man räknar* TM har först *räkna*, ändrat av S. till *man räknar*.

15 Replikerna r. 15 t.o.m. 19 stå i AM:s marginal.

19 *ju att* AM har först *att*, ändrat till *ju att*. TM har först *att*, ändrat med violett bläck till *ju att*.

21 *hur* AM *huru*

23 *inte* AM *icke*

24 I AM är *Det skulle jag göra!* inskjutet ovan raden med violett bläck.

25 *Springer* TM har först *Stiger*, ändrat med violett bläck till *Springer*.

207

2 AM stavar *gå* med stor bokstav.

4 I TM:s marginal står *Scen II*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 318 Scen II.
5 *går* AM har först *upp och går*, ändrat till *går*.
6 AM har fyra tankstreck efter *deruppe*.
7 *jag* AM har först *det*, omedelbart ersatt med *jag*. — *derför* AM *derföre*
8 *i Vesterås* AM har först *vid hufvuddrabbningen i Vesterås*, ändrat till *i Vesterås*.
9 *bordet*. AM har först *bordet och*, ändrat till *bordet*.
11 *större saker att uträtta* AM har först *bättre att göra!*, omedelbart ersatt av *större saker att uträtta*. För AM:s första formulering jfr s. 3 r. 28. — *ha'* AM har först *har*, ändrat till *ha*.
12 AM saknar skiljetecken efter *eländet*.
13 *papperen* AM *papperen eller pergamenten* TM har först *papperen och pergamenten*, ändrat av S. till *papperen*. — *på* AM har först *till*, omedelbart ersatt med *på*.
14 *förkunna honom som* AM har först *förkunna* (tillagt *att*) *Christus*, ändrat med violett bläck till *förkunna honom som*.
15 *inte* AM *icke*
16 *ha'* AM *ha* — *morgon!* AM har först *morgon!*, ändrat till *morgon! Men det finns ju ingen kung!*, ändrat med violett bläck till *morgon!*
19 *pund!* AM har först *pund och sätta mitt ljus under en skäppa!*, ändrat med violett bläck till *pund*.
20 *tala* t.o.m. *skulle* AM har först *tala Skall jag tiga när jag kan*, ändrat med violett bläck till *tala och jag som skulle*
22 *Räknar i papperen* AM har först *Räknar i papperen, 5, 10, 20 — 24 blad qvar*, ändrat med violett bläck till *Räknar i papperen*. — *dem* AM har först *papperen*, ändrat med violett bläck till *dem*. — *utåt* AM har först *långt utåt*, ändrat till *utåt*.
23 Denna rad är tillagd i AM, efter det att nästa replik skrivits. Jfr textvarianterna till s. 208 r. 7.
24 I TM:s marginal står *Scen III*, skrivet med blåkrita, och *vers*, skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 318 Scen II. — *Christina* AM *Christina räknar*.
25 *inkommer* AM *in* — AM har utropstecken efter *bordet*.
26 R. 26 och r. 27 stå i AM:s marginal. — Fr.o.m. denna rad är tredje akten i TM renskriven av hand 2.
28 *24 sidor* AM har först *24*, ändrat med violett bläck till *24 sidor*.
33 *sätter* AM har först *sam*, omedelbart ersatt med *sätter*.
34 *ha'* AM *ha*

208

3 AM stavar *du* med stor bokstav.
5 AM stavar *Din* med liten bokstav.
7 *Skyldighet!* AM har först *Skyldighet! Det är ett bra ord!*, ändrat till *Skyldighet!* Jfr textvarianterna till s. 207 r. 23.
11 AM stavar *Din* med liten bokstav.

13 *Det* AM har först *Pligt! Det,* ändrat med violett bläck till *Det.*
16 AM har utropstecken efter *skrifver.*
17 *för huru* AM har först *huru för,* ändrat till *för huru.*
23 *Är det* AM har först *Det är,* ändrat med violett bläck till *Är det.* — Mellan r. 23 och r. 24 följer i AM ett med violett bläck struket parti. Jfr r. 24. Se även s. 100 r. 15—20.

Paus.

Olof skrifver

Hvad har Du till middag i dag?

Christina spritter upp!

Olof!

24 I AM är *Paus* tillskrivet med violett bläck, jfr 23.
26 AM saknar tankstreck efter *skrifva.*
29 AM har komma efter *upp.*

209

2 *upp; går* AM har först *upp och går,* ändrat till *upp; går.* Scenanvisningen förefaller vara skriven senare än r. 3—4. — *samt* AM *och*
7 AM saknar skiljetecken efter *blomkruka.*
15 *ha'* AM *ha* — AM stavar *Ditt* med liten bokstav.
20 *Olof!* AM har först *Olof! Du har stora bekymmer!,* ändrat till *Olof! Du har mycket att tänka på!,* ändrat till *Olof!*
22 *tiger.* I AM följer därpå replik av Olof *Åhjo!,* vilket strukits. — AM har tankstreck efter *tiger.*
24 *tankar* — — — — AM har först *tankar ... tål inte vid en blomma!,* ändrat till *tankar ...* Jfr prosaupplagan s. 99 r. 20 textvarianterna.
25 AM har först *Olof Håhåjaja!,* ändrat med violett bläck till r. 25 och r. 26 *Olof suckar otåligt.*
28 *så olycklig* AM *olycklig*
32 AM har ett tankstreck efter *ej.* — AM stavar *Dina* med liten bokstav.

210

2 *Ja!* AM har först *Mina förstår Du inte!,* ändrat med violett bläck till *Ja!* — Därefter följa mellan r. 2 och r. 3 två med violett bläck strukna repliker i AM.

Christina

Återigen!

Olof

Tror Du att jag vill kasta af mina bördor på Dig?

10 AM stavar *Dina* med liten bokstav. — Därefter följa mellan r. 10 och r. 11 två med violett bläck strukna repliker i AM. Jfr r. 12.

Christina på knä!

Jag?!

Olof

Stig upp!

12 *Min* t.o.m. *fötter* AM har först *Här är min plats,* ändrat med violett bläck till *Min plats är vid dina fötter.* Jfr r. 10.

13 AM stavar *Din* och *Du* med liten bokstav.

14 *Du mig ur sigte!* AM har först *jag Dig!,* ändrat med violett bläck till *du mig ur sigte!* — Därefter följer mellan r. 14 och r. 15 ett parti i AM, som strukits omedelbart. Jfr s. 98 r. 20—21.

Olof

Då skall det glädja Dig att i dag — kanhända — hela mitt arbete gått öfver ända! Kungen har afsagt sig regeringen! Är Du glad!

Christina

16 *om* t.o.m. *förföll!* AM har först *om jag föll med mitt verk,* ändrat med violett bläck till *om mitt verk förföll.*

17 Partiet r. 17 t.o.m. s. 211 r. 4 i TM förstruket med rödkrita och markerat *Obs!* med blåkrita. Jfr r. 22.

18 AM stavar *Ditt* med liten bokstav.

19 *älska ditt arbete!* AM har först *älska det!,* ändrat med violett bläck till *älska ditt arbete!* — AM stavar *Ditt* med liten bokstav.

20 *Du kan* AM har först *Kan Du,* ändrat med violett bläck till *Du kan.*

22 *heller inte* AM har *inte,* ändrat till *inte heller,* ändrat till *heller inte.* — I TM är *men* t.o.m. r. 23 *mig!* förstruket med blåkrita. Jfr r. 17.

26 *Du en gång* AM har först *Du hatar,* omedelbart ersatt med *Du en gång.* — AM stavar *Ditt med* liten bokstav.

211

6 AM saknar komma efter *O,* har komma efter *mig* och stavar *Du* med liten bokstav. — I AM har meningen *O* t.o.m. *skull!* tillkommit, efter det att *Christina* r. 9 skrivits ned. Detta *Christina* har sedan strukits, varefter r. 7—9 tillkommit.

10 I AM är meningen *Hvarför* t.o.m. *mig?* tillkommen, efter det att en replikrubrik *Olof* strukits.

12 *Tänk* AM har först *Tänk hvad hon skall lida,* ändrat till *Tänk.*

14 *Du* t.o.m. *Dig* AM har först (*Skulle Du,* ändrat till *Du skulle*) *kunna offra mig för henne!,* ändrat sedan nästa replik skrivits ned till *Jag vet! Du skall bedja henne om förlåtelse, för att Du gifte* (*Dig, endast Du,* ändrat till *Dig, Du,* ändrat till *Dig, så snart Du får se henne,* ändrat med violett bläck till *Dig.)* För AM:s första formulering jfr s. 104 r. 22—23.

16 *gifvit bort* AM har först *offrat,* ändrat till *gifvit bort.* — I TM är *Jag* t.o.m. r. 17 *väg!* understruket och markerat *Obs!* med blåkrita i marginalen.

18 I TM:s marginal är partiet r. 18 t.o.m. r. 31 förstruket med rödkrita.

19 AM saknar skiljetecken efter *bordet.*

20 AM saknar komma efter *O.*

22 AM stavar *Dina* och *Ditt* med liten bokstav.

23 AM stavar *Din* med liten bokstav. — *Jag* AM har först *Jag stackare,* ändrat med violett bläck till *Jag.* — *blott* AM har först *endast,* ändrat med violett bläck till *blott.*

25 *Dig.* — AM har först *Dig — det var min uppgift,* ändrat med violett bläck

till *Dig* —. I AM är *jag* understruket med violett bläck. — I TM äro *endast* och *Dig* understrukna med blåkrita.

26 AM stavar *Ditt* med liten bokstav.

30 *O* t.o.m. r. 31 *ty* AM har först *Trösta Dig min vän, jag älskar Dig nog så högt någon kan, men — jag får inte! Se så! Vill Du nu lemna mig ty,* ändrat med violett bläck till *O att Du aldrig fick veta huru högt jag älskar Dig — — — — Lemna mig en stund Christina ty.*

212

2 AM saknar tankstreck efter *kärlek* och stavar *att* med stor bokstav. — *bredvid* AM har först *bredvid hvarann,* ändrat med violett bläck till *bredvid.* — *hvarandra* AM *hvarann*

8 *Detta menar Du!* AM har först *Gud i himmelen!,* ändrat med violett bläck till *Detta menar Du!*

12 *Låt* t.o.m. *tala!* AM har först *Jag har alldeles för allvarliga tankar att sysselsätta mig med för att (vilja,* ändrat till *ha lust att) gnabbas om,* ändrat med violett bläck till *Låt mig slippa tala — jag har allvarliga tankar som sysselsätta mig —,* ändrat med violett bläck till *Låt mig slippa tala —.*

13 AM har dessutom en scenanvisning *skalkaktigt,* skrivet med violett bläck.

14 I AM är ett felstavat *alfvarliga* rättat med violett bläck.

15 *Se så* AM *Seså*

22 *— Seså — Sätt Dig* AM har först *Seså — Var så god och Sätt dig nu. Du har tjugu blad qvar,* ändrat med violett bläck till *Seså — Sätt Dig. — fortare!* AM har först *fortare! Jag går inte ifrån Dig!,* ändrat med violett bläck till *fortare! — Tror* AM har först *Sk,* omedelbart ersatt med *Tror.*

23 *rufva på* AM har först *gräfva i,* ändrat med violett bläck till *rufva på.* — AM stavar *Dina* med liten bokstav. — *Inte* AM har först *och inte,* ändrat med violett bläck till *Inte.*

27 AM saknar skiljetecken efter *händt.*

30 *Sitt ner* AM har först *Sitt,* ändrat till *Sitt ner.*

32 *Den* t.o.m. *menniskor* AM har först *Den som fick vara som en annan menniska,* ändrat med violett bläck till *Den dag som jag fick vara som andra menniskor.* — AM stavar *Då* med liten bokstav.

213

2 *det! Du är ju* AM har först *det! Det är ju ingen som ser Dig nu! Törs du inte vara menniska ett ögonblick! Nu är du ju,* ändrat med violett bläck till *det! Du är ju.*

3 *och Du* AM har först — *Du,* ändrat med violett bläck till *och Du.*

6 *med!* AM har först *med! Är Du inte törstig Olof!,* omedelbart ändrat till *med!* Jfr nästa ändring. S. har tänkt fortsätta med en replik av Olof. Replikrubriken *Olof* har strukits, och dramat fortsätter med *Hur* t.o.m. *Olof?*

7 *vin!* AM *vin!" — lif!"*— AM *lif!"*

22 *Hon* AM har först *Stackars barn, när (hon,* ändrat till *Du) får veta hur liten orsak till glädje vi ha! — Hon,* ändrat med violett bläck till *Hon.*

24 AM saknar komma efter *in.*

25 *som inte är* AM har först *det är inte,* ändrat med violett bläck till *som inte är.*

32 *dör* AM har först *döden!,* omedelbart ersatt med *dör.* — AM saknar skiljetecken efter *ögonblick.*

214

4 *lutan.* AM har först *lutan som,* omedelbart ändrat till *lutan.*

7 Efter denna rad står i AM *1,* markerande plats för en planerad ballads första strof. Jfr r. 12. — S. har i TM med violett bläck försökt sätta ihop en visa åt Kristina. I marginalen står *Skizz.*

Det var i det sköna Provence
Bland rosor och vin
När körsbärsträden skattas
Af humlor och bin

Så var det afton att en gosse gick nere i dalen (tillagt *i vingården*) *och såg hur solen* (tillagt *sjönk och*) *lyste på alpens topp — Då säger han: "ännu en gång vill jag se solen förr än hon går ner" Han* (*springer,* omedelbart ersatt med *börjar springa*) *upp för berget* (*obs licentian; man springer icke uppför en alp*) *skuggan flyr* (*Forts*) Jfr r. 13.

12 Raden saknas i AM; efter denna rad står i AM *2,* markerande plats för andra strofen av balladen. Jfr r. 7. — I TM ger S. innehållet i Kristinas sång på prosa. Texten är skriven med violett bläck.

(*Forts*) *Han kommer allt högre* (struket *bland*) *myggen dansar öfver vattenpölar och spindeln spinner i mossan — Han nedfaller tröttad men än en gång skall han se solens sken — han gör ett äpple af snö* (*prosa = snöboll*) *kastar den upp så högt att den träffas af de i luften dröjande solstrålarne — bollen lyser ett ögonblick som en orange* (*persika*) *faller, rullar;* (*Du,* omedelbart ersatt av *Han*) *följer den med ögonen, häpnar, ty den vexer i stället för att minskas, lavinen störtar ner, förstör* (tillagt *fadrens*) *vingård, och begrafver dalens innevånare.* Jfr textvarianterna r. 7.

14 I TM är partiet r. 14 t.o.m. s. 215 r. 12 struket med rödkrita.

15 AM saknar skiljetecken efter *upp.*

18 AM saknar skiljetecken efter *lutan.*

19 *Nu* AM har först *Nu ha' vi roat oss, nu,* ändrat med violett bläck till *Nu.* I samband med denna ändring har i AM *annars blir det ånger efter!* lagts till med violett bläck.

23 AM har kolon efter *Stadskyrkan.*

25 AM saknar skiljetecken efter *skrifver.*

31 *6* AM har först *5,* omedelbart ändrat till *6.* TM *5 6*

215

2 *ta'* AM *ta* — I AM är *så att* t.o.m. r. 3 *bark!* tillagt med violett bläck, efter det att nästa replik skrivits.

5 *tror Du* AM har först *Du tror,* omedelbart ändrat till *tror Du.*

7 *ha'* AM har först *har,* ändrat med violett bläck till *ha.* — AM saknar tankstreck efter *göra?*

15 AM har frågetecken efter *vet.* — AM har mellan r. 15 och r. 16 ett struket parti, som hör till Olofs replik r. 15.

Det bultar.

Nu kanske jag får veta det! Gå ut Christina! Budet kommer! Tag bort detta!

16 *öppnas* AM har först *öppnas i detsamma,* ändrat till *öppnas.*

17 I TM:s marginal står *Scen IV,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 326 Scen III.

18 *orörlig!* AM har först *och orörlig väntar,* omedelbart ändrat till *orörlig!*

19 *Är* t.o.m. *här?* AM har först *Är Du här min son?,* ändrat sedan nästa replik skrivits till *Är Mäster Olof här?* Jfr r. 22.

22 *Han* t.o.m. *fram!* AM har först *Stig fram moder!,* ändrat sedan nästa replik skrivits till *Han är här! Stig fram!* Jfr r. 19.

24 *en* AM har först *en din,* ändrat till *en.* — AM har tankstreck efter *ögon.*

30 Raden står i marginalen till AM, som har utropstecken efter *spelet.*

32 AM har komma efter *mig.*

216

2 *Herren* t.o.m. *skulle* AM har först *Herren gjorde mig blind att jag skulle,* ändrat till *Herren slog mig med blindhet, att jag icke skulle.*

5 *den* t.o.m. *sutit* AM har först *en stol vid bordet,* omedelbart ändrat till *den stol som Christina nyss suttit i.*

7 *något att säga!* AM har först *något på hjertat,* ändrat med violett bläck till *något att säga.*

8 AM har en scenanvisning *som kommer,* vilket strukits.

12 *— tiger.* AM *— tiger —*

14 *Har* AM har först *Gif mig en kyss Olof! Har,* ändrat till *Har.*

18 I AM står först ett struket *Christina;* därefter har S. skrivit ordet ännu en gång.

21 *hjertat* AM har först *sinnet,* omedelbart ersatt med *hjertat. — modigt! — Olof!* AM har först *modigt! — Hvad vet Du? Hur långt ha de Lutherska,* omedelbart ersatt med *modigt! — Olof! Du kan bära* (struket *et nederl*) *ett nederlag,* omedelbart ersatt med *modigt — Olof!* — I TM är *Hvad* t.o.m. *göra?* struket med violett bläck.

24 I TM är *Hvad har händt?* struket med violett bläck.

25 I TM är partiet r. 25 t.o.m. s. 217 r. 31 struket med violett bläck.

217

4 *Jag* AM har först *Och vi äro förlorade! Jag,* ändrat med violett bläck till *Jag.*

7 *Son, Son* AM *Saul, Saul*

10 *Du som* AM har först *Dig han,* omedelbart ersatt med *Du som. — förföljde honom* AM har först *förföljde,* ändrat till *förföljde honom.*

11 Före *Jag* står i AM ett struket *Jag.*

12 AM har en scenanvisning *tiger,* som strukits.

13 *Du är det* AM har först *Du vill icke låta mig tala,* omedelbart ersatt med *Du är det. — utstött* AM har först *Ingen,* omedelbart ersatt med *utstött.*

14 AM har komma efter *bålet.* — I TM är *Biskop* t.o.m. r. 15 *införande* struket med blåkrita.
15 *yrkar* AM har först *arbetar,* ändrat till *yrkar.*
16 AM stavar *Dina* med liten bokstav.
19 I TM är *allt* struket med blåkrita.
22 AM har blott ett tankstreck efter *Om.*
24 *detta och...* AM *detta!* — AM stavar *Dina* med liten bokstav — *och* TM har först *och,* struket med blåkrita.
33 *talat.* — AM *talat.*

218

5 AM stavar *Ditt* och *Du* med liten bokstav och har utropstecken efter *spilla.*
12 *förut* AM *förr*
14 *Vill Du* AM har först *Vet Du,* omedelbart ersatt med *Vill Du.*
21 *Hur* AM har först *Vederdöparens dotter som Du mötte* (ovan raden *med*) *i sakristian och som Du dårat. Hur,* omedelbart ändrat till *Hur.* — *Vederdöparens* AM *vederdöparens*
23 Raden är inskjuten ovan raden i AM.
25 *sätter sig* AM *sätter sig,* ändrat till *sätter sig kastar bort tyget.* — I TM är raden infogad i efterhand av S.
26 *alla* — — — — AM *alla.* —
29 *finns* AM *fins*
31 AM saknar komma efter *fram* och har tankstreck efter *modren.*
32 I TM:s marginal står *Scen V,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 327 r. 33.

219

5 *plats!* AM har först *plats! Får Du icke vara,* omedelbart ändrat till *plats!* — AM saknar komma efter *Christina.*
7 AM stavar *Din* med liten bokstav.
10 I höjd med denna rad står i TM:s marginal en bock, skriven med blyerts.
11 *rätt.* AM har först *rätt och lofvärdt!,* ändrat till *rätt.*
14 *stort vatten* AM har först *vatten,* ändrat till *stort vatten.*
25 I AM har först på Olofs replik följt *Modren Du har* r. 25. Därefter har *Modren* strukits och ny rubrik placerats högre upp. Sedan har r. 25 *Det* t.o.m. *dina* — pressats in före följande mening. — AM saknar komma efter *munkarne* och *säger.* — *Det* t.o.m. *Dina* är i TM struket med violett bläck. I marginalen står med violett bläck *Det är katolikerna.* — Repliken r. 25 t.o.m. r. 30 är förstruken i TM:s marginal med blåkrita. Jfr. r. 28.
26 *sak,* AM har först *sak, de ha sett huru* (ovan raden *andlig*) *frihet är,* ändrat med violett bläck till *sak.*
27 *dem* — AM har först *dem — de vilja rädda Dig från* (*andlig död,* ändrat med violett bläck till *den andliga död*), ändrat med violett bläck till *dem* —.
28 AM stavar *Ditt* med liten bokstav. — *knutit* AM har först *ink,* omedelbart ersatt med *knutit.* — I TM är *de komma* t.o.m. *knutit* understruket med blåkrita. Jfr r. 25.

29 *den så* AM har först *henne,* ändrat till *den,* ändrat med violett bläck till *den så.* — AM stavar *Din* med liten bokstav.

220

6 *menskolif* AM har först *många lif,* ändrat till *menskolif.* — *icke* AM har först *icke,* omedelbart ersatt med ett nytt *icke.* — *ge en* AM *din,* ersatt med *ge en.*
9 *folket* AM har först *pöbeln,* ändrat med violett bläck till *folket.* — *slå ut* AM har först *krossa,* ändrat till *slå in*
10 *dem?* AM har först *dem! Nu föreställer Du pöbeln!,* ändrat med violett bläck till *dem!*
13 *Olof* AM har först *Olof gör ett hastigt knäfall för modren! Mildt. Förlåt mig om Du kan!,* ändrat med violett bläck till *Olof.*
14 *i exstas* AM har först *som förr i extas,* ändrat till *i extas talar mycket fort alltsammans.* — *exstas* TM har först *extas,* av S. ändrat med blyerts till *exstas.*
15 *den svarte* AM har först *svarte,* ändrat till *den svarte.*
16 *vet* — AM har först *vet* — *Hör Du,* omedelbart ändrat till *vet* —.
17 *några styfver* AM har först *en spottstyfver,* ändrat med violett bläck till *några styfver.*
18 AM stavar *satans* med stor bokstav.
19 AM stavar *Dig* och *Dina* med liten bokstav.
20 *da'r* AM *dar* — *Dina* AM *dina* — *att Du vet huru* AM har först *att* (ovan raden *vet*) *Du hur Jesus Kristus, äfven,* ändrat med violett bläck till *att Du vet huru.*
21 AM har komma efter *frälsare.*
22 I TM är *Jag är ingen* struket med violett bläck.
26 *vackert!* — AM har först *artigt!* ändrat med violett bläck till *vackert!*
27 AM stavar *du* med stor bokstav.
28 *Nu* AM har först *Se,* ersatt med *Nu.* — *det fägnar* AM har först *med smickrar,* ändrat till det *fägnar.*
29 AM har punkt efter *hopen.*
30 *äkta* AM har först *rigtig,* omedelbart ersatt med *äkta.* — I TM:s marginal står skrivet med rödkrita på längden av papperet *vers Budet från Brask.*
31 *lycka* AM har först *sällhet,* ändrat med violett bläck till *lycka.* — *kommer hem* AM har först *kommer,* ändrat med violett bläck till *kommer hem.*
32 *sedan* AM har först *sedan Du lagt,* ändrat med violett bläck till *sedan.*
33 *odödliga* t.o.m. *bli* AM har först *själs odödliga tempel* (*i en rännsten,* ändrat med violett bläck till *i ett gathörn*) *att bli buren hem på armarne och bli,* ändrat med violett bläck till *odödliga själs tempel blifvit hemburet, bli.*
34 *af glädje* AM har först *glädjetårar,* ändrat till *af glädje.* — AM har tankstreck, skrivet med blyerts efter *barn.*

221

1 *af sorg* AM har först *sorg,* omedelbart ersatt med *af sorg.*

3 *så och så* AM har först *så,* ändrat till *så och så.* — I TM är *så och så* struket med violett bläck.
5 AM saknar semikolon efter radens första *Du.* — *femtio* AM har först *50,* omedelbart ersatt med *femtio.* — *män* AM har först *karlar,* ändrat med violett bläck till *män.* — *kunna* AM har först *för,* omedelbart ersatt med *kunna.*
7 *upp,* AM har först *upp, man är ädel,* ändrat med blyerts till *upp,.* — *Gå* AM har först *Gå och synda icke härefter,* ändrat till *Gå,* Jfr s. 42 r. 6.
10 *utom* t.o.m. *harm* AM har först *har afsvimmat,* ändrat till *som är utom sig af förtviflan* (struket *och*) *vrede och sorg.* — *utom* TM har först *är utom,* av S. ändrat till *utom.* — *harm* TM har först *sorg,* av S. ändrat till *harm.*
12 *förut* AM har först *förr,* ändrat till *förr men på knä för modren,* ändrat med violett bläck till *förr.*
13 *skall* AM har först *säger,* omedelbart ersatt med *skall.* — *så* AM har först *något,* omedelbart ersatt med *så.*
14 AM stavar *Ditt* med liten bokstav.
15 AM stavar *Din* med liten bokstav.
18 *Led* AM har först *Aldrig! Led,* ändrat till *Led.*
20 *förrän* AM *förr än* — AM har utropstecken efter *steg.*
22 *släpper* AM har först *stöter,* omedelbart ersatt med *släpper.*
23 *närmat* AM har först *tillt,* omedelbart ersatt med *närmat.*
27 Mellan r. 27 och r. 28 har Kristina i AM en replik.

Christina

Det är mig man vill tala vid!

31 *Fattar svärdet* AM har först *ropar i dörren tag fram mina vapen!,* ändrat med violett bläck till *Tar svärdet.*
32 *äro* t.o.m. *spilda* AM har först *må inga ord spillas,* ändrat till *äro goda ord spilda.*
33 AM har mellan r. 33 och r. 34 en med violett bläck struken scenanvisning *En tjenare in med* (*en brynja,* ändrat med bläck av vanlig färg till *ett pansar*) *och ett svärd.* — I TM är *det* t.o.m. *folk!* struket med violett bläck.

222

5 AM har mellan r. 5 och r. 6 en med blyerts struken scenanvisning *En sten in genom fönstret.*
8 AM har en med blyerts struken scenanvisning *tar upp stenen och kastar den tillbaka.*
9 *folk* AM har först *pack,* ändrat med violett bläck till *folk.* — *mitt* AM har först *mig,* omedelbart ersatt med *mitt.* — *gå* AM har först *gå,* ändrat med violett bläck till *gån.*
12 *De* AM har först *Det är icke ditt lif detta de vilja! De,* ändrat till *De.*
14 *Ha'* AM *Ha* — *murkna* AM har först *ruttna,* ändrat med violett bläck till *murkna.*
15 AM saknar skiljetecken efter *munkar.*
20 I AM är scenanvisningen infogad efteråt.
21 *ingen* — AM har först *ingen — det begärde aldrig Gud af Abraham en gång —,* ändrat med violett bläck till *ingen —.*

23 I AM är *De* kursiverat.
25 I AM är *till dörren lyfter svärdet* infogat efteråt.
27 I TM:s marginal står *Scen VI,* skrivet med blåkrita.
30 *falla med heder* AM har först *falla —,* ändrat till *falla med heder.* — I TM är *och* t.o.m. *lif* struket med violett bläck.
31 AM har tankstreck efter *bålet.*

223

2 I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
3 AM saknar komma efter *mig.*
4 R. 4 och r. 5 äro skrivna med violett bläck i AM:s marginal.
7 *tiger, slagen* AM har först *tiger,* ändrat med violett bläck till *tiger, slagen.*
9 *Nej det vill Du icke, — man* AM har först *Nej man,* ändrat med violett bläck till *Nej det vill Du icke man.*
10 *ser det* AM har först *vet det,* ändrat med violett bläck till *ser det.*
11 I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
12 R. 12 och r. 13 stå i AM:s marginal och äro skrivna med violett bläck.
13 *en stol* AM *stolen* TM har först *stolen,* ändrat av S. till *en stol.*
15 I TM:s marginal står *Scen VII,* skrivet med blåkrita. — I TM är partiet r. 15 t.o.m. s. 224 r. 12 struket med violett bläck.
18 *hop* AM har först *skara,* ändrat med violett bläck till *hop.*
25 AM saknar skiljetecken efter *tjenaren.*
28 *Nej de* AM *Nej! De*
32 *gråa* AM har först *sv,* omedelbart ersatt med *gråa.*

224

3 AM har en scenanvisning *upp lyfter sina händer,* vilket strukits.
6 *Farväl!* AM har först *För sista gången! Farväl!,* ändrat med violett bläck till *Farväl!*
7 *sista* AM har först *stora,* ändrat med violett bläck till *sista.*
8 AM stavar *Din* med liten bokstav. — *var* AM har först *vor,* omedelbart ersatt med *var.* — *det! Jag* AM har först *det! Mitt straff skall bli att jag måste se, ty jag är ej blind! Jag,* ändrat med violett bläck till *det! Jag.*
9 AM stavar *Ditt* med liten bokstav.
10 *lösas; ty hvarje* AM har först *lösas, ty Hvar,* omedelbart ersatt med *lösas, ty hvarje.*
11 AM stavar *Din* med liten bokstav. — *jag* AM har först *hon,* ändrat med violett bläck till *jag.*
12 *förbannelse!* AM *förbannelse!* (struket *Kla*) *Jag älskade Dig högre än min själ, detta var min synd. Nu vill jag afbedja den! Gud förlåte mig! Farväl!,* ändrat med blyerts till *förbannelse!* — S. har med violett bläck i AM:s marginal antecknat *Profetia utföres När ögat släckes ser det inåt,* struket med violett bläck.
15 I TM:s marginal står *Scen VIII,* skrivet med blåkrita, och ett frågetecken, skrivet med blyerts. Jfr versupplagan s. 330 Scen IV.
17 I TM är raden struken med rödkrita.

23 *Hvilken?* AM har först *Hvilken? Jaså!,* ändrat med violett bläck till *Hvilken?*
25 AM har frågetecken efter *segrat.*
27 *rätt* TM har först *lätt,* av S. ändrat till *rätt.*
29 *Tänk på* AM har först *Tänk,* ändrat med violett bläck till *Tänk på.* — *kärlek!!* AM har först *kärlek!!* Därefter en replik av Olof *Men hon var ju inte blind!,* struken med violett bläck. Kristinas replik r. 30 har alltså slagits ihop med hennes nästa replik i AM, som lyder *Du kanske vill vara ensam!*
34 AM saknar skiljetecken efter *bref.*

225

6 I AM är *är* kursiverat med violett bläck. — I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
7 *kastar bort svärdet* AM har först *På knä, kastar bort svärdet,* ändrat med blyerts till *kastar bort svärdet.*
8 *Det* AM har först *Jag tackar Dig Gud för denna stund* (*upp*), ändrat med blyerts till *Det;* scenanvisningen (*upp*) struken med violett bläck. Jfr prosaupplagan s. 107 r. 5.
12 AM saknar komma efter *O.*
16 AM stavar *Biskopen* med liten bokstav.
18 *hon* AM har först *han,* ändrat med violett bläck till *hon.* — *här,* AM har först *här, ty nu har Du ingen längre att strida mot,* ändrat till *här,.* — AM har komma efter *segrat".* — I AM äro radens citationstecken skrivna med violett bläck.
19 *född till* AM har först *född,* ändrat till *född till.*
22 *den* AM har först *denna,* ändrat till *den.*
28 Partiet r. 28 t.o.m. r. 30 står i AM:s marginal och ersätter följande strukna replik *Säg mig Olof — ack jag är så okunnig — hvad är det för ett storverk som skett och som Du är så glad öfver!* Ändringen är utförd med violett bläck. Jfr s. 226 r. 9.
32 *Christina* AM har först *Vet Du icke det! Påfveläran är afskaffad, Svea Rike är ett Evangeliskt Luterskt land och har i dag fått det nya dopet! Och du Christina,* ändrat med violett bläck till *Christina. — nu är Du* AM har först *är,* ändrat med violett bläck till *nu är Du.*

226

8 AM saknar komma efter *Ja.*
9 Repliken r. 10 t.o.m. r. 15 står i AM:s marginal och har kommit till i samband med ändringarna s. 225 r. 29—30 och 32 och ersätter följande strukna replik *Jag är så ledsen öfver att jag inte kan vara glad öfver den nya tron!* (i marginalen *som jag inte vet hvad det är!*) *Förlåt mig, men om Du har någon glädje så vill jag glädjas* (*öfver,* ändrat till *åt*) *den! Nu måste jag lemna Dig!* (struket med bläck av vanlig färg *Jag har*) *går.* Ändringen är utförd med violett bläck. De fem första orden strukna med blyerts.
10 I TM:s marginal står ett struket *Prosa,* skrivet med rödkrita.

12 *får jag* AM har först *vill jag*, omedelbart ersatt med *får jag*.
15 I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita, och *Monolog*, skrivet med violett bläck.
17 AM saknar tankstreck och komma efter *bitterligen*. — I AM är *med* t.o.m. *händerna* tillagt efteråt.
19 I TM:s marginal står *Scen IX*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 332 Scen V.
20 AM saknar skiljetecken efter *in*.
24 I TM:s marginal står *Prosa*, skrivet med rödkrita.
30 *Nå* t.o.m. *Ni* AM har först *Nå, Ni*, ändrat till *Nå, Ni har vunnit Ert mål Ni*. — *man!* AM har först *man! och Ni har vunnit Ert mål!*, ändrat till *man!* Jfr prosaupplagan, s. 107 r. 21 textvarianterna.
32 AM saknar komma efter *omskapande*.

227

1 Fr.o.m. denna rad är *Adelsmannen* i AM förkortat till *Adelsman*, i vissa fall till *Adelsm*.
2 Jfr prosaupplagan, s. 107 r. 21 textvarianterna.
4 *ha'* AM *ha*
6 AM saknar komma efter *nöje*.
20 AM saknar tankstreck efter *kärnpunkten*.

228

4 *Åhjo* AM har först *Jo*, omedelbart ersatt med *Åhjo*. — *några* AM har först *ha*, ändrat till *litet*, omedelbart ersatt med *några*. Jfr prosaupplagan, s. 108 r. 25.
6 *får lof* TM har först *får*, av S. ändrat till *får lof*.
9 *det* t.o.m. *nytt!* AM har först *det* (*fic*, omedelbart ersatt med *har*) *man ju fått i alla tider*, ändrat med violett bläck till *det är ju inget nytt!*
14 I TM:s marginal står ett frågetecken, skrivet med blyerts.
15 *kanikers* AM har först *kanonikernas*, ändrat till *kanikernas*. Jfr prosaupplagan, s. 109 r. 3. I TM har S. skrivit *kanikers*.
16 AM saknar skiljetecken efter *före*.
21 AM stavar *Andliga* med liten bokstav.
25 AM saknar komma efter *tron*.
28 I AM är *Det* t.o.m. *papperen* inskjutet ovan raden. — *finns* AM *fins*
30 Scenanvisningen i AM är inskjuten ovan raden.
31 *evangelierna* AM *evangelium*
34 I AM är *Katolska* stavat med liten bokstav.

229

5 AM har tankstreck efter *upp*.
9 *qvar tillsvidare* AM har först *qvar*, ändrat med violett bläck till *qvar tillsvidare*.
10 *ha'* AM *ha* — *vilja,* AM har först *vilja, tills de*, omedelbart ändrat till *vilja, .* — Mellan r. 10 och r. 11 har AM ett parti, som finns med i TM

men strukits. *Tänk Er om pesten t.ex. skulle bryta ut i landet! Tror ni att man skulle aflysa den genom att utfärda en lag som förbjöd pesten!*

11 *uppmaning* AM har först *befallning*, ändrat med violett bläck till *uppmaning*. Jfr prosaupplagan, s. 109 r. 20.

14 *kommer* t.o.m. r. 15 *bestraffas* AM har först *kommer han att strängt straffa hvarje sjelfsvåld och icke blunda för Edra tilltag som han tillförene gjort!*, ändrat med violett bläck till *kommer hvarje sjelfsvåld att strängt bestraffas!* Jfr prosaupplagan, s. 109 r. 24—25.

19 AM saknar komma efter *ni*. — *mognar* AM har först *blir det*, omedelbart ersatt med *mognar*. — I TM:s marginal står *5 ark*.

24 AM har tankstreck efter *åh*.

26 I AM står partiet fr.o.m. *Ni kan* t.o.m. r. 28 *gratulerar!* i marginalen och är skrivet med violett bläck. Det ersätter *med 3000 dalers* (ovan raden *inkomst*) *vid så unga år*, vilket i sammanhang med föregående tillägg har strukits. Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 5.

28 *Jag anser* AM *Ja vet Ni*, (*jag an*, omedelbart ersatt med *jag anser*) — *Ni* AM har först *ni*, ändrat med violett bläck till *Ni*.

29 AM stavar *Ni* med liten bokstav.

30 *ovanligt* AM har först *vackert*, ändrat med violett bläck till *ovanligt*. Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 7. — *ha'* AM *ha* — *Er ålder* AM har först *så unga år!*, ändrat med violett bläck till *Er ålder!* Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 8.

33 AM saknar denna rad. — I TM:s marginal står ett frågetecken och ett *går*, båda skrivna med blyerts.

230

1 Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 12 textvarianterna.

5 I TM:s marginal står *Scen X*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 335 Scen VIII.

7 *hur* t.o.m. *detta* AM har först *sofver Du!*, ändrat med violett bläck till *hur är det med Dig! Hvad är detta.*

8 *fullmagten* AM *i fullmagten*

12 AM saknar skiljetecken efter *upp*.

21 *tog* AM har först *förtj*, omedelbart ersatt med *tog*. — I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita.

22 *trettiotvåtusen* AM *trettiotusen* — *Ve mig* AM har först *Jag tjente*, omedelbart ersatt med *Ve mig*.

23 AM stavar *Din* med liten bokstav.

24 *hetsa upp* AM har först *hetsas*, omedelbart ersatt med *hetsa upp*.

26 *falska prester* AM har först *prester*, ändrat till *falska prester*.

27 *den!* AM har först *den! Ve den som går i vägen!*, ändrat med violett bläck till *den!*

28 I TM:s marginal står *Scen XI*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 336 Scen IX.

29 AM saknar skiljetecken efter *dörren*.

30 *Det är bra Olof!* AM har först *God dag Olof!*, ändrat med violett bläck till *Det är bra Olof!*

32 Raden är skriven med violett bläck och är ett tillägg i AM.
35 Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 27 textvarianterna.

231

2 Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 29 textvarianterna.
4 AM stavar *Din* med liten bokstav.
6 *jag...* AM har först *jag mitt mål....*, ändrat med violett bläck till *jag....*
8 *Din sak* AM har först *det*, ändrat med violett bläck till *din sak*.
10 I TM:s marginal står *vers*, skrivet och understruket med rödkrita.
12 AM saknar skiljetecken efter *Christina*.
13 *Hvad är detta?* AM *Du är olycklig?* TM har först *Du är olycklig!*, ändrat av S. till *Hvad är detta?*
15 I TM är raden struken med violett bläck.
17 I TM:s marginal står *Scen XII*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 336 Scen IX.
18 AM stavar *Din* med liten bokstav.
21 AM har först följande strukna parti *Abraham ville offra Isak — men Gud ville det aldrig* — Därefter följer *Nu* osv.
22 *jag skall* AM har först *och skall*, ändrat till *jag skall*. — *Hvad* t.o.m. *honom?* AM har först *jag skänker Dig!*, ändrat med violett bläck till *Hvad har jag att ge honom?*
26 I TM:s marginal står *Du ångrar Dig!*, skrivet med violett bläck.
28 *Hvad* AM har först *Hvad — Hvarför har Du dragit henne in i dina strider! Hvad*, ändrat till *Hvad*.
31 I TM är *dörren* understruket med violett bläck.
32 *på* AM har först *dităt*, omedelbart ersatt med *på*.

232

4 *Allt* t.o.m. *jag* AM har först *Det är det jag fruktar*, ändrat med violett bläck till *Allt för mycket fruktar jag*. — *får* AM har först *fins*, omedelbart ersatt med *får*.
5 *tanke* — AM har först *tanke — Hur var det Du*, ändrat till *tanke* —.
7 AM har endast ett tankstreck efter *Olof*. — *värdig* — AM har först *värdig — — I qväll klockan 9 i St. Gertruds*, ändrat till *värdig — I St. Gertruds*, ändrat med violett bläck till *värdig — I St:a Ursulas*.
10 *Hvad vill Gillet?* AM har först *Och Ert mål gillets mål* —, ändrat med violett bläck till *Hvad vill Gillet?*
14 AM stavar *Din* med liten bokstav.
16 *sedan* AM har först *och*, omedelbart ersatt med *sedan*.
21 AM har komma efter *jubel*. — I TM är *Klockringning* struket med violett bläck.
25 *och öl utanför* AM har först *utan*, ändrat med violett bläck till *och öl utanför*. Jfr prosaupplagan, s. 111 r. 20.
28 I TM:s marginal står *Utföres* med rödkrita.
32 AM saknar komma efter *barn*.

233

2 *att* AM har först *på,* ersatt med *att.* Jfr prosaupplagan, s. 111 r. 27.
7 *en* AM har först *Jesus Christus,* ändrat med blyerts och violett bläck till *en.* — *alla* AM har först *alla Pontius Pilater icke,* ändrat till *alla.* — *lefva* AM har först *två sina händer och lefva!,* ändrat med violett bläck till *lefva!* — Raden är struken med violett bläck i TM, i vars marginal står *Annat!*
10 I TM är *som* struket med violett bläck.
13 *stannar tvekande* AM har först *stannar,* ändrat med violett bläck till *stannar tvekande.* — *ögonblick* AM *ögonblick — gest — med händerna sträckta* (*mot,* omedelbart ändrat *till*) *bön.* — I TM:s marginal står *Scen XIII,* skrivet med blåkrita och *vers,* skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 336 Scen IX.
14 *bön* TM har först *bön gest,* ändrat av S. till *bön.*
15 Raden är skriven med violett bläck och är ett tillägg i AM, som saknar tankstrecken.
16 *går ut igen* AM har först *går,* ändrat med violett bläck till *går ut igen.*

234

1 Fr.o.m. denna rad är TM skrivet av S. själv. Jfr s. 348 — Raden är i TM understruken med rödkrita.
3 *Modren* AM *En sängkammare modern.* Fr.o.m. *En sängkammare* är AM skrivet med violett bläck. Jfr textvarianterna s. 261 r. 5. Jfr dock textvarianterna s. 252 r. 29. — I AM är *eller en säng högt upp på scenen* inskjutet ovan raden. — Texten fr.o.m. denna rad t.o.m. r. 4 *läser* är struken i TM med violett bläck.
4 *läser* AM har först *sofver,* ersatt med *läser.* Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 3 och textvarianterna. — *på timglaset.* t.o.m. r. 5 *o.s.v.* AM *timglaset — Nere på scenen till venster ett bord hvid hvilket Mårten och Nils sedermera placera sig.*
6 I AM har partiet r. 6 t.o.m. r. 10 följande lydelse

Lars (*Han lyssnar till modrens andedrägt*)
Midnatt.....
Christina (struket *jemrar sig i sömnen*)
Lars (struket *väcker henne*)
Christina
Christina spritter upp
(struket *Det var bara en dröm!*)
Lars
Gå in och lägg Dig barn, jag skall hålla vakten!

Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 5—17. — I TM:s marginal står *Scen I,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 338 Scen I.
7 I TM är *den sjuka* ett senare tillägg ovan raden.
8 I TM är *Det* t.o.m. *afgörande!* ett senare tillägg.
10 I TM:s marginal står *Vers,* skrivet med rödkrita.
12 *vänta!* t.o.m. *eftersom* AM *vänta tills hon vaknar! Jag måste tala vid hen-*

ne; (struket *innan det blir slut*), *då* Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 19. — *icke* AM *inte — vänta!* TM *vänta tills hon vaknar,* ändrat till *vänta!*

15 *hans* t.o.m. *kär!* AM *Olofs skull Du vakar.* Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 22.

16 I TM:s marginal står *ön, bön, dön, frön, lön, mön, skön, grön, spön, rön* jämte två *nej!,* förmodligen rester av planerna på versifiering av scenen.

17 *säga* AM har först *tala om,* ersatt med *säga.* Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 24.

19 *olycklig!* AM har först *inte lycklig,* ändrat till *olycklig!* Jfr prosaupplagan, s. 112 r. 26.

21 Mellan r. 21 och r. 22 stå i AM två repliker, som uteslutits i TM. Jfr prosaupplagan, s. 113 r. 2.

Lars

(Han vet inte, ändrat till *Vet han) att Du är här?*

Christina

Jag har inte sett honom sedan i går på middagen —

22 I TM:s marginal står *Scen II,* skrivet med blåkrita.

24 I TM är partiet r. 24 t.o.m. s. 235 r. 12 struket med violett bläck.

26 I AM lyder repliken *Er sköterska.* Jfr prosaupplagan s. 113 r. 15.

235

2 *mig.* AM har först *mig! Ni!,* ändrat till *mig!*

4 *Önskar* AM har först *Vill,* ersatt med *Önskar.* Jfr prosaupplagan s. 113 r. 19.

6 *Lars, för* AM *Lars, är Du här! För* — Mellan r. 6 och r. 7 stå i AM två strukna repliker. Jfr prosaupplagan s. 113 r. 31—34.

Lars

Är icke din son värdig ditt förtroende!

Modren

Har Mårten kommit?

9 AM har följande scenanvisning *reser sig och faller ner!* Den motsvarar närmast r. 12. R. 9 t.o.m. 12 saknar motsvarighet i AM.

14 Raden saknas i AM.

16 *sådan som* AM har först *sådan eländig varelse som,* ändrat till *sådan som.* Jfr prosaupplagan, s. 114 r. 10.

17 AM har tankstreck efter *förbannelse.*

19 *tänka.* AM har först *tänka i en stund som denna!,* ändrat till *tänka!* — I TM:s marginal står *att fatt,* förmodligen rester av planerna på versificering av scenen.

21 *tröst* AM har först *uppbyggelse,* ersatt med *tröst.* — *då neka* AM *neka* — AM har två tankstreck efter *henne.* — Mellan r. 21 och r. 22 har AM några repliker, som ej ingå i TM.

Christina

Men säg henne då sanningen!

Modren

Lars, min son, snart skall jag icke längre bedja Dig om något!

För Kristinas replik, se prosaupplagan s. 114 r. 19—20.

22 *dörren* AM *dörren i fonden*

23 *mig detta!* AM *mig!* Jfr prosaupplagan s. 114 r. 27.

24 Raden saknas i AM.
26 I AM lyder scenanvisningen *går till venster.*
28 I TM:s marginal står *Scen III,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 340 Scen II.
29 Raden saknas i AM.
30 I AM lyda scenanvisningarna r. 30 och r. 31 *utföra hela denna scen med officiel köld utan att göra någon affär af hvad de säga, eller framhålla någon medveten cynism, — de tro på hvad de göra men slentrianen har dödat anden.*
34 *skrinen!* AM *askarne!* TM har först *askarne,* ändrat till *skrinen!* — I TM:s marginal står *Prosa,* skrivet med rödkrita.

236

2 *sätter* t.o.m. r. 3 *m.* AM *nedsätter* (struket *ett,* ersatt med *två*) *skrin* (struket *och*) *öppnar* (*detsamma,* ersatt med *den ena*) *och framtar ljus, vigvattensfunt, palm, rökelsekar och brevarium —*
4 I AM lyder raden *Blir det långvarigt?*
6 I AM har repliken följande lydelse *Läkaren sade att* (*det skulle vara gjordt vid midnatt!,* ersatt med *den minsta sinneskakning kunde gifva sjukdomen en farlig vändning — det är slut.* TM har först *den minsta sinnesskakning kan afskära hennes svaga lifstråd!,* ändrat till *det är slut.*
8 I AM lyder repliken *Godt?*
10 *Nu kan Du* AM *Du kan — psalm!* AM *psalm, jag är hes i qväll!*
12 I AM lyder repliken *Går det inte lika bra att läsa!*
14 *uppgjort om* AM har först *kontrakt på,* ersatt med *uppgjort om.* — AM har utropstecken efter *Sång.* — Partiet *men* t.o.m. r. 15 *detsamma* saknas helt i AM.
16 *litet mat!* AM har först *en lur! Väck på mig när hon vaknar!,* ersatt med *litet mat!*
17 I AM saknas *på bordsändan.*
20 I höjd med denna rad står i TM:s marginal med violett bläck *Renskrifver Fredrik IIs jagtbok.*
22 *Har* AM *Ja! Har*
24 AM har utropstecken efter *tro.*
28 *stänger dörren.* AM *stänger* — — I AM har Nils replik. *Hur ska vi göra* (*med de der benen?,* ersatt med *Sta Claras reliquiæ?*)
30 *Damma* AM har först *Plocka opp några stycken och,* omedelbart ersatt med *Damma* TM har först *Damma nu,* ändrat till *Damma. — Sancta Claras reliquiæ* AM *stycken — i* AM *på — reliquiæ* TM *reliqiæ*
33 *framtar några benknotor.* AM *tar fram ben* (struket *kotor*) *och kotor. Allvarligt.*
34 I AM lyder repliken *Ganska väl bibehållna de här!*

237

1 I AM har partiet r. 1 t.o.m. r. 5 en helt annan utformning av detta parti. Jfr prosaupplagan s. 116 r. 17.

Mårten likaledes

Så ha de kostat något också.... Nu kan Du göra fyr så ska jag väcka henne!

Nils tänder rökverket

Det har fuktat —.

Mårten

Blås på 'et!.... Tst. Nu rörde hon på sig!

Modren

Är det broder Mårten?

Mårten

Det är jag (Herrans, ändrat till *din Herres) ringe tjenare!*

Nils sätter sig vid bordet (struket *och) äter och (läser,* ersatt med *sjunger) — halfhögt under följande scen.*

4 *gör* TM har först *blåser,* ändrat till *gör.*

10 I AM har partier r. 10 t.o.m. r. 14 en helt annan utformning. Jfr prosaupplagan s. 117 r. 10—11.

Modren

Du har den Sta Claras heliga reliker med Dig!

Mårten

Här min fromma syster!

Modren

Ingen led som hon!

Mårten

Ni, Fru Christina!

Modren

Min synd var större!

Mårten

Er kärlek var störst.

Modren

Är min (osanning, ersatt med *sista synd) förlåten —?*

Mårten

Allt är förlåtet — Ni brukade lögnen för sanningens skull, det vet han som ser till hjertat och icke till åthäfvorna!

(struket *Modren*

Nu är jag nöjd, låt mig sofva (tills, ersatt med *till jag blir redo att motta) det sista sakramentet och låt ingen störa oss —)*

I AM:s marginal står (*Hindrat mordet*).

(struket *Mårten)*

Modren

Jag lät honom (som förrådde fienden undgå vår fiende, omedelbart ändrat till *kyrkans fiende) min son, undgå sitt straff —*

Mårten

Det var (vackert, ersatt med *ädelt) af Er — man låter icke sitt eget kött förgås —*

Modren

Om jag (skulle, ändrat till *dör) i denna natt — tror Du att jag skall bli salig — — — — —*

Mårten

Edra gerningar skola tala för Er — —

Modren

Nu vill jag hvila mig innan jag går att annamma sakramenten! Låt ingen störa oss!

Mårten

Ingen — ej edra barn ens?

Modren

Jag har inga barn mer!

Mårten

Ni har ett hårdt sinne!

Modren

Kan icke äfven det förlåtas?

Mårten

Jo! Men bättre är att böja sitt sinne, än att behålla det och bedja om förlåtelse!

Modren

Men jag kan icke —

Mårten

Ni vill icke.

Modren

Jag kan icke vilja!

Mårten

Men ni skulle vilja kunna vilja!

Modren

Ja!

Mårten

(*Låtom oss,* ersatt med *Vi skola*) *bedja* (*derom!,* ersatt med *om en ny vilja!*)

Modren

Låt din broder sluta med sången så vill jag samla mina tankar en stund!

Mårten gör tecken åt Nils. Sången upphör — sätter sig bordsändan bredvid Nils —

Har Du sett någon dö Nils?

Nils

Nej! Detta är första gången jag är med om en sådan förrättning — Hör — det knäppte i dörrlåset — Det kommer någon som har varsel!

I och med r. 15 kunna AM och TM återigen sammanställas.

16 *sådant Du?* AM *sådant — Du*

18 I AM lyder repliken *Nu för tiden vet man inte hvad man ska tro —* (struket *alla dö de och alla tro de att de bli saliga —*)

20 AM har tankstreck efter *Nils.* — AM saknar *Du* t.o.m. r. 21 *förut.* Jfr r. 23.

21 TM saknar skiljetecken efter *förut.*
23 *Nej det har jag inte!* AM *Jag! Nej! bevars!* Jfr r. 20. — AM har tankstreck efter *Mårten.*
27 I AM lyder repliken *Prata inte dumheter! Alla tider ha varit underliga.* — I TM är *Så Du pratar!* struket med violett bläck.
30 AM har en annan utformning av r. 30 t.o.m. r. 32. *Till exempel — Du tillåter att jag fortsätter — de Luterska! Tror Du inte att de tro på hvad de säga?*

Mårten

Jo Gubevars!

Nils

Och ändå ha de uppenbart orätt; deras lära kan ju med symbola och kanonika bevisas vara grundfalsk och ändå (gå, omedelbart ändrat till *låta) de bränna sig här och hänga sig der!*

238

2 AM har i stället följande scenanvisning *somnar med armarne på bordet.*
3 *öfversättningen!* TM har därefter ett struket *Har.* Jfr r. 9.
6 *att* AM har först *när Du,* omedelbart ändrat till *att.*
8 AM saknar skiljetecken efter *andetag.*
9 Raden saknas i AM. — I TM är raden ett senare tillägg.
11 *ängsligt omkring* AM *omkring ängsligt*
12 I AM lyder repliken r. 12—13 *Mårten lilla (Mårten orörlig) Nu knäppte det igen! Kanske jag inte läste rigtigt.*
14 *dörren* AM *dörren och känner på låset; dörren öppnas och* — I TM står ett hänvisningstecken till marginalen, där S. skrivit *Här! mera* —, efter *dörren.* Jfr versupplagan s. 343 r. 5.
15 I TM:s marginal står *Scen IV,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 343 Scen III.
16 *utseende* AM *utseende stannar häpen*
18 *ryggar* AM *ryggar och hemtar sig*
19 I AM lyder repliken *Väl mött Mäster Olof!*
20 I TM:s marginal står *vers,* skrivet med rödkrita.
21 AM har frågetecken efter *bordet.*
24 I AM äro r. 24 t.o.m. r. 27 inskjutna, sedan repliken r. 28 skrivits ned. R. 26 och r. 27 stå i marginalen.
29 *talar halfhögt* AM *vaknar upp,* vilket strukits.
30 *himmelens* AM *himlens — buller!* AM har först *allarm,* ersatt med *buller;.* — *Er* AM har först *läk,* omedelbart ersatt med *Er.*
31 *illa sjuk* AM har först *dödssjuk,* ändrat till *sjuk.* — *hennes* AM har först *det,* omedelbart ersatt med *hennes — ni* AM *man*
34 *genast* AM *ögonblickligen*

239

2 *man!* AM *man, jag vet det!* — AM saknar komma efter *menniska.*
3 *men Ni skall* AM *men derför skall ni — mor* AM *moder*
4 AM har två tankstreck efter *förrättningarne.*

5 AM har följande scenanvisning *får se apparaterna* (*och*, ersatt med *utom*) *helgonskrinet* —.
7 AM har följande scenanvisning *höjer stämman.*
8 *oss, glöm icke* AM *oss; glöm inte*
9 *äfven för Er* AM har först *för Er*, ändrat till *för Er sjelf.* — Före repliken r. 10 stå i AM några repliker, som ej tagits med i TM.

Modren vaknar

Mårten!

Olof fram

Här är jag, din son (*först* omedelbart ersatt med *Olof!*)

Modren

Det var vänligt att Du kom, att jag får säga Dig mitt afsked om vi ej träffas mer — —

Olof

Om vi ej skulle träffas mer hade Du väl något att säga din son, som ej dessa böra veta!

Modren

Min biktfader vet allt! (struket *Han*)

Olof

Du har således ingenting att säga mig!

Modren

(struket *Så*) *Farväl!* .....

10 AM har följande scenanvisning *skall böja knä upptäcker benskrinet.*
11 I AM lyder repliken *Hvad är detta! (till munkarne) Lemna detta rum och denna dödsbädd, här är min plats och icke Er.* Jfr prosaupplagan, s. 119 r. 6—7. — I AM står före repliken r. 12

Modren

Mårten gå icke ifrån mig!

13 I AM har r. 13 och r. 14 följande lydelse *Ni vågar hindra en kyrklig förrättning och störa en gudstjenst Vet ni straffet!*
15 AM har följande scenanvisning *försöker att tala lugnt.*
16 *föra henne till himmelen* AM *bereda min mor till döden*
17 AM har tankstreck efter *marknadssaker.*
18 *mig! Jag ber Er, gå tillbaka med* AM *mig — Jag ber Eder gå och bär tillbaka*
19 *som af jord var kommen och* AM *men som är af jord kommen och skall*
20 *skall varda,* AM *varda — — också* AM *ock*
21 *dagen.* AM *dagen och sofvit bland svinen om natten* TM har först *dagen och sofvit bland svinen om natten*, ändrat till *dagen.* Jfr prosaupplagan s. 134 r. 22.
23 I höjd med denna rad står med blyerts i TM:s marginal *har hon fått synen igen?*, struket med blyerts, och *Scen V*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan, s. 344 Scen IV. — R. 23 och r. 24 äro strukna i TM med violett bläck.
24 I AM har raden följande lydelse *ger ett anskri.*
26 *intet* AM *inte ett* — AM har punkt efter *henne* och *hjerta* och utropstecken efter *mor* samt stavar *har* med stor bokstav.

28 *just derför* AM *derför — nu vill* AM *vill — henne!* AM *henne, men I —* TM *henne! Det var några som en gång stodo mig efter lifvet; hon visste det* (struket *hon —*) *ni hade lärt henne att gilla det, men hon räddade mig! Har Ni förlåtit henne det?*, ändrat till *henne!* Jfr r. 30.

29 Partiet r. 29 t.o.m. s. 240 r. 3 har en annan utformning i AM.

Mårten

Har ni en droppe tröst att skänka hennes blödande hjerta — ni som slagit henne (strukit *till döds*) *och lagt henne på detta plågans läger*

Olof

Just jag, jag har slagit och (ovan raden *jag*) *vill hela —*

Mårten

Icke för Er skull, utan för hennes skola vi lemna Er ensam en stund — Ni har mycket att afbedja och det kan vara godt att få försona sig innan man skiljs för alltid! Ni har alltid ansett mig vara en dålig menniska, Mäster Olof, det är (*jag icke*, omedelbart ändrat till *möjligt*) *att jag är det och hvad ondt ni gjort det förlåter jag — men hvad Ni gör åt Kyrkan, det glömmer jag aldrig*

(tar Olof i handen)

Son. (*glöm icke*, ersatt med *mins*) *att det är Eder mor! Jag skall bedja för Er — ty Ni han* (ovan raden *båda*) *hjertan som stenar!*

30 TM börjar repliken *Detta är henne förlåtet* (struket *ty hon var*), *men bättre hade varit om Ni aldrig fått lefva!* Jfr r. 28.

240

5 I TM:s marginal står *Scen VI*, skrivet med blåkrita, och *Jamber och Trocchæer*, skrivet men struket med rödkrita, samt *vers*, skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 344 Scen IV.

6 I AM har scenanviningen r. 6—7 följande lydelse *som inte tyckt om Mårtens milda tal och förvånats öfver den* (*ovanl*, omedelbart ersatt med *oförmodade*) *vändningen —* (ovan raden *stänger dörren*) *går fram till modren —*

8 I AM lyder repliken *Nu, moder, skall Du höra mig allena!*

12 AM har komma efter radens andra *sof* och liten bokstav och tankstreck efter *drömmar.*

13 I AM har scenanvisningen följande lydelse (ovan raden *drar undan gardinen;*) *öppnar fönstret och sätter sig bredvid detsamma.*

14 AM:s version av partiet r. 14 t.o.m. r. 21 är annorlunda.
Jag känner mig så vek i (*qväll*, ersatt med *denna natt*); *jag måste vara trött — Hvarför skulle munken vara så vänlig? — Kanske han inte är någon skurk, — och jag kanhända ha orätt! Jag får inte ha orätt!* (*Vid fönstret*)

22 *skall* AM *vill — friska* AM *milda — sommarmorgonen* AM har först *sommarnatten*, ändrat till *sommarmorgonen. — till Dig* AM har först *till Dig*, ändrat till *i ditt sjukrum.*

23 *skulle* AM har först *skall*, ändrat till *skulle. — Dig* TM har först *Dig derborta*, ändrat till *Dig.* — I TM är *jag* understruket med violett bläck.

24 AM saknar komma efter *skogsbrynet. — takåsarne* AM har först *skorste-*

narne, ändrat till *takåsarne.* — I AM har partiet *Blås* t.o.m. r. 26 *läger!* en annan utformning.

— *Jag kan bara bjuda Dig på en fattig syrsa* (*från,* omedelbart ändrat till *som*) *sitter* (*nere i qvarngran som,* omedelbart ändrat till *nere i Bredgränd,* ändrat till *mellan stenarne ner i gränden*) *Hvarför flyger Du inte till skogen* (*derborta,* ändrat med bläck av vanlig färg till *också*) — (struket *bära inte vingarne! ditt kräk!* —)

Hvad skall jag säga henne när hon vaknar — skall jag bedja henne om hennes förlåtelse för fel som jag ej begått? Ja det är ljuft att bedja om förlåtelse när man är oskyldig! Är det nattens sena timma som (*förmått böja mitt hårda sinne,* ersatt med *gör mitt sinne så mildt*) *— är det sömnen som ropar på sin rätt och* (*bryter ned,* omedelbart ersatt med *gjuter*) *veka känslor i min själ —*

26 *från* TM har först *ifrån,* ändrat till *från.* — I TM är *salt* inskjutet ovan raden.

27 *sommarnatt* AM *sommarnatt jag tackar Dig* — (struket *O låt mig svalkas af din dagg som vissna blomman!*) — AM stavar *o* med stor bokstav och har komma efter *mig.* — *lägga ned* AM har först *vara,* omedelbart ersatt med *lägga.*

28 *för* AM *ned för — solen* AM *soln — må'* AM *må*

29 *jag* AM *Mäster Olof — gerning* AM har först *handling,* ersatt med *gerning. — endast tålde nattens svaga* AM *icke tålt se dagens*

30 *huru* AM och TM ha först *det är,* ändrat till *huru.*

31 AM har först *Han tar upp rökelsekaret och tänder,* ersatt med *Han tar vigvattensfunten och bestänker med viskan modrens bädd.* — I TM:s marginal står *Lyrik Dramatik Romantiken Bruden Wallenstein Nederländer Trettio Estetiska Noveller Romaner Fysiologiska Filosofiska Litterhistoriska.* Tydligen anteckningar om Schillers produktion i samband med versupplagan.

32 *vigda* AM har först *helgade,* ändrat till *vigda.* — AM saknar komma efter *vattnet.*

33 *bestänker* AM har först *med,* omedelbart ersatt med *bestänker.* — AM saknar *med sin dagg.*

241

1 AM har scenanvisningen *Tänder rökelsekaret* och *Hvarför skulle icke jag tända rökelsen för Dig* — efter *arbete!,*vilket strukits. — *sett* AM *hört* — I AM är *har* inskjutet ovan raden. — *och hennes* AM *jag ser,* omedelbart ändrat till *hon ser, mig genom de.*

2 *läppar* t.o.m. *tack!* AM *ögonlocken*

3 *modren* AM *henne*

4 *Hvad är detta? Hon andas* AM *Hon andas* — AM har utropstecken efter *Död? — Hon är död!* saknas i AM.

5 *Gud* t.o.m. r. 6 *samvete!* saknas i AM.

6 *ännu* AM har först *Du,* omedelbart ersatt med *ännu.* — I TM:s marginal står *unkar bunkar dunkar lunkar glunkar klunkar,* rester efter mödan med versifieringen av denna monolog. Jfr r. 9 och r. 23.

7 *Dog du* AM *Du dog*
8 AM har tankstreck efter *lefva.* — *hon* AM *just hon* — *mig! När* AM *mig. O, ve mig! När*
9 *Santa* AM *Sancta* — AM saknar komma efter *Clara.* — I TM:s marginal står *öder blöder.* Jfr textvarianterna r. 6 och r. 23.
10 *en död moder* AM har först *henne,* omedelbart ersatt med *en död moder.* — *en så* AM *så*
12 *Ack kära moder* AM *Ack!* — *ljus* t.o.m *Dig.* AM *vigda ljus!*
13 *tänder vaxljusen* AM *tar upp vaxljusen och tänder*
14 I AM är *för en mor* inskjutet ovan raden efter *detta* —. — *giriga* AM *I snåla* — AM saknar komma efter *munkar* och har utropstecken efter *O.* — I TM har *Ni har* med blyerts ändrats till *har Ni.*
15 *mor* AM *moder* — *gråtit öfver* AM *har lidit för* — AM har två tankstreck efter *Er.* — Mellan r. 15 och r. 16 stå dels scenanvisningen (*Tänder rökelse*), dels *Här har Du rökelse* — *Hon är ju död! död! O Du sol, Du som* (*om några ögonblick,* ersatt med *i nästa stund*) *väcker hela den sofvande naturen; kan Du icke väcka henne!* — I TM är utropstecknet efter *Er* ändrat med blyerts till frågetecken.
16 *Solen* AM *Solen har börjat stiga och* — I AM saknas *och öfver sängen.*
17 I AM har partiet r. 17 t.o.m. r. 23 en annan utformning.
Morgonsol, o (*dröj ännu en stund; skall så Du bleka mina ljus,* vilket strukits) *kan Du ej annat så* (*blek icke,* omedelbart ändrat till *skäm icke ut mina ljus*) — *kom icke mina bleka ljus att blygas!*
I TM är *för henne!* ett senare tillägg.
18 I TM är raden ett senare tillägg.
19 *Du som väcker* TM har först *Du nekar,* omedelbart ersatt med *Du som väcker.* — *denna stund* TM har först *detta ögonblick,* omedelbart ersatt med *denna stund.* — I TM är *kan Du icke* struket.
23 I TM:s marginal står *am damm glam lam kamm sam stamm fram* Jfr r. 6 och r. 9.
24 I TM:s marginal står *Scen VII,* skrivet med blåkrita, och *vers Prosa,* skrivet och struket med rödkrita, jämte *Obund,* skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 346 Scen V.
25 *slagen* AM *häpen*
26 Raden saknas i AM.
27 AM har scenanvisningen *likaså!*
28 I AM har repliken följande lydelse *Du är här broder!* Därefter följer en replik av *Lars Ja! (Ser sig omkring frågande).*
29 Raden saknas i AM.
32 I AM lyder repliken *Död! Redan!*
33 I AM lyder scenanvisningen *Han gör en tyst bön vid sängen.*
34 Raden saknas i AM. — I TM är raden skriven, sedan nästa replik har kommit till.

242

1 R. 1 och 2 saknas i AM.
3 *Lars* AM *Olof*

4 Raden saknas i AM.
5 AM har komma efter *verlden.*
6 R. 6 och r. 7 saknas i AM.
9 I AM lyder repliken *Och hon fick religionens tröst!*
11 *hållas* AM *stanna* — AM har frågetecken efter *härinne.*
13 I AM lyder repliken *Och Du har drifvit ut dem kanske!* — *dref* TM har först *dref kanske,* ändrat till *dref.*
15 I AM lyder repliken *Det hade varit ditt göra!* Jfr prosaupplagan, s. 122 r. 14. — *tillhört Dig!* TM har först *varit ditt göra!,* ändrat till *tillhört Dig!*
18 *tändt ljusen?* AM *ställt till de der ceremonierna?* Jfr prosaupplagan, s. 122 r. 22.
19 R. 19 t.o.m. r. 23 saknas i AM.
22 I TM är partiet *Du* t.o.m. r. 23 *känslor!* struket med violett bläck.
24 AM har följande scenanvisningen *förtretad och skamsen —.*
27 *den!* AM *den! Du har dock icke lyckats göra Dig till herre öfver din goda natur!*
29 *Jag* t.o.m. *den: men* AM *Inte ett ord om denna sak! Förbannade svaghet! Men — tre* AM *flera* — AM har fyra tankstreck efter *nätter.*
31 *Olof, Du* AM *Olof!* (*Du ser,* omedelbart ändrat till *hvad*) *är det för en Gud Du tjenar! Du — att känna* AM *att* (*Du,* omedelbart ersatt med *erfara*)
32 *gör* t.o.m. *grymhet!* AM har först *skulle göra det skryter Du med känslolöshet!,* ändrat till *skulle göra det berömmer Du Dig af din hårdhet!*

243

2 *släcker ljusen* AM har först *blåser ut ljusen,* ändrat till *släcker ut rökelsen.*
3 AM har utropstecken efter *det.*
5 *Huru* AM *Hur* — AM har utropstecken efter *hon* och *henne* och stavar *dig* med stor bokstav.
7 *annars* AM *eljest* — *hon* t.o.m. r. 8 *helgonben!* AM *jag snart nog gjort allt hvad hon önskat.* — AM har komma efter *dog.*
8 *det der* AM har först *helg,* omedelbart ersatt med *det der.*
9 AM saknar skiljetecken efter *henne.*
10 I AM saknas *och* t.o.m. *ånyo.*
12 *dina sinnen voro sjuka.* AM *Du ej vore vid dina sinnen!*
14 *med matt stämma* AM *talar matt*
15 *Vår mor* AM *Ser Du hur röken börjar stiga från skorstenarne — Mälaren hvimlar af fiskrarnes båtar — der är endast lif derute och här är död — Säg till åt munkarne att de skaffa undan liket — Vår mor — älskar icke* AM *älskar*
18 *Så länge* AM *Sålänge — kan tala* AM har först *talar,* ändrat till *kan tala —.*
20 AM har tankstreck efter *hjertat.*
22 AM har utropstecken efter *feber.*
24 I AM lyder repliken *Ja! Kanhända!*

26 I AM lyder repliken *Hvad gjorde Du sålänge borta?*
29 *gillet* — AM *gillet* — *Det är sannt* — AM har utropstecken efter *det.*
30 *I hållen igen!* AM *det går för långsamt!* — *man. Jag* AM *man—jag* — *I hållen* TM har först *Ni håller,* ändrat till *I hållen*
31 I AM står *ty* ovan raden. — AM har tankstreck efter *sällskap.* — *Turificati* t.o.m. r. 33 *skrinet!* AM *Turificati* — *det var de som tände rökelse åt (främmande Gudar,* ändrat till *hedna Gudarne* —) (struket *Gudar!*) *se efter ljusen Lars ..... Christina* —
32 *hednagudarne* TM har först *hednagudarne,* ändrat med violett bläck till *hednagudarne och de fingo göra bot vid kyrkdörren.*
34 *hufvudet* AM *hufvudet i händerna*

244

1 I TM:s marginal står *Scen VIII,* skrivet med blåkrita, och *Monolog Trochæer,* skrivet och struket med rödkrita.
2 *med medlidande och ömhet* AM *med ömhet*
3 *broder!* AM *broder Olof!*
4 I AM lyder scenanvisningen *Det knackar.*
5 I AM har partiet r. 5 t.o.m. r. 11 en annan utformning. Lars' replik r. 1—3 fortsätter
(struket *Munkarne!*) *Schakalerna vädra lik! Höljer öfver liket. Går* (struket *ut*) *först till dörren der han och Christina gått in,* (ovan raden *leder ut Christina*) *sedan ut till munkarne.* Därefter fortsätter AM r. 12. I höjd med scenanvisningarna har S. i AM:s marginal *Liket bäres ut* (struket *lika godt af hvilka*) *af munkarne och tjenarne — munkarne samtala hviskande med Lars för att icke väcka Olof.*
I TM är partiet r. 5 t.o.m. r. 9 struket med violett bläck.
11 I TM:s marginal står *Obund,* skrivet med rödkrita.
12 I TM:s marginal står *Scen IX,* skrivet med blåkrita, och *vers,* skrivet och struket med rödkrita. Jfr versupplagan s. 348 Scen VI.
13 *in genom samma dörr* AM *in — axlarne* AM *axlarne blir blir varse Olof*
14 *icke vaka!* AM *bli trött!*
15 *döden* AM har först *is på,* omedelbart ersatt med *döden.* — AM har endast tankstreck efter *läppar.*
16 AM har tankstreck efter *hufvud.*
18 *en tung kärra höres* AM *en tyngre kärra höres på afstånd* — Mellan r. 18 och r. 19 fortsätter i AM Kristinas replik med ett parti, som strukits med bläck av vanlig färg.
Tyst, tyst, och stören ej hans sömn; ej någon älskar mindre hans slummer än just jag; åt den (förtor, omedelbart ändrat till *förtror) han sina tysta tankar, den* (struket *ger o*) *skänker honom tröst och ro till den han flyr — när endast mig han borde söka; och (derför,* ersatt med *ändå) beder jag: väck honom ej!*
(Bullret nalkas)
Därefter fortsätter AM med r. 19.
19 I TM:s marginal står *Scen X,* skrivet med blåkrita, och *vers,* skrivet och

struket med rödkrita, jämte *Obund*, skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 348 Scen VI.

20 *vaknar* AM *vaknar upp*

21 AM saknar *ju.* — *morgonbönen* I TM har därefter tillagts med violett bläck *Har det ringt Angelus?*

27 *icke* AM *ej*

29 Scenanvisningen saknas i AM.

30 *Hvad* AM *Det är sannt, jag kände i sömnen hur fönsterposten skakade mitt hufvud — (ser ut) Hvad — Jag är* AM har först *Är jag*, omedelbart ändrat till *Jag är.*

31 *skakad* AM *skakad stirrar framför sig drömmande spritter upp blir varse Christina*

33 AM har komma efter *Christina. — är här!* AM *här?* — I TM:s marginal står *Kärran.*

245

2 AM har frågetecken efter *mor* och tankstreck efter *nu.*

4 *Död!* AM har först *Jag*, omedelbart ersatt med *Död?* — I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts.

6 *eller* t.o.m. *borta?* AM (struket *Dig*) — *eller har jag trampat ned äfven Dig?*

7 *hennes* t.o.m. r. 8 *högt* AM *med mildhet hennes förbannelse — och det var för min skull! O, om jag så kunde visa Dig hur högt*

10 *omfamnar henne* AM *Omfamning*

11 *det, ty* AM *det* (struket *och*) *ty — ingen* AM *ingen mer — barn* AM *barn, Du är så blek*

12 *rosor!* t.o.m. *eld* AM *rosor! Du fryser och mina pulsar brinna som af eld! O låt mig* (*kyssa*, ersatt med *andas*, ersatt med *blåsa*) *eld*

13 Mellan r. 13 och r. 14 har AM scenanvisningen *i ångest.*

14 *mig* t.o.m. r. 15 *fötter!* AM *mig* (*som jag*, ersatt med *och*) *jag skall lägga allt för dina fötter. Hvad begär Du! Vill Du att jag skall bli svag,* (*att jag skall stanna på*, omedelbart ersatt med *jag har fört Dig ut*) *i stormen men vi se land ännu, skall jag vända för vinden* (ovan raden *och ta in seglen*), *än är det tid, säg blott att Du älskar mig och jag skall säga till stormen "tig och var stilla!"* — AM saknar komma efter radens första *Christina* men har komma efter radens andra *Christina.*

17 I AM lyder repliken *Jag älskar Dig!*

19 I AM har r. 19 t.o.m. r. 24 en annan utformning. (Struket *Ryt då orkan och vräken böljor.*) *Det ordet han I icke magt att öfverrösta. Bort falska drömmar om att göra verlden om på nytt — Nej, nu skall jag den lyfta upp till himlen; ty jag har fått den fasta punkten fatt, som jag* (*ej förr*, ersatt med *förut ej*) *kände. O, kärlek, med din kraft skall* (*jag*, omedelbart ersatt med *sjelfva himlen jag*) *till jorden rycka ned!*

Du älskar mig! (*det*, ersatt med *Det*) *fanns då något, som* (struket *jag*) *ej i all min kraft* (*ej*,ersatt med *jag*) *hade magt att krossa; Din kärlek var då starkare än jag. O, se hur svag, hur liten jag då är mot Dig, Christina.*

Och det var så Du ville se mig. Ja se mig då vid dina fötter, och tag mig upp (till nåd ty, omedelbart ändrat till *då) jag (begär,* omedelbart ändrat till *besegrad) ropar "nåd", ty Du den första var af qvinna född som mig besegrat!*

Christina

Nej Olof, det var icke jag, ej (heller, ersatt med *heller) min kärlek — (det var din, ty när Du,* omedelbart ersatt med *den har alltid varit;) det var din kärlek till mig som Dig besegrat*

Olof

Min kärlek — ja (sic!) *har verkligen älskat Dig så högt att jag ej kunnat säga det — derför teg jag. Låt oss gå från (detta,* ersatt med *denna) dödens boning — till vårt hem Christina — här är så kallt och (dystert,* omedelbart ersatt med *hemskt) — der är ljust och varmt!*

Christina (struket *visar på liket*)

Och hon?

Olof

Detta är icke min mor (ovan raden *som ligger derinne)! Det har varit.*

Därefter fortsätter AM med r. 25.

20 I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts. — *fans* TM har först *fanns,* ändrat till *fans.*

24 *dessa* TM har först *alla dessa onda,* ändrat till *dessa.* — *oss plågat* TM har först *plågat oss,* ändrat till *oss plågat.*

26 *snart* AM *fort* — AM har tankstreck efter *kärlek.*

28 *Du* AM har först *Ja,* omedelbart ersatt med *Du.* — AM saknar tankstreck efter *rätt.* — *kunde* t.o.m. *stor!* AM *hade förbannelser qvar — måtte icke din kärlek bli så stor Christina!*

29 *Låt* TM har först *Måtte,* omedelbart ersatt med *Låt.*

32 *just* t.o.m. *Du* AM har först *din litenhet,* ändrat till *just då tycker jag Du — är!* AM *är! Du gör dig svag (för,* ersatt med *blott) men din svaghet visar ännu mer din styrka,* ändrat till *är!*

246

3 *tankar* AM *ofullgångna tankar*

4 AM har tankstreck efter *tänkt.*

6 I AM lyder repliken *Hvad menade Du nyss?*

8 *intet! Men* AM *ingenting — men*

9 AM har tankstreck efter *bo.* — *Ve* t.o.m. *öppen!* AM har först *ve henne, om hon öppnar dörren!,* ändrat till *ve den, som öppnar dörren!*

11 AM saknar komma efter radens första *mig* och har tankstreck efter *bort.* — *var jag* AM *tyckte jag mig vara*

12 AM har tankstreck efter *nära* och efter *nu.* — I AM är *och* struket.

14 *Nu?* AM *Och nu?*

18 I AM har partiet r. 18 t.o.m. r. 24 en annan utformning.
(struket *Jag vet det — jag är två, den onda och den goda — och alltid ligga de i fejd) — Du börjar att förstå mig! Det får Du ej!*

Christina

Får ej!

Olof

Den dag Du gör det, är Du lika stor som jag och då — är (ovan raden *också*) *Du* (struket *ock*) *en annan!*

Christina tar Olofs hand och observerar pulsen.

Du har feber Olof! Den heliga jungfrun vare lofvad. Det är ej Du som talat, det var (*den sjuke*, omedelbart ersatt med *febern*) *— och frukta ej att jag förstått ett ord af hvad Du* (*talat*, ersatt med *sagt*). *Kom och gå hem; Du behöfver hvila — (Paus) Säg var det* (*febern*, ersatt med *sjukdomen*) *och som talade när nyss Du sade att Du älskade mig?*

Olof

Om det var som Du säger — är det väl underligt att hjertat slår och pulsen brinner när man säger "jag älskar Dig", (struket *Christina, det var jag, som sade det*)

Christina som vid fönstret observerat Gerdt.

Ack låt oss gå hem innan (*detta ord*, omedelbart ersatt med *Du hunnit*) (struket *bli*) *glömma hvad detta ord betyder och innan Du blygs* (ovan raden *der*) *öfver* (struket *din svaghet*). *Se här din kappa! Munkarne hålla nog likvakan och gör din döda moder* (*den*, omedelbart ersatt med *de*) *sista tjensterna!*

Olof

Du har rätt! För mig härifrån, hem till oss, ty här — —

Därefter fortsätter AM r. 25. — I TM är *mig* ett senare tillägg och partiet *det* t.o.m. r. 19 *en annan* understruket med blåkrita.

29 AM har semikolon efter *utmattadt*.

30 *blott* AM har först *endast*, omedelbart ersatt med *blott*.

31 I TM:s marginal står *Scen XI*, skrivet med blåkrita, och *Prosa*, skrivet med rödkrita.

247

2 I AM lyder repliken *Säg honom att pastorn är sjuk!*

4 *nog vill höra* AM *icke är sjuk och att* (*han*, ersatt med *pastorn*) *är tvungen höra* — I TM är *säger* understruket.

8 *Han får icke!* AM *Låt honom icke komma!* — AM har tankstreck efter *Dig*. — I AM:s marginal står en cirkel, ritad med vanligt bläck.

12 AM har tankstreck efter *ordet*. — *aldrig någon* AM har först *ingen*, ändrat till *icke också någon*. — I TM är *Har* t.o.m. *mig!* understruket med blåkrita.

13 AM har frågetecken efter *mig*

19 I TM:s marginal står *Christina vill lemna Olof för att gå till sitt barn!*, skrivet med rödkrita.

22 *synes tärd* AM *och tärd* — AM har tankstreck efter *lidanden* och saknar komma efter *dörren*.

23 I TM:s marginal står *Scen XII*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 350 Scen VII.

25 *olycka!* t.o.m. r. 27 *far!* AM *olycka — akta Dig! Ser Du ej (halfhögt till Olof) han är från förståndet!*
27 I TM är *Min stackars far!* ett senare tillägg.
28 I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita.
29 *oss* AM *mig*
31 AM saknar tankstreck före *men* men har tankstreck efter *Olof.* — *ej höra* AM *icke höra*
32 *nu icke* AM *ej* — *långa* AM har först *korta*, ersatt med *långa.* — AM har tankstreck efter *stund.*

248

1 AM har följande scenanvisning *omfamnar henne!*
2 *Dig och* AM *Dig! ..... och* — AM har punkter efter *mer.*
5 I TM:s marginal står *Scen XIII*, skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 350 Scen VII.
7 AM stavar *fader* med stor bokstav. — *vill bikta!* AM *är den döende?*
9 AM har tankstreck efter *scenen.*
11 AM har scenanvisningen *sätter sig.*
12 I AM lyder repliken *Tala, men tala fort — ty jag är trött och har brådt.* Mellan r. 12 och r. 13 har AM två repliker, som strukits med bläck av vanlig färg.

Gerdt

Jag dör som sagdt troligen i morgon och derför vill jag bikta mig för Dig och sätta upp mitt testamente. Det är åt din edsvurna, presterliga tystlåtenhet jag nu anförtror mig. Erkänner Du?

Olof

Jag erkänner!

14 AM har semikolon efter *bikt* och stavar *Glöm* med liten bokstav.
15 *Olaus Petri* AM har först *Dig*, omedelbart ersatt med *Olaus Petri.*
17 I AM är denna rad placerad efter r. 18. — I TM står *paus* efter r. 18 *Jag vet!* Tryckfel i denna textedition.
20 I AM står *Paus* efter *Amen!*
21 AM har scenanvisningen *far upp.*
22 AM saknar utropstecken efter *om.* — I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita.
26 *då dit* AM *dit — mig!* AM *mig, djefvul!*
28 AM har scenanvisningen *med samma lugn.*
29 AM har komma efter *fortsättningen* och utropstecken efter *morgon.* — *hör* AM *hör då — till* AM *tills*
31 AM har frågetecken efter *nog.*

249

4 I AM lyder repliken *När och hvar och af hvem?* — Mellan r. 4 och r. 5 har AM två repliker, som icke tagits med i TM.

Olof

Af Dig —

Gerdt

Stanna om Du vill höra (*något*, ersatt med *allt*), *ty* (*jag kanske dör innan Du fått veta allt!*, ersatt med *snart kanske det är för sent*)

I TM:s marginal står *Mitt barn! Mitt rike är icke af denna verlden* (struket *M*)

9 I AM lyder repliken *Jag fortsätter min bikt!* — I AM står mellan r. 9 och r. 10 två repliker, som ej tagits med i TM.

Olof

Ingen bikt!

Gerdt

Då tiger jag!

11 I AM lyder repliken *Bikta då!* — I AM står mellan r. 11 och r. 12 *Paus.* — I TM:s marginal står (struket *Vi äro i en*) *Den döde.*

13 I AM lyder scenanvisningen *går några slag öfver golfvet och samlar sig.*

14 *fyra och sextio* AM *sextiofyra — föddes. Stora och märkliga* AM *föddes — Stora* — I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita. — Partiet r. 14 t.o.m. r. 29 i TM är struket med rödkrita.

15 AM har tankstreck efter *ungdom* och stavar *Man* med liten bokstav.

16 AM stavar *Det* med liten bokstav och har tankstreck efter *barn.*

17 AM stavar *Man* med liten bokstav. — *och* t.o.m. *förkroppsligad* AM har först *och pulviserade den*, ersatt med *och bevarade den förkroppsligad.*

19 *andarne hvars röster* AM har först *andarne som*, ersatt med *andarnes röst*, ubytt mot *andarne hvars röster. — icke* AM *icke mera* — AM saknar komma efter *dån.* — I TM är *kanonernas* struket med violett bläck.

20 *uppfunno* AM har först *uppfann*, ändrat till *uppfunno.* — AM har tankstreck efter *kraft.* — *mot* AM har först *på*, omedelbart ersatt med *mot.* — *Wittenberg* AM har först *Weimar*, ersatt med *Wittenberg.*

21 *nittiofem* AM har först *nittio*, ändrat till *nittiofem.* — *nittiofemtusendubbladt* AM har först *nittiotusendubbladt*, ändrat till *nittiofemtusendubbladt.*

22 *verlden! Andarne* AM *verlden — men echo förklingade ej* (*utan det blef förstenadt*, omedelbart ersatt med *som skottet af en bössa*), *det tog* (*form*, omedelbart ersatt med *gestalt*) *och lefde* (struket *ordet vardt kött!*) *Andarne — verldens barn* AM har först *och* (struket *de onda ko*, omedelbart ersatt med *köttets barn*).

23 *kroppar* t.o.m.*jorden.* AM har först *kroppar* (ovan raden *i striden om den gula jorden.*) *Detta är den sista* (*striden*, ersatt med *kampen*) *som nu pågår — mellan verldsförstens barn och Guds söner —*

24 AM stavar *Nu* med liten bokstav.

25 AM har tankstreck efter *dörren.* — AM saknar *"Tillkomme ditt rike."* — I TM har *"Tillkomme ditt rike"* först stått efter r. 26 *tronen* men flyttats upp före *hafva.*

26 *tronen* AM *tronen och den Evige har hört dem — "Tillkomme ditt rike" har man bedit* (*redan*, omedelbart ersatt med *i*) *mer än* (*1500*, omedelbart ändrat till *ett tusen och femhundra år* —). — AM har tankstreck efter *kommer* och efter *Vestfalen* och stavar *Man* med liten bokstav. — I AM står *det* inskjutet ovan raden.

27 AM har tankstreck efter *Böhmen.*

28 AM har tankstreck efter *ögon* och efter *lågorna* — AM saknar *och.*

29 *Worms!* AM *Worms! Det har kommit — Guds rike är här och han har än en gång sändt sin son att frälsa menniskorna — men denna gången skall han icke korsfästas utan han skall* (struket *ska*) *slå dem som sätta sig honom emot* — (struket *Mina ögon ha sett honom*) *och han har slagit dem — jag har sett det* — (ovan raden *och*) *nu kan jag med* (ovan raden *den gamle*) *Simeon utropa — "nu Herre låter Du din tjenare fara i frid ty mina ögon hafva sett din herrlighet! (Min Herre,* omedelbart ersatt med *Jag*) *har tviflat, men nu (vet,* ersatt med *tror*) *jag — jag har icke sett hålen efter spikarne (men,* omedelbart ersatt med *eller*) *såret i hans sida — men jag tror ändå och så länge (jag,* ersatt med *min tunga*) *förmår skall jag ropa "Min Herre och min Gud!" (Faller ned för Olof och vidrör kanten af hans kläder)* TM har först *Worms! Det har kommit och Gud har än en gång sändt sin son att herrska men denna gången skall han icke korsfästas utan han skall slå dem som sätta sig emot honom — och han har slagit dem — jag har sett det och nu kan jag utropa — "Nu låter Du din tjenare fara ty mina ögon hafva sett Din herrlighet" — Det är Du! Min herre och min Gud! (faller ned för Olof),* ändrat till *Worms!*

31 *ryggar* TM har först *ryggar,* omedelbart ersatt med ett nytt *ryggar.*

32 *Är Du* AM har först *Du är,* ersatt med *Är Du.* Radens andra *är Du* inskjutet ovan raden. — Mellan r. 32 och r. 33 stå i AM två strukna repliker.

Gerdt

Talar en vansinnig så?

Olof

Fortsätt din bikt!

I TM är *eller är du icke?* satt inom parentes med blyerts.

34 Raden saknas i AM.

35 I TM är partiet r. 35 t.o.m. s. 250 r. 21 struket med rödkrita. — *Och* AM *I morgon skall Du träda i besittning af ditt nya rike — Kungen (som förrådt sin Christus,* ändrat till *som förrådt den förste) skall dö i kyrkan — hela landet skall veta och förstå — ser Du här* — (i marginalen *Tiotusen sådana skola förkunna och) (tar fram en tryckt skrift) (vi skola,* omedelbart ersatt med *öppna) vägen för Dig — och folket skall sjunga Hosianna! Nu vet Du* — (struket *Förråd) (Olof har tagit skriften)*

250

1 *Jag går* AM *Nu går* (ovan raden *jag*) — AM saknar skiljetecken efter *ditt.*

2 *ej* AM har först *som,* ersatt med *ej.*

3 *vuxit* AM har först *har vext,* ersatt med *vuxit.* — *upp! Men* AM *upp — Jag ock sett himlen öppnas öfver Dig men,* ändrat till *upp — men. — det sin* AM *det kan sin,* omedelbart ändrat till *det sin. — ett* TM har först *ej,* ändrat till *ett.*

4 AM saknar komma efter *ut,* som är inskjutet ovan raden. — *derför* AM *derföre — störste* AM *renaste*

5 *jorderikets barn* AM har först *verldens barn*, omedelbart ersatt med *jorderikets barn*. — *alla* AM *allas* — *din faders* AM har först *den Högstes*, ersatt med *din Faders*.

6 *död, hvem* AM *död ho* — *hindra*, AM *hjelpa* —

7 *den ej* AM har först *det de*, omedelbart ersatt med *det ej*. — *den icke sker!* AM *det sker förutan Dig!* TM har först *den icke sker*, ändrat med violett bläck till *så sker den icke*. — AM har tankstreck efter *röst*.

8 *förblir* AM *Gerdt förblir* — I TM står tvärs över texten *Orleanska jungfrun*, skrivet med rödkrita.

9 AM har följande scenanvisning *tar vid utan att observera Gerdt hvilken ej hör hvad Olof säger. Efter en stunds förlopp går Gerdt utan att Olof märker det och fortfar denne att tala liksom Gerdt vore närvarande.* — I TM:s marginal står *Scen XIV*, skrivet med blåkrita, och *vers*, skrivet med rödkrita.

11 *pestsjukdom! Jorden* AM *pestsjukdom! (Vansinnet går i Böhmen och man mördar hvarandra, hela Europa*, vilket strukits) — *Kanske jag ock har mist vettet eller är det Du? Du tror att jag är Christus — (funderar) Christus? Jorden*

12 *Han* TM har först *och han*, ändrat till *Han*. — *der* AM har först *den der*, ändrat till *der*. — *beräknat* AM har först *observerat*, ersatt med *beräknat*. — *solen. Han* AM *solen — och han*

13 *Frauenberg* AM *Frauenburg* — *solen* AM har först *Han*, omedelbart ersatt med *solen*. — *stilla och vi* AM *still och jag*

14 I AM är *var* inskjutet ovan raden. — *skall* AM *ska* — *tro* AM *numera tro*, ändrat till *tro* — *Hvad* TM har först *och hvad*, ändrat till *Hvad*.

15 *Zion* AM *Sion*

16 *hustrur. I* AM *hustrur och han blir ihjelknipen med glödande tänger. I* — *konstverk* AM har först *mästares taflor*, ändrat till *konstverk* TM har först *mästares konstverk*, ändrat till *konstverk*.

17 *bifall* — t.o.m. r. 18 *folket* AM *bifall — i Italien (gräfver*, omedelbart ersatt med *målar man taflor och folket*) — I TM är *af ännu osedd skönhet* infogat vid ett senare tillfälle.

18 AM stavar *Påfven* med liten bokstav.

19 *hedna verlden* AM *hednaverlden*

20 AM stavar *I* med liten bokstav.

21 *helgon* AM *sina helgonbilder* — *säger* AM *säger ändå*

22 Raden saknas i AM. Jfr r. 9.

23 *Den ena* AM *Och så påstår man att vår verld går framåt — i en cirkel ja — han har nog rätt stjernskådaren! Man har stulit åskan af Dig Gud och man har bjudit dina böljor spetsen — och derför säger man vi äro Gudar! (den den*, ändrat till *Den ene*) — *här* AM *se här — en annan säger här* AM *och den andre säger se här — Alla* t.o.m. r. 25 *Nåväl* AM *Hvad är då detta! Ingen svarar, alla fråga! Nåväl* — AM saknar komma efter *rike*.

25 *vägen* t.o.m. r. 31 AM *vägen en stund och se tillbaka under det att verlden går några fjät. Men man skall ju mörda kungen i morgon — honom den ädlaste den bäste, den klokaste! Den klokaste? Ja det är han, men då är jag galen! Har icke han (hejdat icke*, omedelbart ersatt med *stoppat*) *igen hå-*

len på timglaset för att det skulle gå långsammare och det måste fram — fram utan hejd — Ve honom — han vill stanna lavinen — Ske Guds vilja! Och sedan Gerdt? (i marginalen *vänder sig om*) *Han har gått!*

26 I TM är *Hvad* t.o.m. *ramla?* ett tillägg i marginalen. — I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts.

32 I TM:s marginal står *Scen XV*, skrivet med blåkrita, och *vers*, skrivet med rödkrita.

33 *in* AM *in genom fonden*

251

4 *Man* AM *Du vet icke Du att man* — AM saknar skiljetecken efter *kungen.*

7 I TM:s marginal står *vers*, skrivet med rödkrita.

8 *Medan* AM har först *Unde*, omedelbart ersatt med *Medan.* — *Dig!* AM *Dig ögonblickligen*, ändrat till *Dig.* — *som ville* TM har först *som jag*, omedelbart ändrat till *som ville.*

9 *Som* t.o.m. r. 10 *Hennes* AM *Hon hade en hemlighet som plågade henne så att hon ej fick någon frid. Jag lofvade att framföra den till Dig, hon hade tillit till mig och berättade. Hennes — den* TM har först *sitt*, omedelbart ersatt med *den.*

10 *i natt* AM *drucken en natt — omtalat* AM har först *berättat*, i marginalen ersatt med *omtalat.*

12 AM har tankstreck efter *hemligheten.*

13 AM har tankstreck efter *det. — lemna* AM *så lemna — denna nattens* AM har först *dess*, i marginalen ersatt med *denna nattens.*

14 *minnen! — —* AM *minnen —*

15 *Hvarför* AM *Se här din kappa. Hvarför* — AM har tankstreck efter *ej.*

18 I TM:s marginal står *5 ark.*

20 AM saknar skiljetecken efter *ut.*

25 AM saknar *Du skrämmer mig!*

27 I AM lyder repliken *Du gick* (*in*, ersatt med *ut*) *den dörren och kom* (struket *ut*) *tillbaka genom den. —*

28 I TM:s marginal står *Scen XVI*, skrivet med blåkrita och *vers*, skrivet och struket med rödkrita samt *Obund*, skrivet med rödkrita. Jfr versupplagan s. 353 Scen VIII.

29 *in genom fonden; vakt* AM *genom fonden åtföljs af betjente*

31 AM saknar skiljetecken efter *anskri.*

33 *orörlig* AM *blir slagen*

252

2 *en skrift* AM *ett papper*

3 AM saknar komma efter *Petri* och har utropstecken efter *Stadskyrkan.*

5 *tyst.* AM *tiger* (struket *Det är jag!*)

7 *gille — hvilket* AM *Gille — Sancta Ursulas Gille har*

8 *Konung* t.o.m. *lif!* AM *Konungs lif!*

9 *fängelse!* AM *fängelse* (struket *och*) *under afvaktan på domen!*

11 *Jag är den som* AM har först *Det är jag som,* ändrat till *Jag har. — sammansvärjningen!* AM *hemligheten som jag fått af Hans Skeppares hustru!*
12 Mellan r. 12 och r. 13 står i AM en scenanvisning *Olof betraktar Christina med uttryck af ytterste fasa.*
14 *skyldig* t.o.m. r. 15 *skyldig!* AM *skyldig eller icke skyldig?*
17 Mellan r. 17 och r. 18 står i AM följande scenanvisning *Tjenarne fram.* Jfr r. 23.
18 AM har scenanvisningen *går emellan.*
19 *sant* — t.o.m. r. 20 *gå!* AM *sannt! Olof säg det — och låt oss gå. — — sant* TM har först *sannt,* ändrat till *sant.*
22 *ville.* AM *ville ha — —* AM saknar komma efter *här. — Se* TM har först *Ske,* omedelbart ersatt med *Se.*
23 Raden saknas i AM. Jfr r. 17.
25 AM saknar komma efter *Tala* och har tankstreck efter *namn.*
28 I AM lyder scenanvisningen *går* (struket med svartgrönt bläck *åt fonden*).
29 I AM lyder r. 29 t.o.m. r. 31 *Christina (blir stående som förstenad) För sent!* Repliken, som icke är skriven med violett bläck, är ett senare tillägg.

253

1 Raden är understruken med rödkrita i TM.
2 Hänvisningstecken i AM till bladets nedre kant. Där har S. skrivit *Se Trondhjems domkyrka i Axel och Valborg,* vilket strukits.
3 *En* AM har först *Vid andra pelaren* (ovan raden *till höger*) *en skampall, på hvilken Olof ligger* (struket *på*) *knäböjande iklädd fångdrägt — I fonden vid högaltaret två biskopar som vända ryggen åt församlingen; orgel och sång. En,* ändrat till *En. — del* AM har först *aflägsen del,* ändrat till *del. — kyrkan* AM *storkyrkan — ingången. Till* AM *ingången — till — dörren till sakristian.* AM *sakristians dörr —*
4 AM stavar *Till* med liten bokstav.
5 *sång vid ridåns uppgång* AM *kyrksång*
6 AM har följande scenanvisning r. 6 och r. 7 *Kyrkvaktaren (med kungörelserna,* ersatt av *kommer ur sakristian) Hustrun strör löf och blommor på golfvet.*
8 I TM:s marginal står *Scen I,* skrivet med blåkrita.
9 *det* AM *det nu*
10 AM skriver i hela denna scen ut hela ordet *Kyrkvaktaren.* — I TM:s marginal står *Tal till confirmanderna,* skrivet med blåkrita.
12 *kyrkplikt* AM *kyrkeplikten ut i dag — beredas till döden!* AM *skall han dö!*
13 *något* AM *bra* — AM har tankstreck efter *ändå.*
15 I AM har r. 15 t.o.m. r. 18 annan lydelse. *Det är inte mer än rätt och billigt! Skall man låta sådana der orosstiftare lefva och en sådan otacksam varelse till. Först tog han lifvet af sin mor när han gick sta och gifte sig med den der galnes dotter — och så vill han ta lifvet af kungen, kungen som gjort honom till hvad han är, kungen som gifvit landet frid och ställt allt till rätta igen. Det der skriket om att han skulle ta bort munkarna och*

presterna var ju inte sannt! Och vi få ju både messor och offer — ja det ska jag säga Dig, hvad tror Du vi hade varit nu vid det här laget om inte Kung Gustaf drifvit fienden ur landet —

20 *Det* AM *Ja det* — AM saknar skiljetecken efter *kyrkoherden*

21 *sådan der karl* AM *sån der — i min ungdom!* AM *när jag var ung* — TM har först *när,* omedelbart ersatt med *i min ungdom!*

23 *en bråkmakare* t.o.m. r. 28 *ut.* AM *en sån der bråkmakare som ville säga dina förmän sanningen och derför har jag heller aldrig blifvit annat än kyrkvakterska — Så går det här i verlden ser Du — Magister Lars han är Erkebiskop nu och brodren är ingenting — Man ska lämpa sig ser Du så kommer man någon hvart —*

Kyrkvaktaren

Jo Du har visst lämpat Dig Du. Har Du (struket *inte*) *någonsin gifvit mig rätt!*

Hustrun

Det är mot Dig det!

Kyrkvakt

Ja men för höga förmän har Du alltid stått och nigit fastän Du haft näfven i kjolsäcken (struket *och kramat nycklarna så naglarna*)

Hustrun

Ja ser Du det är just den konsten Du aldrig lärt Dig!

Kyrkvaktaren

(*Nej Gud,* omedelbart ersatt med *Ja, ja,*) *det är min olycka det!*

Hustrun

Tyst, se der kommer de nu med honom. Herre Gud hvad han ser ut. (struket *Och så*)

254

2 *pallen och det* AM *pallen — Tänk Du det*

3 *dem!* t.o.m. r. 4 *Det* AM *dem — Ja vet Du det hade allt varit bättre om han fått gått till döden med de andra — —* I AM:s marginal står *Nu* (struket *kom*) *är gudstjensten slut och barnen komma —) det*

4 *vill* AM *kan*

6 AM har följande scenanvisning *ser åt det håll derifrån M. Olof sedan inkommer.*

7 *magistern* AM *gosse* — I TM är *djupt sjunken* struket med violett bläck.

8 *går* AM *går åt samma håll,* ändrat till *går.*

10 *införes* AM *införes fångklädd* TM har först *införes fångklädd,* ändrat till *införes — knäböjer* AM har först *fal,* omedelbart ersatt av *knäböjer.* — I TM:s marginal står *Scen II,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 359 Scen IV.

11 *konfirmanderna, hvitklädda* AM *Konfirmanderna,* (struket *tåga*) *hvitklädda*

12 *händerna* t.o.m. *förbi* AM har först *händerna,* ändrat till *händerna tåga förbi pallen — — som förblir med* AM har först *intar en ställ,* ändrat till *med.*

13 AM har tankstreck efter *dem.* — *båda sidorna* AM *sidorna*

14 AM har tankstreck efter *konfirmanderna.* — *Olof* AM har först *pall,* omedelbart ersatt av *Olof.*
15 AM har tankstreck efter *pallen.* — *tjenstgör i kungens svit)* AM (ovan raden *redan*) *tjenstgör som en slags page i konungens svit och*
16 AM saknar komma efter *närheten.* — *skjuter undan blommorna med sin värja.* AM *drar* (struket *sitt svärd*) *hvarmed han skjuter undan blommorna* —
18 Raden saknas i AM.
19 *Nils?!* AM *Nils!* — I TM är *Är* t.o.m. *Gabriel!* struket med violett bläck och ersatt med *Du som ville vara engelen Gabriel.*
21 Raden lyder i AM *yttrar dels bifall dels missnöje.*
25 I TM:s marginal står *vers,* skrivet och struket med rödkrita.
26 *fören* AM *för — bedröfvelsen!* AM *huru man ger svärdet i handen på en så dålig menniska som han!*
27 *förnekat* AM *förnekar — och honom* AM *och redan föraktar* (*den,* ersatt med *honom*) — AM har tankstreck efter *den.*
28 *heller* t.o.m. r. 29 *skull.* — AM *heller — som* (ovan raden *i klostret*) *sutit tio dagars mörk cell för din skull* —
30 AM har en scenanvisning *Olof gör en rörelse som ville han tala.*
31 *honom* AM *Er*
33 *honom* t.o.m. *Hvad* AM *honom!* (struket *icke*) *O hvad*

255

1 *mig om* AM *mig nu om — denne* AM har först *han,* omedelbart ersatt med *denne.* — I AM stavas *I* med liten bokstav. — I AM är *i bojor* inskjutet ovan raden.
4 AM har tankstreck efter *sidan* och *jag* och stavar *Se* med liten bokstav.
5 *saknar* AM *skall sakna — mor* AM *moder — utanför kyrkporten* AM *derutanför*
6 *väntar att få kyssa mig på pannan* AM *väntar mig*
7 AM har tankstreck efter *hem. — att skänka* AM *som jag kan ge*
8 *åt,* AM *åt till minne af denna dag som skulle vara den vackraste — — till* AM *åt* — AM har tankstreck efter *honom.* — I TM:s marginal står en klammer kring r. 8 t.o.m. r. 11 och ett *Omigen!,* skrivet med violett bläck.
9 I AM är *mig när* och *hänförd af något* struket med vanligt bläck.
10 *led af* AM *gret öfver — straffade* AM har först *icke lät sätta mig i fängel,* omedelbart ersatt med *slog.*
11 *sanning!* AM *sanning! Vakt, här är jag! Gör mig den äran och fängsla mig!*
12 AM har en scenanvisning *Qvinnorna* (*bli,* omedelbart ersatt med *visa sig*) *rörda. Männen odeciderade — Konfirmanderna blyga och förskrämda! Nils försagd, beväpnar sig med spotskhet. Vakten väntar order.*
13 I AM lyder repliken r. 13 t.o.m. r. 14 *Han har stört den allmänna gudstjensten och sökt hindra utförandet af Konungens* (*befallningar,* i marginalen ändrat med vanligt bläck till *order*)*; derför befaller jag i egenskap af den ende närvarande af Konungens höfvidsmän att i* (*gripen,* ersatt med *aflägsnen*) *honom!*

15 I AM lyder raden *Vakten griper Vilhelm.*
18 *Olof! De* AM *Olof;* (struket *De förtrampades, furstarnes Dan giss*) *de — försvar* AM *konung*
20 AM har tankstreck efter *Daniel.*
22 *skrider* AM *fortskrider*
23 I AM lyder r. 23 och r. 24 *De öfriga ut.*
25 I TM:s marginal står *Scen III,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 361 Scen V.
26 *vakten.* AM *vakten går fram till Olof!*
27 AM saknar komma efter *fred.*
29 *upp* AM *upp fäller ner hufvan*
30 *Är* AM *God dag Svea Rikes Erkebiskop! Är* Jfr prosaupplagan, textvarianterna, s. 147 r. 31. — I AM står *skall* ovan raden. — AM har utropstecken efter *döden.*
32 AM saknar komma efter *jag.*
34 I TM är repliken struken med rödkrita.

256

2 *beredd på* AM *beredd* Jfr prosaupplagan, s. 147 r. 34.
4 I AM lyder repliken *Åh ja! Men jag kan inte tänka mig det, ty jag har ännu så mycket kraft att lefva!*
6 I AM lyder repliken *Nåväl! Kungen benådar Dig om Du ber om nåd* (struket *och*) *hvilket är detsamma som att göra afbön och återtaga* (*ell,* omedelbart ersatt med *allt*) *hvad Du* (ovan raden *sagt och*) *gjort utan hans befallning. Bikten låter* (*ku,* omedelbart ersatt med *han*) *gälla som ursäkt!*
8 *aldrig* AM *icke* — Partiet *Han* t.o.m. *således!* saknas i AM.
9 Mellan r. 9 och r. 10 har AM några repliker, vilkas innehåll i sammandrag finns i TM, r. 8 och r. 9.

Lars

Men kungen gör det!

Olof

Såå! Han behöfver mig!

11 I AM lyder repliken *Han behöfver Dig ej så som förut —.* — I TM är *Men* t.o.m. *Dig!* ett senare tillägg.
Mellan r. 11 och r. 12 har AM några repliker, som icke tagits med i TM.

Olof

Det är din tid som är kommen!

Lars

Jag skall godtgöra hvad Du brutit och (struket *for*) *hela der Du slagit —*
13 AM har tankstreck efter *nåd.* — *erkänna* AM har först *påstå,* ändrat till *erkänna.* — I TM är repliken r. 13 t.o.m. r. 16 förstruken med blåkrita i marginalen.
14 *hela mitt förflutna varit* AM *mitt lif var* — AM saknar komma efter *lögn.* — *stiga* AM *att stiga*
15 AM saknar komma efter *tala.* — *att* AM har först *och,* omedelbart ersatt med *att.*

16 *och* AM *att — villfarelser?* AM *voro villfarelser! — evighet* AM har först *ve,* omedelbart ersatt med *evighet.*
18 *är* AM har först *Du,* omedelbart ersatt med *är.*
19 AM saknar skiljetecken efter *Dig.*
20 I TM:s marginal är r. 20 t.o.m. r. 28 förstrukna och markerade med ett *Obs* med blåkrita.
21 *bön* AM *bön till Gud*
22 *handla.* AM *handla och* (struket *hans*) *hans röst följde jag — —* I TM:s marginal står *Mera anklagelse* och två stora utropstecken, allt skrivet med violett bläck.
24 *Gud,* AM *Gud innan jag företog något —*
25 *dess konung* AM *dess herre och konung*
27 *Broder minns* AM *Broder! Mins — i* AM har först *på,* omedelbart ändrat till *i. — Vi* AM har först *Har,* omedelbart ersatt med *Hvad sa,* i sin tur ersatt med *Vi. — Stregnäs* AM *Stregnes — det* t.o.m. *Stregnäs* TM har först denna formulering, ändrad med violett bläck till *i Stregnäs klostergård.* — R. 27 och r. 28 äro i TM markerade med ett rödkritestreck i marginalen.
28 *han åt Dig!* AM har först *Gud?,* ersatt med *han?*
32 I AM lyder repliken *Och jag — samma svar! Gud i himmelen — underliga äro dina vägar! Ve* (*mig,* omedelbart ersatt med *oss!*) *Kunna vi icke då mera lita på ditt ord* (*i våra bröst,* omedelbart ersatt med *som talar i våra bröst?*)
33 *hans* t.o.m. *bröst!* TM har först denna formulering, ändrad med violett bläck till *röst härinne.*

257

2 I AM lyder repliken *Fråga icke Olof! Utan* (*var ödmjuk,* omedelbart ersatt med *böj Dig!*) *Du var icke nöjd med att vara verktyg. Du ville bli mästaren!*
4 I AM lyder repliken r. 4 t.o.m. r. 6, som där från början är fördelad på Olof och Lars. *Tänk om det icke var hans röst! Tänk! Åt Dig* (*sade,* omedelbart ersatt med *säger*) *han (statt,* ändrat till *stå,* omedelbart ersatt med *"stå stilla"*) *och* (ovan raden *till*) *mig ropar han "statt upp"* (struket *Jag un*)

(struket *Lars*)

Jag undrar hvad han sagt åt kungen och åt Brask! — ! ! !

I TM är r. 4 t.o.m. r. 6 understrukna med blåkrita. — I TM är *han* inskjutet ovan raden.
8 I AM lyder repliken *Olof, Olof, tro, tro!* — I TM är denna rad understruken med blåkrita.
10 *tro mer. Så* AM *tro! O så* — AM har komma efter *ögonblick.* — Partiet r. 10 t.o.m. s. 259 r. 6 är i TM struket med violett bläck.
11 AM har annan formulering av partiet r. 11 t.o.m. r. 21. *jag som dödade min moder utan ånger — med min tro — jag som krossat ett qvinnohjerta och* (*brutit ner hennes,* omedelbart ersatt med *sköflat*) *ett rent sinne med*

min tro, jag som ville göra ett Guds rike på jorden med min tro — jag vågar i denna stund icke dö på min tro (*och,* omedelbart ersatt med *Och*) *folket som trodde på min tro — hvart skola de* (ovan raden *nu*) *gå — Nyss var jag en apostel, nu är jag upprorsmakare, nyss en martyr, nu är jag tviflare och mördare och affälling — Gif mig igen min tro och jag* (ovan raden *är*) *åter apostel och martyr och jag skall dö utan fläck och med gladt sinne! Gerdt han* (*dog,* omedelbart ersatt med *fick dö*) *som jag velat! O, hvad jag är liten! Dessa bojor som nyss voro så lätta, denna* (*nedfaller på,* vilket strukits) *vanärans skuld som jag var så stolt öfver, denna* (*schavott,* omedelbart ersatt med *skampall*) *min predikstol der jag förkunnade sanningen med tiotusen gånger starkare stämma än* (*förr,* omedelbart ersatt med — *fordom*) — *Förbannelse! ! !*

22 AM saknar denna rad och S. har tänkt sig en replik av Lars (struket *Lars*).

23 I TM:s marginal står *Scen IV,* skrivet med blåkrita, och *Marsken,* skrivet med violett bläck.

24 AM saknar semikolon efter *in* och efter *Lars.* — *sigte på* AM *se*

26 *Lars! Hjelp mig* AM *Lars, kom hit och hjelp mig ett ögonblick — den* AM har först *det,* omedelbart ersatt med *den.* — *skrifvelsen* AM *skrifningen*

27 I AM är scenanvisningen placerad efter *der!* r. 28.

28 AM saknar skiljetecken efter *der.*

30 AM har komma efter *Nåde.*

32 AM saknar komma efter *Ja.* — *Nå* t.o.m. *sig!* AM *Nå har bedt om nåd* (sic!)

258

2 I AM lyder scenanvisningen *gör en nekande åtbörd.*

3 *Inte?* t.o.m. *sig!* AM *Inte? Nåja, vi ska låta* (*honom,* ersatt med *hans oroliga hufvud*) *lugna sig!* — AM har komma efter *Du.* — I TM är partiet r. 3 t.o.m. r. 7 struket med rödkrita.

4 AM har tankstreck efter *saken.* — I TM:s marginal står *Luther.* Jfr r. 6. Se versupplagan s. 366 r. 20 t.o.m. s. 367 r. 13.

5 *Det* AM *Här — Örebro.* AM *Örebro. —*

6 I AM är denna rad inpassad efter r. 7 *galna!* — I TM:s marginal står *Bref från.* Jfr r. 4.

7 *galna!* AM *galna! — Jo — det* AM *det nu — var? — Den* AM *var? Jo riksdagen skall hållas i Örebro! Den*

8 AM saknar skiljetecken efter *långt.*

10 AM har komma efter *kan.* — *det blir* AM *blir det* — AM har tankstreck efter *presterna.*

11 *tusentals* AM *de tusentals — kyrkan* AM *kyrkan och klosterna — drog* AM *drogo*

12 *om.* AM *om och det är dessa som äro oroligast —*

13 *i* AM *till — men* t.o.m. *om!* AM *men läran ja den bryr man sig föga om.*

15 *Konung! Och* AM *Konung! Bra! Men — lägger ihop* AM *sluter* — I TM är partiet r. 15 t.o.m. r. 29 struket med rödkrita.

16 AM har en annan utformning av partiet r. 16 t.o.m. r. 18. *ögon — ve detta landet då. Alla vilja bli kung och slutet blir att utländingen är här igen såvida inte adeln reser på sig och gör inbördes krig. Tronen måste stödjas, en tronföljare väljas* (*och,* omedelbart ersatt med *eller*) (struket *med*) *rent ut här skall bli ett arfrike för att göra tvisten kort och Erik min son skall bli arffurste! Hvad säger folket?*

17 *arffölden* TM har först *arffölden,* ändrat med blåkrita till *tronföljden.*

20 *och* AM har först *men i det,* omedelbart ändrat till *och.* — *rigtig.* AM har först *rigtigt* —, ändrat till *rigtig* —.

22 I TM är *Alla* t.o.m. *rigtiga* understruket med blåkrita.

24 I AM är *så* inskjutet ovan raden. — *afhållen* AM *omtyckt*

26 AM har en annan utformning av r. 26 t.o.m. *tillfällighet!* r. 27. *Han är galen* (*det är,* omedelbart ersatt med *jag vet det*), *men* (*är det,* ändrat till *det är*) *alla menniskor nu för tiden,. Föröfrigt skall jag om min tanke är rigtig offra den för en tillfällighet? —*

27 *för* TM har först *om,* omedelbart ersatt med *för.* — I TM:s marginal står en bock, skriven med blyerts.

28 AM har tankstreck efter *bröder. — söner! Jag känner nog att* AM *söner? Jag vet det —*

29 *vid utförandet!* AM *ju mot verkligheten — vid* TM har först *m,* omedelbart ändrat till *vid.*

30 AM har komma efter *reformation.*

31 *frihet i andliga ting* AM *den största af alla gåfvor — (den andlig,* omedelbart ersatt med *frihet i andliga ting*) *— så tänkte jag Du, i min ungdom —*

32 AM saknar komma efter *handen.*

33 *mig!* AM har först *Dig!,* ersatt med *mig!*

34 Raden saknas i AM men återfinns i textvarianterna s. 259 r. 4.

259

1 *det!* AM *det? Icke katolikerna! — göra* AM har först *göra,* ersatt med *bära fram.*

2 *offren* t.o.m. *nej* AM *offren — nej — dessa som jag* AM *dem jag*

3 *ville* AM *trodde mig — väl! De* AM *väl! Stackars menniskor! de*

4 *behandla* AM har först *sköta,* ersatt med *behandla.* — AM har tankstreck efter *barn.* — Mellan r. 4 och r. 5 står i AM *Beherskar sin rörelse.* Jfr s. 258 r. 34.

5 AM har en annan utformning *Kom hitin i sakristian och sätt upp riksdagskallelsen! Numera frågar jag ingen annan till råds än mig sjelf och min* (*Herre,* omedelbart ersatt med *Gud*)*!*

9 *Huru* AM *Hur — röster* AM *tungor — Herre!* AM *Herre? — Hur klokt, hur rigtigt hvad han sade — och ändå* (*fryser,* omedelbart ersatt med *hvilken ryslig köld,* ersatt med *hvilken dödskyla!*) *Skall äfven jag bli så klok en gång? Jag måste! Skall äfven jag släcka af denna eld som brinner i mitt blod och lägga is kring hjertat? Kanske! Fordrar Du detta min Gud?* (struket *Låt mig heldre dö*) (*döljer ansigtet i händerna*) — I TM är repliken understruken med blåkrita.

10 I TM:s marginal står *Scen V,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 365 Scen VII.
11 *bakgrunden* AM *bakgrunden går upp mot altaret*
13 I AM har S. ett ögonblick tänkt att Olof skulle ha replik *Se der den besegrade,* omedelbart struket.
15 *framför* AM (ovan raden *upprätt,* vilket strukits. *Stående*) *framför* — *Kristus* AM *Christus*
16 *Det är fullbordadt!* AM har först *Nu är det gjordt!,* ändrat till *Det är fullbordadt!* — *arbete och mödor* TM har först *mödor och af arbete,* omedelbart ersatt med *arbete och mödor.*
17 AM saknar tankstreck efter *mödor.* — *böjer* t.o.m. *visdom!* AM *bugar mig.* — AM har markering för ny rad med *Hur,* troligen versrad. — *visdom* TM har först *oförstådda visdom,* ändrat till *visdom.*
18 AM har utropstecken efter *"framåt".* AM har markering för ny versrad efter *"framåt"!* Jfr r. 17, 19. — *"framåt"* TM har först *"framåt",* ändrat med violett bläck till *ditåt hitåt.*
19 AM saknar — *huru grymt* —. — *min rätt uti min själ!* AM *den sanning jag gjort till mitt mål att strida för!* Markering för ny versrad. Jfr r. 17, 18. *Mitt lif blott var en lögn; men var det derför gagnlöst månne?* (struket med svartgrönt bläck *Helt säkert icke* Markering för ny versrad. Jfr r. 17, 18 *ty hvarför skulle då jag blifvit född!*) — Markering för ny versrad. Jfr r. 17, 18 *Det var blott Du på korset der som icke föll; men Du var Gud!* — *smög sig* AM *smög* TM har först *sig smög,* ändrat till *smög sig.*
20 *fosterland* t.o.m. r. 21 *har* AM *fosterland! Har*
21 I TM är *icke* inskjutet ovan raden.
22 *fåfäng?* t.o.m. r. 23 *men* AM *fåfäng, ja så* (*frågar jag,* ändrat till *vågar jag Dig fråga!*) *Men*
23 AM har semikolon efter *svaret* och stavar *Det* med liten bokstav. — *ej Hvi* AM *ej! Och ändå* — *hvilka* (*kraft,* omedelbart ersatt med *spillda krafter,*) *hvilka fåfängt lidna qval* — (*Att älska Dig det kan jag ej* — *men än en gång jag bugar,* omedelbart ersatt med *Och jag skall älska Dig? Det kan jag ej men än en gång jag bugar mig!* —) *Hvi*
24 *hopen* AM har först struket *der,* omedelbart ersatt med *strömmen.* — *regerat* t.o.m. r. 26 *Nu* AM *regerat och mitt minne lefvat Nu*
25 *lefvat* TM har först *lefvat,* ändrat med violett bläck till *obefläckat lefvat.*
26 *resande* AM *vandrare* TM har först *resande,* ändrat med violett bläck till *vandrare.* — AM har semikolon efter radens andra *dör.* — *sin* AM har först *en,* ersatt med *sin.*
27 *Brasken* AM har först *Biskop Brask,* ändrat till *Brasken.* I AM är *fastän han var starkast* inskjutet ovan raden. — AM saknar komma efter *han.* — I TM är *han* inskjutet ovan raden.
28 *falla.* AM *falla ty Herrens hand var med honom* — (struket *den gången!*) TM *falla.* (med violett bläck följande tillägg *Ty Herren var med honom* — *denna gång.* Därefter har *denna* strukits under med rödkrita). I marginalen står med rödkrita *Hvad är sanning.* — AM saknar komma efter *starkast.*
29 *Christus på korset* AM *Christusbilden*

30 AM har utropstecken efter *Dig* och komma efter *ej,* saknar kolon efter *gång* och stavar *Men* med liten bokstav.
32 *Böjer* AM *Böjer lindrigt på*
33 I TM:s marginal står *Scen VI,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 365 Scen VII.

260

2 Raden saknas i AM.
3 AM har utropstecken efter *der.*
8 *honom med ömk* AM *honom ett ögonblick med ömk går*
10 *Stanna och säg* AM *Stanna och svara mig,* (struket med bläck av vanlig färg *Ni som vet hvad jag i denna stund känner*) *säg*
11 *gå fram för* AM *stanna framför*
12 *häda* AM har först *säga,* ändrat med bläck av vanlig färg till *häda.* — *och* AM *men*
13 AM saknar komma efter *icke.*
15 AM har semikolon efter *medlidande.* — *axlarne* AM *axlarne* (ovan raden *skakar på hufvudet*) — *med en annan gest* AM *på ett annat sätt* (ovan raden *tillkänna*)
16 AM har komma efter *svaret.*
17 I TM står *Jag vet inte,* skrivet och understruket med blåkrita
18 AM har scenanvisningen *ensam.*
20 *Kungen* AM har först *Gus,* omedelbart ersatt med *Kungen* TM har först *Kungen och,* ändrat med violett bläck till *Marsken.*
21 *in* AM *ur sakristian*
22 I TM:s marginal står *Scen VII,* skrivet med blåkrita.
23 *på knä* AM *ned på knä*
24 AM har mellan r. 24 och r. 25 ett parti, som icke tagits med i TM.

Kungen (*till Lars med blickarne,* ändrat till *talar till Lars men ser*) *på Olof.*

Alltså om trettio dagar och Du skrifver med uttryck fasta och bestämda men dock med hofsamhet — det behöfver jag inte be Dig om — Du framhåller vidare mina förtjenster om riket och dess styrelse — men inga stora talesätt om fosterlandets befrielse och räddning från afgrunden med mera dylikt. Kasta sedan in (ovan raden *något*) *om huru det är ställdt i andra länder o.s.v. Det här sista mordförsöket eller krutsammangaddningen (är,* omedelbart ersatt med *behöfver*) *Du inte röra vid ty* (*det,* ersatt med ett nytt *det*) *räknar jag ej vara af någon vigt! Har Du förstått?*

Lars

Ja Ers Nåde!

Kungen lagar sig till att gå.

Farväl då!

Olof (struket med bläck av vanlig färg *springer upp ursinnig af förtrytelse*)

Förlåt Ers nåde!

Kungen stannar

Hvad vill Du?

Lars

Det är en som bönfaller om nåd!

Den första repliken är struken med bläck av vanlig färg. I marginalen har S. dividerat 13,5 med 2 och fått svaret 6,5, skrivet med bläck av vanlig färg.

25 *Kungen* TM har först *Kungen,* ändrat med violett bläck till *Marsken.*

26 *Olaus* AM *Jaså! Den har han! (till Olof) Olaus — ovärderliga* AM *stora* TM har först *stora,* ändrat till *ovärderliga.*

27 *Som* t.o.m. r. 29 *män* AM har först *men Du var icke nöjd med det, Du ville vara med om att störta ett prestvälde men Du ville införa ett nytt prestadöme,* struket med bläck av vanlig färg. — I AM har *Som* t.o.m. r. 29 *män* skrivits i marginalen med bläck av vanlig färg i samband med föregående ändring.

28 I AM står *skulle ha* ovan raden. — *kunnat* AM *förmått — hädanefter* AM *här*

29 *endast* AM har först *endast,* ändrat till *numera endast,* ändrat till *endast.* — AM har utropstecken efter *män.*

30 *har haft* AM *hade — icke* AM *inte ha*

31 *ty han följde icke* AM *han ville icke följa — med.* AM *med;,* ändrat med bläck av vanlig färg till *med tiden;.* — AM stavar *Jag* med liten bokstav. — *och* t.o.m. r. 32 *rätt* AM har först *ty min var magten!,* ändrat med bläck av vanlig färg till *ty jag kränkte ingens rätt!*

34 AM saknar komma efter *församling* och har komma efter *hustru.* — *och en* AM *en*

35 *mer!* AM *mer! Farväl.*

36 *Ger* AM *Gör* — Efter scenanvisningen står i AM *Olof (på knä återigen).*

261

1 Före denna rad har AM *Kungen (i det han går).* — *opp* AM *upp* — AM saknar komma efter *igen.* — I AM:s marginal har S. antecknat *Scen V* med bläck av vanlig färg, vilket strukits med blåkrita och ersatts med *Scen VIII.*

3 I TM:s marginal står *Scen VIII,* skrivet med blåkrita.

4 *slutas?* AM *slutas?!* — I höjd med denna rad står i AM:s marginal med vanligt bläck *Mårten och Nils Christina Vilhelm Konfirmanderna Modrens begrafning Klockringning Adelsmannen Borgerskapet*

5 Fr.o.m. denna rad är AM återigen skrivet med bläck av vanlig färg. Jfr s. 234 r. 3 textvarianterna.

6 *Sådan* AM har först *Så skall hvarje yngling sluta att vara yngling!,* ersatt med *Så måste det slutas,* ersatt med *Sådan.* — AM har komma efter *början.* — I TM är repliken struken med violett bläck.

8 *mig* AM *mig en stund — vid* t.o.m. r. 9 *om!* AM *med mig sjelf en gång och samla mina tankar förrän jag åter träder ut i lifvet!*

10 AM har en struken scenanvisning *går.*
11 *Gör det, och när* AM *Gör upp din räkning Olof. När — för Dig härifrån då* AM *hemtar Dig*
12 *det* AM *hvad — det* AM *hvad — skall blifva* AM *blifva skall*
14 I TM:s marginal står *Scen IX,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 368 Scen IX.
16 I AM lyder scenanvisningen *Intar en kontemplerande ställning.*
19 *går till* AM *går att lida*
20 *döden.* AM *döden. Hvad Ni är lycklig som får dö, jag får endast fängelse derför att jag gaf Er mina blommor. — som* AM *Ni som — något* AM har först *att,* omedelbart ersatt med *något.*
21 *som synes!* AM *timliga.* — I AM saknas partiet *Jag* t.o.m. r. 24 *Olof.*
24 *Jag* TM har först *Nu,* omedelbart ersatt med *Jag.*
26 *förstå, och då,* AM *förstå; då — faller för bilan* AM *faller*
27 *genom* AM *igenom — så att* AM *att — höres* AM *skall höras — kring gatorna och torgen* AM *öfver torgen och gatorna*
28 AM saknar citationstecken och har två utropstecken.
30 *vänligt* AM *värdigt*
31 *förste* AM *första — din unga, din heliga tro!* AM *din unga tro?*
34 Repliken lyder i AM *Hvad menar Ni!* — TM saknar skiljetecken efter *tro.*

262

2 AM saknar komma efter *Tala. — skönt* AM har först *så skönt,* ändrat till *skönt.* — Efter r. 2 har S. i AM först tänkt sig en replik från *Vilhelm,* vilket strukits.
3 *Men jag* AM *Jag — ser Du* AM *som Du tror* — AM har utropstecken efter *lefva.*
5 I TM är partiet *och* t.o.m. r. 6 *verklighetens* struket med violett bläck.
6 AM har komma efter *finna,* har utropstecken och saknar tankstreck efter *verklighetens.* — I AM saknas — *Du fryser* t.o.m. *ord* —.
7 *Du menar* AM *som Du vill — får* AM *skall — söka* t.o.m. r. 8 *och* AM *söka (men,* omedelbart ersatt med *med) öfvertygelsen om att man aldrig kan finna den här! (och* senare tillägg)
8 *honom* AM *den* — AM stavar *ve* med stor bokstav.
9 AM har utropstecken efter *den.*
11 *förtviflad* AM *häftigt*
12 AM har först *Ni skall icke gå till döden?,* ersatt med tryckets formulering.
14 *Det* AM har först *Ja!,* ersatt med *Det.*
15 AM har komma kring *gosse.*
16 *elden som lågar ur dina ögon* AM *dina blickars lågor — vid skenet* AM *i skenet — från* AM har först *af,* omedelbart ersatt med *från.*
17 AM har punkt efter *panna. — såg jag ut en gång* AM *måtte jag ha sett ut* — I AM är *Biskop* tillagt i marginalen.
18 I AM har *igen* inskjutits ovan raden. — AM saknar semikolon efter *sade* och citationstecken kring den direkta anföringen.
20 AM har följande scenanvisning *skall hålla ett längre tal, men får endast fram ordet.*

21 AM har blott ett utropstecken.
22 *störtar ut* AM har först *går,* ersatt med *störtar ut.*
23 I höjd med denna rad står i AM:s och TM:s marginal *Scen X,* skrivet med blåkrita. Jfr versupplagan s. 368 Scen IX.
24 *Det var ett ord!* AM har först *Det var ett ord,* vilket strukits och sedan upprepats igen. — AM har utropstecken efter *fötter* och stavar *och* med stor bokstav.
26 *Jag* AM har först *Hell,* omedelbart ersatt med *Jag.* — I AM saknas *med lugn.* — AM har komma efter *stranden.*
27 AM har kolon efter *vinkar.* — I TM står en scenanvisning (*efter Vilhelm*), skrivet med violett bläck.
28 AM saknar citationstecken, stavar *Hell* med liten bokstav, har komma efter *yngling* och punkt efter *färd.* — *vinden,* AM *vinden, sky ej stormbyn,*
29 AM har punkt efter *af.* — *Om* AM har först *Tag,* omedelbart ersatt med *Om.* — *en* AM har först *himle,* omedelbart ersatt med *en.*
30 AM saknar komma efter *stjernor.* — I AM saknas *dock.*
32 AM saknar komma efter *venster.* — *Lars och* AM har först *Kungen Olof som förer,* ändrat till *Kungen, Lars och.* — *Borgerskap* AM *Borgerskap och råd*
33 Raden lyder i AM *Olof och Christina omfamning.* — I höjd med denna rad står i AM:s marginal *Scen XI,* skrivet med blåkrita. — I TM står efter denna rad *Till Christina,* skrivet med violett bläck.
34 Raden saknas i AM. Däremot har AM ett med blåkrita struket parti, först avsett att avsluta pjäsen. (struket *Stoc Ordföranden för Stockholms Borgersk*)

Kungen

Här, Stockholms Borgerskap och råd ger jag åter Er (struket *kyrko*) *herde* (struket *som*) *Han har varit sjuk ty jag* (*hade,* omedelbart ersatt med *har*) *lagt för mycket arbete på honom. Här Fru Christina har ni Er make Det har varit svåra tider, onda tider och mycken vånda och* (ovan raden *stora*) *vedermödor ha vi utstått.*

Därefter följer *Slut,* skrivet med blåkrita.
35 I TM står efter denna rad *Till Borgerskapet Borgerskapet Olof,* skrivet med violett bläck.

157

1 Planeringen av den första akten kan följas dels i utkasten, D. 2 s. 312, s. 316, s. 318 f. och s. 321, dels i ändringar och marginalanteckningar i prosaupplagans båda ms, AK och K (s. 3 t.o.m. s. 29), se sammanställning, D. 2 s. 302 ff.

Akten skulle ha samma omfång som i prosaupplagan enligt K:s och utkastens arkberäkningar för omarbetningen, D. 2 s. 328 f. Ibland föreslår S. en utvidgning från 6 ½ till 7 ark, ibland en minskning från 6 ½ till 6 ark. AM har 6 ½, AMR 6 och TM 8 ark (jfr textvarianterna till s. 181 r. 5).

I Utkast I är akten nästan oförändrad. Enda tillägget är, att Modern och Kristina äro närvarande i avskedsscenen. Först i Utkast II planeras en genomgripande omläggning av första scenen (t.o.m. s. 7 r. 27). Scenen med Scholares är uppförd under rubriken ändringar, D. 2 s. 316. Denna plan markeras som en mindre strykning i Ak, textvarianterna till s. 4 r. 10, och som en strykning av hela scenen i K, textvarianterna till s. 3 r. 7 och s. 5 r. 12. K kompletterar med en marginalanteckning, vari Modern och Kristina införas omedelbart efter Scholares, förmodligen som ersättning för scenen mellan Olof och Lars Andreæ, textvarianterna till s. 3 r. 28. Lars Petri är alltså ännu icke påtänkt och spelar heller ingen roll i Utkast III, s. 318, där Modern delvis uppbär den roll Lars skulle spela i AM. Hon talar om Olofs stilla liv långt undan livets stormar. Resten av akten är fortfarande oförändrad i Utkast III. Måns Sommar är biskop i Strängnäs och Lars Andreæ skickar som förr ut Olof i den stora världen.

Det nya förslaget tillfredsställde naturligtvis icke S. i längden. Moderns och Kristinas scen är odramatisk och ger blott upplysningar om vad som skett utom scenen, om deras förhållande till Gert och om planerna på Kristinas klostergivning. Ändringen, som motiveras av S:s iver att låta Olof gripas av kallelsen utan tryck utifrån, hamnar i rena stillaståendet. En bättre lösning kom S. på, när han låter Lars Petri — uppslaget är hämtat från prosaupplagans fjärde och femte akt — med sin moderata koncilians kontrastera mot Olof. Denna ändring spåras först i K, dvs. i marginalanteckningar, som antagligen ligga AM mycket nära i tiden, textvarianterna till s. 3 r. 17 och r. 28. Där är scenen med Modern och Kristina ännu icke slopad. När Lars övertar Moderns roll att understryka lugnet i Olofs tillvaro, förvisas hon och Kristina åter till sin forna plats i dialogen mellan Olof och Gert, jfr s. 172 r. 1—4 jfrt med s. 18 r. 3—14, s. 60 r. 30—s. 61 r. 4.

Jag har refererat utvecklingen i detta fall så detaljerat, därför att den

belyser S:s tillvägagångssätt vid omarbetningen. Han är under hela koncipieringen av mellandramat hårt bunden vid sin utgångspunkt och tar gärna upp motiv och element ur prosaupplagan, som där spelat en underordnad roll eller som blott glimtat till i förbigående. Så t.ex. utarbetas kontrasten mellan bröderna Olof och Lars till ett genomgående motiv, och antydningar i dialogen om Gert och dårhuset samlas ihop, först till en planerad scen, sedan till repliker, i vilka motivet får en helt annan slagkraft än tidigare.

Någon total omläggning var S. alltså icke mogen för, när han skrev AM. I första akten står han dessutom naturligt nog närmare prosaupplagan än i de övriga. Obekymrad om att Olof i inledningsscenen delvis blivit en annan människa, flyttar han över scenen kring mässfallet och scenen mellan Gert och Olof i så gott som oförändrat skick. Förutom de i omarbetningen genomgående försöken att koncentrera dialogen och ge den större snärt och naturligare tonfall inskränka sig ändringarna till några smärre ingrepp i Gerts repliker. Vistelsen på dårhuset poängteras något starkare samtidigt som likheterna i religiös kallelsekänsla med Olof försvagas. Men dessa nyheter äro alltför obetydliga för att ändra helhetsintrycket av scenen. Olof är samma trosvisst hängivne, en smula ungdomligt naive idealist, Gert samma slipade intrigör och exalterade folktalare. Dock må påpekas, att Olof skarpare markerar gränsen mellan dem båda. Hoplappningen är alltså icke alldeles lyckad. Djupast sett skär sig emellertid denna scen mot den föregående på ett mer allmänt plan. Den skiljer sig från den genom sin bredare instrumentering, genom sin rikedom på för huvudhandlingen ej alldeles nödvändiga detaljer, genom sin impressionistiska fyllighet. Brytningen avspeglar grundolikheten mellan prosaupplagan, som trots vissa outplånliga spår av principdramat ändå i stort sett är ett impressionistiskt karaktärsdrama, och mellandramat, som i vissa avseenden innebär en återgång till principdramat med dess ofta hårdragna idédebatt. Kontrasten blir ännu mer markant, då man jämför de från prosaupplagan övertagna partierna med de nyskrivna scenerna mellan Olof och Brask, Olof, Brask och Kungen, Olof och Kungen. S. har visserligen skärpt Gustav Vasas repliker, då denne stormar in på scenen som ett oväder, och de falla i ännu högre grad som svärdshugg. Men scenerna ha mist något av sin naturliga spontanitet, därför att motståndarna alltför pedagogiskt stryka under sina åsikter. Resultatet blir en alltför upplinjerad dialog, Lamm, Strindbergs dramer I s. 147. Den skarpa debatten skadas också av att både Brask och Gustav Vasa — i den senares fall är det ju rent av karaktärsmässigt otroligt — föra till torgs principiell kritik av reformatorns ungdomliga idealism. Som Lamm påpekat, a.a. s. 147 f., blir denna kritik ödesdiger för vår tro på Olofs möjligheter. Jfr även Smedmark, s. 91. Det är givet, att Brasks och Gustav Vasas ändrade karaktärer indirekt påverkar vår bild av Olof, som dessutom uppträder något fränare än i prosaupplagan. Däremot övertog S. aktslutet från prosaupplagan i relativt oförändrat skick.

Den första versionen av första akten, AM, blev alltså en halvmesyr. S. blev dock missnöjd med de inledande scenerna och slutscenen, under det att utarbetningen av AM fortskred. Utformningen av den sista akten torde

därvid varit av avgörande betydelse. S. gjorde halt inför dramats slut s. 261 r. 4. Med den redan skrivna delen av femte akten och den ännu icke fixerade slutscenen för ögonen utformades nu de inledande scenerna och slutet av första akten i AMR som en parallell till femte akten. Därför markeras nu skillnaden mellan Nils' och Vilhelms karaktärer efter femte aktens mönster. Samtidigt skildras Olofs otåliga overksamhet i Strängnäs i anknytning till Candides berömda resignationsprogram Il faut cultiver notre jardin. Detta uppslag kan mycket väl ha inspirerats av Brasks replik i femte akten, som andas bitter kapitulation, och av problemet att utforma Olofs totala resignation i slutscenen. Olof återvänder till utgångspunkten, resignationen, som han nu i motsats till tidigare tvingas att acceptera inifrån. Det är första gången som S. använder greppet att låta handlingen återgå till sin utgångspunkt. Denna cirkelkomposition skulle senare fira triumfer i S:s mest betydande verk efter Inferno, Till Damaskus I, Dödsdansen I och Ett drömspel. I mellandramat är detta grepp kombinerat med ett från Shakespeare övertaget: livet går vidare. Den unge Vilhelms öde pekar utöver dramat. Men S. formar karakteristiskt nog detta grepp i anslutning till sin egen syn på livet. Denna fortsättning är icke förnyelse utan upprepning. S. låter Olof uttrycka tvivel på utvecklingen i AM:s fjärde akt. "Och så påstår man att vår verld går framåt — i en cirkel ja —" (textvarianterna till s. 250 r. 23).

Omarbetningen av första aktens slutscen understryker också parallellen med sista akten. Olofs avskedsord på blankvers, då han drar ut i striden, kontrasterar mot hans resignation inför idealistens oundvikliga skeppsbrott. I bildrik rytmiskt gungande prosa är dramats slutscen ett effektfullt sidostycke till det lyriskt klingande avskedet. I AMR:s version söker S., vilket påpekats i kommentaren till s. 157 r. 3 utplåna spåren efter sin personliga bitterhet över att M. O. refuserats och stärka sin hjältes patos. Enligt min mening lyckades han inte helt, vilket är ett av mellandramats allvarligaste blottor. Det är visserligen sant som Lamm framhävt, a.a. s. 147, att Olof ofta i första akten uppträder som idéfanatiker i kampen med Lars, Brask och Kungen. Men även om Lamm delvis kan ha rätt i sitt påstående, att S. velat ge ett medvetet porträtt av sig själv "i ett yngre naivare skede, då han ännu kände sig såsom en entusiastisk och optimistisk reformator" (s. 149), måste man bestämt konstatera, att han icke har lyckats därmed. Hans desillusion bryter fram även i första akten. Olofs inlägg i resonemanget om de två vägarna vittna överhuvudtaget om brist på spontan kallelsekänsla. Även i scenen mellan Brask och Olof och Olof och Kungen dämpar S. slutligen i TM den i AM alltför dominerande skepticismen utan att den helt försvinner, se kommentaren till s. 178 r. 6 och s. 179 r. 17. Jfr även Smedmark, s. 90 f.

Den första akten är icke ett helgjutet verk. Karaktärsteckning och idédebatt lida av inkonsekvens, och denna inkonsekvens beror på att S. lappat för mycket och på att hans egna erfarenheter färga av sig på en delvis passerad problemställning, som samtidigt begränsar honom. Innehållet har fått för lite kärna och för mycket skal, sedan det berövats det religiöst upplevda kallelsepatoset. Att sedan dialogen är skickligare behandlad än i

prosaupplagan hjälper föga. Mellandramat uthärdar icke en jämförelse med prosaupplagans beundransvärt medryckande första akt.

3 Scenerna mellan Olof och Scholares, Olof och Lars t.o.m. s. 162 r. 7 föreligga i tre versioner, av vilka de två sista, AMR och TM, lagts till grund för den tryckta texten och textvarianterna. Den första versionen, AM, är så överarbetad, att den av tydlighetsskäl tryckts för sig i samband med msbeskrivningen, s. 342 ff.

Omarbetningen av prosaupplagan kan följas i utkast, s. 312, s. 316, s. 318 och s. 321. Först i Utkast II och III slopas Lars Andreæ. I stället möter Olof, Modern och Kristina, jfr textvarianterna till s. 3 r. 28. I K:s marginal dyker så Lars Petri upp för första gången i denna scen. Han fick övertaga några av Lars Andreæs uppgifter. Anteckningen i K:s marginal torde vara utgångspunkten för AM (jfr även textvarianterna till s. 3 r. 17), där idén att föra fram Modern och Kristina övergivits.

Olof skall nu utan eggelse utifrån gripas av kallelsen. I motsats till Lars Andreæ söker Lars Petri dämpa broderns hetsiga lynne, jfr D. 2 s. 319, s. 321. Prosaupplagans studier i kallelsens psykologi och dess dramatisering av Olofs bävan inför det oerhörda ger nu vika för en säregen blandning av trötthet och uppblossande aggressivitet. Redan i AM känner Olof en outhärdlig leda vid sin påtvungna overksamhet. Trots längtan efter strid gör Olof kallelsen till föremål för skeptisk spetsfundighet. I valet mellan Olofs kamplust och Lars' moderation få bönen och Gud avgöra. Men det är betecknande för grundstämningen, att den yttersta bekräftelsen är förlagd utanför scenen. Skepticismen är skarpare i AM, där sammanhanget med S:s egen besvikelse inför nederlaget med prosaupplagan är tydligt. På Vilhelms "Det är slut nu Mäster Olof!" svarar Olof trött: "Slut och jag har inte börjat än —", jfr Smedmark s. 89. I de två andra versionerna söker S. att ge denna desillusion en historiskt grundad motivering, vilket rent teoretiskt stärker patoset och dämpar skepticismen. Efter den första ungdomens kamp för en ny värld vid Luthers sida följde andlig stiltje. Men denna kamp får åskådaren blott höra talas om; han får ej se den. Scenen behandlas av Smedmark s. 88 f. Dess idéhistoriska bakgrund diskuteras, a.a. s. 71 ff.

Under omarbetningen hösten 1874, som resulterade i AMR och TM, fann S. en ny yttre form för Olofs känsloläge, nämligen Candides Il faut cultiver notre jardin. Denna visdom vill Olof icke nu acceptera utan gör våldsamt motstånd. I slutakten är han mogen för resignationens nödvändighet och han predikar den för Vilhelm, en spegelbild av första aktens ungdomliga idealist. S. återknyter också i sista akten till Olofs samtal med Lars om kallelsen och den rätta vägen. De anförtro varandra hur Gud bjöd dem att handla.

Bibelallusioner och bibelcitat sätta sin prägel på den första scenen liksom i prosaupplagan, men intrycket blir dock ett helt annat. Prosaupplagan bygger på en biblisk typsituation och Olofs upplevelse äger en intensivt religiös färg. Mellandramat använder citaten på ett sätt, som mera påminner om 1800-talets bibelkritik, även om utgångspunkten är ordet om förargelsen, som förmodligen sammanhänger med Kierkegaard. En anspelning

på hur Jakob brottades med Gud, som finns i AM och AMR, utgick i TM, textvarianterna till s. 161 r. 4. Extatisk offerglöd och religiös hängivelse ha givit vika för hetsig angreppslust och tvivelsjuk trötthet.

Mellandramat står ännu friare än prosaupplagan till den historiska verkligheten. Behovet att skapa en kontrast till Olof är förklaringen till att Lars Petri helt ohistoriskt uppträder som Gustav Vasas förtrogne redan i början av reformationen. Samma behov är anledningen till den fritt uppfunna uppgiften, att Lars skulle ha reagerat annorlunda än brodern inför avrättningarna vid Stockholms blodbad. Samtidigt kommer S. med en helt ny motivering, även den ohistorisk, till Gustav Vasas besök i Strängnäs, ett uppslag som emellertid utnyttjas till fullo först i versupplagan.

6 Uppslaget till att låta Olof gräva i klostrets trädgård torde vara slutorden i Voltaires Candide Il faut cultiver notre jardin, se Hagsten 1 s. 500. På Ibsens manér får Olofs trädgårdsarbete symbolisk betydelse i samtalet med Lars, t.ex. på s. 158 r. 25, då Lars i nära anslutning till Candide yttrar: "Här lefver du lugna dagar och sköter din trädgård!" I motsats till C. är Olof icke nöjd med en sådan tillvaro, jfr s. 159 r. 21—22. Uttrycket plantera sin kål har också varit aktuellt, jfr kommentaren till s. 159 r. 6. Även i Röda rummet citeras Voltaire. Från honom är mottot hämtat, Hagsten 1 s. 500.

24 Uppslaget till visitationsmiddagen, som sedan kommer att prägla versupplagans första akt, kan S. redan nu ha fått från Lagerbring 3 s. 4 eller Afzelius, s. 39. Att Hans Brask visiterade Strängnäs' stift är S:s egen uppfinning. Jfr även s. 161 r. 18. S. släpper denna uppslagsända. Mässfallet och kyrkans ekonomiska makt äro fortfarande huvudmotiven, jfr s. 164 r. 24—s. 165 r. 6. — *Pingstafton* I prosaupplagan anges först i andra scenen s. 7 r. 32 tidpunkten för händelserna. Ändringen är redan utförd i AM, D. 2 s. 344.

25 Skillnaden mellan Vilhelm och Nils, som blott antydes i prosaupplagan s. 144 r. 25—s. 145 r. 12, utarbetas och blir dramatiskt verkningsfull. Nils' vördnad för överheten förbereder hans ingripande mot Vilhelm, s. 254 r. 17 ff. Scenerna ha verbal anknytning. Första akten är ju utarbetad först sedan den femte skrivits. Tobiæ Comedia användes s. 158 r. 6 ff. blott för att framhäva motsatsen mellan de två ynglingarna.

158

8 Jfr prosaupplagan s. 28 r. 2 jämte kommentar.

26 Jfr kommentaren till s. 157 r. 6.

159

6 *plantera jorden* AMR har först *plantera kol,* dvs. en anspelning på Aurelius Victors berömda ankedot om hur Diocletianus vägrade att återta kejsarmakten, sedan han en gång trätt tillbaka. Jfr kommentaren till s. 157 r. 6.

19 S:s sagesmän, t.ex. Hallman s. 7, nämner, att Olaus Petri skulle ha åtföljt Luther på visitation. Däremot står det ingenting om att Lars Petri deltog.

23 Enligt Hallman s. 13 och Afzelius 5 s. 233 voro de båda bröderna när-

varande vid Stockholms blodbad. Efter ett temperamentsfullt inlägg grepos de — berättas det — och voro nära döden men räddades. Att Lars skulle hyst andra känslor r. 28—9 är ett påfund av S. för att skapa kontrast mot Olofs uppträdande.

160

4 S. har kombinerat verserna 5 och 9 i Matt. 5.
6 S. låter fortfarande personerna läsa ur manuskript och böcker, en i prosaupplagan mycket vanlig schablon, jfr kommentaren till s. 136 r. 30 med hänvisningar.
8 Citatet återgår på Matt. 10:34. Med *samme författare* avses Matt. evangelium. Detta bibelord står som motto på Fritänkaren, S.S. 1 s. 5.
12 R. 12 och 14 citat från Matt. 18:7. Jfr kommentaren till s. 5 r. 32.
15 R. 15 t.o.m. r. 20 innebära en skärpning av det relativistiska inslaget jämfört med AMR, se textvarianterna.

161

1 De båda bröderna skola be Gud om ledning och konfrontera dennes svar, vilket sker i en parallellscen i sista akten, s. 256 r. 24—s. 257 r. 6, då relativismen knäcker Olofs tro på sin kallelse. För S:s hjältar är kallelsen förbunden med Gud. I den lilla enaktaren I Rom gäller det konstnärskallet. Under samtalet mellan Thorvaldsen och hans vän Pedersen utspinner sig följande dialog: Th.: Hur skall jag då få visshet om det rätta? P.: Till hjärtats röst din lit du blott bör sätta. Th.: Men om den mig på villovägar för? P.: Det kan den ej: — det är Guds röst du hör. S.S. 1 s. 176 f. Jfr Smedmark s. 18.
4 Bakom denna replik ligger en ursprunglig anknytning till Bibelns berättelse om Jakobs brottning med Gud, jfr AMR, textvarianterna, och AM, som i sin formulering står närmast bibelordet, 1 Moseb. 32:26, s. 347 jämte kommentar. Motivet med jakobsbrottningen ligger också bakom Thorfinns uppgörelse med Gud i Den fredlöse, se Ollén s. 257 och Smedmark s. 26 ff. och s. 89. I upprörda krissituationer grep S. själv till denna bild, se brev i oktober 1875, Brev 1 s. 238, där den litterära tonen — som Brandell s. 35, påpekat — är påtaglig. Jfr även Brev 1 s. 278: "Träffar jag honom (dvs. Gud) skall jag brottas med honom, så lam jag än redan är i venstra sidan!"
10 *Sedan* t.o.m. *striden!* Först i slutakten få vi veta, vad Gud sagt dem. Meningen ett tillägg i TM, se textvarianterna.
18 Till prosaupplagans idé att låta Gustav Vasa passera Strängnäs på väg till Malmö, jfr kommentaren till s. 8 r. 18 och s. 17 r. 9, fogar S. ett nytt motiv: kungen vill närvara vid en biskopsvisitation. Jfr s. 157 r. 24. Afzelius, s. 39, uppger att G. V. var i konflikt med Johannes Magnus för dennes hårdhänta visitationsresor. Att Lars Petri åtföljde honom är S:s egen uppfinning.
28 S:s historiska källor veta ingenting om ett så tidigt samarbete mellan Kungen och Lars Petri. Däremot undervisade Lars Andreæ enligt Hall-

man, s. 16, G. V. i den nya läran. Brasks tryckeri kommenterat D. 2 s. 55 jämte kommentar. Se även kommentaren till s. 14 r. 7, s. 22 r. 20.

162

7 I och med denna rad slutar AMR.

8 Scenen kring mässfallet och samtalet mellan Olof och Gert s. 162 r. 9 t.o.m. s. 172 följer prosaupplagan mycket nära, s. 7 r. 28 t.o.m. s. 19 r. 20. Likheterna äro ofta ordagranna. I utkasten till mellandramat återfinns denna scen, D. 2 s. 312, s. 316, s. 319 och s. 321. Ändringar och marginalanteckningar till partiet s. 7 r. 2 t.o.m. s. 19 r. 20 i Ak och K, se D. 2 s. 302 ff. Omarbetningen av prosaupplagan är framför allt av stilistisk art. I sin strävan att förkorta dramat koncentrerar S. de längsta replikerna, t.ex. s. 169 r. 22 t.o.m. s. 170 r. 14, och skänker ofta de övriga replikerna en kärvare formulering, se t.ex. s. 172 r. 11—14. Med små ändringar få replikskiftena en snabbare dramatisk puls och ett naturligare tonfall. Så är fallet med scenens början s. 162 r. 8 t.o.m. r. 32 jfrt med s. 7 r. 29 t.o.m. s. 8 r. 23.

S. vidtar också några få innehållsförändringar. Stämningen före Secretarius' entré blir mera laddad, sedan folkets vidskepelse givits en konkret form s. 164 r. 15—21 jfrt med s. 10 r. 12—21. Den intressantaste ändringen rör Gerts plats i intrigen. Dennes visit på dårhuset och mellanhavande med Brasks tryckeri nämnas visserligen i prosaupplagan vid skilda tillfällen, men dessa detaljer få en helt annan uppmärksamhet, när de nu framföras i ett sammanhang, s. 168 r. 14—15 och r. 30 t.o.m. s. 169 r. 7. Dessutom är Gert här i motsats till i prosaupplagan motståndare till Moderns planer att sätta Kristina i kloster, jfr kommentaren till s. 172 r. 1. Gerts repliker få i viss mån en annan nyans i mellandramat, sedan S. berövat dem deras Kierkegaard-färgade uttryck, kommentaren till s. 167 r. 28 och s. 172 r. 11. Jfr Smedmark, s. 90. På ett liknande sätt gick omarbetningen av aktens första scen ut över bibliska allusioner och över vändningar, vilka kunna sammanställas med Kierkegaard. Ändringarna kring Gert äro icke alls genomgripande, men kunna tolkas som ett behov att i mellandramat dra en klarare gräns mellan dennes och Olofs ståndpunkt. När Gert s. 171 r. 26—28 förklarar, att de kämpa för "samma sak under olika namn" svarar Olof: "Det är icke sant!" Jfr kommentaren till s. 7 r. 28. Gert är icke längre på samma sätt som i prosaupplagan en variant av reformatorsmotivet. Jfr Smedmark, s. 90.

Omarbetningen av aktens första scen påverkar indirekt mässfallsscenens ställning i dramat. I prosaupplagan kontrasterar den mot den lidelsefulla kallelsescenen, i mellandramat spelar den ej mot samma idealistiska bakgrund. Trots den stilistiska omarbetningen har scenen ändå kvar något av prosaupplagans rikedom på detaljer. Även på denna punkt är omarbetningen icke tillräckligt genomgripande. Slutligen stämmer bilden av Olof, som fortfarande har kvar något av ungdomlig okunnighet i jämförelse med den slipade Gert, icke helt med mellandramats mera medvetna reformator, sådan han möter oss i första scenen.

För det ursprungliga uppslaget till denna scen och för litterära impulser, se kommentaren till s. 7 r. 28.

9 För Gertgestaltens bakgrund i källorna, se D. 2 s. 25 f. jämte kommentar.

10 Gerts maskering, se kommentaren till s. 7 r. 30.

11 Prosaupplagans *vespern*, s. 7 r. 32, ändrat till *aftonbön*. S. ersätter gärna låneord med svenska ord under omarbetningarna, jfr D. 2 s. 131, s. 135.

13 Replikerna r. 13 t.o.m. r. 32 innehålla detsamma som de på s. 7 r. 33 t.o.m. s. 8 r. 23 men äro mera ironiskt tillspetsade och naturligare i tonfallet.

22 *messeläringar* Jfr kommentaren till s. 8 r. 8 och Del 2 s. 71. Jfr kommentaren till s. 163 r. 11.

27 *Brask* t.o.m. *staden* Jfr kommentaren till s. 8 r. 18, s. 161 r. 18 och 28 och Del 2 s. 101.

163

1 Till innehållet är Gerts replik t.o.m. r. 20 densamma som på s. 8 r. 24 t.o.m. s. 9 r. 11, men formuleringarna äro något ändrade.

4 Prosaupplagans *audiens*, s. 8 r. 27, ändrat till *mottagning*. S. ersätter låneord med svenska ord. Jfr kommentaren till s. 162 r. 11.

11 *ty* t.o.m. *något* Denna formulering, som först står i TM, är klart anakronistisk. Tankegången fortsättes r. 12 och 13 och är mera ett uttryck för S:s avsmak för samtidens andliga stillastående än för reformationstidens intellektuella situation.

17 *liljorna* t.o.m. r. 18 *dem* S. har fört ihop två bibelverser i bergspredikan, Matt. 6:26 och 28.

18 *Gud* t.o.m. r. 19 *sjunde* Jfr 1 Moseb. 2:2.

22 Prosaupplagans arkaiserande *I*, s. 9 r. 14, utbytt mot *Ni* redan i AM, se textvarianterna.

26 *en Luther* = en protestant.

29 *förlåten har remnat* Jfr kommentaren till s. 9 r. 20.

164

4 Jfr kommentaren till s. 9 r. 28.

8 Jfr kommentaren till s. 9 r. 32.

12 I AM är replikens formulering densamma som i prosaupplagan s. 10 r. 4. Dessutom följa efter denna replik två repliker ur prosaupplagan. — Angående kyrkans asylrätt se kommentaren till s. 10 r. 4.

15 Övergången till Secretarius' entré r. 15—21 är nydiktad och gör scenen mer dramatisk. Jfr anteckningar i prosaupplagan s. 10 r. 19 och s. 11 r. 4 textvarianterna. Jfr kommentaren till s. 165 r. 10. — Före denna replik har Gert en replik i AM, vilken ej tagits med i TM, se textvarianterna.

26 Angående mässfallet och bannlysningen, jfr kommentaren till s. 10 r. 22.

165

3 *Datum* t.o.m. *Mariae* Jfr kommentaren till s. 10 r. 30. *vigiliæ* skrivfel av S. i TM, jfr textvarianterna.

10 Partiet r. 10 *Det* t.o.m. r. 16, som icke finns i prosaupplagan, är en konse-

kvens av ändringen s. 164 r. 15 och innebär en skärpning av tonen mot kyrkan. Jfr kommentaren till s. 164 r. 15.

20 *Kyrkans* t.o.m. r. 22 *kyrkan!* Repliken är ett tidigt uttryck för S:s konstanta misstänksamhet mot samhällsinstitutionernas opersonliga karaktär och de makthavandes sätt att vilja undandraga sig allt personligt ansvar.

23 Angående Olofs och folkets konflikt med varandra och Ibsens Brand, se kommentaren till s. 11 r. 13. — Den historiska bakgrunden till denna scen, se kommentaren till s. 11 r. 22.

24 AM har en mer detaljerad scenanvisning, jfr även s. 11 r. 14.

30 *Låtom* t.o.m. *menniskor* Parafras på bibelordet "Man måste mer lyda Gud än menniskor". Apg. 5:29. Jfr även s. 11 r. 20. I Fritänkaren försvarar sig Karl med samma bibelord. S.S. 1 s. 33.

31 Utförligare scenanvisning än på s. 11 r. 21.

166

3 Den svenska mässans inledningsord under S:s egen tid. I prosaupplagan användes Olaus Petris mässa, jfr kommentaren till s. 11 r. 22 och textvarianterna.

12 Jfr kommentaren till s. 11 r. 22.

18 *Hvar* t.o.m. *Gud* Jfr kommentaren till s. 12 r. 5.

19 Mellandramats scenanvisning saknas på s. 12.

20 Borgaren kontrasterar för första gången Olofs ungdom och den äldre mannens erfarenhet, ett motiv som både Brask, s. 173 r. 24—25, och Kungen, s. 179 r. 30 och s. 260 r. 25—29, återkomma till. Jfr kommentaren till s. 12 r. 11.

23 Prosaupplagans *sett verlden* ändrat till *alltid tjenat den ende.* Borgarens inlägg får därmed en frommare anstrykning.

29 Jfr kommentaren till s. 12 r. 18.

167

2 Prosaupplagans *Ni,* s. 12 r. 26, ändrat till *I.* Jfr D. 2 s. 130.

10 Repliken r. 10 t.o.m. r. 14 mer utbyggd än den på s. 13 r. 1—5 och ger kraftigare eftertryck åt Gerts lidelse.

12 Jfr kommentaren till s. 13 r. 4.

24 *det tusenåriga riket* AM:s form *det nya tusenåriga riket* avslöjar, att S. kanske icke främst tänkt religiöst. Det religiösa inslaget i Gerts patos är också försvagat i mellandramat. Jfr Smedmark s. 90. Om Gerts "rike", se även kommentaren till s. 249 r. 24.

28 *bäfva* t.o.m. *förstå* ersätter prosaupplagans *bäfva för att vakna ur er sömn,* en formulering som står Kierkegaard närmare, jfr Smedmark s. 90.

29 *Jag* t.o.m. r. 32 *Anabaptista* Jfr kommentaren till s. 13 r. 20.

168

5 Prosaupplagans *demaskerar sig,* s. 13 r. 28, ersatt med *aftar förklädnaden* i TM. Jfr kommentaren till s. 162 r. 22, s. 163 r. 4. — Om Gerts förklädnad, se kommentaren till s. 13 r. 27.

12 Prosaupplagans *den bannlyste,* s. 14 r. 5, ersatt av *den galne.* Gerts vistelse på dårhuset är i mellandramat mer än ett ytligt trick, jfr r. 14 och r. 30.
14 *boktryckaren* Jfr kommentaren till s. 14 r. 7. Ändringen från bokprentare först utförd i TM. Den kan möjligen ha ett samband med de historiska framställningarnas sammanställning av reformationen och boktryckarkonsten.
19 Jfr kommentaren till s. 13 r. 20. Vederdöparna förkastade barndopet.
24 Replikerna r. 24 t.o.m. r. 27 återgå på vissa ändringar i prosaupplagan, jfr textvarianterna till s. 14 r. 17.
30 Gerts replik finns först i TM och tecknar hans föregående liv. Innehållet är en sammanställning av antydningar i prosaupplagan, vilka icke förrän nu få en mer innehållsmättad innebörd, jfr s. 15 r. 20—21, s. 22 r. 10—21, s. 90 r. 12 t.o.m. r. 28 jämte textvarianterna, s. 92 r. 14 t.o.m. s. 93 r. 5 och s. 14 r. 29. AM har i stället för Gerts replik tre repliker, hämtade från prosaupplagan, jfr textvarianterna.

169

15 Jfr kommentaren till s. 15 r. 6. S:s ändring går ut över det anakronistiska inslaget i prosaupplagan.
22 Gerts långa tal t.o.m. s. 170 r. 14 är betydligt kortare än det i prosaupplagan, s. 15 r. 14 t.o.m. s. 16 r. 17. Det sista partiet, s. 16 r. 10—17, har helt utgått. Det innehåller Gerts apokalyptiska patos. Gert får icke längre framföra appellen om andligt liv och andlig frihet, jfr Smedmark s. 90. Jfr kommentaren till s. 15 r. 15. Se även Lindberg, s. 83, som citerar AM. Situationen är en tydlig parallell till evangeliernas berättelse om hur Jesus frestas av djävulen.
24 R. 24—26 jfr kommentaren till s. 15 r. 17.
33 *gloria Deo* Jfr kommentaren till s. 15 r. 26.

170

10 *Det* t.o.m. r. 14. Jfr kommentaren till s. 16 r. 3.
22 Jfr kommentaren till s. 16 r. 25.
23 Stoffet i replikerna r. 23 t.o.m. r. 30 är något annorlunda fördelat än i prosaupplagan, s. 16 r. 24 t.o.m. s. 17 r. 2. Jfr också s. 16 r. 10.

171

2 För r. 2, r. 4 och r. 9, se kommentaren till s. 17 r. 7, r. 9 och r. 15.
12 Prosaupplagans utläggning av vederdöparnas lära, s. 17 r. 20—23, har utgått.
13 *bundtmakare* Jfr kommentaren till s. 17 r. 20.
26 I replikerna r. 26 t.o.m. r. 30 avvisar Olof klart Gerts försök att göra honom till sin meningsfrände, vilket knappast är fallet i prosaupplagan, s. 18 f. Jfr Smedmark, s. 90.
27 Efter *vänner* kastar S. i AM in intrigen kring Kristina, Modern och klostret, vilket diskuteras i tre repliker, se textvarianterna. Jfr kommentaren till s. 172 r. 1.

172

1 Modern vill sätta Kristina i kloster; i prosaupplagan var det Gerts önskan, se kommentaren till s. 60 r. 30 och s. 64 r. 31. S:s ändring av intrigen kan studeras i marginalanteckningar i K, se textvarianterna till s. 3 r. 28, och i utkasten till mellandramat, Utkast I s. 312, Utkast II s. 316, Utkast III s. 318. Jfr även kommentaren till s. 18 r. 4 och r. 8.

11 Prosaupplagans Kierkegaard-färgade språk har utgått i den nya formuleringen, jfr kommentaren till s. 18 r. 21, men finns kvar i AM, jfr Smedmark, s. 90.

18 Den nya formuleringen är knappare än prosaupplagan, jfr s. 19 r. 4—7.

22 Repliken bygger på prosaupplagan, s. 19 r. 11, men är något omstuvad. I AM är anslutningen till den första versionen ännu tydligare. Där vädjar Olof inför drabbningen till Gud i det naiva utropet: *Var med mig Herre! Du lofte det nyss!* Jfr Lindberg, s. 83 och Smedmark, s. 90.

23 *eldstungan dallra öfver ditt hufvud* Jfr kommentaren till s. 19 r. 14.

27 Prosaupplagans bibelallusion har slopats. Jfr s. 19 r. 17 jämte kommentar.

173

1 De båda scenerna t.o.m. s. 179 r. 34 ha samma plats i akten som i prosaupplagan, s. 19 r. 21 t.o.m. s. 27 r. 20, men de ha överarbetats. Förändringarna framträda främst i mellandramat, medan utkasten och ändringarna i K blott i några enstaka fall antyda en omläggning, D. 2 s. 312, s. 316, s. 319 och s. 321, ändringarna i K, D. 2 s. 303. Mellandramats utformning är i jämförelse med prosaupplagans mer koncentrerad och språket är ofta snärtigare. Men skillnaderna stanna icke vid det formella. Även problemställningen är förändrad. Liksom i aktens första scen låter S. icke blott tvenne viljor utan även tvenne åsikter, som ha drivits till sin spets, drabba samman. Sålunda nöjer sig Brask icke med att hota utan dömer i egen person Olof till fängelse. Olof svarar med en öppen krigsförklaring. På ett ännu mer tillspetsat sätt gestaltas konflikten mellan stat och kyrka. Brask viker först för det brutala våldet. Man skulle tycka, att de skärpta konflikterna enbart skulle vara av godo. Givetvis blir den dramatiska pulsen på visst sätt häftigare. Men samtidigt mattas den av att kampen spelar mot en bakgrund av illusionslöshet. Brask talar ömkande om Olofs idealism. Den är ett utslag av ungdom och av brist på erfarenhet. Kungen försvarar sitt fördomsfria bruk av medel i kampen, kanske med alltför stor tydlighet, Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 147. Liksom i aktens första scen resonera och analysera figurerna för mycket. Övertygelsetrohet får vika för maktkamp, helhjärtad strid för analyserad illusionslöshet. Kungens order till Olof är klarare än i prosaupplagan. Den katolska kyrkan förklaras öppet krig, och Gustav Vasa försmår icke vederdöparnas bistånd, om våldsamheter icke blir följden. S. låter också Olof ta direkt avstånd från dem.

Den skärpta idédebatten tar föga hänsyn till den historiska verkligheten, som får maka åt sig. S. flyttar fram vissa motiv till första akten, framför allt från de tablåer, som helt omarbetades eller slopades. Så är bannlysningen och inkvisitionshotet flyttade från prosaupplagans andra akt och

vissa inslag i konflikten Brask—Kungen från slottstablån. Angående den historiska utgångspunkten för de båda scenerna, se kommentaren till s. 19 r. 21.

6 Jfr kommentaren till s. 19 r. 24

7 Replikerna r. 7 t.o.m. r. 22 följa i stort sett prosaupplagan s. 19 r. 24 t.o.m. s. 20 r. 7. Måns Sommars repliker äro överflyttade på Brask. Jfr textvarianterna till s. 19 r. 21, r. 22, r. 28.

18 Repliken saknar prosaupplagans bibliska inslag, jfr s. 20 r. 2—3 jämte kommentar.

22 Prosaupplagans *oförsynt* ändrat till *djerf,* se även r. 20. Jfr s. 20 r. 5 och r. 7 textvarianterna.

24 R. 24 t.o.m. r. 26 äro nyskrivna för mellandramat, och största delen har tillkommit antingen som tillägg i AM eller i TM, se textvarianterna. Repliken, som understryker sanningsfrågan, anknyter också till Lars' och Olofs samtal i första scenen. Det troligen av Kierkegaard beroende *sanningsapostel* har S. icke tagit med från prosaupplagan, jfr kommentaren till s. 20 r. 9. För sammanhanget med Marskens repliker i prosaupplagans sista akt, se Smedmark, s. 90.

29 För partiet r. 29 t.o.m. s. 174 r. 14 är prosaupplagan, s. 20 r. 20 t.o.m. s. 21 r. 13 stommen. Mellandramats version är mer koncentrerad, vilket bl.a. beror på att Måns Sommar ej längre är med i denna scen.

32 Jfr kommentaren till s. 20 r. 24.

174

12 För den historiska bakgrunden, se kommentaren till s. 20 r. 25. Se även textvarianterna till r. 11 och 12 och till s. 21 r. 7. I AM följer S. prosaupplagan s. 21 r. 7.

21 Mellandramats replikskifte mellan Olof och Brask har i jämförelse med prosaupplagans en helt annan innebörd. Kyrka och stat ställas mot varandra. AM:s version är betydligt mer utdragen och gör ett ganska modernt intryck (jfr AM:s text till den första scenen, D. 2 s. 342), se textvarianterna till r. 21. I TM utplånar S. replikens alltför moderna karaktär. Jfr Smedmark, s. 90.

26 *verldsfurstens tid* Uttrycket återgår på Joh. 14:30 "ty denna verldens förste kommer, och i mig hafver han intet." Förmodligen menar Brask Satan.

29 Motiveringen — Olofs ungdomliga hetta —, som blott skymtar i Brasks samtal med Olof i prosaupplagan s. 21 r. 15, är ett huvudmotiv, som Brask och Kungen återkomma till. Jfr s. 173 r. 25 f., s. 175 r. 13—14, s. 260 r. 25—29. Jfr Smedmark, s. 90.

175

8 Angående bannlysningens historiska bakgrund och plats i prosaupplagan, se kommentaren till s. 24 r. 26, s. 42 r. 12 och s. 21 r. 30 jämte hänvisningar och D. 2 s. 66 och 96. Jfr kommentaren till s. 186 r. 11 och s. 198 r. 22.

9 Mellan replikerna r. 7 och r. 10 har AM två repliker. Strykningen innebär en koncentration, då bannlysningen i TM nämns redan r. 8.

13 *Genom* t.o.m. *seger* Variant av det bevingade ordet Per aspera ad astra (Seneca). Brasks antydan om kommande nederlag är ett tillägg i AM.
16 Replikerna r. 16 t.o.m. r. 24 följa ungefär prosaupplagan s. 23 r. 11 t.o.m. r. 22. Den språkliga formen är emellertid ibland annorlunda och framställningen mer koncentrerad. Resten av scenen t.o.m. s. 178 är nyskriven.
22 Jfr kommentaren till s. 10 r. 22. Se även s. 164 r. 26.
25 Replikerna r. 25 t.o.m. r. 32 voro först sammanförda i en replik, se AM:s variant, textvarianterna r. 26 och r. 27. Ändringen gör framställningen mera dramatisk.

176

3 I AM har Brask i stället för replikerna r. 3 t.o.m. r. 6 en replik, som alltför pedagogiskt understryker maktkampen mellan stat och kyrka, jfr textvarianterna.
9 Partiet r. 9 t.o.m. r. 28 har en svagare och mindre korthuggen utformning i AM.
26 Olof nämner upproret i Stockholm först efter Kungens ankomst, jfr s. 23 r. 3 t.o.m. r. 10.

177

8 Jfr kommentaren till s. 168 r. 12.
10 *de dårars förmyndare* Återgår på ordspråket Gud är alla dårars förmyndare SAOB — D 2492.
20 AM:s version av r. 20 t.o.m. r. 25 är mindre högtidligt formulerad.
24 *betjente* äldre, nu ej så brukligt ord för tjänsteman. SAOB — B 2028—9.
31 Brask åsyftar reformationsriksdagen i Västerås 1527.

178

6 I AM är replikskiftet r. 6 t.o.m. r. 21 långt mera utdraget och mindre dramatiskt. S:s relativistiska syn och nya sympatiska bedömning av Brask ta sig uttryck i ett nästan sentimentalt avsked, vars utgångspunkt är några repliker i prosaupplagans slottstablå, s. 85 r. 27—33. Kungen och Brask lova varandra att blott kämpa med blanka vapen. Ändringen i TM skärper konflikten mellan de båda motståndarna. Mot statens makt ställer Brask inkvisitionen. Jfr Smedmark, s. 90 f.
7 Angående inkvisitionen och Olaus Petri, se kommentaren till s. 57 r. 28. Liksom fallet är med bannlysningen, s. 175 r. 9 flyttar S. tillbaka inkvisitionshotet från andra till första akten.
16 *palankin* orientalisk bärstol med tak, hörnstolpar och förhängen. SAOB — P 64.

179

2 Den historiska bakgrunden till Gustav Vasas replik, se kommentaren till s. 84 r. 21. Konflikten i slottstablån mellan Brask och Kungen är överflyttad till mellandramats första akt.

7 Partiet r. 7 t.o.m. r. 9 återfinns i prosaupplagans tredje akt, s. 90 r. 5 t.o.m. r. 9.

8 Partiet r. 8 t.o.m. r. 31 är något annorlunda utformat i AM men har samma grundstomme som den tryckta texten.

11 För den historiska bakgrunden, se D. 2 s. 46. Repliken ett koncentrat av prosaupplagan, s. 26 r. 27 t.o.m. s. 27 r. 16. I AM talar Gustav Vasa ett öppnare språk; han antyder att ett ingripande mot vederdöparna är mycket troligt, se textvarianterna till r. 8.

17 Partiet r. 17 t.o.m. r. 30 är i tankegången besläktat med utkastens förslag till slutreplik i prosaupplagan, D. 2 s. 309 f. och s. 326 ff. S. konsulterade också utkasten till prosaupplagan, i vilka han antecknat Olaus Petris åsikter om eden i En svensk krönika, D. 2 s. 31 jämte kommentar. Där återfinnas dennes dom över Birger Jarls edsbrott efter Herrevadsbro och reflexioner med anledning av Engelbrekts uppror mot överheten. S. handskas fritt med Gustav Vasas åsikter. Denne saknade förståelse för upprorsmannen Engelbrekt, jfr D. 2 s. 87 ff. S. återknyter i sista akten till denna diskussion liksom till flera andra av första aktens motiv, s. 257 r. 23—s. 259 r. 6. — Detta avsnitt är utförligare och tydligare formulerat i AM, se textvarianterna till r. 8. Olof fortsätter sin avbrutna mening r. 20 och talar om heder och samvete, och Kungen lägger ut texten om avfall och edsbrott kring ledmotivet: ingen kan utföra något stort utan att ta skada till sin själ. Uttrycket, som möter oss för första gången hos S., skulle av honom varieras gång på gång under 1870-talet i brev och i konstnärlig form och är ett huvudmotiv både i liv och diktning. Se t.ex. Brev 1 s. 169, s. 238 och Röda rummet, S.S. 5 s. 359 och Smedmark, s. 240 f. Om AM:s version och dess sammanhang med S:s syn på utvecklingen, se Smedmark, s. 91.

180

1 Scenerna mellan Olof och Scholares och Olof och brodern Lars t.o.m. s. 181 återknyta till de inledande scenerna, vilket liksom i prosaupplagan starkt understryker, att Olofs liv fullständigt förvandlats under aktens gång. Den vackra repliken på femfotade jamber skänker akten ett lyriskt slutackord, som mildrar den tidigare stundom alltför krigiska stämning, i vilken Olof befinner sig. Grundstommen är övertagen från prosaupplagan, men replikskiftet i scenerna är något mer koncentrerat. Jfr kommentaren till s. 27 r. 21. Utkastens planer ha icke följts, s. 312, s. 316, s. 319. Avskedet skulle enligt anteckning vara mindre sentimentalt men i gengäld längre. Replikerna t.o.m. r. 9 ha utom i ett fall samma form som i prosaupplagan s. 27 r. 21—29. Den språkliga formen är mindre högtidlig än där, t.ex. r. 3 och r. 7.

12 Bibelallusionen i replikens början s. 28 r. 9 har slopats.

17 AM:s version av r. 17 t.o.m. r. 22 är utförligare men har i stort sett samma innehåll, se textvarianterna r. 16.

23 Stora partier av slutscenen t.o.m. s. 181 r. 9 äro i något koncentrerad form övertagna från prosaupplagan, s. 28 r. 28 t.o.m. s. 29 r. 33. En bibelallusion, s. 29 r. 18, har icke tagits med.

25 Repliken är ett koncentrat av tre repliker i AM, se textvarianterna till r. 25 och r. 26.

5 Lamm sammanställer för prosaupplagans del Olofs uppbrott och S:s känslor, då han lämnade Uppsala, Strindbergs dramer 1, s. 125. Jfr kommentaren till s. 29 r. 9.

10 I Utkast III planerade S., att avskedet skulle fördjupas, D. 2 s. 319. Resultatet blev en koncentration av dialogen och en monolog, som efter flera försök på prosa utformades på vers, jfr textvarianterna.

Scenens slut föreligger i flera varianter. Den första av dem, AM (D. 2 s. 392), är i stort sett identisk med prosaupplagan. Denna variant förkastade S., när han hösten 1874 bearbetade AM, jfr D. 2 s. 341 f. På Lars' replik: "Är Du redo?" svarar Olof i AMR med en längre monolog på prosa, som i en vidare bearbetning överfördes till bunden form. Redan prosavarianten gungar rytmiskt och bör betraktas som ett utkast för versifering. Man hör ett eko av Schillers Die Jungfrau von Orleans, vilket Per Lindberg visat s. 78 f. Förmodligen har han alldeles rätt, då han sammanställer detta Schillerintryck med den danska skådespelerskan Magda von Dolckes gästspel i Schillers drama den 24 och 26 februari 1874. I en recension den 4 mars samma år (Före Röda rummet s. 102) framhäver S. särskilt den vackra scen, i vilken Johanna, sedan hon mottagit sin kallelse, tar farväl av hembygden (prologen, fjärde scenen):

Lebt wohl, ihr Berge, ihr geliebten Triften,
Ihr traulich stillen Täler lebet wohl!
Johanna wird nun nicht mehr auf euch wandeln,
Johanna sagt euch ewig Lebewohl.
Ihr Wiesen, die ich wässerte! Ihr Bäume,
Die ich gepflanzet, grünet fröhlich fort!
Lebt wohl, ihr Grotten und ihr kühlen Brunnen!
Du Echo, holde Stimme dieses Tals,
Die oft mir Antwort gab auf meine Lieder,
Johanna geht und nimmer kehrt sie wieder!

Ihr Plätze alle meiner stillen Freuden,
Euch lass ich hinter mir auf immerdar!
Zerstreuet euch, ihr Lämmer auf der Heiden,
Ihr seid jetzt eine hirtenlose Schar,
Denn eine andre Herde muss ich weiden,
Dort auf dem blutgen Felde der Gefahr,
So ist des Geistes Ruf an mich ergangen,
Mich treibt nicht eitles, irdisches Verlangen.

De fyra sista stroferna ägnas Johannas kallelse för Frankrikes befrielse och sakna likheter med Olofs monolog. Den är dessutom i högre grad än Johannas tillbakablickande; hon hör krigsropen och trumpeterna skalla och fylls av obetvingligt mod. Det bör också påpekas, att det föreligger metriska skillnader mellan S:s och Schillers vers. S. använder den på övriga

ställen i Die Jungfrau vanliga blankversen, medan Schiller i alla strofer utom den första låter Johanna ta avsked på ottave rime. Den första strofen är tioradig med ekoklanger och med rim i de två sista raderna. Nicanders översättning (felciterad av Lindberg), som teatern använde, följer originalet så troget som möjligt. Har S. teaterföreställningen i minnet, bör givetvis blankversen ha stått klarare för honom. Övergången från detta versmått till ottave rime bör icke ha känts som någon så avgörande skillnad. Det skall emellertid framhållas, att han i recensionen påpekar avskedets karaktär av sång. Det var "ej mer deklamation — det var sång man hörde, och det var ej mera fröken Dolcke, det var Johanna från Dom Rémy." S:s noggranna genomgång av de olika scenerna tyder också på att han läst dramat vid denna tidpunkt. — Om denna repliks samband med dramats slutscen, se kommentaren till s. 157 r. 1.

AMR:s version ger en föreställning om hur S. arbetade sig fram till versen. Det är en prosaskiss, som i viss mån är rytmisk. Man kan indela den i nio rytmgrupper. Den första omfattar tretton takter, de flesta jambiska t.o.m. *susa,* och motsvarar r. 11 och r. 12 i versen. Den andra består av sex takter, alla utom en jambiska t.o.m. *skaka,* och den tredje också av sex takter, hälften jamber och hälften anapester, t.o.m. *aftonkylan.* Andra och tredje grupperna motsvara r. 13 t.o.m. r. 17 i versen. Den fjärde *Farväl* t.o.m. *skörda* är en blankversrad, jfr r. 18 i versen, den femte t.o.m. *fel* likaså en blankvers, jfr r. 19 i versen. Den sjätte *Farväl* t.o.m. *sagor* har fem takter och är förmodligen ett utkast till en blankversrad, ehuru den är mycket oregelbunden. Den sjunde omfattar sex takter, jamber och anpester t.o.m. *sol.* Innehållet i sjätte och sjunde grupperna är detsamma som i versens r. 20. Den åttonde gruppen *låt* t.o.m. *flydda* är sex takter och motsvarar r. 22 i versen. Den nionde slutligen består av fyra jamber, versens r. 23.

27 Om scenanvisningen som ett uttryck för dramatisk schablon, se kommentaren till s. 29 r. 27.

182

1 Andra akten, som i prosaupplagan är uppdelad i två tablåer, utsattes tidigt för förkortningar, därför att kritiken bl.a. riktats mot dramats längd, D. 2 s. 326 ff. S. fortsätter den väg han slog in på, då han i Ak slopade Mellanspelet, D. 2 s. 141, och strök först början av samtalet i ölboden, jfr K och Ak för s. 30 r. 12—s. 32 r. 6. När hans intresse för det sociala motivet mattats, slopades hela tablån, jfr D. 2 s. 143 och s. 301 och Smedmark s. 92, vilket också avspeglar sig i utkasten, D. 2 s. 330 f. Den återvänder dock i de senare planerna, Utkast II och III, D. 2 s. 317 och s. 319.

Vid utskriften av mellandramat, se kommentaren till r. 2, följde han dem men kom ej längre än till scenanvisningarna, då han i stället resolut förlade andra akten till sakristian. Därmed gav han ej hela ölbodsscenen på båten, utan avsikten var att motiv och personer ur den, vilka ännu tedde sig oundgängliga, skulle föras in i sakristian från krogen genom en dörr i fonden. Denna plan var fortfarande aktuell, då över hälften av akten skrivits. Sce-

nen, då Mårten och Modern kliva rätt in i Olofs och Kristinas kärleksförklaring, skulle följas av ett uppträde ur ölboden, textvarianterna till s. 194 r. 19. Kärleksscenen mellan Olof och Kristina krävde emellertid komplettering. När deras samtal är slut, fylla Mårten och krogfolket sakristian. S. inleder med bannlysningen och följer då ej längre sin första plan i Utkast I, D. 2 s. 313, som före bannlysningen placerat uppträdet med Skökan. Att detta utgått beror på att problematiken kring henne skulle ha blivit en svag upprepning av Kristinas situation. S. har troligen haft relativt vaga begrepp om vad som skulle följa efter bannlysningen. Hans planer växla nämligen oupphörligt, se textvarianterna till s. 194 r. 19. Först dyker naturligtvis prosaupplagans scenföljd upp, s. 42 r. 8 t.o.m. s. 47 r. 17; i ett annat förslag lägger han till Mellanspelet, som strukits tidigare, och låter Kristina deltaga i Gerts samtal med Olof.

Dessa ideliga förskjutningar äro fullt förklarliga. S. kunde inte utan vidare stoppa in ölbodens motiv, eftersom handlingen i sakristian är längre framskriden än i ölboden. Risken för matta upprepningar och återfall i handlingens tidigare skede var för stor. Hans mål måste dock ha varit att föra handlingen till samma punkt, som den når i prosaupplagans andra akt. Bannlysningen — hur sceniskt effektfull den än kunde synas — var ej i och för sig nödvändig, allra helst som Brask redan i första akten snuddat vid detta motiv, s. 175 r. 7—9, och icke heller vederdöparna, vilkas plats med lätthet kunde fyllas av Gert. Ur innehållssynpunkt blevo dessa motiv överflödiga. I stället bakade S. ihop Gerts scen på krogen med hans framträdande i slutet av sakristietablån, vilket lätt kunde ske, eftersom prosaupplagans huvudhandling är ganska lös. Dramat blev avsevärt kortare fast på bekostnad av de färgrika dramatiska masscenerna. Utan betydelse voro icke de övergivna försöken att rädda ölboden. Vederdöparnas livliga framfart slås ihop med Olofs predikan, som får utlösa en våldsam bildstorm, en helt ohistorisk sammanställning, framtvingad av dramats behov. Deras härjningar bilda en dramatisk bakgrund för ordduellen mellan Olof och Gert. Olof står inför sin förkunnelses konsekvenser och tvingas att ta ställning. I ett stegrat crescendo rycker Gert honom med sig. Scenen är — som Lindberg påpekat s. 112 — mycket väl genomförd. Folket, som i prosaupplagan bildade ett självständigt dramatiskt inslag, blir nu ljudkulisser.

Så långt kunde S. arbeta med andra aktens stoff och Olof rusar liksom där vidare, eggad av Gert med Herrans ord till Jeremia, hämtade från prosaupplagans första akt. Svårigheterna började då S. ville bygga vidare på den i första akten uppritade motsättningen mellan bröderna Lars och Olofs karaktärer och deras inställning till reformationen. Denna scen måste samtidigt anknyta till den föregående. Planerna voro icke mera fixerade än att S. efter blott åtta repliker gjorde halt, textvarianterna till s. 203 r. 19, och i stället gav sig i kast med tredje akten, jfr en struken scenanvisning i textvarianterna till s. 203 r. 19. Den skulle utspelas på slottet och Gustav Vasa sitter inne på scenen vid ridåns uppgång. S. ändrade sig ånyo och återvände till andra aktens avbrutna slutscen, som nu icke blott spinner vidare på det ursprungligen planerade motivet utan även tar med stoff från prosaupplagans slottstablå. S. tänkte sig alltså, att tredje akten skulle förläggas till

Olofs hem. Denna gång var S:s omarbetning icke så lyckosam. Nödvändiga upplysningar stuvas in i dialogen på ett ganska lättvindigt sätt. Att Lars berättar om Gustav Vasas ingripande mot vederdöparna kan visserligen accepteras, även om det kommer lite häftigt på den förra scenen, men att riksdagen i Västerås blott nämns i förbigående och att Olof i hast ritar upp reformationens politiska bakgrund är en ren nödlösning, som ännu starkare understryker tomrummet efter den briljanta scenen kring Gustav Vasa, Olofs egentlige motståndare, nu definitivt förvisad från tredje akten. Angående offret av slottstablån se kommentaren till s. 206 r. 1.

Koncentrationen av andra akten har en odisputabel fördel. Olof står så gott som oavbrutet i händelsernas centrum, jfr Smedmark s. 92, vilket knappast är fallet i prosaupplagan.

S. behåller vid omarbetningen samma scenföljd som i prosaupplagans sakristia med ett enda avsteg, Mårtens och Moderns uppträdande s. 194 r. 20—28. Till denna scenföljd fogades den nyskrivna slutscenen. Trots detta äro olikheterna betydande vad gäller karaktärsteckningen. Jag tänker inte då på nya intriginslag, som mest äro av ytligt slag, utan på förändringen av karaktärernas inre struktur. Scenen mellan Olof och Modern har med relativt små ändringar fått en annan atmosfär. Modern är förvandlad till en älskande moder och Olof till en tillgiven son. Tragiken ökar, då de omöjligen kunna förstå varandras språk men ändå hysa samma känslor för varandra. Även Kristinas ställning är förändrad. Hennes delaktighet i reformationens frihetsförkunnelse har icke helt försvunnit men trängts i bakgrunden. Hennes oförmåga att förstå vad striden gäller betonas starkare än i prosaupplagan. I stället fördjupas det erotiska spelet, som får en intensiv glöd. Hennes uppgift är att älska och att lida utan att förstå. Bakom denna utbyggnad ligga nya erotiska erfarenheter under den tid då mellandramat skrevs, delvis av mycket upprivande art, se kommentaren till s. 207 r. 24. I Gerts stora scen med Olof trängs det sociala inslaget tillbaka och ersätts av en frihetsförkunnelse av mer abstrakt kynne. Gert uppträder långt mera exalterat och lidelsefullt intensivt än i prosaupplagans motsvarande partier. Scenen mellan dem blottar Olofs dilemma både i förhållande till Gustav Vasa och till Gerts förkunnelses följder. Bilden av Gert förbereder ehuru på ett ofullständigt sätt fjärde aktens fantast. Scenen når djupt in i Olofs obalanserade personlighet; han kastas från självuppgivelse till våldsam stridslust och martyrlängtan. I scenen därpå ger han uttryck åt en stark hybris.

2 En rest av den i kommentaren till s. 182 r. 1 diskuterade planen att inleda andra akten med ölboden återfinns i AM, textvarianterna. Scenanvisningarna till sakristietablån äro mera detaljerade än i prosaupplagan, s. 53 r. 26. Scenrummet är noga disponerat och utgångarna klart angivna, jfr s. 182 r. 9. I AM följer S. den schematiska ritning över scenen, som står i Utkast I, D. 2 s. 313. Den räknar med att ölbodens personnager skulle rusa in i sakristian. Dörren i fonden leder nämligen ut till krogen, jfr ett påbörjat men struket parti, textvarianterna till s. 194 r. 19, s. 196 r. 6 och s. 197 r. 28. Sedan S. övergivit dessa planer, leder dörren till krogen i stället ut till kyrkan, jfr scenanvisningarna till s. 196 r. 7, s. 199 r. 23 och s. 200 r. 23.

9 Kyrkvaktarens och hustruns samtal t.o.m. s. 183 r. 4 återgår på prosauppla-gan s. 53 r. 30 t.o.m. s. 54 r. 26. Jfr också utkasten, D. 2 s. 313, s. 317, s. 319. Deras dialog formar sig i ännu högre grad än i förlagan till en det okunniga folkets protest mot den påbörjade reformationen, Smedmark s. 92 och s. 73. I övrigt har scenen samma funktion som tidigare, se kommentaren till s. 53 r. 30. Innehållet om icke alltid språket är sålunda detsamma i de båda dramerna. Mellandramat är dock avsevärt mera koncentrerat, vilket S. planerade i utkasten, D. 2 s. 319.

15 *skall åstad* S. har rättat AM:s mer talspråkliga *ska sta,* jfr textvarianterna.

21 *Tänker* t.o.m. r. *22 till* Det historiska materialet hämtade S. från Gustav Vasas samtal med allmogen i Uppsala vid Eriksmässan år 1526; bönderna sade sig då vilja behålla sina präster och munkar, Afzelius 37, jfr D. 2 s. 30 kommentaren till blad 3.

183

5 Scenen mellan Olof och Kyrkvaktaren t.o.m. s. 184 r. 9 bygger på prosa-upplagan, s. 54 r. *27* t.o.m. s. 56 r. 5. R. 8—12 äro delvis tillägg i mellan-dramat. Det övriga är något koncentrerat. Prosaupplagans repliker s. 55 r. 7—10 äro strukna och r. 30 t.o.m. s. 56 r. 2 hopdragna till en, s. 183 r. 31—33. Jfr utkasten D. 2 s. 313, s. 317, s. 319. Den självbiografiska bak-grunden, se kommentaren till s. 54 r. *27.*

8 I denna replik påminnas vi om hur Olof tidigare frågat sin Gud i bönen, s. 161—162. Den saknas också i prosaupplagan.

14 *en hvit krage* Detta plagg förefaller vara hämtat från de protestantiska prästernas klädsel.

17 AM har två från prosaupplagan inspirerade repliker efter r. 17, vilka struk-its, se textvarianterna.

19 Jfr kommentaren till s. 55 r. 12.

27 *messboken* Jfr kommentaren till s. 55 r. 25.

184

9 Denna scenanvisning finns blott i mellandramat. Jfr s. 182 r. *2.*

10 Varningen har Gert skrivit. Prosaupplagans citat från Jeremia är förkor-tat. Jfr kommentaren till s. 56 r. 6 och r. 10 rörande brevets plats i intrigen och dess karaktär av dramatisk schablon. Lindberg påpekar, att mellandra-mats utformning mer har karaktär av debatt än av spontan reaktion, s. 83 f.

16 Den första presentationen av Modern ger oss bilden av en blid, obildad kvinna, som inte alls förstår sin son, men som ändå trots sin rädsla för hans nymodiga åsikter låter hjärtat tala. Detta intryck beror icke blott på Moderns repliker utan även på Olofs. Han är mera tagen av hennes sorg än han vill medge, och han värjer sig förtvivlat mot hennes böner. I den stora repliken s. 187 r. 21 t.o.m. s. 188 r. 4 uttrycker han själv, vad hon betyder för honom. Hennes lidanden äro honom en förebråelse, hans egna barndomsminnen likaså.

Scenen t.o.m. s. 188 r. 6, som har samma plats i scenföljden som i prosa-upplagan, s. 56 r. 13—s. 59 r. 16, är ett utmärkt exempel på hur S. med

mindre men väsentliga strykningar och med energisk utbyggnad av vissa inslag, som tidigare blott antytts, helt kan förändra icke blott Moderns karaktär utan även i viss mån scenens grundstämning. Som på många ställen i mellandramat är förändringen genomförd med oförändrad stomme. Händelseutvecklingen är densamma. Moderns repliker äro ibland utbyggda och mer bibliskt stiliserade än i prosaupplagan. Angående den nya uppfattningen av Modern, se kommentaren, D. 2 s. 333, och Smedmark s. 93. För jämförelse med Fritänkaren, se kommentaren till s. 56 r. 13. Scenen återfinns i utkasten D. 2 s. 313, s. 317 och s. 319. En antydan om hennes nya karaktär i Utkast III s. 319.

Mot den sentimentala grundstämningen bryter sig Olofs mindre lyckligt placerade skepticism, som ytterst sammanhänger med S:s intresse för Buckle. Den har fått alltför stor plats, jfr kommentaren till s. 185 r. 8.

28 S. ger eftertryck i marginalen åt denna replik med ett *Omigen*, se textvarianterna.

30 *min glädjedag* och r. 31 *sorgedag* Jfr utkasten D. 2 s. 319.

31 *Dig lära i templet* Formuleringen är bibliskt färgad och ger assosiationer till berättelsen om Marias reaktion, då Jesus vid tolv års ålder samtalar med de skriftlärda i Jerusalem, Luk. 2:43—52. Jfr allusion på samma bibelställe s. 249 r. 29 kommentaren.

33 *hvarför* t.o.m. r. 34 *ogräs!* Formuleringen återgår på en Jesu liknelse, Matt. 13:25 "men då folket sof, kom hans ovän och sådde ogräs ibland hvetet". Ovännen är djävulen.

185

2 Hur genomsyrat S:s tänkande är av den buckleska relativismen framgår av att Olof icke blott vill förkunna sanningen utan *den nya sanningen.*

4 För replikerna r. 4 t.o.m. r. 7 jfr prosaupplagan s. 57 r. 5—8 jämte kommentar. Ordföljden ändrad i r. 5.

8 Replikerna r. 8 t.o.m. s. 186 r. 2 äro en utbyggnad av prosaupplagans repliker s. 57 r. 9 t.o.m. r. 27. Därefter följer en replik s. 186 r. 3, som förbereder katolikernas mordanslag, i vilket Modern är inblandad, s. 223 r. 14—s. 224 r. 13. Denna intrig var således planerad redan då andra akten skrevs. — I replikerna r. 8 t.o.m. r. 21 bemöter Olof Moderns tro med en skeptisk relativism, som S. tillägnat sig under intryck av Buckles Civilisationens historia, jfr Lamm, Strindbergs dramer I s. 148 och Smedmark s. 92. Tankegången finns i prosaupplagan men är långt mera utbyggd här. Repliken r. 11—13 är hämtad från s. 57 r. 12—15. Sista meningen är visserligen utesluten men finns ännu med i AM och ströks först då S. rättade i TM, jfr textvarianterna. Replikens vikt är markerad med *Obs* i AM:s marginal, se textvarianterna till r. 12. Även replikerna r. 14—r. 21 fortsätter på prosaupplagans tanketråd, s. 57 r. 9—15. Jfr kommentaren till s. 57 r. 10. R. 17 *Fins* t.o.m. *sanning?* är understruket med blåkrita och markerat med *Obs* i AM:s marginal, se textvarianterna. Jfr kommentaren till s. 193 r. 5 om Olofs relativism i samtalet med Kristina.

30 Jfr kommentaren till s. 57 r. 22.

186

5 Partiet r. 5 t.o.m. s. 187 r. 20 är övertaget från prosaupplagan s. 58 r. 3 t.o.m. s. 59 r. 12. Replikerna s. 186 r. 29 t.o.m. s. 187 r. 3 sakna motsvarighet i prosaupplagan.

11 S. har gjort några ändringar i prosaupplagans version s. 59 r. 9. En av dem beror på att ölbodstablån ströks; *bannlyst* r. 14 i prosaupplagan ändrat till *otrogen*. Se textvarianterna till r. 17. Bannlysningen kommer i slutet av andra akten, s. 198 r. 22; jfr dock s. 175 r. 8.

21 Formuleringen är naturligare än i prosaupplagan s. 57 r. 18.

28 Mårten är knuten till Modern som biktfader, ett resultat av Utkast II:s plan för första akten, att han skulle få en fastare plats i intrigen, D. 2 s. 316. Jfr s. 58 r. 25 och utkasten, D. 2 s. 322.

30 Sammankopplingen av Mårten och Brask är ny för mellandramat. Jfr r. 28 och utkasten, D. 2 s. 322.

187

4 Repliken är i stort densamma som i prosaupplagan s. 58 r. 26, men formuleringen är något ändrad.

10 Jfr kommentaren till s. 59 r. 2.

16 Olofs replik för tanken till jordfästningsritualens ord om "Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka Dig på den yttersta dagen".

21 Repliken, som först förekommer i mellandramat, sammanfattar konflikten mellan Olof och Modern, uttrycker den känslopress Olof varit utsatt för och visar, hur starkt sentimentaliserad den blivit. Olof är i själva verket långt mer gripen än han vill erkänna för sig själv; Modern har inte alls vädjat till hans barndomsminnen, som hans egen känsla manat fram. I AM markeras detta skarpare. Det står först, s. 188 r. 2 *synden*, vilket ändrats till *stunden*, se textvarianterna. Lindberg s. 80 påpekar, att repliken bärs upp av "en underström av lyrik". Jfr min analys av dialogen, D. 2 s. 365 ff.

23 *alla* t.o.m. r. 24 *säga* Att reformatorn tolkar de tankar som ligga i tiden är ett 1800-talsresonemang, som S. bl.a. kunde hitta hos Buckle, jfr Smedmark s. 93. Meningen följer omedelbart efter den religiöst färgade, r. 22—23. Jfr även r. 29.

188

7 Scenen mellan Modern, Kristina och Kyrkvaktaren t.o.m. s. 192 r. 16 är i stort sett identisk med motsvarande i prosaupplagan, s. 59 r. 20 t.o.m. s. 63 r. 26. S. ändrar visserligen på flera repliker och även på intrigen men utan att ge karaktärer och grundstämning egentligt ny färg. Liksom i första akten avlägsnar han vissa bibliskt färgade uttryck eller byter ut med Kierkegaard sammanhängande ord, s. 189 r. 8—11, s. 189 r. 13, s. 190 r. 1, 5, 17. Även i denna scen söker S. ge replikerna ett naturligare, mindre skriftspråkligt tonfall, t.ex. s. 188 r. 29, s. 190 r. 28, s. 191 r. 14.

Några få nya inslag kunna urskiljas. Gert är nu motståndare till att Kristina skall sättas i kloster, jfr kommentaren till s. 172 r. 1. Scenens avslutning är mera dramatiskt utformad i ett nyskrivet parti, s. 191 r. 22—s.

192 r. 15, som emellertid ej lägger något egentligt nytt till bilden av Modern. Möjligen understryka hennes repliker det magiska i hennes religiösa uppfattning. Om Kristinas släktskap med Ibsens unga kvinnor, se kommentaren till s. 59 r. 20 och Smedmark s. 57 f. Scenen återfinns i utkasten, D. 2 s. 313, s. 317, s. 319. Ändringar i K för mellandramat, textvarianterna s. 60 r. 13, r. 15, r. 22, s. 61 r. 2, r. 7 och s. 63 r. 12.

9 Innehållet men icke formuleringen samma som i prosaupplagan s. 59 r. 22.

16 Formuleringen är mer stiliserad och arkaiserande än i prosaupplagan s. 59 r. 28.

18 Repliken är nyskriven för mellandramat.

21 Denna replik är ett sammandrag av två i prosaupplagan s. 59 r. 29 t.o.m. s. 60 r. 4.

25 Jfr kommentaren till s. 60 r. 6.

29 Sista meningen har ett naturligare, mindre stiliserat tonfall än på s. 60 r. 10—11.

189

4 Repliken bygger på prosaupplagan s. 60 r. 14 men är koncentrerad liksom den därpå följande r. 5 och r. 6.

5 De två replikerna r. 5 och r. 9 återgå på en enda i prosaupplagan s. 60 r. 17. Mellan dem har en ny inskjutits.

8 Den bibliska bilden sammanhänger troligen med S:s bekantskap med Hartmanns pessimism. Kristinas hunger efter vetande behandlas ej positivt som i prosaupplagan, som är oberörd av denna filosofi.

13 Jfr textvarianterna till s. 60 r. 22. Det av Kierkegaard och Bibeln färgade ordet *bäfva* utbytt mot det på likartat sätt präglade *dö*.

14 Partiet r. 14 t.o.m. r. 33 är i stort sett nyskrivet. Det är nu Gert, som vill sätta Kristina i klostret. Jfr s. 60 r. 23 t.o.m. s. 61 r. 24. Jfr kommentaren till s. 172 r. 1.

190

1 Repliken något annorlunda formulerad än på s. 61 r. 25, varvid det bibliskt-religiösa och arkaiserande i den har försvagats. För *lögnens profet* jfr kommentaren till s. 57 r. 6.

5 Repliken är i sin nya form mindre religiöst präglad än på s. 61 r. 30.

11 Jfr kommentaren till s. 62 r. 2.

17 Denna replik återgår på s. 62 r. 8. Dess koncentration har gått ut över det religiöst färgade inslaget.

22 Jfr kommentaren till s. 9 r. 26.

27 Jfr kommentaren till s. 9 r. 32.

28 Efter den nya formuleringen har repliken en naturligare rytm än på s. 62 r. 23.

191

4 Repliken är en variation av prosaupplagan s. 62 r. 31.

8 I mellandramat har den sista meningen i prosaupplagans replik s. 63 r. 1 utgått. De bibliska allusionerna, jfr kommentaren till s. 63 r. 3.

11 Repliken, som återgår på prosaupplagan s. 63 r. 7, är koncentrerad.
14 Repliken har en naturligare form än i prosaupplagan s. 63 r. 11.
17 *han* t.o.m. *sig* Anspelning på Jesus som "näpste vädret och hafvet". Matt. 8:24—26.
19 Mellandramat tar blott upp de två sista raderna av repliken s. 63 r. 15 t.o.m. r. *22*.
22 Partiet r. *22* t.o.m. s. 192 r. 13 är ett tillägg i mellandramat, som skärper konflikten mellan Kristina och Modern, och scenen slutar sålunda ännu mer dramatiskt än i prosaupplagan, s. 63 r. 23—28. Att Olof redan är dömd kan anspela på Moderns antydningar om katolska anslag mot honom, s. 186 r. 4.

192

6 Biblisk anspelning, Matt. 19: 5.
10 Uttrycket använt av Olof i prosaupplagans ölbodstablå, s. 43 r. 13.
12 I AM är scenanvisningen ett senare tillägg, se textvarianterna.
14 Scenanvisningen är betydligt knappare än på s. 63 r. 29—32.
17 Scenen mellan Olof och Kristina t.o.m. s. 196 r. 6 färgas av stark exaltation och erotisk hetta. I förhållandet till kvinnan liksom till Modern uppträder Olof oerhört obalanserat. Han svänger blixtsnabbt från övergiven desperation och utmanande aggressivitet till exalterad martyrlängtan. Kristina rycks med och de båda älskande överbjuder varandra i offer. Jfr Lindberg s. 69 och Sjöstedt, s. 181. Olof andas föga tro på seger. Han inviger Kristina till ett liv av offer och lidanden. Vi befinna oss långt från kampglädjen i prosaupplagan, från Kristinas bävande förväntan inför frihet och framtid, jfr kommentaren till s. 189 r. 8. Hennes frågor om Olofs förkunnelse glida snabbt förbi eller ge Olof anledning till relativistiska resonemang, s. 193 r. 6. Jfr Smedmark s. 93. Scenen har samma plats i akten som i prosaupplagan s. 63 r. 29 t.o.m. s. 67 r. 13, men den är i stort sett nyskriven. Utkasten äro alltför summariska, för att man skall kunna utläsa något, D. 2 s. 313, s. 317, s. 319. Anteckningar för denna scen i K, se textvarianterna till s. 64 r. *22* och s. 66 r. *29*.
20 Repliken är koncentrerad. Några sentimentala inslag i prosaupplagan, s. 63 r. 35 t.o.m. s. 64 r. 3 ha utgått. Om bibliska anspelningar, se kommentaren till s. 63 r. 35.
21 *O* t.o.m. r. *22 trodde* Jfr kommentaren till s. 64 r. 2.
23 Replikerna r. *23* t.o.m. s. 193 r. 4 bygga på prosaupplagan s. 64 r. 4 t.o.m. r. 18. Jfr också kommentaren till s. 64 r. 4.

193

4 Det är betecknande för mellandramat, att prosaupplagans *Guds ord*, s. 64 r. 18, utbytts mot det mindre religiöst-bibliskt klingande *sanning*. Olofs relativism r. 6 anknyter till hans samtal med Modern s. 185 r. 8—13, som övertagits från prosaupplagan och är förebådad av marginalanteckningar i K:s tredje akt, se textvarianterna till s. 98 r. 15.
5 Replikerna r. 5 t.o.m. r. 14 äro ett sammandrag av prosaupplagan, s. 64 r. 21 t.o.m. s. 65 r. 3 och s. 65 r. 18 t.o.m. s. 66 r. 2. S. tar bort alla anspel-

ningar på klostret, s. 64 r. 28—33, därför att intrigen ändrats på denna punkt. Det vidlyftiga avsnittet s. 65 r. 18 t.o.m. r. 32 om Kristinas okunnighet koncentreras till två rader r. 10—12 för att bereda plats för erotisk dialog. I prosaupplagan ägnas ju stor uppmärksamhet åt Kristinas känsla för det nya livet och för framtiden, medan mellandramat fördjupar sig i erotiska konflikter mellan de båda älskande. S. börjar dessutom misstro vetandet, jfr kommentaren till s. 189 r. 8 och Smedmark s. 104. Efter denna omdisponering fortsätter mellandramat med prosaupplagan, s. 65 r. 1—17. — Lamm understryker, att Olofs i tid och otid demonstrerade relativism dramatiskt sett försvagar hans reaktion, när han i tredje akten läser Brasks brev, som är genomsyrat av relativism, Strindbergs dramer 1 s. 148. Jfr även Smedmark s. 92 f. och kommentaren till s. 185 r. 8. I sitt ursprungliga skick var replikens relativism r. 6 ännu starkare markerad, se textvarianterna.

7 Angående Kristinas okunnighet, se kommentaren till s. 65 r. 13.

14 Jfr prosaupplagan s. 65 r. 3.

15 Replikerna r. 15 t.o.m. r. 27 bygga direkt på prosaupplagan, s. 65 r. 4 t.o.m. r. 17. I replikerna r. 23 och 27 har s. 65 r. 13—14 och r. 16 koncentrerats.

28 Mellandramat tar med en betydelsefull ändring upp början av prosaupplagans replik, s. 66 r. 3, och har icke någon användning för resten, som ger Kristinas inställning till den nya tron, hennes beredvillighet att kämpa för den, jfr kommentaren till r. 5.

31 Mellandramat ger ett koncentrat av prosaupplagans replik s. 66 r. 12.

194

19 I AM söker Kristina sin räddning hos Olof undan klostret. Då han får höra det, återfår han kraften och stridslusten. Se textvarianterna, som uppta flera strukna repliker. I en av dem ger Olof luft åt en kraftkänsla och ett övermod, som är besläktat med S:s eget. Han bär världen på sina axlar, se Smedmark s. 94. S. skulle senare ge underbart vackra uttryck åt hur kärleken förvandlar honom till en gud, t.ex. i Till Damaskus I, S.S. 29 s. 54, då Den Okände fylls av livets skönhet och känner sig ett med Gud och universum, ett med deras kraft. Motivet återfinns på s. 245 r. 19 f. och i Herr Bengts hustru, S.S. 9 s. 175. Bengt utbrister i dyrkans stund, innan verkligheten solkat ned hans och Margits kärlek: "O, jag känner mig i stånd att bära jorden på mina axlar."

20 Mårtens och Moderns uppträdande t.o.m. r. 28 är hämtat från ölbodstablån, s. 47 r. 28 t.o.m. s. 48 r. 7, ehuru de flesta replikerna äro ändrade, därför att Olof nu är i sällskap med Kristina och icke med Skökan. I AM:s första version, se textvarianterna till r. 19, äro replikerna närmast parodiskt utformade och stå också prosaupplagans illasinnade Mårten närmare. S. kasserade den emellertid och utarbetade en ny, som har en värdigare ton.

Av AM:s ms framgår, att S. efter Mårtens repliker varit oviss om fortsättningen. Ett ögonblick tänker han sig, att ölbodstablåns personer skola föras in i sakristian. Detta uppslag återfinns redan i Utkast I, D. 2 s. 313, där de dock bryta in efter Olofs och Gerts scen. Då skulle resten

av akten fr.o.m. Skökans uppträdande, jfr s. 38, fem scener, hämtas från ölbodstablån. I Utkast II, s. 317, och III, s. 319, bibehålles prosaupplagans uppdelning i två tablåer, vilket också först är fallet i AM, se kommentaren till s. 182 r. 2.

Sedan S. avslutat Olofs och Kristinas scen r. 19, gör han utkast på baksidan av msbladet, se textvarianterna. S. tar inte längre med Skökan, eftersom Kristinas situation redan illustrerar kritiken av könsmoralen utan tänker nu börja med scenen med Mårten, jfr s. 40—42, ett uppträde med katoliker och vederdöpare och ett ingrepp från Gerts sida. På baksidan av följande blad utvidgas planerna och omfatta då detaljer kring Olofs giftermål med Kristina och förmodligen även någon form av K:s Mellanspel: "Nachspiel — med figurerna". S. fortsätter emellertid Olofs och Kristinas samtal t.o.m. s. 196 r. 6.

22 Jfr Jesu ord till Maria på Golgata enl. Joh. 19:26. AM citerar ordagrant, se textvarianterna.

27 Jfr s. 48 r. 7.

195

2 Jfr prosaupplagan s. 3 jämte kommentar.

8 På baksidan av det msblad, som slutar med r. 8, står utkast till tredje akten, se textvarianterna.

12 Jfr s. 66 r. 31.

13 Jfr s. 67 r. 1.

21 AM har tre repliker, som sammanfattats i en enda, jfr textvarianterna.

24 Replikerna r. 24 t.o.m. s. 196 r. 2 anföras som exempel på intryck från Kierkegaards religiösa stadium av Sjöstedt, s. 181, vilket föranlett gensaga från Smedmark, s. 104. Jfr även textvarianterna till r. 21.

26 *O* t.o.m. *ensam* Olofs vision finns i något utförligare form i prosaupplagans första akt, se kommentaren till s. 6 r. 19.

29 Repliken har ett tillägg i AM, som strukits. Kristina erbjuder sig att dela Olofs lidanden. Se textvarianterna.

30 Partiet r. 30 t.o.m. s. 196 r. 2 är infogat i AM:s och TM:s marginaler. S. vill särskilt understryka Olofs och Kristinas martyrskap. AM har dessutom två repliker, som strukits. De röra Gerts reaktion inför Olofs och Kristinas kärlek, se textvarianterna.

196

2 Anspelning på Jesu törnekrona. Situationen, som redan i prosaupplagan försiktigt förde tanken på Jesus, bygges sålunda ut till en mer understruken parallell. I breven till Siri von Essen år 1876 hyllar S. lidandet i kierkegaardska tongångar. "Jubla istället Unga, herrliga mästerverk af Skaparen öfver att Du får lida, ty utan lidande kan icke själen skakas i sitt innersta, kan icke detta underbara vändande ut och in på din själ ega rum som är konstens vilkor —", Brev 1 s. 325, och i samma brev förekommer bilden från Mäster Olof: "... — jag har redan — så ung jag är kännt törnena i kransen trycka i min panna...".

6 I TM:s marginal stå några repliker, i vilka Olof befaller Kristina att avlägsna sig. I samband med denna ändring strök S. — dock ej konsekvent — henne ur resten av scenen, se textvarianterna till r. 15. Samma uppmaning finns s. 199 r. 26. Strykningen är utförd med blåkrita och torde — ehuru det icke säkert kan bevisas — sammanhänga med planerna på versupplagan.

7 Scenen mellan Olof, Kristina och Gert, s. 196 r. 7 t.o.m. s. 202 r. 33, bygger vidare på den stämning av förtvivlan och vacklan, som griper Olof, sedan han utsatts för stenkastning på predikstolen. Hans predikan har framkallat en våldsam bildstorm från vederdöparnas sida, inför vilken han står fullständigt handfallen. Han vill fly undan och längtar tillbaka till sina lekar i Strängnäs. I detta läge gjuter Gert nytt liv i hans patos. Han drar sig inte för enkla tricks och snärjer honom med att lämna sitt bifall till giftermålet, han använder bannlysningen för att väcka Olofs opposition. Förgäves värjer sig Olof mot att identifieras med vederdöparna; mot slutet av scenen delar han deras destruktiva raseri. Sten skall ej låtas på sten. Man är dock osäker om hans ställning. Han står i begrepp att skynda till kungen. Är det för att framtvinga reformationen och rädda vederdöparna?

Scenen har samma plats i scenföljden som i prosaupplagan, s. 67 r. 14 t.o.m. s. 72, men får dock betraktas som helt nyskriven för mellandramat. S. ändrade nämligen i och med denna scen uppläggningen av andra akten och avstod från att föra in stora partier av ölbodstablån i sakristian, jfr textvarianterna till s. 196 r. 6 och kommentaren till s. 182 r. 1, en plan som han först tänkt realisera efter s. 194 r. 28, se kommentaren till s. 194 r. 20. I ett påbörjat men struket avsnitt öppnas dörren i fonden, som leder till krogen, jfr kommentaren till s. 182 r. 2. Mårten rusar in och hetsar folket mot Olof och Kristina med bannlysningen i ordalag, som påminna om utkastet på baksidan av ms 28, se textvarianterna till s. 194 r. 19 slutet. Jfr även textvarianterna till s. 197 r. 28. Gerts entré och scen ersätta de äldre planerna. Scenen är en sammansmältning av Gerts scener i ölboden och sakristian, men även motiv och repliker ha hämtats från i mellandramat ratade partier av första akten och detaljer från slottstablån, vilka S. icke avsåg att använda i tredje akten. I det senare fallet gäller det ett parti, som redan ratats i Ak, dvs. s. 90 r. 10—s. 91 r. 18, s. 92 r. 5—s. 94 r. 13. Bannlysningen, s. 198 r. 22, är hämtad från ölboden liksom vederdöparnas härjningar och deras konsekvenser för Olofs hållning. Denna konflikt inpassas i handlingens läge i mellandramat, s. 198 r. 25—s. 199 r. 22, och gjutes ihop med följderna av Olofs predikan och kungens ingripande, hämtade från sakristietablån. Kallelsen, s. 202 r. 7—24, återgår på första aktens scen mellan Olof och Lars Andreæ. Därmed hade S. valt ut de inslag, som voro nödvändiga för dramats huvudhandling och för skildringen av Olofs karaktär, konflikten mellan vederdöparnas och Gerts strävan och Olofs och konflikten inom Olof. Koncentrationen skärper dessa konflikter och den historiska sanningen får åter ge vika för estetiska krav. Vederdöparnas framfart skildras helt ohistoriskt som en direkt följd av Olofs frihetsförkunnelse, kommentaren till s. 43 r. 16 och s. 63 r. 29. Olofs förhållande till vederdöparna är knappast klarare i denna scen än i prosaupplagans andra akt, där Olof kallar dem för dårar eller sjuka, jfr Smed-

mark s. 93 f. Kungens ingripande leder heller icke till samma konflikt; Olof glömmer i nästa scen bort hela frågan.

Den nya schematiska upplinjeringen av dramats grundproblem, som i första akten knappast drabbat Gert, går nu ut över honom. Hans uppgift i prosaupplagan att i liv och åsikter gestalta Olofs benägenhet till fanatisk överdrift renodlas på bekostnad av karaktärsteckning och socialt patos. Gert saknar varje tillstymmelse till positivt mål. Han blir i ännu högre grad en symbol för reformatorns negativa sida, för det destruktiva raseriet, och det nya riket, som han siar om, har ryckt längre bort och förlorar sig i ett ouppnåeligt fjärran. Utvecklingen, skönjbar redan i denna akt, är en naturlig följd av S:s kritik av den subjektiva idealismen. I sin extrema form är den en galenskap. Utan att förlora sina demokratiska ideal har S. tappat tron på att de skola kunna realiseras. Försöken stupa på massans okunnighet och tröghet, jfr Smedmark s. 73. Framtidstron har fått ett grundskott. Men S:s inställning är dock även i mellandramat mera komplicerad än så, vilket ej tidigare observerats, se Smedmark s. 93 f. och Lamm Strindbergs dramer, I s. 149. Trots sin skepticism kan han med inlevelse följa Gerts och Olofs raseri mot det bestående, se textvarianterna till s. 197 r. 7 och s. 202 r. 28. Denna blandning av skepsis och uppror blir karakteristisk för S. under resten av 1870-talet, Smedmark s. 285 f. S:s nya ställning till Gert är emellertid icke fullt genomförd i mellandramat; andra aktens Gert stämmer icke helt med första aktens, som nästan oförändrad övertogs från prosaupplagan.

10 *Ett* t.o.m. r. 11 *förintas* Gerts replik är märkt av 1800-talets kristendomsdebatt mer än av 1500-talets, vilket framgår klarare av AM. Där står *lögner* i st. f. *mödor,* se textvarianterna. För den första meningen, jfr med prosaupplagan, s. 45 r. 14.

20 För den historiska bakgrunden till vederdöparnas härjningar, se kommentaren till s. 43 r. 16 och till s. 45 r. 23. S. måste emellertid även ha läst om bildstormarna i Nederländerna. De svenska källorna leverera icke så dramatiska detaljer. Scenen med sjömannen, som tar ned Kristus från korset, är hämtad från Motley, The rise of the Dutch republic, I s. 474. "A colossal and magnificent group of the Saviour crucified between two thieves adorned the principal altar. The statue of Christ was wrenched from its place with ropes and pulleys, while the malefactors, with bitter and blasphemous irony, were left on high....." Sjömannen är förmodligen hämtad från ett annat uppträde i Antwerpen år 1566, s. 470.

21 *Man* t.o.m. *derinne* Bilden är använd i slottstablån, prosaupplagan s. 91 r. 17.

31 *O* t.o.m. r. 32 *hufvuden* I versupplagan läggs detta utbrott i Olofs mun, s. 279 r. 18.

197

1 Jfr s. 179 r. 10—14.

7 S. sympatiserar tydligen med Gerts destruktiva lidelse. I marginalen står ett temperamentsfullt *Omigen!,* se textvarianterna till r. 12.

11 *hednagudarne* jfrt med r. 15 *tänd rökelse,* se kommentaren till s. 243 r. 31.
17 *tabernaklet* I textvarianterna föreligga flera förslag, innan S. fastnade för judarnas helgedom under ökenvandringen. 2 Moseb. 25.
26 Repliken en utbyggnad av prosaupplagan s. 70 r. 2—3.
30 Jfr prosaupplagan s. 70 r. 4.
32 Partiet r. 32 t.o.m. s. 198 r. 14 är hämtat från Olofs och Gerts sammandrabbning i prosaupplagans andra akt, s. 47 r. 1 t.o.m. r. 16.

198

12 Jfr s. 47 r. 14. Ändringarna i mellandramat ta hänsyn till replikens nya plats i sammanhanget.
22 Jfr kommentaren till s. 42 r. 14, till s. 175 r. 8 och s. 186 r. 11.
25 Jfr s. 68 r. 24.

199

13 Lindberg, s. 69, understryker att personerna gärna hänvisa till Abrahams offer, då de tvingas att offra det dyrbaraste de äga. Jfr kommentaren till s. 222 r. 21 och s. 231 r. 21, se även Sjöstedt s. 182. Även i breven till Siri von Essen år 1876 griper S. till denna bild, Brev 1 s. 324.
22 Jfr s. 69 r. 10.

200

16 Jfr s. 45 r. 31—32.
34 Jfr s. 191 r. 8—10.

201

5 Anslutningen till prosaupplagan är mera markant i AM, jfr textvarianterna med s. 45 r. 22—23.
14 Olofs anspelning på sin verksamhet i Strängnäs understryker ytterligare den förändring han genomgått under mellantiden. Han har ju då brunnit av stridslust och utan betänkligheter velat kasta sig ut i kampen.
17 *Du* t.o.m. *tillbaka* Koncentration av prosaupplagans replik i slutet av första akten, lagd i Lars Andreæs mun, s. 29 r. 18—19.
18 *Du* t.o.m. r. 19 *bannlyst* När Gert beskyller Olof för feghet, hämtar han bilden av dennes uppträdande från S:s egen reaktion i depressionstider. Se hans brev till C. G. Wrangel i oktober 1875, då han avbröt sin resa till Paris. "Man pekade fingret åt mig då jag kom hit —", Brev 1 s. 237. Då han skildrar sitt liv före bekantskapen med Wrangels, dyker samma bild upp: "Fredlös, (lakun)! Hvar jag trädde in förstumma(des) det oskyldiga skrattet, de vänliga blickarne ändrades till lurande — man såg en fiende — en fridsstörare, en biltog —", s. 268 ff. I den första icke tryckta versionen av Den fredlöse utsätts Thorfinn för beskyllningen, att han flytt, därför att "qvinnor och barn pekade finger", Smedmark s. 26, s. 94. Jfr även s. 198 r. 30—32 och kommentaren till s. 204 r. 19 och s. 205 r. 22.

21 Kungens ingripande mot vederdöparna återgår på prosaupplagan, s. 71 r. 17.

30 *var* t.o.m. *ut* Samma bild använd i prosaupplagans första akt s. 5 r. 9 jämte kommentar.

202

3 *se* t.o.m. r. 5 *ut* Denna detalj förekommer i prosaupplagan i ett annat sammanhang, s. 71 r. 14 t.o.m. r. 19. För Gustav Vasas ingrepp mot vederdöparna, se kommentaren till s. 71 r. 2. S. kände starkt Gerts förebråelse, se marginalanteckning i textvarianterna till r. 5.

7 Partiet r. 7 t.o.m. r. 24 är en förkortad version av ett avsnitt i prosaupplagans första akt, kallelsen, s. 4 r. 1 t.o.m. r. 28. Bibelcitatet är mera fritt behandlat i mellandramat. Jfr kommentaren till s. 4 r. 7 t.o.m. r. 28.

28 AM fortsätter efter *fullbordat* med ett struket parti, som bygger på bilden om ström, dammluckor, virvel, tidigare använd i prosaupplagan s. 6 r. 5—13. Se textvarianterna. Två repliker i AM strukna. Olofs patos är besläktat med S:s eget, se marginalanteckning, textvarianterna till r. 27.

203

1 I scenen mellan bröderna Olof och Lars t.o.m. s. 205 får Olof uppbrottsorder av Kungen. S. tvingas att pressa in den historiska bakgrunden, landets brydsamma läge vid tiden för reformationens genomförande och Gustav Vasas hållning, och den personliga, Olofs beramade giftermål, i ett kort informerande samtal, vars innehåll till stora delar hämtats från stoffet i prosaupplagans slottstablå. Avsikten var att göra handlingen i tredje akten begriplig. I detta koncentrerade skick gör den historiska bakgrunden föga intryck. Om det föreligger ett klart samband med den följande tredje akten, äro banden med den föregående scenen däremot betydligt lösare. Visserligen bäres Olof vidare på den av Gert underblåsta kallelsestämningen, som nu liksom under mötet i första akten kontrasteras mot Lars' moderation och insikt i reformatorns svårigheter. Denna kontrast är scenens väsentligaste inre innehåll. I stridens hetta stegras Olofs självkänsla till hybris. Detta nya motiv förbereder peripetin i den tredje akten. Olofs kraftkänsla tar sig så starka uttryck, att Lars direkt varnar brodern för nemesis. Hybrismotivet passar väl för mellandramats obalanserade hjälte och är dramats intressantaste nyhet. Samtidigt som det visserligen kan sägas ligga i linje med S:s försök att anpassa sitt verk till principdramats regler, innebär denna karakteristik dock en personlig fördjupning av Olofs problemställning. Karakteristiskt nog följer nämligen detta exalterade utbrott av kraft omedelbart efter det att Olof känt en förtvivlad kraftlöshet, som enligt Gert tar sig uttryck i förföljelseidéer. Sambandet med S:s reaktion i pressade situationer är ovedersägligt och likheten med Thorfinns problem i Den fredlöse slående, även om dennes motståndare mera direkt är Gud. Dessa för S:s karaktär så typiska svängningar fördjupas tyvärr alltför litet, även om man bakom flera av mellandramats intensivaste scener får kontakt med detta sinnesläge. Jfr Smedmark s. 94 f.

Att scenen trots sina centrala motiv ändå gör ett lättvindigt intryck beror på att S. under själva arbetet hastigt beslöt sig för att slopa slottstablån. Han kom därför icke att fullfölja den föregående scenens konflikt kring vederdöparna. De viftas bort av en kort replik från Lars, som också lika lätt övertygar Olof om att Gustav Vasas intentioner äro de allra bästa. Olofs läge, som under samtalet med Gert är så brännande komplicerat, klarnar. Den blixtsnabba förändringen från storm till solsken känns icke övertygande.

10 Lars Petri framför kungens order till Olof att disputera med Peder Galle r. 10 t.o.m. r. 18, i prosaupplagan utdelad av Gustav Vasa själv, s. 88 r. 25 jämte kommentar. S. flyttar över nödvändiga detaljer i den strukna slottstablån till den andra akten.

19 S. tvekade här inför hur slutscenen skulle utformas. När han fortsatte, kasserade han en påbörjad tredje akt, till vilken han skrivit scenanvisningar. Dessa röra slottstablån. Fortsättningen av andra akten vittnar om att han beslutat stryka denna tablå, som hängt med i utkasten men strukits även där, D. 2 s. 330 och s. 313 och kommentaren till s. 182 r. 1. Jfr även textvarianterna till s. 195 r. 8.

27 Lars' underrättelse om Västerås riksdag får ersätta slottstablåns reformationsbeslut.

204

4 Replikerna om vederdöparna och tumultet kring Olofs predikan ersätta Kungens och Olofs samtal om dem i slottstablån, s. 89 r. 31 t.o.m. s. 90 r. 2 och s. 91 r. 29 t.o.m. s. 92 r. 3.

11 *Landet* t.o.m. r. 14 *kyrkan* I prosaupplagan förekommer denna historiska tablå, s. 82 r. 5 t.o.m. s. 83 r. 6. Den historiska bakgrunden hämtad från Geijer, se D. 2 s. 41 jämte kommentar och D. 2 s. 34 jämte kommentar.

19 S. fäste stort avseende vid Olofs hybris. I AM:s marginal har han antecknat ett *Obs.* Raderna 19—21 äro understrukna med blåkrita, se textvarianterna. Liknande förstrykning för r. 29. Olofs och Lars' samtal om den starkaste är besläktat med huvudproblemet i Den fredlöse. Thorfinn, som litat på sin egen kraft, ställer sig frågan vem som är den starkaste, då olyckan krossar honom. Se t.ex. hans monolog, S.S. 1 s. 239. Som Lindberg påpekar, s. 7, är detta motiv ett uttryck för den unge S:s kraftkänsla, som också möter oss i breven från 1870-talet. Jfr kommentaren till s. 205 r. 22 och s. 201 r. 18.

205

1 S. återvänder till en plan från utkasten till prosaupplagan, enligt vilken Lars Andreæ — här utbytt mot Lars Petri — skulle trolova Olof och Kristina. I prosaupplagan gifter sig Olof med Kristina utan att begära tillstånd av Gustav Vasa, se kommentaren till s. 85 r. 14. S:s källor känna icke närmare till omständigheterna kring giftermålet. Ändringen är till för att förbereda tredje akten, i vilken Olof och Kristina äro gifta. Olofs motivering till den snabba trolovningen — de hade överraskats ensamma — ger en

komisk smak av borgerligt 1800-tal. Meningen är också struken i TM, jfr textvarianterna till r. 2.

22 Den för S. senare så typiska nemesistanken dyker upp för första gången i hans produktion, Smedmark s. 94 f., och den sammanhänger med att Olof utrustas med S:s krisföreställningar. Han har haft vissa svårigheter att finna de avslutande replikerna, jfr textvarianterna till r. 21 och r. 24, vilka tillkommo först i TM. I AM är alltså nemesistanken ej lika klart uttalad. I prosaupplagan finns en lätt antydan till samma reaktion, s. 107 r. 7. Jfr kommentaren till s. 204 r. 19 och s. 201 r. 18.

206

1 Bearbetningen av tredje aktens båda tablåer, slottstablån och tablån i Olofs hem börjar i prosaupplagans båda ms, K och Ak. Redan i Ak utgick Gerts scen i första tablån, D. 2 s. 141 jämte kommentaren till s. 90 r. 10 och s. 92 r. 5. Utkasten till mellandramat, s. 313 f., s. 317 och s. 320 ff., räkna fortfarande med en slottstablå. Planer på att förkorta tablån dyka upp i Utkast II, s. 317, och i Utkast III, s. 320, men äro blott specificerade i II. Samtalet mellan Kungen och Marsken skall förkortas, vilket är markerat såväl i K som i Ak, se textvarianterna till s. 86 r. 10 och s. 87 r. 6. Dessutom är Olofs scen med den förfranskade adelsmannen struken i K, textvarianterna till s. 76 r. 4 och r. 25, och delvis också i Ak, textvarianterna till s. 77 r. 7. Jfr D. 2 s. 144. Förmodligen voro de planerade ingreppen i slottstablån mera omfattande än vad som framgår av strykningarna i K och Ak och av utkasten. När S. i slutet av andra akten först börjar med den tredje, textvarianterna till s. 203 r. 19, inledes den med scenanvisningar, i vilka Kungen sitter vid sitt bord. Det innebär, att partiet s. 73 t.o.m. s. 81 r. 11 resolut skurits bort. Denna radikala förkortning beror också på att sammansvärjningen skulle föras in på ett tidigare stadium i dramat, se D. 2 s. 331, vilket avspeglar sig i samtliga utkastserier. I ett senare tillägg i Utkast II och i Utkast III och i marginalanteckningar i K, textvarianterna till s. 111 r. 32 uppträder Gert med "folkvisorna", dvs. folkets anklagelser mot kungens tyranni. Denna avsikt var ännu levande för S., när han arbetade på andra aktens scen mellan Olof och Gert, s. 195 r. 8, ehuru den icke kom att utföras.

Resten av slottstablån ratades, då S. avbröt arbetet med tredje akten för att avsluta den andra, s. 203 r. 19. Det som syntes oumbärligt — enligt anteckning i utkasten, D. 2 s. 322 "den historiska fonden" — kastades med mindre gott resultat in i samtalet mellan Lars och Olof, jfr kommentaren till s. 203 r. 1.

De växlande ändringarna i slottstablån påverkade givetvis också hemtablåns utseende. Till en början inriktade sig S. i utkasten på en utbyggnad av denna tablå och tänker sig då en stor scen mellan Gert och Olof, i vilken sammansvärjningen skulle föras in, medan scenföljden i slottstablån är oförändrad. Parallellt med att slottstablån förkortas, växa så dessa planer vidare i Utkast II, som också räknar med att Brask personligen skall framföra sitt budskap. Denna sista ändring och avsikten att göra om inlednings-

scenen äro också markerade i K, textvarianterna till s. 94 r. 20 och s. 106 r. 23. I Utkast III, s. 320, slutligen tillkomma utöver det föregående antydningar om att både Moderns uppträdande och makarnas samtal skola ändras. Anteckningar om sammansvärjningen och folkets klagomål, hämtade från kyrkogårdstablån, äro också markerade i K, textvarianterna till s. 111 r. 32. S. når dock icke på långt när fram till samma stadium som i den utförda akten. Det beror på att slottstablån fortfarande hänger med.

Man måste räkna med att även om huvuddragen av akten stodo klara för honom och scenföljden är densamma, mycket ändå återstod. Här liksom i fråga om andra akten befinner sig S. i det läget, att han ser på vissa grundläggande motiv med andra ögon, men att han är så bunden vid verkets tidigare uppläggning, att resultatet snarare blir en kompromiss än en total omläggning. Akten är en mosaik av nyskrivet och övertaget. Byggnadsstenarna hämtas från samtliga prosaupplagans tablåer utom femte aktens andra tablå.

Inslagen utom från andra aktens hemtablå äro av två slag. S. försöker liksom tidigare i andra akten foga in de för handlingen nödvändiga upplysningarna, som finnas i de strukna tablåerna. Det gäller framför allt det som plockats ut ur slottstablån. Så t.ex. får man några glimtar av maktkampen i Västerås, s. 206 r. 9 och r. 18, av skillnaderna mellan Kungens och Olofs syften med reformationen, s. 207 r. 7, r. 10 och Brasks hot med inkvisitionen, s. 217 r. 14. Olofs ställning till folket belyses visserligen i en helt nyskriven scen, men Kristina parallelliseras icke längre med Skökan utan får överta hennes roll av martyr. Uppslaget finns i hemtablån, s. 105—s. 106 r. 17. Folket förföljer henne, och Olof försvarar henne med samma tirad, som han försvarar Skökan mot folkets raseri i ölboden, s. 220 r. 13—s. 221 r. 8. Från fjärde akten hämtas Moderns fordran, som också blir folkets, att Olof skall offra Kristina, s. 219, r. 24, och från femte akten, att hon skall skickas till en saltpanna. Naturligtvis har icke denna sammansmältning karaktären av mödosam kompilation. En del färgklickar, som plockats från andra håll, äro felaktiga. Så t.ex. skickades mördare till saltpannor och skökor betalade skatt för att få driva sin hantering, se s. 137 r. 7—9, vilket visar, att S. icke gjort sig mödan att kontrollera saken. Detta är heller icke det enda exemplet i tredje akten. Dessa från andra akter övertagna sakuppgifter och repliker få ofta en svagare genomslagskraft i sitt nya sammanhang. Det gäller framför allt de historiska upplysningar, som skola teckna förutsättningarna för Olofs handlande. Prosaupplagans slottstablå med dess briljanta exposition av den historiska bakgrunden till reformationen är icke på ett tillfredsställande sätt ersatt med dessa antydningar, som glimtar till i dialogens snabba tempo.

Genom den nya uppläggningen hamnar dramat i ett egendomligt dilemma. Den nya synen på Olofs problem är mer principiell och schematisk. Dramat är resonerande och idédebatterande. Samtidigt skulle det förkortas och byggnaden bli enhetligare, vilket ledde till en kraftig koncentration på Olof — han befinner sig i tredje akten oupphörligt på scenen. Mellan de båda tablåerna föll valet på hemscenen, som innehöll handlingens peripeti. Men därmed kommo scenerna, i vilka Olof uppträdde som man och son,

att få en överdriven plats, vilket svär mot dramats karaktär av idédebatt. Hans uppträdande på den offentliga vädjobanan är en bättre plattform för en sådan debatt än striden i hemmet. Tredje akten blir därför i alltför hög grad en upprepning av den andra, även om naturligtvis förhållandet till Kristina och Modern avancerar. Hennes katolska sammansvärjning och folkets raseri, som är alltför teatraliskt utformade, belysa visserligen Olofs förhållande till folket och dess roll av bakåtsträvare. Det kan dock icke hjälpas, att Olofs verkliga motståndare är Kungen. Av honom och hans åsikter få vi en alltför otydlig bild. Hans beslut delges av Adelsmannen. Det är en svaghet i uppläggningen av ett idédrama, att både den gamla trons representant och den segrande medelvägen blott gör sig hörda i skriftlig form. Omarbetningen påverkar heller icke Gert, som i stort sett framträder likadan här som i prosaupplagans tredje akt.

3 Olofs krigiska rustning tillfogad i efterhand, se textvarianterna. Jfr även s. 221 r. 31 och s. 222 r. 25 jämte textvarianter.

5 Scenen mellan Olof och Budet och Olofs monolog, s. 206 t.o.m. s. 207 r. 23, anknyter till den andra aktens slut med Olofs otåliga ängslan inför resultatet av Västerås riksdag. De historiska uppgifterna äro dels hämtade från tredje aktens hemscen, dels från slottstablån, vilket har till följd en ännu friare behandling av historiska fakta och data. Bönderna, som i själva verket icke stodo konungen emot, bli farligare än prästerna. Kritiken av bönderna framfördes mera naturligt av Marsken i prosaupplagans slottstablå. S:s nya historieuppfattning tränger sig fram, jfr Smedmark s. 95. Allvarligare är, att Olof i mellandramat ger särskild motivering till att han helt ohistoriskt icke deltager i riksdagsförhandlingarna. Hans arbete med silverräkningarna har dock en framtidsdiger betydelse; sig själv ovetande används han redan nu till det som för Kungen var huvudsaken med reformationen, nämligen till reduktion av kyrkans gods. Konflikten mellan hans kallelse och verklighetens grå vardag gestaltas för första gången. På så sätt förberedes det snabba omslaget efter Adelsmannens meddelande av riksdagsbeslutet i samma akt. Läsaren finner sysselsättningen givetvis mer oroande än Olof själv. Det är en parallell till den inblick i Kungens motiv som åskådaren men inte Olof får i prosaupplagans slottstablå.

Scenen motsvarar utkastens intentioner, D. 2 s. 317 och s. 320, marginalanteckningarna i K, textvarianterna till s. 94 r. 20, enligt vilka Olofs väntan starkare skulle understrykas. Då slottstablån utgick, blev en anknytning till andra aktens slutscen nödvändig. Åskådaren måste handfast påminnas om riksdagens avgörande innebörd för landet och för Olof. Försöken att rädda det historiska perspektivet ha icke lyckats, och dramats synkrets blir därför mycket trängre än prosaupplagans på denna punkt.

9 Innehållet i denna replik återfinns i prosaupplagan, s. 98 r. 20 *Kungen* t.o.m. r. 21 *vilja*. Upplysningarna om förhandlingarna i Västerås r. 9—24 gå ej utöver prosaupplagan, jfr bl.a. kommentaren till s. 81 r. 26, r. 30.

15 Kritiken av bönderna står i AM:s marginal, jfr textvarianterna.

18 Innehållet i denna replik återfinns i Marskens redogörelse för dalkarlarnas fordringar i slottstablån, kommentaren till s. 82 r. 16. S. blandar ihop två uppgifter. De som icke iakttogo fastan skulle brännas. Den lutherska läran

skulle förbjudas. Bönderna intogo emellertid icke någon negativ hållning till Gustav Vasa på Västerås riksdag. S:s ändring av fakta kan tyda på att han i Buckles efterföljd misstrott den stora massans förmåga att acceptera nyheter på den andliga fronten. Jfr Brev 1 s. 126 f. och Smedmark s. 83 f. och s. 95. Jfr kommentaren till r. 15.

23 Lamm finner Olofs hetsighet övergå "det rimligas gräns", Strindbergs dramer 1, s. 148, då i dramat i övrigt skepticismen gör sig bred.

25 S. understryker även i scenanvisningen Olofs häftiga temperament, textvarianterna.

207

4 I prosaupplagan gör S. icke något bruk av monologen. Den uppträder däremot i mellandramat antingen som verklig monolog eller som a-partemonolog, då någon annan person är närvarande. Lamm betraktar denna nya teknik snarast som en svaghet, Strindbergs dramer 1 s. 152. — Olofs leda vid silverräkningarna är besläktad med S:s reaktion inför sitt brödskriveri, Brev 1 s. 121, s. 127 och s. 167 ff.

7 S. ger en ohistorisk förklaring till att Olof icke är med i Västerås. I prosaupplagan får han order att disputera med Peder Galle i Uppsala, s. 88 r. 25 jämte kommentar. Kritiken av hans framfart mot Galle framförs i prosaupplagan av Adelsmannen s. 107 r. 25—27. Mötet med Galle kom i verkligheten aldrig till stånd; däremot drabbade de båda motståndarna samman på riksdagen.

10 Efter Västerås' riksdag revs Klara kloster och dess egendom beslagtogs. Däremot komma inte plundringarna av kyrkorna enligt S:s historiska källor förrän år 1539. S. behöver — sedan han slopat slottstablån — på ett handgripligt sätt visa skillnaden mellan Gustav Vasas och Olofs inställning till reformationen och låter reformatorn därför inventera kyrklig egendom. Därvid handskas S. fritt med fakta. I hans läsning återfinns icke någon av hans detaljuppgifter. Idén till denna sysselsättning kan också vara en följd av att femte aktens kyrkogårdstablå med dess utfall mot Kungens girighet och skildring av Klara klosters öde ströks.

11 *större* t.o.m. *uträtta* AM:s första formulering *bättre att göra* hämtad från prosaupplagan s. 3 r. 28, se textvarianterna.

19 *gräfva* t.o.m. *pund* Jesu liknelse om punden, Matt. 25:14 ff. och Luk. 19:12 ff. AM har dessutom *och sätta mitt ljus under en skäppa,* vilket strukits, Matt. 5:15.

20 *jag* t.o.m. r. 21 *oskyldiga!* Som ett sanningsvittne i Kierkegaards anda teknas Olof i prosaupplagan, kommentaren till s. 152 r. 29.

23 Repliken är ett senare tillägg och är hämtad från prosaupplagan, s. 92 r. 16—19, där den har annan språklig form och är lagd i Gerts mun. Den följande diskussionen t.o.m. s. 208 r. 13 är av Sjöstedt satt i samband med assessor Wilhelms förkunnelse av vardagslivet såsom plikt i Enten-Eller, s. 180, vilket föranlett invändningar, Smedmark s. 95.

24 Scenen mellan Olof och Kristina s. 207 r. 24 t.o.m. s. 215 r. 16 anknyter till konflikten mellan kallelse och verklighet. Kristina förstår icke, vad Olofs

strid innerst rör sig om, och uppfattar därför icke heller skillnaden mellan kallelse och plikt. Ur denna brist på förståelse växer konflikten mellan de båda makarna fram, konflikten mellan kärleken och mannens kallelse. Kristina lyckas dock för ett ögonblick förvandla den allvarstyngde reformatorn till en vanlig man. Man hör dock med skepsis Olof bedyra, att han vill vara som andra människor. Ett ögonblick tidigare förklarade han sig vara en undantagsmänniska, en särskilt utkorad, "född till förstörelse". Kristinas naturliga charm och glättighet besegra honom. Vad som för honom är ett livsproblem är för henne med hennes naiva instinkt en självklarhet.

Prosaupplagan s. 94 r. 20 t.o.m. r. 29 och dess grundkonflikt mellan kärlek och arbete är utgångspunkten för denna scen. Omarbetningen är emellertid förhållandevis grundlig. Det inledande partiet s. 207 r. 24 t.o.m. s. 208 är nyskrivet, ehuru likheter finnas med partiet s. 97 r. 4 t.o.m. r. 30. S. löser också upp prosaupplagans stora tirader i mindre delar. Så t.ex. förekomma motiv från Kristinas stora utbrott s. 99 r. 1—27 på s. 210 r. 11, s. 211 r. 22 och s. 212 r. 21. Problemet ställs icke så schematiskt. S. bygger vidare på andra aktens martyrpräglade erotik och bilden av Kristina blir mer komplicerad om också mindre naivt uppfriskande. Scenen kan också mot slutet kännas väl utdragen och saknar prosaupplagans idealistiskt lyriska puls.

I Utkast III, D. 2 s. 320 planerar S., att denna scen skall *fineras,* dvs. befrias från slagg. Han har också dämpat det grälsjuka. Den erotiska spänningen i denna liksom i övriga scener mellan Olof och Kristina har hämtat näring av en upprivande kärlekshistoria, som S. i augusti 1875 angav som inspirationskälla till Kristina, Brev 1 s. 216, s. 271. Samma strid mellan kvinnans kärlek och mannens arbete skymtar i S:s berättelse för Wrangels: ".... hennes uppgift var att draga mig från arbetet, att fördunkla mitt mål, att störta mig, för att hon sedan skulle få ega mig hel och hållen!", Brev 1 s. 271. Förbindelsen varade från slutet av år 1873 till våren 1875, se Brev 1 s. 150 ff. jämte kommentar och S.S. 19 s. 123. Lindberg, s. 100, påpekar att breven från 1875 äro litterärt färgade. Jfr även Brandell, s. 27 f.

26 Scenanvisningen r. 26—27 står i AM:s marginal.

208

17 Jfr kommentaren till s. 207 r. 10.

21 Summan torde vara fritt uppfunnen. Först år 1534 präglade Gustav Vasa denna myntsort. Silver räknades i allmänhet i mark, jfr A. Johansson, Penningväsendet under Gustav Vasas regering, HT 1926, s. 219.

23 I anslutning till prosaupplagan s. 100 r. 15—20 avbryter Olof i AM med att fråga om middagen, vilket strukits, jfr textvarianterna.

209

6 För r. 6 t.o.m. r. 9 jfr s. 94 r. 19—21.

24 Formuleringen återgår på en ändring i K, se textvarianterna till s. 99 r. 20.

210

2 Mellan r. 2 och r. 3 stå i AM två repliker, som understryka att Olof vill behålla sina sorger för sig själv. S. fann dem förmodligen onödigt pedagogiska och strök, se textvarianterna.

10 S. strök två repliker, som stå mellan r. 10 och r. 11 i AM och som ytterligare understryka innehållet r. 10—14. Jfr textvarianterna r. 10 och r. 12.

11 Denna replik är kärnan av Kristinas stora utbrott, s. 99 r. 1—27, från vilket också vissa av formuleringarna äro hämtade. Jfr även kommentaren till s. 99 r. 11. I mellandramat ha det lyriska patoset och därmed också släktskapen med Brand gått förlorade.

15 S. tänkte sig ett ögonblick, att Olof skulle berätta för Kristina om Kungens avsägelsehot på riksdagen. Repliken är struken i AM, förmodligen därför att den illa rimmar med Kristinas fullkomliga brist på intresse för Olofs arbete. Jfr textvarianterna till r. 14 och s. 98 r. 20—21.

17 S. fann replikskiftet t.o.m. s. 211 r. 4 om kärleken och mannens arbete så viktigt, att han markerade det med Obs i AM:s marginal, se textvarianterna.

22 *men* t.o.m. r. 23 *mig!* är särskilt förstruket i TM, vilket tyder på att Olof uttrycker något av sin skapares egen vånda.

211

14 AM:s första formulering ansluter till prosaupplagan, s. 104 r. 22 *offrar* t.o.m. r. 23 *ber?* Se textvarianterna.

16 *Jag* t.o.m. *förstörelse* Denna tankegång, som senare oupphörligt skall upprepas av S., möter här för första gången i hans produktion, och den är klart självbiografisk. I TM är den speciellt markerad, jfr textvarianterna. S. är en av 1800-talslitteraturens många Kaingestalter. Jfr Brev 1 s. 169, s. 203, s. 233 och s. 268 ff. Jfr Lindberg s. 67. Liknande tankegångar på s. 241 r. 5. S:s känsla av att vara född till förstörelse sammanhänger med fredlöshetsidén, jfr kommentaren till s. 201 r. 18.

18 Liksom för s. 210 r. 17 t.o.m. s. 211 r. 4 markerar S. replikerna t.o.m. r. 31 om kärleken och mannens arbete, se textvarianterna. Om den personliga bakgrunden, se kommentaren till s. 207 r. 24.

22 Partiet t.o.m. r. 28 återgår delvis på Kristinas replik, s. 99 r. 1—27. Jfr kommentaren till s. 210 r. 11.

30 AM:s första formulering är mindre överspänd, jfr textvarianterna.

212

12 Repliken är i sitt ursprungliga skick mångordig utan att därför egentligen säga mer. Jfr textvarianterna och kommentaren till r. 22.

21 *Du* t.o.m. *fönstret* Jfr s. 99 r. 21—22.

22 Repliken är resultatet av en förkortning, som gått ut över onödig mångordighet, jfr textvarianterna. Jfr även kommentaren till r. 12.

23 *Inte* t.o.m. r. 24 *räkningar!* är ett mer direkt uttryck för samma uppfattning, som Kristina på ett mer stiliserat sätt för fram i prosaupplagan s. 99 r. 1—27.

213

2 Repliken förkortad utan att innebörden förändrats, jfr AM:s textvariant. Kristinas kritik mot Olof riktar sig mindre mot hans verklighetsfrämmande dyrkan av kallelsen såsom i prosaupplagan än mot hans glädjelöshet, Smedmark s. 96.

6 *"Den* t.o.m. r. 7 *lif!"* Sentensen, som felaktigt tillskrivits Luther, och som återgår på det tyska Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, // Der bleibt ein Narr sein Lebelang i Der Wandsbecker Bothe 1775 nr 75, citeras också av Afzelius, s. 73.

22 Repliken, som är mer mångordig i AM:s första version, är förkortad utan att innebörden förändrats, jfr textvarianterna.

214

6 Efter r. 6 och r. 11 lämnade S. redan i AM plats för två strofer av en sång till luta. Utkastet till denna sång föreligger emellertid först i TM och är skrivet med violett bläck efter den 1 juli 1874, jfr s. 305 f. S. tänkte sig en ballad med provençalskt motiv. Blott fyra rader föreligga i bunden form; det övriga är ett prosautkast. Diktutkastet handlar om en gosse som vill se solen från högsta alptopparna men som under sina ansträngningar att nå målet framkallar en lavin, som begraver hans fars vingård och hela dalen. Innehållet är en symbolisk antydan om Olofs öde och uttrycker hustruns kritik av hans högtflygande planer. Greppet att lägga in en sång till luta och låta balladen få symbolisk syftning är betecknande för den historiska dramatik, som stod högt i kurs under mitten av 1800-talet. Den mest extrema formen är folkvisedramat, där handlingen bygger på en ballad, vars olika strofer ackompagnerar händelsernas gång akt för akt. Men det finns också exempel på hur enskilda scener byggts upp kring en sådan ballad eller balladefterbildning liksom på hur sådana inlagda sånger till luta givits symbolisk undermening. Denna teknik är speciellt utbildad i de danska försöken att förenkla det stora historiska skådespelet, som inledas med Heibergs Elverhøi, men man hittar också exempel på den ibland de många historiska principtragedierna. De svenska dramatikerna togo också intryck på denna punkt av Heiberg och Hertz, Rydell s. 171 ff. Dylika inlagda visor möta i Bäckströms och Frans Hedbergs dramatik, t.ex. i Fången på Kallö, Mellan bröderna och Bröllopet på Ulfåsa. S:s försök i genren är ett symptom på hur Mäster Olof anpassas efter rådande smak.

S. valde icke inom samma ämneskrets, den nordiska folkvisan, utan tog ett provençalskt motiv med en fritt uppfunnen handling, som icke har något att göra med medeltida provençalsk lyrik. I själva verket torde han ha hämtat uppslaget från den provençalska renässansen under 1800-talet. Att han ägnat den sitt intresse vittnar hans boklån om. Vid flera tillfällen hade han ett arbete av den nyprovençalska diktaren Mathieu, La Farandoulo med förord av Mistral, denna litterära riktnings främste företrädare, dock först år 1875. Om S. redan 1874 stiftat bekantskap med 1800-talets provençalska dikt, kan alltså icke säkert bevisas. S:s lärare i nyeuropeisk lingvistik, J. T. Hagberg, gav år 1873 ut en översikt, Den provençalska vitterhetens åter-

uppståndelse i det nittonde århundradet, som bl.a. nämner Mathieu. En annan fråga är, i vilken anda dikten skulle ha utformats. Utkastet ger en viss ledning. Pastischen förefaller att om än med visst gyckel ansluta till signaturernas idylliska och smånätta stil. Om S:s reservationer mot vissa poetiska bilder skulle ha gett sig uttryck i en ironisk biton, kunna vi icke veta. I så fall skulle motivet ha uppfattats i Heines anda. Spår av den tyske diktaren finns redan i den andra versionen av På Nikolai kyrkoruin.

Efter versupplagan, i vilken S. icke hade plats för balladen, dyker den upp i samband med arbetet på Gillets hemlighet. Den skulle då enligt utkasten i Birger Mörners Strindbergssamling, Örebro stadsbibliotek, läggas in i tredje akten, förmodligen i scen 3. Detta utkast anknyter emellertid till den medeltida provençalska lyriken, åtminstone i namnen. Försöket stannade vid en vers och fullföljdes icke. Däremot använde S. delar av den, ehuru i prosaform, i första akten, scen 6. Motivet har då blivit erotiskt. Berget begraver den som förkunnar sin hemlighet. Sten vill bekänna sin kärlek för hela världen, S.S. 9 s. 36. I förvandlad gestalt dyker motivet upp först i Odlad frukt och Dikter 1883 i balladen om herr Beaujolais de Beaune. Då har motivet samhällskritisk spets. Jfr Lamm, A. Strindberg 1948 s. 98 f.

19 Repliken är ändrad vid omarbetningen av AM, jfr textvarianterna. Tillägget *annars* t.o.m. *efter!* är oefterhärmligt strindbergskt.

23 Jfr kommentaren till s. 207 r. 10 för r. 23, r. 27 och r. 31.

215

3 Liksom i fråga om kyrkoplundringen flyttar S. tillbaka klockskatten, som togs ut 1530—31, till 1527. Kristinas resonemang är förvirrat. För sammanställningen av kyrkans rikedom och folkets nöd, se kommentaren till s. 84 r. 22. Anspelningen på nöden är ett senare tillägg, jfr textvarianterna till r. 2.

9 Jfr s. 207 r. 7 jämte kommentar.

15 AM har mellan r. 15 och r. 16 en struken replik av Olof, i vilken han förmodar, att det kommer ett nytt bud från Västerås. Jfr textvarianterna.

17 Scenen mellan Modern, Kristina och Olof s. 215 r. 17 t.o.m. s. 224 r. 13 sätter Olofs trohet mot sitt kall på ett hårt prov. Den bygger på två huvudmotiv. Det första är en mycket osannolik intrig, som utgår från att Gustav Vasa avsagt sig kronan i Västerås under riksdagsförhandlingarna. Modern är utskickad av en grupp sammansvurna, som vilja röja Olof ur vägen, om han inte lägger ned striden. Med alla medel söker hon nu förmå Olof att ta tillbaka sina irrläror och pressar honom med anklagelser, som inte äro utan resonans hos honom själv och som han möter med tystnad. Han är dock beredd att bli martyr för sin sanning. Det andra motivet är Olofs giftermål. Då modern som bekräftelse på hans kapitulation fordrar, att han skall offra Kristina, återfår han målföret och i stark exaltation vill han möta våld med våld. Modern hotar honom med en rasande folkmassa, som står utanför hans hus. Idén kommer från prosaupplagans ölbodstablå. Det är Olofs åhörare, som tidigare kastat sten på honom. Olof motstår

ståndaktigt icke blott Moderns mer eller mindre sannfärdiga hotelser utan även hennes vädjan till hans sonliga känslor. Hon bryter samman. Allt har hon nu offrat på sonens altare, sin egendom och sin själs salighet. Olof står som segrare. Bilden av Modern är sentimental och språkligt sett starkt bibliskt färgad. Scenen har dramatiska förtjänster och kränger ut och in på huvudpersonernas inre. Men den skämmes av tre svagheter. Sentimentaliteten är alltför stark, sammansvärjningen för enkelt romanesk, scenen för utdragen. Ur huvudmotivets synpunkt får nämligen konflikten för stort spelrum. Det rör sig mindre om Olofs reformationsgärning än om hans äktenskap. S. fick också tillfälle att rädda över vissa partier, som i prosaupplagan röra Skökan och som han tyvärr hade svårt att skilja sig ifrån. Det kan knappast ligga estetiska skäl bakom denna förkärlek; sentimentaliteten ligger tumstjock över dessa repliker. Dock får S. tillfälle att vädra sin misstro mot massan. Den är mycket starkare i mellandramat, jfr Smedmark s. 95.

Prosaupplagan har en scen mellan Modern, Kristina och Olof, som är placerad i samma scenföljd, men mellandramats scen har icke övertagit något från den utan är helt nyskriven. Däremot återfinner man dels ett motiv från fjärde akten, s. 219 r. 24, dels en omfattande replik från ölbodstablån, i vilken Olof försvarar Skökan, s. 220 r. 13, en historisk detalj från slottstablån, s. 217 r. 14 och en från femte akten, s. 218 r. 26. Försvaret för Skökan gäller nu Kristina, kring vilkens gestalt S. grupperar motiv och repliker, tidigare knutna till Skökan. Utgångspunkten är prosaupplagans berättelse om hur folket kallar Kristina för sköka, s. 105 t.o.m. s. 106 r. 17. En färgstark detalj kring skökomotivet är övertagen från första tablån i prosaupplagans femte akt, s. 218 r. 26 jämte kommentaren. Scenens nya utformning torde vara relativt sen. Ännu i Utkast III, D. 2 s. 320, räknar S. med en särskild scen mellan Kristina och Modern liksom i prosaupplagan. Den nya bilden av Modern är dock på väg, jfr Utkast III andra akten, D. 2 s. 319.

19 Jfr s. 100 r. 32.

25 Replikerna r. 25—29 ge — som så ofta i Mäster Olof — bibliska associationer, utan att därför kunna sägas vara exakta citat. I detta fall går tanken till Joh. 19:26—27, i vilka Jesus vänder sig till Maria och till den lärjunge han älskade mest.

216

2 *Herren* t.o.m. *blindhet* Vanligt bibliskt uttryckssätt, jfr 1 Moseb. 19:11, 5 Moseb. 28:28 m.fl. ställen, som kombinerats med det bibliska ordet *styggelsen*. I sin första form är repliken ej så bibliskt formulerad. Jfr textvarianterna.

14 Repliken är i sin ursprungliga form mera sentimental, jfr textvarianterna.

217

7 *Son* t.o.m. *Herran* för tanken till Ap. 9:4 "Saul, Saul, hvi förföljer du mig?" Meningen fortsätter ävenledes inom den bibliska sfären. Anslut-

ningen till bibelstället tydligare i AM, textvarianterna. S. återkommer till detta bibelord i sina brev på 1870-talet, Brev 1 s. 236, s. 238.

14 *Biskop* t.o.m. r. 15 *införande* Denna upplysning lämnas i prosaupplagan av Modern i sakristiescenen s. 57 r. 28, jfr även kommentaren, och i samtalet mellan Kungen och Brask, s. 82 r. 6—7.

18 *Jag* t.o.m. r. 20 *endast* För Mårtens förböner, s. 186 r. 11, offrar Modern allt i överensstämmelse med S:s plan att framställa henne så sympatisk som möjligt.

218

26 I prosaupplagan omtalas, att mördare och andra brottslingar undgingo straff, om de arbetade i de hälsovådliga saltpannorna, s. 137 r. 6—7 jämte kommentar. S. låter nu samma straff drabba skökorna.

219

10 *Och* t.o.m. r. 11 *rätt.* Olofs tankegång anknyter till hans relativistiska syn i samtalet med Modern, s. 185 r. 11—17.

14 *Hör* t.o.m. *vatten* S. håller sig inom den bildflora, som under 1800-talet vanligtvis användes för att skildra folkstormen. Ett av exemplen är Carlyles arbete om den franska revolutionen. Jfr också Motley, The rise of the Dutch republic 1 s. 473, som S. läst. I skildringen av hur folket under bildstormningen vällde in i Antwerpens katedral heter det: "Then the populace flowed in like an angry sea".

20 *stormen* t.o.m. r. 21 *sig* Uttrycket är bibliskt färgat, jfr Matt. 8:24 om Jesus som befallde stormen att lägga sig.

24 I prosaupplagan fordrar Modern på sin dödsbädd i ett samtal med Olof, som icke tagits med i mellandramat, att han skall skilja sig från sin hustru, s. 120 r. 29.

25 S. var mycket intresserad av denna replik av två skäl; dels uttrycker den hans skepsis mot den stora massans förmåga att förstå nyheter, vilket framgår av textvarianterna, dels kommer den in på 1800-talets sexualmoral, som redan varit skottavla i prosaupplagan. Se textvarianterna med förstrykningar och ändringar.

220

9 Olofs förakt för folket tar sig kraftigare uttryck i AM:s första version, i vilken ordet *pöbel* används. Jfr textvarianterna r. 9 och r. 10 och s. 222 r. 9.

13 Olofs replik t.o.m. s. 221 r. 8 återgår på prosaupplagans andra akt, där Olof försvarar Skökan mot hopen, s. 41 r. 16 t.o.m. s. 42 r. 7. Vissa formuleringar ha ändrats men huvudinnehållet är detsamma.

23 *Du* t.o.m. r. 24 *kanske* Jfr kommentaren till s. 41 r. 24.

24 *Var* t.o.m. r. 25 *bröd?* Jfr kommentaren till s. 41 r. 27.

221

7 *qvinna* t.o.m. r. 8 *qvinnorna* Jfr kommentaren till s. 42 r. 5 — AM:s första version står närmare prosaupplagan, jfr textvarianterna till r. 7.

27 Mellan r. 27 och r. 28 ger Kristina uttryck åt sin rädsla i en struken replik i AM. Jfr textvarianterna.

222

5 S. tänkte sig först, att folket skulle kasta sten, men ändrade sig. Jfr textvarianterna r. 5 och r. 8. Det skulle ha blivit en onödig upprepning av stenkastningen i andra akten.

9 AM avspeglar tydligare Olofs förakt i sin första version. Där kallas folket för *pack*. Jfr textvarianterna till r. 9 och till s. 220 r. 9.

12 Replikens första version förkortad utan att innebörden gått förlorad. Jfr textvarianterna.

14 *Ha* t.o.m. s. 15 *munkar!* Jfr utkasten Blad 2 framsida, D. 2 s. 310 och s. 327.

21 I AM:s första version jämför Olof detta offer med Abrahams offer av Isak, textvarianterna. Se även kommentaren till s. 199 r. 13.

224

3 AM:s första version av repliken r. 3 t.o.m. r. 12 är onödigt mångordig, se textvarianterna till r. 8 och r. 12.

14 I scenen mellan Olof och Kristina, s. 224 r. 14 t.o.m. s. 226 r. 18 når Olofs framgång sin kulmen. Efter segern över Modern följer budet om segern på riksdagen. Men i samma ögonblick introduceras i Brasks brev det för Olofs patos så ödesdigra relativistiska utvecklingsperspektivet, som utmynnar i Pontius Pilatus' fråga: "Vad är sanning?", Smedmark s. 97. Hans triumf förbittras också av att Kristina inte kan förstå, vad den innebär, lika litet som hon kan uppfatta Brasks farliga tankar. Olof förblir ensam.

Scenen återfinns i prosaupplagan, s. 103 r. 32 t.o.m. s. 107 r. 17, men den egentliga beröringspunkten är Brasks brev, som dock grundligt omformats efter mellandramats idéschema. Jfr kommentaren till s. 106 r. 18 rörande Brasks brev. Enligt utkasten, D. 2 s. 317 och s. 320, och marginalanteckningar i K, textvarianterna till s. 106 r. 23, skulle Brask uppträda själv, en plan som visar, att dennes gestalt blivit viktigare än i prosaupplagan. Den övergavs emellertid.

17 Jfr med Horatios replik vid Hamlets död i Hagbergs översättning: "O, der brast / Ett ädelt hjerta!", akt 5, scen 2.

29 Kristinas replik är resultatet av en förkortning. Ursprungligen har AM tre repliker, jfr textvarianterna. Ändringen rubbar icke sakinnehållet.

225

8 AM:s första version är hämtad från prosaupplagan, jfr textvarianterna.

11 Jfr en i stort sett likalydande replik i prosaupplagan s. 107 r. 12 och kommentaren till s. 107 r. 14. Tillägget i K torde ha gjorts i samband med

mellandramats tillkomst. Repliken är här placerad före Brasks brev om segern på Västerås' riksdag, därför att detta brev givetvis har en annan tendens. Olof har dock redan tagit del av brevet r. 4.

17 Brasks brev har vissa likheter med brevet i prosaupplagan, s. 106 r. 25 t.o.m. r. 33, men tendensen är fullständigt anpassad efter mellandramats idéförkunnelse och uttrycker det relativistiska perspektiv på utvecklingen och reformatorn, som sedan skall tvinga Olof till avfall. Brask slutar med frågan "Hvad är sanning?", Smedmark s. 97. Jfr hans scen i mellandramats femte akt s. 259 f. Se även kommentaren till s. 106 r. 25. Jfr även utkasten, D. 2 s. 322. *Allmänna memor.*

18 AM:s första version av denna rad är utförligare, se textvarianterna.

27 Lamm påpekar, att Olofs replik är inkonsekvent, eftersom han själv flera gånger framfört samma relativistiska sanningsbegrepp, Strindbergs dramer I s. 148. En sådan inkonsekvens syns mig dock vara typisk för S. När Olof använder detta synsätt, bekämpar han andras sanningar.

28 I partiet r. 28 t.o.m. r. 32 berättar Olof i AM:s första version om reformationens innebörd. Dessa repliker smaka historielektion och ändringen är alltså fördelaktig, se textvarianterna till r. 28 och r. 32 och till s. 226 r. 9. Kristina hålles konsekvent utanför vad kampen gäller.

226

9 AM:s första version ansluter till den ursprungliga utformningen av s. 225 r. 28, se textvarianterna.

18 I förtvivlan som i triumf är S:s hjältar alltid ensamma. Jfr Thorfinn i sin uppgörelse med Gud, Den fredlöse S.S. I s. 237. Karl i Fritänkaren har dock Gud bakom sig, då han är övergiven av människorna, S.S. I s. 41.

19 Adelsmannen meddelar i korthet s. 226 r. 19 t.o.m. s. 229 r. 33 riksdagsbeslutet. Scenen är dramats peripeti. Segern är icke någon seger utan ett nederlag. Den bygger så gott som helt på prosaupplagan, s. 107 r. 18 t.o.m. s. 110 r. 9. Ändringarna gå ut på att ännu skarpare understryka, att reformationen icke är genomförd och att en sådan blott långsamt, ej genom en plötslig omvälvning kan komma till stånd. Liksom i Brasks brev ses reformatorn i utvecklingsperspektivets ljus. I kommentaren anges för denna scen blott avvikelserna från prosaupplagan. I vissa fall är prosaupplagans text något koncentrerad. Jfr kommentaren till s. 106 r. 18.

21 Mellandramat har ny formulering av samma innehåll som prosaupplagan s. 107 r. 20.

23 Replikerna r. 23 t.o.m. r. 26 äro ett koncentrat av prosaupplagans, s. 107 r. 22 t.o.m. r. 31. De därpå följande, r. 27 t.o.m. s. 227 r. 8 äro nyskrivna för mellandramat.

30 *Ni* t.o.m. *man!* Formuleringen återgår på en marginalanteckning i K, jfr textvarianterna till s. 107 r. 21.

227

2 Formuleringen återgår på en marginalanteckning i K, se textvarianterna till s. 107 r. 21.

9 Jfr kommentaren till s. 107 r. 30.

228

3 Mellandramat är mera koncentrerad, jfr s. 108 r. 25.

5 Mellandramat har samma innehåll som prosaupplagan men en annan formulering, s. 108 r. 26.

20 Repliken t.o.m. r. 23 tar blott den senare delen av prosaupplagans replik, s. 109 r. 7 t.o.m. r. 11.

26 Mellandramats *reformationen* återfinns i K; först vid tryckningen 1881 ändrat till *tron*, s. 109 r. 13 och textvarianterna. Samma förhållande gäller *Reformationen* r. 28, jfr s. 109 r. 15 och textvarianterna. Se även kommentaren till s. 109 r. 13.

28 Jfr r. 26. Replikens nya formulering understryker Adelsmannens tveksamma sökande i papperen, jfr s. 109 r. 15—16.

229

1 Adelsmannen ger Olof en lektion i Buckles historieuppfattning, Smedmark s. 97 jämte not 98. Jfr Brev 1 s. 126 om Karl III av Spaniens misslyckade försök att reformera. Folket begärde att få tillbaka jesuiterna och inkvisitionen, som denne avskaffat.

6 Replikerna r. 6 t.o.m. r. 15 återgå delvis på en marginalanteckning i K, se textvarianterna till s. 107 r. 21.

10 I AM jämför Adelsmannen den katolska läran med pesten. Den kan ej bringas att upphöra genom kungligt påbud, jfr textvarianterna.

11 R. 11 t.o.m. r. 15 bygga på prosaupplagan s. 109 r. 20 t.o.m. r. 25, som dock koncentrerats. Jfr textvarianterna r. 11 och r. 14. För den historiska bakgrunden, jfr kommentaren till s. 109 r. 20.

17 Jfr prosaupplagan s. 109 r. 27. I stort sett samma formulering.

18 Formuleringen är ny, men innehållet ungefär likadant som i prosaupplagan, s. 109 r. 28. För den historiska bakgrunden, se kommentaren till s. 109 r. 29.

22 Repliken bygger på prosaupplagan, s. 110 r. 1 t.o.m. r. 8 men är utbyggd. Adelsmannen dröjer ytterligare vid karriärsynpunkten. För den historiska bakgrunden, se kommentaren till s. 110 r. 5. AM:s första version står närmare prosaupplagan, jfr textvarianterna till r. 26 och r. 30.

230

1 Kyrkoherdefullmakten fullbordar Olofs nederlag liksom Kristinas missförstånd. Olof inser nu, varför han skulle arbeta med silverräkningarna. I samma ögonblick slår han över. Han skall ensam fullfölja reformationen.

Scenen bygger i allt väsentligt på prosaupplagan, s. 110 r. 10 t.o.m. r. 24, men disponerar om flera repliker. S. flikar in ett utbrott från fjärde aktens stormangrepp på Kungen s. 230 r. 23, en rest av en plan i utkasten, D. 2 s. 317. Angående fullmaktsmotivet, se kommentaren och textvarianterna till s. 110 r. 12.

5 Partiet r. 5 t.o.m. r. 19 *också?* har en motsvarighet i prosaupplagan men är utbyggt med flera detaljer, jfr s. 110 r. 16 t.o.m. r. 24.

17 Repliken är delvis nyskriven men tar upp stoff både från tredje akten, s.

110 r. 13—14 och r. 24 och från fjärde akten i prosaupplagan. Jfr r. 23. Mellandramat låter Olof i slutet tala ett tydligare språk.

21 *trettio siklar* Jfr Matt. 26:15, som dock talar om silverpenningar. Sikel ett bibliskt mynt, nämnt i andra sammanhang.

22 *trettiotusen* Siffran är S:s egen uppfinning. — *Ve* t.o.m. r. 23 *Jehovah* Jfr prosaupplagan, s. 110 r. 13—14.

23 *Jag* t.o.m. r. 24 *mig*. Jfr prosaupplagans fjärde akt, s. 124 r. 9—10. S. anknyter till första aktens slut, s. 180 r. 30—31.

26 *sina* t.o.m. *munkar* Språket är bibliskt färgat och för bl.a. tanken till uttrycket falska profeter i N.T.

28 I scenen mellan Olof och Gert, s. 230 r. 28 t.o.m. s. 233, dras Olof med i sammansvärjningen. I utkasten variera planerna. Enligt Utkast I skulle de sammansvurna med Gert i spetsen få en scen, s. 314, enligt Utkast II skulle fjärde aktens — S. menar uppenbarligen kyrkogårdstablåns i femte akten — argument stoppas in, s. 317, och enligt Utkast III, s. 320, bikten och folkvisorna, dvs. huvudinnehållet i femte aktens första tablå, jfr även anteckningar i K, textvarianterna till s. 111 r. 32. Hagsten I, s. 393 och not 60, har noterat S:s planer att flytta sammansvärjningen. Av dessa vidlyftiga planer realiseras förhållandevis litet, kanske därför att det hade fordrat en grundligare genomarbetning och nytt stoff till fjärde akten. Stommen i prosaupplagan, s. 110 r. 25 t.o.m. s. 111, är bibehållen. Det antyds blott, att Olof redan känner gillets sammansvärjning men inte dess mål, kungens död. Olof följer Gert; mer få vi inte veta.

Idén att förlägga sammansvärjningen inom ett gille återknyter till prosaupplagans utkast, D. 2 s. 50 och eden återfinns i prosaupplagans kyrkogårdstablå.

35 Mellandramats *reformationen* står även i K, först vid tryckningen 1881 ändrat till *tron*, prosaupplagan s. 110 r. 27 och textvarianterna. Jfr kommentaren till s. 109 r. 13.

231

2 Mellandramats *Reduktionen* står även i K, först vid tryckningen 1881 ändrat till *Otron*, prosaupplagan s. 110 r. 29 och textvarianterna.

3 Partiet r. 3 t.o.m. s. 232 r. 20 är nyskrivet för mellandramat och ger en något fylligare bakgrund åt Olofs medverkan i sammansvärjningen, jfr kommentaren, D. 2 s. 331 f.

21 I AM:s första version alluderar Kristina på Abrahams offer av Isak, jfr kommentaren till s. 199 r. 13 och s. 222 r. 21.

232

7 *S:ta Ursulas gillesal* Något Sankta Ursulas gille i Stockholm är icke bekant utan är tydligen S:s egen uppfinning. Däremot fanns ett sådant i Tyskland, Rydh s. 40. AM har först St Gertruds, jfr textvarianterna och kommentaren till prosaupplagans utkast, D. 2 s. 43, s. 50.

15 Angående eden, se kommentaren till s. 136 r. 24.

22 Partiet r. 22 t.o.m. s. 233 r. 2 överensstämmer i stort med prosaupplagan, s. III r. 16 t.o.m. r. 29.

25 I prosaupplagan anger denna replik, att akten utspelas vid midsommartid, jfr kommentaren till s. III r. 20 och s. 98 r. 24.

233

2 Aktens slut är nyskrivet för mellandramat. För allusionen på Bibeln, se kommentaren till s. III r. 29. För S. gällde det att minska Olofs delaktighet i mordanslagen mot kungen. Gert skyndar sig därför att rätta sin blasfemiska tolkning av det bibelord, som egentligen syftar på Jesus offerdöd, så att det återigen får sin bibliska form. Man får förmoda, att Olof icke har förstått, att Gert menade Gustav Vasas död. Denna ändring tyder på att Olof i mellandramat mer eller mindre skall luras in i sammansvärjningen.

7 I den första versionen skriver S. *Jesus Christus* och anspelar på Pontius Pilatus, se AM:s textvarianter. Anspelningen på bibelordet Vad är sanning?, på vilket syftas mer än en gång i mellandramat, har dock utgått. Det är heller inte enda gången som Jesus dyker upp som parallell eller kontrast. Han är närvarande i S:s och karaktärernas tankar i så gott som varje akt.

10 Repliken ordagrant efter en marginalanteckning i K, se textvarianterna till s. III r. 32.

15 Denna replik är ett ganska sent tillägg i AM, se textvarianterna.

234

1 Fjärde akten omfattar liksom i prosaupplagan en tablå, Hos Modern. Den utsattes emellertid tidigt för förkortningar och förändringar både i K och Ak och i de tre utkastserierna I, II och III. Utgångspunkten var Olofs delaktighet i sammansvärjningen, vars utformning förmodligen kritiserats, D. 2 s. 331. Femte aktens kyrkogårdstablå, s. 130 t.o.m. s. 146 r. 11, ströks mycket tidigt, textvarianterna till s. 130 r. 2; den är så gott som utan ändringar. Avsikten var att förkorta dramat och föra upp sammansvärjningen och dess följder till fjärde akten, vilket inverkade på denna akts slut. Utkast I står prosaupplagan nära, D. 2 s. 315, och behåller dess scenföljd t.o.m. s. 127, medan scenen mellan Gert och Olof s. 128—129 har gett plats för ett folkupplopp, lett av munkarna, och åt Windranks samtal med Kritina. Akten slutar med att Olof gripes. Det nya förslaget är ett sammandrag av motiven i kyrkogårdstablån. Kanske är det också ett försök att rädda något av denna tablås masscener. I utkasten avstår S. endast ovilligt från liknande partier, t.ex. ölbodstablån. Stora partier ha uteslutits. Mest frapperande är att Gert icke har fått någon plats. Dessa ändringar återspegla sig i Ak, textvarianterna till s. 128 r. 14, och i K, textvarianterna till s. 129 r. 8. Däremot hör den första sviten anteckningar till s. 129 r. 28 i K troligen till nästa stadium i utvecklingen, som kan studeras i Utkast II, s. 317 f. Sammansvärjningen står fortfarande i centrum för intresset. Till Gerts offentliga bikt, s. 136 f., som innehåller både folkets klagan över för-

tryckaren och mordplanen, lägger S. en privat bikt av Skökan. Därmed slår han ihop de historiska källornas berättelse om bikten med det sätt, på vilket sammansvärjningen kom i dagen, se kommentaren till s. 136 r. 19 och s. 139 r. 22. Skökan förråder i sin bikt de sammansvurna. Gert förefaller ha skjutits undan. I ett senare tillägg till detta utkast möter ett nytt alternativ. Olof har mottagit bikten, innan han dyker upp i fjärde akten. Windrank avslöjar sammansvärjningen för Kristina, som framkallar katastrofen. S. tvekade mellan Skökan och Windrank. Denne biktar sig för Olof på scenen i K:s marginalanteckningar, men Skökan övertar hans roll i K:s marginalanteckningar till s. 129 r. 28. Jfr utkast, D. 2 s. 322, där Skökan får stå för bikten. Utkast III är så knapphändigt, att man ej med säkerhet kan avgöra vad som åsyftas. Det förefaller dock, som om det anslöt till Utkast II:s senare tillägg. Skökan är i varje fall icke nämnd.

S. valde icke något av utkastseriernas alternativ utan grep till en helt ny kombination, som delvis innebär en anslutning till prosaupplagan. I ett detaljerat utkast till fjärde akten presenteras grunddragen av mellandramats lösning, D. 2 s. 323. Gert, som D. 2 s. 322 f. uppträder efter bikten, får den ånyo på sin lott. Den utformas mera personligt; han biktar i enrum. Flera detaljer avvika från mellandramat. I samband med Gert uppträder i samtliga versioner av Mäster Olof en förkärlek för mystifikation; här skall han naturligtvis uppträda förklädd. Utkasten berätta däremot intet om hur sammansvärjningen blir bekant för Kungen. I mellandramat finns blott en rest av utkastens olika kombinationer. Kristina berättar, att en kvinna — Tegels grannhustru — sökt Olof för att bikta men blott funnit henne, på vilken hon avbördat sig sin mans hemlighet, sammansvärjningen. Såväl Windrank som Skökan ha fallit bort.

De avslutande scenerna äro ej mellandramats enda nyheter. De övriga ändringarna ser man dock inte mycket av i utkastserierna. Först i Utkast II planeras att munkarnas scen skall mildras, D. 2 s. 317 f. I samma utkast bör också Moderns förändrade karaktär ha varit planerad, eftersom en antydan därom återfinns i utkastets andra akt. Partierna före Olofs entré skulle också förkortas. Strykningar i koncentrerande syfte finnas också i prosaupplagans ms. Ak upptar sådana av en del av dialogen mellan Olof och Lars, textvarianterna till s. 124 r. 1 och s. 125 r. 13, som icke togs med i mellandramat, jfr även i K, textvarianterna till s. 124 r. 2, r. 16 och r. 19.

De tre utkastserierna I, II och III beteckna liksom i fråga om de övriga akterna blott ett förberedande skede i omarbetningen och ligga ganska långt från det utförda dramat. Den nya uppfattningen av Gert hade då ännu icke klara konturer, i varje fall märks den knappast i utkasten. Inte förrän i mellandramats andra akt undgår han någon förändring, en omarbetning som icke fullföljes i tredje akten, där hans framträdande bygger på motsvarande parti i prosaupplagan. Bilden av Gert växte fram under själva koncipieringen. Jag håller därför för troligt, att det detaljerade utkastet, D. 2 s. 323, som ovan behandlats, är nedkastat, då S. stod i begrepp att börja utforma mellandramats fjärde akt.

Trots att karaktärer och i viss mån också innehåll förändrats i mellan-

dramat, bibehåller S. således i stort sett prosaupplagans scenföljd. Det är ju givet, att ett sådant arrangemang både kan lyckas och misslyckas. Otvivelaktigt måste dock en författare känna sig bunden därav. Resultatet är också ojämnt. I scenerna t.o.m. samtalet mellan Olof och Gert märker man en lätt förskjutning. Intresset koncentreras i högre grad på Olofs reaktioner inför sin mor och sin maka. Även i prosaupplagan stodo dessa motiv i blickpunkten, men S. gjorde dock vissa ansträngningar att passa in konflikten vid dödsbädden i det större sammanhanget: de katolska ceremonierna bestodo trots beslutet i Västerås. Därmed anknöt S. till Adelsmannens varningar i tredje akten. Detta försök finns med ehuru i försvagad form i mellandramat. Värre är att samtalet mellan Lars och Olof så gott som uteslutande förs på det personliga planet, vilket är överraskande. I prosaupplagan varnar Lars brodern för hans våldsamma metoder i striden, och skillnaderna mellan bröderna i temperament och åsikter stodo fullt klara. Nu rör det sig nästan enbart om Olofs ställning till Modern. Man tycker, att detta möte skulle ha varit ett utmärkt tillfälle att bygga vidare på den tidigare gestaltade motsatsen mellan dem. Måhända lät S. denna möjlighet gå förbi, därför att Olof i scenen med Gert tar avstånd från ytterligare våldsamheter och därför att sista akten skulle ge en avslutande jämförelse mellan brödernas olika inställning. Icke desto mindre kommer hans reaktion inför Gert att hänga i luften, eftersom det nya inslaget med Olofs upprörda kriskänslor inför Moderns död och i den erotiska konflikten med Kristina icke har något synligt sammanhang med tveksamheten inför Gert. Olofs utveckling i denna akt saknar inre psykologisk trovärdighet, om icke svaret skall sökas i en svagt balanserad personlighet, som utan övergångar kastas av och an som ett flarn på vågorna. I varje fall brister försöket att teckna hans väg efter ett mer idémässigt schema.

Därtill kommer Gerts förvandling. Han uppträder till åskådarens överraskning som vansinnig. Även i detta fall är sammanhanget med gestaltningen i de tre första akterna för klent. Hans tidigare förkunnelse motiverar icke denna explosiva förändring, och S. måste tillgripa sjukdom som förklaring. Olofs reaktion inför honom blir heller icke naturligare, därför att Gerts förkunnelse helt plötsligt får ett förut icke skönjbart inslag av vanvett. I ljuset av deras tidigare sammandrabbningar får alltså denna konflikt något oförklarligt över sig. Gert bryter sig ut ur det skisserade kraftspelet. När denna scen så placeras in i den gamla scenföljden utan tillräcklig förberedelse, måste ju helhetsintrycket bli lidande därpå. Man kan väl tänka sig två förklaringar till detta resultat.

S:s nya syn på reformatorns insats och hans stigande misstro till massan leda till en omkastning både för Olofs och Gerts del, kanske speciellt för Gerts. Dennes förkunnelse berövas allt positivt, då det socialt-revolutionära tonas ned. Samtidigt minskar hans existensberättigande, då S. blir skarpt kritisk mot personlighetsidealismens möjligheter att hävda sig i en lagbunden historisk utveckling. Olofs avfall kan då blott bli psykologiskt motiverat och en ståndaktig fanatiker är under sådana omständigheter endast en galning, blind för all verklighet. Man förstår därför knappast, att Gert skall kunna inverka på Olof. Detta läge skall dock fortfarande pressas in

i ett drama, som lagts upp efter ett idéschema, besläktat med principdramats. Därvid saknas naturliga förutsättningar för mötet mellan Olof och Gert och deras karaktärers trovärdighet blir endast lidande på ett sådant. Man har svårt att förstå, varför Olof är skyldig, då han så klart tar avstånd från Gerts mordplaner. AM är på den punkten klarare. Olof ställer sig lika kritisk till Gert, men håller fortfarande fast vid sitt eget mål: reformation om så mot Kungens vilja, Smedmark s. 99 f.

Följden av detta läge är att S. i viss utsträckning direkt överför motiv och repliker från prosaupplagan mer eller mindre oförändrade, medan andra visserligen återkomma men nu med ibland diametralt motsatt tolkning. Sammansättningen skär sig.

2 Scenen mellan Lars, Kristina och Modern s. 234 t.o.m. s. 235 r. 27 förbereder Olofs ingripande mot munkarna och anknyter även till den förra aktens teckning av Kristinas ställning. Den är övertagen från prosaupplagan, s. 112 r. 5 t.o.m. s. 114 r. 29, men är betydligt koncentrerad utan att därför något väsentligt helt gått mellandramat förlorat. Koncentrationen planerad i Utkast III, D. 2 s. 320. Några av ändringarna bero på den nya mer toleranta synen på munkarna. Jfr även kommentaren till s. 112 r. 5.

3 Vissa detaljer i scenanvisningarna ha ändrats, jfr prosaupplagan s. 112 r. 2—4. — *Liggstolen* återfinns i Utkast II, D. 2 s. 317. — *slår* återgår på en ändring i K, se textvarianterna till s. 112 r. 3. — *timglaset* Jfr marginalanteckningar i K, textvarianterna till s. 112 r. 17.

6 Partiet r. 6 t.o.m. r. 10 anknyter i AM till prosaupplagan, s. 112 r. 5 t.o.m. r. 15 och r. 3, jfr textvarianterna till r. 6 och r. 4.

8 Mellandramats formulering är mera konstlad, jfr s. 112 r. 7. Repliken är ett resultat av en ändring i K för mellandramat, som tryckts i prosaupplagan 1881, se textvarianterna till s. 112 r. 7.

10 Prosaupplagans avsnitt s. 112 r. 9—16 är uteslutet, jfr s. 234 r. 3. Mellandramat använder r. 10 t.o.m. r. 19 i stort prosaupplagan, s. 112 r. 17 t.o.m. r. 24, med något ändrade formuleringar.

20 Formuleringen avviker något från prosaupplagans, s. 112 r. 27. Olof får stå för den asketiska moralen.

21 AM:s första version innehåller två i TM strukna repliker, av vilka en är övertagen från prosaupplagan s. 113 r. 2, se textvarianterna.

22 Prosaupplagans repliker, s. 113 r. 1—6, ha uteslutits. Kristinas analys av Olofs kärlek är nu onödig. Den ligger bakom andra aktens utförliga scen med deras erotiska kamp och bakom fjärde aktens dialog, se s. 245 r. 19.

26 AM:s första version övertagen från prosaupplagan, s. 113 r. 15, se textvarianterna.

235

4 AM:s första version hämtad från prosaupplagan, s. 113 r. 19, se textvarianterna.

5 Jfr prosaupplagan, s. 113 r. 30.

6 AM:s första version innehåller två repliker, som strukits i TM. De äro övertagna från prosaupplagan, s. 113 r. 31—34, se textvarianterna.

7 Jfr prosaupplagan, s. 114 r. 1.
9 Mellandramats replik är en starkt koncentrerad variant av prosaupplagan, s. 114 r. 3. Jfr också textvarianterna till s. 114 r. 5.
13 Repliken bygger på prosaupplagan, s. 114 r. 8.
16 AM:s första version står närmare prosaupplagan, s. 114 r. 10, se textvarianterna.
18 Repliken har samma innehåll som i prosaupplagan, s. 114 r. 13. Lars' replik, s. 114 r. 15—18, om munkarna saknas, en följd av S:s ändrade bild av dem. Jfr kommentaren till r. 28.
21 AM:s första version upptar två i TM strukna repliker, av vilka en är övertagen från prosaupplagan s. 114 r. 19—20, se textvarianterna.
23 Jfr prosaupplagan, s. 114 r. 27 och textvarianterna till s. 235 r. 23.
27 Mellandramat har en naturligare formulering, jfr prosaupplagan, s. 114 r. 29.
28 I scenen mellan Mårten och Nils t.o.m. s. 238 r. 14 tecknas den förre som en ganska oförarglig men förfallen yrkesman, som utför sitt arbete med slapp rutin och utan tro, och den senare som en ängslig mörkrädd nybörjare. Uppträdet kring dödsbädden får därför en helt annan karaktär än i prosaupplagan. Jfr Smedmark, s. 97. Scenen återfinns dock i samma scenföljd, s. 114 r. 30 t.o.m. s. 118 r. 23, men skiljer sig avsevärt från prosaupplagan. I enlighet med Utkast III är den betydligt kortare, D. 2 s. 320. Viktigare är att Utkast II:s plan att dämpa de grälla effekterna, s. 317, är utförd. De ändrade planerna äro också markerade i K, textvarianterna till s. 116 r. 32 och s. 117 r. 28. S. bygger inte längre på den skarpa kontrasten mellan den döende Moderns naiva tro och Mårtens braverande cynism och giriga lystnad. Modern, som ännu i AM i ett större antal repliker ängslas för sin salighet efter förräderiet mot sina trosbröder i tredje akten, deltar icke i scenen annat än som stum figur. S. tar alltså upp blott vissa detaljer i prosaupplagan.
30 Scenanvisningen markerar hur munkarnas uppträdande skall tolkas.
34 Jfr prosaupplagan s. 114 r. 34.

236

3 *palmer* Jfr kommentaren till s. 115 r. 3.
4 Partiet r. 4 t.o.m. r. 8 är annorlunda i AM och i TM:s första version, jfr textvarianterna.
6 I en marginalanteckning i K har S. antecknat *Läkaren* i höjd med Lars' och Kristinas samtal, jfr textvarianterna till s. 112 r. 24.
29 Repliken är ett koncentrat av AM, jfr textvarianterna till r. 28 och r. 30.
34 Variant med samma syftning i AM, se textvarianterna.

237

1 Partiet r. 1 t.o.m. r. 5. AM är i sin första version något annorlunda och anknyter till ett utkast, se textvarianterna och D. 2 s. 323. Förkortningen ändrar icke sakinnehållet i nämnvärd grad. Dock har Modern en replik från prosaupplagan, s. 116 r. 17. Jfr kommentaren till r. 10.

4 Scenanvisningen i mellandramat är betydligt utförligare än i prosaupplagan, s. 116 r. 11.

6 Den latinska psalmversen, jfr prosaupplagan s. 116 r. 12 jämte kommentar.

10 Partiet r. 10 t.o.m. r. 14 har i AM först en helt annan utformning. Mårten och Modern tala om hennes synd att rädda sonen. Jfr utkast, D. 2 s. 323. Hon tröstas av Mårten, som blott förebrår henne, att hon anser sig ej ha några barn mer, se textvarianterna. Ett tidigare stadium av omarbetningsplanerna kan studeras i K, textvarianterna till s. 116 r. 32 och r. 20 och utkasten, D. 2 s. 323. Jfr kommentaren till r. 1. En av Moderns repliker från prosaupplagan s. 117 r. 10—11. Moderns och Mårtens samtal skulle enligt Lidén s. 259 f. belysa S:s vacklan mellan determinism och indeterminism under intryck av Ibsens Kejser og Galilæer. Om S:s förhållande till detta verk, se Smedmark s. 102 f.

18 AM anknyter till Mårtens och Nils' relativistiska samtal i prosaupplagan, s. 117 r. 24 t.o.m. r. 35, se textvarianterna.

27 Av Mårtens i prosaupplagan, s. 117 r. 34—35 framförda relativism återstår blott en lätt antydan av skepticism, jfr Smedmark s. 97.

30 Repliken är först i AM uppdelad på tre repliker, se textvarianterna.

31 *symbola* och *canonica* beteckningar för bekännelseskrifter och kyrkomötesbeslut, på vilka den katolska kyrkan grundar sin lära.

238

15 Sammanhanget med dramats huvudlinje är i denna scen, s. 238 r. 15 t.o.m. s. 241 r. 23, ej så starkt. Mårten utför visserligen de katolska ceremonierna vid dödsbädden med kungligt tillstånd, men detta understrykes icke på samma sätt som i prosaupplagan. Man får sålunda inte klart för sig, att deras närvaro är sanktionerad av konungen. I stället får scenen framhäva Olofs häftiga intoleranta fanatism. Den framstår desto skarpare, eftersom Modern även under denna scen är stum och Mårten en tolerant människa, vars humana inställning bjärt kontrasterar mot Olofs rätlinjiga oböjlighet. Jfr Smedmark s. 97. Han skakas också både av munkens vädjan till hans sonliga känslor och av dennes fasta orubbliga tro på den gamla kyrkan. Liksom tidigare i andra akten går han fram över lik, men känner därvid en skuldfärgad tvekan, som efter Moderns död tar ut sin rätt. I detta fall reagerar han på precis samma sätt som sin föregångare i prosaupplagan. Kontrasten mellan häftig brutalitet och lyrisk vekhet understrykes emellertid ännu kraftigare av den betydligt längre, lyriskt tjusande monologen vid dödsbädden. Denna kontrast är signifikativ för grundstämningen i mellandramat, som således utmärkt kan karakteriseras utifrån denna scen. Olofs monolog är stilistiskt mycket intressant och belyser, hur S:s prosa vid starkare stilisering börjar gunga rytmiskt för att ibland övergå till regelbunden vers, företrädesvis jambisk. Emellanåt formar han blankversrader. Detta parti är det första exemplet på denna tendens, som så småningom skulle resultera i versupplagan av Mäster Olof.

Scenen har samma plats som i prosaupplagan, s. 118 r. 24 t.o.m. s. 121 r. 31, men Mårtens ändrade karaktär och strykningen av Moderns repliker innebära en nästan total omarbetning, i vilken också inslag från kyrko-

gårdstablån dyka upp, s. 239 r. 19. Jfr även utkasten, D. 2 s. 318 och s. 323, kommentaren till prosaupplagan s. 118 r. 24 och textvarianterna till s. 119 r. 1, 11, 20, 25, s. 120 r. 14 och s. 121 r. 25.

24 R. 24 t.o.m. r. 27 senare tillägg i AM, se textvarianterna.

239

9 Före r. 10 står först i AM ett struket replikskifte mellan Olof och Modern. Jfr kommentaren till s. 237 r. 10. Se även textvarianterna till r. 11.

11 AM:s version står närmare prosaupplagan s. 119 r. 6—7 *Lemna* osv. — Före r. 12 har AM en struken replik, se textvarianterna.

13 Mårten anspelar på att Gustav Vasa ej gick bröstgänges tillväga mot de gamla kyrkobruken. I prosaupplagan framträder det historiska sammanhanget tydligare, jfr kommentaren till s. 119 r. 13. Jfr även kommentaren till s. 132 r. 10.

19 *af* t.o.m. r. 21 *dagen* Anspelningen på Sankta Klara finns i prosaupplagans femte akt, från vilken formuleringen i stort är hämtad, se s. 134 r. 20—22 och kommentaren till s. 134 r. 21. AM:s första version står närmare prosaupplagan, se textvarianterna.

29 Partiet r. 29 t.o.m. s. 240 r. 3 är långt utförligare i AM:s första version. Förkortningen, som enbart är fördelaktig, har icke gått ut över något väsentligt i innehållet.

240

2 *Son* t.o.m. *mor.* Meningen ger bibliska associationer utan att vara ett exakt citat. Joh. 19:27, i vilken Jesus överlämnar Maria till den lärjunge han älskade mest.

5 Monologen vid dödsbädden utgår från samma situation som i prosaupplagan. Den tar med vissa detaljer i detta parti, s. 120 r. 16 t.o.m. s. 121 r. 27 men är nyskriven för mellandramat. Moderns repliker ha utgått. Omarbetningen var tidigt påtänkt, se textvarianterna till s. 120 r. 16, r. 20 och r. 27 och s. 121 r. 25.

Eftersom bilden av Modern och hennes förhållande till Olof är annorlunda än i prosaupplagan, är också stämningen i denna monolog en annan. I stället för sönderslitande konflikter och tvära kast mellan strid och bön om förlåtelse dominerar vekhet. Olof anfäktas i själva verket en stund av tvivel på sig själv efter Mårtens förebråelser. Från början till slut andas Olofs ord ömhet och bön om förlåtelse. Hans stämning tar sig uttryck i ett naturlyriskt, starkt stiliserat språk. Den känsloladdade stilen med de många imperativen ger språket en högtidlig ton. Stiliseringen i ordval, ibland också i ordställningen, som närmar sig versens, får ytterligare ett stöd i allitterationer och talrika satsparallellismer, som ibland, t.ex. s. 241 r. 4, arrangerats i en effektfull stegring. Dessa stildrag samverka till att ge prosan en starkt gungande rytm, som ofta blir utpräglat jambisk för att någon gång falla in i blankversens schema. Dessa iakttagelser gälla framförallt s. 240 r. 22 t.o.m. r. 30 men enstaka exempel kunna också hämtas från den övriga delen av monologen.

De två första meningarna r. 22—24 ha en ganska utpräglat trokeisk rytm. Därefter följa r. 24—26, som skulle kunna ställas upp i tvåfemtaktiga versrader med fallande rytm.

> Blås vestanvind och för mig hit
> klöfverängarnes doft från Mälarstränderna

Lägg märke till ordställningen i första raden och de rytmiska likheterna i den andra radens båda sammansatta substantiv. Fortsättningen kunde ställas upp i tre versrader, den första som invokation, den andra som fyrtaktig jambisk versrad och den tredje som blankversrad.

> och Du Östan
> tag med dig helsans salt från hafvet
> och flägta sjukdomen från hennes läger!

R. 27 t.o.m. r. 30 bilda — om man utgår från satssammanhanget och tar hänsyn till en naturlig uppläsning från scenen — sex rader med jambisk rytm men av olika taktlängd.

> Du milda sommarnatt, o låt mig endast sedd af dig,
> få lägga ned min styrka för dina fötter.
> Men sen när solen gått upp, må ingen veta
> att jag har gjort en gerning
> som endast tålde nattens svaga ljus!
> O huru ljuft att vara svag!

Tre av raderna äro femtaktig jambisk vers, dvs. blankvers. Den regelbundnaste är den femte. I den andra förekommer en oregelbundenhet mellan tredje och fjärde takten. Den tredje är i AM:s version fullt regelbunden; där står nämligen *soln*. Naturligtvis kan man dela upp den första raden och låta *o* osv. bilda en särskild rad, om man så önskar.

I resten av monologen händer det, att enstaka satser få jambisk rytm. Så t.ex. s. 241 r. 1—2 *och hennes slutna läppar le ett vänligt tack!*, som har sex jamber och allitteration på l. Starkt rytmisk är också s. 241 r. 4—5 *Hon* t.o.m. *henne!*, vilket bland annat beror på satsparallellismen och den sista meningens jambiska takter. Ytterligare ett exempel kan anföras, s. 241 r. 17. Denna monolog är icke enastående i mellandramat. S:s prosa gungar rytmiskt på flera andra ställen, i fjärde aktens dialog mellan Olof och Kristina och i Brasks monolog i femte akten, se kommentarerna till s. 259 r. 10.

14 Partiet r. 14 t.o.m. r. 21 är mindre stiliserat i AM, jfr textvarianterna. Olof resonerar dessutom om rätt och orätt, vilket kan återgå på prosaupplagans dialog, s. 122 r. 33 t.o.m. s. 123 r. 5. Olikheterna äro belysande för mellandramats misstro till reformatorns idealism.

24 *Blås* t.o.m. r. 26 *läger!* Olof uttrycker öppet i AM sitt behov att be Modern om förlåtelse. Den naturlyriska utformningen är mindre pedagogisk och därför bättre, jfr textvarianterna.

30 Ändringen till *huru* ger satsen en regelbunden jambisk rytm, jfr textvarianterna.

32 Ändringen från *helgade* till *vigda* utförd för att ge allitterationen, jfr textvarianterna.

241

5 *Gud* t.o.m. r. 6 *samvete!* Meningen, som saknas i AM, ansluter till Olofs känsla av att vara född till förstörelse, jfr s. 211 r. 16 jämte kommentar.

12 Detaljen finns i prosaupplagan s. 121 r. 23.

15 Partiet r. 15 t.o.m. r. 22 är betydligt kortare i AM och saknar den slutliga utformningens stiliserade tyngd, jfr textvarianterna till r. 15, 16 och 17.

24 Samtalet mellan Olof och Lars och Olof och Kristina, s. 241 r. 24 t.o.m. s. 247 r. 20 belyser från en ny sida Olofs pendling mellan fanatism och eftergivenhet och rör sig främst om Moderns död. Olof försöker att inför broderns förebråelser återta sin hårda attityd men antyder dock, att Moderns död varit en kris för honom. Han yrar av trötthet. De emotionella påfrestningarna äro synnerligen starka i dessa scener. Anknytningen till hans kamp för reformationen är emellertid ytterligt svag och hans tal om Gert och sammansvärjningen så dunkelt, att icke Lars men väl åskådaren uppfattar anspelningarna. Olof är omgiven av medlidande. Moderns död banar dock vägen för full förståelse mellan Olof och Kristina i en dialog, som med sin lätt antydande karaktär hör till Mäster Olof-dramernas intressantaste psykologiska partier. S. låter de båda älskande fladdra från den ena stämningen till den andra. De kastas mellan hängivenhet och stolthet, mellan fullständig förståelse och skrämd rädsla. Det vilar en laddad atmosfär, en erotisk spänning över deras kärleksduett. I vilket ögonblick som helst kunna de avslöja avgrunder, som de själva tidigare varit fullkomligt omedvetna om. I sin knapphet — AM är betydligt mer utförlig men också estetiskt svagare — är deras möte utmärkande för ett av denna Mäster Olof-versions mest fruktbärande motiv, en erotiskt fördjupad analys av förhållandet mellan Olof och Kristina, vilken S. ännu icke har kunnat ge en dramatiskt och estetiskt fulländad form. Jfr Smedmark s. 97 f. Konflikten ryms icke inom den givna ramen och hotar att inkräkta på huvudmotivet. Man har också en känsla av att S. står på tröskeln till en ny psykologisk insikt, som ännu icke är tillräckligt mogen. Resultatet blir därför blott betydande ansatser, icke ett avrundat och fulländat helt. Den erotiska kampen gäller djupare ting än konfliktens utgångspunkt, spänningen mellan kvinnans kärlek och mannens kallelse. Sprickan mellan makarna går också ånyo i dagen, då plikten kallar Olof. Hänsynen för Kristina får vika. Det är inte bara den erotiska dialogen, som avslöjar icke helt belysta djup i Olofs personlighet. Han sviktar också, när han talar med Lars, som beskyller honom för att vara sjuk. I kärleksscenen tenderar prosan som i monologen vid dödsbädden att svälla ut i ett rytmiskt gungande, vars jambiska karaktär är synnerligen påfallande.

Lars och Olofs dialog bygger på prosaupplagan och har samma plats i akten, s. 121 r. 32 t.o.m. s. 126, men har från förlagan blott hämtat deras samtal om Modern. Diskussionen om Olofs framfart och reformationen har icke passat in i det nya schemat, som fordrade att deras synpunkter i denna

fråga först konfronterades i sista akten, en parallell till dramats öppningsscen. Denna ändring är markerad redan i Ak, se textvarianterna till s. 124 r. 1 och s. 125 r. 13, och kanske också i K, se textvarianterna till s. 124 r. 2 och 16 och till s. 123 r. 5. Samtalet med Kristina har givetvis utgått, därför att deras förhållande tecknas på ett annat sätt. Jfr utkasten till denna scen, D. 2 s. 315, s. 318, s. 320 och s. 323.

26 Replikerna r. 26 t.o.m. r. 34 äro något annorlunda arrangerade i AM. Innehållet är dock detsamma. Se textvarianterna.

32 Denna replik överensstämmer med utkast, D. 2 s. 323, men inte med AM, se textvarianterna.

242

6 R. 6 och r. 7 saknas i AM.

9 AM har en annan formulering av samma innehåll, se textvarianterna.

10 Jfr prosaupplagan s. 122 r. 9.

12 Replikerna r. 12 t.o.m. r. 15, jfr prosaupplagan s. 122 r. 11 t.o.m. r. 14. AM har andra formuleringar; den sista repliken står närmare prosaupplagan, se textvarianterna.

17 Jfr prosaupplagan s. 122 r. 20. AM:s formulering närmare prosaupplagan, se textvarianterna.

19 R. 19 t.o.m. r. 23 saknas i AM. De understryka, att Olof har givit luft åt sina vekare känslor. Jfr textvarianterna r. 27, som upptar en liknande struken anspelning därpå.

21 Mellandramat har samma innehåll som prosaupplagan s. 122 r. 27 men en annan formulering.

24 Jfr prosaupplagan s. 122 r. 29—32 för partiet r. 24 t.o.m. r. 27.

29 Replikens första del är hämtad från prosaupplagan s. 122 r. 34. Mellandramat har icke haft plats för diskussionen om rätt, orätt och för mycket rätt. Den är i stället placerad i sista akten, s. 260 r. 30—32. AM:s första version annorlunda formulerad, se textvarianterna.

30 I AM:s första version riktar Lars också ett angrepp mot Olofs Gud, se textvarianterna.

243

7 Repliken bygger till en del på prosaupplagan s. 125 r. 6 *jag* t.o.m. r. 7 *dog!* och r. 12 *men* t.o.m. r. 13 *offer!* Trots sin kärlek till Modern är Olof glad att bandet brustit. S:s hjältar befinna sig ofta i denna situation, jfr Karl i Fritänkaren, S.S. 1, bl.a. s. 59.

11 Jfr prosaupplagan s. 125 r. 9.

15 Jfr prosaupplagan s. 125 r. 6—7. AM:s första version innehåller en lyrisk stockholmstavla, se textvarianterna.

17 Uppslaget till denna replik finns redan i prosaupplagan s. 125 r. 31.

19 Jfr prosaupplagan s. 125 r. 32.

24 TM:s formulering är starkare än AM:s, se textvarianterna.

27 Repliken har delvis samma innehåll som i prosaupplagan s. 126 r. 20. Jfr också kommentaren.

29 *gillet* Se kommentaren till s. 232 r. 7. — *Res* t.o.m. *crescunt* se kommentaren till s. 126 r. 24.

31 *Turificati* t.o.m. r. 32 *hednagudarne* Det latinska ordet turificati är benämningen på de kristna, som under kejsar Decius' förföljelser under det andra århundradet avföllo och tände rökoffer framför kejsarens bild. S. kan ha tänkt på parallellen med dem som böjde sig för konungen och kompromissade. Det är dock icke uteslutet, att han syftar på dem som tillbådo helgonbilderna, jfr s. 197 r. 11.

244

1 Jfr prosaupplagan s. 126 r. 28.

5 Partiet r. 5 t.o.m. r. 11 föreligger i AM i en första version, se textvarianterna.

12 Repliken kan uppdelas i två rytmföljder. Den första löper till *vaka!* och har sex takter. Den andra omfattar *Du* t.o.m. r. 15 *läppar,* dvs. 12 jamber. Dess första parti t.o.m. *kind* kan uppdelas på två versrader med slutrim, dess andra är en blankversrad.

AM:s version är mycket längre och fortsätter även den i jambiska rytmer, se textvarianterna, och lyder på prosa: *Tyst, tyst, och stören ej hans sömn ej någon älskar mindre hans slummer än just jag åt den förtror han sina tysta tankar den skänker honom tröst och ro Till den han flyr — när endast mig han borde söka och ändå beder jag: väck honom ej!* Man kan urskilja tre rytmföljder. Den första t.o.m. *mindre* har sju jamber, den andra t.o.m. *tankar* åtta jamber och den tredje t.o.m. *söka* tio jamber. Därefter följer en blankversrad t.o.m. *ej!* I den andra rytmföljden kan *åt* t.o.m. *tankar* bilda en blankversrad. *Tyst* t.o.m. *sömn* skulle också kunna betraktas som blankvers. Ordställning och parallismer förstärker intrycket av vers. I AM:s version är alltså det rytmiska ännu starkare betonat liksom fallet är med monologen vid Moderns dödsbädd.

18 Jfr prosaupplagan s. 127 r. 16.

19 Partiet r. 19 t.o.m. r. 30 överensstämmer så när som på några detaljer med prosaupplagan s. 127 r. 17 t.o.m. r. 30.

25 Replikens formulering är resultatet av en ändring i K, se textvarianterna till s. 127 r. 23.

30 AM:s första version är utförligare och mera konkret, se textvarianterna.

245

6 AM:s första version är mera konkret formulerad, se textvarianterna.

7 AM:s första version är utförligare, se textvarianterna.

11 AM:s första version av repliken r. 11 t.o.m. r. 15 är långt mer utförlig, lyriskt passionerad, se textvarianterna. I det spända känsloläget blir prosan rytmisk. Den första rytmföljden slutar med *ingen* och består av fyra jamber. Den följes av en andra *emellan* t.o.m. r. 12 *rosor* tio jamber och en tredje *O* t.o.m. r. 13 *kärlek!* sex jamber. AM:s version av r. 14 och r. 15 är visserligen icke rytmisk i samma grad som resten av repliken, men den

bygger på en genomgående storm- och segelbild av samma slag som dramats slutreplik, s. 262.

17 Repliken består av tre jamber.

19 Partiet *Bort* t.o.m. r. 21 *jag* är skrivet på rytmisk prosa. Fjorton takter kunna urskiljas. AM:s version är ännu mera rytmiskt utformad: *"Ryt då orkan och vräken böljor Det ordet han I icke magt att öfverrösta Bort falska drömmar om att göra verlden om på nytt Nej, nu skall jag den lyfta upp till himlen; ty jag har fått den fasta punkten fatt som jag förut ej kände O, kärlek, med din kraft skall sjelfva himlen jag till jorden rycka ned! Du älskar mig! Det fans då något, som ej i all min kraft jag hade magt att krossa Din kärlek var då starkare än jag. O, se hur svag, hur liten jag då är mot Dig, Christina. Och det var så Du ville se mig. Ja se mig då vid dina fötter, och tag mig upp då jag besegrad ropar "nåd", ty Du den första var af qvinna född som mig besegrat!"* Den första rytmföljden *Ryt* t.o.m. *böljor* omfattar fyra jamber, den andra *Det* t.o.m. *öfverrösta* sex jamber, den tredje *Bort* t.o.m. *himlen* tolv jamber, av vilka de sista fem bilda en blankversrad, den fjärde *ty* t.o.m. *kände* åtta jamber, av vilka de fem första bilda en blankversrad, den femte *O* t.o.m. *något* tretton jamber, den sjätte *som* t.o.m. *krossa* sex jamber, den sjunde *Din* t.o.m. *Christina* tolv jamber, av vilka de fem första bilda en blankversrad, den åttonde *Och* t.o.m. *mig* fyra jamber, den nionde *Ja* t.o.m. *fötter* fyra jamber, den tionde *och* t.o.m. *besegrat!* tretton jamber.

Repliken utvecklar ett tema, som först anslogs i prosaupplagan, s. 113 r. 3—6, den erotiska maktkampen. (Vid omarbetningen ströks också denna replik på ett tidigt stadium, se textvarianterna till s. 113 r. 4.) Olof återkommer till den i mellandramats tredje akt, s. 210 r. 5—14, där han beskyller Kristina för att vilja se honom för sina fötter. I AM:s strukna rader är Olof tillfälligtvis besegrad. En liknande reaktion i förhållande till kvinnan möter oss i Fadren, där dock det psykologiska spelet ytterligare kompliceras av svartsjuka, misstänksamhet och kamp om barnet. Ryttmästarn ber som en drunknande om nåd i ordalag, som påminna om raderna här ovan: ".... jag nedlägger min makts tecken och jag anropar om nåd för mitt liv". S.S. 23 s. 66. Om S:s kult av modern-madonnan, se Brandell s. 27. I S:s kärleksbrev till Siri von Essen kunna samma reaktioner iakttagas. Så t.ex. utropar han i brev år 1876, strax efter det att de hade förklarat sin kärlek: "..... ni måste stiga ner för icke vara för hög för mig!!", Brev I s. 294. Och i samma brev känner han sig i hennes kärlek äga kraft att bekämpa hela världen: ".... jag skall lägga ner en verld — men utan Dig lilla svaga älskade kräk faller jag — O jag är en jette när jag tror —", s. 289. Samma kamp, inspirerad av erfarenheterna i äktenskapet, möter i Herr Bengts hustru.

22 *Låt* t.o.m. *döda!* Något ändrat bibelcitat, Matt. 8: 22.

31 *Du* t.o.m. *Dig!* är en rytmföljd på fyra jamber.

246

1 Samtalet mellan Olof och Kristina t.o.m. r. 30 antyder, att Olof icke fullt behärskar sitt känsloliv. Tankar och känslor stiga upp ur det omedvetna

och skrämma. P. Lindberg, s. 82, sätter denna tendens i samband med S:s beundran för Hartmann, vilket ifrågasatts av Smedmark, s. 103 f. Jfr även Lidén, s. 261 f., som sammanställer scenen med Björnson. Denna replik liksom de omgivande är enligt min åsikt uttryck för S:s personliga egenart och visar en tendens i dialogen, som han senare skulle utveckla med mästerskap.

2 *Du* t.o.m. *mig* är en rytmföljd på fem jamber, dvs. en blankvers.

6 Ändringen r. 6 och r. 8 ger formuleringen en starkare stilisering, jfr AM:s version i textvarianterna.

8 *hvarje* t.o.m. r. 9 *bo* Olofs reaktion påminner om S:s egen, då han år 1876 skriver efter en kontrovers med Siri von Essen: ".... det är inte jag utan någon annan som jag inte kännes vid", Brev 1 s. 360. Repliken t.o.m. r. 10 består av två rytmföljder. Den första t.o.m. *intet!* består av två jamber och en övertalig stavelse, den andra t.o.m. r. 10 *öppen!* av 12 jamber med en övertalig stavelse.

17 Jfr prosaupplagan s. 98 r. 1 t.o.m. r. 10.

18 Partiet r. 18 t.o.m. r. 24 är i AM:s första version utförligare och på sätt och vis tydligare. Ändringen, som ger repliken en antydande karaktär, ökar enligt min mening scenens psykiska spänning. Olof och Kristina förstå ej riktigt själva, vad de känna, jfr textvarianterna. — I Olofs replik finns ett inslag av jambisk rytm. *Du* t.o.m. *mig* består av tre jamber, *det* t.o.m. *ej* av två jamber. Därefter bryts den jambiska rytmen av *ty*, varefter *den* t.o.m. *lika* fortsätter med fyra jamber. Resten av repliken faller utanför. De rytmiska grupperna är en rest av AM:s mer prononcerat rytmiska variant, som lyder: *"Jag vet det — jag är två, den onda och den goda och alltid ligga de i fejd —, Du börjar att förstå mig! Det får Du ej!"* Efter svar från Kristina går Olof vidare: *"Den dag Du gör det är Du lika stor som jag och då — är (Du ock,* ä.t. *också Du) en annan!"* Olofs båda repliker äro utpräglat jambiska. Vissa rytmföljder kunna iakttagas. Den första omfattar *Jag* t.o.m. *goda* sex jamber, den andra *och* t.o.m. *mig* sju jamber, den tredje *Det* t.o.m. *ej!* två jamber och den fjärde *Den* t.o.m. *annan!* tio jamber, vilka med viss tvekan kunna betraktas som två blankversrader. Lägg märke till att den åttonde jamben tillkommit genom en rättning. I TM utplånar S. i hög grad denna regelbundenhet, så att endast en lätt rytmisk touche återstår. Bl.a. använder han den ursprungliga icke jambiska formuleringen i den fjärde rytmföljden.

247

2 S. ratade AM:s version av replikerna r. 2 och 4, därför att den är alltför 1800-talsbetonad, se textvarianterna.

4 För den historiska bakgrunden till bikten, se kommentaren till s. 136 r. 24.

21 Denna scen t.o.m. s. 250 r. 31 utgår från slutet av prosaupplagans fjärde akt, då Gert inträder och rycker med sig Olof mot Kungen, s. 127 t.o.m. s. 129, jfr ändringar och anteckningar i K, textvarianterna till s. 129 r. 8. Vid omarbetningen gällde det att klargöra Olofs roll i sammansvärjningen och skjuta fram stoffet från femte aktens första tablå, som skulle utgå. I

Utkast I arbetar S. med en mekanisk hoplappning av ingredienser från fjärde akten — pesten och den rasande folkmassan — och slutet av kyrkogårdstablån, då Windrank skvallrar ur skolan och Olof fängslas, D. 2 s. 315. Denna plan vidhålles ännu i Utkast II, där emellertid Skökan får spela Windranks roll, s. 318. I samma utkast tecknar S. också, hur Gert lyckas överrumpla Olof att gilla hans "förehafvanden". Denne avlockar Olof "ett ord som sedan fäller honom". S. tvekade uppenbarligen om Windrank eller Skökan skulle prata bredvid mun, jfr tillägg till Utkast II, s. 318, och s. 322. Utkast III, s. 320, är dunkelt men innebär inga nyheter. Först i speciellt utförliga utkast, D. 2 s. 323, som säkerligen uppgjorts i omedelbar närhet av fjärde aktens tillkomst, s. 307, är omläggningen radikalt genomförd. Uppträdet med Gert står nu i centrum för intresset, och detaljerna överensstämma med den slutliga versionen utom på en mycket väsentlig punkt. Utkastet uppger nämligen, att Gert lyckas överbevisa Olof "om ett andligt rike". I dramat är dennes skuld inte ens så stor. Utkastet slutar med att Olof vaknar upp till verkligheten. Allt har ramlat och han betvivlar, att idealet finns. *"Om det var jag jag sökte —"*. Idédramat börjar förvandlas till ett psykologiskt drama. Hur Olof skall angivas och fängslas intresserar S. mindre.

Med Gerts bikt och Olofs svar stå vi inför en avgörande punkt i intrigen. Olof får vetskap om mordanslaget mot Kungen och ställer sig passiv. Den Gert, som uppträder, är så förändrad från andra och tredje akten, att S. kände sig uppfordrad att särskilt motivera skillnaden. Scenanvisningen anmäler, att han är tärd av sjukdom och lidanden. Hans nya status är en chock för åskådaren, trots att vi tidigare ha hört talas om hans snabbvisit på dårhuset. Den är ju då framställd som en taktisk fint. De ansatser till överspänd mysticism, som kunna spåras i andra akten, äro icke djärvare än att de till nöds gå att förlika med prosaupplagans Gert. Nu brister sammanhanget och vi stå inför ett av de mest iögonenfallande bevisen för att mellandramat är ett hastverk. Det har för mycket kvar av den gamla surdegen och för litet av den nya idédebatten. Ny kompositionell syftning och nytt perspektiv samverka med oförmåga att kasta den gamla barlasten till att ge ett ej sällan inkonsekvent resultat. Från att tidigare ha representerat Olofs ytterlighetsståndpunkt, slår Gert nu över i vanvett och överspändhet över alla gränser. Olofs klara avvisande av Gerts siarpatos och mordplaner är heller icke motiverat. Hans patos är som bortsopat och om reformationen är det icke heller tal. Olof ger uttryck åt historisk relativism och rådvillhet inför tidens skilda röster, och dessa tankar äga blott medelbart sammanhang med mordanslaget mot Kungen. Idékontinuiteten brister och så även den psykologiska enheten. Övergången från trosviss kamp om än med inslag av skuldkänsla till fullständig desillusion får något av våldsamt lynneskast över sig.

Gerts förkunnelse är en säregen blandning av bibliskt mättat språk och historiska anspelningar på 1500-talets radikala förkunnare. Detaljerna i hans stora utbrott äro också bestämda av S:s studier kring vederdöparna. Förkunnelsen om Kristi återkomst och den dömande Kristus liksom inslaget av vansinne och fantasteri äga motsvarigheter i hans källors berättelser om vederdöparnas herravälde i Münster. Bakom den historiska dräkten skym-

tar man 1870-talets värld. Hänvisningarna till Kopernikus och till den förvirrade reformationsstämningen äro bestämda av 1870-talets känsla av att uppleva en revolution på livsuppfattningens område.

Akten utmynnar i katastrof. Angivelsen försiggår utanför scenen. Kristina berättar om bikten i samma ögonblick som vakten griper Olof. Slutet får en ironisk biton. Hustrun blir den yttre orsaken till katastrofen, visserligen ofrivilligt. Så kulminerar hennes totala brist på förståelse för Olofs kamp.

Scenen mellan Gert och Olof har icke övertagit något från prosaupplagans fjärde akt. Gerts avslöjande av de sammansvurnas mål har hämtats från kyrkogårdstablån i den femte. Skillnaden är dock betydande. Mellandramat saknar Olofs förlöpning mot överheten. Anledningen till uteslutningen var måhända, att S. ville anpassa händelserna efter den historiska sanningen, eftersom Olaus Petris predikan mot Gustav Vasa och hans kännedom om sammansvärjningen äro sammankopplade först av S., jfr kommentaren till s. 134 r. 7 och s. 135 r. 19. En sådan anpassning harmonierar på ett intressant sätt med S:s stigande misstro mot kallelsetanken.

248

12 Mellan r. 12 och r. 13 stå i AM två strukna repliker, som gälla prästens tystnadsplikt. Ändringen förefaller vara befogad, se textvarianterna.

20 Jfr utkasten D. 2 s. 323.

26 Olof tar ännu häftigare avstånd från Gert i AM, jfr textvarianterna.

249

4 Mellan r. 4 och r. 5 stå i AM två strukna repliker, vilka strukits såsom överflödiga, se textvarianterna.

9 Partiet r. 9 t.o.m. r. 11 är annorlunda utformat i AM, jfr textvarianterna. Koncentrationen i texten är enbart av godo, även om den mindre starkt markerar Olofs ovilja.

15 *Man* t.o.m. r. 16 *rike* Gerts ord äro dunkla, men tanken går snarare till 1800-talet än till 1500-talet. Ordet materien, som i nästa mening följs av kraften, påminner om Ludwig Büchners år 1869 översatta Kraft och materia. Samma kamp mellan andligt och materiellt skildras ehuru med annan värdering i Perspektiver, S:s artikel från våren 1872, S.S. 54 s. 185.

16 *verldsfurstens barn* Jfr kommentaren till s. 174 r. 26. Med uttrycket menas väl världens, dvs. Satans barn, jfr r. 22.

17 *Man* t.o.m. r. 18 *andarne* Av textvarianterna synes framgå att S. tänkt bl.a. på krutet. AM talar om att kraften var pulvriserad, se textvarianterna.

22 Denna rad liksom r. 23 beredde S. svårigheter. Flera förslag — alla mer eller mindre bibliskt färgade — återfinnas i textvarianterna.

24 *det tusenåriga riket* Gert siar om det nya riket, och hans exempel äro hämtade från skilda håll i reformationshistorien. Westfalen anspelar på vederdöparnas "tusenåriga" rike i Münster under ledning av Johann Mathyszoon och Johann av Leyden på 1530-talet. S. kan ha tagit intryck av Motley, The rise of the Dutch republic 1, s. 71, som nämner dessa med stark kritik, jfr Rydh, s. 39 f. Förmodligen gjorde S. också andra efterforskningar i veder-

döparnas historia. Hase ger en ingående skildring av deras föreställningar om det kommande tusenårsriket, se bl.a. s. 56 och s. 66. Gert nämner också husiterkrigen. Zizka var blind på det ena ögat, jfr kommentaren till s. 13 r. 4. Trots dessa nyheter finnas antydningar till dessa motiv redan i prosaupplagan, s. 13 r. 3—5, r. 22—23, s. 16 r. 16 och s. 138 r. 15—16 jämte kommentarer. Hus' död förekommer i femte akten, s. 153 r. 9—12 jämte kommentar. S. nämner vederdöparna, bildstormarna och bondekrigen i Tyskland i en recension i februari 1874, Före Röda rummet, s. 82. I utkasten förekommer uttrycket "Det nya riket", D. 2 s. 323. Lindberg, s. 69 jämför detta med Ibsens tredje rike i Kejser og Galilæer. S. uppfattade vederdöparna som ett slags parallell till samtidens radikalt revolutionära stämningar och Gerts "nya rike" har ingen likhet med Ibsens utan är mer obestämt. Dessutom bör det ha omfattat politiskt-revolutionära mål. I S:s samtid fanns många varianter av det s.k. tredje riket. Olof tar nu fullständigt avstånd från Gerts fantasier.

29 Repliken fortsätter efter *Worms* både i AM och TM, jfr textvarianterna. Gert slutar i fullständig exaltation och hyllar Olof som Jesus. Han alluderar på Tomas tvivlarens möte med Jesus, Joh. 20:25—28, och på den gamle Simeons ord inför barnet Jesus i templet, Luk. 2:29—30. Denne nye Jesus skall emellertid icke korsfästas utan slå ned sina fiender. Utan tvivel hämtar S. material från sina studier i vederdöparnas och Savonarolas historia, se S:s anteckningar om litteratur, D. 2 s. 310. Så heter det i Hase, s. 54, ur en av Savonarolas predikningar: "Christus ist nicht gekommen den Frieden zu setzen zwischen die Guten und die Bösen, sondern den Krieg." Vederdöparna trodde på en Kristi snara återkomst, vilken skulle omstörta världen, Hase om vederdöparna, s. 10, s. 91. Själva förberedde de denna händelse genom att utrota "det onda". Lindberg, s. 91, jämför Gerts tillbedjan med Gerds för Brand, S. V. 5 s. 360 och hävdar, att S. gycklar med Messiastanken samtidigt som han är fångad av den, vilket mött gensaga av Norman, s. 275 f., s. 279. Förskjutningen från prosaupplagan är synnerligen markant. I dess fjärde akt beskyllde Lars Olof för att vilja spela Gud, en beskyllning som icke nämnvärt oroar Olof och som i kommentaren till s. 125 r. 24 och till s. 5 r. 32 sammanställts med Kierkegaards analys av sanningsvittnets situation och anspråk. Här hyllar Gert Olof som den utlovade Messias, en hyllning som Olof bestämt tillbakavisar.

32 AM har två strukna repliker mellan r. 32 och r. 33. Ändringen är till dramats fördel, jfr textvarianterna.

35 I anslutning till det strukna partiet efter r. 29 framställer Gert sig som Johannes döparen. Språket — speciellt bilden lammet och lammets blod — för tanken till Johannes Uppenbarelse. Kungens död liknas vid Kristi offerdöd liksom på s. 233 r. 2. Sjöstedt s. 182, konstaterar, att Kungen ej av Gert betraktas som särskilt usel. Rimligtvis är han ju dock för den religiöst exalterade en världsfurstens representant, även om han som sådan är "den ädlaste, den störste bland jorderikets barn". Sjöstedt citerar AM, jfr textvarianterna till s. 250 r. 4. Norman, s. 275, påpekar, att bilden finns i Hakon Jarl-uppsatsen, S.S. 18 s. 427 f.

Till denna replik t.o.m. s. 250 r. 7 föreligga flera varianter i AM.

Fr.o.m. r. 14 arbetar Gert upp sig till en allt starkare exaltation, som till sist i r. 35 t.o.m. s. 250 r. 7 kulminerar i rytmisk prosa i jambisk takt. Det underliggande mönstret är blankversen, men man kan blott i några fall få fram regelbundna femtaktiga rader, om man tar den hänsyn till satssammanhanget som en skådespelare måste göra på scenen. Ordställningen är ofta versens för att rytmen skall bli jambisk.

> Och nu jag fyllt mitt värf i denna verlden.
> Liksom Johannes har jag röjt din väg
> och gett Dig dopet. Jag går undan! Nu är riket ditt;
> och det Du styra skall ej nu som förr med mildhet,
> ty utur lammets blod ett lejon vuxit upp!
> Men innan det sin styrka får
> skall lammets blod sitt offer kräva ut,
> (och derför skall han,) den ädlaste den störste
> bland jorderikets barn för alla synder offras!
> Och ej din faders vilja kan Du rubba —
> ty vill han kungens död, hvem kan då hindra,
> vill han den ej, den icke sker!
> Så talar anden — Tyst! Jag hör ej mer hans röst.

Av de tretton raderna är den första, andra, sjunde, tionde och elfte regelbundna blankversrader. De övriga växla mellan tre och sju jambiska takter. Utanför schemat faller den första delen av r. 8, som står inom parentes. I den tredje bryter satssammanhanget och utropet den jämna rytmen. AM har ytterligare två blankversrader. R. 3 har *Nu går jag undan,* som tillsammans med den därpå följande meningen bildar en blankversrad. Man får då föra början av r. 3 till r. 2, som blir sjutaktig. Efter r. 5 fortsätter AM med ytterligare en blankversrad *Jag ock sett himlen öppnas öfver Dig.* R. 9 är femtaktig och har *verldens* i st.f. *jorderikets,* liksom r. 12 med *det sker förutan Dig* i st. f. *den icke sker!* S. försvagar alltså regelbundenheten i TM, kanske därför att han när prosan bibehölls icke ville att den skulle låta alltför monotont dunkande.

250

5 I partiet r. 5 t.o.m. r. 7 framställer Gert Kungens död som Guds vilja; i prosaupplagan är det också folkets, jfr s. 136 ff.

9 Denna replik t.o.m. r. 30 är ändrad på ett flertal ställen, jfr textvarianterna.

12 *stjernsiaren* t.o.m. r. 14 *tvärtom!* Olof syftar på Kopernikus och dennes system. Under S:s tid kände man sig uppleva genomgripande förändringar på det andliga området, vilka ej sällan jämfördes med K:s revolutionerande insats, jfr Smedmark s. 98 och Lindberg s. 90.

13 *Frauenberg* I AM har S. den riktiga formen *Frauenburg.*

14 *Hvad* t.o.m. r. 17 *bifall* Olof anspelar på vederdöparna i Münster 1534—1535. Uppgifterna äro som Rydh, s. 39, påpekat hämtade från Motley 1 s. 71. "The Germans, Muncer and Hoffman had been succeeded, as chief prophets, by a Dutch Baker, named Matthiszoon, of Harlem; who an-

nounced himself as Enoch. Chief of this man's disciples was the notorious John Boccold, of Leyden. Under the government of this prophet, the anabaptists mastered the city of Munster. Here they confiscated property, plundered churches..... The prophet proclaimed himself King of Sion.... Polygamy being a leading article of the system, he exemplified the principle by marrying fourteen wives." I textvarianterna finnas andra detaljer från Motley, s. 72, se r. 16 "....the Bishop of Munster ... caused the 'King of Sion' to be pinched to death with red-hot tongs."

16 R. 16 t.o.m. r. 20 anspelar Olof på motsättningen mellan renässansen och reformationen. S. observerade speciellt hur religion och skönhetsdyrkan bröto sig mot varandra i Savonarolas gestalt, jfr D. 2 s. 310. I Vasaris essä om Fra Bartolomeo berättas om hur konstnären offrade sitt verk på Savonarolas bål.

23 I AM ger Olof uttryck åt den uppfattningen, att utvecklingen går i cirkel, se textvarianterna. Torsten Eklund sammanställer detta textställe med J. Moleschott, Der Kreislauf des Lebens, se Tjänstekvinnans son, s. 245. Detta citat diskuteras också av Smedmark, s. 99, som menar, att problemställningen är utvecklingshistorisk och religiös och att cirkelbilden kan sammanhänga med Hartmanns Det omedvetnas filosofi och med S:s tvivel på utvecklingen i brev till Eugène Fahlstedt i september 1872, Brev 1 s. 118 ff. Jfr även Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 149. Se även Smedmark s. 106. — I AM anspelar S. på att Prometheus rövade elden från Zeus, jfr textvarianterna.

25 AM har en betydligt utförligare version, jfr textvarianterna. I den är Olof mera positiv. Efter att ha jämfört sin och Kungens syn på utvecklingen stannar han för sin egen. Det måste fram "fram utan hejd". Först i TM blir Olof den passive betraktaren.

27 Olof liksom Gert, r. 5—7, överlämnar åt Gud att avgöra vad som skall ske. Det är inte längre frågan om likhetstecken mellan folkets vilja och Guds som i prosaupplagan, s. 138 r. 30, s. 139 r. 7, r. 19—20, vilket belyser förskjutningen i S:s åsikter om massan, jfr Smedmark s. 73 f., s. 79, s. 84 f., s. 91 och s. 99 f. Jfr även s. 252 r. 22.

32 I prosaupplagan mötas Olof och Kristina i det ögonblick som vakten griper honom. Scenen är betydligt utvidgad i mellandramat, och Kristinas replik s. 251 r. 7 är ett sammandrag av innehållet i slutscenen av femte aktens första tablå, s. 139 r. 22 t.o.m. s. 146 r. 2, som dock närmare följer S:s historiska källor. Jfr kommentaren till s. 139 r. 22 och utkasten, D. 2 s. 323.

251

9 Denna version av raden är resultatet av en stark koncentration, jfr AM:s variant.

10 *Hennes man* I S:s källor förråder Windrank sammansvärjningen till en grannkvinna, Afzelius s. 219. S. låter ej längre mannen vara drucken, jfr kommentaren till s. 130 r. 27. Ännu i AM släpar S. med sig W:s dryckenskap, jfr textvarianterna. Jfr textvarianterna till s. 252 r. 10.

13 *Låt* t.o.m. r. 14 *minnen!* Jfr prosaupplagans femte akt, s. 146 r. 8.

252

2 S. bibehåller sin i prosaupplagan rikligt demonstrerade svaghet för dokument, som personerna rådfråga, jfr kommentaren till s. 136 r. 30.

7 För den historiska bakgrunden till sammansvärjningen, se kommentaren till s. 130 r. 2 och s. 136 r. 19 och r. 24.

22 Olof får här bekräftelse på Guds domslut, jfr kommentaren till s. 250 r. 27.

26 Jfr prosaupplagans femte akt, s. 146 r. 9 och utkasten, D. 2 s. 318, s. 320 och s. 323.

253

1 Femte akten förlades till Storkyrkan, dvs. skådeplatsen för prosaupplagans andra tablå, därför att sammansvärjningen och avslöjandet av den, som försiggår i kyrkogårdstablån, flyttades till fjärde akten, se D. 2 s. 329 och s. 331. Denna ändring är så tidig, att K och Ak icke innehålla några förslag till ändringar. I stället finnas anteckningar till s. 130, som ange att den första tablån helt skall utgå, se textvarianterna till s. 130 r. 2. Utkast I, s. 315 f. utgår ungefärligen från prosaupplagans scenföljd. Endast scenen med Lars är egendomligt nog icke med. Till denna scenföljd ha två nya scener fogats. Karakteristiskt för detta stadium är att de återfinnas i aktens början och slut. En av dem är en följd av att kyrkogårdstablån försvunnit. Kristina och Skökan befinna sig båda på scenen i var sin bönstol. S. ville icke släppa parallellen mellan Kristina och Skökan. Något av deras samtal i kyrkogårdstablån skulle räddas över. Denna scen är också markerad i K, som dessutom släpar med Windrank, se textvarianterna till s. 146 r. 15. Detta motiv bibehålls i samtliga utkastserier, jfr också s. 318 och s. 320, men bortföll sedan. Det blev förmodligen överflödigt, då Skökan försvann med ölbodstablån och då den stora scenen i mellandramats tredje akt, där folket via Modern begär, att Olof skall slita sin orena förbindelse med Kristina, kommit till. Dessförinnan tycks det ha varit svårt för S. att skilja sig från detta skäligen likgiltiga problem, som är en kritik av samtidens sexualmoral mer än av 1500-talets. Av större vikt är den planerade slutscenen. Efter ordet avfälling, som skall fällas icke av Gert utan av Vilhelm, uppträder Gustav Vasa. Vad han kan ha att säga kan möjligen studeras i ett av utkasten, D. 2 s. 309 f. Men S. arbetade sig snabbt bort från prosaupplagan. I Utkast II framträder Brask, det första uppslaget till mellandramats centrala scen, jfr också anteckningarna i K, textvarianterna till s. 151 r. 35 och s. 152 r. 6. Han fick en betydelsefull plats i dramats nya idéuppläggning, och S. vill i samma utkast låta honom själv frambära sitt budskap i tredje akten. Speciella anteckningar belysa hans nya roll, se D. 2 s. 322, jfr också s. 333. Samtalet med Brask blir avgörande för Olofs avfall, s. 320. Men den nya uppläggningen är icke mera övertänkt än att Utkast I:s scenföljd i stort bibehålles. Samtalet stoppas in efter Marskens uppträdande, s. 320 f. Olof är oböjd intill dess.

De nya planerna torde vara uppgjorda sedan den tredje akten var utskriven. Därpå tyder, att de inledande scenerna med Kristina och Skökan utgått som onödiga, s. 323. Däremot synes icke Gerts stora scen i fjärde akten

vara utarbetad. Han förekommer nämligen fortfarande på två ställen liksom i prosaupplagan. Kungen har nu övertagit Marskens plats, jfr även textvarianterna till s. 149 r. 26, och skall ha ett av allt att döma betydelsefullt samtal med Olof. Lars är ännu icke påtänkt i denna scen. Av övriga nyheter märks en scen mellan Lars och Olof, som icke var med i utkastserierna och som visar att åtminstone första akten var skriven. S. har antecknat *Hvad sade Gud!* Som förut intar Brask vid högaltaret en central position och Kungen avrundar akten. Därmed stå vi i omedelbar närhet av mellandramats lösning. Ett fåtal skillnader kvarstå, t.ex. Gert som finnes med även i ett utkast, s. 324, och ett på s. 324 f., där han strukits, sedan utkastet fullbordats. S. var också osäker om var borgerskapet och Kristina skulle passas in. De dyka upp efter det Olof begärt nåd, s. 324, men försvinna helt i det detaljerade utkastet, s. 324 f., för att bilda slutvignetten i mellandramat. I detta sista utkast lämnas ingen anvisning om slutet. I ett föregående, s. 324, är Olof ensam på scenen, en nyhet, då Kungen tidigare uppträdde efter ordet avfälling. S. vacklade. I AM inträder Kungen i spetsen för Stockholms borgerskap och Kristina enligt ett tidigare alternativ, jfr utkast s. 323. Hans replik är dock fullständigt urvattnad och saknar all likhet med den först planerade, vars innehåll inarbetats i pjäsen. Till sist följde S. dock utkastet, s. 324 och lät Olof behålla sista ordet.

Uppläggningen av den femte akten följer i stora delar den första akten, så att skillnaderna skola framträda så skarpt som möjligt. Kyrkvaktaren och hans hustru återknyta till fjärde aktens slut: domen över Olof har fallit. Men vi få ånyo en bekräftelse på folkets syn på Olof. Resten av akten inramas av Vilhelms, den unge idealistens framträdanden. Det första inskärper en av Olofs möjligheter: ståndaktigheten, troheten mot idealen. Vilhelms martyrlängtan får alltså ersätta Gerts martyrskap i prosaupplagan. Därefter konfronteras Olof i tur och ordning med Lars, Kungen och Brask. Endast i ett av dessa möten, samtalet mellan Lars och Olof, utvecklas en dramatisk kamp mellan tvenne viljor. I de övriga fallen är Olof stum åskådare, så till Vilhelms variant av Olofs tidigare oskadade entusiasm, så till Kungens resignerade skepsis och så till Brasks trötta och bittra underkastelse. Det blir en stel demonstration, som ytterligare får något stillastående över sig, eftersom Olof de facto redan i fjärde akten vägrat att löpa linan ut. Efter mötet med Lars kan psykologiskt sett avfallet ske. I arrangemanget Lars, Kungen, Brask sker dock en stegring mot en allt ödsligare och allt mera hopplös stämning, som utmynnar i Olofs kapitulation. I ljuset av relativismen framstå alla ideal som totalt meningslösa. Så följer verklighetens, Kungens röst, tätt följd av idealens, Vilhelms röst och Olofs nu helt accepterade visdom. På sätt och vis är akten alltså väl tänkt, men felet är, att författarens disposition skiner igenom alltför starkt. Några få ändringar, som göra Olof något mera aktiv och som en smula skyla idéskelettet, ger akten en helt annan estetisk slagkraft; det märker man i versupplagan.

För att genomföra den strikta idédebatten ordnas historien om. För grundmotivet egentligen ovidkommande detaljer, t.ex. borgerskapets lösensumma för verklighetens Mäster Olof utgick i mellandramat. En sådan pas-

sade också mindre väl ihop med den nya bilden av Gustav Vasa. Skilda företeelser, som tyda på reformationens svårigheter, samlas upp och läggas i Gustav Vasas mun antingen de tidsmässigt inträffat före eller efter domen över reformatorerna. Brask får uppträda trots sin landsflykt. Och dessa ändringar av det historiska förloppet bringas knappast i samklang med uppfattningen av reformationen i andra, tredje och fjärde akterna, som på denna punkt bygga på prosaupplagans betydligt mera kritiska inställning mot kungen.

Den utspekulerade uppställningen leder till en ytterligt stiliserad scenbyggnad, i vilken avfallets problematik helt avgör utformningen. Figurerna föras ut och in utan synbar yttre anledning. För att så snabbt som möjligt avverka deras insatser lägga de fram — det gäller Kungen och Brask — sina nyvunna åsikter i långa tal. Den personliga bakgrunden, dvs. deras egen utveckling från första akten, är fördold för oss. Tekniken leder till oenhetlighet i dialogen bland annat. Kungen avviker med sin språkligt sett ointressanta utredning från den omgivande dialogen, som färgas av en lyrisk schwung och en mättad lidelse. I slutet höjer sig S. Dramat klingar ut i en beundransvärt utförd motsättning — och likhet — mellan den unge idealisten och avfällingen. Olof fångar i en poetisk bild hela sin egen utveckling, sitt hopp, sin strävan och sitt skeppsbrott. Då får också dialogen en versen närliggande rytmisk form.

3 Vid scenanvisningen står i AM en hänvisning till Oehlenschlägers Axel og Valborg, vars handling utspelar sig i Trondheims domkyrka. S. inspirerades av dess scenanvisningar vid disponeringen av scenrummet, se textvarianterna till r. 3: "Handlingen foregaar i Christ-Kirken i Nidaros. — — I Forgrunden tvende mægtige Kirkepiller, som understøtte Hvælvingen..... Dybt i Baggrunden Høialteret. Over Altertavlen staaer et gyldent Skriin der oplyses af de brogede Ruder i Choret, hvorigiennem Solen skinner. I Midten af Gangen en Lysekrone", Oehlenschläger, Poetiske Skrifter 4 s. 131. Jfr textvarianterna till s. 259 r. 11, enligt vilka Brask står framför högaltaret, och scenanvisningen s. 259 r. 15.

4 *skampall* Se kommentaren till s. 146 r. 13.

6 Till femte aktens första scen t.o.m. s. 254 r. 8 finnas flera förslag i utkasten. Enligt Utkast I och III, s. 315 f. och s. 320, skulle akten inledas av tre scener, ett försök att ta med motiv från prosaupplagans strukna kyrkogårdstablå, se kommentaren till r. 1. I de två första uppträda Kristina och Skökan och i den sista införas Gert och Olof. Då S. stod i begrepp att utforma akten, ändrade han sig. Scenerna mellan Kristina saknade då berättigande, jfr kommentaren till r. 1. Bland utkasten förekomma förslag — förmodligen utarbetade i nära anslutning till femte aktens tillkomst, se D. 2 s. 307, i vilka akten inledes med Kyrkvaktarens och hans hustrus samtal, dvs. på samma sätt som andra tablån i prosaupplagan, s. 146 r. 12 t.o.m. s. 147 r. 21. Gert ströks i det sista detaljerade utkastet, s. 325.

Kyrkvaktarens samtal med hustrun ger oss en uppfattning om vad som hänt efter det att Olof greps. S. begagnar också tillfället att ånyo fastställa Olofs skuld i sammansvärjningen. Han teg och samtyckte därför. Dessutom skänker scenen ett grodperspektiv på Olof. Jfr Smedmark s. 100.

Scenen är nyskriven för mellandramat men har samma funktion som i prosaupplagan och ungefär samma innehåll, men den är språkligt helt omarbetad.

7 *strör* t.o.m. *golfvet* Scenanvisningen delvis utformad i utkast, D. 2 s. 324.

11 För S:s benägenhet att låta personerna ta fram skrivna papper, se kommentaren till s. 136 r. 30.

15 Repliken är en förkortning av AM:s version, se textvarianterna, som repeterar Olofs försyndelser och konstaterar, att kungen bibehållit de katolska bruken, jfr kommentaren till s. 119 r. 13.

23 AM:s version har samma innehåll i stort men en något annorlunda formulering. Repliken t.o.m. r. 28 följes i AM av sex repliker, som spinna på samma tema. Strykningen är snarast fördelaktig för dramat.

26 I prosaupplagan anges, att Lars framträder i ornat, s. 147 r. 29. S. fäste stor vikt vid kontrasten mellan ärkebiskopen och Olof, se utkast, D. 2 s. 323 ff., där Olof själv slänger brodern titeln i ansiktet. Jfr kommentaren till s. 255 r. 30.

254

9 I prosaupplagan, s. 146 r. 13, ligga Olof och Gert på sina skampallar, då ridån går upp. Utkast I:s förslag att inleda akten med Kristina och Skökan, D. 2 s. 315, medför att de föras in efter deras samtal, en ändring som kvarstår i Utkast II, s. 320, och även i de utkast, som inleda akten med Kyrkvaktaren och hans hustru, s. 324 f. Först i det sista utkastet, s. 325, är Olof ensam.

11 Denna scen t.o.m. s. 255 r. 24 har genomgått olika stadier i utkasten. Utkast I, D. 2 s. 316, är en sammanfattning av prosaupplagan, s. 147 r. 22—30, med konfirmanderna, Vilhelm och Mårten, som agerande. Utkast II saknar alla upplysningar om denna scen, som först dyker upp i en scenfördelning till femte akten, tillhörande Utkast III. Där nämnas endast konfirmanderna, vilket är en tillfällighet, eftersom en annan scenuppdelning fortfarande är likadan som i Utkast I, s. 323. I det allra sista detaljerade utkastet talas fortfarande om konfirmanderna och Vilhelm. Däremot växte konflikten mellan Vilhelm och Nils inte fram förrän under själva utformningen av akten. S. kombinerade två uppslag från prosaupplagan. Nils övertar Mårtens roll och petar undan Vilhelms blommor. Ändringen var lätt att göra, därför att Nils redan i prosaupplagan uppträdde som befälhavare för den vakt, som griper Olof, s. 144 f.

Den nya lösningen, i vilken Nils griper Vilhelm i stället för Olof, belyser ånyo Olofs valmöjligheter, karriären eller kallelsen, och scenen mellan Scholares är en variation på den omedelbart följande mellan Lars och Olof. Allusionen på Romarbrevets bekanta ord om överheten, som icke bär svärdet förgäves, r. 33, förstärker scenens symboliska karaktär. Den blir en verkningsfull parallellscen till Scholares' konflikt i första akten, s. 158. Mellandramat utvecklar sålunda i en talad scen pantomimens inneboende konfliktämnen. I många fall tar mellandramat vara på uppslag, som blott antydes i prosaupplagan.

19 Repliken understryker parallellen med första aktens konflikt, s. 158.
26 AM:s version är alltför pedagogisk, se textvarianterna.
28 AM:s version är mindre stiliserad, se textvarianterna.
33 *ty* t.o.m. *förgäfves* Ordagrant efter Rom. 13:4. Detta kapitel handlar om underdånighet under överheten. AM saknar denna allusion.

255

8 Vilhelms martyrstämning har uppenbarligen tilltalat S., som i TM:s marginal vid r. 8—11 antecknat ett *Omigen!,* se textvarianterna. AM fortsätter också r. 11 med naiv överdrift. Vilhelm ser en ära i att bli fängslad, jfr Sjöstedt, s. 181, som jämför med Olofs martyrlängtan s. 252 r. 22.
13 AM har två varianter till Nils' replik, som äro mindre stiliserade och mera präglade av samtidens offentliga språk, se textvarianterna.
25 Prosaupplagan har en scen mellan Olof och Lars på ungefär samma plats i scenföljden, s. 147 r. 31 t.o.m. s. 149 r. 4. Det är därför anmärkningsvärt, att Utkast I, s. 316, icke räknar med en sådan scen, utan låter Marsken uppträda omedelbart efter pantomimen. Utkast II ger inga upplysningar om hur S. tänkt sig detta parti, medan Utkast III ansluter till Utkast I. Först i de senast skrivna utkasten, s. 323 ff., dyker den upp. Då angives också huvudinnehållet, konfrontationen av vad Gud sagt dem båda, innan de gingo ut i striden, och kontrasten mellan fången och ärkebiskopen. Mellandramat trycker ej särskilt på Lars' värdighet i brödernas samtal, s. 253 r. 26. Jfr dock kommentaren till s. 255 r. 30. Vid samma tidpunkt växte förmodligen också Vilhelms scen fram, s. 323. Då har även Marsken ersatts av Kungen.

Samtalet mellan Olof och Lars avtecknar sig mot den föregående scenens demonstration av anpassningens och ståndaktighetens representanter. Olof börjar vackla i sin tro. Scenen bygger på två historiska fakta, dvs. på att Laurentius Petri som ärkebiskop satt i domstolen, vilket gång på gång poängterades i utkasten till prosaupplagan (D. 2, s. 25, s. 38 och s. 42), och på att Olof under biktens insegel fått vetskap om sammansvärjningen. Att den senare omständigheten, som icke använts i prosaupplagan, anförs är ett uttryck för S:s strävan att följa historien så nära som möjligt. Det minskar Olofs skuld. Viktigare är kravet, att han skall be om nåd, dvs. i realiteten göra avbön. Detta motiv, som är kärnpunkten i prosaupplagans motsvarande parti och som fanns redan i Fritänkaren, S.S. 1 s. 50, s. 56, byggs ut. Kontrasten mellan bröderna fördjupas. De berätta — vilket är icke litet konstruerat — vad Gud sagt dem, när de gingo ut i striden, och scenen blir sålunda en parallell till deras samtal i första akten, Smedmark s. 100. Olofs tro rasar samman inför relativismen. Samtalet med Lars inleder raden av konfrontationer med de övrigas ideal. I själva verket synes han redan nu åtminstone ur intellektuell synpunkt vara beredd att begära nåd och är betydligt osäkrare på sig själv. Han måste emellertid höra både Kungen och Brask, innan han kan acceptera sin nya situation helt. Först få vi alltså den första desperata reaktionen.

Från prosaupplagan ha visserligen några motiv hämtats, men blott två av replikerna äro ordagrant överflyttade. Ju längre fram i dramat man kom-

mer, desto mer frigör sig S. från förlagans språkliga form, även då motiv eller scenens gång i stort sett är identiska.

30 Repliken har en viss motsvarighet i prosaupplagan, s. 147 r. 17, där upplysningen dock är lagd i Hustruns mun. I AM hälsar Olof brodern Lars som ärkebiskop, jfr textvarianterna, i enlighet med utkastens plan, D. 2 s. 323 ff. och K, textvarianterna till s. 147 r. 31.

256

1 Jfr senare delen av prosaupplagans replik, s. 147 r. 33—34.

4 Jfr prosaupplagan, s. 148 r. 1. AM har dock ett annat förslag, textvarianterna.

6 Olofs benådning var redan i prosaupplagan svår att ge form åt. Den historiska verkligheten, dvs. att Stockholms borgerskap begärde nåd och betalade en lösensumma, anspelas på men användes ej. I stället får Olof göra offentlig avbön, S:s egen uppfinning, jfr s. 149 r. 22 och kommentaren till s. 147 r. 31 och r. 33. I mellandramat lämnas borgerskapets ansökan alldeles därhän, men ett annat historiskt faktum — nämligen att Olof under biktens insegel fått vetskap om mordplanen — får bli Olofs ursäkt och Kungens möjlighet att skänka nåd. Gerts bikt spelar ju en viktig roll i fjärde akten. Angående motivet i prosaupplagan, se kommentaren till s. 136 r. 24 och den historiska bakgrunden, D. 2 s. 87. Jfr även textvarianterna r. 6 AM:s version. — *Bikten* t.o.m. *gälla!* Jfr formuleringen i utkasten, s. 324 f., som också upptar kungens krav på att Olof skall begära nåd.

8 *Han* t.o.m. r. 9 *således!* är ett tillägg i TM, som ersätter två repliker i AM med samma innehåll, textvarianterna till r. 8—9. Koncentrationen är fördelaktig.

11 Repliken är mindre slagkraftig i AM, se textvarianterna. Mellan r. 11 och r. 12 har AM två alltför pedagogiska repliker, se textvarianterna.

12 I jämförelse med prosaupplagan, s. 148 r. 23—24, trycks ej så starkt på att Olof skall erkänna sitt handlande såsom en villfarelse. Lars vill r. 17—19 icke underkänna hans uppsåt, blott hans revolutionära överdrifter, dvs. upprorstendenserna och mordanslaget. Mellandramat är icke konsekvent; Olof har visserligen frivilligt gått med i sammansvärjningen, men ej deltagit aktivt i anslaget mot kungens liv. Anpassningen till den historiska verkligheten är sålunda något större i denna version, men Olofs hållning blir därför också något oklarare. S. fäste stor vikt vid denna replik; i TM är den understruken med blåkrita.

20 Jfr. s. 161 r. 1 t.o.m. r. 11 för r. 20—23. Replikernas vikt är markerad i TM:s marginal, se textvarianterna r. 20, r. 22 och r. 27. Jfr också utkasten, D. 2 s. 323 ff.

30 *"Gå* t.o.m. *Dig!"* Meningen kan icke fästas vid något bestämt bibelställe men ger i sitt ordval "kallar" och "väg" bibliska associationer. Jfr Luk. 14:23.

31 Repliken beredde S. vissa besvär, jfr textvarianterna r. 32, som innehåller en biblisk allusion, Rom. 11:33.

2 I AM:s version är repliken mer pedagogisk. Dess vikt markerad i TM med rödkrita, se textvarianterna r. 4.

4 Repliken r. 4—6 är i AM uppdelad mellan Olof och Lars, textvarianterna. Ändringen är välbetänkt. Lidén, s. 260 f., sammanställer denna replik med Ibsens Kejser og Galilæer.

5 *"statt upp"* Hämtat från Jeremias kallelse 1:17, jfr s. 202 r. 23 och s. 4 r. 26.

8 Replikens vikt markerad i TM med rödkrita, jfr textvarianterna.

9 Replikerna r. 9 t.o.m. r. 14 och r. 17 t.o.m. r. 21 återfinnas i AM i en enda replik, som dessutom är mer mångordig, se textvarianterna till r. 11. Uppdelningen i flera repliker är slagkraftigare. AM har en upplysning om att Gert dött martyrdöden, som alldeles saknas i TM.

21 *förtrampades* Ordet har biblisk framförallt gammaltestamentlig klang, men användes under 1800-talet även i andra sammanhang.

23 Först i de utkast, som tillkommit i nära anslutning till mellandramat får Kungen en position i slutakten, D. 2 s. 323 ff, en ringa ersättning för det radikala ingreppet att slopa hans uppträdande i slottstablån, jfr även marginalanteckningar i K, textvarianterna till s. 149 r. 26. I utkastet gör sig S. besvär att motivera hans närvaro i kyrkan — han har bevistat gudstjänsten — vilket ej kommit med i mellandramat. I utkasten övertar Kungen Marskens roll och avsikten var, att han skulle ha en scen med Olof på samma plats i scenföljden som Marsken, s. 149 r. 26. Först i mellandramat blir Olof stum åhörare till samtalet med Lars, som icke förekommer i utkastens planer. Ändringen kan bero på ett behov att variera de slag, som riktas mot Olofs idealism. Greppet att låta Kungen tala med Lars som med en nära förtrogen saknar icke alldeles motsvarighet i S:s historiska källor. Ett av kapitlen i Hallmans bok om bröderna Petri bär titeln Förtrogen vänskap mellan konung Gustaf och Erckebiskopen Lars Petri, s. 65. Olofs passivitet gör scenen stillastående.

Scenen är en parallell till Olofs och Kungens möte i första akten. Kungen frågar Olof vid deras första samtal om icke alla medel äro tillåtna i kampen för en god sak, om icke den enskilde måste pruta av på sin idealitet, om han vill förverkliga sitt mål. Eder måste brytas, idealisten avfalla. Gustav Vasa ger nu den unge mannen ytterligare en lektion och nu är Olofs erfarenheter andra. Kungen är icke blott den hänsynslösa maktmänniskan. Även han hade föreställt sig reformationen på annat sätt, "våra vackraste uppsåt stranda vid utförandet!" Det är utmärkande att hindret är den stora massan, jfr utkast till ny slutscen, D. 2 s. 309 f. och Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 150 f. och Smedmark s. 100 f. Så drar S., vars egen reformation på litteraturens område möttes av totalt oförstående, vittgående slutsatser för hela kulturens del, vägledd av Buckles skeptiska inställning, enligt vilken den enskilde individen drunknade i utvecklingens lagbundenhet. Urvalet av historiska detaljer, hämtade från skilda tillfällen i kungens historia, är bestämt av synpunkten: folket förstår icke det nya

och gör motstånd mot nya tankar, och de som stödja honom utnyttja blott situationen till egen fördel. Till Lars sällar sig alltså Kungen.

31 I Kungens replik t.o.m. s. 258 r. 18 för S. samman en rad historiska händelser från olika tidpunkter i Gustav Vasas historia från och med reformationens efterverkningar t.o.m. år 1540, då han ställde reformatorerna till svars och då han lät rådet hylla sig som arvkonung.

258

5 *riksdag i Örebro* S. åsyftar den herredag som i Örebro år 1540 dels hyllade Gustav Vasa som arvkonung, dels dömde reformatorerna. Hans källa är troligen Geijer, s. 101, jfr också s. 98.

8 *Alla* t.o.m. r. 10 *presterna* Om adelns framfart vid reformationen kunde S. läsa i Geijer, s. 85, s. 91 ff.

12 *Alla* t.o.m. *om!* Geijer berättar att reformationen för många präster blott innebar giftermål och sedernas upplösning, s. 118 f. Nunnornas öde berörs på s. 66. Skökan i prosaupplagan är en f.d. nunna. Jfr Geijer-excerpterna, D. 2 s. 34 jämte kommentar.

14 *Här* t.o.m. *Sture* Källan är förmodligen Geijer, som skriver om daljunkern s. 55: "Den falske Sturen var en bonddräng från Björksta socken ....". — *der* t.o.m. r. 15 *konung!* S. bygger uppenbarligen på sin tidigare läsning om bakgrunden till Dackefejden, de småländska böndernas missnöje med Gustav Vasas ingrepp i deras oxhandel, vilket förleder honom att kalla Dacke oxdrivare. Det är inte bekant, att Dacke skulle ha smort sig till kung. Möjligen kan uppgiften stå i samband med en berättelse hos Afzelius, s. 263, att Dacke höll "sitt hof med konungslater på Kronobergs slott" under sin välmakts dagar. S:s sätt att handskas med de historiska uppgifterna synes mig visa, att han i allmänhet ej gjort några nya historiska studier för mellandramat. Oxhandeln användes även i prosaupplagan, s. 33 r. 11 t.o.m. r. 15, jämte kommentar.

16 R. 16 t.o.m. r. 18 ha en mer okoncentrerad form i AM, se textvarianterna.

22 Replikens vikt markerad i TM med blåkrita, se textvarianterna.

26 *Han* t.o.m. *Kalmar* Förmodligen är Geijer S:s källa, s. 127. Jfr även skildringen av Gustav Vasas missnöje med Erik, s. 125 f. AM:s formulering är självsvåldigare.

29 *Huru* t.o.m. s. 259 r. 4 *ögonblick* Mellandramat återger här i förkortad form utkastet till ny slutscen, se D. 2 s. 309. Jfr Lamm, Strindbergs dramer 1 s. 150 f., som citerar AM:s version. — *utförandet* AM har ordet *verkligheten,* vilket ger en mer abstrakt innebörd åt repliken. Jfr även Marskens tal till Olof i prosauppplagan, s. 151 r. 5 ff.

31 AM:s version står närmare Marskens förmaningar till Olof i prosauppplagan, s. 150.

259

5 *riksdagskallelsen* Se kommentaren till s. 258 r. 5. — Denna rad har i AM en mer pedagogisk formulering, som understryker kungens desillusionerade syn.

9 *röster* AM har det bibliskt färgade *tungor*. — AM fortsätter repliken efter *Herre*. Olof ger uttryck åt sin outhärdliga smärta inför att liksom Gustav Vasa behöva kapitulera och släcka sin idealistiska eld, jfr textvarianterna och Smedmark, s. 101. Kapitulation är andlig död, jfr s. 148 r. 26, som uttrycker samma tanke mera distinkt.

10 I utkasten dyker denna scen t.o.m. s. 260 r. 19 upp i Utkast II, D. 2 s. 318. Formuleringen är ännu intetsägande. Däremot framstår scenen mellan Olof och Brask som avgörande för Olofs avfall i Utkast III, s. 320, och de därpå följande utkasten, s. 321—325. Även i marginalen i K, textvarianterna till s. 151 r. 35 och s. 152 r. 6, antecknas en scen med Brask vid högaltaret. Jfr också D. 2 s. 333. Under intryck av Oehlenschlägers Axel og Valborg får scenrummet en större vidd som bakgrund till detta avgörande möte framför kyrkans altare, jfr kommentaren till s. 253 r. 3.

Brask talar samma språk som de övriga desillusionerade idealisterna. Hans framträdande är enbart betingat av dramats uppläggning. Brask flydde nämligen ur landet strax efter Västerås riksdag och avled år 1538 i Polen, innan Olaus Petri stod inför domstolen. Han är representant för det förgångnas tro, för den förlorande parten, som måste se sitt livsverk förintat; i motsats till Kungen och till Olof förlorar han allt. Det är i enlighet med principdramats krav som ett försonande skimmer faller över hans gestalt. Men överensstämmelsen med principdramat är mer skenbar än verklig. Också för relativisten måste ju bedömningen av olika kämpande åskådningar teoretiskt sett bli tolerant. Sanningen kan icke finnas hos någon av dem.

Kärnpunkten i scenen är den fråga som Brask ställde redan i sitt brev till Olof i tredje akten, s. 225 r. 23: "Vad är sanning?" Då var icke Olof psykologiskt mogen att acceptera Brasks varning och hans situation krävde det inte heller. Det är karakteristiskt, att Olof först böjer sig, då han bevittnat en annan trosmänniskas nederlag, en idealist som kämpat med samma glöd för sitt ideal som han själv. Trots inslag av maktmänniska är Brask dock en troskämpe, vilket icke är fallet i prosaupplagan. Olof kapitulerar för ett relativistiskt betraktelsesätt, icke som i prosaupplagan för verklighetens krav. Motsättningen ideal—verklighet är förbytt i insikt om idealens totala meningslöshet. Han har sökt idealet och finner ingenting: "Tänk om det inte fanns! Om det var jag jag sökte —", säger Olof i utkast till fjärde akten, D. 2 s. 323. Men Olof accepterar det i en stämning av trots och anklagelse mot världsordningen.

S. intresserar sig nämligen också för om Brasks liv varit fullständigt bortkastat. Är offret förgäves och hängivelsen helt meningslös? I AM ställer Brask denna fråga och svaret blir: "Helt säkert icke" eller "ty hvarför skulle då jag blifvit född". Denna tankegång går i linje med S:s försök att rädda individen och offertanken i en lagbunden utveckling. En viss förskjutning har dock ägt rum: i TM ter sig offret mer meningslöst, jfr Smedmark s. 102, som också framhåller likheter med och avståndstagande från Ibsens Kejser og Galilæer, där samma problem tas upp. Lindberg, s. 69 ser detta stadium som ett led i utvecklingen mot naturalismens nödvändighetstanke. Dramat kan också ha krävt, att olika inställningar

fingo komma till tals. Gustav Vasa vidhåller att offret har en mening, Brask går inte in på frågan i TM. Bakom hans trötthet spårar man måhända den pessimistiska filosofien som S. på vårvintern började tränga in i, Smedmark, s. 103 ff. Upprorsstämningen mot en grym världsordning ligger på lur.

Liksom för Gert och Olof är Jesus närvarande i Brasks tankar. Han inleder monologen med ett av Jesu ord och han jämför sin situation med det ideal denne representerar, jfr Norman s. 280. Brasks monolog är starkt stiliserad, ett motstycke till Olofs vid Moderns dödsbädd eller Gerts sista replik i fjärde akten. I dessa fall liksom i den erotiska dialogen i samma akt kan man tveka om S. medvetet strävat att skriva vers eller om stiliseringen av språket och den starka inspirationen i dessa scener drivits till en gräns, där prosan automatiskt övergår till rytmer. För Brasks replik behöver man icke hysa någon tvekan. Den var från början avsedd att formas på vers, se utkast till femte akten, D. 2 s. 325. Detta utkast torde vara skrivet efter det att fjärde akten var avslutad. S. ändrade sig emellertid igen, och resultatet blev en rytmisk prosa, som närmare skall analyseras, eftersom den knappast kan delas upp på versrader.

Det rytmiska grundmönstret i TM är jambiskt. Replikens första mening bildar en rytmisk följd om två jamber. Nästa rytmiska följd omfattar 13 jamber *Jag* t.o.m. r. 17 *visdom!* Jag utgår då ifrån, att femtio uttalas femti vid en uppläsning. Från *Hur* t.o.m. r. 18 *"framåt"* löper elva jamber i en följd. Den därpå följande rytmgruppen från *och* t.o.m. r. 20 *som* har sexton jamber och den bryts av *om,* som följs av två jamber. Därefter fortsätter repliken med sju rytmföljder r. 21 *Och* t.o.m. *andra!* sju jamber, r. 22 *När* t.o.m. *vingård* tre jamber, r. 22 *När* t.o.m. r. 23 *fråga* fem jamber, r. 23 *men* t.o.m. r. 24 *hopen* tio jamber, r. 24 *då* t.o.m. *regerat* fem jamber, r. 24 *och* t.o.m. r. 25 *lefvat* sex jamber och r. 26 *Nu* t.o.m. r. 27 *han* arton jamber. Satsen *fastän han var starkast* bryter fullständigt mot omgivningens jambiska karaktär. Resten av repliken präglas återigen av jamber. I den urskiljer jag två rytmföljder r. 28 *och* t.o.m. *falla* och r. 30 *Och* t.o.m. r. 31 *mig!*

Man kan möjligen i dessa rytmföljder urskilja en och annan blankversrad. Som en sådan får man betrakta r. 20 *Farväl* t.o.m. *fosterland,* r. 24 *då* t.o.m. *regerat,* r. 30 *Och* t.o.m. *ej!* Mera osäkert är om man kan räkna r. 18 *alljemt* t.o.m. *twifvel* som två blankversrader. Den främre och bakre gränsen kunna blott uppstå genom att man gör våld på satssammanhanget. Blankversraderna äro så få, att de ej prägla rytmen, som fallet är med AM:s variant till Gerts stora tal i fjärde akten, s. 249 r. 35.

I TM beslöt S. alltså ge Brasks replik prosaform. För att bedöma slutresultatet är en jämförelse med den först skrivna versionen i AM synnerligen belysande. S. skriver först en prosaskiss på ett så rytmiskt sätt som möjligt. Avsikten var, att han senare skulle överföra denna skiss i regelbunden vers. Så går han nämligen till väga med avslutningen av första akten, jfr textvarianterna till s. 181 r. 10. Till en början markerar S. versslutet i AM på fem ställen, och troligen skulle meningarna inom dessa markeringar bearbetas och delas upp i versrader. Det finns anledning att tro,

att blankversen var hans riktpunkt. För att ge en överskådlig bild av läget i AM återges dess första version på prosa.

(*"Nu är det gjordt!*, ä. t. *Det är fullbordadt!*) *Jag har haft orätt femtio långa år af arbete och mödor — och jag bugar mig för denna visdom! / Hur underbart! Uti mitt öra hviskade alltjemt den gamla kända rösten "framåt" / och aldrig — smög ett tvifvel om den sanning jag gjort till mitt mål att strida för! / Mitt lif blott var en lögn; men var det derför gagnlöst månne? Helt säkert icke / ty hvarför skulle då jag blifvit född! / Det var blott Du på korset der som icke föll; men Du var Gud! Farväl då lögn och lif och fosterland! Har icke jag gjort lika mycket som de andra! När sof jag i din vingård, när gick jag fåfäng, ja så* (*frågar jag*, ä. t. *vågar jag dig fråga!*) *Men svaret; det begär jag ej! Och ändå — hvilka* (*kraft*, ä. t. *spillda krafter*), *hvilka fåfängt lidna qval — (Att älska Dig det kan jag ej — men än en gång jag bugar*, ä. t. *Och jag skall älska Dig! Det kan jag ej — men än en gång jag bugar mig!!* Även detta struket) *Hvi blef jag icke klok i tid och gick med strömmen; då hade jag med dårarne regerat och mitt minne lefvat Nu dör jag när jag dör och ingen vandrare behöfver ge* (*en* ä. t. *sin*) *plåt för att bli visad på hvar* (*Biskop Brask*, ä. t. *Brasken*) *stupade, ty uti striden föll han* (ovan raden *fastän han var starkast*) *och mot en fiende som icke kunde falla ty Herrens hand var med honom — (den gången*, struket)*!*

Och jag skall älska Dig! Det kan jag ej, men än en gång jag bugar mig"

S. utmärker själv den första rytmiska följden med ett tvärstreck efter *visdom!* Den innehåller femton jamber, fortfarande under förutsättning att femtio uttalas femti. Den andra följden av jamber, elva till antalet, leder till *"framåt"*, S. slutar den tredje med *för!* Denna följd börjar med fem jamber. Därefter bryts schemat av *jag* t.o.m. *mål*, följt av två jamber. Den fjärde gången S. markerar versradsslut är efter *icke*. Partiet börjar med en rytmföljd av sju jamber. Efter *månne?* följer en ny med två jamber. Till sist markerar S. en femte gång efter *född?*, en rytmföljd bestående av fem jamber. Denna och den närmast föregående på två jamber har sedan strukits. För resten av repliken finnas visserligen inga markeringar av versslut. Utan svårigheter kunna dock olika rytmföljder urskiljas. Den första omfattar *Det* t.o.m *andra!* nitton jamber, den andra *När* t.o.m. *vingård* tre jamber. Den tredje är på grund av ändringen ett svårare problem.

I den första avfattningen löper den från *när* t.o.m. *bugar* med tjugofyra jamber eller från *när* över *bugar mig!!* t.o.m. *strömmen* trettiotvå jamber. Efter ändringen *så vågar jag dig fråga* blir denna rytmföljd uppdelad först i en grupp på sex jamber t.o.m. *fråga* och i en på tjugo eller tjugotvå jamber t.o.m. *strömmen*. Den fjärde rytmföljden börjar med *då* och slutar med *lefvat* åtta jamber. Den femte har i *Nu* t.o.m. *han* arton jamber, den sjätte *och* t.o.m. *falla* sex jamber, den sjunde *ty* t.o.m. *gången* fem, efter strykning fyra jamber och den åttonde *Och* t.o.m. *mig* nio jamber.

Försök att dela upp i versrader efter satssammanhanget ha icke lyckats. De bli av mycket varierande längd. Man kan — om man så önskar — dela upp dem på rader, vilkas längd kommer att variera mellan tre och sex tak-

ter, men då har man släppt hänsynen till det syntaktiska sammanhanget. I sju fall kan man möjligen urskilja regelbundna blankversrader. Av dessa markerar S. själv *ty* t.o.m. *född!* Ganska väl avgränsad av satssammanhanget är raden *Farväl* t.o.m. *fosterland.* Ur resten av repliken kan man ta ut fem rader *när gick* t.o.m. *frågar jag, Och* t.o.m. *ej, då* t.o.m. *regerat, ty* t.o.m. *gången!, Och* t.o.m. *ej.* Den näst sista löper inte så jämnt. Dessutom kan man med samma reservation, som anförts i analysen av TM, anföra två rader *alltjemt* t.o.m. *sanning.*

AM har således mer än dubbelt så många blankversrader som TM. Redan efter ändringar i AM försvann en av dessa rader. Dessutom infogade S. *fastän han var starkast.* Om S. redan då övergivit tanken på att arbeta om repliken till vers är svårt att veta. Tillägget kan ju innebära, att denna tanke skulle med. Ändringarna liksom de i TM minska dock inslagen av regelbundenhet. TM:s tillägg *allt, allt* t.o.m *varit!* r. 20—21 bryter den jambiska rytmen. S. kan mycket väl ha velat undvika en alltför taktfast rytm liksom i Gerts replik, s. 249 r. 35 jämte kommentar, när han övergav sin ursprungliga idé att forma repliken på vers. Konsekventa är hans ändringar väl ej. En liten oregelbundenhet i AM rättas till r. 19 *min* t.o.m. r. 20 *själ!*

16 *Det är fullbordadt!* Jesu sista ord på korset enligt Joh. 19:30. Den bibliska allusionen tillkommen efter ändring i AM. Folkungasagan slutar med samma bibelord, S.S. 31 s. 129. — *Jag* t.o.m. *orätt* I utkasten, D. 2 s. 323, är detta motiv anfört. I prosaupplagan förekommer *rätt, för mycket rätt, orätt* i fjärde akten, s. 122 r. 34—s. 123 r. 5.

19 I AM anser Brask, att hans liv trots allt ej varit meningslöst, se textvarianterna. Jfr Smedmark, s. 102. Brask anspelar också på att Jesus var den ende som icke föll, Norman s. 280. Vi befinna oss i 1800-talets religionsdebatt.

22 *När* t.o.m. *fåfäng?* Brask anspelar på Jesu berömda liknelse om vingården i Matt. 20, som i vers 16 utmynnar i ordet "ty många äro kallade, men få äro utvalde". — Versraden föreligger i AM i en utförligare variant.

28 *en fiende* t.o.m. *falla* Förmodligen syftar Brask på utvecklingen, vars tendenser förkroppsligas av Gustav Vasa. — Repliken fortsätter i AM efter falla, se textvarianterna.

31 *bugar* Ordet används bildligt för att underkasta sig SAOB — B 4550 — 4.

260

10 Raden är utförligare och mer understrykande formulerad i AM, se textvarianterna.

20 I de sista utkasten saknas varje spår av att Kungen personligen mottager Olofs kapitulation. Där begär Olof nåd efter Brasks vittnesmål, men det sägs icke vem han riktar sin bön till. S. tänkte sig först, att Kungen var närvarande vid mötet emellan Olof och Brask, se textvarianterna till s. 151 r. 35 och utkast, D. 2 s. 323, vilket då var så självklart, att han inte noterade det i de sista utkasten, s. 324 f. Huvudinnehållet i Kungens tal liksom i Olofs och Lars' samtal t.o.m. s. 261 r. 16 återgår nämligen på Marskens och Lars' repliker i prosaupplagan, s. 149 r. 26 t.o.m. s. 152 r. 19. Liksom

Marsken utgår Kungen från Olofs ungdom och från verklighetens krav, dvs. Olofs förpliktelse mot familj, församling och samhälle. Vad som i prosaupplagan motiverade avfallet, får i mellandramat tjänstgöra som tröst. Olof ville spela Gud; det återstår honom nu att vara människa. Kungen sammanfattar den bistra verklighet som tvingat Olof på knä. I det relativistiska utvecklingsperspektivet är Kungens väg den enda framkomliga. Brask stupade, därför att han ville hejda utvecklingen, Olof därför att han ville föregripa den. Hans sanning må vara framtidens, samtidens är den icke. Att S. icke alltid var beredd att se verkligheten på samma abstrakt objektiva sätt, därom vittnar AM:s första version av r. 32, se textvarianterna till r. 31. Kungen avslöjar sig där som en brutal maktmänniska. För honom är makt lika med rätt. S. rör vid ett av 1800-talslitteraturens genomgående motiv, som även sysselsatte Viktor Rydberg. Motvilligt accepterar S. en historieuppfattning, som är besläktad med Hegels, och han reagerar som så många andra mot att sätta likhetstecken mellan den historiska utvecklingens resultat och det rätta.

24 Mellan denna rad och repliken r. 25 stå i AM sex repliker. Kungen beskriver för Lars, vad riksdagskallelsen skall innehålla, och tilltalar Olof först sedan denne påkallat hans uppmärksamhet. Ändringen stärker det dramatiska skeendet och är befogad, eftersom Olofs problem och avfall är det väsentligaste i denna scen, jfr textvarianterna.

25 Kungens replik är byggd på repliker från olika akter i prosaupplagan, på resonemanget i företalet till Ak och på utkastet till ny slutscen till prosaupplagan. R. 26 t.o.m. r. 29 påminna om Gustav Vasas slutreplik, D. 2 s. 309 f. om ungdomens idealitet och anknyter dessutom till första akten, där Brask, s. 173 r. 24—25 och s. 174 r. 24—30, och Kungen, s. 179 r. 27—30, med illusionslös trötthet konstatera den idealistiske Olofs ungdom. I r. 30—32 utgår S. från samtalet mellan Olof, Lars och Kristina i fjärde akten, s. 122 r. 33 t.o.m. s. 123 r. 5, om reformatorn, som har för mycket rätt, se även utkast D. 2 s. 323. Detta problem har förskjutits i klart relativistisk riktning i företalet till Ak, D. 2 s. 146. Gustav Vasas idé segrar, därför att den är minst abstrakt. Landquist menar i kommentaren till Mäster Olof, att S. i denna replik sökt intala sig "lojalitet mot makter och människor, som verkat och prövats innan ungdomen trädde upp....", S.S. 2 s. 353. Att detta moment ingår är riktigt men det är icke helhjärtat upplevt av S. Det har karaktär av nödtvång. Jfr även utkast till ny slutscen, s. 309 f. Vad beträffar r. 33—35 återge de i stark förkortning kontentan i Marskens råd till Olof att ge sig i kast med de krav, som verkligheten och människorna ställa på honom, s. 150 r. 14 t.o.m. r. 29 och s. 151 r. 5—24. Jfr Hagsten 1 s. 500.

27 I AM anklagar Kungen först Olof för att vilja införa ett nytt prästvälde i stället för den störtade katolicismens i anslutning till vad S:s historiska källor visste att berätta, Geijer, s. 83. Ändringen ger emellertid Kungens argument en mer allmängiltig syftning. Se textvarianterna.

31 S:s inställning till Olofs avfall och Kungens rätt är icke entydig. I AM:s första version får Gustav Vasa sätta likhetstecken mellan makt och rätt, jfr Smedmark s. 101. — Bildspråket återkommer i Olofs slutreplik, s. 262.

4 Med denna rad slutar S. att använda det violetta bläcket. Han har också brutit av för att bearbeta den del av dramat, som redan var skriven. En marginalanteckning i AM visar, att han ännu då tänkt sig antingen en serie scener eller en större ensemblescen, se kommentaren till r. 17.

7 Jfr prosaupplagan, s. 152 r. 11. Lindberg, s. 102 f. understryker bitterheten i Olofs replik och sammanställer stämningen med S:s brev, Brev 1 s. 234, där det heter: "Till Gud? Han svarar ju inte! Han har aldrig svarat mig — det är icke allenast hjertlöst — det är ohöfligt", Lindberg s. 99. Jfr Brev 1 s. 238. Tidigare är samma problem gestaltat i Den fredlöse. Thorfinn, som förklarats fredlös, har övergivits av alla. I en monolog, som är riktad till Gud, känner han ångest inför den makt, som är starkare än han: "Vem är då du, den starkaste! / O, svara att jag må dig tro! — — — / Han svarar ej! — Allt är så tyst! — / Nu hör jag åter hjärtats slag! / O hjälp! hjälp! jag är så kall, / jag fryser —". S.S. 1 s. 239.

17 I Utkast I, II och III torde S. ha planerat en scen med Vilhelm liksom i prosaupplagans slut. Men innehållet i denna scen behöver icke ha stått denna alltför fjärran. Vilhelm uppträder nämligen före Kungen och vad denne har att säga kan man få en ungefärlig föreställning om i ett av de allra första utkasten, D. 2 s. 309 f. Så länge denna scen kvarstår får man väl räkna med att S. i det längsta låter Kungen besvara Vilhelms förtvivlade dom över avfällingen. Ännu i AM, se textvarianterna till r. 4 och r. 5, hejdar sig S. före scenen med Vilhelm och avbryter utskriften för att bearbeta den redan färdiga delen av dramat s. 341. Han planerade då en större ensemblescen med Modern, Kristina, Borgerskapet, Adelsmannen osv., en plan som kan studeras bland de sist tillkomna utkasten s. 323, där denna scen skulle följa efter Vilhelms scen. Anteckningarna äro dock alltför kortfattade för att tillåta några detaljerade slutsatser. Även i föregående utkast laborerar S. med Borgerskapet och Kristina i skilda sammanhang, D. 2 s. 321, s. 323. Först i utkast, s. 324 och s. 324 f. blir scenen med Vilhelm dramats final.

Vilhelm vill hylla Mäster Olof som idealist, som den som gav honom "tron på något högre än det som synes!" Han svär att leva och dö för denna svävande formulerade idealism. Olof intar nu samma hållning till den unge Vilhelm som tidigare Kungen och Brask hade intagit gentemot honom. Olof understryker parallellen genom att direkt citera Brask. Hans nya insikt består också provet inför Vilhelms tro. Hans ord markerar dock det allmänmänskliga i deras situation; deras öde är varje ung människas lott. För verkligheten måste ungdomsdrömmen vika.

I kommentaren till s. 152 r. 21 framhålles, att greppet att låta Vilhelm uppträda liknar Shakespeares. S. utvecklar nu denna idé. Vilhelm blir icke blott ett bevis för att livet går vidare. Olofs slutord tyder också på att en sådan fortsättning icke är en förnyelse, blott en upprepning. Liksom sin upphovsman tror han, att utvecklingen går i cirkel, textvarianterna till s. 250 r. 23.

Scenens dialog är starkt stiliserad och övergår till sist i jambisk rytm.

20 AM:s version är mera utförlig, se textvarianterna. Koncentrationen är fördelaktig.

28 Jfr prosaupplagan s. 153 r. 14 jämte kommentaren till s. 152 r. 29.

34 AM:s version är mindre stiliserad, se textvarianterna.

262

3 *Men* t.o.m. *lefva* När Valgerd vill följa sin ed och dö med Thorfinn i Den fredlöse, svarar han: "hela mitt liv var en bruten ed — och jag hoppas ändå — — — — Det är större att leva — — —". S.S. 1 s. 250.

6 *Du* t.o.m. *ord.* Denna mening saknas i AM men är troligen tillkommen, sedan S. strukit Olofs känsla av iskyla, då han hört Kungens samtal med Lars och förstår, att även han måste avfalla från sina ideal. Jfr s. 259 r. 9, kommentar och textvarianter.

18 Jfr s. 173 r. 24.

21 Jfr s. 153 r. 19. Att ordet läggs i Vilhelms och inte i Gerts mun markerar också, att det politiska frihetskravet trängts tillbaka som motiv.

23 Olofs slutord är rytmiskt formade. Åtta rytmiska grupper kunna urskiljas. Den första t.o.m. *fötter* består av åtta jamber, den andra t.o.m. r. 25 *icke!* av tre jamber, den tredje r. 26 *Jag* t.o.m. r. 27 *vinkar!* av elva jamber, den fjärde r. 28 *Hell* t.o.m. *vinden* av sju trokéer, den femte t.o.m. r. 29 *ögonsigte* av åtta jamber, den sjätte t.o.m. r. 30 *stjernor* av tre jamber, den sjunde t.o.m. *målet* av fem jamber och den åttonde t.o.m. r. 31 *falla!* av fem jamber. De två sista rytmiska grupperna äro regelbundna blankversrader.

26 Större delen av Olofs replik bygger på den bekanta bilden av livet som en seglats, en bild med antika anor. Ibsen har formulerat ett bevingat ord på denna bild i Kærlighedens Komedie, dvs. slutkören. Den är till sin innebörd en variation på motivet idealisten, som strandar på verkligheten. "Og har jeg end sejlet min Skude på Grund / O, så *var* det dog dejligt at fare!" S.V. 4 s. 249. Som seglare och skärgårdsentusiast är S. särskilt förtjust i denna bild, vars detaljer han ger en betydligt konkretare form. I Lycko-Pers resa gestaltar han ånyo skeppsbrottet i fjärde akten, då Per slagit sin härskardröm i spillror: "Sjung, våg, och låt mitt öra fröjdas / av dina rena toners samljud, / när jag står här bland spillrorna på stranden, / en spillra själv, som havet kastat upp på sanden / då skeppet krossades mot klippans kammar!, S.S. 9 s. 365. Jfr också dikten Segling i Dikter, S.S. 13 s. 106.

28 Martin Lamm jämför r. 28 *Styr* t.o.m. r. 31 med Gerts ord till Olof i prosaupplagan s. 16 r. 25 *Sigta* t.o.m. r. 26 *skogsbrynet!* Skillnaden i syftning ger förskjutningen i livsåskådning, Strindbergs dramer 1 s. 150.

34 S. tänkte först låta Kungen behålla sista ordet. I AM:s förslag överlämnar han Olof till hustru och församling. Det var lyckligt, att dramat ej fick en så intetsägande och banal slutreplik, som smakar schablon av Frans Hedbergs snitt och överensstämmer med samtidens konventionella krav på försoning. Jfr också textvarianterna till r. 32. Lindberg vill i de skiftande planerna se tendenser till att ge dramat ett fylligt slut. S. vacklar mellan att låta Kungen erkänna det berättigade i Olofs strävan och att ge uttryck åt smärtan över Olofs avfall, s. 102.